72272

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Muhammet YAZICI

İBN TEYMİYYE'NİN MECMÛ'U FETÂVÂ İSİMLİ ESERİNDE EHL-İ BİD'AT FIRKALARINA BAKIŞI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. EMRULLAH YÜKSEL

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ERZURUM - 1998

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖZET I

ABSTRACT II

ÖNSÖZ III

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

1. EHL-İ BİD'AT HAKKINDA YAZILAN ESERLER 1

2. ANA HATLARIYLA İBN TEYMİYYE'NİN HAYATI 4

A) İBN TEYMİYYE'NİN ATALARI'NIN VATANI 4

B) İBN TEYMİYYE'NİN AİLESİ 5

C) İBN TEYMİYYE'NİN ŞECERESİ 6

D) İBN TEYMİYYE'NİN DOĞUM TARİHİ 6

E) BÜYÜMESİ - YETİŞMESİ - VEFATI 7

3. İBN TEYMİYYE'NİN ŞAHSİYETİ 16

A) ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ 16

B) İLMÎ ŞAHSİYETİ 20

4. İBN TEYMİYYE'NİN METODU 22

A) İNANÇ VE AMEL ALANINDA İZLEMİŞ OLDUĞU METODU 23

B) BİRİNE UYMADAKİ METODU 25

C) ŞERÎAT KOYUCU KUR'ÂN PEYGAMBER SAHÂBE TÂBÎ'İN KONULARINDAKİ METODU 26

D) DÜŞÜNCE VE FİKİR ALANINDAKİ METODU 26

5. İBN TEYMİYYE'NİN İNANÇ VE FİKİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ 27

6. İBN TEYMİYYE'NİN MAKSADI 28

7. İBN TEYMİYYE'NİN MÜCADELESİ 28

8. İBN TEYMİYYE HAREKETİ VE ÖZELLİKLERİ 30

9. İBN TEYMİYYE'NİN ISLÂHÂTINA ÇALIŞTIĞI ALANLAR 30

A) İBN TEYMİYYE'YE GÖRE TASAVVUF 31
B) İN TEYMİYYE'YE GÖRE FELSEFE-MANTIK-KELÂM 34
A / FELSEFE-MANTIK 34
B / KELÂM 38
C-YAHÛDÎLİĞİ HIRİSTİYANLIĞI VE İSLÂM 'DAKİ BİD'AT EHLİ FIRKALARINI REDDETME 39
A / YAHÛDÎLİĞİ HIRİSTİYANLIĞI REDDETMESİ 39
B / İSLAM'A MENSÛP BİD'AT EHLİ FIRKALARI REDDEDEN ESERLERİ 39
10. İBN TEYMİYYE'NİN ESERLERİ 39
11. İBN TEYMİYYE'NİN HOCALARI 41
12. İBN TEYMİYYE'NİN TALEBELERİ 41
13. İBN TEYMİYYE'NİN HAYRANLARI 42
14. İBN TEYMİYYE'YE KARŞI OLANLAR 46
15. İBN TEYMİYYE'YE KARŞI ÇIKIŞIN SOSYAL VE PSİKOLOJİK SEBEPLERİ 49
16. İBN TEYMİYYE'NİN YAŞADIĞI ASIR 50
A) SİYASÎ DURUM 51
B) SOSYAL DURUM 52
C) FİKRÎ VE İLMÎ DURUM 52

BİRİNCİ BÖLÜM

BİD'AT VE BİD'AT FIRKALARI

1. BİD'AT VE BİD'AT EHLİ 56
1. 1. BİD'AT KAVRAMI 56
1. 1. 1. BID'ATIN LÜGAT MANASI 56
1. 1. 2. KUR'ÂN VE HADİSTEKİ KULLANIMI 60
1. 1. 3. İSLÂM ÂLİMLERİ'NE GÖRE BİD'ATIN ISTILAH MÂNÂLARI 64
1. 1. 3. 1. Geniş Kapsamlı Bid'at Anlayışı 66
1. 1. 3. 2. Dar Kapsamlı Bid'at Anlayışı 72
1. 1. 3. 3. Bid'at Konusunun Farklı Anlaşılma Nedenleri 80
1. 1. 3. 4. İslâm Bilginleri'nin, Nasları Yorumlamadaki Farklı Metotları 81
1. 1. 4. BAZI İSLÂM ÂLİMLERİNE GÖRE BİD'AT TARİFLERİ 82
1. 1. 4. 1. Geniş Kapsamlı Târifler 82
1. 1. 4. 2. Dar Kapsamlı Tarifler 93
1. 1. 5. SON DEVİR BİLGİNLERİNE GÖRE BID'AT TARİFLERİ 100

1. 1. 5. SON DEVİR BİLGİNLERİNE GÖRE BID'AT TARİFLERİ 100
1. 1. 6. İBN TEYMİYYE'NİN BİD'AT ANLAYIŞI 102
1. 1. 7. MUHDESÂT NEDİR? HER YENİ ŞEYE MUHDES DENİR Mİ ? 109
1. 1. 8. DEĞERLENDİRME 116
1. 1.9. BİDAT HANGİ DÖNEMDE BAŞLAR ? 118
1. 1. 9. 1. Üç Devir (Sahabe Tâbi'în ve Etbe'ü't-tâbi'în devri) 118
1. 1.9. 2. Sahâbe Tâbı'în Ve Etba'ü 't-Tâbı'în Devri Sonrası 127
1. 1. 10. BİD'ATIN KISIMLARI 140
1. 1. 11. BİD'ATLERİN ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ 142
1. 1. 11. 1. Bid'atlerin Çıkışı 142
1. 1 .11 .1. 1. Bid'atlerin Ortaya Çıktığı Dönemler 142
1. 1. 11. 1. 2. Bid'atlerin Çıktığı Yerler 154
1. 1. 11. 2. Bıd'atlerın Çıkmasına Sebep Olan Etkenler 157
1. 1. 12. BİD'ATLERİN ÖZELLİKLERİ VE ZARARLARI 162
1. 1. 12. 1. Bid'atlerin Özellikleri 162
1. 1. 12. 2. Bid'atlerin Sakıncaları 165
1. 2. BİD'AT EHLİ 166
1. 2. 1. BİD'AT EHLİ VE HEVÂ EHLİ İLİŞKİSİ 166
1. 2. 2. BİD'AT EHLİNİN ÖZELLİKLERİ 170
1. 2. 3. BİD'AT EHLİ'NİN RİVÂYETİ 175
1. 2. 4. BİD'AT EHLİ'NİN TEKFİRİ 177

İKİNCİ BÖLÜM
İBN TEYMİYYE'NİN DEVRİNE KADAR ORTAYA ÇIKAN BELLİ BAŞLI BİD'AT FIRKALARI

1. FIRKA KAVRAMI FIRKALARIN SAYISI VE KONUYLA İLGİLİ DİĞER MESELELER 199

1. 1. FIRKA KAVRAMI 199
1. 2. KUR'AN VE HADİSTEKİ KULLANIMI 200
1. 3. FIRKALARA AYRILMANIN SEBEPLERİ 201
1. 4. MÜSTAKİL FIRKA SAYILABİLMENİN ESASLARI 203
1. 5. FIRKALARIN SAYISI VE 73 RAKAMI 205
1. 6. BİD'AT EHLİ FIRKALARIN TEMEL ÖZELLİKLERİ 212
1. 7. BİD'AT EHLİ FIRKALARIN MENSUP OLDUKLARI FIKIH MEZHEPLERİ: 214
1. 7. 1. BID'AT EHLİ FIRKALARIN MEYDANA GETİRDİKLERİ FIKIH MEZHEPLERİ 214

1. 7. 2. SÜNNÎ FIKIH MEZHEPLERİNE İNTİSAP ETMİŞ OLAN BİD'AT EHLİ FIRKALAR 215

2. İBN TEYMİYYE'YE GÖRE FIRKALAR VE TEMEL BİD'AT FIRKALARI 216

3. FIRKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 218

3. 1. GENEL ANLAMDA DEĞERLENDİRME 218

3. 1. 1. KELÂM İLMİ VE KELÂMCILAR 218

3. 1. 2. İBN TEYMİYYE'YE GÖRE KELÂMCILAR'IN VASIFLARI 236

3. 1. 3. DEĞERLENDİRME 252

3. 2. ÖZEL ANLAMDA DEĞERLENDİRME 253

3. 2. 1. ŞÎ'A 253

3. 2. 1. 1. Şî'a Kavramı 253

3. 2. 1. 1. 1. Lügatte 253

3. 2. 1. 1. 2. Istılahta 254

3. 2. 1. 1. 3. Kur'an'daki Anlamları 254

3. 2. 1. 1. 4. Hadîslerdeki Anlamları 254

3. 2. 1. 2. Şî'a Kavramının Doğuşu 254

3. 2. 1. 3. Şî'a Kavramının Şekillenişi Ve Gelişmesi 257

3. 2. 1. 4. Şî'a'nın Bölünmesi: İmâmiyye (Veya Râfıza) Zeydiyye Ğâliyye 257

3. 2. 1. 5. Şi'iliğin Ve Râfıza'nın Çıktığı Yer 260

3. 2. 1. 6. Şi'a Hareketinin Kaynakları 261

3. 2. 1. 7. Şî'a Ve Râfıza İsimlerinden Kastedilenler 262

3. 2. 1. 8. İbn Teymiyye'ye Göre Şî'a Ve Revâfiz 264

3. 2. 1. 9. İbn Teymiyye'ye Göre Râfızîlerle Diğer Fırkaların Kısaca Mukayesesi 314

3. 2. 1.10. İbn Teymiyye'ye Göre Râfızîler'i İman-Küfür Açısından Değerlendirme 315

3. 2. 2. HARİCÎLER 320

3. 2. 2 1. Haricî İsmi 320

3. 2. 2. 2. Hâricîler'in Çıkışı 321

3. 2. 2. 3. İbn Teymiyye'ye Göre Hâricîler'ın Özellikleri 322

3. 2. 2. 4. Haricî Fırkaları 326

3. 2. 2. 5. Hâricîler'ın Tekfîri Ve Fırkalarla Mukayesesi 327

3. 2. 3. KADERİYYE 329

3. 2. 4. MÜRCİE 330

3. 2. 4. 1. Mürci'e İsmi 330

3. 2. 4. 2. Mürcie'nın Çıkışı 330

3. 2. 4. 3. İbn Teymiyye'ye Göre Mürci'e'nın Özellikleri 332

3. 2. 4. 4. Hâlis Mürci'e'nın Alt Fırkaları 335

3. 2. 4. 5. Mürci'e'nin Diğer Fırkalarla Mukayesesi 336

3. 2. 4. 6. Mürcie'yi İman Küfür Açısından Değerlendirme 337

3. 2. 5. CEHMİYYE VEYA CEBRİYYE 339
3. 2. 5. 1. Cehmiyye Fırkasının Ortaya Çıkışı 339
3. 2. 5. 2. İbn Teymiyye'ye Göre Cehmiyye Ve Cebriyye 342
3. 2. 5. 3. Cehmiyye'nın Alt Fırkaları 349
3. 2. 5. 4. Cehmiyye Ve Diğer Fırkalarla Mukayesesi 350
3. 2. 5. 5. Cebriyye Veya Cehmiyye'nin Tekfiri 351
3. 2. 6. KADERİYYE-MU'TEZİLE 352
3. 2. 6. 1. Kaderiyye'nin Ortaya Çıkması 352
3. 2. 6. 2. Mu'tezile'nin Ortaya Çıkması 354
3. 2. 6. 3. İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'ye Bakışı 358
3. 2. 6. 4. Mu'tezile'nin Alt Fırkaları 362
3. 2. 6. 5. Mu'tezile'nin Diğer Fırkalarla Mukayesesi 363
3. 2. 6. 6. Mu'tezile'nin Tekfiri 364
3. 3. ÇEŞİTLİ KONULARI ANLAMA HUSUSUNDA TUTUNDUKLARI METOD AÇISINDAN FIRKALARI İSİMLENDİRME 366
3. 3. 1. SIFATLARI ANLAMA METODU AÇISINDAN İSİMLENDİRME 366
3. 3. 1. 1. Tecsîm Temsîl Teşbîh Ehli 366
3. 3. 1. 1. 1. Tecsîm Ne Demektir? 366
3. 3. 1. 1. 2. Temsîl Ne Demektir? 367
3. 3. 1. 1. 3. Teşbîh Ne Demektir? 368
3. 3. 1. 1. 4. İbn Teymiyye'ye Göre Gerçek Teşbîh Nedir? 369
3. 3. 1. 1. 5. İbn Teymiyye'ye Göre Müşebbihe'nin Ortaya Çıkması 371
3. 3. 1. 1. 6. Müşebbihe'nin Alt Fırkaları 373
3. 3. 1. 1. 7. Müşebbihe'nin Tekfir Noktasından İncelenmesi 375
3. 3. 1. 2. Ta'tîl Ehli: (Ehlü't-Ta'tîl-Mu'attıla) 376
3. 3. 1. 2. 1. İbn Teymiyye'ye Göre Mu'attıla 380
3. 3. 1. 2. 2. Mu'attıla'nın Çeşitleri 381
3. 3. 1. 2. 3. Ta'tîl ile Teşbîhi Mukayese 382
3. 3. 2. KADER KONUSUNDAKİ METODLARI AÇISINDAN İSIMLENDİRME 382
3. 3. 2. 1. Kaderiyye-i 'Âmme/Kaderiyye-i Mecûsiyye 386
3. 3. 2. 1. 1. Kaderiyye-i Ğâliyye 386
3. 3. 2. 1. 2. Kaderiyye-i Nâfiyye 386
3. 3. 2. 2. Kaderiyye-i Müşrikiyye 387
3. 3. 2. 3. Kaderiyye-i İblîsiyye 391
3. 3. 2. 4. Kaderiyye-i Mücbire 392
3. 3. 2. 5. Kaderiyye Fırkalarının Tekfîri Ve Mukayeseleri 392
3. 3. 3. KUR'AN'I ANLAMADA TUTUNDUKLARI YOL BAKIMINDAN İSİMLENDİRME 394
3. 3. 3. 1. Ehl-I Tahyîl: Var Gibi Gösterme, Sembolize Etme Fikrini Savunanlar 395
3. 3. 3. 2. Ehl-I Te'vîl: Naslar'ı Keyiflerine Göre Ters-Yüz Edip Yorumlayanlar 396

3. 3. 3. 3. Ehl-I Techîl: Bılmemezlık Yolunu Tutanlar 398

SONUÇ 400

BİBLİYOGRAFYA 405

ÖZGEÇMIŞ 417

ÖZET

DOKTORA TEZİ

İBN TEYMİYYE'NİN MECMÛ'Ü FETÂVAÂSINDA EHL-İ BİD'AT FIRKALARINA BAKIŞI

Muhammet YAZICI

Danışman: Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL

1998 - Sayfa: XV+417

Jüri : Prof Dr. Emrullah YÜKSEL

.....

.....

Bizim bu tezdeki temel amacımız, İbn Teymiyye'nin hayatını, düşüncelerini ve öğretilerini tarafsız bir anlayışla ortaya koymaktır. Öncelikle biz onun İslam-dışı yenilikler ve bid'atlere karşı İslam'ı koruma esasına dayanan katıksız İslam hedefi ve idealeri uğruna çekmiş olduğu acılı ve çileli hayatını inceledik. Daha sonra İbn Teymiyye hakkında ön yargısız ve tarafsız bilgi sahibi olmak için bizzat kendi eserlerini inceledik.

Bunun yanında biz, İbn Teymiyye'nin bid'at hakkında sadece eleştirildiği değil, aynı zamanda desteklendiği noktaları da belirttik.

Bütün bu çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır ki, bazı İslâm düşünürlerinin söylediği gibi, İbn Teymiyye, ne bir zındıktır ne de kâfirdir. Fakat o, -doğruları ve yanlışları ile- Cehmiye, Rafıza ve bazen Eş'arîler ile mücadele eden, İslâm'ın Asr-ı saadet zamanındaki gibi katıksız ve sade olmasını savunan kendine özgü bir İslâm düşünürüdür.

ABSTRACT

Ph. D. THESİS

THE PERSPECTİVE OF IBN TAIMIYYA ABOUT AHL AL- BID'A İN MACMU' AL- FATAVA

Muhammet YAZICI

Supervisor : Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL

1998 - PAGE : XV+417

Jury : Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL

.....

.....

İn this thesis, our basic aim is to lay down **Ibn Taımmıyya**'s life and his taughts and chools about **bid'a and ahl al-bid'a** with objective manner. Firstly, we examined his ıfferance and at the some times striver life for the sake of his goals and ideals for **pure Islam** n the base of protecting Islam against **bid'a and Anti-İslamıc innovations**. And then, we earched his works and taughts direct from his remains to reach an objective and unbiased thinks bout **Ibn Taımmıyya**.

Besides this, in our work we mentioned not only his criticized points about **bid'a**, but also is supported ideals **bid'a**.

Finally, it is found out that, as some Islamic thinkers said, he is not an unbeliever or an ıfidel. But, both his rights and wrongs, he is a unique Islamic thinker struggling against **Cahmıyyas**" "**Rafızies**" and "**Eş'aries**", desiring a **pure Islam** as it was the **time of Prophet**.

ÖNSÖZ

Allahü Teâla'yı, sıfatlarında, fiillerinde, isimlerinde, Rab oluşunda, İlâh oluşunda, şânına yakışır bir şekilde birleme demek olan Tevhîd, *da ilk Peygamber Hz. Âdem'den, son Peygamber Hz. Muhammet'e kadar geçen süre içinde indirilen bütün dinlerin özü ve gâyesi olmuş İlâhî bir mesajdır. Bu mesajın tarayıcıları da şüphesiz ki resûller ve nebîlerdir. Bu açıdan bakıldığında tüm insanlık tarihi bir* ***tevhîd mücâdelesi tarihidir.*** *İşte bu tevhîd mücâdelesinin son halkası olan Kur'ân-ı Kerîm de, baştan sona kadar tevhîd ile doludur.*

Fakat, üzülerek söylemek gerekir ki, gerek geçmiş Peygamberlerdin ümmetlerinde ve gerekse son Peygamber olan Hz. Muhammet'in ümmetinde, zaman zaman tevhîd gerçeğinin anlaşılması hususunda, onun özünden sapmalar olmuştur. Bu sapmaların yanında, tevhîd gerçeğinin anlaşılması ve sağlam tevhîd inancının korunması hususunda, ciddî ve samîmi gayretlerin olması da, Allah'ın bir lutfudur ve sevinilecek bir durumdur.

İslâm tarihinde, ***gerçek tevhîd inancının korunması*** *hususunda gayret gösterdiği iddiâ edilen bir akım vardır. Bu akım, saf ve yalın bir İslâm inancına sahip olmak için, inanç alanında, özellikle İlâhiyât konularında, kelâmî ve felsefî tartışmalardan uzak kalarak,* ***Selef'in*** *yolunu tâkip etmenin ve İslâm'ın ilk sâde ve saf şekline dönülmesinin mücâdelesini vermiş bir akımdır. Bu akıma, meşhûr ismiyle* ***Selefiye*** *denilir.*

Ta ilk devirlerden günümüze kadar, ***Selef'in yoluna dönülmesi*** *hususunda gayret göstermiş pek çok âlim vardır. Bu âlimler, yaşadıkları asırlarda pek fazla etkili olamamış ve silik bir hayat geçirmişlerdir.*

Fakat bu alanda ***İbn Teymiyye*** *diğerleri gibi değildir. O, çağlar boyunca hafızalarda çok kuvvetli bir ses meydana getiren, pek çok kimseyi fazla rahatsız eden, hakkında pek çok şey söylenen,*

herkesin kendine göre, yorumlamağa çalıştığı ve zamanımız da dahil olmak üzere, her dönem üzerinde tartışmaların sürdüğü bir âlimdir.

Kimileri onu, düşmanlarına karşı bir kalkan görerek, işine gelen düşüncelerini almış ve kendilerinin anlayışına göre, lanse etmeğe çalışmış, kimileri, küfür sıfatıyla yaftalayarak, sakıncalı ilân etmiş, kimileri ise, onu şaşmaz ve yanılmaz gösterip âdetâ Peygamber seviyesine çıkarmıştır.

Fakat bu grupların hiç biri, İbn Teymiyyie'nin gerçek şahsiyetine göre, objektiflikle değil, sübjektif olarak değerlendirmişlerdir. Böylece, **İbn Teymiyye**'yi sevenler de sevmeyenler de, onu gerçek anlamıyla tanımadan, sevgi ya da nefret duymuşlardır. Çünkü insanlar, zahmete katlanıp da, onun görüş düşünce ve inançlarını bizzât kendi eserlerinden takip edeceklerine, hakkında yazılanlara itibâr etmeyi daha çok tercih etmişlerdir. Halbuki, reddedişte de kabûl edişte de, bilinçli bir reddin ve bilinçli bir kabûlün önemi çok büyüktür. Çünkü bilinçli ve şuurlu bir red de aynen bilinçli kabûl gibidir, ki her iki husus da şahsiyeti geliştirir, olgunlaşmasına yardım eder.

İbn Teymiyye hakkında koparılan bu fırtınalar, asırlar boyu süregelmiş ve günümüz Türkiye'si de bundan yeterince nasîbini almıştır. Zîrâ, **İbn Teymiyye**, daha bir kaç yıl öncesine kadar değil okunması ve düşüncelerinin aktarılması, onun isminin ağızlara alınması dahi sakıncalı ilân edilmişti. Nitekim, Türkiye'de bulunan dindâr çevreler, umûmîyetle tarîkat erbâbının ve eski medrese anlayışının tesîriyle, **İbn Teymiyye**'ye karşı cephe almışlar, onun hakkında çok dikkatli ve pek ihtiyâtlı davranmışlardır.

İşte biz bu araştırmamızda, bütün Müslüman çevrelerce küfürle ithâm edilen veya en azından fikirleri tehlikeli görülen bir şahsiyetin, hiç olmazsa bir yönünü ele alıp, bu sis perdesini bir ölçüde dağıtmayı ve onu hakîkî manada tanımayı gâye edinerek bu tezi almış bulunuyoruz. Buradaki hedefimiz, onun yanlışlarını doğru göstermek veya hatalarının doğruluğunu ispât değildir. Aksine, onu körü körüne sevmenin ya da yersiz ve dayanaksız isnâtlarda bulunarak yermenin yanlışlığını ortaya koymayı ve varsa yanlışlarını eserlerine dayanarak tenkît etmeyi dikkatlere sunmaktır. Elbette ki o da bir insandır ve Elbette ki onun da hataları olabilir. Ama onun hatalarının varlığı, hiç bir zaman için **doğru düşüncelerinin yok olduğu** anlamını da taşımaz. Hem sonra unutmamak gerekir ki o, asla sapık fikirleri yaymak için çaba sarf etmiş biri değildir. Eserleri çok dikkatli incelenecek olursa,

onun savunduğu fikirlerin hemen hemen büyük kısmının, Selef'in veyâ bir İslâm bilginlerinin görüşü olduğu çok net bir şekilde görülür.

İbn Teymiyye'yi tek bir yönden ele alıp incelemede dahi bir hayli güçlük çektik. Zîrâ, tez üzerinde çalışmaya karar kılıp da, bid'at ve ehl-i bid'at konusundaki görüşlerini araştırmaya başlayınca, onun çok büyük hacimli eserleriyle karşılaştık. Meselâ, bilgi olması açısından burada bir kaçını zikredecek olursak, otuz beş cilt ebâdında Mecmû'u Fetâvâsı, on bir cilt ebâdında Der'ü Te'âruzi'l-Akl-i ve'n-Nakl isimli eseri, dokuz cilt ebâdında Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye isimli eseri, iki ciltlik Muvâfakatü Sahîhi'l-Menkûl li-Sarîhi'l-Ma'kûl isimli eseri, iki ciltlik Mecmû'atü'r-Resâili'l-Mesâil isimli eseri, yine iki ciltlik Mecmû 'atü'r-Resâili'l- Kübrâ isimli eseri, yazmış oldukları'nın çok cüzî bir kısmını oluşturmaktadır. Bu yüzden konumuzu, İbn Teymiyye'nin Mecmû'u Fetâvâsı ile sınırladık. Seçmiş olduğum tez konusu, her ne kadar da Mecmû'uFetâvâ ile sınırlı ise de, yine onun diğer eserlerine zaman zaman mürâcaat etmeyi de ihmâl etmedik.

TAKİP EDİLEN METOT

İbn Teymiyye'nin Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakış Açısı isimli tezi mize, önce, bid'atin tarifi ve muhtevâsına dâir ileri sürülen görüşleri ve bu görüşlere mesnet teşkil eden delilleri incelemekle başladık. Bu bölümde dikkat çeken husus, bid'at konusunda verilen târiflerin çokluğudur. Bu kadar çok târif vermedeki gâyemiz, bid'at anlayışının zaman içinde geçirmiş olduğu evreleri ve onun anlamlarını gözler önüne sermek ve bid'at karşısında takınılan tavrın zamanla yumuşadığının altını çizmektir. Bu arada, bid'at hususunda devam ede gelen sert tavırlara dikkat çekerken, karşı gurupta yer alan tarifleri de vermeyi uygun gördük.

Burada dikkat edilmesi gereken asıl mesele, İbn Teymiyye'nin tavrıdır. Zîrâ, onu çoğu kimseler, her türlü yeniliğe karşı çıkan ve bunları bid'at bahanesiyle reddeden bir tip olarak tanımaktadır. Halbuki, bu kanâat doğru bir kanâat değildir ve birçok yönlerinde olduğu gibi bu yönü de eksik tanınmıştır.

Aslında o, bid'at tanımına ma'kûl bir tavırla yaklaşmak ister. Zîrâ, ona göre, bid'atin sınırları iyi çizilmeli yoktan yere her şeye bid'at denilmemelidir. Dolayısıyla, bid'at konusundaki kriterler çok önemlidir. Hiç bid'at olmayan şeylere bid'at deyip de ondan sonra sıkışılan nokta-

larda bid'atleri güzele, çirkine, vâcibe, ayırmanın bir anlamı yoktur. Bu tamâmen yanlış bir anlayıştır. Bu yüzden bu çıkmazlara sürüklenmemek için işin başında hata edilmemeli bid'at olan şeyler iyi tayîn edilmelidir.

Şu halde İbn Teymiyye, bu beyanıyla gâyet ma'kûl bir tarzda konuyu ele almaktadır. Örneğin, her yeni olan şey bid'at midir? bid'atin güzeli çirkini olur mu? Bir şeyin bid'at olup olmadığının bilinmesi için sâdece Peygamber devrinde veya Sahâbe devrinde işlenmesi yeterli midir?, gibi akla gelen soruları irdelemesi, her bilim adamı ve düşünürün üzerinde durması gereken bir hususdur. Bu konuların tümünü ele almamızdaki gâyemiz, İbn Teymiyye'nin bid'at anlayışını iyi anlama ve asıl konumuz olan Ehl-i Bid'at Fırkalarına bakış Açısını açık seçik ortaya koymaktır.

ŞEKİL VE İMLÂ

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Ehl-i Bid'at İle İlgili Yapılan Çalışmaları ve İbn Teymiyye'nin Hayatı ve Şahsiyeti çeşitli yönleriyle ele alındı. Birinci Bölümde, Bid'atin manâsı, Muhtevâsı, Sınırları, en geniş bir şekilde incelenip, ikinci bölüme hazırlık mâhiyetinde, Bid'at Ehli ve Fırkalaşma konuları üzerinde durulmuştur. İkinci Bölüm de ise, asıl konu ele alınarak İbn Teymiyye'nin kelâm kaynaklarında geçen meşhur îtikâdî fırkalara bakış açısı detaylı bir şekilde incelemeye tâbî tutulmuştur.

Şurasını hemen kaydetmem gerekir ki, bu iki bölümün yanında bir üçüncü bölüm olarak, İbn Teymiyye'ye göre, Bid'at Ehli Olmayan Fırkalar konusunu işlemek de uygun olabilirdi. Fakat tezimizin geniş hacmi buna müsâade etmediğinden dolayı, bu konuyu, müstakil bir çalışma yapmak için daha sonraya bırakmayı uygun gördük. Zîrâ, bu konu, müstakil bir tez konusu olabilecek kadar geniştir

Öte yandan, her bölüm de kendi arasında kısımlara ayrılmıştır. Meselâ, Birinci Bölüm iki kısım olup, Birinci kısım, Bid'at ve bid'at Ehli konusuna, İkinci kısım, Fırkalaşma konusuna ayrılmıştır. Ayrıca, Birinci kısmın da yine kendi arsında ikiye takşîmi söz konusudur. Bunlardan birincisi, bid'at tarifleri ve bid'atin mâliyeti ile ilgili on bir alt başlığa bölünürken, ikincisi ise Bid'at Ehli ile ilgili beş tane alt başlığı içermektedir. İkinci kısım da, birinci kısım gibi ikiye takşîm edilmiş olup,

birincisinde, Fırka Kavramının Lügat Ve Terim Mânâsı üzerinde durulurken, ikincisinde, Fırkalaşma ile ilgili konulara yer verilmiştir.

Bu anlayışla, İkinci Bölüm de üç ana kısma taksîm edilmiş, Birinci Kısımda Fırkaların Genel İsimlendirilmesi Olan Kelâmcılar ismi adı altında, İkinci Kısımda Fırkaların Kelâm Kaynaklarında Geçen Bilinen İsimleri ile, Üçüncü Bölüm de ise, Çeşitli Konuları Anlama Hususunda Fırkaların Takip ettikleri Metotlara Göre Verilen İsimler ile incelenmiştir.

*Metin içerisinde geçen **Âyetler**, tırnak içinde düz boldlu; **Hadîsler**, tırnak içinde düz boldsuz; **ıstılahlar ve vurgulanması gereken hususlar**, tırnak içine alınmadan düz boldlu; herhangi bir müelliften aktarım yapılırken **aynen aktarım** yapılmışsa tırnak içinde italik boldsuz; yorumlar katılmış ve **tıpkı aktarım yapılmamışsa**, tırnak içine alınmadan sadece italik boldsuz yapılmış olup, **Âyetler'in-Hadîsler'in-ıstılahların ve vurgulanılan hususların dolaylı veya dolaysız aktarımlardaki durumları** ise, kendine has şekillerini korumalarıyla beraber italiktir. Ayrıca, **tıpkı aktarım ve dolaylı aktarımlarda**, müellifin bir şahıs veya bir guruba ait görüşü direkt aktarmışsa bu aktarımlar, tırnak içinde düz boldlu; dolaylı aktarmışsa, tırnak içine alınmadan düz boldlu yapılmıştır.*

Metinde geçen şahıs isimlerinin vefat tarihleri, ismin ilk geçtiği yerde gösterilmiş olup, tarihler Hicrî ve Mîlâdî olarak kaydedilmiştir.

*Hem girişin hem de iki bölümün dipnotları, 1 den başlamak üzere ayrı ayrı ve müstakildir. Dipnotlarda **şahıs isimleri** düz boldlu, **eser isimleri** italik boldsuzdur. Eserlerin özellikleri, ilk geçtiği yerlerde tam verilmiş olup, mükerrer yerlerde verilmemiştir. Bir şahsın tek bir eseri kullanılmışsa, tekrar kullanılan yerlerde A.g.e. şeklinde işâret edilmiş, birçok eseri kullanılmışsa, kullanılan eser kısa ismiyle verilmiştir.*

Bu vesîle ile, gerek yüksek lisans ve gerekse doktora çalışmalarımda, Fakülte Dekanlığı gibi yoğun mesâî gerektiren görevine rağmen, ilgi ve alâkasını eksik etmeksizin tez danışmanlığımı yürüten, çeşitli konularda ve asistanlığımın her safhasında engin bilgisi ve yönlendirici tecrübelerinden çok istifâde ettiğim, saygıdeğer hocam sayın Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL'e, gerek yüksek lisans ve gerekse doktora çalışmalarımda bizâtihi rahle-i tedrîsâtında bulunduklarım, sayın Prof. Dr. Sadık Kılıç, sayın Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ, sayın Prof. Dr. Osman Türer, sayın Doç. Dr. Nasrullah MÜFTÜOĞLU, sayın Doç. Dr. Mevlüt ÖZLER, sayın Yunus KAYA hocalarıma, çalışmaların

boyunca çeşitli görüş ve düşüncelerle yardımlarını esirgemeyen çeşitli hocalarıma ve arkadaşlarıma, ayrıca, çalışmalarım boyunca çeşitli fedâkârlıklarla desteğini esirgemeyip bütün sıkıntılarıma katlanan değerli aileme, sonsuz saygı şükran ve muhabbetlerimi sunmayı, yerine getirmem gereken bir borç bilirim.

ARALIK-1998 *Muhammet YAZICI*

KISALTMALAR

A. g. e. : Adı geçen eser.
A. g. mad. : Adı geçen madde.
A. g. mak. : Adı geçen makale.
A. g. Tez. : Adı geçen tez.
A. J. I. S. D. : American Journal of Islamic Studies Dergisi.
A. I. D. : Annales İslamoloqugues Dergisi.
A. İ. F.-YAY. : Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları.
A. mlf. : Aynı müellif.
A. Ü. İ. F. D. : Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi.
A. Ü. İ. İ. F. D. : Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi.
A. y. : Aynı yer.
Ank. : Ankara
Ata. Ü. İ. F. D. : Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi.
Bkz. : Bakınız.
Bs. : Baskı.
c. : Cilt.
Çev. : Çeviren
D. İ. D. : Dirâsetü'l-İslâmiyye Dergisi.
DİB-YAY. : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi.
Dip. No. : Dipnot numarası.
E. Ü. İ. F. D. : Erciyes Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi.
Erz. : Erzurum.
Had. No. : Hadis numarası.
İ. A. : İslâm Ansiklopedisi.

I. D. : Der Islam Dergisi.
I. O. D. : Israel Oriental Studies Dergisi.
I. S. D. : Islamic Studies Dergisi.
İ. F. A. V. : İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları.
J. E. .S H. O. D. : Journal of the Economic and Social History of Orient Dergisi.
J. Sa. D. : Jerusalem Dergisi.
Krş. : Karşılaştırınız.
Ktb. : Kütüphane.
M. B. İ. D. : Mecelletü Buhûsi'l-İslâmiyye Dergisi.
M. E. D. : Mecelletü'l-Ezher Dergisi.
Mukad. : Mukaddime.
Nşr. : Neşreden.
s. : Sahife.
Sa. : Sayı.
Sad. : Sadeleştiren.
ss. : Sanife sayısı.
D. İ. A. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
T. D. V.-YAY. : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Tah. : Tahkîk eden.
Tak. : Takdîm eden.
Tas. : Tashîh eden.
Terc. : Tercüme eden.
Tsz. : Tarihsiz.
V. d. : Ve daha, ve devamı.
Vr. : Varak.
Y. Ö. K. : Yüksek Öğretim Kurulu.

GİRİŞ

1. EHL-İ BİD'AT HAKKINDA YAZILAN ESERLER

Bid'atler ve **bid'atçilik** konusu, İslâm ulemâsının yöneldiği konuların başında gelmektedir. Bu hususa, başta **Hadîsçiler** olmak üzere, **Kelâmcılar** ve fıkıhçılar yoğun ilgi göstermişler ve pek çok eserler meydana getirmişlerdir. Yâni **bid'atçilik**, İslâmî ilimler arasında, özellikle Hadîs, kelâm ve fıkıh ilminin önemli meselelerinden biri olmuştur. Şöyle ki:

Bid'at özelliği taşıyan bir âmel, meşrû delîllerinin araştırılması bakımından fıkhın konusu olmuş iken, İslâm İtikadı ile alâkasını tayin bakımından da kelâmın konusu olmuş, bunun yanında, birtakım hurâfelerin ya da uydurma görüşlerin dîne sokulup, onları dindenmiş gibi gösterme gayretlerinden dolayı da, Hadîsin konuları arasına girmiştir. [1]

İşte yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü çok erken devirlerden itibâren bir **Bid'at Literatürü** oluşmuştur. Bu literatürün ilk başlangıcı, V. **Rispler'e göre**, H:III. yy.dır. Ona göre, bu tarihten itibâren başlığı **bid'atle** başlayan birçok kitapların yazıldığı bir **bid'at** literatürü meydana gelmiştir. [2]

Rispler, Bid'at konusunda yazmış olduğu ***Toward a New Understending of the Term Bid'a*** isimli makalesinde **bid'at** hakkında yazılan ilk kitabın, **Muhammed b. Vaddah el Kurtubî** (v: 286/899)'nin yazmış olduğu ***El-Bid'a ve'n-Nehyü 'anhâ*** olduğunu söyler ve altta dipnotta kitap hakkında "*Bu kitabın ikinci baskısını yapan editör, bu eserin **bid'at** konusunda yazılmış en ilk eser olduğunu iddiâ etmiştir.*"görüşünü zikreder. Daha sonra bununla da yetinmeyerek "*...bu iddiâyı **C. Brockelman**'ın ve **Fuad Sezgin**'in de kabûl ettiği* " ni de söyler. **Rispler'e göre**, *bu kitap, hadîsleri isnâd zinciriyle beraber zikreden bir Hadîs koleksiyonudur ve konu başlıklarına göre, tanzim edilmiştir. Nevar ki, sahîh Hadîs kaynaklarında **bid'at** hakkında zikredilen bütün hadîsleri ve **bid'ati** reddeden tüm görüşler, bu kitapta bulunmamaktadır.* Yine dipnotta belirttiğine göre, *sonraki dîğer kaynaklar, hep bu kitabı kaynak olarak göstermektedirler.*

---

[1] **Demirci**, Ahmet, " ***Bid'atcılık*** " isimli makale, E.Ü.İ.F.D., Sa :5, (Kayseri-1988), ss. 71-95, s. 72.

Rispler'e göre, H:III. y.y.da **bid'at** üzerine iki kitap daha yazılmıştır. Bunlar (**İbn Vaddah**'ın eserinden önce olmasına rağmen) bize kadar ulaşamamıştır. Bizler, bu iki kitabın varlığını sâdece Mâlikî mezhebinden olan Kâdî Iyaz'ın (v. 544/1149) ***Tertîbü'l-Medârik*** isimli eserinden öğrenmekteyiz. Bunlar yine Mâlikî ekolüne mensûp **Muhammed b. Sahnûn** (v. 256/870)'un eseri olan ***Kitâbü'r-Redd 'ala Ehli'l Bid'a*** isimli eser ile, **Ebû Zekeriyya Yahya b. 'Avn** (v. 298\910)'ın ***er-Redd 'ala Ehli'l-Bid'a*** isimli kitaptır.

Rispler, bundan sonra dördüncü bir kitaptan daha bahseder. O da, **İbn Ebî Rendekâ et-Tartûşî** (v. 520/1126)'nin ***Kitâbü'l, Havâdis ve'l-Bid'a*** isimli eseridir. **Rispler**, *et-Tartûşî* (v. 520/1126)*'nin, bu kitapta, Sahâbe'nin bid'ate bakış açısıyla başlayıp dînî pratiklere dayalı bid'atleri sınıflayarak devam ettiğ*ini ifâde eder.

Rispler'in beşinci zikrettiği kitap ise **İdris b. Baytekin b. Abdullah et-Türkmânî** (v. 7/13.y.y) ***Kitâbü'l Lüma fi'l-Havâdis ve'l Bid'a***dır. Bu kitap, zamanının **bid'atler**ini konu almaktadır.

Rispler'in zikrettiği bir başka kitap ise, eş-Şâfi'î ekolünden olan **Ebû Şâme el-Makdîsî** (v. 665\1267)'nin ***el, Bâ'is 'ala İnkâri'l-Bida' ve'l Havâdis*** isimli kitabıdır. Yine bu kitapta, çeşitli **bid'atler** zikredilerek sınıflandırma yapılmış ve her bir sınıflandırmaya bir örnek verilmiştir.

Bu arada **Rispler**'in her nedense zikretmediği çok önemli bir müellif vardır. O da tezimizin konusunu teşkil eden **İbn Teymiyye** (v. 728/1328) dir. **İbn Teymiyye**'nin hemen hemen bütün eserleri **bid'at** konusuyla doludur. Bunların başlıcaları, ***Mecmû'u Fetâva, Minhâcü's-Sünnet'i'n-Nebeviyye, İktizâü's-Sırâti'l-Müstakîm ve Der'ü Te'âruzi'l-'Akli ve'n-Nakl*** dir.

Bid'at hususunda en değerli kitaplardan birisi de Mâlikî ekolüne mensub olan **İbrahim b. Musâ eş-Şâtıbî**'nin (v. 790/1388) ***el-İ'tisâm*** isimli meşhur eseridir. Bu kitap, diğer eserlere göre, daha detaylı ve daha derli topludur. [3]

Bunların yanında **Rispler**'in değinmediği şu eserleri de zikredebiliriz:

İbn Hâc el-Abderî (v. 737/1336)'nin ***el-Medhal ilâ Tenmiyeti'l A'mâl bi Tahsîni'n-Niyyât.***

---

[2] **Rispler**, Vardit, " *Toward a New Understanding of theTerm Bid'a* " isimli makale, I.D., c. 68, sa : 2 (Berlin, 1991), ss. 320-328, s. 321.

[3] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 321-322.

es-Suyûtî (v. 911/1505)'nin ***el-Emrû bi'l-İttiba' ve'n-Nehyû ani'l-İbtidâ'***.

Osman b. Fûdî, (v. 1232/1817)'nin ***İhyâü's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a.*** [4]

Rispler, 20. y.y. da ki **bid'at** literatürünü ise şöyle sıralar:

Dr. Ali İzzet Atiyye, ***el-Bid'a Tahdidüha ve mevkifü'l-İslâmî minha.***

Şeyh Ali Mahfûz, ***el-Bid'a fi Medârri'l-İbtidâ'***.

Muhammed Abdusselam Hadr eş-Şukayrî, ***es-Sünen ve'l-Mübtede'âti'l-Mütealliika bi'l-Ezkâr ve's-Salavât.*** [5]

Muhammed Bahit, ***Ahsenü'l-kelâm fimâ Yetealleku bi's-Sünnet'i ve'l-Bid'a mine'l-Ahkâm.***

Abdullah Draz, ***el-Mizan Beyne's-Sünne ve'l-Bid'a.*** [6]

Said b. Nasr el-el-Ğâmidî, ***Hakîkatü'l-Bid'a.***

Abdu'l-Aziz b. Bâz, ***Risâletü't-Tahzir mine'l-Bida'***.

Bunlardan başka, son zamanlarda müstakil olarak bidat konusunda yazılmış olan benim bulabildiğim makaleler de şunlardır:

Hasan Muzaffer er-Rezv, ***el-Bid'a fi Mizâni'ş-Şer'***.

Salih b. Sa'd es-Sahîmî, ***el-Bid'a ve Eserühâ fi İnhirâfi't-Tasavvuri'l-İslâmî.***

Salih b. Fevzân Abdullah el-Fevzân, ***Ta'rifü'l-Bid'a Envâühâ ve Ahkâmühâ.***

Abdullah b. Süleyman el-Münî', ***el-Bid'a ve Eserüha fi'l-İnhiraf fi'l-İtikad.***

Ahmed b. eş-Şirbâsî, ***es-Sünne ve'l-Bid'a.***

Muhammed Şeltût, ***Esbâbü'l-Bid'a ve Medârruhâ.***

Muhammed eş-Şerkâvî, ***Edvâün ala Mefhumi'l-Bid'a***

Emrullah Yüksel, ***Les İdees Religieous et Politiques de Mehmet Birkewî*** (basılmamış doktora tezi), Paris, 1972.

G. H. A. Juynboll, ***On the Chronology of the Concepts Fitna And Bid'a.***

Muhammed Khalid Masud, ***the Definition of Bid'a In the South Asian Fatawa Literature.***

---

[4] **Yaran**, Rahmi, "***Bid'at***" maddesi, D.İ.A., c. 6, İst., 1992, ss. 129-131, s. 131; **Yavuz**, Yûsûf Şevki, "***Ehl-i Bid'at***" maddesi, D.İ.A., c. 10, İst., 1994, ss. 501-505, s. 505.

[5] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 322-323.

[6] **Yaran**, *A. y.*

Subhi Labib, *the Problem of the Bid'a in the Light of An Arabic Manuscript of the 14th Century.*

Vardit Rispler, *Toward a New Undesanding of the Term Bid'a.*

Muhammed Talbi, *Les Bid'a.*

Ahmet Madazlı, *Kur'ânı Kerimi Okuma Ve Anlama İle İlgili Bid'atler.*

Ahmet Demirci, *Bid'açilik.*

Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Hetorodoksi Tarihinde Zındık Hâricî Râfızî Mülhid Ehl-i Bid'at Terimlerıne Dâir Bazı Düşünceler*.[7]

2. ANA HATLARIYLA İBN TEYMİYYE'NİN HAYATI

A) İBN TEYMİYYE'NİN ATALARI'NIN VATANI

İbn Teymiyye'nin doğduğu yer olan **Harran**, tarihî bir şehir olup, eski dönemlerden beri **Sâbi'îler**'in (yıldıza tapanların) dînî ve ilmî merkezi olagelmiştir. Ayrıca, felsefe ve eski Yunan ilimlerinde buranın özel ayrıcalığı ve önemli bir yeri vardır.

Harran, Dicle ile Fırat nehirleri arasında kuzey bölümde yer almaktadır. Bunlar Eski Arap edebiyatında, **Diyar-ı Bekr**, **Diyâr-ı Rebî'a ve Dîyâr-ı Mudar** olarak adlandırılmaktadır: Bu bölgede ayrıca, **Musûl**, **Rakka Nasîbeyn** (şimdiki adıyla Nusaybin) ve **er-Rehâ** (şimdiki adıyla Urfa) şehirleri de vardır. **Harran** ise **er-Rehâ**'nın güneyinde ve yaya olarak takrîben 8 saatlik mesâfededir.

Bu bölgenin güney bölümünde ise **Bağdat**, **Basra** gibi şehirler vardır. Buraya **Irak Arabistan**'ı da denilir.

İşte **Harran**, **İbn Teymiyye**'nin atalarının asırlardan beri vatan edinip yaşadığı yerdir. [8]

---

[7] Bu makaleler, kütüphanemde mevcuttur.

[8] **en-Nedevî**, Ebü'l-Hasan Ali, *İslâm Önderleri Tarihi*, I-V, Çev. Yûsûf KARACA, 1. bs., İst., Kayıhan Yayınevi, 1992, **c.** 2, s. 45.

B) İBN TEYMİYYE'NİN AİLESİ

İbn Teymiyye'nin ailesi, dînî ve ilmî değerleriyle meşhur bir aile olup öteden beri **Hanbelî** Mezhebi'nin önderliğini yapma mevkiinde bulunmuş bir sülâleden gelmektedir. Bu ailenin ilim sâhibi fertleri, her zaman ders okutma, ilmî eserler meydana getirme ve fetvâ verme işleriyle meşgul olmuş ve ilme büyük katkılarda bulunmuşlardır. Kısaca, **İbn Teymiyye**'nin ailesi, bir ilim ailesidir.

İbn Teymiyye'nin ailesi, çok önceden beri **Teymiyye** olarak bilinmekteydi. Bu ismin verilmesi konusunda farklı rivâyetler zikredilmektedir. Bir rivâyete göre, dördüncü dedesi olan **Muhammed b. el-Hıdr**, hacca giderken **Teyma** geçidinde bir kız çocuğuna rastlamış, Hac dönüşü kız evlâdı olduğunu öğrenince ona **Teymiyye** ismini vermişti. İşte bu aileye **İbn Teymiyye** denmesi buradan gelmekteydi. İkinci rivâyete göre, ise, bu zâtın **Teymiyye** isminde vaize bir annesi vardı. Aile, bu kadına nispeten **İbn Teymiyye** adı ile anıla gelmişti. [9]

İbn Teymiyye'nin -biraz sonra şecerede de verileceği üzere- babası da dedesi de çok büyük âlimdir. Babası, **Şihâbüddin Abdülhâlim b. Teymiyye**, (v. 682/1284) Hadîs, fıkıh, ferâiz (mal taksîmine ait ilim), hesap, heyet âlimiydi. **Hanbelî** fıkhının bilgini, **Şam**'daki **Sükkeriyye** medresesinde Hadîs müderrisi idi. Ayrıca büyük câmide de kürsüsü vardı. Her üstâdın ders vermeğe yetkili olmadığı bu câmide o, ders okutuyordu. Hâfızası o kadar çok kuvvetli idi ki, hiç bir kitâba bakmazdı. Ders verirken, tamamen ezberden ve direkt atıflarla dersi işlerdi. Kendi hafıza ve belleğine çok güvenmekteydi. Vefât ettiğinde **Şam**'da bulunan **Sofular Mezarlığı** (*Mekberetü's-Sûfiyye*) na defin olundu. [10]

İbn Teymiyye'nin annesi hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla beraber, tüm mücâdele ve sakıntılı anlarında oğluna tam destek verdiği ve (v. 715/1315) senesinde ölünceye kadar ona yardımcı olduğu eserlerden anlaşılmaktadır. [11]

---

[9] **İbn 'Abdilhâdî**, Muhammed b. Ahmed, *el-Ukûdü'd-Dürriyye*, Mısır, 1956, s. 18; **el-'Akk**, Hâlid 'Abdurrahman, *el-Usûlü'l-Fikriyye li'l-Menâhici's-Selefiyye*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1995, s. 26-27; **es-Safedî**, Selâhâddîn, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-IX, Tah. : İhsan Abbas, Wiesbaden, Dârü'n-Neşr, 1969, **c.** 7, s. 16; **Ebû Zehrâ**, Muhammed, *İmam İbn Teymiyye*, Terc. : Nusreddin BOLELLİ, Vecdi AKYÜZ, Adil BEBEK, Mehmet ERDOĞAN, Velî KAYHAN, İst., İslâmoğlu Yayıncılık, 1988, ss. 516, . s. 21, dip. No : 2.

[10] **İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, ***el-Bidâye ve'n-Nihâye***, I-XIV, 1.bs., Beyrut-Riyad, Mektebetü Ma'ârife, Mektebetü Nsr, 1966, **c.** 13, s. 303; **ez-Zehebî**, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV (iki cüz halinde) + Zeyl, Tah. : Abdurrahman b. Yahyâ, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1374, **c.** 4, s. 1497.

[11] **Uludağ Süleyman, *"İbn Teymiyye "* İbn Teymiyye** Külliyyâtı (*Mecmû'u*Fetâvâ tercümesi için yazılan Giriş), I-VI, Terc. : Komisyon, İst., Tevhîd Yayınları, 1986, **c.** 1, s. 20.

İbn Teymiyye'nin dedesi daha büyük âlimdi. İsmi, **Ebü'l-Berekât Mecdü'd-Dîn Abdü's-Selâm İbn Teymiyye** (v. 653/1255) olan bu zât, **Hanbelî** Mezhebi'nin önde gelen âlimlerinden veya imâmlarından sayılmaktaydı. Bazı ilim erbâbına göre, o, **mutlak müctehiddi**. Zîrâ, o, tefsîr, Hadîs, kıraât, fıkıh, akâid ve lisân âlimiydi, fıkıh ilminde **ictihâd yapma** derecesine ulaşmıştı. En ünlü eseri *Münteka'l-Ahbâr* isimli eseridir ki, meşhur Muhaddis, **Muhammed b. Ali eş-Şevkânî** (v. 1250/1834), bu esere *Neylü'l-Evtâr* ismiyle 8 ciltlik bir şerh yazmıştır. [12]

İbn Teymiyye'nin dedesinin amcası olan Fahrüddin. B. Ebû Muhammed Abdullah da büyük âlim idi. Dedesinin ilk hocası bu zât idi. Ayrıca **İbn Teymiyye** ailesine mensûp kadınlar da birer kadın Muhaddis idiler. [13]

Yâni **İbn Teymiyye** ilimle meşhur olmuş bir aileden gelmekteydi.

C) İBN TEYMİYYE'NİN ŞECERESİ

İbn Teymiyye'nin birkaç bâtın dedelerinin ismi şöyledir: **Ebü'l-'Abbâs, Takıyyü'd-Dîn b. eş-Şeyh Şihâbü'd-Dîn Ebü'l-Mehâsin 'Abdülhalîm b. eş-Şeyh Mecdu'd-Dîn Ebü'l-Berekât 'Abdüsselâm b. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebü'l-Kasım el-Hıdr b. Muhammed b. el-Hıdr b. 'Ali b. Abdullah tır.** [14]

D) İBN TEYMİYYE'NİN DOĞUM TARİHİ

İbn Teymiyye, H:10 Rebîü'l-evvel 661, M:22 Ocak 1263 Çarşamba günü **Harran**'da dünyaya geldi. Babası, **Ahmed Takîyyüddin** adını koydu. Büyüyünce de kendisi **Ebü'l-'Abbâs** lakabını seçti. Fakat ailesinin lakabı olan **İbn Teymiyye**, daha baskın gelerek bu isimle meşhur oldu. [15]

---

[12] **ez-Zehebî**, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, I-XIII, Tah. : Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Dr. Muhyî Hilâl es-Serhân, 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, **c.** 23, s. 292; **Krş. İbn İmâd el-Hanbelî**, Abdulhayy Ebü'l-Fettah, *Şezerâtü'z-Zeheb, fî Ahbâri Men Zeheb*, I-VIII, Beyrut, Mektebetü't-Ticârî, tsz., **c.** 6, s. 80-81; **es-Safedî**, *A.g.e.* **c.** 7, s. 15-16; **en-Nedevî**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 47;.**Brockelmann**, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II+ I-III, Leiden, E. J. Brill, 1943, G. A. L., **c.** 1, s.399; Suppl., **c.** 1, s. 690.

[13] **ez-Zehebî**, *Siyer, g. e.* **c.** 23, s. 291.

[14] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.*, s. 21.

[15] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 49.

E) BÜYÜMESİ - YETİŞMESİ - VEFATI

Daha sonra da anlatılacağı üzere, **İbn Teymiyye**'nin doğduğu devirler, tam anlamıyla Moğol talanı ve zulmünün altın çağını yaşadığı devirlere rastlamaktadır.

İşte tam bu sıralarda **İbn Teymiyye**, henüz yedi yaşındayken, Moğollar, **Harran**'a saldırdılar. Zîrâ, İslâm dünyasının her tarafı, onların saldığı dehşetle titriyor, özellikle **Irak** ve **Arap yarımadası** toprakları, âdeta yok edilmeğe çalışılıyordu. Bu saldırıdan sonra, ilim, fazîlet, izzet şeref, can ve mal için sığınılacak bir yer kalmamış gibiydi. Yüzlerce ilim ve şerefli aile gibi, sonunda onun ailesi de, Moğollar'ın baskısına ve kötü muamelesine dayanamayıp, 667/1268 yılında bir gece apar-topar kitapları yüklenerek **Harran**'dan ayrıldılar. Bir hayli ciddî sıkıntı ve musîbetlerden sonra nihâyet **Şam** şehrine ulaştılar.

Aile **Şam**'a ulaşır ulaşmaz, orada büyük bir ilgi ile karşılandı. Derhal **İbn Teymiyye**'nin babası, orada **Sükkeriyye** câmiinde ders okutmağa başladı. Zîrâ, bu ailenin ilmî yüceliği **Şam**'da biliniyordu. Küçük yaştaki **Ahmed İbn Teymiyye**, ilim tahsiline başlayarak süratle Kur'ân'-ı Kerîm'i ezberleyip bitirdi. Hemen arkasından Arapça'yı incelikleriyle öğrenip Hadîs, fıkıh, tefsîr, akâid gibi ilimleri devrin yetkili hocalarından tahsîl etmişti.[16] Kaynaklar, onun iki yüzden fazla hocadan ders aldığını kaydeder. [17]

İbn Teymiyye, eğitimini ve bilgisini çok kısa süre içinde tamamlayıp devrinin büyük bilginleri arasına girdi. Daha 19 yaşında iken fetvâ vermeye ehliyetli hale gelmiş, telife başlamıştı 21 yaşına geldiğinde büyük âlim babası vefât etmiş (v. 682/1284) **Sükkeriyye**'deki Hadîs kürsüsü boşalmıştı. Fakat bu boşluk uzun sürmedi ve 2 Muharrem 683/1284 tarihînde onun yerini oğlu **Ahmed b. Teymiyye** doldurmuştu. O, burada devrin önde gelen dört mezhep âlimlerinin huzurunda ders veriyor, onları hayretler içinde bırakıyordu. Bu ders sâyesinde o, büyük takdîr toplıyor ciddî manada rağbet görüyordu. Verdiği derslere halkın ve ilim ehlinin dikkatleri gittikçe yoğunlaşıyordu. [18]

---

[16] **İbn 'İmâd el-Hanbelî**, *A.g.e.* c. s. 80-81; **eş-Şevkânî** Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Ali, *el-Bedrü't-Tâli'*, I-II, 1.bs., Kahire, Makba'atü's-Sa'âde, 1348 c. 1, s. 63-64; **el-'Askalânî**, Ahmed İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I-V, Tah. : Muhammed Seyyid Câdülhakk, Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, 1966, c. 1, s. 44, **ez-Zehebi** *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 4, s. 1496; **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 49-50; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.*, s. 21-23; **Uludağ**, *A.y.*, s. 20; **Şimşek**, Sait, **İbn Teymiyye**, 1. Bs. İst., Beyân Yayınları, 1986, 22-23.

[17] **İbn Abdilhâdî**, *A.g.e.*, s. 4, 18; **Mîrâs**, Kâmil, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, İst., Matba'ai Ebüzziyâ, 1938, c. 4, s. 222; **el-'Akk**, *A.g.e.*, s. 27-28; **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 53-54; **Şimşek**, Sait, *A.g.e.*, s. 25-27.

[18] **el-'Askalânî**, *A.g.e.*, c.1, s. 44; **İbn 'İmâd**, *A.g.e.*, c. s. 81; **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 63-64.

İbn Teymiyye'nin gördüğü takdîr ve alâka, onu kamçılıyor ve ilme olan hırsını daha da arttırıyordu. Bu sebepten o, gece gündüz eserler okuyor, okudukları şeyler üzerine düşünüyor, vardıkları sonuçları, çevresinden edindiği bilgilerle birleştirerek kendine has birtakım kanâatlere ulaşıyordu. Yâni o, kendini yetiştiren bir ilim harikası ve fikir dehasıydı. Nitekim onun ilmini ve fikrini çağındaki ulemâ ve hocalarıyla açıklamak mümkün değildir. Çünkü ona bu kadar ilim ve fikir veren âlim, belki de çağında yok gibi idi. Ama o, yine de çağındaki âlim ve ûstadlardan yeterince yararlanmıştı. [19]

Bir sene sonra, 10 sefer 684/1285 yılında babasının yerinde Emevî câmiinde ders vermeğe başladı. Camiye onun için özel kürsü konmuştu. Burada zincirleme devam eden tefsîr derslerine başlamıştı. Artık onun şöhreti çok uzaktaki şehirlere kadar yayılıyordu. Bir kaç sene bu tefsîr dersleri sürüp gitti.

İbn Teymiyye, nin çok geniş bir düşünce alanı vardı. Bir taraftan ilmî araştırma ve incelemelerine aralıksız devam ederken, diğer taraftan da yaşanan içtimâî ve dînî hayata yön vermek için, geceli gündüzlü mücâdeleye hız veriyordu. Bu yüzden o, çevresindeki insanları kuşatan değerleri kırıp, cemiyet düzenine müdahale etmek ve toplumu dînî anlamda yeniden ihyâ etmek istediği için kendisini mücâdelenin ortasında buldu. [20]

Zîrâ, her dahinin içine düştüğü kaçınılmaz durum budur. Onlar, çevrelerinin kabûl ettikleri ölçülere ve değerlere sığmaz, mutlaka dışına taşarlar. Dışa taştıkları anda, çevreleriyle ve toplumlarıyla zarûrî bir çatışma ortamına girerler. Artık onların bundan kaçınmaları ve tedbîr olarak korunmaları da asla mümkün değildir. Bu çatışmanın kaynağı ise, **harika insanların büyük, cemiyetin ise küçük oluşudur**. Geniş düşünce alanına sahip olan bu dâhîler, çevrelerindeki insanları kuşatan değerler çemberini kırdıkları an, kendilerini mücâdelenin ortasında bulurlar.

İbn Teymiyye'nin çevresiyle ilk çatışması ise, amelî mücâdele (yânî fiilî mücâdele) ile başladı. Zîrâ, ona göre, *amelî mücâdele ilmî mücâdeleden önce geliyordu. Bütün ilmî ve fikrî gayretlerin gâyesi, amel, mücâhede ve ibâdettir. Allah rızasına matûf olarak yapılan amelî fiilî mücâhede hal ve hareketler olmaksızın nazarî bilgilerin hiç bir kıymeti yoktur.*[21]

---

[19] **ez-Zehebî**, *Tezkire*, c.1, s. 1296; **el-'Askalânî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 44; **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 63.

[20] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 57-58; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e*, s. 33-34; **Uludağ**, *A. y.*, s. 20-21; **Şimşek**, Sait, *A.g.e.*, s. 29-30.

[21] **Uludağ**, *A. y.*, s. 22.

İşte bu inanç içinde olan **İbn Teymiyye**, 692/1292 yılında hacca gittiğinde, orada **Assâf** ismindc bir Hıristiyan'ın, Pcygambcr'c sövdüğünü duyunca, Dârü'l-Hadîs müdürü **Zeynüddîn el-'Irâkî** (v. 806/1403)'yi yanına alarak saltanat naibinin huzuruna çıktı. Naibe bu adamı tutuklamasını rica etti. Adam, sığındığı alevî liderle tutuklanıp sultanın huzura çıkartıldıkları esnâda, halk ile bu adam arasında kavga çıktı. Neticede olayın faturası **İbn Teymiyye**'ye kesildi ve halkı kışkırtma suçlamasıyla tutuklanıp hapse atıldı. Bir müddet sonra salı verildi. Bu Hadîse üzerine **İbn Teymiyye**'den saltanat naibi özür diledi. **İbn Teymiyye** de, bu olay hakkında ilk eseri olan **es-Sârimü'l-Meslûl 'alâ Şâtimi'r-Resûl (=Peygamber'e Sövene Yalınkılıç Hücûm)** isimli meşhur kitabını yazdı. [22]

İbn Teymiyye, 4 şaban 695/1295 de Hanbelî mezhebinin en büyük âlimi ve Hanbelî medrcscsinin müdürü vc baş hocası vcfât cdincc, ycrinc tayin cdildi.[23]

İbn Teymiyye burada ders vermekle meşgul iken halk ve ilmiye sınıfı arasında şöhreti her geçen gün artıyordu. Onun bu yükselişi karşısında ilk kıskançlık hareketi 698/1298 yılında başladı ve şahsî düşünce ve kanâatleri konu haline geldi. Böylece onun ikinci çatışması da inanç sahasında meydana geliyordu. Şöyle ki:

Suriye'nin **Hama** şehrinden bir kaç kişi, **Haberî Sıfatlar** hususunda, görüşünün ne olduğunu bir fetvâ sorusu halinde düzenleyerek ona gönderdiler. O da bu konuda, "***Allah'ın Sıfatlarıyla ilgili bütün Naslar'ı, te'vîl etmeksizin, nasıl gelmişse o şekilde anlaşılması gerektiği, bunları hiçbir sûrette, mânâlarını değişikliğe uğratmadan, hiçbir benzetmeğe gitmeden, hiçbir sûrette nasıl ve ne şekilde sorusunu sormadan, hiçbir şekilde yaratıkların sıfatlarına benzetmeden, ama bunun yanında da teşbîhe düşülür korkusuyla bunları inkâr edip te'vîle başvurmadan zâhirî anlamlarıyla anlamlandırılmasının şart olduğu, çünkü bunların muhkem Naslar olduğu, Eş'arîler'in te'vîle dayalı olan açıklamalarının Naslar'ın tahrîfi ve Mu'tezile'nin te'vîllerine benzer te'vîller olduğu***"nu açıklayan *el-Akîdetü'l-Hameviyye* isimli fetvâsını yayınlayınca, büyük bir gürültü koptu ve yer yerinden oynadı. Bu hâdise, çoğu Eş'ârî olan pek çok fakîh ve kadının kızmasına ve **İbn Teymiyye**'ye ateş püskürmesine yetmiş, artmıştı bile. Bunun akabinde o, **Müşebbihe Müceessime** ve **Haşevî** firkalarına mensûp biri ilân edilip, muzır fikirli olarak ithâm ediliyordu. Fakîhlerden bir gurup, onun aleyhinde ayaklanarak Hanefî kadısı olan **Celâleddîn**'in huzuruna çıkartılmasını ve fetvâ hakkındaki görüşlerinin düzeltilmesini istiyordu. **İbn Teymiyye**,

---

[22] **İbn Kesîr**, *A.g.e.*, **c.** 13, s. 335-336.

[23] **İbn Kesîr**, *A.g.e.*, **c.** 13, s. 344.

bunu kabûl etmedi. Bunun üzerine o, bir cumartesi günü, eş-Şâfi'î kadısı **İmâmüddin**'in huzurunda söz konusu risâlenin savunmasını yaptı. Rakipleri risâlenin bazı bölümlerine itiraz ettiler, fakat **İbn Teymiyye** onların hepsini teker teker susturacak cevaplar verdi. Böylece " **şimdilik** " kaydıyla bu fitne sona erdi. Ufak tefek şeyler hariç, **İbn Teymiyye**'ye, bu fitneden dolayı önemsenecek bir eza ve cefa dokunmadı. Belki **İbn Teymiyye**'nin bu tartışmada gâlip çıkmasıyla olay, o esnâda yatışmış, şehir sükûnete kavuşmuştu, ama, tartışmanın tamamen noktalandığı söylenemezdi. Nitekim bu olay yedi sene sonra tekrâr ortaya çıkacak ve kızışacaktı. Ancak o sıralarda bu gibi tartışmalara zaman bırakmayacak bir olay patlak vermişti: Moğollar **Şam**'a saldırmak üzereydiler. Bu yüzden **İbn Teymiyye**'nin karşısında yer alanlar, gönül rızasıyla susmuş değillerdi. Ortada daha vahim bir durum vardı. [24]

699/1299 yılı henüz başlamıştı ki, **Mısır** ordusu, Moğollar'a 27 Rebîülevvel günü **Vâdi'l-Hazınedâr**'da yenildi. Bu yenilginin sonucunda Moğol komutanı **Mahmud Gazan**'a **Şam**'ın yolu açılmıştı. Sultan'ın ordusu **Mısır**'a yöneldi. Moğollar şehre girince, bütün ünlü âlimler ve kadılar şehirden kaçmışlardı. Fakat **İbn Teymiyye** böyle yapmadı. O, yanına aldığı bazı zevatla birlikte **Nebek** denilen yerde cesur bir şekilde **Gazan**'ın huzuruna çıkarak ona bazı nasîhatlerde bulunmuştu. Onun nasihati üzerine **Gazan**, yumuşamış ve hatta ısrarlı ricaları üzerine Hıristiyan esirler bile serbest bırakılmıştı. [25]O, yeri geldiğinde -diğer âlimlerden farklı olarak- ilim kürsüsünden, savaş alanına inmeyi dahi ortaya koyabilmişti.

Moğollar'ın **Şam**'ı istila etmelerinden sonra, meydana gelen otorite boşluğundan faydalanmak isteyen bazı Alevî **-Bâtınî-İsmâilî-Nusayrî** guruplarla bir kısım Hıristiyanlar, Moğollar'ın yanında yer alarak, Müslümanlar'ı zor durumda bıraktılar ve esir ettikleri, Müslümanlar'ı haçlılara satmağa başladılar. **İbn Teymiyye**, bizâtihî kendi de kılıç kuşanmak sûretiyle, etrafına topladığı çok sayıdaki gönüllü ile birlikte **Emir Cemâleddin Akkuş el-Efrem**'in huzura çıkarak, emiri onların üzerine yürümeye ikna etmiş, **Cered** ve **Kesrevân** dağlarında bulunan bu **Râfızîler** müthiş bir yenilgiye uğratılmıştı. (v. 699/1299) [26]

700/1300 de Moğollar'ın tekrâr **Şam**'a gelecekleri haberleri üzerine **Mısır**'a gidip sultan **Nâsır**'ı Moğollarla savaşmağa ikna etti ve halkı, 702/1302 de yapılan Şakhal savaşına bizâtihi

---

[24] **İbn Kesîr**, *A.g.e.*, **c.** 14, s. 4; **İbn Abdilhâdî**, *A.g.e.*, s. 132; **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 65; **en-Nedevî**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 60-65.

[25] **İbn kesîr**, *A.g.e.*, **c.** 14, s.7.

[26] **İbn kesîr**, *A.g.e.*, **c.** 14, s. 12.

kendi teşvîk etti ve Suriye ordusu içinde kendi de savaşa iştirak etti. Savaşı kazanacaklarına dâir söylediği söz gerçekleşince, bir kerameti de ortaya çıkmış oldu.[27]

Ortalık sükun bulunca, tekrâr **bid'atler**le mücâdeleye başladı. Nitekim o, daha önceden de Moğollar'ın, saldırıları esnasında **Şam**'da meydana gelen otorite boşluğu esnasında, bizâtihî kendisi işi ele alıp, öğrenci ve dostlarıyla birlikte şehri dolaşarak meyhaneleri ve fuhuş yuvalarını dağıtmış, sahiplerine ta'zir cezâları vererek, hukukun kaza gücü ile ikâmesini sağlamıştı. **Onun** bu durumu, şehir halkında, büyük güven ve sevinç meydana getirdi.[28]

Aynı durum 704/1304 yılının Recep ayında yaşandı. **İbn Teymiyye**, yanına aldığı taş yontucularıyla, **Kâlût** nehri kıyısında bulunan ve câhil Müslümanlarca kutsal sayılan taşın yanına giderek taşı kırdırttı. Böylece o, bir şirkin önüne geçmiş oldu. Ayrıca o, şehirde dolaşan acayip kılıklı ve acayip davranışlı insanları da yola getiriyor, tövbe ettiriyordu. Ayrıca o, 705/1305 yılında **Rüfâ'îler** ile yaptığı tartışmada, bazı **Rüfâ'î** dervişlerin hokkabazlıklarını da su yüzüne çıkarmıştı.[29]

İbn Teymiyye aynı yılın 8 Recep tarihînde sultan vekîlinin huzurunda kurulan âlimler toplantısında, yine kendisinin kaleme aldığı **el-'Akîdetü'l-Vâsıtıyye** isimli eseri savunmuş, sorulan sorular üzerine bu eserin **Ehl-i Sünnet inancına uygun olduğuna** karar verilerek, büyük bir sevgi ve saygı ile evine ulaştırılmıştı.[30]

Şam'da, bir tür **İbn Teymiyye**'nin **dînî otoritesi** kurulmuştu. Herhangi İlâhî bir yasak hususunda devletin ağır davrandığı durumlarda o, duruma el koyuyor ve meseleyi kökten halledi-yordu. Kısacası, onun etkisi, sevgisi, şöhreti gittikçe artıyordu.

İşte bu andan itibâren ilim ehli bir zümre, onun dînî yükselişini ve şahsî etkisini kıskanmağa ve çekememezliğe başladılar. Bu zümre, onun hareketlerini izleyerek, muhâlif bir gurup oluşturmağa çaba gösteriyorlardı. Gitgide bu gurup, onun ortadan kaldırılmasını yüksekten seslendirmeğe ve ona zarar verme fırsatını kollamağa başlamışlardı.[31]

---

[27] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.*, s. 42-52; **en Nedevî**, *A.g.e.*, s. 66-83; **Uludağ**, *A. y.*, s. 23.

[28] **İbn kesîr**, *A.g.e.*, c. 14, s. 11.

[29] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 84-90; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.*, s. 52; **Şimşek**, Sait, *A.g.e.*, 37-39.; **Laoust**, Henri, *Les Schismes Dans L'Islam*, Paris, Payot, 1965, ss. 466, s. 267-268.

[30] **en-Nedevî**, *A :g. e.*, c. 2, 90; **Uludağ**, *A. y.*, s. 24; **Laoust**, *A.g.e.*, s.268.

[31] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 91; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.*, s. 53.

İbn Teymiyye, bu arada **Şeyh Muhyeddin-i Arabî** (v. 638/1240)'nin **Vahdet-i vücûd** görüşünü de sert bir dil ile eleştiriyor ve reddediyordu.[32] Sonunda, H:705 yılının 5 Ramazan günü **İbn Teymiyye**, **Mısır**'dan istendi. Şeyh, **Mısır**'a geldiği zaman, Mâlikî Kadısı **İbn Mahlûf** başkanlığında, kalede büyük bir toplantı yapıldığını gördü. Bu toplantıda İn Mahlûf, **İbn Teymiyye**'ye kızarak onu zindana attırdı. [33]Böylece, o, hac yolculuğundaki ilk zindana atılışından sonra ikinci kez zindana giriyordu. Zindana atılış gerekçesi ise, **Allah'ın hakîkaten arş üzerine istîvâ ettiğine**, **harf ve seslerden meydana gelen kelimelerle konuştuğuna** inanmasıydı. **İbn Teymiyye**, buradaki tartışmaları ve hapsedilişini, yine kendisinin kaleme aldığı bir risalede belirtmiştir. **İbn Teymiyye**, bayram gecesine kadar **burç** denilen zindan da kaldıktan sonra, o geceden itibâren **kuyu** hapishanesine sevk edildi. Bir sene sonra, 706/1206 yılında, **Mısır** Valisi bazı kadılarla birlikte, onun zindandan çıkarılmasına aracı olmak istediler. Fakat zindandan çıkması için, saltanat tarafından, onun **bazı görüşlerinden vazgeçmesi** şartı konuldu. O, bu şartı reddettiğinden dolayı, hapishanede kalmayı tercîh etti. Fakat o, hapishane de bile irşat vazifesine devam edip, mahkûmları doğru yola getiriyordu. 7 ay sonra, **Emir Hüsâmeddin**, **İbn Teymiyye**'yi, Sultan naibi **Sallar**'la görüşmeğe ikna etti. Naibin evinde yapılan münâzara da, bütün fakîhleri susturup, 18 aylık zindan hayatından sonra tekrâr mücâdeleye döndü. O, **Şam**'a dönme yerine, **Mısır**'da kalarak ders ve vaaz verme işine devam etti. Kendini hapsettiren herkesi affetti.[34]

707/1307 yılında hapisten çıkan **İbn Teymiyye**, bir müddet yine ders ve irşat işleriyle uğraştıktan sonra, aynı sene yine hapishanenin yolları göründü. Zîrâ, bu sefer de **hulûlcu** dediği **Hallâc** (v. 309/921) ile, **ittihâdcı** dediği **İbn Arabî** (v. 638/1240) hakkında bir cemâat oluşturduğundan dolayı, **Şâzeliyye** tarîkatinin şeyhi **Abdullah el-İskenderî** (v. 707/1307)'nin gazabına uğramıştı.[35] İskenderî, emîre baş vurarak onu şikâyet etti. Tekrâr muhakeme heyeti kurulup sorgulamağa çekildi ise de, sözlerinde bir suç bulunamadı. Fakat huzursuzluk çıkıp bir kargaşaya meydan vermemek için, **üç şıktan birini** yapması hususunda mecbur edildi; ya hapse girmek, ya İskendiryye'ye gitmek veya **Şam**'a dönmek. **İbn Teymiyye** bu üç şıktan hapsi tercîh etti. Ancak. Talebelerinin ısrarı üzerine, **Şam**'a dönmek üzere yola koyulmuştu ki, devlet erkânı bir gün sonra

---

[32] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 92-104; Ayrıca, **İbn Teymiyye'nin, İbn Arabî hakkındaki görüşleri** için *Mecmû'uFetâvâ* isimli eserinin ikinci cildi ile, *el-Fark Beyne'l-Hakk ve'l-Bâtılve er-Reddü'l-Akvem 'alâmâ ft Fusûsi'i-Hikem* isimli risâlelerine mürâcaat edilebilir.

[33] **İbn Kesîr**, *A.g.e.* **c.** 14, s. 38; **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 66; **Laoust**, *A.g.e.*, s. 268.

[34] **İbn Kesîr**, *A.g.e.* **c.** 14, s. 36-39; **en-Nedevî**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 105-120; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.*, s. 61-70; **Uludağ**, *A. y., s. 23-24.*

[35] **Laoust**, *A.g.e.*, s. 269.

fikir değiştirerek onu yoldan çevirdiler, tekrâr muhakemeye tâbi tuttular. Hapse atılıp atılmaması hususunda kadılar arasında ihtilâf çıkınca, kadının birinin *"hapiste yatmasında maslahat vardır"*sözü üzerine, *"Ben maslahatâ göre, hareket ederim* "deyip hapishaneyi tercîh etti. Bu defa **kadılar** hapishanesine atılmıştı. Ama bu sefer yanına bir hizmetçi verilmiş ve fetvâ sormak için ziyâretine gelenlere izin verilmişti.

709/1308 senesinin sefer ayında da, bu kez **İskenderiyye**'ye sürgün edildi. Çünkü fazla olmasa da, **İbn Teymiyye**'yi himâye eden **Nasır b. Kalavun** tahttan uzaklaştırılmış, yerine koyu İn el-'Arabîci olan **Muzaffer Baybars** sultan olmuştu. Bu adam, hocası **Nasr el-Menbîcî**'nin kışkırtması ile, **Vahdet-i vücûdcular**'ın yoğun olduğu **İskenderiyye**'ye **İbn Teymiyye**'yi sürdürmüştü. Maksat, halkın burada **İbn Teymiyye**'ye işkence etmesi idi. Ama, on sekiz ay boyunca burada bir burçta hapis yatan **İbn Teymiyye**'ye, hiç kimse bir şey yapmış, o yine orda da dostlarından meydana gelen samimi bir halka oluşturmuştu. [36]

709/1310 senesinin Ramazan bayramında, Nâsırüddin b. Kalavun, tekrâr iktidarı ele geçirince, ilk olarak **İbn Teymiyye**'yi **İskenderiyye**'den getirtip, **Hüseyniyye** mahallesine yerleştirdi. **Nasîruddîn**, **İbn Teymiyye**'yi hapsettiren ve **Baybars Caşnigîr** tarafını tutan kadıları cezâlandırmak için, **İbn Teymiyye**'den fetvâ istemiş ise de, o, büyük bir âlîcenaplık göstererek buna izin vermemiş ve *kan akıtmanın harâm, işkence etmenin câiz olmadığını, onlara bir şey olursa yerlerinin doldurulmayacağını* sultana tavsiye etmişti. Hatta o, kendisine işkence edenlere dahi hakkını helâl etmiş, *nefis için gâlip gelinemeyeceğini* söyleyerek en amansız düşmanı olan İn Mahlûf'u bile affetmişti. **İbn Teymiyye**'nin bu erişilmez yüksek ahlâkı karşısında takdîrlerini gizleyemeyen Mâlikî kadısı **Mahlûf**: *"Doğrusu İbn Teymiyye gibi anlayışlı, geniş kalpli, iyi niyetli birini görmedim. Çünkü biz saltanat ve devleti, onun aleyhine çevirdik. Fakat buna gücümüz yetmiyordu. Ama bugün o, söz sâhibi olup fırsatı ele geçirince intikam almadı, bizi kesin şekilde bağışladı. Hatta daha acayibi bizi savundu ve sultanın huzurunda bizi müdafaa etti."*dedi.[37]

İbn Teymiyye, hapisten çıktıktan sonra bütün gayretiyle, **Hüseyniyye** mahallesinde ders, vaaz, ıslâh ve tebliğ çalışmalarına devam etmeğe başladı. Gittikçe, dostları çevresi, talebeleri çoğalıyor, devlet nezdinde gün be gün itibârı artıyordu. Muhâlifleri, artık yanına gelip kusurlarını ve hatâlarını kabûl edip özür diliyorlardı.

---

[36] **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 66-69; **Laoust**, *A.g.e.*, 270.

Düşmanları onu sultana şikâyet etmenin imkânsız olduğunu anlayınca, bu sefer de, halk tabakalarını onun aleyhine kışkırtıp intikamlarını alma yolunu seçtiler. 711/1311 senesinin Recep ayında onu bir câmide yalnız başına bulan bazı serseri guruplar, dövmeğe kalkıştılar. Mahalle sâkinlerinin, saldırganların üzerine yürümesi esnasında, **İbn Teymiyye** onları affettiğini, hatta "*iyi niyetle bunu yaptılarsa ecir bile alacaklarını* "dahi söyledi. Yine, aynı ay içinde **el-Mübdî**, isimli bir fakîh, çok yakışıksız sözlerle ona saldırdı, ama çok kısa bir zaman sonra özür diledi ve **İbn Teymiyye** de özrünü kabûl etti.[38]

712/1312 Şevvalinde, Moğollar'ın tekrâr Suriye'ye saldıracağını haber alan sultan **Kalavun**, bir ordu hazırlayıp **Şam**'a gitti. **İbn Teymiyye** de, sultan ile birlikte orduda bulunuyordu. **İbn Teymiyye**'yi, yedi sene sonra geldiği **Şam**'da halk büyük bir hasret ve coşku ile karşıladı. **Şam**'a gelindiğinde Moğollar'ın geri dönüp gittiği anlaşılınca, **İbn Teymiyye**, tekrâr Mısır'a dönmedi. O, buradan Kudüs'e gidip Mescid-i i Aksa'yı ziyâret etmeğe karar verdi. Mescid-i Aksa'da bir kaç gün kaldıktan sonra, 1 Zilkade 712/1313 de tekrâr **Şam**'a döndü. [39]

İbn Teymiyye, Şam'a döndüğünde, daha önceden itikâd ve îmân konularına ağırlık verdiği halde, bu sefer de fikhî konulara ağırlık vermeğe başladı. Çünkü o, *devrin fakîhlerinin hukukî meselelerde yetersiz kaldıklarını* anlamış, bu yüzden, hukukî meseleleri irdelemeğe ve araştırmağa karar vermişti. Ona göre, ***maslahat prensibi** çok önemli bir prensipti*.

Bu nedenden ötürü o, dört mezhebin ictihâdlarından başka Sahâbe ve Tâbî'in'in kanâatlerine de önem veriyor, bunlara ait görüşler, eğer halkın yararına daha uygun ise, diğer bir ifâdeyle **umûmun maslahatına uygun** ise, bunlarla fetvâ vermeyi hem İslâm, hem de Müslümanlar için faydalı görüyordu. Yâni o, Müslümanlar'ın yararına olan ictihâdî meselelerde, dört mezhebin dışına çıkmada bir sakınca görmüyordu. Bu durum ise, **dört mezhep dışına çıktı** vaveylâlarıyla ortalığı velveleye veren âlimlerin ayaklanmalarına tam bir zemîn hazırlıyordu.

İşte bu gürültülere sebep olan fetvâlarından biri de, onun **yemin kastıyla verilen talakın geçerli olmadığı** hususundaki fetvâsıydı. Bu fetvâ ile, devrin fakîhleri ona ateş püskürmeğe başlamışlardı. Bu olay, 718/1318 senesi Rebîulevvel ayında vuku bulmuştu. Ona yapılan bir rica ile bu fetvâdan vazgeçmesi telkîn edildi. **İbn Teymiyye** de, hem Mâlikî kadısı Şemseddîn b. Müs-

---

[37] **İbn Kesîr**, *A.g.e.* c. 14, s. 49, 50, 54; **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 123-134; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 70-79; **Uludağ**, *A. y.*, s. 25-26; **Mîrâs**, *A.g.e.* c. 4, s. 227-229; **Laoust**, *A.g.e.*, s.270.

[38] **İbn Kesîr**, *A.g.e.* c. 14, s. 61-63, 66; **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 134-136; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 79-83; **Uludağ**, *A. y.*, s. 26

lim'in hatırı, hem de çıkacak olan kargaşalıkların bertaraf edilmesi için fetvâ vermemeyi kabûl etmişti. [40]

Fakat, **Mısır**'dan gelen ve fetvâdan men eden resmî yazı, onda aksi tesîr yaptı. Belki de **"İbn Teymiyye, hükümetten çekindiği için bilgisini ve ilmini gizledi** "suçlamasıyla suçlanmamak için, yeniden fetvâ vermeye başlamış ve emre aldırış etmemişti. 22 Recep 720/1320 de eyâlet başkenti olan **Şam**'da, yine saltanat vekilinin hazır bulunduğu ve dört mezhep kadılarının iştirak ettiği sorgulama netîcesinde, tekrâr hapse atıldı. Bu hapis uzun sürmedi ve 5 ay 18 gün sonra 10 Muharrem 721/1321 de tekrâr hapisten çıktı. Serbest bırakılma emri, **Mısır**'dan gelmişti. [41]

721/1321 den 726/1326 yılına kadar takrîben 5, 5 sene zarfında o, yine ders verme, araştırma, yapma, eserlerini gözden geçirme faaliyetleriyle meşgul olurken, hasımları da boş durmuyor, her fırsattan yararlanmağa ve onu tekrâr mahkûm etmeğe çalışıyorlardı.

İşte böyle faaliyetler içinde bulunan muhâlifleri, **İbn Teymiyye**'nin, ta on yedi sene evvel (muhtemelen **İskenderiyye**'de hapisteyken) yazdığı bir fetvâyı tekrâr gündeme getirmişler ve yeniden hücûma geçmişlerdi. Bu fetvâda **İbn Teymiyye, Resûlüllah'ın kabri de dâhil olmak üzere, sırf kabir ziyâreti yapmak maksadıyla yolculuğa çıkmanın ve özel yolculuklar düzenlemenin câiz olmadığını** söylüyordu. Halbuki, **onlara göre, bu fetvâ, Peygamber'e karşı işlenmiş bir saygısızlık ve edepsizlikti. Böyle bir edepsizliğin karşılıksız kalmaması ve mutlaka cezâlandırılması gerekti.**

Yine mutat şekliyle **İbn Teymiyye**'nin bu fetvasını görüşmek için müftülerden ve kadılardan kurulu bir meclis kuruldu. Uzun uzadıya tartışmalardan sonra, 7 şaban 726/1326 da **İbn Teymiyye**, sultandan gelen ferman ile tekrâr ve son kez hapse girdi. O, bu hapsini canına minnet sayıyordu. Kendisiyle birlikte, kardeşi talebeleri ve dostları da birer birer hapse giriyordu. Hapse girenler arasında vefakar talebesi **İbn Kayyim el-Cevziyye** (v. 767/1365) de vardı. [42]

İbn Teymiyye, hapiste ibâdet ve dua ediyor, Kur'ân okuyor ve muhâliflerine reddiyeler yazmakla meşgul oluyordu. Burada yazdığı reddiyeler ve fetvâlar dışarı çıkarılıyor fikir ve

---

[39] **eş-Şevkânî**, *A.g.e*, c. 1, s. 69; **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 136; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e*. 83-84; **Uludağ**, *A. y.*, s. 26-27.

[40] **İbn Teymiyye'nin verdiği fetvâlar** için **bkz.**, **İbn 'İmâd**, *A.g.e.*, c. 6, s. 84-86; **el-Kütübî**, Muhammad b. Şâkir, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I-V, Tah. : Dr. İhsan Abbas, Beyrut, Dâr-ı Sadr, 1973, c. 1, s. 78-80.

[41] **İbn Kesîr**, *A.g.e*. c. 14, s. 97; **eşŞevkânî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 69; **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 137-145; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e*. 84-90; **Uludağ**, *A. y.*, s. 27-28; **Laoust**, *A.g.e.*, s. 270.

[42] **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, c. 1, s.70; **Laoust**, *A.g.e.*, s. 270.

kanâatleri yasaklandıkça, halk arasında daha da rağbet görüyordu. Nihâyet 9 Cemâziyelahir 728/1328 de **İbn Teymiyye**'nin kitapları, notları, evrakları, hokkası ve diviti de elinden alınarak, adliyedeki büyük kütüphaneye getirildi. Kitâpları ve kalemi elinden alınan **İbn Teymiyye**, artık bütün vakitlerini ibâdete, duaya, Kur'ân okumağa ve düşünmeye veriyordu. Her on günde bir hatim indiriyor ve yakın hissettiği ölüme aralıksız hazırlık yapıyordu. Zaman zaman derin düşüncelere dalıyor, kıyıda köşede bulduğu kâğıtlara, kömürlerle mektup yazarak eşine dostuna gönderiyordu. O, bu mektupların hiçbirinde halinden şikâyet etmiyor ve Rabbi'ne sonsuz şükürlerde bulunuyordu. Elinden kitaplarının ve kalemlerinin alınması, onu derinden üzmüş ve hastalanarak yatağa düşmüştü. Hastalığını duyan **Şam** valisi, onun hal hatırını sorup, özür dilemek için huzuruna çıkmıştı. **İbn Teymiyye** ona ve herkese hakkını helâl etti. Hastalığı 20 gün kadar sürdü ve 20 Zilka'de pazartesi gecesi vefât etti. Cenâzesi, çok muhteşem bir merâsimle Sûfîler mezarlığına defnedilmişti. (20 Zilkâde 728/Eylül 1328) .[43]

3. İBN TEYMİYYE'NİN ŞAHSİYETİ

A) ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ

İbn Teymiyye'nin şahsî özellikleri hakkında, başta **İbn Kesîr** (v. 774/1372), **Hâfız ez-Zehebî** (v. 748/1347), talebeleri **İbn 'Abdilhâdî** (v. 744/1343), **el-Bezzâr** (v. 749/1348), **İbn Kayyim el-Cevzî** olmak üzere, pek çok âlim, detaylı malûmatlar ve bilgiler sunmuşlardır. Bizler, bu söylenilenleri özetleyerek maddeler halinde sıralandıralım.

a / Allah vergisi çok kuvvetli bir hafızaya sahip olması

İbn Teymiyye, çok çabuk ezberler, geç unuturdu. Daha çok küçük yaşta iken bu özelliği etrafa ün salmıştı. Bu ününü duyan Halepli bir âlim, bir gün onu daha çocuk yaşta imtihan etmek için **Şam**'a gelmiş ve elindeki levhaya 10 dan fazla Hadîs yazmıştı. O bir bakışta okuduğu bu Hadîsleri ezbere okumuş ve âlimi hayrete düşürmüştü. Daha sonra o âlim, tahtayı silerek bu defa da bir hayli uzun Hadîs senedi yazdırmıştı. Çocuk yine tek bir okuyuşta onları ezberden okuyunca âlim hayretinden donup kalmış ve ona takdîrlerini sunmuştu. [44]

---

[43] **İbn Kesîr**, *A.g.e.*, c. 14, s. 140; **eş-Şevkânî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 70; **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 145-157; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 90-97; **Uludağ**, *A. y.*, s. 28-31.

[44] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 161-163; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 101-102; **Uludağ**, *A. y.*, s. 20.

b / Çok derin araştırmalara ve düşüncelere sahip olması

İbn Teymiyye'nin pek ender kimselerde rastlanabilecek derecede geniş araştırması vardır. Eserleri konusunda da göreceğimiz gibi, oldukça kabarık sayıda telifi vardır. Hatta bunun en ilginç yânî, onun hayatının büyük bölümünü zindanlarda, gaza meydanlarında, çeşitli alanlardaki mücâdelelerinde geçirmiş olmasıdır. 67 yaş gibi kısa bir müddet içinde bu kadar zor hayat şartları içerisinde, böyle çok eser vermek, araştırma yapmak, düşünce üretmek, hakîkaten **normal üstü**lüğün en açık delîlidir. Zîrâ, o, meseleleri çok derinlemesine düşünür, belirsiz meselelere çözüm aramak için birçok geceleri düşünerek geçirirdi. Hakkında **İbn Dakîkü'l-'Iyd** (v. 702/1302) "*İbn Teymiyye ile görüştüğüm de anladım ki bütün ilimler, bu kişinin gözleri önündedir. İstediğini çekip almakta istediğini bırakmaktadır.*"[45] itirafında bulunmuş, bu mealde **ez-Zemlekânî** (v. 727/1326), **İbn Seyyidin-Nâs** (v. 734/1333), **ez-Zehebî** gibi büyük âlimler, onun hakkında methiyeler dizmişti. [46]O, Ayetlerin ve Hadîsin üzerinde en uzak ihtimâllere kadar düşünür hakîkati buluncaya kadar doğru bir tefekkür ile ölçer, kıyâslardı. Hatta büyük âlim **Tâcüddîn es-Sübkî** (v. 756/1355), onun büyük rakibiydi. Ama o bile "*İbn Teymiyye'nin aklî ve şer'î ilimlerde derya gibi bir âlim olduğunu, üstün zekâya, gayret ve kavrayışa sahip olduğunu* " [47] itiraf etmekten kendini alamamıştı. [48]

c / Hazır cevap özelliğine sahip olması

İbn Teymiyye'nin ihtiyâç duyduğu anda, manaların ifâdesi, hiçbir yorulma ve zorlanma olmaksızın diline gelir, münâzara ve münâkaşalarında vereceği cevaplar, derhal aklına gelirdi. Hasımları ise uzun uzadıya kafa yorumlama ve düşünmeden sonra ancak cevap bulabilirlerdi. Bu özelliğinden dolayı **İbn Teymiyye**'nin muhâlifleri, onunla karşılaşmaktan çekinir ve korkarlardı. Bir olay meydana gelip de, kendisine soru sorulduğu zaman mutlaka anında ve hayret verici meşhur üslûbuyla cevap verirdi. [49]

---

[45] **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 163-164; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 100; **Mîrâs**, *A.g.e.*, **c.** 4, s. 225-226.; **Uludağ**, *A. y.*, s. 37.

[46] **İbn Kesîr**, *A.g.e.*, **c.** 6, s. 84.

[47] **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 164; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 100; **Uludağ**, *A. y.*, s. 37.

[48] **ez-Zehebî**, *Tezkire*, **c.** 4, s. 1496-1497; **İbn 'İmâd**, *A.g.e.*, **c.** 6, s. 82-83; **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 163-167; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 103.

[49] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 103; **Uludağ**, *A. y.*, s. 20-21, 37.

d / Düşünce özgürlüğüne sahip olması

İbn Teymiyye, ulaştığı her fikirde müstakil ve hiç bir kayıtla bağlı olmaksızın ulaşmıştı. Kendisine sunulan veya sorulan herhangi, bir meselede o, önce Allah'ın Kitabı'nı, sonra Resûl'ün Sünneti'ni, sonra **Selef**'in haberlerini inceler, hakîkat ortaya çıkınca onda ısrar ederdi. Zîrâ, o, asrın âlimlerinin dillerinde dolaşan şeylere değil de, sâdece delîle tâbi olurdu. Diğer bir ifâdeyle **İbn Teymiyye**, insanların sevk ettiği biri değil, bilakis, delîlin sevk ettiği biriydi. Vardığı sonucu evirip kıvırmadan ilân eder, kimsenin kızmasına ve kınamasına aldırmazdı. İnsanların kendisine uymaları veya karşı gelmeleri onun için önemli değildi. Zîrâ, o, Kitâp, Sünnet ve **Selef**'in görüşlerinin dışında hiç bir görüşün etkisinde kalmazdı. Nitekim başkaları birtakım ekol, fırka, mezhep ve meşreplerin görüşleriyle anılırken, o, hiç bir ekolün görüşüyle anılmamıştı. Kitâb'a ve **Resûlüllah**'ın sözlerine aşırı düşkünlüğü vardı. Sahîh bir Hadîs bulup da, başka bir Hadîsin bunu neshetmediğini iyice anlayınca, artık hiç bir şahsın görüşüne aldırış etmezdi. Bu hususta, ne sultandan ne kılıçtan korkardı. Zamanında Allah ve Resûl'ün sözlerine, ondan daha fazla tazîm eden ender bulunurdu. Vicdan sâhibi biri, ona insaf gözüyle bakarsa; Kur'ân ve Sünnet'e ne derece titiz sûrette bağlı olduğunu anlar. [50]

e / Hakkı talepte ihlâslı olması

Onun ihlâslı oluşunu gösteren dört delîl vardır:

I. Hakîkati açıklama hususunda, insanların kızmasına veya râzı olmasına aldırmaksızın, hak bildiği şeyleri alenen açıklar ve sırf Hakk'ın rızasını gözetirdi.

II. Hakkı açıklamak için gerekirse kılıç kuşanır, meydanlara inerek Hak için cihâd ederdi. Verdiği fetvâlarda, zindan yolu gözükse bile, Hak yolunda cihâd için asla görüşlerinden vazgeçmezdi. Moğollarla, dağlı **Râfızî**, **Nusayrî** ve **Bâtınîler**le savaşması buna iyi bir örnektir.

III. Kendisine kötülük edenleri bile affeder, onlara intikam duymazdı.

IV. Sultanlarla, naiplerle dost olduğu halde, onlardan makam, mevki, dünyalık menfaati gözetmeyip, zâhidâne bir hayat geçirir, fakir yaşar, kendisine hediye edilenlerin çoğunu tasadduk ederdi. [51]

---

[50] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 167-172; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 103-104.

[51] **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 172-175; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 104-108.

f / Çok kuvvetli fesâhat ve beyan kudretinin olması [52]

g / Cesareti, korkusuzluğu ve ölümden çekinmeyişi, normalin üstünde sabır ve tahammül gücünün olması

Ona göre, *âlim işler kızıştığında, asker, tuzağa düşürüldüğünde siyasi olmalıdır.* Yine ona göre, *işler normale döndüğü zamanda asker de ilim adamı olmalıdır.* Bu inancından dolayıdır ki o, inandığı gerçek sözü söyleme hususunda asla gevşek davranmayan yiğit bir kahramandır. [53]

e / Hissetme gücünün olması

O, Moğollarla savaşmadan önce onları yeneceğini söylemiş ve hakîkaten hezîmete uğratılmışlardı. Çünkü o, hissetme gücünün yanında, aklının kuvveti, basîretinin nüfuzu ve idrâkinin keskinliği ile, bakışlarını gönüllerin derinliğine ulaştırır, her işin iç yüzünü keşfedebilirdi. [54]

f / Şahsî heybet ve azametinin olması

g / Emsalsiz bir yakın ve tevekküle sahip olması

k / Küçük yaştan itibâren ibâdete ve taate son derece düşkün olması.

l / Esaslı ve ciddî bir tecdit ve ihyâ hareketini başarmak için gerekli bilgi birikimine, tarih şuuruna ve içtimâî tecrübeye sahip olması

m / Oldukça fazla eser vermiş olması [55]

İbn Teymiyye'nin sâdece müspet yöndeki vasıflarını ortaya koymak, gerçekçi olmağa aykırıdır. Zîrâ, gerçekçilik, kişilerin beğenilen vasıflarını zikretmenin yanında, beğenilmeyen vasıflarının da ortaya konulmasıdır. Öyleyse, biz de gerçekçi olmak için, onun beğenilmeyen yönlerini de ortaya koyalım.

a / Keskin ve şiddetli sözlü olması

b / Bu keskinliğin ve sertliğin, onu zaman zaman insanları haksız ithâm etmeye sürüklemesi

c / Aşırı şekilde münâkaşa ve mücâdeleye dalması

---

[52] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 108.
[53] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 108-110.
[54] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 110-112.
[55] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 175-314; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 112-113.

d / Araştırma ve tartışmalarda keskinliğin ve öfkenin kaplaması. Ama bu öfkesi nefsi için değil, Allah için olurdu

İşte **İbn Teymiyye**'nin tasvip edilmeyen şahsî özellikleri de bunlardı.

B) İLMÎ ŞAHSİYETİ

İbn Teymiyye, küçük yaşta iken ilim tahsîline başlamış ve büyük bir aşk ve şevkle kendisini ilme vakfetmişti. Tarihçilerin bildirdiğine göre, o, yaşının küçük olmasına rağmen, diğer çocuklar gibi oyun ve eğlenceden zevk almaz; oynamayı ve boş vakit geçirmeyi hiç sevmezdi. Daha bıyığı yeni terlemiş bir genç iken, büyük âlimlerle tartışmaya girebilecek derecede ilmî kudrete sahip olmuştu. Bununla birlikte o, hayattan ve içinde yaşamış olduğu toplumun gerçeklerinden de habersiz değildi.

İbn Teymiyye'yi ilme yönlendiren babası idi. Zîrâ, o, ilim merkezinde yetişiyordu. Onun için, daha hayatın başlangıcında mükemmel bir medrese kurulmuştu. Bu medresede dâimâ kendisiyle ilgilenen ve ona şefkat ve merhamet gösteren bir babası vardı. Bu medrese, babasının Dımaşkta **el-Mescidü'l-Câmi'** kürsüsünde kurmuş olduğu ders halkasıydı. O, 21 yaşına kadar babasından hiç ayrılmadı. Zîrâ, babasıyla çok kuvvetli bir ruh ve fikir bağı kurmuştu. Bu beraberlik babasının ölümüyle noktalandı.

İbn Teymiyye, işte bu çağlarında zamanının bütün gözde ilimlerini öğrenmeğe gayret gösteriyordu. Özellikle Arapça'ya ilgisi büyüktü. Bundan dolayı ilk önce o, sarf, nahiv gibi lisân ilimlerine önem verip, Arapça dilbilgisinin otoritelerinden **Sibeveyh** (v. 180/796)'in dil gramerine dâir yazdığı *el-Kitab'ı* büyük bir titizlik içinde okudu. Eserin zor ve yanlış yerlerini tespit etti. Böylece, zamanla Arapça hususunda da uzmanlık elde edip, özellikle nahiv alanında tenkitçi ve otoriter bir mevkie ulaştı. Daha sonra nesir ve şiire yönelerek pek çok şiir ezberledi. Bu arada İslâm öncesi Araplar'ın durumuna ait pek çok şeyleri gözden geçirmeğe de fırsat buldu. Ayrıca, İslâm tarihîne ait çeşitli araştırmalar yaptı Nazarî ilimler dışında, güzel yazı yazmağa, matematik ve hendese ilimlerini öğrenmeğe ilgi duydu ve bunları hocalarından öğrenmeğe gayret etti.

Ayrıca o, Kur'an'ı Kerim'i ezberledikten sonra, derhal Hadîs ilmine de yönelip, **Kütüb-i sitte** denilen altı Hadîs kaynağını, dönemin Hadîs âlimlerinden okudu. Hatta sâdece bu altı kitabı değil, diğer Hadîs cüzlerini de **Hadîsçiler**'den dinleyerek öğrendi. O devirde **Hadîs yazma** ve

dinlemenin yanında **Hadîs ezberleme** de yaygın bir âdet olduğundan dolayı, o da **el-Humeydî** (v. 219/834)'nin, *el-Cem' beyne's-Sahîheyn'in*i ezberledi. Hadîs hususunda o dereceye ulaştı ki, "***İbn Teymiyye'nin bilmediği Hadîs, Hadîs değildir*** "sözü, darb-i mesel haline gelmişti. O yüzden **İbn Teymiyye**, **Mecmû'u Fetâvâsının** 18. cildîni bu ilme ayırmıştı.

Onun en çok sevdiği ve ilgilendiği ilimlerden biri de, şüphesiz tefsîr ilmî idi. Anlattığına göre, *Kur'ân tefsîri hususunda, küçüklü büyüklü yüzden fazla kitap okumuş*tu. Yine o, **bâzen bir Âyet üzerinde yüzden fazla tefsîre mürâcaat ettiğini** kendisi ifâde etmektedir. Ayrıca, onun tefsîr mukaddimesi ve bazı Sûreler ile ilgili yapmış olduğu tefsîri ve kitaplarında yer yer ele aldığı Kur'ân ilimleriyle ilgili bilgileri, bu konuda onun ilmî seviyesini göstermektedir. Nitekim o, Kur'ân'ın mânâsını anlama uğrunda bulabildiği bütün tefsîr kitaplarını okumuş, bununla da yetinmeyerek, tefsîr ilmini, tefsîr hocalarından okumuştu. Yazdığı eserlere bakılırsa, onun en fazla **Selefî tefsîrden** hoşlandığı anlaşılmaktadır. Kur'ân'ı Kerim'i sürekli okuması, incelemesi ve onunla sürekli meşgul olmasından ötürü, Allah onun Kur'ân üzerindeki bilgisini arttırmıştı. Kitâb'ı anlama hususunda, bolca Kitab'ın sâhibine niyazda bulunur, ondan, *Kur'an'ı Kerim'i anlama kapasitesini artırma*yı isterdi. O, *Mecmû'u Fetâvâ*'nın 13 ile 17. cilt arasında kalan beş ciltlik bölümünü de tefsîr ilmine ayırmıştı.

İbn Teymiyye, sâdece **Sünnet** ve **tefsîr** ilmiyle yetinmeyip, **fıkıh** ilmini de köklü bir şekilde öğrenmişti. O, babasından öğrendiği **Hanbelî fıkhının** yanında, diğer fıkhî mezheplerin görüşlerini de kendi kitaplarından incelemeğe gayret etti. **İbn Teymiyye**, Sahâbe ve Tâbi'în'in fıkhî görüşlerine, yânî, **Selefî fıkha** aşıktı ve büyük bir özenle bunu öğrenmeğe gayret ediyordu. **İbn Teymiyye**, bu metodu geliştirip **Selef fıkhından** aldığı ilhamla, müstakil bir mezhep kurmuştu. Böylece o, hiçbir mezhebe bağlı kalmadan, İslâm fıkhını incelemiş, onları dikkatli bir tenkît süzgecinden geçirmişti. Meşhur fıkıh kitaplarını okuyarak, delîllerini mütâlaa etme fırsatını yakalamıştı. Bu konu hakkında en iyi örnek, *Mecmû'u Fetâvâ*'nın 19. cildi ile, 35. cildi arasında kalan 17 ciltlik fıkıh ve usûl-i fıkha ait yazdığı fetvâlardır.

İbn Teymiyye, bu ilimlerle yetinmeyip, **usûlü'd-dîn** denilen **akâid ilmini** de hocalarından öğrenmeğe çalışmış, bu konuda çokça araştırmalar yapmıştır. **el-Eş'arî** (v. 324/936)'nin *Makâlât*'ını, **el-Gazzâlî** (v. 50/1111)'nin, **Kur'ân, Hadîs** felsefe, **kelâm** ilimlerine ve **Selef**'in metodlarına ilişkin kitaplarını okur. Başka guruplara ait kelâm kitapları okur. **Cehmiyye** ve **Eş'ariyye**'yi karşılaştırır. Bu karşılaştırması netîcesinde, *kulların fiilleri ve irâdesi konusunda her iki mezhebin arasında neredeyse hiç bir fark olmadığı* kanâatine varır. Bu arada, **İlâhî sıfatlar**, özellikle **Kelâm, Kudret-Tekvin** sıfatları ile ilgili görüşleri, Kur'ân ve Sünnet ile sâbit

olan ve çözülmesi müşkil olan **Haberî Sıfatlar** -vech, yed, ayn gibi sıfatlar- hakkında derinlemesine araştırma yapar. Onun bu çalışmalarına en iyi örnek, *Mecmû'u Fetâvâ*'nın 1 ile 8. cilt arası yazdığı fetvâlar ve bir de 12. ciltteki fetvâlar gösterilebilir.

İbn Teymiyye'yi kelâm ilmini geniş ve derince incelemeye sevk eden bir neden vardı. O devirde **Hanbelîler**-doğru veya yanlış bir tutumla, kendilerini **Eş'arîler**'in rakibi kabûl ediyordu. İki taraf birbirleriyle ciddî tartışma ve münâkaşalara girişiyorlardı. **Hanbelîler**'e göre, ***Eş'arîler'in isbât tarzı***, *dolayısıyla da* ***el-Eş'arî kelâmı***, *aklî önermeler ve* ***mantık*** *kurallarına dayanıyordu. Kendileri ise, Ayet ve Hadîsin dıştan görülen mânâlarından hareket ediyorlardı.* Bu tür bir kanâate sahip olmadıklarından dolayı, **Hanbelîler**'in kelâm ve felsefeye ait derin bilgileri yoktu. Bundan ötürü, çoğu zaman münâkaşalarda karşı tarafın kafesi ağır basıyordu.

İşte **İbn Teymiyye** de bu gerçeği gördüğünden ötürü, kelâm ilmini derinden incelemeğe, aklî bilgileri öğrenmeğe yöneldi. O, bu bilgileri öyle derinden araştırdı ve üzerinde öyle güçlü muhakemeler geliştirdi ki, bunların zayıf noktalarını, felsefe ve kelâm otoritelerinin yanlışlarını hatta Yunan filozoflarının hatâlarını ortaya koydu. Bunu yapmak için gerekli olan felsefe ve mantık ilmini öğrenmeden de geri durmadı. Böylece mantık ve felsefe ilmini öğrenerek filozofların ve mantıkçıların yanlışlıklarına da vâkıf olmuştu.

İşte bu kadar çeşit ilmi **İbn Teymiyye**, çok kısa zamanda öğrenmiş, daha 19 yaşındayken fetvâ vermeğe başlamıştı. 22 yaşında babası vefât edince de **Sükkeriyye** medresesindeki Hadîs kürsüsüne geçerek babasının yerini doldurmuştu. 2 Muharrem 683/1284 de medresede, daha ilk dersi verdiğinde, **Şam**'ın meşhur âlimlerini, son derece etkilemiş ve ilmi karşısında âlimler hayrete düşmüşlerdi. Orada bulunanlar, **İbn Teymiyye**'nin yaşının küçük oluşu ve daha genç yaşında böyle muhteşem bir ders verişinden ötürü, onu çok beğenmiş ve övmüşlerdi. Bir yıl sonra 10 sefer 684/1285 de, ise **Emevî** câmiinde derslere başlamış ve onun için özel bir kürsü koymuşlardı. Böylece ilmî şöhreti gittikçe artıyordu.[56]

4. İBN TEYMİYYE'NİN METODU

İbn Teymiyye'nin izlediği metodu dört ana noktada toplayabiliriz:

---

[56] **İbn Teymiyye'nin ilmî şahsiyeti** için **bkz.**, **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 53-58; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 33-35, 99-101, 115-126; **Uludağ**, *A. y.*, s. 20-21; **Mîras**, *A.g.e.*, **c.** 4, s. 222-223; **Şimşek**, Sait, *A.g.e.*, s. 51-53.

A) İNANÇ VE AMEL ALANINDA İZLEMİŞ OLDUĞU METODU

a / İbn Teymiyye, *dînî hakîkatlere ulaşma hususunda yalnızca aklın yeterli olmadığını, aklın yanında naklin de gerekli olduğu*nu şiddetli bir şekilde savunur. Ona göre, *akâid alanında yalnızca akla dayanan kişiler, gözü kapalı bir tutum için de bulunmaktadırlar. **Meselâ**, filozoflar, sâdece akla güvendikleri için İlâhiyât meselelerine dalınca hatâ üstüne hatâ yapmışlardır. Ama sırf tabîat alanında kaldıklarında ise, İlâhiyât konularından daha tutarlı tavır ve görüşler sergilemişlerdir. Öyleyse, yalnız akıl ile dînî hakîkatlerin gerçeğine ulaşılamaz.*

b / İbn Teymiyye, aklı da asla ihmâl etmez, bilakis onu da önemli görür. Ama ona göre, *akıl, uyulacak değil, uyacak bir nesnedir. Akıl, Kur'an'ı te'vîl edemez, yalnızca tefekkür ve Kur'an'ın Âyetleri arasında mukâyese yaparak Kur'an'ı anlamağa çalışır. Akla düşen görev budur.* Dolayısıyla **İbn Teymiyye**, istidlâl konusunda akla karşı gelmez, ama *Kur'an'ın te'vîlinin, filozoflar, **Kelâmcılar** ve benzerî kişilerin sözleriyle değil de, yine Kur'anla olacağını* savunur.

c / İbn Teymiyye, akla mutlak manada güvenmez. Onun akla güvenmediği noktalar şunlardır:

I. Aklî hükümlerin mukaddimeleri (öncülleri),

II. Akla uygunluğu veya uygunsuzluğu açısından müteşâbih konuları,

III. Aklın prensipleri.

d / İbn Teymiyye, aklı şerîat çerçevesinde tutmaya çalışır. Ona göre, *akıl, şerîatın dışına çıkamaz. Eğer çıkarsa yanlışlıklar yapar. Çünkü akıl, şerîatın dışına çıktığı oranda haddîni aşar, gâyesine ulaşamaz ve bir sonuca varamaz. Bu yüzden, eski filozoflar ve onların peşinden gidenler, çoğu konularda çıkmaza girerek şaşırıp kalmışlar ve mücerret akıllarıyla maddenin ötesine geçememişlerdir.*

e / <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, *akıl, tek başına madde ötesine yönelince, yasak bölgeye girmiş olur. Bu durumda, ona rehberlik eden, metodları ve prensipleri açıklayan, tâkip edeceği yolun tehlikeli ve tehlikesiz yönlerini gösteren bir kılavuzun bulunması gerekir. O kılavuz da, **dînî Naslar**dır ki, şerîati indiren tarafından gönderilmiştir. Çünkü onu indiren, her şeyi bilerek indirmiştir. İnsanoğlu ise, kendi idrâkiyle hiçbir şeyi bilemez. O, sâdece duyduklarını gördüklerini ve işittiklerini bilebilir. Aksi halde, geleceği ve geçmişe ait bilgileri bilemediği gibi, bil-*

dikleri şeyleri ihatâlı bir şekilde de anlayamaz. Bundan dolayı, akâîd ve talî meselelerle ilgili en şaşmaz bilgiler, ancak vahiy yoluyla elde edilebilir.

f / İbn Teymiyye, ister akâid, ister amel, isterse ahlâk alanında olsun, bütün dînî konularda yalnızca Kitâp ve Sünnet'e uygun olanlara güvenir, Kitâp ve Sünnet'in dışında ise, Sahâbe'nin ittifâk ettiği görüşleri esas kabûl ederdi. Eğer Sahâbe, bir meselede ihtilâfa düşüp farklı görüşler ortaya koymuşlarsa, o zaman Kitâp ve Sünnet'e en uygun olanı hangisi ise onu kabûl ederdi. O, Hadîse de o kadar çok ehemmiyet verirdi ki, **zayıf** ve **mürsel** Hadîsler bile onun yanında değerli idi. Ama bununla beraber, Hadîslerin **mevzû** ve **uydurma** olmalarına da çok büyük dikkat ederdi.

g / ona göre, *Kur'an'ın tümü naklî delîl ve haberden müteşekkil bir kitap değildi. Aksine onda delilli burhanlı aklî delîller de vardı.* Böylece o, **Kur'ân'ın muhakeme tarzını, mantığını, üslûbunu,** felsefesini **ve Kur'ân şuurunu** bütün dînî meselelere hâkim kılmak, filozofların ve **Kelâmcılar**'ın tüm aklî delîllerini, Kur'ân mantığı ve felsefesinin mahkûmu yapmak, her şeyi nas ile ölçmek, Naslar'a uygun düşen görüşleri kabûl, zıt düşenleri reddetmek, sözün kısası; **felsefileşen ve aklîleşen inançları İslâmlaştırmak, için olanca gücünü sarf etmişti**. felsefeye ve mantığa dâir yazdığı tüm reddiyelerin ana gâyesi buydu:

h / İbn Teymiyye'ye göre, sahîh *akıl ile sarîh nakil, kesinlikle birbiriyle çatışmaz. **Aklın sahîh Naslar'a ters düştüğü** iddiâ edilen hususların hepsinin asılsız şüpheler ve bâtıl şeyler olduğu, akıl ile bilinebîlir. Zîrâ, çeliştiği söylenen yerlerde ya iyi bir aklî değerlendirme yapılamamıştır veya **ters düştüğü söylenen nakil sahîh değildir.***

ı / İbn Teymiyye'ye göre, ***sahîh nakil ile sağlam akıl çatışmamakla birlikte**, çatıştığı vuku bulursa o zaman akla değil nakle güvenmek gerekir.* O, bu konuda iki önemli eser vücûda getirmiştir. Bunlardan biri **Der'ü Te'âruzi'l-Akl**, dîğeri ise, **Müvâfakatû Sahîhi'l-Menkûl li-Sarîh'l-Ma'kûl** dür.

j / İbn Teymiyye, "***mantık bilmeyen kişilerin ilmine güvenilmez*** "diyerek, **Aristo mantığını dînî ilimleri öğrenmenin ön şartı haline getiren el-Gazzâlî**'nin bu görüşünc özcllikle karşı çıkmış ve bu maksatla şu eserleri yazmıştır. **1-***er-Reddü 'ale'l-Mantîkıyyîn* **2-***Nakzü'l-mantık* **3-** *el-Kıyas.*

İbn Teymiyye'nin böyle mantıkçıları reddeden büyük eserler yazdığına ve mantıkçılara karşı çıkışına bakarak, bazı insanlar, onun **tamamen akla düşman olduğunu** sanırlar. Halbuki, o, Kur'ân mantığına karşı değildi. **Onun karşı olduğu mantık, Aristo mantığını, aklın ölçüsü**

ilmin esâsı ve bilgilerin kıstası haline getiren mantıktı. Zâten onun **el-Gazzâlî**'ye karşı gelme nedeni de buydu. Yâni daha açık bir ifadeyle **İbn Teymiyye**, Yunan mantığına ve İslâmî Naslar'ın Yunan mantığıyla yorumlanıp, bu mantık ölçüleriyle hüküm çıkarılmasına karşıydı. **Onun, Müslüman filozof ve mantıkçılarına karşı çıkmasının altında yatan sebep** de buydu. Çünkü **İbn Teymiyye'ye göre**, *onlar, âdeta gözlerini kapatarak Yunan mantığını taklit etmişlerdi.*

Aslında **İbn Teymiyye**, sağlıklı bir mantıktan yanadır. Yoksa, o, bütün yönleri ve bütün uygulamalarıyla, **mantığı temelinden yıkma** peşinde koşmamıştır. **Onun yıkmağa çalıştığı mantık faydasız ve safsatalarla dolu olan mantıkdır**. [57]

B) BİRİNE UYMADAKİ METODU

a / İbn Teymiyye, isimlere bakarak kişilere uymaz. Ona göre, *Kitâp Sünnet veya **Selef**'ten bir delîli olmayanların, kendilerine uyma hususunda herhangi bir değerleri yoktur.*

b / İbn Teymiyye'ye göre, *çeşitli sözlere ve görüşlere uyan kimseler, eğer istidlâl yapmağa, şer'î delîlleri ölçmeğe ve değişik Naslar arasında mukâyese yapmağa güçleri yeten kimselerden iseler, böyle kimselerin delîl araştırması yapmadan ve meselelerin hakîkatine vâkıf olmadan her tür söze uymaları, şiddetle kınanacak bir durumdur. Bundan dolayıdır ki, ehliyetli kişilerin, mezheplerine muhâlif olan Hadîs karşısında, mezhebinin görüşünü bırakarak Hadîse dönmesi onlar için gerekli bir durumdur. Aksi davranan kişiler, **Resûlüllah**'a uymayı bırakmış, imâm 'a uymayı tercîh etmişler demektir.*

c / İbn Teymiyye'ye göre, *dört mezhep imâmlarının da Kitâp ve Sünnet ile çatışan bir görüş beyân etmişlerse, daha iyi bir görüş ortaya çıktığında kendi görüşlerini bırakmaları gerekir.* **İbn Teymiyye**, bu hususta talebelerine sıkı sıkıya tenbîhlerde bulunmuştur.

d / O, fürû konusunda belki taklîdi câiz görebiliyordu, ama akâid hususunda taklîdi hiçbir sûrette kabûl etmiyordu. Çünkü ona göre, *inanç, dînin aslı ve özüydü.* [58]

---

[57] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 258-279, 289-305, 395-406; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 205-207; **Uludağ**, *A. y.*, s. 38-42; **Şimşek**, Sait, *A.g.e.*, s. 54-55.

[58] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 168, 171-172; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 207-208; **Uludağ**, *A. y.*, s. 39.

C) ŞERÎAT KOYUCU KUR'ÂN PEYGAMBER SAHÂBE TÂBÎ'İN KONULARINDAKİ METODU

İbn Teymiyye'ye göre,

a / *Şârî' (kanun koyucu) Allah'tır. Kur'ân, şerîatın aslı,* ***Resûlüllah*** *da Kur'ân'ın müfessiri (yorumlayıcısı) ve Allah'ın emirlerinin bizlere ulaştırıcısıdır.*

b / *Sahâbe, Allah'ın dînini* ***Resûlüllah****'tan alarak, duydukları ve anladıkları şekilde bizlere büyük bir titizlik içinde ulaştıran ve İlâhî mesajın korunmasına canlarıyla başlarıyla çalışan insanlardır.*

c / *Tâbi'în denilen Sahâbe sonraki ikinci kuşak da, Sahâbeyle aynı pozisyondadırlar. Hatta, Etbe'üt-Tâbi'în nesli bile hidâyet önderleridir.*

d / *Bundan dolayı Kur'ân ve Sünnet'ten sonra uyulacak tek mercî, Sahâbe topluluğudur. Sahâbe'den sonra Tâbi'în ve Etbe'üt'-Tâbi'în'in görüşleri de delîl olarak kabûl edilebilir.* [59]

D) DÜŞÜNCE VE FİKİR ALANINDAKİ METODU

a / İbn Teymiyye, doğruyu görünce hemen düşüncesinden dönen ve kendini bütün kayıtlardan âzâde kılan bir zâttı. körü körüne taassup gösterdiği ve üzerinde donup kaldığı bir fikir yoktu. Aksine o, hür düşünce ve irfâna sahip biriydi.

b / Nitekim o, **Şî'a**'ya aşırı derecede düşman olmakla birlikte, yine de onlardan fikrî planda faydalanmış ve **talak hususunda İmâmiyye'nin görüşlerinden önemli ölçüde etkilenmişti.** Eğer görüşlerinde taassup hâkim olsaydı, en fazla nefret ettiği **İmâmiyye**'nin görüşlerinden hiç etkilenir miydi? Demek ki, o, muhâlifi bile olsa, kendi dışındaki ilmi takdîr eden kimliğe sahip biriydi.

c / O, derinlemesine bir inceleme ve istidlâl olmaksızın fikrini ve bağlılığını oluşturmuyordu. Kendisi büyüme çağına kadar **Hanbelî** idi. Fakat yaşı ilerledikçe, bütün fikhî mezhepleri

---

[59] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 208-209.

incelemiş, kaynaklarına inmiş, her görüşün kaynağını ve benimsemeyi gerekli kılacak sebepleri araştırmıştı. Hatta o, bu incelemeleri sonucunda dört mezhebe aykırı olan görüşler bile ortaya koymuştu.

d / İbn Teymiyye, ictihâd hususunda yapılan hatâlara büyük saygı duyuyordu. O, bazı hususlarda dört mezhep imâmlarının görüşlerini isâbetli bulmamakla beraber, yine de, insanları onlar takdîr etmeğe ve saygı duymağa çağırıyordu. Zîrâ, **İbn Teymiyye'ye göre**, *onlar, Peygamber varisleriydi ve karanlık gecelerdeki yıldızlar mesabesindeydiler. Onlarla Kitâp ayakta duruyor, Kitâp ancak onlarla konuşuyordur ve onlar da Kitâpla konuşuyorlardı. Bundan dolayı onlar, ictihâdlarında hatâlı olabilirlerdi, ama bu hatâları, onlar için mâzûr karşılanıyordu.* İşte bu anlayışla **İbn Teymiyye**, *Ref'ü'l-Melâm 'an Eimmeti'l-A'lâm* (Büyük İmâmlardan Kınamanın Kaldırılması) adında bir eser yazmış ve güyâ onların isâbetsiz görüşleri hususunda özür beyânında bulunmuştu. Yâni o, bir kimseyi tenkît ederken onu tümüyle sıfırlamağa gayret etmiyordu. Bilakis o, kişinin hatâlarını ortaya koymakla beraber, varolan ilmî yönünü de korumağa ve ilme saygılı olmağa özen göstererek sâdece uyurdu. [60]

İşte **İbn Teymiyye**'nin ilmî metodunu bu dört madde ile özetlemiş bulunuyoruz.

5. İBN TEYMİYYE'NİN İNANÇ VE FİKİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ

İbn Teymiyye'nin inanç ve fikir sisteminde görülen en belirgin özelliği, onun, **Selef inanç ve düşüncesinin en esaslı, en ciddî, en başarılı en bilgili ve en şuurlu savunucusu** olmasıdır. **Selef tarzı** îmân ve düşünme, onun şahsında zirveye çıkmış ve patlama noktasına ulaşmıştır. Bu inanç ve düşünce, ondan evvel de bulunmasına rağmen, hiç kimse onun kadar cesaretli olamamış ve onun kadar mâkûl, ilmî ve teferruatlı bir biçimde bu inancı insanlara sunamamıştır.

Aslında onun ileri sürdüğü fikirler, ondan önceki ilim adamlarınca da ileri sürülmüş ve onlar üzerinde bir şeyler yazılıp çizilmiştir. Hatta, **İbn Teymiyye**'nin döneminde, aynı çizgide olan çağdaşları bile vardır. Fakat onun gibi hiç kimse düşüncelerini fikirlerini, ulaştıkları farklı sonuçları açıklama hususunda cesaret gösterememiş, görüşlerini açıkça ifâde edememişlerdi. Bu özellik, yalnızca ona has bir özellik idi. Gerek tasavvufa dayalı yanlış uygulamalarda (**Meselâ**,

şeyhlerden yardım dileme medet umma gibi hususlarda) gerek **Vahdet-i vücûd** anlayışında, gerek kelâm ile ilgili konularda, gerek fikhî meselelerde ve gerekse diğer hususlarda, kalem ile mücâdele etmiş, onları delîllerle ve güçlü mantık önermeleriyle susturarak emsâlsiz bir cesaret ve korkusuzluk örneği sergilemişti. Hak bildiği meseleleri açıktan ve fütursuzca söyleme hususunda, hiç bir zaman çekinmemiş, bu uğurda eza ve cefalara aldırış etmemişti.

Kısaca o, hem çağının hem de önceki **Selefîler**'in yüz akı ve hayrülhalefi, kendinden sonrakilerin ise üstadı ve rehberi olmuştur. [61]

6. İBN TEYMİYYE'NİN MAKSADI

İbn Teymiyye'nin maksadını ve gâyesini yine maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

A) Hangi yollarla ve hangi ihtiyâçların sevki ile olursa olsun, **İslâm'a sonradan ilâve edilmiş inanç ve amellerden** dînî arındırıp, onu Sahâbe zamanındaki ölçüler içinde ortaya koymak, ilk muhatâplarının anladığı şekilde, Arapça'nın kelime ve cümle yapısına sadık kalarak, İslâm'ı bir bütün olarak anlamak ve anlatmak.

B) İslâm cemiyetinde müşâhede edilen geriliğin, zayıflığın, kargaşanın, dağınıklık ve uyuşmazlığın giderilmesinin yolunun, **İslâm'ı aslî safveti ve sadeliği ile anlamak ve uygulamaktan** geçtiğini geniş halk kitlelerine öğretmek.

C) Kelâm, tasavvuf ve kısmen de fıkhın tesîriyle çehresi değiştirilmiş, te'vîllerle çarptırılmış, taklitçilikle çığırından çıkarılmış **Sünnîliği ihyâ etmek**, hakîkî çehresiyle ve ilk şekliyle ortaya koymak. [62]

7. İBN TEYMİYYE'NİN MÜCADELESİ

İbn Teymiyye, bu hedeflere ulaşabilmesi için, önüne çıkan pek çok engeli aşması gerekmektedir. Zîrâ, o, başta işrâkî ve meşşâî filozoflarla mücâdele etmek, **Mu'tezile** ve **Şî'a** gibi fir-

---

[60] **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 209-210.
[61] **Uludağ**, *A. y.*, s. 33-34.
[62] **Uludağ**, *A. y.*, s. 35.

kaların içyüzlerini ortaya koymak, bunlardan daha zoru, kendilerini **Sünnîliğin önde gelen temsîlcileri** şeklinde takdim eden **Eş'arîler**'in **Cehmî**liğe benzer fahiş hatâlarını ortaya koymak, tasavvufun bozuk yönlerini ıslah etmek, fikhî alanda kuru taklitçilikle ün salmış âlimleri yola getirmek zorunda idi. Kısaca o, çok meşakkatli bir yola girmişti.

Bundan dolayı **İbn Teymiyye**'ye pek çok kimse düşman oldu. Zîrâ, o, bu sayılan guruplaın taklit haline getirdikleri, mesnedden ve delîlden yoksun inanç tavır ve hareketlerini şiddetle sarsıyor, bu inançların Naslar'a uygun olmadığını alenen haykırıyordu. Halbuki, onlar ise, nasdan ve delîlden daha çok şüphelerine ve önderlerinin sözlerine bağlıydılar. İşte bu durumda çatışma kaçınılmaz olmuştu.

Gerçekten de **İbn Teymiyye**, bu **asli safvete dönüş** mücâdelesinde, **Şî'îler**'den, **Bâtınîler**'den, **Mu'tezile**'den filozoflardan ve diğer sapık fırkalardan daha çok, **Sünnî** âlimler tarafından ölümcül darbeler yemiş ve önü kesilmiştir. **Sünnî** kadı, müftü, **kelâmcı**, fakîh ve mutasavvıflar tarafından **sapık ve kâfir** olmakla ithâm edilerek, defalarca zindanlara atılmış, en sonunda yine **Sünnî** kadı ve müftülerin verdiği fetvâlarla, atıldığı zindanda vefât etmişti. Bunun yanında, çok şiddetli bir şekilde aleyhlerine çalıştığı **Şî'îler**'in **Bâtınîler**'in, **Mu'tezile**'nin ve filozofların, **İbn Teymiyye**'ye verdikleri hiçbir zarar ve yaptıkları herhangi bir amelî -fiilî baskı görmemişti. Fakat onlar, **Sünnî âlimlerin İbn Teymiyye'ye verdikleri eza cefaları** zevkle seyrediyorlardı. [63]

Burada hemen şunu vurgulamamız gerekir ki, **Sünnî âlimler'in İbn Teymiyye**'ye yaptıkları şeyleri zikretmekle bizler, asla **Sünnîliği tahkir etme** gâyesinde değiliz. **Bizim gâyemiz**, *gerçek ve hakîkî anlamdaki* ***Sünnîliğin****, bu adamların* ***temsîl*** *ettiği* ***Sünnîlik*** *ile bir ilgisinin bulunmadığını* gözler önüne sermektir. Ne gariptir ki, şiddetli tâkibe almış oldukları **İbn Teymiyye** de, koyu bir **Sünnî** idi ve bu uğurda başta **Şî'îler**'e reddiye olarak yazdığı **Minhacü's-sünne** olmak üzere, **Sünnîliği** savunan pek çok şahika eserler meydana getirmişti.

Ama yine de, onun, **Minhâcü's-sünne** gibi **bid'at** fırkalarla mücâdele eden eserleri karşısında, muhâlifleri şaşırıp kalmışlar, *sözlerinde pek çok hakîkatler bulunduğunu* itiraf etmişlerdi. Bunun yanında, aslında kendi taraftarları olanlarca *bazı görüşlerinin ifrata kaçtığı* söylenerek, tenkîde de tâbî tutulmuştu. Kısaca o, çok garip ve enteresan bir kimliğe sahipti.

---

[63] **Uludağ**, *A. y.*, s. 35.

8. İBN TEYMİYYE HAREKETİ VE ÖZELLİKLERİ

İbn Teymiyye hareketi, **Sünnî**liğin bağladığı kabuğu kırma faaliyetidir. Bu faaliyet, gerçek uğruna hatır gönül tanımayan, gözü pek bir hareketti. **İbn Teymiyye**, başkaları tarafından cesaret edilemeyen bir hareket ve yüreklilikle ileri atılıp, **Sünnî**liğin bağladığı bu kabuğu kırmağa ve İslâm'ı gerçek mâhiyetiyle ortaya çıkarmağa gayret saffetti. Zîrâ, ona göre, *bu kabuk kırılmadıkça, İslâm'ı hakîkî çehresiyle insanlara sunmağa ve içine düştükleri acz ve perişanlıktan kurtarmağa imkân ve ihtimâl yoktu. Öyleyse, bu atâlet kabuğunu kırıp dinamizme ulaşmaktan başka çare yoktu.*

İbn Teymiyye, bu heves uğruna doğru bildiği yolda büyük bir azimle yürüdü. Bu hususta, hakkındaki suçlamalara ve ithâmlara kulak asmayarak, baskı ve tehditlere aldırmayarak geri adım atmadı. Çünkü o, ulaştığı netîcelerin doğruluğundan hiç şüphe etmiyordu. Bu kanâatleri yayma uğruna, ölümü bile göze aldı. Onun geniş çaplı ve köklü ihyâ, ıslah ve yenilenme hareketine girişmesi, **Sünnî telakkîsini dînin esâsı olarak kabûl eden** pek çok âlimi ve dindârı rahatsız etmişti. [64]

9. İBN TEYMİYYE'NİN ISLÂHÂTINA ÇALIŞTIĞI ALANLAR

İbn Teymiyye'nin, İslâm'ı aslî sâdeliğine döndürme mücâdelesinde yapmış olduğu geniş çaplı ihyâ, ıslah ve tecdit hareketlerini, dört ana noktada toplayabiliriz:

A) tasavvufî alanda şirke giden inanç ve merâsimlerin yok edilerek, tevhîd inancının yenilenmesi.

B) felsefe mantık ve kelâmın tenkît edilerek, hatâlı yönlerinin ıslâh edilmesi ve bunların Kitâp ve Sünnet'in tarzı ile uyumlu hale getirilmesi.

C) Gerek **bid'at ehli** firkaların ve gerekse İslâm dışı firkaların görüşlerinin reddedilip, onların inanç âdet ve etkilerine karşı konulması.

D) Tüm şer'î ilimlerin yenilenmesi ve İslâm düşüncesinin canlandırılması.

---

[64] **Uludağ**, *A. y.*, s. 36.

İşte **İbn Teymiyye**, bu dört alanın ıslâhı ve gayr-i İslâmî unsurlarının ayıklanması hususunda büyük gayretler sarf etmiştir. [65]

Şimdi bunları kısaca inceleyelim:

A) İBN TEYMİYYE'YE GÖRE TASAVVUF

İnsanların **kesin hüküm** dedikleri o kadar çok iddiâ bulunmaktadır ki, bunları derin bir incelemeye tâbî tutmağa ve gerçekliklerini ortaya koymağa şiddetle ihtiyâç vardır. Hele bu iddiâlar, bazı âlimlere nispet edilip **herkes tarafından kabûl edilen hakîkatler** olarak takdîm edilince, bu ihtiyâç bir kat daha kendini gösterir. Çünkü, birçok mesele araştırılıp da, **bir kısım şahısların görüşleri** imiş gibi lânse edilen fikirler, iyice tetkik edildiğinde, ağızdan ağza dolaşan sözlerin o kişilerle hiç ilgisi olmadığı ve durumun tamamen farklılık arz ettiği, ortaya çıkar. İşte **İbn Teymiyye**'nin **tasavvuf anlayışı** konusunda ortalıkta dolaşan sözler de, bu nevi iddiâlardan ileri gitmemektedir. Zîrâ, **İbn Teymiyye** denilince, herkesin aklına gelen ilk düşüncelerden biri, onun **tasavvufun amansız düşmanı** olduğudur. Lâkin işin aslı öyle değildir.

İbn Teymiyye yazmış olduğu eserlerin tümünde, gerçek anlamdaki **tasavvufa** değil de, tasavvufa sonradan girip, onun tertemiz aslını ve özünü ifsat eden şeylere, insanlara hak ile bâtılı birbirlerine karıştıran şahıslara, sûfîlik ismini istismâr ederek bu isim altında dînî emir ve nehiyleri yok sayanlara harp îlân etmiş, bunun dışındaki gerçek tasavvufa herhangi düşmanlıkta bulunmamıştır.

Aksine o, **gerçek İslâm tasavvufunu** sâdece tasvip etmekle kalmamış, aynı zamanda bizâtihi kendi yaşayarak da bunu isbât etmiştir. Nitekim o, **ilk Sûfîleri ve onların anladığı tasavvufu** esas itibâriyle kabûl edip, **ilk Sûfîlerin** tasavvufî fikirlerinden pek çok istifâde etmesine ve bu fikirlerle düşünce sistemini, yaşama tarzını zenginleştirmesine rağmen, sonraki **Sûfîlerin** şerîate uymadığına inandığı bazı sözlerini tenkît etmekten de geri durmamış, bu yüzden **tasavvuf düşmanı olarak îlân edilmişti. Halbuki, o, hulûlcu ve ittihâdcı mutasavvıfların** görüşlerini, **ilk devir mutasavvıfların** görüşleriyle reddediyordu. Bu iddiânın en büyük delîli de, **İbn Teymiyye**'nin, hiçbir mutasavvıfa nasîp olmayacak kadar fazla miktarda tasavvufî eserler mey-

---

[65] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 221.

dana getirmiş olması ve bu hususstaki ilmî kudretini ve tasavvufa olan aşinalığını ortaya koymasıdır.

İbn Teymiyye'nin tasavvuf anlayışında şu esaslar hâkimdi:

a / Velî demek, Allah'ın emirlerine, nehiylerine, gazap ettiği şeylere, râzı olduğu hususlara aşırı derecede hassâsiyet gösterip, Allah'ın irâdesine muvâfakat gösteren taatlerle ve nafilerle Ona yaklaşan muttaki bir zât demektir. **Velî**'nin, Allah'ın koyduğu sınırlara riâyet göstermesi ve o sınırların dışına taşmaması gerekir. Ortaya koymuş olduğu keşif ve kerâmetlerin, dâimâ Naslar'a uygun olması, aykırı olanların ise bâtıl kabûl edilmesi gerekir.

b / Evliyâların hatâlardan ve küçük günâhlardan mâsûm olmalarının şart olması bir yana, onlar büyük günâh bile işleyebilirler. Hatta diğer insanlar gibi, onların **küfre düşme** ihtimâlleri dahi vardır. Bu durumda tövbe ederlerse kurtulur, değilse küfür üzere ölürler. Aksi bir inanışla, **şeyhlerin ismetini** savunmak, **Şî'îler**'de bulunan **mâ'sûm imam** anlayışı ile aynı paralelde olmak demektir ki, bu inanç, kişiyi netîcede, **Hıristiyanlar'ın papazlarını ve din adamlarını İlâh edinmelerine** benzer bir sonuca götürebilir.

c / Velîlere verilen Gavs, Evtâd, Kutub, Ebdâl, Nücebâ isimleri, tamamen delîlsiz ve mesnetsiz söylenen sözlerdir. Zîrâ, bu sözler, ne Allah'ın Kelâmı'nda, ne Resûl'ün Hadîslerinde ne de **Selef**'in sözlerinde mevcûttur. Özellikle, **Gavs** sözünün insana nispet edilmesi hiç de câiz görülmeyen bir durumdur. Zîrâ, bu söz, Naslar'da yalnızca Allahü Teâla'ya nispet edilmiştir.

d / Allah'tan başkasından yardım isteğinde bulunulması kesinlikle caiz değildir. Bu yardım değil ki şeyh, ne bir mukarreb Melek ne de bir Peygamber'den umulabilir.

e / Yeryüzünün ihtiyâçlarının üçlerin, beşlerin, yedilerin, kırkların, kutubların, evtadların mesûliyetine verildiği inancı, kesinlikle müşrik inancıdır. Bu sözler, tıpkı **İsmailî** ve **Nusayrîler**'in **sâbık, tâli, nâtık esâs** gibi sözlerine benzemektedir.

f / Hakîm et-Tirmîzî (yaklaşık v. 320/932) ve **İbn Arabî** gibilerinin ortaya attığı "***Hâtem-i Velayet*** "anlayışı, çok yanlış ve hatâlı bir anlayıştır. Özellikle, ***Hâtemü'l-Evliyâ'nın Hâtemü'l-Enbiyâ'dan üstün olduğu***nu söylemek tamamen küfürdür. Zîrâ, bu iddiâyı savunan **İbn Arabî'ye göre, *Hâtemü'l-Evliyâ da kendisidir***

İşte **İbn Teymiyye**'nin, tasavvuf hususunda çok önem atfettikleri noktalar bunlardır.

İbn Teymiyye, bu noktalardan başka, **Vahdet-i vücûd** görüşü üzerinde çok durur. Ona göre, ***Hallâc tarzı tasavvuf hulûlcü, İbn Arabî tarzı tasavvuf ise ittihâdcı tasavvuftur.*** **Onun nazarında, *Vahdet-i vücûd küfür, İbn Arabî, Hallâc ve benzeri görüşte olanlar ise kâfir, mülhit ve zındıktır.*** *Zîrâ, **İbn Arabî** ve **İn Fâriz** (v. 632/1234)'in görüşleri, tamamen dinen sapık sayılan görüşlerdir. Bunların yaptıkları, şarlatanlık ve hokkabazlık, **Rûfâ'îler**'in kerâmetleri ise, tümüyle göz bağıcılık ve sahtekârlıktır.*

İbn Teymiyye'ye göre, ***Vahdet-i vücûd** görüşünün kaynağı **Cehm b. Safvân** (v. 128/745) dır.* İslâm tarihînde dc, bu düşüncenin ilk olarak **Cehm** ile ortaya atıldığı naklcdilmcklc birliktc, düşünce tarihînde bu görüşün Hallâc ile gündeme getirildiği söylenilmektedir. Hallâc'a göre, *Allah'ın, yaratıklarına hulûl etmesi* şeklinde savunulan bu görüş, **İbn 'Arabî** tarafından **Vahdet-i vücûd** olarak sistematize edilmiştir.

Diğer taraftan, **yaratıcı ile yaratılanın aynı olması**, bir başka ifâdeyle, **yaratıcının yaratılan, yaratılanın da yaratıcı olması** şeklinde özetlenebîlen **Vahdet-i vücûd görüşünü tekfîr eden, sâdece İbn Teymiyye değildir. Bu hususta eser yazarak bu görüşü tenkît eden Sünnî kelâmcı, fakîh ve muhaddisler'in sayısı oldukça kabarıktır. Meselâ, bunlardan, İzzeddin b. 'Abdisselâm (v. 660/1261), Ebû Hayyân el-Endülûsî (v. 745/1344), et-Taftâzânî (v. 793/1390), Sırâcüddin el-Bulkînî (v. 805/1402), el-'Askalânî (v. 852/1448), es-Sehâvî (v. 902/1496), 'Alıyyü'l-Kârî (v. 1014/1606), gibi şahsiyetler sayılabilir.**

İbn Teymiyye, ayrıca şu konulardan dolayı mutasavvıflarla çatışmıştır.

a / Kabirlerde metfun bulunan **nebî veya velîlerden yardım istemek**, dua ve dileklerinin kabûl edilmesi için onların ruhlarını **Allah nezdinde aracı** (vesîle) **kılmak**, bu maksatla, kabirlerin bulunduğu yerlerde **kurbanlar kesmek**, yine türbelerin yanında **namaz kılmak** ve **sadaka dağıtmak**,

b / Resûlüllah'ın kabri de dâhil olmak üzere **sırf kabir ziyâreti maksadıyla sefere çıkmak**, (Şedd-i Rahl)

İbn Teymiyye, tasavvufî bir kılığa bürünerek, o kurumu içten yıkmağa çalışan ve aslında **gerçek tasavvufla hiçbir ilgisi bulunmayan bazı müşrikçe hareketleri** dc şöylc sıralar:

a / Kabirlere açıkça tapınmak ve Allah'tan korkmayıp kabirlerde yatanlardan korkmak.

b / Allah'ın emirlerini hafife alarak kabirde yatanların şefaatlerine güvenmek.

c / Kabirde yatan zâtların o şehirde yaşâyân kişileri her türlü âfet ve musîbetlerden koruduğuna inanmak.

d / Türbelere aşırı şekilde önem vermek, türbeler için masraflar yapmak, vakfiyeler kurmak, çeşitli hizmet birimleri oluşturmak.

e / Kâfileler halinde seferler düzenleyerek, kabirlerden dilek dilemek.

f / Kabirleri hac ziyâretine dönüştürmek, kabir ziyâretlerine, Kâ'be'yi haccetmeden daha büyük önem atfetmek.

g / Kabirler ve türbelere gelerek, **yetiş ya şeyh** veya **medet ya falan sana yalvarmaya geldik bizlere yol göster** gibi sözler sarf etmek.

h / Kabirlerin yanında mum yakıp çaput bağlamak.

ı / Kabre karşı namaz kılmak, âdeta kabri Kıble edinmek.

j / Sıkıntı anında şeyhin yetiştiğine ve sıkıntılardan kurtardığına inanmak.

İşte **İbn Teymiyye**, bu ve benzeri tasavvuf görünümlü hareketleri reddetmiş ve şiddetle karşı çıkmıştır. Bu hususta, onun pek çok eserleri vardır. Bunlardan bir kaçı şöyledir: *et-Tevessül ve'l-Vesîle*, *er-Redd 'ale'l-Bekrî*, *er-Red 'ale'l-Ahna'î*, *Ziyâretü'l-Kubûr*, *el-Vasıta Beyne'l-Halkı ve'l-Hak* ve *Mecmû'u Fetâva* isimli otuz beş ciltlik eserinin on ve on birinci ciltlerini oluşturan *İlmü's-Sülûk* ve *et-Tasavvuf* kısımları ile kısmen *İktizâü's-Sırâti'l-Müstakîm* ve *Kitâbü'n-Nübüvvât* gibi eserleri zikredilebilir. [66]

B) İN TEYMİYYE' YE GÖRE FELSEFE-MANTIK-KELÂM

A / FELSEFE-MANTIK

İbn Teymiyye, **Aristo** mantığına reddiyeler yazmış ve **Aristocu İslâm filozofları olan el-Fârâbî** (v. 339/950), **İn Sînâ** (v. 428/1037), **İbn Rüşd** (v. 593/1196) vc gibi zâtları şiddctlc tcnkît etmiştir.

---

[66] **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 222-255; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e*, s. 189-199, 293-214; **Uludağ**, *A. y.*, s. 42-47. Ayrıca, **İbn Teymiyye'nin tasavvuf ve Vahdet-i vücûd görüşü** hakkında daha geniş malûmât için şu eserlere bakmada fayda vardır : **et-Tıblavî**, Muhammed Sa'd, *et-Tasavvuf fi't-Türâsi* ***İbn Teymiyye***, Terc. : Ali DURUSOY, İst., İnsan Yayınyrı, 1989; **el-Ceyûşî**, Dr. Muhammed İbrahim, "*Mevkıfu* ***İbn Teymiyye*** *mine's-Sûfiyye* " isimli makale, M.E.D., **c.** 53, sa : 9, Kahire-1981, ss. 1697-1701; **el'Akk**, Hâlid 'Abdurrahman, *el-Usûlü'l-Fikriyye li'l-Menâhici's-Selefiyye*; **Kara**, Dr. Mustafa, ***İbn Teymiyye****'nin İbn 'Arabî'ye ve Vahdet-i vücûda Bakışı*, **İbn Teymiyye** Külliyyâtı (*Mecmû*'i Fetâvâ tercümesi ikinci cildi için yazılan *Giriş* yazısı); **Makdîsî**, George, "*Ibn*

İbn Teymiyye, gerek **Aristo** mantığını ve gerekse İslâm filozoflarını tenkît ederken, asla **aklın değerini küçümsemek ve aklı tümüyle devreden çıkarmak** maksadını gütmüyordu. Çünkü o, akla düşman olma değil de tam tersine aklı, taklit esâretinden kurtararak aklî hürriyete kavuşma ve ataların-şeyhlerin sultasından kurtulma mücâdelesi veriyordu.

İbn Teymiyye'nin akla ve tefekküre düşman olduğunu söylemek, çok koyu bir cehâletin cscridir. Zîrâ, o, "**akıl ile naklin çatıştığı** " [67] nı söylcycn **F. er-Râzî** (v. 606/1209) gibi bazı **el-Eş'arî Kelâmcılar**'ı ve fakîhlerinin karşısına dikilerek "***akıl ile naklin kesinlikle hiç bir hususta çatışmayacağını, eğer çatıştığı söylenirse ya iyi aklî bir değerlendirme yapılmadığından veya sahîh nakil diye ortaya konan şeyin gerçek manada sahîh olmadığından dolayı akıl ile nakil çatışmış gibi göründüğünü*** "haykırmış ve olanca gücüyle **akıl-nakil dengesini kurmağa gayret etmiştir**. Ona göre, "***akla aykırıdır, dedikleri hiç bir nakilde akla aykırılık bulunmamaktadır. Sahîh naklin bazı yerlerde akla aykırı olduğunu söyleyenler, aslında sahîh akla karşı çıkmışlar demektir***"

İbn Teymiyye, akıl-nakil dengesini kurmağa çok büyük emek sarf etmiştir. Denebilir ki, bu konu üzerinde en çok kafa yoran İslâm mütefekkiri odur. Çünkü o, sırf bu hususta kimsenin ortaya koyamadığı büyük çaplı eserler ortaya koymuştur. **Meselâ**, bunlar dan bir kaçını sıralayacak olursak: on bir ciltlik **Der'ü Te 'âruzi'l-'Akli ve'n-Nakl/Akıl ile Nakil Çatışmasını Ortadan Kaldırma**, iki ciltlik **Muvâfakatü Sahîhi'l-Menkûl li-Sarîh-'l-Ma'kûl/Sahîh naklin, sağlam akla uygunluğu**, **el-'Akl ve'n-Nakl** "dir.

Öyleyse, onun **Aristo** mantığına ve Yunan felsefesine karşı koyması, kesinlikle **akla düşman olduğu** şeklinde takdim edilemez. Bunu iddiâ eden kimseler, **akıl ile felsefenin özdeş olduğunu** söyleyerek, felsefeye **düşman olanların akla da düşman olmuş olacağı** vâveylasını koparan kimselerdir. Halbuki, bu iddia yanlıştır. **Onun düşman olduğu felsefe**, *akıl ile naklin çatıştığı safsatasını düstûr edinen, **Aristo** ve Eflâtûn'un felsefe diye yutturduğu içi boş mitolojilere dayanan ve bunları amiyane taklit ederek, büyük bir hünermiş gibi eserlerinde işleyen, hatta herkesin bilmiş olduğu **Aristo-Eflatun** çelişkisini ortadan kaldırma hususunda bütün ömürlerini harcayan kimselerin ortaya koyduğu felsefe*dir.

Tamıya A Sûfi Qadırıya Order " isimli makale, A.I.S.D., **c.** 1, (Leiden-1973) ss : 118-119; **Ansarı**, M. Abdulhaq, "*Ibn Taymıyyah and Sûfism* " isimli makale, I.S.D. **c.** 24, sa : 1-2, (İslâmâbâd-1985), ss. 1-12.

[67] **Krş.**: **er-Râzî**, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Esâsü't-Takdîs fî 'İlmi'l-Kelâm*, Mısır, Matba'atü Mustafa el-Bâbî, 1354, ss. 240, s. 172, v. d.

İbn Teymiyye, *Hakk'ın nurlarıyla aydınlanan düşünceye* asla düşman değildi. Ona göre, *felsefe ve mantık ilmi, Yunan felsefesini ve mantığını bir tarafa koyup, Kur'ân şuurunu, Kur'an'ın felsefesini ve mantığını, muhakeme tarzını ve uslûbunu ölçü almalı, her düşünceyi, her mantığı, Kur'ân terazisi ile tartmalı, Naslar'a uygun düşen prensipleri kabûl, düşmeyenleri reddetmelidir. Bunu yaparken, **Aristo** mantığını bütün dînî ilimlerin ve aklın ölçüsü, ilmin esâsı olarak görmekten vazgeçmelidir. Çünkü, dînin ortaya koyduğu hakîkatlerin dışında, herhangi bir hakîkat yoktur.*

İbn Teymiyye bunları söylerken, tümüyle Yunan felsefesine karşı çıkmıyordu. O, *filozofların matematik ve tâbîat alanlarındaki görüşlerinin kavrayışlarının ve vukûfiyetlerinin takdîre şâyân olduğunu, zîrâ, bu gibi alanların onlara özgü bir alan olduğunu ve bu alanlarda onların düşünmesinin yararlı ve lüzumlu olacağını* söylüyordu. Ama o, *Yunan felsefesinin, İlâhîyat alanında görüş ortaya koyma ve araştırma yapmasına* şiddetle karşıydı. Çünkü ona göre, *İlâhiyât konusu, Yunan filozoflarının ilim dalı olmadığı gibi, bu alan onların inceleme ve araştırma alanı da değildir. Çünkü, onlar İlâhiyât hususunda câhil, yeteneksiz, güçsüz ve gerçeği tanımayan kimselerdir. Bu alana adım atmakla onlar, sınırlarını aşmışlar, kendilerini küçük ve gülünç duruma düşürmüşlerdir.*

İbn Teymiyye, *filozofların, Allah'ı Melekler'i, Kitâpları, Peygamberler'i tanıma, Ahiret ile ilgili meselelerde hüküm verme, gibi hususlarda bilgiden yoksun olduklarını, bu yüzden de, kabûl veya reddetme hususunda kesin bir tavır ortaya koyamadıklarını, çünkü bu bilgilere ulaştıran öğrenme yolları ve prensiplerinden habersiz olduklarını* söylemiş ve *kendilerinin dahi bu bilgilere ulaşmalarının çok zor olduğunu itiraf ettiklerini* bize bildirmiştir.

İbn Teymiyye, tüm bu iddiâ ve görüşlerinden sonra *felsefecilerin ellerinde zan ve tahminden başka bir şey bulunmadığı, zan ve tahminin de -Kur'ân'ın ifâdesiyle- hiçbir zaman gerçeklerin yerini tutamayacağı* sonucuna vararak, Yunan İlâhiyâtı ile Peygamberlerdin getirdiklerinin mukâyesesini yapar ve bu iddiâsını destekleyen pek çok delîl ortaya koyar.

İbn Teymiyye, bu gibi **aklın sınırlarının dışına çıkan İlâhiyât konularında** aklın rolünü ortaya koymak için de şu misali verir: *Bir adam, birisini, bilgisi dışında kalan bir hususta, o konunun uzmanına götürür. Uzman, gerekli açıklamayı ve bilgiyi verdiğinde, rehberlik eden şahıs, uzmana itiraz edip onun söylediklerin kabûl etmez.* **İbn Teymiyye** bu misâli verdikten sonra şu soruyu sorar: *Peki, uzmana götüren bu şahsın görevi, o konuyla ilgili bilgisi olmadığından dolayı, uzmanın yaptığı açıklamalara itiraz etmek mi, yoksa, rehberlik görevini yaptık-*

*tan sonra, sâdece susup onun söylediklerini dinlemek midir ? Elbette ki rehberin görevi, yalnızca ikinci şıkta bildirilen şeye riâyet etmektir. İşte akıl da, rehberlik yapan bu adama benzer. Onun, Peygamberlerdin bildirdikleri hususunda fikir yürütmeğe, araştırma yapmağa, doğru veya yanlışlığı üzerinde hüküm yürütmeğe hakkı ve yetkisi yoktur. Akıl, sâdece vahiy ile ortaya **konan** şeyleri anlamağa ve onlara uymağa mecburdur. Hem zâten, fitrî ve sağlam aklın verdiği hüküm, dînin verdiği hükümlerden başkası da olamaz. Çünkü, ikisi de aynı netîceye ulaşır.*

İbn Teymiyye, mantığın tenkîdi hususunda da kısaca şunları söyler:

I. **Mantık**, aklî bilgilerin ölçüsü değildir. Çünkü, onun birçok temelleri ve târifleri şüphelidir, zayıftır.

II. **Mantık**, aslında dağı yarma çabasına girişen, ama sonuçta sâdece bir saman çöpü elde eden birisine benzer.

III. **Mantık**, insan ruhunun faal oluşunu, düşünce ve ifâdesinin akıcılığını durdurmakta ve ruh ve ifâde üzerinde kötü etkiler yapmaktadır. **Meselâ, mantıkla uğraşan kişilerde**, düşünceyi rahatlıkla açıklayamama, ifâdelerde tutukluk, tıkanıklık, anlatım bozukluğu, ağdalı konuşmaya özen, kapalı anlatma ve bir çeşit düşünce sapması olur. Nitekim son dönemin **mantık** kitapları buna iyi bir örnektir.

IV. **Mantık** zihin ve dile zarar verir. Zihin faaliyeti daraldığında ise, insan sanki beyin ve dil yönünden hapis olmuş gibi olur. Nitekim, Yunan mantığıyla uğraşanların en zekileri bile, konuşmağa başladıklarında, bilgisini kullanmada bir hayli zorluk çeker ve **mantık** metoduna saptıklarından ötürü, sözü uzâtmağa, zorlamağa ve ifâdeleri ağırlaştırmağa başlarlar.

V. Ama Müslümanlar'ın **mantık** ve edebiyatından, İslâm ve Arap edebiyatı ve kültüründen faydalananlarda, akıl ve dil yönünden kısırlık bulunmaz. Onlar, büyük fesâhat ve belâgat ortaya koyarlar. **Meselâ, İbn Sînâ** böyledir.

VI. **Mantık**, tümden zararlı değildir. Aksine, doğuştan gelen **mantık** faydalıdır. Çünkü, bu miktar **mantık**, normal insanda yaratılıştan vardır.

İşte **İbn Teymiyye'nin felsefe ve mantık ilmine bakışı böyledir**. O, bu konuda er-**Redd 'ale'l-Mantîkıyyîn, Nakzü'l-mantık, el-Kıyas**, isimli eserleri yazmış ve **Tefsîrü Sûreti'l-İhlâs, Me'âricü'l-Vüsûl, er-Radd 'ale'l-Bekrî, Kitabü'n-Nübüvvât** gibi eserlerde de, bu konuya kısmen değinmiştir. [68]

---

[68] **Bkz. Ebû Râviye**, 'Abdurrahman el-Vekîl, **İbn Teymiyye** : *Lemehâtün min Târihihi ve Fikrihi ve Nidâlihi ma'a'l-Felâsifeti ve'l-**Kelâmiyyîn***, (**İbn Teymiyye**'nin *Mûvâfakâtü Sahîhi'l-Menkûl li-Sahîhi'l-Ma'kûl* isimli eserini tahkîk ederken yazmış olduğu *Mukaddime* yazısı) I-II, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, c. 1,

B / KELÂM

İbn Teymiyye, kelâm ilmini de, şu özelliklerinden dolayı tenkît eder:

I. Dini anlama ve savunma vasıtası olarak **kelâm yolu**, esasen yanlış yoldur. Çünkü kelâmın hem hareket noktası olarak kabûl ettiği **aklî ve nazarî delîller**, hem de, bu delîllerle **ulaştığı sonuçlar** yanlıştır.

II. **Kelâmcılar**, Naslar'ı savunmak için kullandıkları **delîlleri**, Naslar'ın dışındaki kaynaklardan-felsefe ve **mantıktan-aldıklarından**, yâhut ta **kendileri birtakım aklî delîller îcât ettiklerinden** dolayı, Naslar'da bulunan **dînî akîdeyi olduğu gibi muhâfaza edememişler**, kullandıkları delîllere göre, bu akîdelere bir mânâ ve ehemmiyet verememişlerdir. Dolayısıyla **muhkem Naslar'ı bile müteşâbih sayıp te'vîl etmek zorunda kalmışlar**dır. Halbuki, Naslar'daki inanç esaslarının, yine Naslar'daki delîllerle ve üslûplarla ifâde edilmesi gerekir.

III. **Kelâmcılar**, dînî ve metafizik gerçeklikleri ispatlamak için **felsefenin isbât tarzını, önermeler metodunu, sınırlı ve eksik felsefî deyimleri** kullanmışlardır. Onlar'ın, **yaratılış**/mebde', **diriliş**/me'âd ve **yaratıcının varlığı**/isbât-ı Sânî' konularındaki sözleri, ne akıl bakımından sağlam ve inandırıcı, ne de nakil bakımından tatmin edicidir. Tuttukları yolun herhangi bir inanç hastalığına şifa olmadığını **er-Râzî, el-Cüveynî** (v. 478/1075), **el-Gazzâlî** gibi âlimler de itiraf etmişlerdir.

IV. **Kelâmcılar**'ın verdikleri cevaplar, zayıf ve tesîrsiz kalmaktadır.

V. Kıyasla elde edilmeyecek şeyleri, kıyâsla elde etmeğe çalışmışlardır.

VI. Sözü uzâtıp konuyu zorlaştırmışlardır.

VII. İspatlama tarzları çok ince ve çok kapalıdır.

VIII. **Allah'ın Sıfatlarını** isbâtta, hep "...**değildir**....." ifâdeleriyle isbâta kalkışmışlar ve bu hususta epeyce tafsîlata dalmışlardır. Halbuki, doğru yol ....**vardır** ifâdesini kullanarak, Allahü Teâlâ'yı vasfetmektir.

IX. Akla gereğinden fazla aşırı değer vermişlerdir. [69]

---

s. 17-25 **Sâlim**, Muhammed Reşâd, *Mukaddime*, (**İbn Teymiyye**'nin *Der'ü Te'âruzi'l-'Akli ve'n-Nakl* isimli eserine *Mukaddime* yazısı), I-XI, Dârü'l-Künûzi'l-Edebiyye, **c.** 1, s. 10-23; **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 258-305; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 224-240; **Uludağ**, *A. y.*, s. 34, 40-41, 51-52.

[69] **en-Nedevî**, *A.g.e*, **c.** 2, s. 279-287; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 180-188, 228, 280-281; **Uludağ**, *A. y.*, s. 34-35, 38-42.

C-YAHÛDÎLİĞİ HIRİSTİYANLIĞI VE İSLÂM'DAKİ BİD'AT EHLİ FIRKALARINI REDDETME

İbn Teymiyye, bu hususta da pek çok gayret sarf etmiştir. Bu gayretleri iki ana başlık altında toplayabiliriz:

A / YAHÛDÎLİĞİ HIRİSTİYANLIĞI REDDETMESI

I. Yahûdîliği reddetmesi: Bu konuda, **İktizâü's-Sırati'l-Müstakîm** isimli eser yazmıştır

II. Hırıstıyanlığı reddetmesi: Bu konuda isc, **el-Cevâbü's-Sahîh li-Men Beddele Dîne'l-Mesih, er-Redd ale'n-Nasârâ, er-Risâletü'l-Kıbrîsiyye, Tahcîl-ü Ehli'l-İncil, Mes'eletü'l-Kenâis** isimli eserler ortaya koymuştur.

B / İSLAM'A MENSÛP BİD'AT EHLİ FIRKALARI REDDEDEN ESERLERİ

İbn Teymiyye, *bütün şer'î ilimlerin yeniden gözden geçirilmesinden, onlarda bulunan yabancı unsurların ayıklanmasından ve Kur'ân-Sünnet-**Selef** bağlamında yeniden değerlendirmeye tâbî tutulmasından* yanadır. Bundan dolayı o, tefsîr, Hadîs, kelâm fıkıh, fıkıh usûlu hususlarında, pek çok eserler vermiş ve bu alanlarda **Selefî kanâat ve düşünce**ye ağırlık vermiştir. Ona göre, *bütün bu alanlar, **Selefî bir anlayışla** yeniden ele alınıp canlandırılmalı, donukluğu ve statikliği giderilmelidir.* Bundan dolayı o, bütün alanlarda ananevî taklit ruhunu öldürmek için, fikir hürriyetini savunmuş, bunu başlatmak için toplumun yararına olan yeni ictihâdlar ortaya koymuştur. Onun fikhî alanda pek çok ictihâdları vardır. Bunlardan en önemlisi ve en gürültü koparanı **Talak** konusunda yapmış olduğu ictihâdlardır. [70]

10. İBN TEYMİYYE'NİN ESERLERİ

İbn Teymiyye, hemen her konuda eser vermiş bir kişidir. Onun eserleri, bir ölçüde, apayrı kitaplar olma özelliği taşır. Onun kitapları, devrinde yazılmış kitaplardan belirgin bir şekilde ayrılır.

İbn Teymiyye'nin eserlerinin pek çoğu **risâle** şeklinde yazılmış, küçük küçük eserlerdir. Bunların dışındakilerin bir kısmı fetvâlar, diğer bir kısmı ise büyük hacimli kitaplardır.

Onun büyük hacimli kitaplarını konu aralarında vermiş bulunmaktayız. Fakat onun eserleri bunlarla sınırlı olmayıp irili ufaklı pek çok risâleleri vardır.

Bu risaleleri ilk olarak **İbn Kayyim el-Cevzî, Esmâ-i Müellefât-i İbn Teymiyye /İbn Teymiyye'nin eserlerinin isimleri** adlı küçük bir risâle ile tesbît etmiş, **Dr. Selahaddîn el-Müncid**'de tahkîk ederek istifâdemize sunmuştur. Ayrıca yine **İbn Teymiyye**'ninin eserlerini, **Muhammed Îsa Sâlihiyye**'de, **el-Mu'cemü'ş-Şâmil li-t-Türâsi'l-'Arabî** isimli çalışmasında ele alarak, öncekine nazaran daha derli toplu bilgiler sunmuştur.

Onun eserlerini en geniş manada bu şekilde sunduktan sonra, eserlerinin genel özelliklerine de kısaca temas edelim.

İbn Teymiyye'nin eserleri arasında dört nokta önem arz etmektedir:

A) İrili ufaklı her eserinde o, şerîatın amacını ve dînin özünü tanıyarak bunu başarılı bir şekilde anlatmıştır. Eserlerini okuyan kimse, çok çabuk bir şekilde **bu eserin yazarı dînin gâyesini ve özünü bilen bir kimsedir** kanâatine varır. Zîrâ, eserlerinde, her konuda temel ve esas bilgiler verilmiş, mantîkî kesin ifâdeler kullanılmıştır. Bu durum, onun kelâmî ve fıkhî meselelerden bahsederken daha bariz olarak görülür.

B) Onun eserleri, fıkıh ve kelâm kitaplarından dil sadeliği ve akıcılık ile ayrılır. Zîrâ, eserlerinde ifâde tumturaklığı, zorlamalarla meydana getirilmiş şatafatlı ve ağdalı konuşma göze çarpmaz. Bilakis, canlı bir ifâde güçlüğü, Arap diline uygunluk ve kendiliğinden meydana gelen belâgat ve edebiyat ihtişamı görülür. Anlatışında coşku ve dili en güzel şekilde kullanma vardır.

C) Anlattığı konular üzerinde çokça malzeme vardır. Bu bilgileri bulmak için bir hayli kitap gözden geçirmek gerekir. **Ansiklopedik tarz** denilen bu yazma tarzı, eserlerinin belirgin özelliğidir. İster aklî bilgi olsun, ister nakli bilgi olsun, çoğu kere bir konuyu veya bir nakli öne sürerken, o kadar çok meseleye temas eder ki, konunun başı ile sonu elden çıkar ve okuyucu görüşlerin, nakillerin içinde âdeta kaybolur. Sonuçta meseleyi derleyip toparlaması zorlaşır. Fakat bu zorluğa rağmen, onun daha önceki bilginlerin veya çağdaşlarının görüşlerini ve düşüncelerini bir araya toplaması, pek çok faydalar sağlar. Zîrâ, onun eserleri sâyesinde pek çok görüş ve düşünce tespît edilmiş ve kaybolup gitmekten korunmuştur.

[70] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 306-341; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 484-489; **Uludağ**, *A. y.*, s. 50

D) Onun eserlerinde, yaşanmış bir hayat göze çarpar. Ömrünün önemli bir bölümünü hapishanelerde geçirmiş olmasına rağmen, eserlerinde ilmî bir inzivâ veya insanlardan uzak bir mekân da yazılma gibi bir yalnızlık sezilmez. Aksine, sanki halkın içindeyken hepsi kaleme alınmış gibi bir hava vardır. Öyle ki, **İbn Teymiyye**'nin kitaplarını tetkîk eden kimse, onların yazıldığı dönem ve o dönemde meydana gelen olaylar hakkında kolayca bilgiler çıkarabilir ve müellifin içinde yaşadığı dönemin ahlâki ve toplumsal karakterinin özelliklerini az çok anlayabilir. **Meselâ**, tasavvufî hususlarda anlatmış olduğu yanlış düşünce kanâatler Mecmû'uFetâvâ'da, Moğollar ile yaptığı savaşlar ile, çağının **Şî'î** anlayışları **Minhacü's-sünne**'de, çeşitli örfler, âdetler, anlayışlar, çağındaki toplumsal yaşantı, **İktizâü's-Sırati'l-Mustakîm**'de görülebilir. Yine onun kitaplarından, duygularını, heyecanlarını, hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyleri kolayca sezmek mümkündür.

Eserlerinde bulunan bu güzellik ve meziyet yanında, Elbette ki bazı kusurlar da bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür. *Bir konudan dîğer bir konuya atlayarak konuları dağıtma,* basît bir bilgiden dolayı asıl konuyu bırakarak, o *bilginin detayına dalma*, bunların doğal sonucu olarak *sözü aşırı uzâtma, konuları tam tasnif edememe*, gibi kusurlar sayılabilir. **Meselâ**, anlatmış olduğu bir fikhi konuda, hiç ilgisi olmayan kelâm konularına veya dîğer meselelere girer, aynı şekilde de bir kelâmî konuda rahatlıkla fikhî konulara dalabilir. Yâni bir konunun, kesin olarak nerelerde anlatmış olacağı hiç kestirilemez. En tahmin edilmeyen yerde, değişik meseleleri girip, asıl konudan çok farklı bilgiler aktarabilir. [71]

11. İBN TEYMİYYE'NİN HOCALARI

Talebesi **İbn Abdülhâdî** (v. 744/1343) *el-'Ukûdü'd-Dürriye* isimli eserinde **İbn Teymiyye**'nin iki yüzden fazla hocadan ders aldığını söyler. [72]

12. İBN TEYMİYYE'NİN TALEBELERİ

İbn Teymiyye'nin en meşhur dört talebesi vardır:

---

[71] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 175-180; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 479-493.

[72] **Mîrâs**, *A.g.e.*, c. 4, s. 222; **el-'Akk**, *A.g.e.* s. 27-28; **en-Nedevî**, *A.g.e.*, c. 2, s. 53-54; **Şimşek**, Sait, *A.g.e.*, s. 25-27.

A) İbn Kayyim el-Cevziyye **B) İbn Abdülhâdî**

C) İbn Kesîr **D) İbn Recep el-Hanbelî** (v. 795/1392) [73]

13. İBN TEYMİYYE'NİN HAYRANLARI

İbn Teymiyye'nin hayranlarının başında, yukarıda sayılan talebeleri gelmektedir. Fakat, onun hayranları sâdece bu kadarla sınırlı değildir, daha pek çok âlim ona takdîrlerini ifâde etmiştir. Onun idealine sadık olan bu yetenekli âlimler halkası, kendisini tam olarak anlamış ve fikirlerini geliştirmişlerdir. **İbn Teymiyye**'ye **Hocam** diyerek gurur duyan ve yapılan saldırılara eserler yazarak savunan âlimler pek çoktur. Bunların önemlileri şunlardır:

A) el-Bezzâr, Ömer b. Ali

el-A'lâmü'l-Aliyye fi Menâkıb-i Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye isimli eserin sâhibidir. Kendisi Muhaddis fakih ve tarihçidir. **İbn Teymiyye**'ye güveni ve sevgisi tam olan bir mürit idi.

B) İbn Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed

İbn Teymiyye'nin fazîlet ve meziyetlerini anlatan *el-Kevâkîbü'd-Dürriyye* isimli eseri kaleme almış, **İbn Teymiyye**'yi tenkît eden **Tâcüddîn es-Sübkî**'nin *Şifâü's-Sikâm fi Ziyâreti Hayri'l-Enâm* isimli eserine karşılık *es-Sârimü'l-Münkî* isimli eseri reddiye olarak yazmıştı. Bu zâtın da **İbn Teymiyye**'ye îmânı, güveni ve sevgisi tam idi.

C) İbn Kesîr, İmâdüddîn İsmâil b. Ömer

el-Bidâye ve'n-Nihâye"isimli eserinde **İbn Teymiyye**'den büyük bir hayranlıkla bahseder:

D) ez-Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed

Bir iki konuda **İbn Teymiyye** ye itiraz etmekle beraber, genel anlamda **İbn Teymiyye**'nin hayranlarındandı.

E) İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebîbekr

İbn Teymiyye hareketinin en parlak temsîlcisi ve en güçlü tâkipçisidir. Öyle ki, hakkında **"İbn Teymiyye'nin en büyük eseri** "sözünü **İbn Hacer el-'Askalânî** söylemişti. **İbn Teymiyye**'nin fikir ve kanâatlerini en güçlü şekilde tasvîr ve ifâde eden İbn Kayyim'dir.

---

[73] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 425-464; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 493-497; **Uludağ**, *A. y.*, s. 52-53.

F) Bunlardan başka **el-Bezzâr**, *el-A'lâmü'l-'Aliyye* isimli eserinde, **İbn Teymiyye**'nin dostu ve taraftarı olan otuz bir âlimin ismini kaydederken, **İbn Nâsırüddîn** (v. 842/1438) de *er-Raddü'l-Vâfir* adlı kitabında, **İbn Teymiyye**'den övgüyle bahseden seksen yedi âlimin ifâdesine yer verir. Bunlardan bazıları şunlardır.

a / Şâfi'îler'den: İbn Hacer el-Askalânî ve **el-Bulkînî,**

b / Hanefîler'den: İbrahim el-Halebî (v. 1190/1776), **İbn Kutluboğa** (v. 79/1474) ve **el-'Aynî** (v. 855/1455), **'Alıyyü'l-Kârî**'dir.

G) Bu konuda *el-Kavlü'l-Celî, fî Tercümeti Takiyyüddîn İbn Hanbelî* adlı eseri yazan **Mer'î b. Yûsûf el-Kermî** (v. 1033/1623) yi de zikretmek gerekir.

Görüldüğü gibi, **İbn Teymiyye**'yi sevenler ve onun yolunu tâkip edenler, yaşadığı çağda bulunduğu gibi sonraki çağalarda da vardı. Lâkin, tasavvufun gittikçe yaygınlık kazanması, **el-Eş'arî** Mezhebi'nin **Ehl-i Sünnet**'in resmi akîdesi halini alması ve Hadîs ehlinin devamlı sûrette azalmasıyla, görüşleri tesîrini kaybetti. Öyle ki, onun fikir ve düşünceleri, tehlikeli olarak îlân edilmiş kendisi zararlı bir kişi olarak tanıtılmıştı. Çünkü o, bozulan tasavvufa ve **Selef** inancını kaybeden **Eş'arîler**'e çok şiddetli tenkîtler yöneltmişti.

İbn Teymiyye'nin tesîri, 5-6 asır sürüdü, ama bu anlayış çok uzun devam etmedi. **İbn Teymiyye** harekeli, bir hayli uzun zaman etkisini yitirdikten sonra tekrar, onun fikir ve kanâatleri, 19. y.y.'ın başlarında, Müslümanlar'ın gündemine, daha öncekilerden daha güçlü ve daha gür bir seda ile gelmeğe başladı.

19. y.y.'da, <u>**onun, yeniden dirilip İslâm düşüncesinde yer almasına yol açan ilmî ve fikrî hareketler**</u> ise şunlardır:

A) İbn Teymiyyeci hareketin 19. y.y.'da kuvvetlenip yeniden gündeme geldiğini söylemekle beraber 19. y.y.'dan önce de, **el-Birgivî** (v. 981/1573) ve **Kadı-Zâdeler hareketi** [74] gündeme gelmişti.

---

[74] **Kâdî-Zâdeler** hareketi, Osmanlı'da **el-Birgivî** ile başlayıp **Kâdî-Zâde Mehmed Efendi** (v. 1045/1635) ile kendine özgü hareket haline gelen ve **İbn Teymiyye çizgisini** devam ettirdiğini savunan bir harekettir. (Bu konuda geniş bilgi için **bkz.**, **Gündoğdu**, Cengiz, *Abdulmecîd es-Sîvâsî Hayatı, Eserleri ve tasavvufî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum-1997, s. 97, v. d.

B) Daha sonra **Şah Veliyyullah ed-Dehlevî** (v. 1174/1761), ihyâ hareketlerine girişirken, **İbn Teymiyye**'den faydalandı. O, **İbn Teymiyye** hareketi ile sûfîliği birbirine yaklaştırmağa çalışmıştı.

C) Öte yandan ***sûfîliği ve kelâmı red*** için **İbn Teymiyye**'yi kullananlar da vardır. Bunlar **Muhammed b. Abdilvahhab** (v. 1206/1792) ile **eş-Şevkânî**'dir. Bu iki zât, geriye dönük bir **ıslâhat ve tecdit** fikrinden yana idiler.

D) **İbn Teymiyye** ile tasavvufu birbirine yaklaştıran zâtlardan biri de **İmam el-Gazzâlî**'nin *İhyâü 'Ulûmiddîn* isimli eserini şerh eden **Muhammed Murtaza ez-Zebîdî** (v. 1250/1834)

E) **İbn Teymiyyeci** olup da, ileriye dönük bir ihyâ ve ıslâhat hareketlerinden yana olanlarda vardır. Bunlar, **Cemaleddin el-Efgânî** (v. 1315/1897) **Muhammed Abduh** (v. 1323/1905) **Reşid Rıza** (v. 1935) ve **Ferîd Vecdî** (v. 1953)'dir. Bunlar, ictihâda taraftar, taklîde karşı ve **el-Eş'arî kelâmcılığı** ile tarikata karşı olmaları noktasında **İbn Teymiyye** ile birleşiyorlardı.

F) Daha sonra, Suriye ve **Mısır'da İhvan-i Müslimîn hareketi, İbn Teymiyye**'nin ateşli taraftarları oldular. Ayrıca Mevdûdî ve **Ebü'l-Hasan en-Nedevî**, fikrî ve içtimâî alanlarda onu örnek aldılar. Böylece 19 .y.y.'da, Hindistan'dan Fas'a kadar, kuvvetli bir hareket doğdu. Bu hareket, bütün Müslümanlar'ı tesîri altına aldı. Öyle ki **bu çağ, sanki İbn Teymiyye ve Selefiyye Çağı haline gelmişti**.

G) Son devirlerde de, **İbn Teymiyye** hakkında eser ve makale yazıp onu takdîr edenlerin, hatta ona hayranlık duyanların sayısı bir hayli fazladır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

a / Muhammed Halil Heras, *Baîsü'n-Nahdeti'l-İslâmîyye İbn Teymiyye es-Selefî*, (Beyrut 1984).

b / Muhammed Behcet el-Baytar, *Hayatü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, (Beyrut-1972).

c / Sa'd Sâdık Muhammedî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye, İmâmü's, Seyf ve'l-Kalem*, (Riyad-1980).

d / Abdüsselam Hâşım Hâfız, *el-imâm İbn Teymiyye*, (Mısır 1969).

e / Selim el-Hilâlî, *İbn Teymiyye, el-Müfterâ 'aleyh*, (Amman-1984).

f / Mahmud Mehdî İstanbûlî, *İbn Teymiyye, Batalü'l-İslâhi'd-Dîn*, (Dârü'l-Ma(rife).

g / 'Abdü'l-Müte'âl es-Sa'îdî, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm*, (Kahire-1965).

k / Muhammed Kürd Âlî, *Tercemetü İbn Teymiyye*, (el-Mektebetü'n-Nûrî) .

l / 'Abdurrahman eş-Şerkâvî, *İbn Teymiyye, el-Fakîhü'l-Mu'azzam.*

m / 'Abdurrahman 'Abdûlhâlık, *Lemehât min Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye* (Kuveyt-1983).

n / 'Abdülfettah Ebû Ğudde, *el-'Ulemâü'l-'Uzzâb*, (Beyrut-1983).

n / Ebû Zehrâ, *İbn Teymiyye.*

o / en-Nedevî, *el-Hâfız İbn Teymiyye*, (Kuveyt-1978) .

p / Hayruddin Nu'man b. Mahmûd el-Âlûsi, *Cilâ'ü'l-'Ayneyn*, (Mısır-1961) [75]

r / Muhammed Reşad Sâlim: *Mukârenetü Beyne'l-Gazzâlî ve İbn Teymiyye*, (Kuveyt-1980).

s / Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, *Teceddüdü'l-Müşkilât.*

ş / İbrâhim Abdülbakî, *İbn Teymiyye.*

t / Sa'îd 'Abdülhay, *İbnü Teymiyye, Ferîdü Asrihi.*

u / Hâlid Abdurrahman el-'Akk, *el-Usûlü'l-Fikriyye li'l-Menâhici's-Selefiyye 'inde Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, (Beyrut-1980).

v / Su'ûd el-Fenîsân, ***İbn Teymiyye***, *Bahrün fi Küllî Fenn.*(Riyad-1982).

H) Yukarda sayılan bu yirmi madde, **İbn Teymiyye**'nin hayatını genel manada ele alıp inceleyen eserlerdir. Onun belli bir yönünü ele alıp inceleyen eserler de vardır. Onlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

a / Ebûbekr el-Bağdâdî, *el-'İlim ve'l-Kudre 'İnde İbn Teymiyye.*

b / Dr. Muhammed İbrahim el-Ceyûşî, *Mevkıfu İbn Teymiyye mine's-Sufiyye*, (Kahire-1981).

c / 'Abdülhalîm Ahmedî, *el-'İlmu'z-Zarûrî 'İnde İbn Teymiyye*, (İslamabat-1992).

d / ez-Zeyn, *Mantıku İbn Teymiyye ve Menhecü'l-Fikrî*, (Beyrut-1979) .

e / el-Celyendî. *İbn Teymiyye ve Kaziyyetü't-Te'vîl*, (Cidde-1983) .

f / İbn Kayyim el-Cevzî, *Esmâ ü Müellefât-i İbn Teymiyye.*

I) İbn Teymiyye hakkında yazılan İngilizce eserlerden birkaçı şöyledir:

---

[75] **Uludağ**, *A. y.*, s. 52-55; **Mîras**, *A.g.e.*, c. 4, s. 224.

a / George Makdîsî, *Ibn Taımıya: A Sûfi of the Qâdırıya Order.*

b / George Makdîsî *Ibn Taymiyyah.*

c / Haroon Khan Sherwani, *Studıes ın Muslım Polıtıcal Thought Admınıstratıon.*

d / M. M. Ahsan, *Imâm Ibn Taımiya and hıs Projects of Reform.*

e / Ronald L.Nettler, *Ibn Taymiyah, Taqi al-din Ahmad.*

f / Merlın Swartz, *A seventh-century (A. H) Sunnî creed: the 'Aqida Wâsitîya of Ibn Taymîya.*

g / Donald P. Lıttle, *Dıd Ibn Taymıyya Have A screw Loose ?.*

h / Khaılıq Ahmed Nızamı, *the Impact Taımıyya on South Asıa.*

ı / Johannes J. G. Jansen, *Ibn Taymıyyah and Thırteenth Century: A Formatıv Perıod of Modern Muslım Radıcalısm.*

j / Donald P. Little, *the Hıstorıcal and Hıstorıographıcal Sıgnıficance of the Detentıon of Ibn Taymıyya.*

k / S. J. H. Lammens, *Islâm Beliefs and Instıtutıons.*

l / M. Abdul Haq Ansarı, *Ibn Taymıyyah and Sufism.*

m / H. Laoust, *Ibn Taymıyya.*

n / Binyamin Abrahamov, *Ibn Taymıyya and the Doctrıne of 'Ismah.*[76]

14. İBN TEYMİYYE'YE KARŞI OLANLAR

İbn Teymiyye'nin amansız düşmanları da şöyledir:

A) Safiyyuddîn el-Hindî:(v. 715/1315) : *Akaid-i Hameviye* nedeniyle, **İbn Teymiyye**'yi saltanat naibi **Emir Tunkuz**'un huzurunda muhakcmc cdip hapscttircn bir **kelâm-cıdır.**

B) ez-Zemlekânî : Bir yandan **İbn Teymiyye** hakkında övücü sözler söylerken, dîğer taraftan da, onun talak konusundaki ictihâdından dolayı amansız düşmanı olmuştu. **Mısır**'dan **Şam**'a gelirken, **İbn Teymiyye**'yi hapsettireceğini söylemişti ama yolda, ölmüş, muradına nâil olamamıştı.

---

[76] **63. Dipnot**tan sonra zikredilen Arapça ve İngilizce makaleler kütüphanemde mevcuttur.

C) İbn Ahnânî: (v. 732/1331) ve **'Ali b. Ya'kup el-Bekrî** (v. 724/1323) **İbn Teymiyye**'nin **istiğâse**/insanlardan yardım dilemc vc **kabir ziyâretleri** hususunda risâlclcr yazmış, **İbn Teymiyye** de, tekrâr bunlara karşı kendini savunarak, **el-Ahna'î** için *er-Reddü 'ale'l-Ahna'î* veya dîğer adıyla, *İstihbâbü Ziyâreti Kabri Hayri'l-Berriyye ez-Ziyâreti'ş-Şer'iyye* isimli eseri yazmış, **el-Bekrî** için de, **er-Reddü 'âle'l-Bekrî** veya dîğer adıyla, *Kitâbü'l-İstiğâse*yi kaleme almıştı.

D) Meşhûr *Hikem-i 'Atâiyye* isimli eserin sâhibi **'Atâullah el-İskenderî** (v. 709/1309), ilc **Ali b. Esmah** vc **Nasr el-Menbicî**, İbn 'Arabî'yc kafir dcdiğindcn dolayı, İbn-i Tcmiyyc'yi düşman ilân etmişlerdir.

E) Yine bazı fetvâlarından dolayı **İbn-i Mahlûf, es-Sarûcî, İbn Murahhal, Şihâbüddin İbn Cehbel**, gibi şahıslar, **İbn Teymiyye**'yc amansız düşman kcsilmişlcrdi.

G) İbn Teymiyye'yi en amansız vc en sübjektif tenkît edenlerden biri de **İbn Hacer el-Heytemî** (v. 974/1576)'dir. "*En sübjektif* "dcmcmizin scbcbi, onun, **İbn Teymiyye**'nin *hiçbir eserini okumadığını, el-Fetâva'l-Hadîsiyye* isimli eserinde bizâtihî kendisinin zikretmiş olması ve **İbn Teymiyye** hakkında verdiği hükümlerden kendisinin dahi şüphe etmiş olmasıdır. **El-Heytemî**'yi, bir yandan talebesi **'Alıyyü'l-Kârî** reddedip *İbn Teymiyye'nin haklı olduğunu* savunurken, dîğer taraftan *Rûhü'l-Me'ânî* isimli meşhur tefsîrîn sâhibi **Mahmûd el-Âlûsî**'nin oğlu **Hayrüddin Nu'mân el-Âlûsî** (v. 1317/1899) de, İbn Heytemî'yi red için *Cilâ'ül-'Ayneyn* isimli eseri yazmıştı.

H) Yine **Ebû Hâmid b. Merzûk** (v. 842/1438), **İbn Teymiyye**'yi red için *Berâetü'l-Eş'ariyyîn* isimli eseri yazmış ve onu şu suçlarla ithâm etmişti:

a / Teşbîh ve **tecsîme** düşmesi. **b / Resûlüllah'a saygı** duymaması. **c/ Rubûbiyyet** ve **Ulûhiyyet** safsatasını ortaya atması **d/**Önüne gelen herkesi **tekfîr** etmesi.

I) İbn-i Batûta da **İbn Teymiyye**'yi tenkît edenlerden biri idi. Anlattığına göre, *güya **İbn Teymiyye** bir gün **Şam**'da bir hutbede iken bir basamak aşağı inmiş ve "**Allah da böyle iner** " demişti.* **İbn Batuta**'ya göre, ***İbn Teymiyye**'nin aklından zoru vardı.*

Halbuki, **el-Baytar**, *bu sözün kökten yalan olduğunu, zamanındaki düşmanlarının dahi böyle bir suçla onu ithâm etmediklerini* söyler ve **İbn Batuta**'nın görüşlerini sekiz yönden çürütür.

J) Diğer yandan, **İbn Teymiyye**'yi bir tenkît de son devir bilginlerinden, **'Abdullah el-Herevî** tarafından gelmiş ve *Sarîhü'l-Beyân fi'r-Reddi 'alâ Men Hâlefe'l-Kur'ân fe Enkere Küfre Sebbi'n-Nebîyi'z-Zîşân* isminde bir eser kaleme almıştır. İsmine bakılırsa eser, güya **İbn Teymiyye**'yi red için yazılmış gibi gözükmekte ise de, tutarsızlığı ta başlangıçta isminden anlaşılmaktadır. Zîrâ, esere konulan isim, **Kur'an'a Muhâlif Davranıp, Peygamber'e Sövmeyi İnkâr Eden Kimseyi Red Hususunda Net Açıklama** anlamındadır. Müellif tarafından esere bu isim böyle konulmuştur ama, bu isim ile **İbn Teymiyye**'nin hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü, onun hayatını azıcık bilen birisinin, onun böyle bir tavırda bulunmadığı, aksine **Peygamber'e söven birisi** hakkında es-**Sarimü'l-Meslûl 'alâ Şâtımi'r-Resûl** isminde bir eser yazmış ve bu uğurda zindana bile girmişti. Hal böyle iken, **bu esere bu ismi koymak ve bu suçu İbn Teymiyye**'ye **isnat etmek**, son derece objektif ve saçma bir iddiâdır. Ayrıca, bu kitaptaki iddiâların büyük çoğunluğu, **İbn Teymiyye**'ye ait değildir. Ait olanlara verilen cevapların delilleri de son derece zayıf ve ilmî olmaktan yoksundur.

K) Yine son devir İslâm bilginlerinden **Mansûr Muhammed Muhammed 'Uveyyis** isimli şahıs da, **İbn Teymiyye Leyse Selefiyyen** isimli eser yazmış burada, **Selef, Hakîkat, Mecâz, Sıfatlar, Müteşâbih, Peygamberler'in İsmeti** gibi konularda, **İbn Teymiyye**'nin anlayışını ortaya koyup tenkît etmeğe çalışmıştır. Ama bana öyle geliyor ki bu zât, **İbn Teymiyye**'nin aslî maksatlarını yeterince anlamış değildir. Her ne kadar onun eserlerinden alıntı yapsa da, yine de *sâdece alıntıların lafzına takıldığı, tüm fikirlerine bütüncül yaklaşmadığı ve **İbn Teymiyye**'nin görüşlerinin ruhuna ve özüne inemediği* anlaşılmaktadır.

L) **Osmanlılarda** ona düşman olanların sayısı bir hayli çoktur. Zîrâ, onların eğitimi, medrese eğitimine, edep erkân anlayışları da tekke, tarîkat adap ve erkânına bağlı olduğundan dolayı, **İbn Teymiyye**'nin medrese ve tekkeleri kuvvetle silkeleme tavrını haliyle benimseyememişler ve onu kabûllenememişlerdi. Bu ise, etki-tepki prensibine göre, normal bir sonuçtu.

Osmanlılarda İbn Teymiyye'ye düşman olan şahıslar veya hareketler şunlardır:

a / Mustafa Sabrî: *Mevkıfü'l-'Akl* isimli eserde, **İbn Teymiyye**'den, olumsuz ve töhmet altında bırakan bir dille bahsetmiştir.

b / Zâhid el-Kevserî: **Alâaddin el-Buhârî ve İbn Hacer el-Heytemî**'de bulunan kin ve husumetin âdeta varisi olan bu zât, **İbn Teymiyye** hakkında oldukça ağır aşağılayıcı sözlerde bulunmuştur.

c / İbn Teymiyye'nin tarîkat ehlini ıslah ve ihyâ için tenkît etmesinden ötürü, tarîkatçılar bugün bilc bütün güçlcriylc **İbn Teymiyye**'nin alcyhinc çalışmaktadırlar: **Meselâ**, bunlardan birisi, **Abdülhâkim Arvâsî**'dir. Bu zâtın yakınlarından olan **Hüseyin** Hilmi Işık Bey de, kaleme almış olduğu **Sa'âdet-i Ebediyye**, isimli eserde, **Arvâsî**'den etkilenerek, **İbn Teymiyye**'yi tenkît etmiştir. Ayrıca yine **Arvâsî**'den etkilenen **N. Fazıl Kısakürek**'de aynen H. H. Işık'ın yolunu takip etmiştir.

d / Bugün de, aynı medrese ve tarîkat tesîri devam ettiğinden dolayı, ilmiye ve sofiyye nezdinde **İbn Teymiyye**, tehlikeli ve zararlı olarak sayılmaktadır. [77]

15. İBN TEYMİYYE'YE KARŞI ÇIKIŞIN SOSYAL VE PSİKOLOJİK SEBEPLERİ

İbn Teymiyye'ye karşı çıkanlar ve ona eziyet edenler üç guruptur:

A) Eş'ari taraftarları **B)** Kendilerini tasavvuf ehli gösterenler **C)** Bazı fakihler.

İbn Teymiyye'ye en fazla düşman olan bu üç zümrenin düşmanlıkları, nelerden kaynaklanmaktaydı? Bunları satırbaşlarıyla maddeler halinde sunalım:

a / Her dâhî ve her normal üstü kişiye yapılan düşmanlıktan ötürü, ona da düşman olmuşlardır. Zîrâ, tarihen sâbittir ki, her büyük insanın düşmanları, dostlarından daha çoktur. Bunu tarihçiler ve psikologlar kabûl etmektedir.

b / Çağının genel fikrî ve ilmî seviyesinden üstün olduğu, çevresindekilerden farklı fikirler serd ettiği için, ona düşman olmuşlardı.

c / Halk ve devlet erkanı arasında nüfuzunun artması, sevenlerinin çoğalması nedeniyle, kıskançlığa ve çekemezliğe düştüklerinden ötürü, ona düşman olmuşlardı.

d / Tartışmalarda sert tenkîde vardığından dolayı, ağzından çıkan ifâdeleri hakaret mânâsı çıkardıklarından ötürü ona düşman olmuşlardı.

---

[77] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 186-200; **Mîrâs**, *A.g.e.*, c. 4, s. 222-224.; **Uludağ**, *A. y.*, s. 55-58.

e / Bâzen dört mezhep imâmının görüşlerinin dışına taşıp, ayrı ictihâdlarda bulunduğundan ötürü ona düşman olmuşlardı.

f / ***Eş'arî kelâm tarzını*** *ve bu itikâdın tam* ***Ehl-i Sünnet itikâdı olmadığını*** *bütün eserlerinde* ***ilân ettiği*** için ona düşman olmuşlardı.

g / İbn Arabî'ye karşı çıkıp, kimsenin cesaret edemediği tenkîtler yönelttiği ve **Vahdet-i vücûd** sistemini şiddetle hücûm ettiği için ona düşman olmuşlardı.

h / Bâzı kimseler, onun, hayatta söylemediği bazı görüşleri, ona isnat ettiklerinden dolayı ona düşman olmuşlardı.

İşte bu ve benzeri sebepler, ona haksız düşmanlıkları ve zulme varan iftirâların yayılmasını sağlıyordu. [78]

16. İBN TEYMİYYE'NİN YAŞADIĞI ASIR

İbn Teymiyye'yi daha iyi tanımak için, son olarak onun yaşadığı asrın genel özelliklerine kısaca temas edip, bu konudaki incelememize son vereceğiz. Konuyu nihâyete erdireceğiz. Zîrâ, herhangi bir kişi hakkında sağlıklı bir kanâat ortaya koymak ve onu gerçek bir değerlendirmeye tâbî tutmak için, o kimsenin şahsî özelliklerini bilmenin yanı sıra, içinde yaşadığı çevrenin, toplumun ve hâkim olan siyasî sosyal ve fikrî olayların da tahlîl edilmesi ve bunların insanın kişiliği üzerindeki tesîrlerinin araştırılması gerekir. Bu hüküm, olayların akıntısına kendisini kaptıran şahsiyetler için geçerli olduğu gibi, olaylara tavır kayıp, onlardan fazla etkilenmeyen, zaman zaman olaylara yön veren şahsiyetler için de geçerlidir.

Onun içindir ki biz de, **İbn Teymiyye**'nin yaşadığı asrın, önce **siyasî**, sonra **sosyal** en sonunda da **fikrî** durumunu gözden geçirmek istiyoruz.

---

[78] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 181-200.

A) SİYASÎ DURUM

İbn Teymiyye'nin yaşadığı H:7. asrın sonlarıyla, 8. asrın başları, siyasî olayların kördüğüm haline geldiği ve sosyal çalkantıların en doruk noktaya ulaştığı bir çağdır. Bu devrin nasıl bu hale geldiğini, İslâm tarihi evrelerini kısaca gözden geçirerek inceleyelim:

Resûlüllah'ın vefâtından sonra, Dört Halîfe devrinde, hatta Emevîler döneminde, İslâm'ın tesîs etmiş olduğu dirlik ve düzen devam ediyor, birtakım siyasî farklılaşmalar olmakla beraber, devlet birliği bozulmüyordu. Emevîler, her ne kadar ırkçı politika izleyip, içte birtakım siyasî huzursuzluğa sebep oluyorlarsa da, yine de büyük fetihlerin ve İslâmlaştırma hareketinin devam etmesinin altına imzalarını atıyorlardı.

Fakat, İranlılar'ın ve Türkler'in desteğiyle, Emevîler'i devirip, iktidarı ele geçiren Abbâsîler, bu başarıyı sağlayamadılar. Abbâsîler, yönetim kurumlarını tamamen İran yönetim kurumlarına benzetiyor, Arap olmayan unsurları, devlet kademelerinde etkili yerlere yerleştiriyorlardı. Bu yabancı unsurlar, devlet kademelerinde önemli yerleri tutup, etkili bir güç haline gelince, zamanla, bazı komutanların halîfeye baş kaldırmaları ve keyfi hareketler içine girmeleri kendini göstermiş, böylece merkezi idâre sarsıntı geçirmeğe başlamıştı. Zîrâ, merkezî idârede de kargaşalıklar ortaya çıkmıştı.

Kısa bir zaman sonra bu durum, Abbâsîler'i küçük küçük devletçiklere bölmeğe sebep oldu. Bu fırsatı ganîmet bilen Bizans İmparatorluğu, elinden çıkmış olan, Şam, Filistin, Mısır gibi yerleri tekrâr geri alma senaryolarına giriştiler. Bunlar bu planları yaparken, Mısır'da kurulan **Şiî Fâtımî** devleti de, **Selçuklu Devleti**'nin Filistin topraklarına kadar uzanmalarından tedirgin oluyor ve haçlıların **Şam**'a girmelerini bizâtihi teşvîk ediyorlardı. Yâni haçlıların İslâm topraklarına saldırıya geçmelerinde, **Fâtımî**ler büyük gayret sarf ediyorlardı. Böylece, onların yardımları sâyesinde olan oldu, haçlılar İslâm topraklarına saldırarak, büyük katliamlar ve büyük tahrîbatlar yaptılar. Bu savaşlar, kutsal bir din savaşına dönüştürüldüğü için, bütün Hıristiyanlar savaşa iştirak ediyorlardı.

Bu tahrîfatın etkileri henüz atlatılmamışken, bundan daha büyük musîbet ortaya çıktı. Moğollar, Çin'den gelerek, Türkistan'daki bütün ilim merkezlerini yakıp yıkıp kül ettiler, hatta kütüphaneleri bile sulara döktüler. Daha sonra bunlar, Orta-Asya'daki tahrîfatlarıyla da yetinmeyip, Bağdat'a kadar geldiler. H:656 yılında **Râfızî Vezîr Müeyyidüddin Muhammed el-Alkamî**'nin, Moğollarla yaptığı işbirliği netîcesinde, halîfeyi öldürdüler. Onlar'ın vahşeti bununla da sınırlı

kalmayıp, Fırat'ı aşarak Şam'a, hatta Mısır'a dayandı. İşte **İbn Teymiyye**, tam bu karışıklık ve tahrîfat esnasında, Bağdat'ın istilaya uğramasından beş yıl, Şam'ın istilaya uğramasından da üç yıl sonra dünyaya gelmiş, yedi yaşındayken de doğduğu **Harran** işgal edilmişti. Bu istila sebebiyle ailesi, **Harran**'dan tamamen ayrılarak, Şam'a hicret etmişlerdi. Bu yıkım öyle korkunç bir yıkımdı ki, İbn Esîr (v. 630/1232), çok acayip bir rûhî depresyon geçirerek anlatır. [79]

B) SOSYAL DURUM

Haçlı savaşları, Moğol saldırıları ve Moğollarla yapılan savaşlardan ötürü, toplumun yapısı değişmiş ve onlardan alınan esirlerle Şam ve Mısır dolmuştu.

Diğer yandan, Eyyûbiler tarafından köle alınan Kölemenler/Memlûklar da, Mısır ve Şam'a yerleştirilmiş, ve bunlar önemli bir yekûn tutmağa başlamıştı. Hatta zamanla Kölemenler, idâreyi ele geçirme fırsatını yakalayarak, kendi soyundan olanları idarî görevlere atamışlardı.

İslâm toplumunun katmanlarını oluşturan yerli Arap halkın yanında, gitgide belirgin hale gelen bu **Moğol** ve **kölemen** kesim, her ne kadar Müslüman olmuşlarsa da, asla gelenek ve göreneklerini bırakmamışlardı. Dolayısıyla, bu iki kesimin gelenek ve görenekleri, toplumda etkili oluyordu. Hatta Moğollar, Müslüman olmuş gibi görünmelerine rağmen, yine de şahsî meselelerinde **Cengiz yasalarını** uygulamaya devam ediyorlardı. Çünkü bunları **saf bir İslâm** içinde eritecek **dinamizm** artık yoktu. İşte bu karmakarışıklık, yeni yeni fikrî ve sosyal problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, toplum yaşantısında tümüyle câhilî âdet ve göreneklerin hâkim olmasını sağlamıştı. Döneme hâkim olan medeniyete, Artık **İslâm medeniyeti** demek çok zordu. Kısaca, Kur'ân ve Sünnet'in yeniden ihyâsını isteyenler için, mesele çok ciddî boyutlara ulaşmıştı. [80]

C) FİKRÎ VE İLMÎ DURUM

İslâm düşüncesi, başlangıçtan itibâren **İbn Teymiyye**'nin çağına kadar pek çok değişiklikler geçirmişti. Şöyle ki:

---

[79] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 29-35; **û Zehrâ**, *A.g.e.* 128-147; **Uludağ**, *A. y.*, s. 17-19.
[80] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 35-39;**bû Zehrâ**, *A.g.e.* 148-152; **Uludağ**, *A. y.*, s. 17-19.

a / Başlangıçta bir **zühd hareketi** olarak ortaya çıkan **tasavvuf**, daha sonraları **Şî'a**'dan ve felsefeden etkilenerek, **Vahdet-i vücûd namıyla, tamamen hususî bir felsefe** meydana getirmiş, geniş ölçüde dîğer dinlerin ve mezheplerin tesîri altında kalan bir hüviyete bürünmeğe başlamıştı. Öyle ki, **İbn Teymiyye** zamanına kadar gerek felsefe, gerek **Vahdet-i vücûd** öğretisi, gerekse **Şî'îlik**, hemen hemen hepsi, kuruluş dönemlerini geçirerek, tesîr sahalarını arttırmağa başlamış, haddi hesabı olmayan pek çok inançların ve şirke götüren tavırların kaynağı haline dönüşmüştü. Hatta **Şî'a** ve **Bâtınıyye**, tasavvuf kılığına bürünerek **Sünnîliğe** sızmağa gayret ediyordu. Görünüşte tasavvuf gibi görünen şeylerin çoğunun aslı, **Şî'î** ve **Bâtınî** telakkîlerdi. Ama Moğol istîlâsının doğurmuş olduğu yaygın cehâletten ötürü, bu durumların üzerinde durulmuyordu. Bu arada, **Cehmî** anlayış da, **Vahdet-i vücûd** şemsiyesi altında gitgide geniş halk tabakalarına yayılıyordu. Çünkü, **Vahdet-i vücûd** anlayışının çok önemli bir prensibi olan, **"Yaratandan başka varlık yok, gerçek varlık ve gerçek fâil Allah'tır"**görüşü, artık aydınların görüşü haline gelmeğe başlamıştı.

b / Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfi'îlik ve **Hanbelîlik** gibi **Sünnî** fıkıh mezhepleri, artık feyizli ve verimli bir ictihâd dönemini geride bırakmış, kısır bir taklit dönemine girmişti. Hukûkî çalışmalarda, **Âyet ve Hadîs yerine, imâmların re'y ve kıyâsları** hareket noktası olarak kabûl ediliyordu. Meselelere esnek bakanlar bile: *"Mezhep imâmızın görüşü, hatâ ihtimâli olan doğrudur. Başkalarının görüşü ise doğru olma ihtimâli olan hatâdır."*görüşündeydiler. Yâni fıkhî mezhepler, demir çerçevelerle çevrelenmişti ve müsâmaha kabûl etmiyordu.

Öte yandan hâkim görüş, her ne kadar da **dört mezhebin hak olduğu** yönünde ise de, aslında bu nazarî olmaktan öteye geçmiyordu. Zîrâ, pratikte her mezhep mensubu, **hakkın, sâdece kendi mezhebinin görüşünde yattığına** inanmaktaydı.

c / İbn Teymiyye'nin zamanına kadar **Mu'tezile** mezhebi, ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Lâkin, fikir ve görüşleri değişik biçimlere bürünerek, **Sünnî kelâmına** gizlenmişti. Yâni, **Mu'tezile, yaşantısını Sünnî kelâmında devam ettiriyordu**. Çünkü, **Eş'arîlik, başlangıçta, Mu'tezile'ye tepki olarak doğmuş olan bir Sünnî kelâmı mâhiyetini arz ediyor idiyse de, daha sonraları, kendisini Mu'tezile ve felsefenin tesîrine kaptırmış ve onlardan farksız bir duruma gelmişti**. Böylece bir yığın **Eş'arîlik** kisvesi altında pek çok itikâdî **bid'atler** ortaya çıkmıştı.

d / Aynı şekilde, **Hâricîlik** de tesîrini yitirmişti ama, **Şî'îlik** ve **Bâtınîlik** varlığını bütün hızıyla devam ettiriyor hatta tasavvuf yoluyla **Sünnîliğe** sızmağa çalışıyordu.

e / Başlangıçta **Yunan felsefesinin bir devamı** diye reddedilen felsefe, **el-Fârâbî İbn Sînâ** ve **İbn Rüşd** gibileri tarafından Müslüman aydınlara kuvvetli bir şekilde benimsetilmişti. Öyle ki, bâzen kısmen, bâzen bütünüyle kabûl edilip medreselerde okutulmağa bile başlatılmıştı. Böylece, **felsefe ve mantık, bütün şer'î ve dînî ilimleri tesîrine almış ve güdümüne sokmuştu**.

Halbuki, filozofların bir kısmı ise, dînin ve Peygamber'in emirlerinden hiçbirini kendilerine ölçü kabûl etmiyor, tamamen **hür akılla ve aklî prensiplerle hareket ediyorlardı**. Aklın sınırına giren şeyleri de girmeyen şeyleri de böyle değerlendiriyorlardı. Diğer bir kısmı ise, **felsefeyi din ile uzlaştırmağa** çalışıyor, fakat bu sefer de ya **dîni felsefileştiriyor, ya da felsefeyi dînîleştirmeğe gayret ediyorlardı**. Ama her iki gurup da tam bir **Eflâtun** ve **Aristo** taklitçisi durumuna düşüyorlardı. Çünkü, onlar için **Eflâtun** ve **Aristo**'nun görüşleri mukaddesti. [81]

İşte **İbn Teymiyye**, böyle çalkantılar içinde yetişmiş bir âlimdir. **İbn Teymiyye**'yi değerlendirmeye tâbî tutarken, tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmeğe tâbî tutulmalıdır. Aksi takdîrde onun hakkında yanlış kanâatlere varılmış olur.

Ayrıca önemli bir husûs da şudur:

İbn Teymiyye hakkında bir kanâat belirtilmeden önce, eserleri mütâlaa edilmeli ve ortalıkta dolaşan sözler, ona isnat edilerek uluorta hükme varılmamalıdır. Şu da unutulmamalıdır ki, o da bir beşerdir, elbette ki doğruları olduğu kadar -belki doğrularından daha çok- hatâları da vardır. Hatta hatâları, belki, çok fahiş ve affedilmez hatalarda olabilir. Fakat, hiç olmazsa gerçekçi ve ilim ehline yakışır bir tavır ortaya koymak için, bu hatâlar, bizâtihî kitaplarından bulunmalı ve cevaplar verilirken, delîller en az onun delilleri kadar, hatta ondan daha kuvvetli olmalıdır. Yoksa, yapılan tenkitler, sübjektiflikten öteye geçmez ve bilimsel yönden bir değer ifâde taşımaz.

---

[81] **en-Nedevî**, *A.g.e*, c. 2, s. 39-42; **Ebû Zehrâ**, *A.g.e.* 152-162.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİD'AT VE BİD'AT FIRKALARI

1. BİD'AT VE BİD'AT EHLİ

1. 1. BİD'AT KAVRAMI

1. 1. 1. BID'ATIN LÜGAT MANASI

Bid'at kelimesi, Arapça bir kelime olup, Arap dili kurallarına göre, mastardır. Kelimenin **üçlü** fiilden aslı **B-D-'A** dır. **B-D-'A** fiilî yedi kalıpta şu mânâları ihtivâ etmektedir:

A- BEDİ' KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAMLAR:

a) *Ne yaratılış, ne bilgi ve ne de konuşma yönünden daha önceden herhangi bir benzeri ortaya konulmamış olan bir şeyi yaratmak, inşâ etmek* anlamı. Fiilin en meşhur anlamı budur "**Meselâ, Bedî' ü's-semâvâti ve'l-ard** ", yâni, **Yerin ve göklerin yaratıcısı** gibi.

b) *Eşi ve numunesi olmamak* anlamı. **Meselâ, Cî'tü bi emrin bedî'**in, yâni, *daha önceden hiç kimsenin bilmediği acayip bir iş ortaya koydum* gibi.

c) *Yeni ve hâdis olmak* anlamı. **Meselâ, Rekiyyün bedî'ün**, yâni, *yeni açılan kuyu* gibi.

d) *Tam ve kâmil olmamak* anlamı. **Meselâ, Hablün bedî'un**, yâni, *bükümü eksik kalan ve yeniden eksik kalan ve yeniden açılarak bükülen ip* gibi.

e) *Her şeyden önce var olan zât* anlamı. **Meselâ,** Cenabı Hakk'ın "**el-Bedî'** "ismi gibi.

f) *Su ve bal tulumu* anlamı. Araplar bu isimle *su ve bal tulumu*nu kastederler. **Meselâ,** bir Hadîste **Resûlüllah,** "*İnne tihâmete kebedî'i'l-'asel* "buyurarak ***Tihâme*** denilen yerin güzelliğini bal tulumundaki bala benzetmiştir.

g) *Şişman* anlamı. **Meselâ, Recülün bedî'ün,** yâni, *şişman adam* gibi.

B- BED' KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAM:

a) *Gerek kötülükte, gerek hayırda ve gerekse şerde en zirve noktada olmak* anlamı. **Meselâ, Recülün bed'ün** denilip *şecaat, ilim ve soy-sop yönlerinden güzel olan erkek ve kadın* mânâsını ifâde ettiği gibi, *tecrübesiz adam* mânâsını da ifâde eder.

C- BED' KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAM:

a) *Her şeyde ilk olan* anlamı. **Meselâ**, Âyet-i kerîmede şöyle denilmiştir. **"Kul mâ küntü bid'ân mine'r-rüsül "**, yâni, **Deki ey Habibim ilk defa ben Peygamber olmadım** gibi.

D- EBDE'A KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAMLAR:

a) *Bâtıl oldu* anlamı. **Meselâ, Ebde'a hüccetuhu,** yânî, *delil hükümsüz oldu* gibi.

b) *Bineğin, sâhibini yolda koyması* anlamı. **Meselâ, Ebde'at rahiletuhu,** yânî, *yorgunluk ve takatsizlik sebebiyle bineği adamı yolda bıraktı* gibi.

c) *Bineğin hastalık sebebiyle durdurulması* anlamı. **Meselâ, Übdi'atü'l ibilü,** yânî, *topallık veya başka hastalık deveyi yolda durdurdu* gibi.

d) *Dövmek* anlamı. **Meselâ, Ebde'û bi'r recüli,** yânî, *adamı dövdüler.* gibi.

e) *Gerekli kılmak* anlamı. **Meselâ, Ebde'a yemînen,** yânî, *yemin gerekli oldu* gibi.

f) *Azmetmek* anlamı. **Meselâ, Ebde'a bi'sseferi,** yânî, *sefere azmetti* gibi.

g) *Mukabele etmek* anlamı. **Meselâ, Ebda'tü birre fülanin bi-şükrî,** yânî, *kendi şükür ve methinin, karşı tarafın iyiliğine denk olmayacağını itiraf ederek, iyiliğe, şükranla mukabelede bulunmak* gibi.

h) *Arkadaşının ihtiyacını göz önüne almadan onu toplum içerisinde rezil etmek.*

E- BEDDE'A KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAM:

Kişiyi ehli bid'ate nispet etme, ehl-i bid'atten saymak.

F- TEBEDDE'A KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAM:

Bir şeyi tuhaf karşılamak ve garipsemek.

G- İSTEBDE'A KALIBI VE TAŞIDIĞI ANLAM:

Ehl-i Sünnet'ten sapıp ehl-i bid'atten olmak.[1]

---

[1] **el-Ferâhîdî**, Ebû 'Abdirrahmân Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I-VIII, Tah. : Muhammed el-Mahzûmî - İbrâhim es-Samerrâî, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-'Âlemi'l- Matbû'at, 1988, **c.** 2, s. 54-55; **İbn Düreyd**, Ebûbekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî, *Cemheretül-Lûga*, I-IV, Ofset basım, Haydarâbâd, Dâr-ı Sadr, 1345-1351, **c.** 1, s. 245; **el-Cevherî**, İsmâil. B. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcü'l Lügati ve Sahihi'l-'Arabîyyeti*, I-VI, Tah. : Ahmed 'Abdülğafûr, Mısır, Metâbi'ü Dâri'l-Kütübi'l-'Arabî, tsz., **c.** 3, s. 1183-1184; **el-Lüğavî**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, *Mu'cemü'l-Lüğa*, I-VI, Tah. : Züheyr 'Abdülmuhsin Sultân, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986, **c.** 1, s. 118; **el-İsfehânî**, Hüseyn b. Muhammed Râgıp, *el-Müfredât fi Ğarîbil-Kur'ân*, İst., Kahraman Yayınları, 1986, ss. 851, s. 50; **İbn Manzûr**, Ebü'l-Fadl, Cemâleddîn Muhammed. B. Mükrim, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, 1. bs., Beyrut, Dâr-ı Sadr, 1986, **c.** 8, s. 6-8; **Ebü'l-Bekâ**, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî,

Bu iki Hadîs dışında **Resûlüllah**, bizlere, **bid'at** konusunda şu îkazlarda bulunmaktadır.

"En fecî iş, en devamlı şer ve en kötü yük, bid'atleri açıktan yapmaktır." "Bid'at çıkaranlar, cehennemin köpekleridir." "Bid'at sahipleri, mahlûkâtın en şerli olanlarıdır." "Az sayıdaki Sünnet, çok sayıdaki bid'atten daha hayırlıdır." "Bizden olmayan bir Sünnet'i işleyen, kişi bizden değildir." "Bid'at sâhibi birine kulak asan kimse, İslâm'ın yıkılmasına yardımcı olur." "Allah, bid'atini bırakıncaya kadar, bid'atçinin amelîni kabul etmez ve amellerini mükafâtlandırmaz." "Bir bid'atçi, öldüğü zaman, İslâm için bir fetih açılmış olur." "Allah, bid'at sâhibinin ne orucunu, ne haccını, ne cihâdını, ne umresini, ne bir farz ibâdetini ve ne de nafile ibâdetini kabul eder. O kimse, kılın yağdan çekildiği gibi İslâm Dininden çıkar." "Allah, her bid'atçi için tövbe yolunu kapatmıştır." [13]

İşte bu ve buna benzer daha birçok sayıdaki Hadîsler; **eğer sahîh iseler**, bizlere **bid'atin** kötülüğünü ve **bid'atçinın** vahim durumunu net bir şekilde anlatmaktadır. Bu Hadîsler, yeri geldikçe ele alınarak incelenecektir.

Yukarda îzâh edilen özelliklerin dışında, rivâyetlere göre, **Resûlüllah**, **bid'atin** bir başka önemli özelliğini de şu şekilde ortaya koymaktadır.

"Hiçbir kavim yoktur ki, Peygamberler'inden sonra bir bid'at ortaya koysunlar da, koydukları her bid'at, bir Sünnet'i ortadan kaldırmış olmasın."

"Bir bid'at ortaya çıkmadıkça bir Sünnet kaybolmaz. Aynı şekilde, bir Sünnet yerleşmedikçe de bir bid'at yok olmaz. Her kim bir Sünnetim'i ihyâ ederse, hem kendinin hem de, o Sünnet'i işleyen ne kadar kimse varsa, onların tümünün mükâfatları, -herhangi bir noksanlığa uğratılmaksızın- tastamam olarak verilir ve o halde canını teslim eder Bid'atlerin ihyâ edilmesi konusunda da durum aynen Sünnetler'in ihyâ edilmesi gibidir." [14]

Demek ki, Kur'ân'da **bid'at** mefhûmunun net bir târifinin bulunmamasına, Sünnet'e ise bu mefhûmun farklı mânâlara çekilebilecek bir mâhiyet arz etmesine rağmen, **bid'atten** sakındırma

---

[12] **el-Buhârî**, *Sulh*, Bab : 5; **el-'Askalânî**, *A.g.e.*, *Sulh*, Bab : 5; **Müslim**, *Akziye*, Bab : 8; **İbn Mace**, *Mukaddime*. Bab : 2; **Ebû Dâvûd**; *Sünnet*, Bab : 6; **İbn Hanbel**, *A.g.e.*, **c.** 6, s. 270; **el-Münâvî**, *'Abdürra'ûf, Feyzü'l-Kadîr*, I-VI, 1. bs., Mısır, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1938, **c.** 6, s. 182.

[13] **İbn Hüsâmeddîn**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 110; **el-Münâvî**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 200.

[14] **İbn Hanbel**, *A.g.e.*, **c.** 4, s. 105; **İbn Hüsâmeddîn**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 110-111; **el-Münâvî**, *A.g.e.*, **c.** 5, s. 471; **es-Sâ'âtî**, Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *el-Fethü'r-Rabbânî Tertibü Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-XII (24. cüz), 1. bs., Beyrut, Dârü İhyai't-Türâsi'l-'Arabî', tsz., **c.** 1, s. 193.

devire ***(Resûlüllah, Sahâbe, Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în devrelerine)*** ait eserlerdeki inanç ve ibâdet şekilleri ile, sonraki devirlere ait eserlerdeki inanç ve ibâdet şekilleri arasında mukâyese yapmalarında fayda mülâhaza etmekteyiz.

İşte tüm bu görüş ayrılıkları, **bid'ate** farklı farklı anlamlar izâfe edildiğinden kaynaklanmaktadır.

Hal böyle olmasına rağmen, **Resûlüllah**'tan bize nakledilen Hadîslerin içinde, **bid'at** mefhûmu, bir hayli yekûn oluşturmaktadır. Bu Hadîsler, sırası geldikçe daha detaylı bir şekilde konuyla uygunluğu nispetinde ele alınıp incelenecektir. Lâkin bunların tümünü incelemek, konumuzun sınırlarını aşacağından dolayı, günümüze kadar telif edilmiş olan Arapça kaynaklarda ve Türkçe eserlerde geçen Hadîslerle yetinmek durumundayız.

Bid'at konusu ele alınırken, hemen hemen herkesin ilk planda delîl gösterdiği meşhur Hadîs şudur: "***Sözlerin en güzeli, Allah'ın Kelâmı, yolların en doğrusu Muhammed'in yoludur. (Dînde) ihdâs edilen şeylerden sakınınız. Muhakkak ki işlerin en fenâsı sonradan ortaya atılanlar (muhdesât) dır. Her yeni şey bid'attır. Her bid'at dalâlettir.***"[10]

Bir başka rivâyette de, "***Her dalâlet cehenneme sevk eder.***" [11] buyurularak, **bid'atin** cehennemi hak ettireceği bildirilmektedir.

Bid'at konusunda ikinci önemli Hadîs, kaynaklarda çok sık rastladığımız şu Hadîstir: "***Her kim bizim dînimize, uygun olmayan bir şey ortaya atarsa, o şey, makbûl değildir.***"[12]

---

[10] **el-Buhârî**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil, *Sahîh-i el-Buhârî*, I-VI, Tah. : Mustafa Dîb el-Buğâ, 5. bs., Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1993 *el-İ'tisâm*, Bab : 2; **el-'Askalânî**, Hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I-XIV+3, Tah. : 'Abdülazîz b. 'Abdullah b. Bâz, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1993, **c.** 15, Bab : 2, Had no :7277; **Müslim**, Ebü'l Hüseyn b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, I-X+1 (20 cüz) 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990, *Cum'a*, Bab : 13; **İbn Mâce**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce* I-II, Tah. : Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1975, *Mukaddime*, Bab : 6 ve Bab : 7, Had no :45-46; **et-Tirmîzî**, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmîzî*, I-VI, Tah. : 1 ve 2. ciltler : Ahmed Muhammed Şâkir, 3. cilt Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, 4. cilt Kemâl Yûsûf el-Hût, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1937-1987, *İlim*, Bab : 16; **Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as es Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, I-VI, Tah. : 'İzzet 'Ubcyd, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Hadîs, 1969, *Sünnet*, Bab : 6; **en-Nesei**, Ebû 'Abdirrahman Ahmed b. Ali, *Sünen en-Nesei*, I-VIII, Tah. : Hasan Muhammed Mes'ûdî, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Mısriyye, 1930, *'İdeyn*, Bab : 22; **ed-Dârimî**, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl b. Behrâm, *Sünenü'd-Dârimî*, I (2 cüz halinde), Nşr. : Muhammed Ahmed Dehmân, Dârü İhyâi's-Sünnet'i'n-Nebeviyye, tsz., *Mukaddime.*, 16; **İbn Hanbel**, Ahmed b. Muhammed, *Müsnedü Ahmed İbn Hanbel*, I-VI, Dârü'l-Fikr, tsz., **c.** 4, s. 126-127; **İbn Hüsâmeddîn**, Ali, *Müntehabü Kenzi'l-'Ummal* Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nin kenarında) **c.** 1, s. 111; **et-Taftâzânî**, Sa'düdin Mes'ud b. Ömer, *Şerhü Hadîs-i Erbe'în*, İst., İkdâm Matba'ası, 1323, ss. 320, s. 229.

[11] **İbn Hüsâmeddîn**, *A.g.e.* **c.** 1, s. 111.

İşte **B-D-'A** fiilinin, yedi kalıptaki lügat mânâları bu şekildedir. Bu mânâların tümü, **bid'at** kelimesinin **şer'î mânâsı** ile ilişkisi vardır. Başka bir ifâdeyle, **bid'at** kelimesinin, etimolojik anlamlarıyla terim anlamları arasında uyumluluk bulunmaktadır.

Yalnız bu anlamların sâdece bir tanesi, dîğerlerine göre, **bid'at** kelimesinin terim mânâsı ile daha çok ilgilidir. Bu mânâ, birinci kalıbın birinci şeklidir. Zîrâ, ıstılâhta en genel anlamıyla **bid'at, Allah'ın dininde yeni şeyler îcât etmek** veya **Hakkında herhangi bir şer'î delîli bulunmayan şeyler ortaya koymaktır. Bid'at** kelimesinden, hemen hemen herkesin anladığı anlam bu anlamdır. Hal böyle olunca da, herkesin bilebildiği bu mânâya en yakın lügat anlamı birinci anlam olmaktadır.

Fakat, dîğer lügat anlamlarının da **bid'at** kelimesinin terim anlamıyla yakından ilişkileri vardır. Bu bağ her ne kadar ilk bakışta görünmese de dikkatlice bakıldığında görülebilir. Binâenaleyh, bütün bunlardan, biz aşağıdaki anlamları çıkartmaktayız:

I. **B-D-'A** kökünün **Birinci kalıbının a, b, c** şıklarındaki anlamlar, **bid'atin** târifine tam uygunluk arz etmektedir. Zîrâ, **bid'at** -yukarıda da ifâde edildiği gibi, **Allah'ın dininde yeni bir şey ihdâs etmek** veya **şerîatte hakkında hiçbir delîl bulunmayan şeyler ortaya koymaktır.** İşte bu yönden **bid'atin** lügat anlamıyla terim anlamı arasında bir bağ vardır. [2]

II. Diğer yandan aynı kalıbın **d** şıkkının da, **bid'at** kelimesinin terim mânâsıyla yakın bir ilgisi vardır. Nitekim **bid'at,** bir noksanlık işâretidir, kemâl işâreti değildir. Zîrâ, **bid'at** çıkarma arzusu **tam ve kâmil olan İslâm nizâmında noksanlık veya fazlalık olduğu** vehminden başka bir şey değildir. Bunun böyle olduğunun delîli ise, **Her Sünnet'in bir bid'ati ortadan kaldırdığı** ve **Sünnet'in zıddının bid'at olduğu** düstûrudur. [3] Öyleyse, **bid'at,** bu şıkta ifâde edildiği gibi, bir noksanlıktır.

Küllîyyât-ı Ebi'l-Bekâ, Mısır, Dârü't-Tıbâ'ati'l-Âmire, 1253, ss. 430, s. 98; **et-Tehânevî**, Muhammed 'Ali el-Fârûkî, *Keşşâfû Istılâhâti'l-Fünûn*, I-II, Tas. : Mevlevi Muhammed Vecih - Mevlevî Abdülhak - Mevlevî Ğulâm Kâdir, 1. bs., Kalkuta, I. cild : W. N. Lees'Press- II. cild : Bengal Military Orphan Press, 1854-1862, **c.** 1, s. 133-135; **ez-Zebîdî**, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-'Arûs*, I-X, Tah. : 'Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Hayriyye, 1306, **c.** 5, s. 270-272; **Âsım Efendi**, *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsi'l-Muhit*, I-III, İst., Matba'atü'l-Osmâniyyc, 1305, **c.** 2, s. 542-543.

[2] **el-Ğâmidî**, Sa'îd b. Nâsır, *Hâkîkatü'l-Bid'a ve Ahkâmühâ*, I-II, 3. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1994, **c.** 1, s. 243-244.

[3] **İbn Manzûr**, *A.g.e.*, **c.** 8, s. 6; **Ebü'l-Bekâ**, *A.g.e.*, s. 243; **et-Tehânevî**, *A.g.e*, s. 133; **ez-Zebîdî**, *A.g.e.*, s. 271.

III. Yine aynı mülâhazalarla **birinci kalıbın g** şıkkıyla **ikinci kalıptaki** anlamların da, ıstılâhî mânâlarla bağlantıları vardır. Zîrâ, gerek **şişmanlık** ve gerekse **bir şeyin zirve ve nihâyet noktasında bulunması**, normal değil anormal durumun belirtisidir.

IV. Benzer şekilde **aynı kalıbın e** şıkkı **ile üçüncü kalıpta** ki anlamların, **bid'atin** ıstılâhî anlamıyla uygunluk içinde olduğu gözükmektedir.

IV. Ayrıca **Bedi'** kelimesinin **birinci kalıbın f** şıkkında ortaya **konan bal tulumu** ve **su tulumu** mânâsında kullanılmasında da çok ince bir nükte vardır. Bu nükte **tulumun yeni olmasıdır**. Araplar, yeni olan *bal, su veya süt kabı*na, **bedi'** demektedirler. [4]

V) Öte yandan, **dördüncü kalıbın a** şıkkında görülen **bid'atin bâtıl olmak** anlamında çok ilginçtir. Zîrâ, bu mânâ ıstılâhî mânâyı çok iyi ifâde etmektedir.

VI) Diğer yandan **dördüncü kalıbın b**. ve **c** şıklarında belirtilen **Bineğin yola devam edememesi ve yorgun düşmesi** mânâsının, Araplarca **İbdâ'** kelimesi ile anlatılması da çok ilginçtir. Burada Araplar, **âdeti üzere, devamlı olarak sefere giden devenin yola devam etmekten aciz kalmsını ibda'** olarak tanımlamışlar ve **âdet etmiş olduğu şeyden dışarı çıkmasını bid'at** diye isimlendirmişlerdir. İşte burada **lügavî manadaki bid'at** ile **şer'î anlamdaki bid'at** tam bir uygunluk arz etmektedir. Şöyle ki, **bid'atçi** bir **bid'at** ihdâs ettiğinde, şerîatın koymuş olduğu sınırlarda yetinen biri değil de bu sınırların dışına çıkarak, sanki kendini şerîatın noksanlarını tamamlayan biri gibi addeder, böylece şerîatla zıt duruma düşmüş olur. **Onun bu davranışı, tıpkı devenin yoldan çıkmasına** benzer ki, işte bu **yoldan çıkış** ın adı **ibda'**adır. Yâni bu durum, tam anlamıyla **şer'î yoldan geri kalış ve o yola devam etmeden acze düşüş**. Tür İşte deve, nasıl ki, hastalık veya bitkinlikten dolayı her zaman âdet haline getirmiş olduğu seyrü seferinden geri kalmış ise, dinde yeni bir şey ihdâs eden kimse de **âdet haline getirilmiş olan şerîat yolundan** o şekilde çıkmış demektir. [5] İşte, **bid'atçi**nin hali budur. Öyleyse, **bid'atler**, insanların gâyelerine ulaşmalarına engel olmaktadırlar. Bu hakîkatten dolayı, **Bâtılı talep edersen seni yolda bırakır** sözü, darb-ı mesel haline gelmiştir. Çünkü, **Allah'ın dîninde olmayan şeyleri** ihdâs eden herkes gevşekliğe, zayıflığa ve sonunda yorgun düşmeğe mahkûmdur. Bu duruma dûçâr olmanın sebebi ise, ya **şerîatın emrettiği şeyleri yapmadan, yüz çevirmek** veya **kalbe ait irâdenin şerîatten alınış olduğu birtakım telakkîlerinin önüne geçmektir**. Ayrıca **ibda'** kelimesinin, **topallıktan**

---

[4] **'Atıyye**, 'Ali 'İzzet, *el-Bid'a Tahdîdûhâ ve Mevkıfû'l-İslâmi minhâ*, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Küttâb'il-'Arabî, 1980, ss. 474, s. 158, dip. no : 2; **İbn Manzûr**, *A.g.e.*, **c.** 8, s. 7.

dolayı deveyi durdurma mânâsını taşımış olması da, **bid'atin** şer'î mânâsını çok iyi anlatmaktadır. Çünkü, **bid'atçinin, Allah'ın dininde olmayan şeyleri** ortaya koyması, hem kendi şahsının, hem de yaptığı işlerin kusurunu ortaya koymaktadır.

VII) Son olarak, **dördüncü kalıbın g** şıkkındaki mânâ da bu konuda ehemmiyet arz etmektedir. Zîrâ, bu anlam da, **bid'at** ile tam bir örtüşme meydana getirmektedir. Şöyle ki:

Bid'at, hem sâhibini birtakım iyi şeylerden mahrum eder, hem de tutmuş olduğu yolun eğriliği onu toplumda perişan duruma düşürür. Zîrâ, **bid'atçi,** yapmış olduğu **bid'atin** dinde bir yeri olduğunu zannederek, Allah'tan mükafât bekler. Bu durumuyla o, tıpkı serabı su zanneden kişiye benzer. Böyle bir kimse, ihtiyacını gidermek için su zannettiği seraba doğru koşar, fakat ne yazık ki orada suya rastlayamaz. İşte **bid'atçinın** amelleri de aynen serap gibidir. [6]

1. 1. 2. KUR'ÂN VE HADİSTEKİ KULLANIMI

Kur'ân-ı Kerimde, kalıp olarak **bid'at** kelimesine rastlayamadığımız gibi ıstılâhî anlamda **efrâdını câmi', ağyârını mani'** olan bir târifini de bulamamaktayız.

Kur'ân'da, kelimenin üç değişik kalıbı dört farklı yerde geçmekte ve lügavî mânâlar içermektedir. Bu dört yerden birinci ve ikincisinde **Bedî'** kalıbında ve **yoktan var eden, örneği olmaksızın ilk defa benzersiz olarak yaratan,** anlamında, üçüncüsünde, **Bid'un** kalıbında ve **ilk-türedi** anlamında, dördüncüsünde ise **ibtidâ'** kalıbında ve **olmayan bir şeyi uydurup** ortaya **atmak** anlamında kullanılmıştır[7]. Kur'ân'da, bu dört yerin dışında, **bid'at** kelimesinin ne târifine, ne de kapsamı hakkında kesin ve tartışmasız bir bilgiyi elde etme şansına sahip değiliz.

Tarihte **bid'ate** titiz yaklaşımlarda bulunan ulemâmız, **bid'atin,** Kur'ân'da net târifinin bulunmamasından ötürü, farklı cihetlerden değişik yaklaşımlarda bulunmuşlar, kendi mesleklerine ve meşreplerine göre, çeşitli târifler ortaya koymuşlardır. Bunlardan bir kısmı, **bid'atin** kapsamını daraltırken, diğer bir kısmı ise geniş tutmağa gayret etmişlerdir.

---

[5] **el-Ğâmidî,** *A.g.e.*, s. 246; **el-Ferâhidi,** *A.g.e.*, **c.** 2, s. 61.

[6] **Bid'atın lügat ve ıstılâh mânâları arasındaki uygunluğu** daha da tafsîlatlı görmek için **Bkz. İbn Cevzî,** Cemâleddin Ebü'l-Ferec, 'Abdurrahmân, *Telbîsü İblîs*, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983, ss. 461, s. 24; **İbn Teymiyye,** Ahmed b. Hâlim, *İktizâü's-Sırâti'l-Müstakîm Muhâlefeti Ashâbi'l-Cahîm,* Tah. : Muhammed Hâmid el-Fakî, 2. bs., Kahire, Mektebetü's-*Sünnet'i*'l-Muhammediye, 1950, ss. 482, s. 276.

[7] **Bakara** : 117, **En'âm** : 101, **Ahkâf** : 9, **Hadîd** : 27.

Bid'atin kapsamını geniş tutanların bu tutumu, onların lügat anlamıyla **bid'ate** yaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü **lügavî anlamda bid'at, yeni olan, ilk ihdâs edilen şey** anlamındadır. [8]

Diğer yandan, **lügat anlamındaki** mânânın kapsamı böyle geniş olduğuna göre, acaba *her yeni şey **bid'at** midir? Yoksa **her şey bid'at değil de sâdece** (dine sokulmaya çalışılan) **dînî karakterli şeyler mi bid'attır**? Veya, eğer **sâdece dünyevî alandaki şeyler bid'at ise** o zaman bu alandaki **bid'atlerin kriteri ne olmalıdır**? Ya da acaba **Peygamber'den sonra Sahâbe'nin ortaya koydukları şeyler de bid'at mıdır**?Yoksa Sahâbe'den sonra **yalnızca Tâbi'în ve Etbe'üt-Tâbi'în'in ortaya koydukları yenilikler mi birer bid'at hüviyeti taşımaktadır**?* gibi sorular, insan zihnini meşgul etmektedir.

İşte tüm bu sorular, yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi **bid'atin** Kur'an'da net bir târifinin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Aynı şekilde, Hadîste de durum farklı değildir. Her ne kadar Hadîslerde kelime olarak **bid'at** kalıbına rastlamak mümkün ise de, bid'atin tarifi verilmemiştir. **Resûlüllah**'a izâfe edilen bu konuyla ilgili Hadîsi şerîfler, değişik biçimlerde yorumlanmağa müsâittir. Dolayısıyla sonradan gelen nesiller, **bid'atin** târifi konusunda çok çeşitli görüşler ortaya koymuşlar ve **bid'ate** farklı boyutlar vermeye çalışmışlardır. [9]

Öte yandan **bid'atin** târifinin ve sınırlarının belli olmaması, birçok kimselerin dilediği gibi **bid'ati** anlamaya, ve sanki dinde varmış gibi birçok şeyi dine sokmağa çalışmışlardır. Hem bu durum o kadar ileri safhaya varmıştır ki, **bid'atçilerin** icat ettikleri **bid'atler**, dînin asıl emirlerini geride bırakmış ve dinde temel olan şeyler, artık yadırganır olmuştur Bu durum, itikâd alanında özellikle amelî alanda kendini çok daha iyi göstermektedir. **Meselâ**, inanç sahasında çok çeşitli fırkaların ortaya çıkması veya ibâdet alanında tarîkatlerdeki birçok merâtip ve merâsimlerin ihdâs edilmesi bunun en iyi örneğidir. Nitekim, **Resûlüllah**, Sahâbe, Tâbi'în ve Etba'ü-Tâbi'în dönemlerinin inanç ve ibâdet şekillerini çok iyi incelcyip **Selefi**'in yaşayış ve inancını iyi tetkik eden kimse, bu değişikliği hemen fark edebilir. Zîrâ, **Ehl-i Sünnet**'in dışındaki fırkalarla, **Selef** inancı arasında büyük değişimler görüldüğü gibi, **Selefî** tasavvuf ile sonraki bazı tasavvufî gelişmeler arasında da derin uçurumlar göze çarpmaktadır. Bu durumu bizâtihi görmek isteyenlerin, dört

---

[8] Bu konuda, **1. Dipnotumuzda** verilen bilgilere bakılabilir.

[9] **Şimşek**, Mehmet, *"**Bid'at ve Bid'at Ehli** "* isimli makale, Aylık Dergi, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, Aralık 1989, ss. 117-125, s. 118.

hususunda bir hayli Hadîs mevcûttur. Bundan dolayı da İslâm bilginleri **bid'ati** farklı anlamlarda ortaya koymuşlardır.

1. 1. 3. İSLÂM ÂLİMLERİ'NE GÖRE BİD'ATIN ISTILAH MÂNÂLARI

İşte bu sebepten ötürü, **bid'at** mefhûmu, zamanâ göre, değişerek farklı şekillerde algılanmış, gerek **Selef** ve gerekse **Selef**'ten sonra gelen Hadîs, fıkıh ve usûl âlimlerince **bid'ate** değişik yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bu değişik görüşler ve îzâhlar, **bid'atin** daha iyi anlaşılmasına yardımcı da olmuşlardır. Bu anlamda, Naslardaki esneklik ümmet için bir hayır olmuştur. Aksi halde, kesin ve etrafı çizilmiş bir **bid'at** târifi, Kur'ân ve Hadîste bulunmuş olsaydı, muhtemelen bu denli zengin bilgi kaynağı ve farklı görüşler elde edilmeyecekti. Öyleyse, net çizgilerle **bid'atin** târifinin Hadîslerde bulunmayışı, ümmet için rahmet olmuştur. Nitekim, Peygamber'in bu şekildeki uyarısıyla karşı karşıya gelen Müslümanlar **bid'atlere** oldukça titizlik göstermişlerdir.

Şüphesiz ki **bid'atlere** hassâsiyet hususunda en çok, Sahâbe Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în neslinden gelmiştir. Bu üç neslin, **bid'atler** karşısında çok sert mücâdeleleri vardır. [15]

Fakat bu üç nesilden sonraki devirlere baktığımızda, üç neslin hassâsiyeti kadar bir hassâsiyete rastlıyamamaktayız. Bunun en büyük sebebi de, zamanla itikâdî ve amelî sâhâdaki bazı bozukluk ve sapmaların meydana gelmesidir. Zîrâ, bu devirlerde, gerek itikâdî sâhâda gerekse amelî sâhâda, **Meselâ**, tasavvufî sâhâda büyük ölçüde yozlaşmalara ve sapmalara şahit olmaktayız. İşte, Sahabe hassâsiyeti gösteren birçok ulemâ, bu yozlaşmaların ve sapmaların önüne geçmek için, dinde herhangi bir asla dayanmayan bu **bid'atlere** engel olmağa çalışmışlar ve birçok eserler vücûda getirmişlerdir. [16]

İslâm ulemâsı, işte bu eserlerde pek çok târifler ortaya koymağa gayret etmişlerdir.[17] Bu târiflerde, bazıları **bid'atin** sınırlarını oldukça geniş tutarken, diğerleri de daraltıkça daraltmış-

---

[15] **eş-Şâtıbî**, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ, **el-*Muvâfakât***, I-IV, Terc. : Dr. Muhammed Erdoğan, İst., İz Yayıncılık, 1993, **c.** 3, s. 201; **c.** 4, s. 76; ***el-İ'tisâm***, Nşr. : Ahmed 'Abdûşşâfî, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, ss. 528, **c.** 1, s. 58-74 **Mahfûz**, 'Ali, ***el-İbdâ' fi Medârri'l-İbtidâ'***, 7. bs., Mısır, Dârü'l-İ'tisâm, tsz., ss. 458, s. 96-98; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 88-94, 167-173; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 270, 271, 283, 285, 286-288, 291-292, v. d.; **İbn-Âbidîn**, Muhammed Emîn b. Ömer, ***Hâşiye Reddi'l- Muhtâr'ale'd-Dürri'l Muhtâr***, I-VI, İst., Dârü't-Tıbâ'ati'l-'Âmire, 1307, **c.** 1, s :524; **es-Sahîmî**, Salih Sa'd, ***"el-Bida' ve Eserûhâ fi İnhirâfi't- Tasavvuri'l-İslâmî"*** isimli makale, M.B.İ.D., sa : 16 (Riyad 1986) ss : 139-170, s. 152-156.

[16] Bukonuda ortaya konulan kaynaklar hakkında bilgi sâhibi olmak için **Bkz. Yaran**, *A.g.mad.*, **c.** V, s. 129-131.

[17] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 253.

lar[18], netîcede, **bid'atin şer'î anlamı** üzerinde İlim adamları arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. [19] Ncvar ki, bunların pek çoğu da bu konuda hatâlı görüşler ortaya koymuşlardır. [20]. Hatta, ***ilimde rüsûh mertebesine ulaşmış olarak kabul edilen birtakım zevâtın*** câiz gördükleri bazı şeyler bile, diğer birtakım âlimler tarafından **bid'at** damgasını yemiştir. [21]

Bu konuda ortaya konacak târif, en net, en kapsamlı ve en tutarlı târif olmalıdır. Öyle ki bu târif, **bid'atin** kapsamına giren şeyleri içine almalı, **bid'at** sayılmayacak şeyleri de dışlamalıdır.

Lâkin, şimdiye kadar yapılan târifler içinde, öyle târifler vardır ki, bunlar kapsamlı denilebilecek nitelikte târifler olmayıp, sâdece **bid'atin** tek bir veçhesini ortaya koyan târiflerdir. Halbuki, böyle târifler, eksik târiflerdir.

Ama kapsamlı târifler bunun aksinedir. Zîrâ, onlar, maksada daha çabuk ulaştıran târiflerdir. Dolayısıyla, kapsamlı târiflerin olduğu yerlerde, kapsamsız târiflere ihtiyâç hissedilmez.[22] Lâkin kapsamsız târiflerin, (yâni sâdece bir yön ortaya koyan târiflerin) de bir değeri vardır. Onlar, **tek, tek bir araya gelerek bütünsel bir târif meydana getirmede veya kapsamlı (küllî) mânâları** ortaya **çıkarmada, ya da kapsamlı târifin cüzî parçalarını oluşturma hususunda** oldukça önem arz etmektedirler. Kısaca, kapsamsız târiflere de ihtiyâç duyulduğu alanlar vardır.

Kapsamı geniş olmayan târiflerin ihtiyâç duyulduğu alanları, şu şekilde iki kategoride toplamak mümkündür:

A) <u>Naslar'da farklı yerlerde bulunan cüzî hükümleri, bir araya getirerek, küllî hükümler meydana getirme husûsunda</u>:

Bunların farklı yerlerde tek başına bulunmaları hiç bir şey ifâde etmez. Zîrâ, bunlar, bir bütünü oluşturan cüzlerdir ve münferit hükümlerdir. Bunların münferit hüküm taşımaları tek başlarına önemlidir, ama yeterli değildir. Bu **cüzî hükümlerin** yeterli olmaları ve bir değer ifâde etmeleri için, mutlaka bunların bir araya getirilmeleri ve **küllî kâideler** oluşturmaları gerekir.

---

[18] **Yaran**, *A. g. mad.*, s. 129; **Havvâ**, Sa'îd, *el-Esâs fi's-Sünne*, I-X, Terc. : M. Ahmet Varol - Orhan Aktepe - Abdurrahman Ali Ural - H :Ahmet Özdemir - Recep Çetintaş, İst., Aksa Yayın-Pazarlama, 1991-1992, **c.** 7, s. 499.

[19] **Yaran**, *A. g. mad.*, s. 129; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 504.

[20] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 498.

[21] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 493.

[22] **eş-Şâtıbî**, *el-Müvâfakât*, **c.** 2, s. 84.

Nitekim, İslâmî ilimlerde bulunan tüm **küllî kâideler**, hep bu metodla oluşturulmuştur. Bu metoda fıkıhta **istinbât** denilir.

İşte, İslâm'daki **bid'at** mefhûmunun genel mâhiyeti de, böyle **cüzî hükümler**in bir araya getirilmesiyle çizilmiştir.

B) <u>Bid'atin, farklı zamanlarda ve değişik şahıslara göre, yapılan târifleri bir araya getirilerek kapsamlı tarifler oluşturma husûsunda</u>:

Bid'at târifleri zamanla tekâmül etmiştir. Bu tekâmülde, İslâm bilginlerinin yapmış olduğu her bir târifin çok büyük ehemmiyeti vardır. Zîrâ, bu târiflerin her biri, **şer'î anlamdaki bid'atin** sâdece bir boyutunu ortaya koymakta, yalnız bir yönünü târif etmektedir. Bu **cüzî târifler**, yalnız başlarına güzeldir, ama, **efrâdını câmi' ağyârını mani'** özellikte tam târif değildirler. Diğer bir ifâdeyle bunlar, **kapsayıcı târifler** değildirler. Fakat bunların tümü bir araya getirildiğinde işte o zaman **kapsayıcı târif** elde edilebilmektedir.

Demek ki, Naslar'da bulunan münferit hükümlerin sentez yapılarak bir araya getirilmesi sûretiyle ortaya **konan** târifler, **kapsamlı târiflerdir**. Bu kapsamlı târiflerin oluşturulmasında, kapsamsız olan **cüzî târifler** çok büyük önem kazanmaktadır. Zîrâ, bu **cüzî târiflerle** ancak **küllî kâideler** veya târifler elde edilebilmektedir. Bizler, şimdiye kadar yapılmış olan **bid'at târiflerine** baktığımızda, hem geniş kapsamlı **bid'at** târiflerine, hem de dar kapsamlı **bid'at** târiflerine rastlayabilmekteyiz. Şöyle ki :

1. 1. 3. 1. Geniş Kapsamlı Bıd'at Anlayışı

Bu anlayışta, bid'ate, sözlük anlamından çıkarılan mânâ yüklenmiş olup, genel. anlam ifâde eder. Yâni, ister ibâdetlerde olsun ister âdetlerde olsun, ortaya konmuş olan her türlü **bid'at**, bu mânânın kapsamına girmektedir. Başka bir ifâdeyle, *dînî mâhiyette sergilenen amel ve hareketlerden ayrı olarak, gündelik hayatla ilgisi olan ve Hz. Peygamber'den sonra ortaya atılan tüm âdetler, yaşayışlar uygulamalar ve doktrinler* bu tür **bid'atleri** oluşturur. İşte bu anlayış, fıkıhçıların îzâhlarında ve açıklamalarında bulunan anlayıştır. Onlar bu manadaki **bid'atlerle**, *sonradan ortaya çıkan her yeniliği* kasdetmek isterler. [23] Nitekim, **Hz. Ömer**'in, terâvihin toplu-

---

[23] **Yaran**, *A. g. mad.*, s. 129; **el-Birgivî**, Muhammed b. 'Ali', *Tarîkat-i Muhammediyye*, İst., Hacı Hüseyin Efendi Matba'ası, 1307, ss. 219, s. 9; **el-Leknevî**, 'Abdülhayy, *Dünden Bugüne İbâdetlerde Bid'at* Terc. : Hârûn Ünal, İst., Vahdet Yayınevi, 1984, ss. 200, s. 27.

ca kılınmasında buyurmuş olduğu "**ne güzel bid'at bu!** "[24] sözünü de ulemâ, geniş anlamda düşünmüş ve bu sözü, ***bid'atleri güzel ve çirkine ayırma*** hususunda temel kabûl etmişlerdir.

Aslında, bid'atin güzeli ve çirkini yoktur. Zâten böyle bir ayırım, **Resûlüllah** tarafından da belirlenmemiştir. Zîrâ, **Resûlüllah**, konu ile ilgili Hadîste meseleyi îzâh ederken, **küllü** ifâdesini kullanmış, bununla, **bütün bid'atlerin dalâlet olduğunu** vurgulamağa çalışmıştır. Fakat, Hadîs bu kadar net ve açık olmasına rağmen, daha sonraki nesiller, meseleyi içinden çıkılmaz hale getirmişlerdir. Bunun sebeplerini bir kaç madde ile şöyle ifâde edebiliriz :

A) İlk başta onlar, **Resûlüllah**'ın bu Hadîste neyi kasdettiğini tam kavrayamamışlar, bunun netîcesinde, **bid'ati sonradan icat edilen her şey** şeklinde gösterme yanlışlığına düşmüşlerdir. Onlara göre, **Resûlüllah**, "Her **bid'at** dalâlettir"ifâdesini buyururken "Her yenilik dalâlettir"mânâsını kasdetmekteydi. Halbuki, onların bu düşünceleri, yanlış bir düşünce idi.

B) İlk etapta içine düştükleri bu yanlışlık, bundan sonra onları silsile halinde hatâlara sürüklemeğe ve içinden çıkılmaz durumlara itmeğe başlamıştı. Şöyle ki, bu yanlış anlayıştan dolayı onlar, çok zor durumlara ve ikilemlere düşmüşler, düştükleri bu zor durumdan kendilerini kurtarmak için, bu sefer de yeni birtakım îzâhlara ve sun'î zorlamalara ihtiyâç hissetmişlerdir. Fakat getirdikleri yorumlarla ve ortaya koydukları îzâhlarla onlar, daha da sıkıntılara çelişkilere düşmüşlerdir. Zîrâ, eğer **her yeni şey bid'at** ise, o zaman **zamanın ilermesi sonucu ortaya çıkan yeni keşiflere** ve îcâtlara da **bid'at** olarak mı bakmak lâzımdı. ? Yoksa bunlar **bid'at** değil miydi?

C) İşte **bid'at** mefhûmunu yanlış anlayanların sapaması burada başlıyordu. Zîrâ, **lügat anlama** takılıp kalanlar, bu tür **teknolojik yeniliklere** de **bid'at** ismini veriyorlardı. Ama, bu ismi verir vermez, iki şıkla baş başa kalıyorlardı; ya bunları **bid'at** diye reddetmek veya **bid'ati** reddeden Hadîslerle[25] bu tür yeniliklerin arasını bağdaştırmak.

Birinci şıktaki ihtimalin yapılması doğru olmayınca, ikinci şıktaki ihtimâl üzerinde çalışmak gerekiyordu. Yâni, Hadîsler ile yeniliklerin arasını uzlaştırmak lâzımdı.

D) İşte bu andan itibâren, Hadîs üzerinde yorumlar te'vîler ve akıl yürütmeler baş gösterdi. Öyle ki, Hadîsin hükmü, alabildiğine gevşetilmeğe çalışılıyor, yeni yeni birtakım ıstılâhlar ve

---

[24] **el-Buhârî**, *Salâtü't-Terâvîh*, Bab : 1; **Mâlik b. Enes**, *el-Muvatta'*, I (2 cüz halinde), Tah. : Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1992, *Kitâbü's-Salât fi'r-Ramazân*, Bab : 2.

kavramlar îcât ediliyordu. Bu gayretlerin tümü, **Hadîsleri yeniliklere uyumlu hâle getirmek** için sarf ediliyordu.

E) Îcât edilen bu ıstılahlar, bid'atlere, hasen-kabîh, vâcip-müstehap-mendûp-mubâh-halâl, mekrûh-harâm, hakîkî-mecâzî, izâfî, cüzî-küllî, büyük-küçük gibi birtakım güzelleştirici vasıflar ekliyordu.

Halbuki, bid'atle ilgili bu vasıflar, ne Naslar'da, ne de Sahâbe ve Selef'in sözlerinde vardır. Ayrıca bu sözlerin, avâmî manada mantıksal bir îzâhı da yoktur. Zîrâ, bu ıstılâhlar, başta Hadîsin genel mantığına aykırı olmakla beraber, **bid'at** mefhûmu ile de son derece gülünç terkipler ortaya çıkarmaktadır. **Meselâ, vâcip** mefhûmunun, **bid'at** mefhûmuna sıfat olması, bunların en gülüncüdür. Zîrâ, **vâcip**, mutlak yapılması gereken şey iken, **bid'at** ise bunun tam tersidir. Yâni, **vâcip** mefhûmu ile **bidât** mefhûmu arasında, tam bir zıddiyet vardır. **Vâcibin** olduğu yerde **bid'at, bid'atin** olduğu yerde **vâcip** bulunamaz.

Fakat, kaynaklara baktığımızda, bu manada pek çok **bid'at** taksîmâtını görürüz. **Bid'at** konusunda yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğunda, pek çok meselenin yanında, **bid'at** taksîmâtına da yer verilerek, **bid'at**, enine boyuna bölümlere ayırtılır ve **bid'at-i vâcibe, bid'at-i mendûbe, bid'at-i izâfiyye, bid'at-i hakîkîyye, bid'at-i hasene** gibi pek çok zorâkî ve komik terimler üretilmeğe gayret edilir.

Halbuki, -başta da ifâde ettiğimiz gibi- eğer Hadîs yanlış yorumlanmasa ve **bütün yeniliklere bid'at ismi konulmasaydı**, bu tür zorâkîliklere ve zorlamalara hiç gerek kalmayacaktı. Diğer bir ifâde ile, **Hadîste geçen *bid'at* mefhûmu, lügat anlamında ele alınıp geniş kapsamlı düşünülmeseydi ve geniş kapsamlı düşünülmeyen bu mânâya da şer'î hüküm yüklenmeseydi, ayrıca, dinin aslî çehresini değiştirmeyip dînî Naslar'a aykırı olmayan dünyevî alandaki yeniliklere, *bid'at* ismi konulmayarak, sadece bir *yenilik* gözüyle bakılıp bunlar üzerinde durulmasaydı, kanâatime göre, bu kadar îzâhlara ve zorluklara gerek kalmayacaktı.**

Çünkü **lügat anlamında her yeni şeye bid'at denilebilir**. Ama bu, sâdece bir isimlendirmedir, hüküm verme değildir. Bir şeye **bid'at** hükmünü vermek için, onun **dînî (şer'î) anlamda bid'at** olması lâzımdır. Yoksa **her yeni şeye dînî anlamda bid'at denmez**. Eğer denirse, işte bu

---

[25] **İbn Hüsameddîn**, *A.g.e.*, s. 110-111.

tür zorluklar ortaya çıkar. Zîrâ, **bid'atten** kast olunan şey **dine bir şey ekleme veya çıkarma, sonra da bunu dindenmiş gibi göstermedir.** [26] Bunlar, yeri geldikçe îzâh edilecektir.

İşte bundan dolayı, **Hz. Ömer**'in terâvih için söylemiş olduğu, "**ne güzel bid'at bu!** " sözünü de **lügavî anlamda** anlamak gerekir. **Bize göre, Hz. Ömer'in buradaki bid'atten kastı genel anlamdaki bid'attir, şer'î anlamdaki bid'at değildir.** Çünkü **Hz. Ömer**, burada, **ortaya çıkan her yeni şeyler bid'at, dolayısıyla da dalâlet olamaz** gerçeğini îmâ etmek istemiştir. Zâten **Hz. Ömer**'in, Hz. Peygamber'ın "**dalâlet** "vasfıyla vasıfladığı **bid'at** mefhûmuna **güzel** vasfını eklemesi tasavvur edilmez bir durumdur. Şâyet **Hz. Ömer**'in "**Ne güzel bid'at bu!** "sözünde **bid'atin şer'î mânâsını** kasdetmiş bulunsaydı, terâvih namazının cemâat ile kılınmasını **güzel** vasfıyla vasıflamazdı. [27] Çünkü, **Hz. Ömer** gibi bir Sahâbe, Resûle muhâlefet ile suçlanmamalıdır.

Öte yandan, bu tâbîri kullanmak, sâdece **Hz. Ömer**'e has bir durum da değildir. Nitekim, **yeni olan bir şeye bid'at tâbîrini kullanmak** daha önceden Arap'lar'da yerleşik bir âdetti. Bunun en iyi örneği, Ebû Leheb'in panayırları dolaşarak Peygamber' ı tâkip etmesi ve orada bulunanlara Peygamber hakkında : "*Bu, sizleri, babalarınızın dininden ayrılmanızı, Lât ve Uzzâ'ya tapınma elbisesini çıkarmanızı istiyor ve kendisinin yeni îcât ettiği şeylere* ***(ilâ mâ câe bihi mine'l bid'ati)*** *sizleri dâvet ediyor.*"[28]şeklindeki sözüdür. Yine aynı şekilde, Habeşistan'a hicret eden Resûlüllah'ın Ashâb'ı'nın peşinden giden heyetin, Kral Necâşî'ye söylediği : "*Bunlar babalarının dininden çıkmış kimselerdir (böyle olmaları yetmiyormuş gibi) Melîk'in dinine de girmiş değillerdir. Bunlar, hiç kimsenin tanımadığı bir din ortaya atmışlardır* ***(câû bi dinin muhdesin lâ yû'refû)*** ", [29] sözü de, bu âdetin daha önceden Araplar'da yerleşmiş olduğunu tekit etmektedir.

Ayrıca câhiliye devrinden sonra, birtakım Sahâbe ve Tâbi'în tarafından da bazı ibâdetler için **bid'at** kelimesi kullanılmıştı **Meselâ, Abdullah b. Ömer** (v. 73/692), "*İnsanların ihdâs etmiş olduğu kuşluk namazından daha sevimli bir şey benim için söz konusu değildir.*"[30] buyurmuş ve **kuşluk namazını bid'at olarak vasıflamıştı. Abdullah b. Ömer** 'in namaz gibi bir ibâdeti

---

[26] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 128; **Mahfûz**, *A.g.e.*, s. 26-29.

[27] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 44.

[28] **İbn Hanbel**, *A.g.e.*, **c.** 3, s. 492-493.

[29] **İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ 'İsmâil, *es-Siyre*, I-IV, Tah. : Mustafa Abdülvâhid, Beyrut, Dârû'l-Ma'rife, 1976, **c.** 2, s. 18; **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 276.

bid'atle vasıflamasının nedeni, ya bu ibâdetin meşrû olduğuna dâir delîllerin ulaşamaması veya bazı amelleri **bid'at**le karıştırmasından olabilir. Bu iki ihtimâl sâdece varsayımdır. Kaldı ki, bu örneklerde, **bid'atin** lügavî mânâsının kullanıldığı gâyet açıktır. Nitekim, yukarıdaki örnekler, bu görüşü teyit etmektedir. [31]

Demek ki, **bid'ati** geniş kapsamlı mânâsıyla düşünenlere göre, **Hz. Ömer** ve benzeri **Sahâbeler**'in sözlerindeki **bid'at** vasıflamalarından kasıtları, **lügat anlamındaki bid'attır, şer'î anlamdaki bid'at** değildir. Dolayısıyla **Hz. Ömer**'ın bu ifâdesi, **bid'atin güzel ve çirkine taksîm edilmesine delîl olamaz**. Bu hususu **bid'at-i hasene** ve **bid'at-i seyyie** bölümlerinde daha detaylı inceleyeceğiz. Fakat burada şunu hatırlatmamız gerekir ki, **lügavî anlamdaki bid'at, bid'atin geniş kapsamlı mânâsıdır.**

Bid'ati geniş kapsamıyla düşünenler, başta **İmâm eş-Şâfi'î** (v. 204/819) olmak üzere, **Şâfi'îler'den**; **İzzeddin b. Abdisselam, en-Nevevî** (v. 676/1277), **Mâlikîler'den Şahâbeddin el-Karâfî** (v. 684/1285), **ez-Zürkânî**, (v. 1122/1710) **Hanefîler'den İbn Âbidîn** (v. 1252/1836), **Hanbelîler'den, Ebü'l Ferec** (v. 597/1200), **İbn Kayyim el-Cevzî, Zâhirîler'den, İbn Hazm** (v. 456/1064)'dir. [32]

Bid'ati geniş manada ele alan âlimler, görüşlerini, **Resûlüllah** ve Ashâb'ı'ndan nakledilen birtakım rivâyetlere dayandırırlar. Bunlardan bir tanesi, İslâm toplumlarında şöhret bulmuş olan şu Hadîstir. "***Her kim İslâm'da güzel bir çığır (Sünnet-i hasene) açarsa, hem kendinin hem de o çığıra uyanların sevâbı verilir. Yine aynı, şekilde kim de İslâm'da çirkin bir çığır (Sünnet-i seyyie) açarsa, hem kendinin ve hem de o çığıra uyanların günâhı yazılır.***"[33]

Bura da geçen kötü yol **Sünnet-i seyyie** dan maksat, dünyevî alandaki kötü yoldur. Yâni diğer bir ifâdeyle, **Sünnet-i seyyie** ve **Sünnet-i hasene** mefhûmları; **dine ait hükümlerle ilgili olmayan veya dînî hükümlerin çerçevesi dışında kalan içinde yaşadığımız dünyadaki yeni îcâtları ve yenilikleri** ifâde etmektedir. Nitekim bu görüşü teyit etmek için **Reşid Rıza** da şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "*Sünnet-i hasene ve Sünnet-i seyyie, dünyevî alanda ki her çeşit faydaları ve zararları kapsar. Her kim ki faydalı bir yol ihdâs ederse, insanlar o yoldan gittik-*

---

[30] **'Abdürrezzâk**, Ebûbekr es-San'ânî, ***Musannef***, I-XI, Tah. : Habîbürrahmân el-A'zâmî, 1. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 1970-1971, **c.** 3, s. 78-79; **el-'Askâlânî**, *Fethü'l-Bârî*, **c.** 3, s. 52.

[31] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 285-287.

[32] **Yaran**, ***A. g. mad.***, s. 129.

[33] **İbn Mâce**, *Mukaddime*, Bab : 14; **en-Nesei**, *Zekât*, Bab : 18; **Müslim**, *İlim*, Bab : 6; *Zekât*, Bab : 20.

*leri müddetçe, o yolu açan kimse Allah indinde mükafât kazanır. Bu da yetmiyormuş gibi, aynı yolda yürüyen kimselerin mükafâtlarının bir misli de, yine o yolu îcât eden kimseye verilir. Çünkü o yolu îcât eden kimse, o yolda yürünmesine sebep olmuştur. Yine aynı şekilde, her kim de bir şer veyâhut zararlı bir yol îcât ederse, o zamanda, yukarıda ifâde edilenin tam tersine, hem kendînin, hem de, o yolda gidenlerin günâhı o yolu ihdâs edenlerin defterine yazılır. **Meselâ**, fuhşiyyâtlar, helâki zor durumda bırakan cezâlar ve halkı ezen ağır vergiler bu kötü çığıra örnek olarak verilebilir."*[34]

Demek ki, **Selef, ister Sünnet'in mukâbilinde olsun ister olmasın, ister şer'î herhangi bir hükmü ortadan kaldırsın ister kaldırmasın, her çeşit bid'atten insanları nehiy etmişti.**[35] Zîrâ, el-Ğamidî'nin de ifade ettiği gibi, *"Onlara göre, Her çeşit ibâdet şekillerinde veya inanç alanında, yada âdet ve muâmelâtta, ziyâdeleştirme ve noksanlaştırma şekliyle dinde îcât edilen **her şey bid'atti**. "*[36] Ve *"şerîatte herhangi bir asla dayanmadığı halde, kendisiyle dindârlık amaçlanan her yeni şey sapıklıktı."* [37] *"Çünkü, **Allah'ın dininde ortaya çıkmış yeniliklere şer'î bir güzellik yüklemenin** izlerine, onların hiçbirisinde kesinlikle rastlanamazdı".*[38]

Öyleyse, **Selef**'e göre, bu şartlardaki bir **bid'at**, kesinlikle reddedilmeli ve kabûl edilmemelidir.

Aynı durum **Hadîsçiler** ve Hadîs ıstılâhında da geçerlidir. Zîrâ, Hadîs ıstılâhında **bid'at, "Dîne muhâlif, Sünnet'e aykırı olan ve dâimâ zemmedilmeye lâyık olan şeyler** "diye telakkî edilir. [39]

Söz buraya gelmişken, Mutasavvıflar'ın da **bid'ate** yaklaşımlarına temas etmeden geçmek uygun olmaz. Zîrâ, onlar da **bid'at** hususunda büyük titizlik göstermişler ve büyük gayretler sarf etmişlerdir.[40]

Bid'at konusunda Mutasavvıflar'ın çok güzel târifleri vardır. **Meselâ**, onlardan **Ebû Hafs en-Nîsâbûrî**'ye (v. 260/874) **"Bid'at nedir?** "diye sorulduğunda cevaben, *"Allah'ü Teâlâ'nın*

---

[34] **eş-Şirbâsî**, Ahmed, *"es-Sünne ve'l-Bid'a "* isimli makale, M.E.D., **c.** 28, sa : 10, (Kahire, 1957), ss. 911-917, s. 915.

[35] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 360.

[36] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 366.

[37] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 366.

[38] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 368.

[39] **Koçyiğit**, Talat, ***Hadîs Istılahları***, 2. bs., Ank., İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1985, ss. 508, s. 62, 87.

koymuş olduğu hükümleri çiğnemek, Sünnet'e ilgisiz kalmak, (kendînin veya başkalarının) görüş ve hevâlarına uymak, (Resûl'e veya Dîn'e) uymayı terk etmek."[41] demiştir. **Hâris el-Muhasibî** (v. 243/857) ise, "*Kimin tâbîatı **bid'at** işlemeye elverişli bir şekilde yaratılmış ise, o kimse de hak nasıl fışkırıp ortaya çıkacaktır."*[42] buyurarak hak ile **bid'atin** bir arada bulunmasının imkânsızlığını vurgulamaktadır. **Fudayl b. İyâz** (v. 187/803) da, **bid'atçi** ile oturup kalkmanın vehametine dikkat çekmiş ve "*Kim **bid'atçi** ile oturup kalkarsa, ona hikmet verilmez."*[43] uyarısını yapmıştır.

İşte, **bid'ati lügat anlamında geniş kapsamlı târif edenler**, bu Hadîsi, kendi görüşlerine mesnet kabûl etmişler ve **Peygamber'den sonra îcât edilen her şeyin bid'at olduğunu, ama her bid'atin dalâlet olmadığını** vurgulayarak, **bid'ati güzel** ve **çirkine** taksîm etmişlerdir. Zîrâ, onlara göre, bu Hadîsteki anlam, dünyevî boyutludur ve dünyaya ait olan iyi ve kötü yolları ifâde etmektedir. Yoksa, din ile ilgili olan bir taksîmât değildir. Öyleyse, **bid'ati** da geniş kapsamlı anlamak gerekmektedir.

1. 1. 3. 2. Dar Kapsamlı Bıd'at Anlayışı

Bu yaklaşım, **bid'atle** ilgili Hadîse [44] hususî mânâ yükleyip, şer'î mânâsıyla ele alanların yaklaşımıdır. [45]

Bid'atı, dar kapsamlı anlayanlar, en genel anlamda iki anlayış sergilemektedirler.

A) Bid'ati, Sünnet'e muhâlefet vasfının dışında başka bir vasıfla vasıflamayanlar. Yâni, **bid'ati** sâdece, **Sünnet'e muhâlefetle** vasıflayanlar.

B) Bid'atı, bir kayıtla kayıtlamak şöyle dursun, onu, dine nispet ederek şerîatten sayanlar.[46]

Dolayısıyla, **bid'ati** dar kapsamlı olarak anlayıp, şer'î mânâsıyla ele alanlar, **"Peygamber'den sonra ilk üç dönemde bulunmayan ve şer'î esaslardan birinden yoksun**

---

[40] **Öztürk**, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnet'e Göre Tasavvuf*, 1. bs., İst., Fatih Yayınevi, 1979, ss. 525, s. 34, 35.

[41] **es-Sülemî**, Muhammed b. Hüseyn el-Ezdi, *et-Tabakâtü's-Sûfiyye*, Tah. : Nûreddin Şeribe, 2. bs., Mısır, Matba'atü Dâri't-Te'lîf, 1969, ss. 580, s. 122.

[42] **es-Sülemî**, *A.g.e.*, s. 59.

[43] **es-Sülemî**, *A.g.e.*, s. 10.

[44] Yukarıda bu bölümün **10. Dipnotunda** kaynakları verilen **"Her Bid'at Dâlâlettir."** Hadîsine müracaat.

[45] **er-Rezv**, Hasan Muzaffer, "*el-Bid'a fî Mîzani'ş-Şer'* " D.İ.D., **c.** 21, sa : 1 (İslâmâbâd, 1986), ss. 1-21, s. 14.

olan, bununla beraber din ile ilgili olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan her şey "olarak anlamışlardır. [47] Bu görüşü benimseyenler arasında **Mâlikî'lerden**, başta **İmâm Mâlik** (v. 179/795) olmak üzere, **eş-Şâtıbî, et-Tartûşî, Hanefîler'den, Bedrüddin el-'Aynî, el-Birgivî, eş-Şâfi'îler'den, el-Beyhâkî** (v. 458/1066), **el-'Askalânî, el-Heytemî, Hanbelîler'den, Takiyyüddîn İbn Teymiyye** ve **İbn Recep el-Hanbelî,** [48] ve **el-Mübârekfûrî** (1353/1935)[49] gibi isimleri de eklemek mümkündür.

Burada, hemen şunu ilâve de fayda vardır. **İbn Teymiyye**'yi, bâzen **bid'ati** geniş târif edenler gurubundanmış gibi algılamak mümkündür. Zîrâ, onun **bid'at** konusunda izlemiş olduğu çok ince bir yol vardır. Bu yolu ilerde detaylı olarak anlatacağız.. Fakat burada kısaca bilgi vermek gerekirse, **İbn Teymiyye'nin bid'at anlayışı, Sadece, hakîkî manada bid'at olan her şey bid'attir. Yoksa, her yeni şey bid'at değildir.** Şeklinde özetlenebîlir. [50] İşte târifte bulunan bu dakîk anlayışından ötürü, onu, **bid'ati** geniş târif edenlerden gibi anlayanlar vardır.[51] Halbuki, böyle bir iddiâ hatâdır.

Öyleyse, **bid'at** mefhûmunu dar manada ele alanlara göre; **dinle ilgisi olmayan ve dînî bir mâhiyeti bulunmayan herhangi bir âdet ve davranışın veya yeni ortaya konmuş herhangi bir yeniliğin, bid'at olması** söz konusu olamaz. Bu özellikte olan şeylerin **bid'at** vasfını kazanması için, **dine katılması ve dine ait bir şeymiş gibi** telakkî edilmesi veya **ibâdet süsü verilerek ibâdet manzûmesine katılması** gerekir. Aksi takdîrde **âdet türünden olan birtakım sıradan davranış ve keyfiyetler** birer, **örf ve âdetlikten** öteye bir şey olamazlar ve asla **bid'at** diye nitelendirilemezler. **Meselâ**, kişinin normal olarak yaptığı ve ister sıhhi manadaki, isterse bedeni geliştirme anlamındaki sportif faaliyetler, dinen câizdir ve normaldir. Lâkin bunları yapmak, ibâdet kabûl edilir ve bunlara birer ibâdet süsü verilirse, işte o zaman bu tür hareketler câiz olmaktan çıkar, **bid'at** olur. Ancak, bu gibi sportif faaliyetler, namaz, oruç, hac gibi ibâdetlerime yardımcı olsun, bunları yaparak vücûdum daha kuvvetlensin, daha enerjik bir vaziyette ve daha zevkli bir şekilde ibâdet yapayım diye bir kanâatle bu hareketler yapılırsa, ibâdet olmayan bu hareketlere, ibâdet

---

[46] **'Atıyye,** *A.g.e.*, s. 16.

[47] **. Yaran,** *A. g. mad.*, s. 129.

[48] **Yaran,** *A. g. mad.*, s. 129.

[49] **er-Rezv,** *A.g.mak.*, s. 5.

[50] Bu konuyla ilgili kaynak, "**İbn Teymiyye'nin Bid'at Anlayışı**" konusu işlenirken verilecektir.

[51] **Meselâ,** bunlardan biri de **Hasan Muzaffer er-Rezv**'dir. (**Bkz.,** . *A.g.mak*, s. 5)

vasfi kazandırılabilir. [52] Lâkin şu şartla ki, bu yardımcı faaliyetlerin, ibâdet olduğuna inanılmaması gerekir.

Bid'ati dar mânâsıyla ele alanlar, **bid'at**le ilgili Hadîsi o kadar husûsîleştirdiler ki, onlar da bu alanda aşırıya kaçtılar. Çünkü bu görüşü paylaşanlar, zamanla **babalarından dedelerinden anlatıla gelen tüm hikâye cinsinden menkıbelere** veya büyük bir teslimiyetle sarıldıkları **şeyhlerinin hareketlerini**, . İslâm Dîni ile ilgili olmadığı halde, aslını esasını araştırmadan ve şer'î ölçülere vurmadan kabûllenmeğe çalıştılar. Pek tâbî olarak, bunları kabûl etmek için önce **meşrûiyet yolları** ve **dînî bir vasıf** bulmaya çalıştılar. Sonunda kendilerine karşı tavır ortaya koyanlar için **bid'at-i hasene** kavramını buldular ve **babalarının atalarının şeyhlerinin amellerini**, bu kavrama dâhil ettiler. Çünkü bunlar, sanki, **şer'î Naslar'dan** daha çok babalarına ve şeyhlerine itimat ediyorlar gibi bir tavır ortaya koyuyorlardı. Halbuki, bunların **bid'at-i hasene** diye vasfettikleri şeylerin **hasene** olmaklığı bir yana, belki **bid'at** bile değildi. Aynı şekilde, diğer grubun **bid'at-i seyyie** diye adlandırdığı şeyler de, **seyyieliği** bir tarafa, belki **bid'at** ten çok daha büyük bir cürümdü. Yâni, **önceden iyi niyetlerle ortaya konan bu hasene ve seyyie tâbîrleri, daha sonraları ifrata kaçılarak, böyle bilgisizce istismar edilmeğe çalışılmış, çeşitli çekişme, boğuşma ve hasımlıklara yol açmıştır**. Hatta, bu şekildeki davranışlarının faydalı olduğunu sananlar bile, çok olmuştur. [53]

Binâenaleyh, bu anlayışta olanlara göre, **şer'î manadaki bid'at** mefhûmunda, Sahâbe'den sonra ortaya çıkan her hususdaki yeniliklerde **dine ziyâdelik ve noksanlık** özelliği aranmalı bu ziyâdelik ve noksanlığın, şerîati getiren şahıs tarafından ne sözle, ne fiille, ne açıkça ve ne de işâret yoluyla izin verilmemiş olmalıdır. [54]

Dar kapsamlı şer'î anlamdaki bid'at anlayışına sahip olanlar, görüşlerini temelde "**Kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa**....." [55] diye başlayan Hadîse dayandırırlar. Geniş kapsamlı ele alanların aksine bunlar, Hadîsteki "**çığır açma**"/ "**Sünnet-i hasene**"ifâdesinden, **yeni bir şey ortaya koyma** anlamını değil de, **açılan çığırı ihyâ etme** anlamını algılarlar ve bu iddiâların da,

---

[52] **Yaran**, *A. g. mad.*, s. 130; **Karaman**, Hayreddin, *İslâm Işığında Günün Meseleleri*, I-II, İst., Nesil yayınları, . 1987, c. 2, s. 249, 261; **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 28; **Mahfûz**, *A.g.e.*, s. 26-27.

[53] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 69.

[54] **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9.

[55] **İbn Mâce**, *Mukaddime*, Bab : 14; **en-Neseî**, *Zekât*, Bab : 18; **et-Tirmîzî**, *İlim*, Bab : 15; **Müslim**, *İlim*, Bab : 6, *Zekât*, Bab : 20; **es-Sâ'âtî**, *A.g.e.*, c. 1, s. 189; **en-Nevevî**, Muhyeddin Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerif, *Şerhü Müslim*, (*Sahîh-i Müslim*'in altında), c. 5, s. 388.

"Kim benim Sünnet'imi ihyâ ederse....." [56] diye başlayan Hadîsle desteklerler. Daha açıkçası bunlar, öncekî Hadîstc bulunan **"Men Senne....."** ifâdesinin aslında, **"Men Ehyâ....."** mânâsında olduğunu, dolayısıyla yeni bir şey îcât etme değil de, tüm usûl ve esasları **konan Sünnet'i canlandırma ve gündemde tutma** olduğunu söylerler. Kısacası bunlar, **bid'atin lügat anlamı** üzerinde dururlar. Şu halde bunlara göre, Hadîsten anlaşılması gereken anlam, **Sonradan ortaya çıkmış şeylerin Sünnet'e muhâlif olmayıp, uygun olmasıdır. Yoksa yeni bir çığırın açılması değildir. Zîrâ, Hadîsteki ifâde de zâten, "Kim benim Sünnet'imi ihyâ ederse....." şeklindedir. Öyleyse, birinci Hadîs, kesinlikle "Kim güzel bir yol açarsa....." şeklinde anlaşılmamalıdır.** Böylece, bunların anlayışına göre, **sonradan ortaya çıkan şeylerden, sâdece Sünnet'e muhâlif olanlar bid'at olarak kabul edilmeli ve yalnızca şer'î anlamdaki bid'atler zemmedilmelidir.** Dolayısıyla bunlar, **her yeni olan şeye bid'at denilip denilmeyeceğine ve bid'atin güzel ve çirkine taksîm edilip edilmeyeceğine** bakmazlar. Bu görüşte olanlar için önemli olan şey, **bid'at olarak vasıflandırılan şeyin, şerîat örfünde zemmedilip edilmediği** meselesidir. [57]

Ayrıca bu gurupta olanlar, bid'ati geniş kapsamlı ele alanlar tarafından kabûl edilen, ***"işlerin en kötüsü sonradan ihdâs edilendir."*** [58], ***"Sonradan ihdâs edilen her şey bidattir."*** [59] ve ***"her bid'at dalâlettir."*** [60], gibi Hadîsleri de, kendi görüşleriyle bağdaşacak şekilde yoruma tâbiî tutmuşlar ve bu Hadîslerin genel ifâdelerini esas almışlardır. [61] Yâni bunlara göre, **buradaki ifâdelerde de bid'atin şer'î mânâsı esastır. O halde, zemmedilen bid'atin de aslında bu bid'at olması gerekir. Çünkü, Hz. Ömer'in terâvih için söylemiş olduğu *"ne güzel bid'at bu!* " vasıflamasında, bid'atin lügat mânâsı kastedilmiştir.**

İşte bid'at konusunda ortaya konan iki tür anlayış, bu şekilde özetlenebîlir.

Acaba **bid'at tâbîri, ilk defa ne zaman ve kimler tarafından ortaya konulmuştur ?** Bu sorunun cevabını **G. H. A Juynboll** bulmağa gayret eder, ama o, önce **bid'ati** târif ederek konuya girmeğe çalışır. **Ona göre, *bid'at / (innovation), Rutin olan şeyleri kıran her yeni fikir ve***

---

[56] **et-Tirmîzî**, *İlim*, Bab : 16; **İbn-Mâce**, *Mukaddime*, Bab : 15.

[57] **Yaran**, *A. g. mad.*, s. 130; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 171; **es-Sahîmî**, *A.g.mak.*, s. 115-116.

[58] **Müslim**, *Cum'a*, Bab : 43.

[59] **en-Nesei**, *'İdeyn*; Bab : 2; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, Bab : 71.

[60] **Ebû Dâvûd**, *Sünnet*, Bab : 6; **Müslim**, *Cum'a*, Bab : 43.

[61] **Yaran**, *A. g. mad.*, s. 130.

harekettir. *Rutin şeyler, genellikle, âdet hâlini almış olan toplum davranışlarıdır. Bunlara Arap Dili'nde* ***Sünnet*** *denilmektedir.*

Juynboll, daha sonra, **bid'at (=muhdesât)** teriminin orijinalitesini de, M. M Bravmann'dan naklen şu şekilde açıklar: "***Bid'at,*** *(=**İnnovation=muhdesât**) telakkîsinin orijini, İslâm öncesi devre ait kabul edilir. Çünkü İslâmîyet'in geldiği devirde, yâni câhiliye çağında* ***daha kuvvetli temeller üzerine tesis edilen herhangi bir âdetin, yeni ortaya konan fikir (yâni İslâm) tarafından tehlikeye düşürüldüğü*** *hissediliyor ve* ***bu yeni fikir, bid'at olarak telakkî ediliyordu***"[62]

Demek ki, **bid'at** terimi, İslâm ile ortaya çıkmış bir terim olmayıp, câhiliye devrinde de bilinen bir terim idi. Zîrâ, o devirlerde, **İslâm**'a bir **bid'at** gözüyle bakılıyor ve **yeni ortaya koyulmuş bir şey**miş gibi kabûl ediliyordu.

Câhiliye devrinde bilinen bu terimin, İslâm sonrası durumunu da **Juynboll** yine şu şekilde ortaya koyar: "***Bid'at*** *hakkında ki tüm görüşler,* ***eş-Şâfi'î*** *ve* ***en-Nevevî*** *tarafından formüle edilmiştir. Fakat tüm bu görüşlerde* ***bid'at,*** *münhasıran* ***dinsizlik*** *kabul edilmekteydi. Bu telakkî, tamamen İslâm'ın çok sonraki gelişmiş çağlarında geçerli bir telakkîydi. Çünkü* ***bid'at*** *telakkîsi, H:1/M:VII y.y.'ın ikinci yarısının ortalarındaki güvenilir kaynaklara kadar geri gitmekteydi*"[63] Demek ki, **Juynboll'a göre,** *bu tâbîr, İslâm'ın ilk yıllarına dayanmaktaydı* ve yine bu tâbîr onun ifâdesiyle, ***İslâm'ın ilk yıllarında Sünnet'e karşı olan şey*** *olarak algılanmaktaydı.* [64]

Öte yandan, **bid'at** tâbîrinin daha sonraki çağlarda geliştiğini ve **bid'at** literatürünün özellikle H:III. y.y.'dan sonra zenginleştiğini, **Vardit Rispler** de vurgulamaktadır. O, "*H:III. y.y.'dan sonra,* ***bid'at literatürü*** *adı altında yeni bir literatür gelişmişti*"der ve makalede bu ıstılâhı kendisinin seçtiğini söyler. Daha sonra o, şöyle devam eder: "*Bu literatür, çeşitli* ***bid'atlerden*** *bahseden kitapları ve çoğunlukla bu kitaplardan;* ***başlığı bid'atle başlayanları*** *kapsar. Öyle görünüyor ki,* ***bid'atleri*** *toparlayıp bir araya getiren ilk kitap,* ***Muhammed b. Vaddah*** *tarafından yazılmış olan,* ***el-Bid'a ve'n Nehyü 'Anhadır.*** [65]

---

[62] **Juynboll,** G. H :A, "*On the Chronology of the Concepts Fitna and Bid'a* " isimli makale, J.Sa.D., **c.** 5 (Jarusalem-1984), ss. 303-311, s. 308; Ayrıca, yukarıdaki **28 ve 29. Dipnotlara** da müracaat edilebilir.

[63] **Juynboll,** *A.g.mak.*, s. 308.

[64] **Juynboll,** *A.g.mak.*, s. 308.

[65] **Rispler,** *A.g.mak.*, s. 321.

Diğer yandan, **bid'at** terimini kimlerin ortaya koyduğu meselesini ise **Muhammed Khalid Masud, bid'at** hakkında yazdığı İngilizce makalesinde şöyle açıklar: "***Bid'at** doktrinin aslı, her **yeni**yi ve her **ilâve şeyleri bid'at** olarak kabul eden, bunları **sapma** ve **cehenneme açılan kapı** diye îlân eden birtakım **Hadîsçiler**'ce oluşturulmuştur. Böylece **bid'at** doktrininin ilk yorumu, sanki Hadîs âlimlerince yapılmış olmaktadır. Bu âlimler, sâdece **bid'at** terimini tanımlayıp onu diğer terimlerden arındırmakla yetinmemişler, aynı zamanda, **bid'atin** târiflerini tahlîl eden sosyal pratikleri de teşhis edip, tenkîde tâbî tuttular."* [66]

Ayrıca **Vardit Rispler** de, İslâm'ın ilk iki yüzyılındaki **bid'at** anlayışını değerlendirirken, değişik açıdan şöyle bir yorum ortaya koyar: "***Bid'atı**, zamanın şartlarıyla ve ihtiyâçlarıyla uyumlu hale getirip bağdaştırma ve bunlara göre, değerlendirmeye tâbî tutma işi, İslâm hukukçuları için kolay olmamış, onlara çok çetin gelmiştir. Bununla beraber, H:I. y.y.' dan itibâren de hep bu problem ile karşı karşıya gelmişler, kendilerini bu uyumluluğu yapma hususunda mecbûr hissetmişlerdir. Bu uyumun yapılma gerekliliği ise, **bid'atin teolojik ve sözlük anlamından** kaynaklanıyordu. Bu durum o zaman olduğu gibi, hâlâ da öyledir. Zîrâ, İslâm'ın en azından ilk iki yüzyılında **bid'at, dînî olarak Sünnet'in zıddı olarak kabul ediliyordu**. Anlam olarak da **muhdesât** ve **ihtirâ**'nın sinonimi olarak yorumlanmaktaydı. Böylece, **bid'atin sâdece bir terim olduğu yerlerdeki kullanımı** ile, **dînî konseptlerin oluşmuş olduğu üretken-kânûnî (şer'î) kullanımı** arasında bir fark oluşmuş oldu."* [67] Yâni **Rispler'e göre**, *daha **İslâm'ın ilk iki yüzyılında, bid'atin şer'î anlamı ile lügavî anlamları birbirinden ayırt edilmişti**. Fakat her nedense yine de **bid'at, dinsizlik olarak târif edilmekte** ve bu şekilde algılanmaktaydı. Bu durum, özellikle İslâm'ın ilerleyen asırlarında, daha da belirgin bir hal almıştı.* [68]

Öte yandan **Juynboll** ise, bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: "*İslâm'ın ilk yıllarında **Sünnet'e karşı olan şey**, **bid'at** olarak kabûl edilmekteydi. Ben, **bid'at** teriminde, ekserî durumlarda, belli bir dereceye kadar **birbiriyle karıştırılmış iki nüans** görüyorum. Bu nüanslardan **biri** dînî, **diğeri** ise sosyo-politik farktır. Buna göre, İslâm'ın ilk yılları, **sosyo-politik ve dînî telakkîlerin** birbiriyle at başı gittiği bir devre idi. Pratikte bütün **sosyal değerlendirmeler** ile **politik doğal durumlar**, dînî konseptleri aksettiriyordu. İşte bu nedenden ötürü, **bid'atin bu iki farklı anlamından** birini tümüyle savsaklarken diğer mânâ üzerinde durmak, **kanâatime***

---

[66] **Masud**, Muhammed Khalid, "*the Definition of Bid'a in the South-Asian Fatâwâ Literature.*" isimli makale, A. I. D., sa : 27, (Cairo, 1993) ss : 55-69, s. 55.

[67] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 320-321.

[68] **Juynboll**, *A.g.mak.*, s. 271, dip. no : 15; ve, s. 308.

*göre, hatâdır. **Bid'atçi** fikirler, birden bire kabûl edilmediği için, **İslâm'ı; bütün hayatlarına yön veren Allah'ın çizdiği bir yol** olarak kabûl edenlerin gözünde **bid'at**, dinsizlikti."* [69]

Juynboll, burada, **bid'ate** çok değişik bir yorum getirmektedir. **Ona göre**, ***bid'at** mefhumu değerlendirilirken, tarihî süreç, göz önünde bulundurulmalı ve İslâm'ın ilk yılları iyi değerlendirilmelidir.* O, **bid'ati** îzâh etmeye çalışmadan önce, **İslâm toplumunun yapısını** irdelemekte, toplum yapısıyla **bid'at** anlayışları arasında direkt bağ kurmağa çalışmakta ve sonuçta, şöyle bir yargıya varmaktadır: *"İslâm'ın ilk yılları, sosyolojik olarak incelenecek olursa, o günkü durumda **dînî yapı** ile **sosyo-politik yapının** iç içe olduğu görülür."*

Ona göre, ***pratikte bulunan bütün politik ve sosyal şeyler**, birer **dînî görünüm** arz ediyordu. **Bütün dînî telakkîlerin altında ise, sosyo-politik düşünceler yatıyordu**. İşte böyle bir yapıdaki toplumun **bid'at** anlayışı da aynen bünyesindeki özelliği taşımaktaydı. Yâni onların **bid'at anlayışında iki anlam** vardı; Birincisi **dînî**, ikincisi **sosyo-politik anlam**. İşte bundan dolayı **Sünnet'in karşısında** her ne varsa, onlar tarafından **bid'at** olarak kabûl edilmekteydi. Çünkü onların bütün hayatlarını, **Allah'ın çizmiş olduğu İslâm** belirliyordu. Bütün **dünyevî-sosyal-politik telakkîleri** ile **dînî telakkîleri** iç içeydi. Hiçbir olayı, dinin dışında düşünmüyorlardı ve tüm **sosyal-siyâsal-dünyevî telakkîlerinin** altında **din faktörü** yatmaktaydı. Aynı şekilde, **dînî telakkîlerini** de **sosyal, siyâsal ve dünyevî telakkîlerinden** uzak tutmuyorlardı. Bu yüzden **dînî ve dünyevî yaşayışları**, birbirinden ayırt edemeyecek tarzda iç içeydi. Bir şey hakkında hüküm verirken mihenge vuracakları şey tekti ve o da Sünnetti."* [70].**Juynboll**'un işte bu îzâhı, hakîkaten eşine belki de az rastlanılalacak derecede iknâ edici bir îzâhtır.

Öte yandan, **Goldziher** de aynen **Juynboll** gibi **bid'ate** iki anlam yüklemektedir. Ancak onun yüklediği anlam, **Juynboll** kadar dikkat çekici ve orijinal değildir. **Goldziher**'e göre, *"**Bid'atin** iki temel karakteristiği vardır: **a) Yenilik b) Ataların âdet haline getirdikleri pratikler üzerine bina edilmemek**."* [71]

Rispler, Goldziher'in ortaya koymuş olduğu **bid'atin** bu **iki temel karakteristik özelliğini** değerlendirmeye tâbî tutarken, bizlere şu açıklamalarda bulunur: *"**Bid'atın** bu iki özelliğinden ilki, onun **sözlük anlamı** ile ilgili olup, ikincisi ise **teolojik anlamı** ile ilgilidir. Bu ikinci yön, hem **Resûlüllah'ın** Sünnet'ini hem de İslâm cemiyetinde ideal olan şeyleri ifâde eder. Yâni*

---

[69] **Juynboll**, *A.g.mak.*, s. 308-309.
[70] **Juynboll**, *A.g.mak.*, *A. y.*

bid'at; Sünnet olmayan her şeydir." [72] **Rispler, bid'atin bu iki yönünü** de böylece ortaya koyduktan sonra, "***Bid'at**, yalnızca teolojik bir bakış açısıyla bakıldığında, zihinde, onun **sözlükte kullanılan anlamlarının** yanı sıra, **negatif anlamların** çağrışımını da yapmalıdır.*"der ve devamla şunları söyler: "*Ama bununla beraber, **bid'atin bu negatif çağrışımlar** meydana getirmesinden ötürü, -ilerleme ve gelişmeye çok korkunç bir engel meydana getirdiği düşüncesiyle- **Goldziher**, **bid'at** telakkîsinin zamanın ihtiyâçlarına göre, uyumlu hale getirilmesini ve ortaya çıkan yeni şeylerin **iyi ve övülmeğe lâyık olanıyla kötü ve kabûl edilemez olanının** ayırt edilmesi gerektiğini söyler.*" [73]

Görüldüğü üzere, **Juynboll**'un bize vermiş olduğu **bid'at** konusundaki orijinal bilgilerin yanı sıra, **Rispler** ve **Goldziher** de **bid'atin** bir diğer yönüne dikkatlerimizi çekmek istemektedir. **Rispler** ve **Goldziher**'e göre, *teolojik bir yaklaşımla yaklaşılırsa, elbette ki **bid'at**, zihinde **sözlük anlamlarının** dışında, **negatif çağrışımlar** da meydana getirir. Bu son derece de Tâbi'în bir durumdur. Lâkin **bid'ate** böyle sırf teolojik bir düşünceyle yaklaşılması hatâlıdır. Çünkü, **bid'ate** sâdece **negatif bir vasıf** kazandırmak, ilerleme ve gelişmeye engel teşkil eder. Bu ise çok tehlikeli bir durumdur. Böyle düşünce ve çağrışımlar, objektif bir tavırla yok edilmeli, yerine daha mutedil davranışlar sergilenmelidir.* **Goldziher** bu *mutedil davranışın da ancak, **bid'ati** zamanâ ve ihtiyâçlara göre, uyumlu hale getirmek ve **kabûl edilebilir bid'atlerle reddedilebilir bid'atleri** temyiz etmekle ortaya konabileceğ*ini vurgular. Hakîkaten, **bid'ate** yaklaşılırken mutedil davranılması gerekir. Ne, her şeyi **bid'at** sayarak, ortaya çıkan yenilikleri reddetmek sûretiyle aşırılığa kaçmak, ne de, bütünüyle salıvererek, İslâmî bir süzgeçten geçirmeyip, her yeni şeyi kabûllenmek doğru bir davranış olamaz. Nitekim İslâm ulemâsı da, bilhassa H:III. y.y.'dan itibâren [74] bu gerçeği gördüklerinden dolayı, ortaya çıkan yenilikler karşısında davranış belirleme ihtiyâcıyla karşı karşıya gelmişler, özellikle hukukçular, **negatif anlamda algılanan bid'at** mefhûmunu, yeni fikir ve pratikleri geliştirmek için anlaşılır bir sisteme sokmuşlardır. Bu sistem M:10. y.y.' da ictihâd kapısının kapanmasından sonra geliştirilmiş ve bununla da, böyle bir kapanışın verdiği durgunluğun atlatılması amaçlanmıştır. [75] Bundan dolayıdır ki, İslâm'ın ilerleyen çağlardaki **bid'at** yaklaşımında, **her bid'ate dinsizlik gözüyle bakmama** ve **bid'atleri, hasene** ve **seyyie** kısımlarına ayırma göze çarpmaktadır. Hatta İslâm bilginlerinin bununla da yetinmeye-

---

[71] **Goldziher, Ignaz**, *Muslim Studies* II, (London, 1967), s. 28.
[72] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 320.
[73] **Rispler**, *A.g.mak., A. y.*
[74] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 321.
[75] **Rispler**, *A.g.mak., A. y.*

rek, **bid'atin vâcibinin, mendûbunun olacağını** söylediklerine dahi şahit olunmaktadır. [76] Yalnız hemen şunu da kısaca vurgulamak gerekir ki, İslâm ulemâsı, **bid'ati** böyle kısımlara ayırırken, asla **şer'î anlamdaki bid'ati** taksîme tâbî tutmamışlar, **lügavî anlamdaki bid'ati** kısımlara ayırmışlardır. fakihlerin ifâdelerinde bulunan **bid'atin** taksîmâti işte bu anlam üzeredir. [77]

Diğer yandan, **bid'at** teriminin fetvâlar literatüründe yer alışı ise çok sonraki zamanlara rastlar. Zîrâ, bu alandaki en erken târifin **İbn Hacer**'e ait olduğunu söyleyebiliriz.[78] **İbn Hacer**'in 1567 de vefât ettiği göz önünde bulundurulacak olursa, **bid'atin** fetvâlar literatürüne ne kadar geç girdiği anlaşılabilir. Zîrâ, daha önceden de ifâde ettiğimiz gibi, **bid'ati** zamanın şartlarıyla uyumlu hale getirip bağdaştırmak, İslâm hukukçularına asla kolay gelmemiştir. [79] Belki, fetvâlar literatürüne geç girmesinin sebeplerinden birisi de bu olmaktadır.

1. 1. 3. 3. Bıd'at Konusunun Farklı Anlaşılma Nedenleri

İmâmların ve ilim adamlarının, **bid'at** hususunda böyle farklı tavırlar ve davranışlar sergilemeleri, kuşkusuz birtakım sebeplere ve etkenlere bağlıdır. Bu sebepleri, kısaca şöyle îzâh edebiliriz:

A) Psikolojik neden: Kişilerin, farklı mîzâç, meşrep tâbîata sahip oluşları:

Bilindiği gibi insanlar, karakter, tâbîat ve mîzâç açısından farklı farklıdırlar. Herkesin ayrı bir dünyası, olaylara muhtelif cihetlerden yaklaşımı ve yorumu vardır.

C) Sosyolojik neden: Kişilerin farklı çevrelerde yetişmeleri: İnsanların, yukarıda da îzâh edildiği gibi, ayrı ayrı mîzâç ve karakterlere sahip oluşlarının yanı sıra, onlara tesîr eden önemli bir etken de çevredir. Şüphesiz ki insanlar, yetiştikleri çevreye göre, çeşitlilik arz ederler. Çünkü kişi, çevresinin çocuğudur. Bundan dolayı da fertler, olaylara yaklaşma ve onları yorumlama hususunda, tümüyle çevrenin etkisi altındadırlar. Yâni, şahısların kişiliklerini, çevresi örmektedir. [80]

---

[76] Bu konudaki kaynaklar, ilerde "**Bid'atın kısımları**" konusu incelenirken verilecektir.

[77] **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9. **el-Birgivî, bid'atin lügavî ve ıstılâhî mânâlarını** verdikten sonra, üçe ayırır : **a /** İ'tikâtta, **b. /** Amelde veya İbâdette, **c. /** Âdette. Daha sonra bunları derecelendirmeye tâbî tutar. (Daha geniş bilgi için **bkz.**, **Yüksel**, Emrullah, *Les İdees Religiouse et Politiques Mehmet Birkewî*, Basılmamış Fransızca Doktora Tezi, Paris, 1972, s. 82-87).

[78] **Masud**, *A.g.mak.*, s. 61.

[79] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 320.

[80] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 252-253.

1. 1. 3. 4. İslâm Bilginleri'nın, Nasları Yorumlamadaki Farklı Metotları

Bu neden, yukarıdaki iki nedenin zorunlu olarak ortaya çıkardığı bir durumdur. Şöyle ki: İslâm ulemâsı, **bid'at** hususunda **Resûlüllah**'ın buyurduğu "***Her bid'at dalâlettir.***" [81] Hadîsine iki açıdan îzâh getirmişlerdir. Bu îzâh tarzları, onların **bid'ate** değişik hükümler yüklemesine sebep olmuştur:Bu îzâh tarzları şunlardır.

A) <u>Birinci İzâh Tarzı:</u> *Hadîsin kapsamı geniştir, lâkin bazı şeyler bu genel kapsamı dışında tutularak husûsîleştirilebilir.* [82]

Yâni bu îzâha göre: ***Küllün** genel kapsamı içerisinde bulunan cüzlerden bazıları, genel kapsam olan **Küllden** ayrı tutularak hususî bir hükme bağlanılabilir ve özel mütâlaa edilebilirler.* İşte bu şekilde ictihâdda bulunanlar, **bid'at** Hadîsinde **bid'ati lügavî anlamda** algılayıp, her yeni şeye dalâlet gözüyle bakmayanlardır. Bunlara göre, ***lügavî anlamda** her yeni şeye **bid'at** denilir, lâkin **şer'î anlamda bid'at** değildir. Bundan ötürü de **bid'at**, kısımlara ayrılabilir ve hasenesi seyyiesi olabilir.* Bu gurupta yer alanlar, *Hadîs genel kapsamlıdır, fakat bazı özel şeyler bu genel kapsamın dışında tutularak husûsîleştirilebilir* şeklinde ortaya koymuş oldukları ilkenin, insan zihninde muhtemelen meydana getirmiş olduğu, *husûsîleşen bir Hadîs, artık umûm ifâde eder mi?* sorusuna da şu şekilde mantîkî bir îzâh getirmeye çalışmışlar ve Hadîsin her durumda umûm özelliğini yitirmeyeceğini iddiâ etmişlerdir.

Güzelliği sâbit olan şey:

a / ***Ya, zâten bid'at değildir**: Bu durumda, ne Hadîsin genel ifâdesinde bir bozulma, ne de kapsamında husûsîleştirme söz konusudur.*

b / ***Ya da başka bir Nas ile husûsîleştirilmiştir**: Bu durumda da hem Hadîs husûsîleştirilmemiş, hem genel kapsamı muhâfaza edilmiş hem de adı geçen tahsîsin sınırlarına riâyet gösterilmiş olur.*[83]

Demek ki, <u>bunlar, her yeniliğe bid'at gözüyle bakmayanlar</u>dır ve bunlara göre, *yalnız hakîkî manadaki **bid'atler** dalâlettir.*

---

[81] **Bkz.**: bu bölümün **10. Dipnotu**.

[82] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 13.

[83] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 14.

B) <u>İkinci İzâh Tarzı:</u> *Hadîs genel kapsamlıdır husûsîleştirilemez.* [84]

Bu gurupta olanlara göre, de, *Hadîs, umûm ifâdesine göre, değerlendirilmeli ve hiçbir sûretle bu genel kapsamın içindeki cüzler husûsîleştirilmemelidir.*

1. 1. 4. BAZI İSLÂM ÂLİMLERİNE GÖRE BİD'AT TARİFLERİ

1. 1. 4. 1. Geniş Kapsamlı Târifler

A) <u>İmâm eş-Şâfi'î</u> (v. 204/809)

İmâm eş-Şâfi'î'ye göre: "***Sonradan ortaya atılıp da, Kitâb'a, Sünnet'e icmâa ve esere*** [85] ***muhâlif olan yenilikler bid'at, hayır olduğu konusunda hiçbir ihtilâf olmayan yenilikler ise, güzel bidattir.***". Yâni, **İmâm eş-Şâfi'î** nazarında ***bid'at****, iyi-kötü, yerilen-övülen kısımlarına ayrılır ve güzel* ***bid'at*** *diye nitelendirilen bu çeşit* ***bid'atler****, lügavî anlamdaki* ***bid'atlerdir.*** *Bu tür* ***bid'atler****, Resûlullah'tan ve Râşid Halîfeler dediğimiz dört büyük halîfeden sonra meydana gelmiş olan tüm hayırlı yenilikleri içine alır.* Bu târifiyle **İmâm eş-Şâfi'î**, ilk defa **bid'at** tâbîrini iki kısma ayırmış olmaktadır; **bid'at-i hasene ve bid'at-i hasene. Bid'atleri** böyle hasene ve seyyi'eye ilk defa ayıran **İmâm eş-Şâfi'î**, bu görüşünü, **Hz. Ömer**'ın terâvih hakkında "**ne güzel bid'at bu! ** " [86] sözüne dayandırmış ve bunu yaparken de, -muhtemelen- ***İslâm toplumunda, Resûlüllah devrinde bulunmayıp sonradan ortaya çıkan yeni ve faydalı gelişmelerin*** *meydana gelmesine engel olan* ***her şeye bid'at diyen kimselerin sert taraflarını törpülemeyi*** amaç edinmiştir. Yâni ona göre, **ortaya çıkarılan yenilikler, şerîat ölçülerine vurulup Naslar ile kritize edilmeli, bu ikisinin güzel ve makbûl dediği şeyler kabûl edilmeli, aykırı olduğuna şehâdet ettiği şeyler de çirkin ve merdût addedilmelidir.** Kısaca, **<u>İmâm eş-Şâfi'î'ye göre</u>, "Her bid'at zemmedilmeğe layıktır. Lâkin her yeni olan şey de bid'at değildir."** [87]

---

[84] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 13.

[85] **Rivâyet zinciri** Hz Peygamber'e kadar çıkmayıp bir Sahâbî veya bir Tabi'î de duran Hadîse **<u>Eser</u>** denir. (**Bkz.: Koçyiğit, *Hadîs Istılahları***, s. 101-102; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 124).

[86] **el-Buhârî**, *Salâtü't-Terâvîh*, Bab : 1; **Mâlik b. Enes**, *el-Muvatta'*, I (2 cüz halinde), Tah. : Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1992, *Kitâbü's-Salât fi'r-Ramazân*, Bab : 2.

[87] **<u>İmâm eş-Şâfi'î'nin bid'at târifi</u>** hakkında daha geniş malûmât için **Bkz. el-Askâlanî**, ***Fethü'l-Bârî***, **c.** 15, s. 179; **es-Suyûtî**, Celâleddin 'Abdurrahmân b. Ebîbekr, *el-Havî li'l-Fetâvâ*, I-II, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, tsz., **c.** 1, s. 255-256; **es-Suyûtî**, *el-Emrü bi'l-İttibâ' ve'n-Nehyü 'ani'l-İbtidâ'*, Tah. : Mustafa 'Aşûr, Kahire, Mektebetü'l-Kur'ân, tsz., ss. 160, s. 37-38; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 160-161; **et-Tehânevî**, *A.g.e.*, s. 133; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 2; **eş-Şirbâsî**, *A.g.mak.*, s. 914; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 498-499; **Madazlı**, Ahmed, "***Kur'ân-i Kerim'i Okuma ve Dinleme ile ilgili Bid'atler*** " isimli makale, E.Ü.İ.F.D., sa : 1, (Kayseri, 1983), ss. 217-248, s. 217; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119; **İbn Asâkir**, Ebü'l- Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, ***Tebyînü Kizbi'l-Mufteri***, 4. bs., Beyrut, Dârü'l-Küttâbi'l-Arabî, 1991, ss. 456, s. 97.

B) İbn Hazm (v. 456/1064)

İbn Hazm'e göre, "***Bid'at, Resûlüllah'a nispet edilme hususunda, herhangi bir asla dayanmayan her türlü söz ve iştir. Dînî ıstılâhta ise, Kur'ân'da işâret edilmeyen veya Resûlüllah'dan, hakkında bir rivâyet gelmeyen her şeyin ismi***"dir.

İbn Hazm vermiş olduğu bu kısa târifi, şu şekilde îzâh etmeye çalışır. *Ancak şu kadar var ki bu **bid'atler** de, kısım kısımdır ve genel anlamda **iki kısma** ayrılmaktadır. Bunlardan **birinci kısım**, yine kendi arasında ikiye ayrılmaktadır: **a / Sâhibinin sevâp kazanacağı türden olanlar**, **b. / Sâhibinin hayırlı ve iyi niyet taşıması nedeniyle mâzûr karşılananlar**. A şıkkında bulunan **bid'atler**, **hasen bid'atler**dir ve aslı itibârıyla mubâhtırlar. Nitekim, **Hz. Ömer**'in, "**ne güzel bid'at bu!** "sözü, buna en güzel şekilde işâret etmektedir. Bu türden olan **bid'atlerin** (her iki çeşidinin de) güzel olduğuna dalâlet eden özel bir nas bulunmasa da, genel anlamda şer'î Naslar bunların güzel olduğuna dalâlet etmektedirler. Bu **bid'atlerden ikinci kısımda** yer alanlar ise, **yerilen ve mâzûr görülmeyecek türden olanlardır**. Bu tür **bid'atler**, **hakkında bozuk olduğuna dâir delîller** bulunan **bid'atlerdir**. İşte bu tür **bid'atlerin güzel olduğuna hüküm verenler**, hatâya düşmüşlerdir.*[88]

İbn Hazm'ın bu târifi yukarıdaki iki târiften farklıdır. Zîrâ, bu târifte **İbn Hazm**, **bid'ate** değişik şekilde yaklaşmış ve farklı iki boyut ortaya koymuştur. Bu iki boyuttan birisi **ecir**, diğeri ise, **Sahabi**'nin **mâzûr görülüp görülmeyeceği** boyutlarıdır

Gerçekten **İbn Hazm**, **bid'ati**, sâdece **Allah ve Resûlüllah kaynaklı olmaması** açısından değerlendirmeğe tâbî tutmamış, **bid'atin** sınırlarını biraz daha genişletmeye gayret sarf etmiştir. Çünkü bundan önceki iki târifte, sâdece **bid'atin lügat yönü** ile, **Kitap ve Sünnet**'e **uygun olup olmama** hususlarına daha çok ağırlık verilmiştir. Yâni **İbn Hazm**'ın bu târifi, bir anlamda bir tekâmüldür ve **bid'at** anlayışının gelişim seyrini ortaya koymaktadır. Çünkü **İbn Hazm**, yukarıdaki târiflerde geçen vasıflarla yetinmemiş, bu vasıflara ilâveten, **zamanın gereksinimlerine ve ictihâdî gelişmelere uygun şartlar** da eklemiştir. **Meselâ**, bu şartlardan biri, **sâhibinin ecir kazanması ve mâzûr sayılmasıdır**.

Kanâatime göre, **İbn Hazm**'ın devriyle, **İmâm eş-Şâfi'î**'nin devri ve yaşadığı yer, sosyal, siyâsal, kültürel ve teknik bakımlardan şüphesiz birbirinden farklılık arz etmektedir. Zîrâ, bu iki şahıs arasında, 250 sene gibi uzun bir zaman dilimi vardır. Bu zaman dilimi içerisinde, oldukça

çok sayıda gelişmelerin ve ilerlemelerin olması muhakkaktır. Bu gelişme ve değişmelerin veya ortaya çıkan yeniliklerin, elbette ki İslâm'a göre, değerlendirilmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Yapılan değerlendirme ve yorumlamalar ise sâdece ictihâdla gerçekleşebilecek şeylerdir. İşte bu ictihâdların çoğalması ve yeniliklerin değerlendirmeğe tâbî tutulması, gündemde **bid'at** mefhûmunu sıcak tutulmasına ve asırlar boyu bu mefhûmu tartışılır olmasına zemîn hazırlamıştır. Zîrâ, **yenilikleri dâimî sûrette İslâm'a göre, değerlendirme olayı olan ictihâd çalışmaları, İmâm eş-Şâfi'î**'nin devrinde daha çok vukua gelmiş bulunduğundan dolayı, bu kez de **ictihâdların doğruluk dereceleri, ictihâd salâhiyeti, ictihâdın konusu ve şartları** gibi konular tartışılır olmuştur. Zannıma göre, bu tartışmaların çoğalması **bid'at** mefhûmuna yeni eklemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

İşte bundan dolayı **İbn Hazm, bid'ati** târif ederken, öncekilerin yetinmiş olduğu **Kur'ân'da bulunmayan ve hakkında Resûlüllah'tan bir rivâyet gelmeyen** şcklindcki vasıflamalarla yetinmemiş, buna ilâveten, "*...ancak, **bu bid'atlerin içinde (aslen meşrû değilmiş gibi göründüğü halde), hayır niyet taşıması sebebiyle sâhibinin mâzûr kabûl edildiği, hattâ ecir bile kazanabileceği türden bid'atler** olduğu gibi, **(aslen) güzel olan ve sâhibine sevâp kazandıran türden bid'atler** de bulunmaktadır.*" kısmını ekleme zaruretini hissetmiştir. Burada zikredilen birinci kısım **bid'atler, İzzet Ali Atıyye**'nin de dediği gibi "*....ictihâdla ilgilidir.*". Ve "*...muhtemelen birinci **tür bid'atlerden** maksat, **hatâlı ictihâdla değerlendirilen bid'atler (yenilikler)** olup, **ikinci tür bid'atlerden** maksat ise, **makbûl ictihâdla değerlendirilen yeniliklerdir**.*" [89]

C) <u>Râgıp el-İsfehânî (v. 502/1108)</u>

el-İsfehânî'ye göre, "***Bid'at, şeriatın sâhibine ve dinde önder kabûl edilen kişilerin görüşlerine uymamağa veya dinin sağlam esaslarına muhâlefet etmeğe neden olan görüşün ortaya atılmasıdır***." [90]

Diğer târifler gibi, **el-İsfehânî**'nin bu görüşü de oldukça önemlilik arz etmektedir. Zîrâ, o, târife, daha önceki târiflerde görülmeyen yeni bir unsur daha eklemiştir; "***İslâm da önder kabûl edenlere uymak*** ".... **el-İsfehânî**'den öncekilerde tek ölçü **Kur'ân ve Sünnet** olarak verilirken, onun buna bir de, "***İslâm da önder kabûl edilen şahıslara uymak*** "unsurunu da yerleştirmesi,

---

[88] **İbn Hazm**, Ebû Muhammed 'Ali el-Endelûsî, *el-İhkâm fî usûli'l- Ahkâm*, I-II (7 cüz halinde) Tah. : Ahmed Şâkir, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-'Âsıma, tsz., **c.** 1, s. 43; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7 s. 499; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 161.

[89] **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 161, dip. no : 1.

[90] **el-İsfehânî**, *A.g.e.*, s. 50, **Topaloğlu**, Bekir, *Kelâm İlmi*, 2. bs., İst., Damla Yayınevi, 1985, ss. 372, s. 152.

bid'at mefhûmunun giderek genişlemesini göstermesi açısından oldukça önemlilik arz etmektedir. Bu genişlemeden hareketle, daha sonraları **bid'at** mefhûmu irdelenirken *acaba yenilikler hususunda Sahâbe'nin Sünnet'i de ölçü olarak kabûl edilebilir mi?* veya *Sahâbe'nin Sünnet'i'nin yanında Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în'nin yaptıkları şeyler **muhdesât** kabûl edilir mi?* gibi meseleler de, yeniliklerin **bid'at** olup olmaması tartışmalarında sorulur olmuş, bu sorulara göre, **bid'at** mefhûmuna yeni boyutlar kazandırılmıştır. Biz bu meseleyi ilerde, "**Sahâbe Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în'in Ortaya Koyduğu Yenilikler Bid'at Sayılabilir mi?** " konusunu işlerken îzâh etmeğe çalışacağız. İşte bu tartışmalara bir zemîn hazırladığından dolayı, **el-İsfehânî**'nin bu târifi önemlilik arz etmektedir.

D) el-Gazzâlî (v. 505/1111)

el-Gazzâlî'ye göre, "***Bid'at, kadîm Sünnet'i ve Ashâb tarafından tutulmuş bir yolu kaldıran ve değiştiren şey***"dir ve **mezmûm olan bid'at işte bu bid'at**tir. [91]

Yâni İmâm **el-Gazzâlî**'ye göre, "***Her bid'at, kesinlikle mezmûmdur. Zîrâ, bid'atler, kadîm bir Sünnet'i ortadan kaldırır. Kadîm Sünnet ise, eskiden beri yerleşmiş ve beğenilmiş olan usûl ve âdetlerdir.***"Yine ona göre, "***Delillerle hak mezhep olduğu sâbit olan Selef mezhebine zıt yollara sapmak da bid'attir. Binâenaleyh, avâmın te'vîle, ulemânın da müteşâbih olan şeylere dalmaları birer kötü bid'attir. Bunun zıddı olan bid'ati red ve ondan el çekme ise, beğenilmiş bir Sünnettir.***" [92]

İmâm **el-Gazzâlî**, mezmûm olan (beğenilmeyip reddedilen) **bid'ati** bu şekilde ortaya koyduktan sonra, meseleyi daha da vuzûha kavuşturmak için, her **yeni şeyin bid'at olup olmadığı** meselesine de parmak basmakta ve şu açıklamayı yapmaktadır. "***Bir şeyin Resûlüllah'tan sonra îcât edildiği söyleniyorsa, îcât edilen bu yeniliklerin tümü, yasak edilmiş cinsten şeyler değillerdir. Yasak olan îcâtlar, sâbit bir Sünnet'e ters düşen ve illeti devam eden şer'î bir hükmü ortadan kaldıran îcâtlardır. Hatta sebeplerinin değişmesi ile bazı hallerde bid'atler vâcip bile olabilirler.....Bu gibi bid'atlerin kerâhetle bir ilgisi yoktur.***"[93]

---

[91] **el-Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İlcâmü'l-'Avâm 'an 'İlmi'l-Kelâm, (Mecmû'atü'r-Resâili'l-el-Gazzâlî* içinde) I-VII, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1986, c. 4, s. 96.

[92] **el-Gazzâlî**, *İlcâm*, s. c. 4, s. 95, 96; **Kerimoğlu**, Yûsûf, *Kelimeler Kavramlar*, İst., İnkılap Yayınları, 1983, ss. 166, s. 60.

[93] **el-Gazzâlî**, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Tah. : Ahmed Sa'd 'Ali, Mısır, Matbâ'atü Mustafa el-Bâbî, 1939, c. 2, s. 3; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 359; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 161; **Havvâ**, *A.g.e.*, c. 7, s. 499; **Özler**, Mevlût, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İst., Nûn Yayıncılık, 1996, ss. 158, s. 112; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119.

Yukarıdaki ifâdelerden anlaşıldığına göre, İmâm **el-Gazzâlî**'nin buradaki **mezmûm olmayan bid'atten** maksadı, **dünyevî alandaki bid'atler** (yenilikler) dir, **dînî alandaki bid'atler** değildir. Zîrâ, onun ifâdelerinin devamında şu tespitlere rastlamaktayız. "***Meselâ, şu dört bid'atin bile hepsi bir değildir. Çöğen, elek, sofra ve masa üzerinde yemek yeme.***" [94] İmâm **el-Gazzâlî**'nin burada, yasak olan **bid'atler**in sınırını çizdikten sonra "B*azı hallerde bile bid'atlerin değişip vâcip olacağı* "nı söylemesi, **bid'atlerin hepsinin bir tutulmaması gerektiğine**, ayrıca **zamanın gerekleri sonucu ortaya çıkmış olan yenilik ve îcâtlar**dan örnek vermesi de, onun **dünyevî, îcâtları bid'at saymadığına** bir işârettir. Şu halde ona göre, *mezmûm bid'atlerin kapsamına, bu tür îcâtlar dâhil edilmemelidir.* [95]

Hakîkaten **el-Gazzâlî**'nin bu târifi, önceki dört târife göre, orijinaldir ve önemlidir. Zîrâ, önceki târiflerde bulunmayan şu unsurları, **el-Gazzâlî**'nin, **bid'at** mefhûmuna sokması ve **bid'at** mefhûmuna yeni bir boyut kazandırmazsı, önemli bir gelişmedir. Bu unsurları şöyle sıralayabiliriz:

a / Her bid'at mezmûmdur, lâkin, her îcât bid'at değildir.

b / Selef mezhebinin zıddı olan yollara sapma, -Meselâ, câhillerin te'vîle, âlimlerin de müteşâbihâti araştırma yoluna sapması -bid'attır.

c / Bid'at konusunda sebepler üzerinde iyice düşünmelidir. Sebeplerin or tadan kalk masıyla bid'atler vâcip bile olabilirleri.

d / Her bid'at bir değildir.

E) İbn Asâkir (v. 571/1175)

İbn Asâkir'e göre, "***Bid'at, ister iyi şeyler cinsinden olsun, ister kötü şeyler cinsinden olsun, yeni îcât edilen ve ortaya konulan şey.***"dir.

İbn Asâkir'de, aynen İmâm **el-Gazzâlî** ve daha sonra gelenler gibi **her bid'atin dalâletle vasıflanamayacağını** [96] ifâde etmiş ve dikkatlerimizi bu konuya çekmek istemiştir.

Yalnız burada yanlış anlaşılan bir konu vardır. İslâm bilginlerinin bir kısmı **her bid'at dalâletle vasıflanamaz** derlerken, bazı kimseler, bu şekilde târif yapanları ağır şekilde ithâm etmişler ve düpedüz **Hadîsin ahkâmını değiştirmek** ile suçlamışlardır. Zîrâ, onlara göre, *Ha-*

---

[94] **el-Gazzâlî**, *İhyâ*, c. 2, s. 3.

[95] **Bkz. el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 359.

[96] **İbn Asâkir**, *Tebyîn, g. e.*, s. 94; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 368.

dîste, her muhdes (yeni ortaya çıkan) şeylerin bid'at olduğu ve her bid'atin de dalâlet olduğu vurgulanırken, kalkıp da, daha nasıl her bid'at dalâletle vasıflanamaz iddiâsında bulunulabilir?

Halbuki, onlar, **Hadîste geçen yeniliğin dinde yenilik olduğu** ve **Resûlüllah'ın maksadının da bu olduğu** gerçeğini, sanki kasıtlı olarak görmezlikten gelmişlerdir. Nitekim bu durum, Hadîste de açıkça belirtilmiş ve "***Kim bizim dînimizde, ona muvâfık olmayan şeyler ortaya atarsa o, merdûttur.***"[97] buyurulmuştur. **Resûlüllah'ın, buradaki maksadı**, kesinlikle **dünyevî alandaki yenilikler değildir**. [98] Ayrıca, **Resûlüllah**'ın buradaki maksadının dünyevî alandaki yenilikler olmadığı hususu nasıl netse, ***her bid'at dalâletle vasıflanamaz*** diyen İslâm ulemâsının bu sözlerindeki maksatlarının **şer'î manadaki bid'at olmadığı** hususu da o kadar nettir. Eğer, onların eserleri biraz incelenecek olursa, bu durum açıkça kendini gösterecektir. Öyle ise, **kanâatime göre**, bu şekildeki ithâmların altında, olsa olsa ya kasıt veya cehâlet yatmaktadır.

F) İbn Esîr (v. 630/1232)

İbn Esîr, dîğerlerinden farklı olarak, önce **bid'ati** kısımlara ayırır, sonra da tarifini vermeğe çalışır. Ona göre, "***Bid'at** İki kısımdır: **a / Bid'at-i hüda**, hidâyete yönelten bid'at, **b. / Bid'at-i dalâl**, sapıklığa yönelten bid'at. Allahü Teâlâ'nın ve Resûlüllah'ın emrine aykırı düşen bid'at, yerilen ve kabûl edilmesi mümkün olmayan bid'attir. Diğer yandan Allahü Teâlâ'nın, yâhut Resûlulah'ın hoş gösterdiği ve teşvîk ettiği türden olan yenilikler ise övülen bid'atlerdir.*". [99]

Görüldüğü üzere **İbn Esîr**'de, **bid'atin** mâhiyeti konusunda **İmâm eş-Şâfi'î** ve ondan sonra yukarıda zikredilen yedi şahsın görüşünü paylaşmaktadır.

Yâni o, şu iki temel esâsın altını çizmeğe çalışmaktadır. **a / Her türlü yenilik bid'at değildir. b. / Her yeniliğin bid'at olduğu Hadîsindeki yenilik ifâdesini, şeriatın temel ilkelerine aykırı düşen uygulamalar şeklinde açıklamak gerekir**"[100]

Diğer yandan **İbn Esîr**, ***bid'ati hüdânın olabileceğini*** savunur. **Ona göre**, ***Allah ve Resûlü'nünun umûmîyetle yapılmasını tavsiye ettiği güzel şeyler demek, şerîata (Naslar'a) ters***

---

[97] **Bkz.** bu bölümün **10, 11** ve **12.** Dipnotları.

[98] Bu konu, ilerde "**Her muhdesât bid'at mi dir?** " başlığı altında incelenecektir.

[99] **İbn Esîr**, Mecdüddin b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*, I-V, Tah. : Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Muhammed Muhammed et - Tenâhî, 4. bs., Kum, Müessesetü İsmâ'iliyyân, 1347, **c.** 1, s. 106; **es-Sâ'âtî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 189; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 161; **Özler**, *73 Fırka*, s. 111; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119-120; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 499-500; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 6; **ez-Zebîdî**, *A.g.e.*, s. 271.

olmayan şeyler demektir. Ayrıca o, *bu özellikteki güzel şeyleri işleyenlerin sevâp kazanacağına* da dikkat çeker ve *delîl olarak Resûllah'ın* "***Kim güzel bir Sünnet (âdet) başlatırsa, ona hem kendi sevâbı hem de bu işi devam ettirenlerin sevâbı verilir.***" [101] Hadîsini zikreder. *Aksini, yâni bid'at-i dalâleti-işleyenlerin de bunun tersi cezâya çarptırılacağını* söyler ve yukarıdaki Hadîsin devamını zikreder. Yine **İbn Esîr**, ***her ne kadar örfte bid'at kelimesi zem için kullanılmış olsa da aslında bunun böyle olmadığını ve lügavî anlamda her yeniliğe bid'at dendiğ***ini îmâ eder ve **Hz. Ömer**'in terâvihin cemâat ile kılınması hakkındaki "**ne güzel bid'at bu!** "sözünü, iddiâsına delîl getiriri. Ona göre, *bid'ati hûdâ denilen yenilikler, bu nevi yeniliklerdendir. Zâten Hz. Ömer'in bu sözü de böyle mütâlaa edilmiştir.*

Görüldüğü üzere, hayır nevinden kabûle şâyân, bir fiilî, **Hz. Ömer bid'at** diye nitelendirmiş ve onu övmüştür. **İbn Esîr, Hz. Ömer**'in bu ifâdesinin nedenini ortaya koyarken de, "*Halbuki, Resûlüllah, cemâatle terâvih namazı kılmayı Müslümanlar'a Sünnet kılmamış, birkaç gece cemâatle kıldıktan sonra câmiyi terk etmiş ve bundan sonra insanları da cemâat ile terâvih kılmaları için bir araya toplamamıştı. Bu durum **Hz. Ebûbekr** devrinde de mevcût değildi. Fakat, **Hz. Ömer**, (daha önce mevcût bulunmayan) bu (toplu haldeki terâvih) namazı kılma işine teşvîk etmiş ve bu uygulamaya, (daha önce böyle bir şey bulunmadığı için) **bid'at** ismini vermişti.*"şeklinde bir açıklama yapar ve "***Hz. Ömer'in bu hareketinin aslında Sünnet olduğu***na dikkatlerimizi çeker. **Ona göre**, *bunun en net delîli ise,* "***Benim ve benden sonraki Râşid Halîfelerimin Sünnetlerine yapışınız.***" [102] "***Benden sonra gelen Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'e uyunuz.***"[103] Hadîsleridir. Onun taşımış olduğu bu görüş, daha sonra mutedil ulemânın görüşü olmuştur. [104]

G) İzzeddin b. 'Abdisselâm (v. 660/1261)

İzzeddin b. 'Abdisselâm'a göre, "***Bid'at, Resûlüllah'ın yaşadığı devirde bulunmayan işler*** "dir.

O, bu şekildeki kısa bir târiften sonra **bid'atleri vâcip, mendûp, mubâh, mekruh, harâm kısımlarına ayırır** ve şöyle devam eder: "***Bunların vâcibini, mendûbunu, mubâhını haramını, mekruhunu, bilmek için önce şer'î kaidelere vurmak lâzım gelir. Eğer bid'at (yeni îcât edilen***

---

[100] **Bkz.** Bir önceki dipnotun kaynakları.

[101] **Bkz. İbn Mâce**, *Mukaddime*, Bab : 14; **en-Neseî**, *Zekât*, Bab : 18; **Müslim**, *İlim*, Bab : 6; *Zekât*, Bab : 20.

[102] **Ebû Davûd**, *Kitâbü's-Sünne*, Bab : 6.

[103] **et-Tirmîzî**, *Kitâbü'l-Menâkıb*, Bab : 16.

[104] **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 120.

şey) vâcip ölçülerine uyuyorsa vâcip; ***harâma** uyuyorsa harâm*; ***mekruha** uyuyorsa mekruhtur.*"[105] **Bid'atın** bu tarz ***beşe taksîm edilişi***ne ilk defa biz, **İzzeddin b. 'Abdisselâm**'da rastlamaktayız. Bu taksîmi daha sonraları, **en-Nevevî, ez-Zerkeşî** (v. 794/1391), **el-Karâfî, es-Suyûtî,** gibi pek çok büyük âlimler de temel almış ve eserlerinde bu târifi tercîh etmişlerdir. [106] Bu özelliğinden dolayı **İbn 'Abdisselâm**'ın bu târifi çok büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Yalnız burada hemen şu açıklamayı yapmak gerekmektedir. Aslında bu târif, **İmâm eş-Şâfi'î**'nin târifinin detaylaştırılmış şeklidir. Zîrâ, **İbn 'Abdisselâm**'ın taksîmâtında bulunan **harâm ve mekruh bid'atleri, eş-Şâfi'î'nin bid'at-i dalâl kategorisinde**; yine **İbn 'Abdisselâm**'ın, **mubâh, mendûp ve vâcip bid'atlerini de, eş-Şâfi'î'nin bid'ati hüdâ sınıfında** kabûl edersek, o zaman **aynen eş-Şâfi'î'nin bid'at târifi ortaya çıkar** ve sanki **İzzeddin b. 'Abdisselâm**'ın târifi, **eş-Şâfi'î**'nin târifinin detayı gibi olmuş olur. Öyleyse, târifler ne kadar detaylandırılırsa detaylandırılsın, **temel anlamda iki çeşit bid'at vardır**; **Bid'at-i hasene ve bid'at-i seyyie**. Bundan da anlaşılmaktadır ki, bu kadar çok **bid'at** târifinin aslını **İmâm eş-Şâfi'î**'nin târifi oluşturmaktadır.[107]

H) en-Nevevî (v. 676/1277)

en-Nevevî'ye göre, "***Bid'at, Resûlüllah devrinde bulunmayıp sonradan ortaya çıkan yeniliklerdir ki bid'ati-hasene ve bid'at-i kabîha diye iki kısma ayırılır.***" [108]

Önceki tariflerde olduğu gibi, **en-Nevevî**'nin tarifinde de, **İmâm eş-Şâfi'î**'nin **bid'at** taksîminin esâs alındığı gözükmektedir. [109] Yalnız o, sadece **eş-Şâfi'î**' ile yetinmeyip, **İzzeddin b. 'Abdisselâm**'ın görüşünden de faydalanarak, **bid'atleri vâcip, mendûp, mubâh, mekruh ve harâm** diye beş kısma ayırmaktadır.[110] Fakat hem **İzzeddin b. 'Abdisselâm**'da hem de **en-Nevevî**'de **bid'atin Sünnet'e muhâlefet ile kayıtlı olduğu** görüşü daha ağır basmaktadır. [111]

---

[105] **İbn 'Abdisselâm**, 'İzzüddin, *Kavâ'idü'l-Ahkâm*, I (2 cüz halinde), Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, tsz., **c.** 2, s. 172-173; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 352-353.

[106] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 352-355.

[107] Bu görüşe yakın bir görüş için **Bkz. Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119.

[108] **en-Nevevî**, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğât*, I-III, Mısır, İdâretü't-Tıbâ'ati'l-'Amire, tsz., kısım : II, **c.** 1, s. 22; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 264; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*, s. 229; **el-Mekkî**, Muhammed b. 'Ali el-Mâlikî, *Tehzibü'l-Fürûk*, *(el-Fürûk*'un kenarında*)*, **c.** 4, s. 219.

[109] **en-Nevevî**, *Tehzîb*, s. 22; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255.

[110] **en-Nevevî**, *Şerhü Müslim*, **c.** 6, s. 154-155; *Tehzîb*, s. 22-23; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*, s. 229-230; **el- Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 353; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255; **el-Mekkî**, *A.g.e.*, s. 219.

[111] **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119.

I) el-Karâfî (v. 684/1285)

el-Karâfî'ye göre, "***Bid'at**, üç devirde (Sahâbe-Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în devirlerinde) herhangi bir şekilde yadırganmayan ve şer'î bir asla dayanmayan her türlü yeniliklerdir. Bu yenilikler, her ne kadar da **lügat anlamında bid'at** sayılsa da **şer'î anlamda bid'at** değildir.*"[112]

el-Karâfî, yazmış olduğu **el-Furûk** isimli eserinde, yukarıda ortaya koymuş olduğu **bid'at** görüşünden sonra, **İbn Arabî** (v. 468/1075) ve **İzzeddin b. 'Abdisselâm**'ın *beşli taksîmâtını* daha da sistemli bir şekilde inceler. [113]

J) et-Taftâzânî (v. 793/1390)

et-Taftâzânî, **bid'ati** târif ederken direkt olarak kendisine ait bir târif ortaya koymaz. O, önce **bid'atçi**nin durumunu irdelemeye çalışır. **Bid'atçiyi**, mümin, kâfir, fâsık kategorileri arasında bir yere oturttuktan sonra, **bid'atçinin fâsık hükmünde olduğu**na dikkatleri çeker. Burada **bid'atçi**nin kısa bir târifini vererek, onun **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat yoluna aykırı davranan kimse** olduğunu vurgular. **et-Taftâzânî**, daha sonra mezheplerin bu noktadaki tavırlarını sergilemeye çalışır. **Ona göre**, "*Gerek **Mâtürîdîler'in** gerekse **Eş'arîler'in muhakkik âlimleri**, birbirlerini dalâlet ile nispet etmiş değillerdir. Ancak, körük örüne bir mezhebe bağlı olan bâtıl ehli kişiler, bunun dışındadır. Bunlar, çoğu zaman fer'i meselelerde dahi birbirlerini **bid'at** ve dalâlet ile ithâm ederek ihtilâfa düşmüşlerdir.*"[114]

et-Taftâzânî eserinde, bu bâtıl mezhep sahiplerinin, hangi fürû meselelerinde birbirlerini tekfîr ettiklerine dâir bir kaç örnek verdikten sonra bu fırkaların hatâya düşme sebeplerini de **bid'atlerin mâhiyetinin ne olduğunu bilmeme**ye bağlar. Zîrâ, **et-Taftâzânî'ye göre**, *onlar, **bid'atin, dinde meydana getirilen yenilikler olduğu**nu biliyorlar, lâkin bu yeniliklerin Sahâbe ve Tâbi'în devrinde olmayan ve herhangi şer'î bir delîlin de dalâlet etmediği türden yenilikler olduğunu bilmiyorlardı.* **Ona göre**, *birtakım câhiller ortaya çıkıp, Ashâb döneminde işlenmeyen ve onlardan sonra ortaya çıkan her şeye **bid'at** diyorlar ve bunları **kötü bid'atler** arasında sayıyorlardı Halbuki, bu câhillerin ellerinde, bu tür yeniliklerin kötü olduklarına dalâlet eden bir delîlleri de yok idi. Onlar'ın delîl diye tutturdukları şey, sâdece Resûlüllah'ın "**Sizleri yeni-***

---

[112] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 5.

[113] **el-Karâfî**, Şihâbüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, *el-Fürûk*, I-II (4 cüz halinde), Beyrut, 'Âlemü'l-Kütüb, tsz., c. 4, s. 202-205; **Mahfûz**, *A.g.e.*, s. 30.

[114] **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Makâsıd*, I-V, . Tah. : Dr. 'Abdurrahman 'Umeyre, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütüb, 1989, c. 5, s. 230-232; **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. -27.

lik yapmaktan men ederim "şeklindeki mâlûm Hadîsi idi. Halbuki, bunlar bu Hadîste kastedilen mânânın, dinde olmayan şeyleri dindenmiş gibi göstermek olduğunu bilmiyorlardı. [115]

Özetle;

et-Taftâzânî'nin **bid'at** anlayışında **kötü bid'at** diye vasıflandırılan yenilikler, **her cins yenilik** değildir. Ona göre, *bir yeniliğin kötü **bid'at** olabilmesi için, ona göre, Sahâbe ve Tabi'în devrinde yapılmamış olmalı, şer'î bir delîle dayanmamalı, kötü olduğuna dâir bir delîl bulunmalı, sanki dindenmiş gibi gösterilmelidir.*

K) el-Curcânî (v. 816/1413)

el-Curcânî, bid'ati iki şekilde târif etmektedir.

a / ***"Bid'at, Sünnet'e muhâlif olan fiildir. Zîrâ, dinde yeni bir şey ortaya koymağa çalışan kimsenin bu yeniliği, en azından dinde önder kabûl edilen kimselerin ictihâdî görüşleriyle uyuşmaz."***

b / ***"Bid'at, Sahâbe ve Tâbi'în zamanında bulunmayan veya herhangi bir şer'î delîlin gerekli kılmadığı şeydir."*** [116]

el-Curcânî'nin târifinde, daha öncekilerin târiflerinde rastlanılmayan bir unsur vardır ki, o da ***imâmların görüşünü de bid'atte ölçü olarak kabûl etme***dir. Zîrâ, ***imâmların görüşleri*** ifâdesi, daha önceki târiflerde **bid'at** hususunda aslâ belirleyici bir özellik taşımamaktaydı. Dolayısıyla, **el-Curcânî**'den itibâren, târifin genişlemeğe başladığına da şahit olmaktayız.

L) es-Suyûtî (v. 911/1505)

es-Suyûtî, bid'ati îzâh ederken, yukarıda ismi geçen **İbn Cevzî**'nin görüşlerini aynen aktarmışır. Dolayısıyla **bid'atin** târifi hususunda ikisi arasında fark yoktur. Öyle ki **bid'atin** târifine varıncaya kadar ifâdeler aynıdır.[117]

Fakat **bid'atler**in taksîmi meselesinde durum aynîlik arz etmez. Zîrâ, bu konuda **es-Suyûtî, İbn Cevzî**'den ayrılır ve **İmâm eş-Şâfi'î**'nin görüşünü benimser. Hatta, **es-Suyûtî, bid'atin güzel**

---

[115] **et-Taftâzâni**, *Şerhü'l-Makâsıd*, c. 5, s. 230-232.

[116] **el-Curcânî**, eş-Şerif 'Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Beyrut, Dârü's-Sürûr, 1306, ss. 120, s. 19; **Özler**, *73 Fırka*, s. 107; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 265, 357.

[117] **Krş.: İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 226.

ve çirkine taksîm edileceği fikrini benimsemekten öte, [118] bunu daha da sistematik bir şemaya dönüştürerek, [119] bir ilke imza atmış olur. Çünkü, **es-Suyûtî**'nin devrine kadar geçen zaman dilimi içinde yazılan kitaplardan bulabildiklerimizde, bu şema, pek gözümüze çarpmadı. [120] Her ne kadar da bu şemada ifâde edilen şeylerin, daha önceki ulemâ tarafından zikredilmiş olama ihtimâli varsa da, böyle farklı kişilerin ifâdelerinin bir araya getirilmesi ve sistematize edilmesi çok önemlidir. Nitekim, **es-Suyûtî, bid'atin ikiye taksîm edilmekle sınırlı kalmayacağını, beşe taksîm edilebileceğini** dahi burada göstermektedir.[121]

M) 'Abdülhayy el-Leknevî (1304/1886)

'Abdülhayy el-Leknevî'ye göre, "***Hz. Peygamber zamanında meydana gelen şeyler, ister kendisi tarafından işlensin, isterse Ashâb tarafından işlenip onun tarafından bir müdahale görmeden kabûl edilsin, kesinlikle ve ittifâkla bid'at değildir. Ancak Hz. Peygamber'den sonra meydana çıkan şeyler, muhdes (yenilik) mânâsıyla genel anlamda bid'attirler. Bu bid'atler, âdet cinsinden olduğu gibi, ibâdet cinsinden de olabilir.***" [122]

el-Leknevî'nin bir başka **bid'at târifi** de şudur: "***Sahâbe, Tâbi'în ve daha sonra gelen üçüncü kuşağın -ki bunlar, Tebe'e-i Tâbi'în'dirler- kendi zamanlarında işledikleri şeyler, ya da başkaları tarafından işlenildiği halde, kendilerince tepkiyle karşılanmayan fiil ve davranışlar, Şâri'in (şerîat koyucusunun) bizlere yasak etmediği bid'atler (yenilikler) dir.***" [123]

el-Leknevî, sonradan ortaya çıkan şeyleri değerlendirmeğe tâbî tutarken, bunların hepsinin **bid'at** olmayacağını belirtmekte ve **bid'at** için birtakım şartlar ileri sürmektedir. Biz bunların tafsîlatını daha sonraki konulara bırakarak özetle iki hususu belirtmek istiyoruz. **Ona** göre, *yeniliklerde aranılması gereken şey, Hakkında kötü olduğuna dâir delîl'in olması ve Sahâbe-Tâbi'în-Etba'ü't-Tâbi'în neslinden birinin kabûl edip etmediğine dâir bir bilginin bulunup bulunmamasıdır.*[124]

---

[118] **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255-256.
[119] **es-Suyûtî**, *el-Emrû bi'l-ittibâ'*, s. 37-41.
[120] Bu şema "**Bid'atın Kısımları** " bölümünde sunulacaktır.
[121] **es-Suyûtî**, *el-Havî*, **c.** 1, s. 255-256.
[122] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 33-34; **Özler**, *73 Fırka*, s. 107.
[123] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 23.
[124] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 34.

1. 1. 4. 2. Dar Kapsamlı Tarifler

A) Ebü'l-Ferec İbn Cevzî (v. 597/1200)

İbn Cevzî'ye göre, "***Bid'at, daha önceden ortada yokken, sonradan ortaya konulan herhangi bir işten ibârettir.***" Yine ona göre, ***bid'atlerde gâlip olan karakter; şerîate muhâlif olma, şerîatle çatışma, noksanlaştırma ve ekleme yapmak sûretiyle şerîat konularında değişiklik yapma*** (bir şeyi kaldırıp başka şeyi koyma) ***gibi özellikler taşımaktadır.*** [125]

İbn Cevzî'nin bu târifi yukarıdaki târiflere benzememektedir. Zîrâ, onun bu anlayışı, tümüyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Nitekim, **İbn Cevzî**, tarihte ***bid'atleri güzel ve çirkine ayırma*** fikrine karşı gelen İslâm bilginlerinin, en önde gelen şîmalarından biridir. Bu tavır, **bid'at** hususunda sert ve müsâmahasız bir tavırdır

Bid'atler hususunda bu tavrı sergileyen kişiler, genelde, bütün **bid'atleri** tamamen **şerîate muhâlefet edip onunla çatışan, dine birtakım ekleme ve çıkartma yapmak sûretiyle yapısını değiştiren şeyler** olarak görmektedirler. Yâni bu çizgide olanlarda, daha öncekilerde görüldüğü gibi, **birtakım bid'atlere (yeni îcât edilen şeylere) kötü damgası vurmama** veya **bazı bid'atleri hoş karşılıma** şeklinde bir anlayışa rastlayamamaktayız. Bu çizgi, **İbn Teymiyye, İbn Kayyim, eş-Şâtıbî** v.b. nin çizgisidir.

Binâenaleyh, **İbn Cevzî**'nin başını çektiği bu gurup, dindeki her türlü yeniliğe karşıdır. Bu durumu **İbn Cevzî** şu şekilde açıklığa kavuşturmaktadır: "***Selef'in çoğunluğu, şerîate muhâlif olmayıp, ekleme yada noksanlaştırma yapmak sûretiyle şerîatın yapısında değiştirme meydana getirme özelliğine sahip olmayan şeylere, -her ne kadar câiz olsa ve Sünnet'e uyma aslını ortadan kaldırmasa bile- yine de bunlara tavır koyar, bu gibi yeniliklerden nefret ederlerdi.***"[126]

İbn Cevzî, bu meseleye o kadar ehemmiyet atfetmektedir ki, hemen bir sahife sonra **Ehli Sünnet yoluna uymanın gerekliliği** konusunu işlerken de, yine aynı meseleye değinir ve yukarıdaki görüşü tekrâr eder. O, burada tekrâr şu görüş üzerinde durur. "***Bir gurup insan, daha önceden yapılmayan birtakım şeyleri yapma tehlikesine düşme korkusuna kapıldıkları için, herhangi bir mahsur görmeseler dahi bütün yeni îcât edilen şeylerden kaçıyorlardı. Halbuki,***

---

[125] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 24; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, c. 1, s. 1; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 265; **Özler**, *73 Fırka*, s. 106-107.
[126] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 24.

daha önceden, şerîatle açıkça çatışmayan ve ona bir şeyler empoze etmeye çalışmayan yenilikleri işlemede bir sakınca görmezlerdi. " [127]

İbn Cevzî, ilk devirlerde hassas bir neslin bulunmasına rağmen, yine de birtakım yeniliklerin işlendiğini, hatta cemâatle terâvih kılma hakkında, **Hz. Ömer**'in, "***ne güzel bid'at bu!*** " diyerek **bid'ate** güzellik vasıflamasını kazandırıldığını söylemeden kendini alamaz. O, bu duruma şu yorumu getirir: "***Çünkü cemâatle terâvih namazı kılmak meşrûdur. Zîrâ, (cemâat vesîlesiyle) Müslümanlar, pek çok dost kazanmanın yanı sıra bundan da önemlisi, duâlarının kabûl olma ihtimâlini de yükseltirler.***" [128]

Yâni **İbn Cevzî**, burada, ***aslında kendisinin dindeki her türlü yeniliklere karşı olduğu***na, **ama bununla beraber**, ***Sahâbe'nin kabûl ettiği bazı yeniliklerin kabûl edilmesi gerektiği***ne de işâret etmek ister ve meseleyi şöyle îzâh eder: "***Yenilikler, şerîatle belirlenmiş bir asla dayanırlarsa, işte o zaman yerilmezler. Fakat, bid'atler sanki şerîatın birer tamamlayıcıları imiş gibi algılanır da şerîatın noksanlığına inanılırsa, o takdîrde durum değişir.***"

Ayrıca, **İbn Cevzî**'ye göre, "***Ehli Sünnet, Sünnet'in tâbîleri iken, ehl-i bid'at, daha önce bulunmayan ve herhangi bir dayanağı olmayan yeni şeyler ortaya koyma peşinde koşarlar. Bundan dolayı, ehl-i bid'at, bid'atlerini dâima gizlemeye çalışır. Fakat, Ehl-i Sünnet ise, asla böyle bir şeye ihtiyâç duymaz görüşlerini çok açık ve net bir şekilde ortaya koyarlar.***" [129]

Şu halde, yukarıdaki ifâdelerinden de anlaşıldığına göre, **İbn Cevzî**, her ne kadar, **bir mahzûr taşımayan dînî anlamdaki bütün yeniliklere** karşı imiş gibi bir tavır takınsa da yine de o, **mezmûm olmayan bid'atlerin var olduğu** inancını taşımaktadır. Çünkü onu böyle inanmaya iten gerekçeler vardır. Nitekim o, **başta Hz. Ömer olmak üzere, diğer birtakım Sahâbeler**'in, **Resûlüllah zamanında olmayan yeni şeyler ortaya koyduğu** hakîkatiyle karşı karşıyadır. Zâten kendisi de, ifâdelerinin arasında, bunu vurgulamaya ihtiyâç duymuştur. Fakat buna rağmen her nedense o, yine de, **Selef**'in bu tür **şerîate muhâlif olmayan ve şerîatın yapısını değiştirmeyen yeniliklerle** mücâdele ettiğine dâir bir kaç misal üzerinde durmadan da kendini alamaz. [130] **Kanâatime göre**, bu davranış onun bir çelişkisi değil, tam aksine, **Hz. Ömer** gibi büyük **Sahâbeler**'in ictihâdlarına önem atfetme gayretidir.

---

[127] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 25; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 325.
[128] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 25.
[129] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 24.
[130] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 24; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, c. 1, s. 39.

İbn Cevzî'nin bu şekilde **bütün bid'atlerin Sünnet'in zıddı olduğu** görüşünü taşımasının nedenini, **Rispler** şu şekilde ortaya koymaktadır. "***Araştırmalarımıza göre; eğer İbn Cevzî, bid'at konusunda Hanbelî görüşünü temsîl eden bir kimlik taşıyorsa o zaman, Hanbelî ekolüne mensûp bir şahsın kitaplarında, bid'at sınıflamasının olması asla beklenilmemelidir. Fakat şunu da kabûl etmek gerekir ki, Hanbelî ulemâsı da, bid'at sınıflamasından kesinlikle haberdârdır.***"[131] Yâni **Rispler**, **İbn Cevzî**'nin, bu görüşleri taşımasının nedenini, onun **Hanbelî** oluşuna bağlamakta ve **Selefi** çizgide olduğuna işâret etmektedir. Yine **Rispler**, bu çizgide olanların, **bid'atin** böyle sınıflamalara ayrılmasından habersiz olmadıklarına da dikkatlerimizi çekmektedir.

B) İbn Kayyim el-Cevzî (767/1365)

İbn Kayyim el-Cevzî'ye göre, "***Bid'at, her muhdes olan şeydir ve her bid'at da dalâlettir.***" [132]

Yalnız burada hemen şunu belirtmemiz gerekir ki, **Hasan Muzaffer er-Rezv**'in vermiş olduğu bu târife biz, **İbn Kayyim el-Cevzî**'nin ulaşabildiğimiz eserlerinde aynen rastlayamadık. [133] Lâkin o, dolaylı olarak **bid'ate** şöyle açıklamalarda bulunmaktadır:

"*Allahü Teâlâ, Tevbe Süresi'nde* "***Onlar, (dünya malından) paylarına düşen şeylerden faydalanırlar. İşte sizden öncekiler, nasıl paylarına düşenden faydalandıysalar, sizler de paylarınıza düşenden faydalandınız ve onlar gibi sizde bâtıla daldınız.***" [134] *buyurarak,* ***istimta*** *(dünya malından faydalanma) ile* ***havd*** *(bâtıla daldıkça dalma) mefhûmlarını yan yana zikretti. Bunun sebebi şudur.* ***Dînin fesada uğraması****, ya bâtıl şeylere inanma ve bâtıl şeyleri konuşma ile gerçekleşir veya hak ve doğru şeylerin zıddıyla amel etme ile meydana gelir.* ***Birincisine*** *Âyette,* ***havd*** *kelimesi ile işâret buyurulmuştur ki, bunun karşılığı* ***bid'attir.*** ***İkincisine*** *ise* ***istimta'*** *ile işâret buyurulmuştur. Bunun karşılığı ise* ***hevâya uyma*** *dır. Bu iki şey, (yâni* ***bid'at*** *ve* ***hevâya uyma****) her türlü şer fitne ve belânın aslıdır. Zîrâ, bu ikisi sebebiyle Resûller tekzîp edilmiş, Allah'a isyânlarda bulunmuş, cehenneme girilmiş ve uhrevî cezâlar hak edilmiştir.*

---

[131] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 325.

[132] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 5.

[133] **Mesclâ, İbn Kayyim el-Cezvî**'ye ait olan, *Zâdü'l-Me'âd, Şifâü'l-'Alîl, ed-Dâü ve'd-Devâü, Hâdi'l-Ervâh, Medâricü's-Sâlikîn, el-Fevâid* gibi kitaplarda.

[134] **Tevbe** : 69.

Bid'atın kaynağı şüpheler, hevâya uymanın kaynağı ise şehvetlerdir. [135] Yâni burada İbn Kayyim, **Bâtıla inanma ve bâtılı konuşmayı** ***havd*** olarak değerlendirmiş ve buna ***bid'at*** demiştir.

Diğer yandan **İbn Kayyim el-Cevzî**, ***Şerh-ü Kasîdeti'n-Nûniye*** adlı eserinde, **ehl-i bid'ati** açıklarken; onları "***Kur'ân ve Sünnet dışına çıkmış kişiler*** "olarak vasıflar ve **bid'at** anlayışını ortaya koymaya çalışır. Yâni ona göre, **bid'at** "***Kur'ân ve Sünnet'in dışındaki şey*** "dir. [136]

Ayrıca **İbn Kayyim el-Cevzî** bir başka eseri olan ***İğâsetü'l-Lehefân*** isimli eserinde de **bid'ati** dolaylı olarak îzâh eder ve **bid'atin** "***Resûlüllah ve Ashâb'ı devrinde olmayan şeyler*** " olduğuna işâret eder. [137]

C) <u>eş-Şâtıbî (v. 790/1388)</u>

eş-Şâtıbî'ye göre, **bid'at**-en kısa **ıstılâhî anlamda**, "***Sünnet'in zıddı olan şey*** " olup, [138] **lügavî anlamda** ise "***daha önce ortaya konmamış yol*** " [139] mânâsına gelir. **Ona göre**, "***Bu yeni yolun ortaya konması, üzerinde yürünmesi içindir.***" [140]

eş-Şâtıbî, bu kısa târifi yaptıktan sonra, biraz daha da detaya iner ve **bid'ati** iki şekilde târî fe tâbî tutar. Şöyle ki:

a / "***Bidat, dinde sonradan îcât edilen ve şer'î imiş gibi görünen bir yoldur ki, onunla daha fazla Allahü Teâlâ'ya yaklaşma kast olunur. Bu târif, bid'atin âdetlerde değil de sâdece ibâdetlerde cereyân ettiğini iddiâ edenlerin târifidir.***"

b / "***Bid'at, dinde sonradan îcât edilen ve şer'î imiş gibi gösterilmeğe çalışılan bir yoldur ki onunla şer'î yoldan kastedilen şeyler gerçekleştirilmek istenir. Bu görüş, ibâdetlerle birlikte, ibâdetlerin dışındaki âdetleri de bid'at mefhûmuna sokmak isteyenlerin görüşüdür***"[141]

---

[135] **İbn Kayyim**, Şihâbüddin Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ebibekr el-Cevzî, *İ'lâmü'l-Mûvakka'în 'an Rabbi'l-'Alemîn* I-V, Tah. : Tâhâ 'Abdürraûf Sa'd, Lübnan, Dârü'l-Ceyl, 1973, **c.** 1, s. 136.

[136] Bu konuda daha geniş bilgi için **Bkz. İbn Kayyim**, *Şerhü Kasîdeti'n-Nûniyye*, I-II, Tah. : Dr. Muhammed Halil Herras, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, **c.** 2, s. 261-264.

[137] **İbn Kayyim**, *İğâsetü'l-Lehefân*, I-II, Tah. : Muhammed Seyyid el-Geylânî, son b.s., Mısır, Matba'atü Mustafâ el-Bâbî, 1961, **c.** 1, s. 84, 158.

[138] **eş-Şâtıbî**, *el-Müvâfakât*, **c.** 4, s. 1-2; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 152.

[139] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 27.

[140] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 27; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 249.

[141] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 28; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 152; **Özler**, *73 Fırka*, s. 107-108; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 254 ; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 3.

eş-Şâtıbî, daha sonra yapmış olduğu bu târifin tahlîline geçerek, târifin kapsamı dışında kalanlarla içinde kalanları da şöyle açmağa çalışır:

"Burada bu lafızları iyice açmak gerekir

*a / Târifteki "**tarik**"ten maksat, **yol, Sünnet, üzerinde yürümek** veya **ibâdet etmek için tespit edilen yoldur**. Bu, ister ilmî meselelerde olsun, ister amelî meselelerde olsun, değişmeyen bir durumdur.*

*b-Târifteki "**din**"ile îzâh edilmek istenen şey ise, **tutunulan yolun îcât edildiği** ve **izâfe edildiği alanı göstermek** tir. Yâni, îcât edilen yol, husûsîyle dünyevî alanda olursa, buna **bid'at** denmez. **Meselâ**, Resûlüllah devrinde bulunmayan sınâî ve kentsel yenilikler gibi.*

*c-Târifteki **"îcât edilmiş" sözüyle anlatılmak istenen şey** ise, **ortaya konan yolun, şerîatteki herhangi bir asıl ile ilgisinin olmadığı ve şerîat koyucusu tarafından ortaya konulan herhangi bir emsalin dışında olduğudur**. Dolayısıyla **"îcât edilmiş"** ifâdesiyle, **ilk bakışta îcât edilmiş gibi görünse de, din ile ilgili olan her şey** bu târifin kapsamı dışında tutulmuştur. **Meselâ**, sarf-nahiv-lügat, usûl-i fıkıh, kelâm ve şer'î ilimleri anlamaya yardımcı olan ilimler bu neviden îcâtlardır. Zîrâ, bu ilimler, her ne kadar ilk devirlerde bulunmasa da, aslında, şer'î ilimlerin temelinde mevcûtturlar. Şu halde bunlar, yeni îcât edilmiş şeyler değillerdir.*

*d-Târifteki **"şerîate benzeştirme"den maksat** ise, **şerîatte bulunmayan hatta ona zıt olan şeyleri sanki şerîatte varmış gibi göstermeğe gayret etme** dir. Bu zıtlıklar, şunlardan kaynaklanabilir:*

I. Aslında yokken birtakım sınırlar koymak II. Bazı muayyen ibâdet şekilleri ve vasıfları îcât etmek III. Daha önce bulunmayan birtakım ibâdet vakitleri eklemek [142]

eş-Şâtıbî'ye göre, *târifin bu kısmı (yâni **şerîate benzeştirme** kısmı) oldukça önemlidir ve bununla tüm **bid'atler**, meşrû işlere benzeştirilmiş olur. Yâni daha açık bir ifâdeyle, eğer **bid'at** nevinden şeyler, meşrû olan şeylere benzeştirilirse, o zaman **bid'atler, bid'at** olmaktan çıkar **âdet** cinsinden olan şeyler grubuna girerler.*

eş-Şâtıbî, bu görüşünü desteklemek için şu delîller ortaya koyar. *"**Bid'at** çıkaran kimseler, **bid'at** ortaya koyarken, sırf **Sünnet'e benzetme gâyesiyle bid'at ortaya koyarlar**. Çünkü dindâr*

---

[142] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 29; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 145-146.

insanlar, yalnızca şerîatle belirlenmiş olan şeylere itibâr edip onlara uyarlar. İşte bu maksat netîcesinde, durum öyle bir hal alır ki, artık ***Sünnet*** *ile,* ***Sünnet olmayan şeyler*** *birbirinden ayırt edilemez olur. Bundan dolayı tüm* ***bid'atçiler****, tahayyül etmiş oldukları birtakım şer'î asıllardan, îcât ettikleri* ***bid'atleri*** *için destek ararlar. Hatta, câhiliye Arapları, Hz. İbrahim'ın dînini bozarken bile, işledikleri şirklerine kendilerince bir delîl aramışlar ve "****Sâdece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz****."*[143] *diyerek îcât ettikleri, şirklerine bir dayanak bulmuşlardır.*[144]

Demek ki, **eş-Şâtıbî**'ye göre, ***her iki târifte bid'atin en önemli özelliği****, onun* ***şer'î imiş gibi gösterilmesi****dir. Bu vasfa ek olarak,* ***bid'atin*** *mânâsını tamamlayan bir öğe daha vardır ki, o da* ***Allahü Teâlâ'ya daha çok ibâdet kast olunması*** *dır. Zîrâ,* ***bid'atte daha çok ibâdet etme kastından hedeflenen şey****, ona* ***meşrûiyet kazandırmaktır.***[145]

eş-Şâtıbî burada her iki târifin önemli öğelerini bu şekilde vurguladıktan sonra, bir diğer önemli hususu daha ortaya koymaya çalışır ki o da **âdetlerin bid'atlere dâhil olmadığı** meselesidir. **O**na göre, *bu hüküm, birinci* ***bid'at*** *târifinde bulunan daha çok* ***ibâdet yapma kastından*** *ortaya çıkmaktadır. Öyle ise,* ***şer'î imiş*** *gibi gösterilip de,* ***kendisiyle ibâdet kastı gözetilmeyen dînî alandaki her nevi yeni îcâtlar ve tutulan yollar****, bu şekildeki* ***bid'at*** *isimlendirmesinin dışında kalır.* [146] Yâni ona göre, ***şer'î imiş*** *gibi gösterme yeterli bir etken değildir. Bunun yanında* ***ibâdet kastının*** *da bulunması gerekir,*

Müellif, bu noktadan sonra âdetlerin **bid'at** dâiresine girmediğine dâir çeşitli örnekler sunarak, iddiâsını kuvvetlendirmeğe çalışır ve son olarak **terk edilmek sûretiyle işlenen bid'atler**e dikkat çeker. **Ona göre,** ***önceden olmayan şeyleri sonradan yapmak*** *nasıl* ***bid'at*** *ise,* ***daha önceden yapılan şeyleri terk etmekte*** *aynı derecede* ***bid'attir.*** [147]

D) et-Türkmânî (H:8./M:14 .y.y.'ın sonları)

Subhî Lebîb, et-Türkmânî'nin **bid'at** anlayışını, şu şekilde ortaya koymaktadır. *"O, kategoriye ayırmaksızın ve hiçbir istisnâya yer vermeksizin,* ***Sünnet'e muhâlif olan ve aykırı düşen her şeyi*** *reddetmiştir. Çünkü onun tavrı,* ***kabûl edilebilir bid'atler*** *ile* ***kabûl edilemez***

---

[143] **Zümer** : 3.

[144] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 30; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 255.

[145] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 30.

[146] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 30, ayrıca **eş-Şâtıbî**'nin ortaya koyduğu bilgilere benzer bilgiler için **Bkz. Mahfûz**, *A.g.e.*, s. 25-29; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 164-166.

*bid'atler arasında fark gözeten hukukçuların tavırlarından temelde farklı idi. O temel hukuk kurallarına sırt dönen hiç kimseyi, bu anlamda bilfiil dinsizlikle suçlamazdı. Lâkin İslâmî bütünlüğün şartlarını îfâ edemedikleri için onları **fâsık** yâni **günâhkâr** sayardı. **et-Türkmânî**'nin, zaman zaman küfür ile suçladıkları tipler de olmuştur. Çünkü ona göre, onların **günâhları (artık) dinsizlik sınırına varıp dayanmaktadır**."* [148]

Subhî Lebîb'in aktarımlarına bakılırsa **et-Türkmânî, bid'at** karşısında çok serttir, lâkin herkesi küfürle ithâm eden bir tip de değildir. **Ona göre, *bid'at güzele ve çirkine ayrılmaz. Sünnet'e muhâlif olan her şey bid'attir. Bid'atleri işleyenler**, Sünnet'e karşı gelip haddi aştıklarından dolayı, **fâsık olmuşlardır**, **ama**, **kâfir değillerdir***. Çünkü ona göre, ***küfür**, **günâhların dinsizlik derecesine ulaşmasıdır. Yoksa, ara sıra işlenen günâh küfür değildir.***

Fakat **kanâatime göre Subhî Lebîb, et-Türkmânî**'den yaptığı aktarımların devamında, **onun, küfür ile fısk arasındaki çizmiş olduğu sınırı** net olarak belirleyememiş ve "*acaba et-Türkmâni'ye göre günâhlar, hangi sınıra varıp dayanırsa küfre varır, hangi sınırda kalırsa küfre varmaz sâdece fâsık olur?* " şeklinde zihinlerde beliren soruya makalesinde net bir cevâp verememiştir.

E) el-Birgivî (981/1573)

el-Birgivî, önce sanki birbiriyle çelişiyormuş gibi gözüken bir problemin çözümüyle işe başlar ve bu problemi çözerken **bid'atin şer'î ve lügavî mânâlarına** değinir.

el-Birgivî'nin çözmek istediği problem şudur: *Resûlüllah Hadîste, **her bid'atin dalâlet olduğunu** bildirmesine rağmen, bazı fakîhler **bid'atleri mubâh, mendûp hatta vâcip** diye kısımlara ayırmışlardır. Peki, **her bid'at dalâlet ise o takdîrde Hadîsin mânâsıyla ulemânın tavırları arasında nasıl bir uyum ve mutabakat sağlanabilir**?*

Müellif işte bu soruya, **bid'ati lügavî ve şer'î anlamda ikiye taksîm ederek** cevap verir ve ***Resûl'ün kastının şer'î anlamdaki bid'at olduğu***na işâret eder.

Ona göre, ***bid'atin***;

---

[147] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz, **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 32-34.

[148] **Lebîb**, Subhî, " *The Problem of the Bid'a in the Light of an Arabic Manuscript of the 14 th Century* " isimli makale, J.E.S.H.O.D., **c.** 7, sa : 2, (Leiden, 1964), ss. 191-196, s. 191.

a / Bir <u>lügavî mânâsı vardır</u> ki, bu mânâ geneldir. İster ibâdetlerde olsun, ister âdetlerde olsun, ortaya konan her yenilik, bu manada bid'at kelimesinin lügat anlamı içerisinde yer alır. Çünkü bu kelime, ibtidâ' mastarından türemiş bir isimdir ki, ihdâs mânâsını taşır. Bu da yeniden ortaya koymak ve îcât etmek demektir.....İşte bu ifâde, İslâm hukukçularının ibârelerindeki taksîmdir. Onlar bu mânâ ile (yâni sözlük anlamı ile) birinci dönem (yâni Resûlüllah'ın yaşadığı dönem) den sonra ortaya çıkan her manadaki yeniliği kastetmek istiyorlar.

b / Bir de <u>şer'î ve özel</u> mânâsı vardır ki, bu anlamda bid'at, dinde yapılan fazlalık veya eksiklik demektir. Bu fazlalık ve noksanlıklar, Sahâbe'den sonra şerîat koyucusunun izni olmadan ortaya çıkmışlardır. Şer'îat koyucu, bunlara, ne sözle, ne fiil ile, ne açık ve ne de işâret yoluyla izin vermiş değildir. Bu tür bid'atler, hiçbir şekilde âdetleri kapsamaz. Sâdece bazı itikâdî hususlara ve birtakım ibâdet şekillerine hastır. İşte Hz. Peygamber'in Hadîste kasdetmiş olduğu bid'at de bu bid'attir.[149]

1. 1. 5. SON DEVİR BİLGİNLERİNE GÖRE BID'AT TARİFLERİ

Asrımızda, hem Müslümanlar'dan hem de **Batılı müsteşriklerden** pek çok kimse, **bid'at** konusuna eğilmiş ve bu hususta pek çok eser ortaya koymuşlardır. **Meselâ**, Müslümanlar'dan, **Şeyh Muhammed Bahît, Dr. Abdullah Dıraz, Şeyh Muhammed Sâlih 'Asîmîn, Şeyh Elbânî, Şeyh Ahmed b. Hacer, Şeyh Muhammed b. 'Abdisselâm eş-Şakîrî, Hasan el-Bennâ, Şeyh Hâfız el-Hakemî, Şeyh Ali Tantâvî, Şeyh Ebûbekr el-Cezâirî, Subhî Lebîb, Muhammed Talbî; Müsteşriklerden Ignaz, Goldziher, Bernard Lewıs, James Robson, Marilyn Woldman** gibilerini saymamız mümkündür. Bu şahıslar, **bid'atle** ilgilenenler arasında önemli sîmalardır ve bunların her birisinin kendine âit **bid'at** târifi vardır. Bunların tümüne teker teker temâs etme ve hepsinin üzerinde ayrı ayrı durma imkânımız yoktur. Bu yüzden biz, bu târiflerde ortaya konan genel özelliklere değinmeyi daha uygun görerek, önemli özellikleri şu şekilde sıraladık:

A) Hz. Muhammed ve Ashâb'ının akîde ve amel alanında yaptıkları şeylere zıt istikâmette dinde yenilikler îcât etme. (*Muhammed Salih el-'Asîmîn, Şeyh Ahmed b. Hacer gibi şahısların târifleri.*)

B) Resûlüllah'ın nehyetmiş olduğu her çeşit Allah'a yaklaşma şekli, olup bir Nas veya bir onaylama yoluyla meşrûlaştırılmayan ya da Sahâbe'nin herhangi bir şekilde yapmadığı

şeyler veya **kâfirlerin âdetlerinden olan şeylere ibâdet diye bağlanma**, ya da **keyfiyeti, zayıf ve mevzû Hadîslerce belirlenen her türlü ibâdet şekilleri îcât etme**, .Yâhut da **şerîat koyucusunun sınırlarını çizdiği fakat insanların, zaman-mekân-sayı-sıfat açısından değişikliklerde bulunduğu her çeşit ibâdet türleri ortaya koyma**. (*Şeyh Elbânî, Hâfız el-Hakemî, Ebûbekr el-Cezâirî gibi şahısların târifleri.*)

C) Dîn, kemâle erdiği halde, (onda noksanlık yada fazlalık var vehmine kapılarak) yeni şeyler îcât etme veya **Resûlüllah'tan bizlere ulaşan hak şeylere zıt istikâmette birtakım istek-arzu ve amel cinsinden olan şeyler îcât edip bunları sağlam bir din ve doğru bir yol sûretine lanse etme** (*Şeyh Muhammed b. 'Abdisselâm eş-Şakîrî, Şeyh Ali Tantâvî, **Ignaz, Goldziher** gibi şahısların târifleri.*)

D) İnsanların hevâlarına göre, ziyâdeleştirme ve noksanlaştırma yapmak sûretiyle, dînde aslı esâsı olmayan şeyleri güzel görme (*Hasan el-Bennâ'nın târifi.*)

E) Lügavî anlamdaki bid'atin mezmûm bid'at olmadığı ve **beş kısma ayrıldığı, şer'î manadaki bid'atin ise asıl mezmûm bid'at olduğu ne Kitap, ne Sünnet, ne de bu ikisinden çıkarılan hükümlere dayanmadığı**. (*Muhammed Bahit, Dr. Abdullah Dıraz'ın târifi.*)

F) Dînsizliğe yakın telakkî etme. (*Bernard Lewis'in târifi.*)

G) Her yeniliği bid'at kabûl etmeme. (*Muhammed Talbî ve Subhî Lebîb'in târifleri.*)

H) Dînsizlik olduğunu kabûl etme. (*James Robson'un târifi.*)

I) Önceleri Emevî hilâfetinin gayri meşrûluğunu savunmak için ortaya atıldığı halde daha sonraları idâreciler tarafından mevcût statükoyu meşrûlaştırmak için kullanılıp yozlaştırılan siyasi bir doktrin. (*Marlyn Woldman'ın târifi.*) .[150]

İşte, asırlar boyu İslâm ulemâsının **bid'ate** bakış tarzını ve önemli **bid'at** târiflerini bu şekilde sunmuş olduk. Burada bu kadar çok târife yer vermemdeki gâyem, ***bid'ate bakış tarzlarının ve yapılan bid'at târiflerinin tarih boyunca geçirmiş olduğu evreleri yâni gelişim sürecini*** gözler önüne sermek idi. Bu konuyu böylece tamamladıktan sonra, artık asıl konumuz olan **İbn Teymiyye**'nin **Bid'at Anlayışı** konusuna geçebiliriz

---

[149] **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9; Bak. **Yüksel**, Emrullah, *A. g. tez*, s. 82, v. d..; **Madazlı**, *A.g.mak.*, s. 217.

[150] **Bkz.** Bu târifler için **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 265-267; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 163-164; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 320; **Masud**, *A.g.mak.*, s. 55-56 ve buradaki ilgili kaynaklar.

1. 1. 6. İBN TEYMİYYE'NİN BİD'AT ANLAYIŞI

İbn Teymiyye'nin bid'at karşısındaki tavrı gâyet net ve açıktır. O, birilerinin zannettiği gibi **her türlü yeniliğe karşı bir insan** değildir. Halbuki, o, diğer bütün konularda olduğu gibi bu konuda da yanlış anlaşılmış ve yanlış anlatılmıştır. Öyleyse, evvelâ onun **bid'at** anlayışını iyi bir tahlîl etmek ve **İbn Teymiyye'ye göre, bid'at olanla olmayanı** birbirinden güzelce ayırt etmek lâzımdır. Aksi takdîrde, hakkında yanlış iddiâlar ortaya koymaktan kendimizi alamayız.

İbn Teymiyye'ye göre, *hakîkî anlamdaki **bid'at** olan şeylere ilgisiz kalınırken, hiç de **bid'at** olmayan şeyler üzerinde lüzumsuzca münâkaşalar yapılmıştır.* Bu yüzden o, böyle bir hatâya düşmemek için önce **bid'ati** sorgulamaya çalışır ve **bid'atle neyin kastedildiğini** sorar. **Onun** anlayışına göre, *Eğer **bid'at** tâbiriyle, **daha önceden yapılmayan şey** mânâsı kastediliyorsa,* [151] *böyle bir isimlendirme, **sözlük anlamında** doğru, fakat **şer'î anlamda** yanlıştır. İşte bu sebepten ötürü, **Hz. Ömer**, cemâat ile terâvih namazı kılmağa **bid'at** demiştir.*

İbn Teymiyye'ye göre, *geçmişteki bir örneğe dayanmaksızın yapılan bütün yeni hareketler **sözlük anlamında bid'attir**. Bundan dolayı, bir şey hakkında Resûlüllah'ın müstehap veya vâcip olduğuna işâretleri olsa bile, eğer o şey Resûlüllah'ın vefâtından sonra ilk defâ işleniyorsa, bu yeni icraata, yine **sözlük anlamı** itibâriyle **bid'at** denilebilir. Zîrâ, bu yeni icrâat, **ilk defa uygulamağa konulmuştur**. Diğer bir ifâdeyle **önceye âit bir örneği bulunmamaktadır.***

İbn Teymiyye, ***her yeni şeye lügavî anlamda bid'at denilmesinin mümkün olduğu***nu bu şekilde kısaca ortaya koyduktan sonra, iddiâsını kuvvetlendirmek için şu olayı delîl olarak ortaya koyar. *"**Meselâ**, Resûlüllah'tan sonra, **Hz. Ebûbekr'in yayınlamış olduğu zekât genelgesi bu türden bir bid'attir**. Hatta bu anlamda **Resûlüllah'ın getirmiş olduğu yeni dine dahi bid'at** denilmiştir. Bilindiği gibi Kureyş müşriklerinin göndermiş olduğu elçiler, Habeş İmparatoru Necâşî ile yaptıkları görüşmede, İmparatorun ülkesine hicret eden Muhacirler hakkında, **Bu adamlar atalarının dîninden çıkmışlar İmparatorun dînine de girmemişlerdir. Bunlar hiç kimsenin bilmediği yeni bir din (din-i muhdes) ortaya atmışlardır.*** [152] *demişlerdi.* [153] *Öyleyse, **Hz. Ömer'in** terâvih hakkında söylemiş olduğu "**ne güzel bid'at bu !** "sözü de yine bu şekilde*

---

[151] **İbn Teymiyye**, Ebü'l-'Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, **Minhâcü's-Sünne**, I-VIII, Tah. : Dr. Muhammed Reşâd Sâlim, 2. bs., Kahire, Mektebetü **İbn Teymiyye**, 1989, **c.** 7, s. 291.

[152] **İbn Kesîr**, *es-Siyre*, **c.** 2, s. 18; **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 276.

[153] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 276.

*değerlendirilmelidir. Yâni "**daha önce (Resûlulah zamanında) toplu halde terâvih namazı kılınmadığından dolayı, bu şekilde ilk defa icrâ edilen toplu namaz kılma olayı, bid'at olarak isimlendirilmiştir**. Çünkü ilk uygulamaya konulan şeylere **lügat açısından bid'at** denilebilir. Fakat **şer'î anlamda yasaklanan bid'at** denemez. Zîrâ, Hulefâ-i Râşidîn (Dört Halîfe)'nin işledikleri şeyler de birer Sünnettir ve bunun böyle olduğu Hadîslerle sâbittir."* [154]

İbn Teymiyye, lügavî anlamdaki bid'atleri örneklendirmeğe devam eder ve şu yenilikleri sıralar: *"Arap Yarımadası'nda bulunan Hicaz-Yemâme-Yemen taraflarındaki Yahûdîlerin, oturdukları bölgelerinden çıkarılmaları, Kur'ân'ın Mushaf halinde toplanması, devlet yapısında dîvânların oluşturulması, Cuma günü birinci ezânın okunması, şehir dışında bayram namazı kılınmaya izin verilmesi gibi, Resûlüllah zamanında yapılamayan fakat haklarında işâret bulunan Dört Halîfenin Sünnetleri, bu türden yeniliklerdir. Çünkü, Sahâbe de, Allah ve Resûlü'nünun emirleri doğrultusunda Sünnet ortaya koyabilirler. Nevar ki, bunlar birer Ashâb Sünnet'i olmakla berâber, yine de **lügavî anlam da birer bid'attirler**. Zîrâ, (emir ve işâret bulunmasına rağmen) daha önceden benzeri misallerine rastlanılmamaktadır."*[155]

İbn Teymiyye, bid'ati târif ederken, onun sâdece **lügavî boyutunu** îzâh etmekle yetinmez. Aynı zaman da **şer'î yönüne** de değinir ve asıl olarak dikkatleri bu yönde yoğunlaştırmaya gayret eder. Zîrâ, ona göre, ***bid'at hükümlerinin geçerli olduğu asıl yön, şer'î yöndür. Lügavî yön*** *değildir. Çünkü **lügavî anlamdaki bid'at, zâten bid'at değildir***. Bu anlayışa paralel olarak **İbn Teymiyye, bid'atin** şer'î yönünü de şöyle belirlemeğe çalışır ve şöyle der: *"Bizâtihi Allah ve Resûlu tarafından meşrû kılınmayıp, hakkında vâcip-müstehap gibi şer'î bir delîl bulunmayan, bunun yanında, Kitap, Sünnet ve ümmetin **Selefi'nin icmâ'ına da muhâlif olan her türlü şey**dir. **Meselâ, Hâricîler'in, Râfızîler'in, Kaderîler'in Cehmîler'in** sözleri, mescitlerde raks ve şarkı ile sakallarını kesip haşhaş yemek ile ibâdet yapanların ibâdetleri, buna örnek olarak verilebilir. Ama bunun aksine, hakkında vâcip ve müstehap olduğuna dâir bir emir bulunup şer'î bir delîle dayanan şeyler, her ne kadar da bazı yöneticiler tarafından münâkaşaya konu olsalar dahi, Allah'ın bizzât ortaya koymuş olduğu dine aittirler. Bunların **Resûlüllah zamanında yapılıp yapılmadığı önemli değildir**. Dolayısıyla **şer'î manada bid'at** olabilmesi için, bir fiil ile birlikte mutlaka şerîata aykırı bir inanç da bulunmalıdır. Aksi takdîrde, **harâm olduğu-***

---

[154] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'i Fetâvâ*, I-35+2, Tah. :'Abdurrahman b. Muhammed, 2. bs., Ribât, Mektebetü'l-Ma'ârif, 1981, **c.** 11, s. 319; **c.** 22, s. 234-235; *Minhâc*, **c.** 8, s. 307-308; *İktizâ*, s. 275.

[155] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 21, s. 318; **c.** 22, s. 235; *İktizâ*, s. 277.

na inancı bulunan bir kişinin yaptığı harâm şeylere bid'at denmez." [156] *"Öyleyse,* ***Resûlüllah "her bid'at dalâlettir** "buyururken maksadı, her yeni ortaya konan şey dalâlettir değildi. Eğer böyle olsaydı, İslâm dîninin, hatta bütün dinlerin* ***bid'at*** *olması gerekirdi.* ***Onun maksadı Allah ve Resûlü'nün dinde meşrû kılmadığı dindeki her yeni îcât*** *idi.* [157]

Öyleyse, tüm bu değerlendirmelere bakarak diyebiliriz ki, **İbn Teymiyye**'nin iddiâsına göre, ***bid'at kelimesinin lügat anlamdaki kullanımı, şer'î (ıstılâhî) alandaki kullanımından çok daha geniştir.*** [158]

İbn Teymiyye, bid'atin lügavî ve şer'î yönlerinin yanı sıra onun başka birtakım özelliklerine de değinir ve bu özelliklerine göre, tanımlar geliştirir.

ona göre, ***bid'at, şerîate karşıt olan şeydir.*** *Şeriate muhâlif olan şey ise bâtıldır.*[159] Çünkü *"Bir kimse,* ***yakınlık kurma kastıyla Allah'ın izin vermediği bir şeye dâvet*** *eder veya fiil ve hareketleriyle o şeyi dînen gerekli kılmağa çalışırsa,* ***(Meselâ****, vâcip, müstehap, helâl, harâm kılma gibi), o kimse, Allahü Teâlâ'nın aslâ müsâade etmediği bir din ortaya koymuştur. Buna uyan kimse ise, böyle yeni* ***îcât edilmiş dine*** *uyduğundan dolayı, Allah'a şirk koşmuş demektir."* [160] *"Zîrâ, Allahü Teâlâ bu konuda "****Yoksa onların, Allah'ın izin vermemiş olduğu şeyleri din adına ortaya atan ortakları mı var?*** *" [161] buyurmuş ve dikkatlerimizi bu hususa çekmek istemiştir."* [162] Öyle ise **İbn Teymiyye'ye göre**, *"Kim ki Resûlüllah'ın getirmiş olduğu şeylerin zıddına bazı temel esaslar îcât eder ve bunları kendisinin îcât etmiş olduğu bir dînin esâsları imiş gibi telakkî ederse, din adına yapılan bu îcât, hem aklen, hem de naklen bâtıl olmuş olur."* [163] *Allah'ın izin vermediği böyle* ***yeni bir dînin*** *ortaya koymuş olduğu yeni harâm-helâl-müstehap-vâcip gibi, hükümlerine itâat eden kimse ise,* ***Tevbe Süresi 31. Ayet****'indeki kınamadan payını almış olur.*[164]

---

[156] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 276; *Minhâc*, c. 8, s. 308; *Mecmû'*, c. 4, s. 107; c. 18, s. 346.
[157] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 276.
[158] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 276.
[159] **İbn Teymiyye**, ***Der'ü Te 'âruzi'l-'Akli ve'n-Nakl***, IXV, Tah. : Dr. Muhammed Reşâd Sâlim, 2. bs., Riyâd, Mektebetü **İbn Teymiyye**, 1339, c. 1, s. 198.
[160] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 4, s. 195; *İktizâ*, s. 268.
[161] **Şûra** : 21.
[162] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 268.
[163] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 16, s. 251.
[164] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 4, s. 195; *İktizâ*, s. 268.

Öyleyse, **İbn Teymiyye**'nin tüm bu mülâhazalarına bakarak, bizlerin **ona göre bid'at tarifini** kısaca şöyle yapmamız mümkün olabilir: **Her ne te'vîl yoluyla da olsa, Allah'ın izin vermediği hususlarda,** [165] **din süsü verilerek yeni şeyler îcât etme bid'attir.**[166]

İbn Teymiyye, te'vîle ve te'vîlciye bazı şartlarda müsâmaha göstermektedir. Ona göre, *te'vîlci **bid'at ehlidir**, fakat, her te'vîlciye de müsâmaha gösterilmemelidir.* O, **te'vîl hususunu** da şu şekilde açıklığa kavuşturur "*Yalnız bu konuda şu da doğrudur. **Te'vîl yapan kimse**, din alanında yeni şeyler îcât ederken (yeni hükümler ortaya koyarken), **yanılgıyı affettirecek ve gerçeği araştırma gayretine sevâp yazdıracak vasıfta ictihâd yetkisine sahip gerçek bir müctehid olursa**, işte o zaman te'vîl yapma yetkisine sahip olup, günâhkâr olmaktan kurtulabilir. Lâkin, şuna da dikkat etmek gerekir ki, bu vasfa sahip bir araştırıcı da olsa, şâyet bu kişinin gerçeğe aykırı bir görüş ortaya attığı çok net bir şekilde biliniyorsa, bir ölçüde kendisi mâzûr sayılsa da, artık böyle bir şahsın görüşlerine uymak câiz olmaz.*" [167]

İbn Teymiyye <u>bid'atin bir başka önemli özelliğine</u> de parmak basmak istemektedir. **Ona göre**, "***Bid'at, mutlak ve katıksız doğru değildir.*** *Zîrâ, eğer böyle olsaydı, bâtıl yönü olmazdı. Aynı zamanda **o, içinde hiç hak bulunmayan mutlak ve katıksız bâtıl da değildir.** Eğer sırf bâtıl olsaydı, o zaman bu durum halka gizli kalmayacaktı. Öyleyse, **bid'at, hem hak hem de bâtıl özellik taşır.** **Bid'at**, böyle hem hak hem de bâtılı bünyesinde taşımış olduğundan dolayı, **bid'at sâhibi olan kişiler**, ya hatâ ederek veya kendisinde nifak ve ilhâd bulunduğundan dolayı kasti olarak hak ile bâtılı birbirine karıştırır dururlar.*" [168] Zîrâ, <u>**İbn Teymiyye'ye göre**</u>, ***bir şeyin şer'î delîllere uygunluğu net değilse, o şeyin bid'at olma ihtimâli çok yüksektir. Meselâ**, bir kimse, şer'î bir delîle dayanmayan bir söz söyleyip de, bilahare bu sözünün Sünnet'te uygunluğu ortaya çıksa bile, yine de bu sözün **bid'atle** netîcelenmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, **meşrû olup olmadığı kesinkes bilinmeyen şeylerin, meşrû ve dînî kabûl edilmemesi, (dinde) temel prensiptir.*** [169]

Yâni **İbn Teymiyye** burada şu meseleye parmak basmak istemektedir. **Bid'at** denilen şey öyle karışık bir yapı arz eder ki, insanlar onun meşrû olup olmadığı hususunda bayağı zorlanır

---

[165] **Tevil** veya **şüphe** yoluyla olması, kişiyi küfürden kurtarır. Şâyet böyle değilde, inat yoluyla olursa, bu durum **bid'at** konusundan çıkar, küfre konusuna girer. **Bkz. el-'Askalânî**, *Nuhbetü'l-Fiker*, İst., Matba'a-i Hulûsî Efendi, 1306, ss :96, s. 42.; **et-Tehânevî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 133.

[166] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'ârüz*, **c.** 1, s. 244, 248; **c.** 7, s. 181.

[167] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 195; *İktizâ*, s. 268.

[168] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'ârüz*, **c.** 2, s. 104; Ayrıca, **Bkz.** *A.g.e.*, **c.** 1, s. 209; **c.** 7, s. 171.

[169] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'ârüz*, **c.** 1, s. 244.

yanılgıya düşerler. Çünkü **bid'atler**, tamâmen bâtıl olmayıp hak gibi gözüken yönleri de vardır. İşte, ***bid'atlerin bu hak gibi gözüken yönleri***, insanları yanılgıya düşüren etkenlerdir. Bu **hak yön** sebebiyle, sürekli hak ile bâtıl birbirine karıştırılır olmuştur. Bundan kurtulmanın da tek bir çıkış yolu vardır. Eğer yapılan şey, yapıldığı esnâda, derhal Sünnet ve şerîat ölçüsüne vurulursa, yukarıda zikredilen yanılgıya düşme tehlikesinden kurtarılmış olur. Zîrâ, önemli olan, **bir şeyin yapıldığı esnâdaki şerîata uygunluğunun bilinmesi ve bu şuurda olunmasıdır**. Aksine eğer **bir şey yapıldığı esnâda şerîat ölçüsüne vurulmamışsa, bu faaliyet, netîcede şuursuzca ve şer'î sınırlara dikkat edilmeden yapılmış bir mâhiyet arz eder**. Diğer bir ifâdeyle, **böyle bir hareket, kontrolsüz bir faaliyettir**. Yapıldığı anda şer'î ölçülere vurulmayan her amelin, sonunda **bid'ate** dönüşeceği de kaçınılmaz bir sonuçtur. Kuşkusuz, **oto kontrolsüz her işin behemehâl konulan sınırları zorlayacağı ve hatta çoğu zaman dışına çıkacağı** herkesin mâlûmudur. Bunun yanında, her ne kadar da **şer'î ölçülere vurulmadan başlanılan işlerin**, bazı zamanlarda **şer'î delîllere uygunluğu** ortaya çıkmış olsa da, bu uygunluk, **tesâdüfî bir uygunluktur**. Zîrâ, uygun olduğu gibi, uygun olmaması da muhtemeldir. Uygun olmadığı durumlarda, netîcenin tehlikeli boyutlara varacağı göz ardı edilemeyecek bir husustur. Öyleyse, **yapılan bir işin, yapılma esnasında değil de, sonradan şer'î delîllere uygun oluşunun ortaya çıkması, netîcenin tehlikeli olabileceği riskini ortadan kaldırmaz Çünkü, şerîate ters düşme hâlinin ortaya çıkması durumunda, kişinin tehlikeli pozisyonlara düşmesinin meydana getirdiği durumu izâle etmek, oldukça zor olacaktır**. Bundan dolayı **İbn Teymiyye**, ***bu tür tehlikeli netîcelerle baş başa kalmamak için bir işe başlanılmazdan önce, o işin şer'î delîllere uygunluğunun veya zıtlığının araştırılması ve bunun açıkça ortaya konulması gerekliliğ***inden bahseder ve ***bu araştırmayı bir şart*** olarak öne sürer.

Hakîkaten **İbn Teymiyye**'nin bu anlayışına daha öncekilerde rastlamak pek mümkün gözükmemektedir. Zîrâ, daha öncekiler ***bid'ati*** tanımlarken, **İbn Teymiyye**'nin bu orijinal yaklaşımıyla yaklaşmazlar. Nitekim **İbn Teymiyye**, ameller hususunda ***başlangıçta kontrollü hareket edilmesi, şer'î hudutlara riâyet edilmesi*** ve ***şer'î delîllere uygun olup olmadığı hususuna dikkat edilmesi*** gerekliliğine titizlikle eğilmekte, böylece işi da baştan sıkı tutmaktadır. Gerçekten de, iş olup bittikten sonra **Sünnet'e uygun olduğunun ortaya çıkması** fazla ehemmiyet arz etmez. Zîrâ, ona göre, bu uygunluk işe başlandığında ilk etapta aranmalıdır. Yâni, **amelleri şuurlu bir şekilde yapmak önemlidir. Yoksa âdet haline getirilen ve şer'î ölçülere vurulmayan ameller, sonuç itibâri ile bir yanlışlığa saplanmağa mahkûmdur**. Yanlışlığa saplanan kimse ise, İslâmî

Naslarla'a zıt düşmüş ve **bid'at** işlemiş olur. Nitekim, Naslar'a aykırı hareketin **bid'at** olması kesindir. Eğer böyle bir zıtlık yoksa, o zaman **bid'ate** düşme tehlikesinden kurtarılmış olur. [170]

İbn Teymiyye, bid'at hususunda son olarak çok önemli bir hususu daha gündeme getirmektedir. O, eserlerinde sık sık, **bid'at ile küfrü mukâyese** ederek aralarındaki ilgiyi ortaya koymaya çalışır. **Kanâatime göre, bunu da, insanları bid'atten şiddetle şekilde sakındırmak ve bid'atlere karşı aşırı duyarlı hale getirmek için yapmaktadır.**

Nitekim o, önce "***Bid'atleri îmânı zayıflatan zehîrler*** " şeklinde takdîm eder. Daha sonra buradan hareketle, "***Bid'atlerin küfrün türevi olduğunu*** " [171] zikrederek konuya dikkatlerimizi çekmek ister. Zîrâ, bir şeyin zehîr olduğunu yakînen bilen kimse, o zehîrin, yaşayan bir organizmayı ortadan kaldırdığını da zarûrî olarak bilir. İşte ona göre **bid'atler** de böyle bir zehîrdir. ***Bid'atın zehîr olduğunu bilen bir kimse ise, artık bid'atlerin akîde planında îmân cevherinin hayâtiyetini tehlikeye düşüreceğini göz önünde bulundurmalıdır.*** Çünkü zehîr ile canlı bir hayatın idâmesi bir arada bulunmaz. Biri varsa öteki yok demektir, aynen zehîr gibi, **bid'atler** de miktar ve yoğunluk derecesine göre, îmânı tehlikeye düşürme ve zaman içinde kademe kademe hayatiyetine kasdetme özelliğine sahiptir. Nitekim **İbn Teymiyye'ye göre**, "***şer'î bid'atlerin istisnâsız tümünde küfür şubelerinden bir şube vardır.***" [172] ve yine "***Onlar, küfrün başlangıç noktaları olup içlerinde küfrün gizlendiği sezilmektedir.***" [173] Dolayısıyla böyle tehlikeli durum arz eden şer'î manadaki **bid'atten**, zehîrli maddelerden sakınır gibi sakınmak gerekir. Aksi halde tehlike arz eden bu zehîrle îmânımızı zehîrlemiş ve hayatiyetini sona erdirmiş oluruz.

Görüldüğü gibi, **İbn Teymiyye, bid'at hususunda** oldukça hassastır. Bu hassâsiyetini ifâde ederken, dîğer görüşlerinde olduğu gibi, bâzen normalin sınırlarını zorlamakta ve aşırılığa kaçmaktadır. **Meselâ**, buna en iyi örnek, "***Bid'atlerin küfrün türevi olduğu*** " nu söylemesidir. Kanatimce bu biraz aşırıya kaçmadır. Çünkü **bid'at** başka şey, **küfür** başka bir şey olmalıdır. **Bid'at işleyen kimsenin küfrün başlangıcında olduğunu** ve böyle bir şahısta **küfrün varlığının sezildiğini** söylemek cumhûrun görüşüne aykırılık arz etmektedir. Zîrâ, **bid'atle** itikâdin örtüştüğü nokta yoktur. Kişi **bid'at ehli**dir, ama inancı sağlamdır ve yaptığı şeylerin **bid'at** olduğuna îmân etmektedir. Diğer bir ifâdeyle helâlı helâl; harâmı da harâm bilmektedir. Böyle bir şahıs mâsiyet ehli olmasına rağmen, itikâdında da bir bozukluk olmadığı müddetçe kâfir sayıla-

---

[170] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'ârüz*, **c.** 1, s. 248.
[171] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 289; *Mecmû*, **c.** 12, s. 19.
[172] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 368.

maz. Diğer yandan öyle kimseler de vardır ki, kendisi hiç de **bid'at ehli** değildir, lâkin itikâdındaki küçük bir kaymadan dolayı kâfir olmuştur. Yâni daha açık bir ifâdeyle, itikâd bozulmadıkça sırf günâh sebebiyle kişi küfre düşmez ki, **bid'atler** de insanları küfre götürmüş olsun. Yeter ki îmân ile ilgili temel prensipler inkâr edilmesin Öyle ise, bu anlam da **bid'atle küfrün hiç bir ilgisi olmamalıdır**. Hâl böyle olunca, belki de **İbn Teymiyye'nin buradaki maksadı insanların bid'atler karşısında ki hassâsiyetini iyice artırmak ve bid'atler karşısında uyanık olmayı tenbîh etmek, Naslar'ı anlama ve yorumlama hususunda insanların hadlerini bilmelerine dikkatleri çekmek**tir. Zîrâ, o, bir başka yerde de, "***Bid'atlerin küfrün türevi olduğu*** " nu söyler ama hemen peşinden "***Kim ki, insanların görüşleri ile kitap ve Sünnet'e, itirazda bulunursa bu şahsın sözleri dalâlet ehli kimselerin sözlerinden türemiştir***"[174] der. Demek ki, ona göre, ***bid'atin en önemli hususların dan biri de, Naslar'a beşerî mantıkla müdahalede bulunmak***tır. Gerçekten de bu özellik, **bid'at** için çok büyük önem arz etmektedir ve bu fikir orijinal bir fikirdir.

Şu halde, **İbn Teymmiye**'nin buraya kadar anlatılan **bid'at** anlayışını şu şekilde özetleyebiliriz: **Bid'at**, başlıca iki kısımda değerlendirilir.**A) Lügavî anlamdaki bid'at, B)şer'î anlamdaki bid'at**.

A) Lügavî anlamdaki bid'at, her türlü yeni uygulamalara denilebilir. Bu bid'at, dînin mahzûrlu saydığı bid'at değildir. Bu manada, İslâm bile câhiliye Araplar'ı tarafından **bid'at** olarak isimlendirilmiş ve bu isimlendirme ile *önceden yok iken sonradan îcât edilen şey* mânâsı kastedilmiştir. Öyleyse, îcât edilen iyi şeylere bile **sözlük anlamda bid'at** denebilir.

B) Şer'î anlamdaki bid'at, ise asıl kaçınılması gereken ve **mahzûrlu olan bid'atlerdir**. O, bu tür **bid'atleri** târif ederken, şu özellikler ile anlatmağa çalışır: ***Bu tür bid'atler***, *bizâtihi Allah ve Resûlü tarafından ortaya konmaz ve haklarında* ***vâcip, Sünnet, müstahap*** *gibi şer'î hükümler bulunmaz. Ayrıca bu* ***bid'atler***, *Sahâbe'nin yaşayışlarında bulunmadığı gibi,* ***Selef'in icmâ'ında*** *da yer almazlar. Çünkü bunlar, dinden olmayan ve şeriatın esaslarına zıt olan şeylerdir. Ve yine bunlar, şerîatte olmadığı halde,* ***sanki varmış*** *gibi gösterilen dine aykırı inanç ve prensiplerdir. Bu inanç ve prensipler, ictihâd yetkisine sâhip olmayan veya olsa bile şer'î esaslara aykırı bir şekilde ictihâd eden şahısların, şer'î olmayan delîllerle ictihâdda bulunmaları netîcesinde ortaya koymuş oldukları* ***meşrû'iyet arama*** *gayretleridir. Aslında bu tür kişilerin*

---

[173] **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, **c.** 10, s. 565.

[174] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'ârüz*, **c.** 1, s. 191.

şer'î delîllere dayandıkları şüpheli olduğu gibi delîlleri de şüphelidir. Zîrâ, bunlar, tamamen keyfî arzularla Naslar'a yaklaşmakta kendi isteklerini Naslar'ın önüne geçirmektedirler.

Diğer yandan, **İbn Teymiyye'ye göre**, ***bir işe başlanıldığında, daha başlangıçta o işin dine uygun olup olmadığını araştırmak da bid'at açısından önemlidir***. *Zîrâ, yapılan bir işin dine uygunluğunun araştırılmaması, o işin **bid'atle** sonuçlanması ihtimâlini yükseltir. Başlangıçta dine uygun olup olmadığını araştırmayan kimselerin yaptığı işler, her ne kadar sonuçta dine uygunluğu ortaya çıkmış olsa bile, bu kişiler başlangıç itibâriyle hatâlı hareket etmişlerdir. Zîrâ, sonuçta dine aykırı olduğu da ortaya çıkabilirdi.*

İbn Teymiyye'ye göre, *işte bu özellikleri taşıyan **şer'î bid'at gerçek anlamda yasaklanan bid'at), bünyesinde bazı hakka benzeyen unsûrlar taşımış olduğundan ötürü, herkes bid'atleri iyice ayırt edemez**. Böylece, içinde küfür şûbelerinden bir şûbe dahî bulundurabilen bir kısım **bid'atlerin** içine düşmüş olabilir.*

1. 1. 7. MUHDESÂT NEDİR? HER YENİ ŞEYE MUHDES DENİR Mİ ?

Muhdes kelimesi, İslâm'la ortaya çıkmış bir mefhûm değildir. Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, İslâm öncesi devirlerdeki insanlar da bu mefhûmu tanımaktadırlar.

Türkçe'deki karşılığı, **yenilikler yeni îcâtlar yeni uygulamalar** olan bu kelime, İslâmîyet'in gelişinden sonra ise, yeni ve özel mânâ kazanarak dînî literatüre girmiş, başta Kur'ân olmak üzere, Hadîs ve diğer kaynaklarda kullanılır olmuştur. Lâkin, gerek Kur'an'da ve gerekse Hadîste kullanılmasına rağmen, **şer'î anlamdaki muhdes** tâbiri için, yine de net bir târif bulunmamaktadır. Zîrâ, Naslar'da, **bid'at** ve **muhdes** tâbirlerinin ihtivâ ettiği şeyler hususunda kesin bir bilgiye ve açık bir tefsîre rastlayamamaktayız. Bundan ötürü sonraki nesiller, bu tâbîri yorumlama hususunda oldukça sıkıntı çekmişler ve pek çok yorumlar ortaya koymuşlardır. Bu farklı yorumlayışta, şahsî anlayış farklılıklarının ve zamanla toplumlardaki değişimlerin büyük payı vardır.

Naslar'da net târifi bulunamayan işte bu **Muhdes** kelimesi, **eş-Şâtıbî**, **İbn Cevzî** ve **İbn Teymiyye** gibi âlimler tarafından **her çeşit yenilik** olarak algılanırken [175], **eş-Şâfi'î**, **el-Kârâfî** ve **İzzeddin b. 'Abdisselâm** gibi âlimlerce de tam zıddı olarak düşünülmüş ve **her yeniliğin bid'at**

---

[175] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 3.

olmayacağı, bilakis bid'atin güzel ve makbûl kısımlarının bulunabileceğini iddiâ etmişlerdir.[176]

Peki acaba bu iki yorumdan hangisi doğrudur? **Her yeniliğe muhdesât gözüyle bakıp reddedenlerin görüşleri** mi doğrudur, yoksa **her yenilik, Hadîste yerilen muhdesât kapsamına girmez. Bazı yeniliklerin güzel ve makbûl olanları vardır** diyenlerin görüşleri mi doğrudur?

İşte bu iki soruya cevap vermek için, bizâtihî Hadîse dönmek ve **Resûlüllah'ın maksadını** araştırmak gerekmektedir. **Resûlüllah'ın maksadını** anlamak için de ilk etapta Hadîs kaynaklarına ve Hadîs şerhlerine mürâcaat edilmesi îcâp etmektedir. Çünkü Hadîs mütehassısı olmayanlar için kapalı olan yerleri îzâh edip anlaşılır hale getiren eserler, Hadîs şerhleridir. Hadîs şerhlerine bakıldığında **muhdesât** hususunda bizlere şu bilgiler verilmektedir.

*Muhdesât, dinde îcât edilen yeniliklerdir ki, sâdece **dinî alanla ile ilgili olup dünya işlerine şâmil değildir**. Bu tür yenilikler hususunda, Allah ve **Resûlüllah'ın hükmü ve izni yoktur**. Sahîh olduğuna, Kitap Sünnet gibi herhangi bir şer'î asıl şehâdette bulunmaz. Bu yenilikler, ister fiil, ister söz, isterse davranış olsun fark etmez. Yenilik, dinde fazlalaştırma özelliği taşıdığı gibi noksanlaştırma özelliği de taşıyabilir. Ama şurası hiç bir zaman akıldan çıkarılmamalıdır ki dünyevî alanda ortaya atılan yenilikler, bu konunun dışındadır ve **reddedilen muhdesât** (yenilikler) kapsamına girmezler.*[177]

İşte Hadîsleri şerh eden âlimlerin, **Resûlüllah'ın Hadîste zikretmiş olduğu muhdes tâbiriyle neyi kasdetmiş olabileceği** hususundaki muhtemel açıklamaları bu şekildedir. Onlara göre, ***Resûlüllah'ın kastı muhtemelen bu anlamdı.***

İşte Hadîsleri şerh eden âlimler gibi **İmâm eş-Şâfi'î'de muhdesâtı iki kısma ayırıp, Kitap, Sünnet, icmâ ve esere aykırı olan yeniliklerle aykırı olmayan yenilikleri** birbirinden ayırırken[178], İmâm **el-Gazzâlî** de "*Bir şey için,* **bu Resûlüllah'tan sonra îcât edilmiştir** *demekle (o şeyin) yasaklanmış olması gerekmez. Zîrâ, **her bid'at** (yâni sonradan îcât edilen her yeni şey), **yasaklanmış değildir. Yasak olan yenilikler, sâdece sâbit bir Sünnet'in zıddı olan veya illeti devam etmekte olan herhangi bir şer'î hükmün mevcûdiyetini ortadan kaldıran yeniliklerdir.***

---

[176] Bu konuda "**Geniş Kapsamlı Tarifler** " bölümünde bulunan İslâm âlimlerinin tariflerine bakılabilir.

[177] **el-'Askalânî**, *Fethü'l-Bârî*, **c.** 15, s. 178-179; **es-Suyûtî**, *Zehrü'r-Rübâ 'ale'l-Mûctebâ, (Sünen en-Neseî* içinde), **c.** 3, s. 188-89; **es-Sindî**, Ebü'l-Hasan Nûrüddin b. 'Abdilhâdî, *Hâşiyetü's-Sindî, (Sünen en-Neseî* içinde), **c.** 3, s. 188-189; **el-Münâvî**, *A.g.e.*, **c.** 6, s. 182; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*, s. 109; **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 121.

*Hatta sebeplerin değişmesiyle, bazı hallerde, **bid'at** olarak vasıflandırılan şeyler bile vâcip olabilirler.....Buna benzer bazı **bid'atlerin** kerâhetle bir ilgisi yoktur.*" [179] gibi açıklamalarla aynı görüşü paylaşır. Hatta o, bu açıklamalarla yetinmeyerek, bazı misallerle de bu iddiâlarını desteklemeğe gayret eder.

Diğer yandan **İbn Esîr** de Hadîs hakkında değerlendirmeler de bulunurken önce **İmâm eş-Şâfi'î**'nin taksîmine benzer bir taksîm yaparak **bid'at** (yenilik)**leri güzele** ve **çirkine ayırır**. Daha sonra bu taksîmi, Hadîsler ve **Hz. Ömer**'in terâvih hakkında söylediği söz ile delîllendirir. O, Hadîs hakkında şöyle bir yorum ortaya koyar: "*İşte (tüm bu delîllere göre) **her yeni olan şey bidattir**.*" *Hadîsinden, **şerîatın esaslarına muhalif olan ve Sünnet'e uygunluk arz etmeyen bid'at (yenilik) ler** anlaşılmalıdır.*" [180] **İbn Receb el-Hanbelî** ise, **muhdes** kelimesinin sözlük ve **şer'î anlamlarına** dikkat çekerek birçok âlim gibi o da, ***sözlük anlamdaki bid'atlerin şer'î anlamdaki bid'atlerle karıştırılmaması gerektiği*** hususunda sıkı tenbîhlerde bulunur. O, buna ilâveten, "*Hakkında şer'î bir delîl bulunmayan yeniliklerin, **yerilen muhdes şeyler (muhdesetün mezmûmetün)** olduğunu, delîl bulunanların ise sâdece **sözlük anlamında bid'at olup, şerân bid'at olmadığını** söyler.* [181]

Bid'at hususunda sert tavır izliyormuş gibi algılanan **İbn Teymiyye**'nin durumu da diğerlerinden farklı değildir. **Onun farklı gibi görünmesindeki sebep**, görüşlerindeki inceliktir ve dakîkliktir.

Nitekim, **İbn Teymiyye**'nin diğer görüşleri gibi, **bid'at** görüşü de iyice tahlîl edilip konuya yaklaşımı bütüncül bir şekilde ele alınmamıştır. Bundan dolayı, hakkında, sanki **her şeye bid'at dediği her yeni şeye karşı olduğu** şeklinde bir kanâat geliştirilmiş ve hiçbir şekilde söylemediği fikirler ona isnat edilmiştir. Halbuki, bu kanâat tümüyle yanlıştır. Zîrâ, o, her zaman yanlış anlaşılmıştır. **Onu** yanlış kanâatlerle kötü göstermeğe çalışan ve kasıtlı olarak olumsuz isnâtlarda bulunanlar, birtakım siyâsî nedenlerden ötürü böyle karalamalarda bulunmuşlardır. Veyahut da herhangi bir kasıt olmaksızın, sadece yanlış propagandaların etkisinde kaldıklarından ötürü ona düşman olmuşlardır.

---

[178] **İbn Asâkir**, *A.g.e.*, s. 97.

[179] **el-Gazzâlî**, *İhyâ*, c. 2, s. 3.

[180] **İbn Esîr**, *en-Nihâye*, s. 107; **ez-Zebîdî**, *A.g.e.*, c. 5, s. 271; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 120.

[181] **İbn Receb**, Zeynüddîn Ebü'l-Ferec'Abdürrahman b. Şihâbüddîn, *Câmi'ü'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1990, ss. 456, s. 265; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 120.

İbn Teymiyye, **muhdesât** denilen **yeni îcât ve uygulamaları** ilk etapta ikiye taksîm edip şer'î ve lügat anlamdaki farklılıklara dikkat çektikten sonra, **bid'at** hususunda yukarıda anlatılanların dışında, ayrıca çok önemli bir hususa daha parmak basmak ister. Ona göre, *Daha önceden olmayıp da, sonradan ortaya konan yeni îcâtlar ve yeni uygulamaların şerîate uygun olup olmadığı araştırılırken, acaba sırf **insanların yararlı görmeleri ve onlara ihtiyâç duymaları**, o yeniliklerin **şer'î usûllere uygun olduklarına** yeterli bir sebep teşkîl eder mi?* Diğer bir ifâdeyle ***sırf insanların ihtiyâç duymaları ve yararlı görmeleri sebebiyle bir şey meşrû kabûl edilebilir mi?***

İbn Teymiyye bu soruya şöyle cevap verir: *Şimdi eğer Müslümanlar, bir şeyi yararlı görürler ise, ihtiyâç hissettiren sebebe bakılır. Eğer bu sebep, **Resûlüllah'ın bizzât kendisinin yasaklamadığı, fakat şu veya bu sebeplerden ötürü bir türlü yapılmayan cinsten bir sebep** olursa, bu tür sebeplerin ortaya çıkardığı yenilikler ortaya konup uygulanabilir. **Ayrıca, Peygamber zamanında da ihtiyâç haline gelip de, çeşitli engeller sebebiyle ortaya atılamayan fakat, Resûlüllah'ın vefâtıyla beraber engelleyici sebepleri ortadan kalkan yeniliklerde** de aynı kurallar geçerlidir.*

Ayrıca **İbn Teymiyye**, uygulanması câiz olmayan yenilikleri de şu şekilde îzâh eder: *Fakat **ihtiyâç olarak nitelendirilebilecek bir sebebe dayanmayan veya kulların bazı günâhları sebebiyle ihtiyâç haline gelen yeniliklere** gelince, bunları benimsemek câiz değildir. Şunu hiç unutmamak gerekir ki, **Peygamber zamanında da gerektirici sebebi var olduğu halde, yine de, işlenilmeğe müsâade edilmeyen bazı şeyleri**, bizler yararlı görsek de aslında onlar yararlı değildirler. Bir de, **gerektirici sebebi Resûlüllah'tan sonra ortaya çıkan yenilikler**, vardır ki, bunlar, eğer Allah'a karşı gelme özelliği taşımıyorsa uygulanmasında bir mahzûr yoktur.*" [182]

İbn Teymiyye, **gerektirici sebebi Resûlüllah zamanında olduğu halde, onun tarafından uygulanmayan yeniliklere de şu açıklamaları getirir**. "*Peygamber'den sonra, bu tür yenilikleri ortaya atıp benimsemek, Allah'ın dîninde değişiklik yapmak demektir. Bu türlü değişiklikleri dine sokanlar üç zümredir: Ya dînî değiştirmeyi amaç edinen hükümdarlar, ya âlimler veya ictihâdlarında hatâya düşen kimselerdir.*" [183]

İbn Teymiyye'nin **yeniliklere bu şekilde yaklaşımı, hakîkaten çok orijinaldir**. Zîrâ, bir kısım âlimler, **bid'atleri** değerlendirirken, sırf ***fayda*** ve ***ihtiyâç*** perspektifinden, bakarak belki hiç

---

[182] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 278-279.

de meşrû olmayan şeyleri meşruymuş gibi gösterirlerken, **İbn Teymiyye** bu iki şartı da irdelemiş ve ***her faydalı olan şey veya her ihtiyâç duyulan şey acaba meşrû mudur?*** sorusunu sorarak konuya ihtiyâtla yaklaşmıştır. Ona göre, bu iki *vasıf, bazı yeniliklere meşrûiyet kazandırırken bazılarına kazandırmayabilir de. Zîrâ, insanların ortaya koydukları tüm yeni şeyler, kendilerine göre, yararlı şeylerdir. Yoksa, zararlı olduğuna inandıkları şeyleri zâten ortaya atmazlar. Çünkü bile bile zararlı bir şey ortaya koymağa din müsâade etmediği gibi akıl da müsâade etmez.*[184]

Demek ki, **İbn Teymiyye'ye göre**, ***yeniliklere ve yeni îcâtlara insanların ihtiyâç hissetmeleri ve yenilikleri faydalı bulmaları, onları meşrûlaştırmak için her zaman yeterli sebep olamaz.*** *Ve yine* ***sırf bu iki sebepten dolayı da bid'atler, güzel ve çirkine taksîm olunamaz.*** *Zîrâ,* ***bid'atlerde asıl olan şer'î Naslar'a uygun olup olmaması*** *esasıdır. Aksi halde, insanların kanâatlerine, beğenilerine ve ihtiyâçlarına uygun olan her şey, çoğu zaman şer'î Naslar'a uygun olmayabilir.*

İbn Teymiyye bu noktada, yenilikler hakkında İslâm hukukçularının görüşlerine başvurur ve farklı iki görüşe ayrıldıklarını zikreder. O, konuyu şöyle îzâh eder: "***Bu görüşlerden birincisine göre,*** *eğer (yeni ortaya çıkan bir yenilik) hakkında nehyedici bir delîl yoksa, söz konusu bu yenilik benimsenip uygulanabilir. Bu görüş,* ***mesâlıh-i Mürsele*** *(kamu yararı) ilkesinin geçerliliğine inananların görüşüdür.* ***İkinci görüşe göre, ise,*** *yenilikler hakkında sâdece nehyedici bir delîlin bulunması yetmez, aynı zamanda emredici bir delîlin de bulunması gereklidir. Eğer emredici bir delîl yoksa, bu tür yenilikler benimsenmemelidir. Birinci görüşün tam zıttı olan bu görüş de yine kendi arasında ikiye ayrılır.* ***Bunlardan birinci kısımda olanlar,*** *kıyâs metodunu inkâr eden bazı kişilerin görüşleridir. Bunlara göre, herhangi bir hüküm, eğer* ***Peygamber'ın sözüne, fiiline yada sessiz onayına (takrîrine) dayalı olan bir delîlin*** *hükmü altına giremiyorsa, bu tür bir hüküm isbât edilemez. Yâni böyle bir yeniliğin meşrûiyeti savunulmaz.* ***İkinci kısımda olanlar*** *ise, kıyâs metodunu benimseyenlerin görüşüdür. Bu zâtlara göre, de,* ***Resûlüllah'ın açık veya dolaylı sözüne*** *dayanarak, (mâlûm) bir hüküm ortaya konabilir. Diğer bir ifâdeyle, yenilikleri, kıyâs metodu ile değerlendirilerek, meşrûiyet kazandırılabilir."*[185]

---

[183] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 279.
[184] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 278.
[185] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 279.

Özetle; **İbn Teymiyye'ye göre**, ***muhdesât denilen yeniliklerin şerîate uygun olmaları i çin:***

A) Lügavî anlamda değil ***şer'î anlamda muhdes özelliği*** *taşımalıdır.*

B) ***Sadece insanların güzel görmeleri ve bu yeniliklere ihtiyâç hissetmeleri, şerîate uygunluğu hususunda yeterli sebep sayılamaz.*** *Zîrâ, insanlar zâten yararlı olduklarına inandıkları şeyleri ortaya atarlar, zararlı olduğuna inandıkları şeyleri ortaya atmazlar. Bu sebepten dolayı yenilikler,* ***insanların güzel görme ve ihtiyâç hissetmeleriyle beraber ondan daha öncelikli olarak şu vasıfları taşımalıdır.***

a / *Resûlüllah'ın bizâtihî kendisinin terk ettiği, fakat genel manada terk edilmesi hususunda aşırı hassâsiyet göstermeyerek nehyetmediği şeylerden olmalıdır. Bu gibi şeyleri, her ne kadar Resûlüllah'ın kendisi yapmamış ise de, umûmun yapmaması hususunda da herhangi bir yasak koymamıştır.*

b / *Resûlüllah'ın kendi hayatında bazı* ***engelleyici sebeplerden*** *dolayı terk ettiği fakat vefâtıyla birlikte ortadan kalkan* ***engelleyici sebeplerden*** *ötürü meşrû olan şeylerden olmalıdır.* ***Meselâ****, terâvihin cemâat ile kılınması, Kur'ân'ın bir Mushaf halinde toplanması ve Hadîslerin tedvîni gibi.*

c / *Kulların bazı günâhları sebebiyle ihtiyâç haline gelmeyen, bilakis aslen ihtiyâç niteliği taşıyan şeylerden olmalıdır.*

d / *Resûlüllah zamanında şiddetle ihtiyâç duyulduğu veya herhangi bir* ***gerektirici sebebi olduğu halde, ısrarlı bir şekilde Resûlüllah'ın yapılmamasına özen gösterdiği şeylerden*** *olmamalıdır. Çünkü, bu gibi şeylerde her ne kadar bizler, bir yarar görüyor isek de asıl itibârı ile bunlarda herhangi bir yarar yoktur.*

e / *Gerektirici sebep, Allah'a isyân taşımayan şeyler olmalıdır.*

f / *Hakkında nehiy bulunmayan şeyler olmalıdır.*

g / *Sadece nehiy değil, meşrû olduğu hususunda, da ya fiil-söz- takrir (sessiz onay) ile temellendirilmiş bir emir veya kıyâs yoluyla ortaya konmuş bir delîl olmalıdır.*

Öte yandan, **İbn Teymiyye**'den başka diğer İslâm bilginleri de, ***her yeniliğe Hadîste kastedilen muhdesât gözüyle bakılır mı?*** sorusuna cevap aramışlar ve İbn Teymiye'nin ortaya koyduğu görüşleri aynen koymuşlardır.

Meselâ, Abdülhay **el-Leknevî** bu konuda: "***Bid'at*** *terimi mutlak bir mefhûm olmakla beraber, eğer meydana getirilen herhangi bir yeniliğin kötülüğüne dâir gerek sözlü, gerekse fiilî işâretler mevcûtsa, o zaman bu çeşit yenilikler kabûl edilmeyip reddedilir. Çünkü bunlar, çeşit yenilikler, kötüdür ve kötü emâre taşıması, reddedilmesi için yeterli bir sebeptir. Yok eğer, kötü olmayıp da kabûl edilebilirliğine dâir bir işâret varsa o takdîrde de alınabilir. Zîrâ, bu anlamdaki yenilikler* ***(bid'atler), şer'î anlamda bid'at*** *olmayıp genel anlamda (yâni lügat anlamında)* ***bid'at*** *(yenilik) tir, dalâlet olan yenilik* ***(bid'at)*** *değildir.* " [186] der.

el-Leknevî bu ifâdelerini daha da sistematize ederek şöyle der: "***Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen şeyler, genel manada muhdes (yenilik) olup, birer bid'attirler. Bu anlamdaki bid'atler, ya âdet ve gelenek kabîlinden şeyler olur veya ibâdet kabîlinden şeyler olur.***

A) Şâyet ***âdet kabîlinden şeyler*** *olur da şerîat yönünden kötü olduğuna dâir bir delîl bulunmasa bu tür âdetler bid'ât olmaz.*

B) ***Eğer ibâdetler kabîlinden şeyler*** *olursa o zaman da şu hususların göz önünde bulundurulması gerekir:*

a / Bu şeyler, Sahâbe döneminde ortaya çıkmıştır. Bu durumda ise:

I. Ya, Onlar'ın hepsi veya bir kısmı tarafından işlenmiş,

II. Veya bu tür yeniliklerden haberdâr olmuşlar, bunları yapmadıkları halde ses çı karmamışlar,

III. Ya da tümüyle red etmiş ve inkâr etmişlerdir.

b / Bu şeyler Tâbi'în döneminde ortaya çıkmıştır.

c / Veya Etba'ü't-Tâbi'în dönemlerinde ortaya çıkmıştır.

d / Yahut üçüncü tabakadan sonra günümüze kadar ki devrede meydana gelmişlerdir.

el-Leknevî, daha sonra müşahhas örnekler vererek Sahâbe'nin kabûl ve reddettiği yeniliklerin önemlilerini zikreder. [187] ve, "***Sizleri yenilik yapmaktan mene derim*** " Hadîsinden kasdedilen mânânın, "**dinde var olmayan bir şeyi ortaya çıkarıp onu dinden imiş gibi gösterme** " olduğu-

---

[186] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 34.

[187] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 35-59.

nun altını çizer. Ona göre çoğu kimse, "Yeniliğin bu mânâya geldiğini"bilmemektedir. [188] Ayrıca O bir başka yerde de, bu Hadîsin mânâsının, **Sahâbe ve Tâbi'în'in prensip ve metodlarına aykırı olan yenilikler** *olduğunu vurgular.*[189]

1. 1. 8. DEĞERLENDİRME

Şimdiye kadar anlatılan bu ifâdelerden anlaşılmaktadır ki.: **Her bid'at zemmedilmeğe lâyıktır, fakat her yeni şey de bid'at değildir.** [190] Öyleyse, her yenilik, Peygamber tarafından yerilen **bid'at** mefhûmuna kesinlikle dâhil değildir. [191] Bunun için **her sonradan ortaya çıkan şey bid'attir, herbid'at sapıklıktır** emrini mutlak manada anlayarak, **her îcâda, her keşfe, her yeni âlet ve âdete cephe almak** ve **bunları kötü bid'at** olarak mahkûm etmek, kesinlikle doğru değildir. Böyle bir davranışın doğru olmadığına en kesin delîl, İslâm'ı en iyi anlayan ve Resûlüllah'ı en iyi tanıyan **Sahâbe'nin ortaya koyduğu yeniliklerdir.** Zîrâ, Peygamber'den sonra Halîfeler, Kur'an'ı Mushaf halinde toplamış, bir kısım dîvânlar kurmuş, zekât vermeyenlerle savaşmış, terâvih namazını cemâat ile kılmış, Cuma için bir ezân daha ihdâs etmiş, haraç sistemini kurmuş ve bunlara benzer daha pek çok yeni uygulamalar ortaya koymuştur. Öyleyse, **beşerî hayatın bir îcâbı olarak îcât edilen âdetler, âletler ve geliştirilen teknikler, kötü bid'at sayılarak dinen men edilmemiş, insanın refâh ve saâdetini hedef alan her yenilik İslâm tarafından yasaklama şöyle dursun, tam aksine teşvîkine mazhar olmuştur.** [192]

Öyleyse, **muhdes** ve **bid'at** kavramlarının, sırf **lügat anlamlarına** takılmak, yanlış ve eksik bir anlayıştır. **Dînin ibâdet ve îmân bölümlerine girmeyen, aksine serbest bırakılmış sâhâda cereyan eden ve sırf dünya hayatını ilgilendiren âdet ve davranışların bid'atle ve zemmedilen muhdesâtla bir ilgisi yoktur.** [193] Ayrıca **Hz. Ömer**'in, cemâatle terâvih kılma hakkında söylemiş olduğu **"ne güzel bid'at bu!** "sözü de göstermektedir ki, **her yeni şey, kötü ve reddedilmiş** ***değildir. Asıl reddedilen yenilikler, dînin temel esaslarına ve ruhuna uygun olmayan yenilikler (bid'atler) dir. Yoksa Resûlüllah ve Ashâb'ı'ndan sonra ortaya çıkan her yeni şeyi*** **reddetmek, İslâm gibi en kâmil bir dînin temel esprisi ve yaşanan hayat gerçekleri ile kesin-**

---

[188] **Bkz :el-Leknevî,** *A.g.e.*, s. 27.
[189] **el-Leknevî,** *A.g.e.*, s. 29.
[190] **Şimşek,** Mehmet, *A.g.mak*, s. 119.
[191] **Karaman,** *Günün meseleleri*, s. 253; **Özler,** *73 Fırka*, s. 109.
[192] **Karaman,** *Günün meseleleri*, s. 252-253.
[193] **Karaman,** *Günün meseleleri*, s. 259; **Özler,** *73 Fırka*, s. 109.

likle bağdaşan bir anlayış olamaz. [194] Binâenaleyh, **asıl reddedilmesi ve üzerinde titizlikle durulması gereken şey, îmân ibâdet ve İslâmî hayat nizâmıdır. İşte bunları bozan ve çehresini değiştiren şeyler, kötü yenilikler olarak algılanmalıdır.** [195] *Zîrâ*, İslâm dînî, **Resûlüllah'ın** vefâtına kadar olan süre içinde kemâle ermiş ve tamamlanmıştır. [196] Kemâle eren bu dînin üstünlük ve olgunluğu, onun küllî kaidelerinden kaynaklanmaktadır. Bu küllî kaideleri bozmak ve bu kâideleri kendi **hevâ** ve heveslerinden kaynaklanan beşerî şeyler ile değiştirmek ise, **bid'at** çıkarmakla olur. Binâenaleyh, beşerî hayatta meydana gelen tüm hâdiseler (yâni cüzî olaylar), eğer ihtiyâç duyulan şeyler cinsinden ise, o zaman bunları, **İslâm'ın küllî kaidelerine göre değerlendirmek gerekir. İslâm'ın küllî kaideleri ile temellendirilemeyen şeylerin bid'at vasfını taşımış olmaları, kesindir.** [197]

O halde, her yeniliğe bid'at damgası vurulmamalı, sâdece Kitâp-Sünnet ve açık *Naslar'ın emir ve işâretlerine aykırı olan, Ashâb'ın düşünce ve tâlimatlarına uymayan*, şerîatın dîğer küllî kaidelerine, temel esaslarına ve İslâm'ın ruhuna tezât teşkil eden yenilikler reddedilmeli hatta îmân ve ibâdet olarak lanse edilip dine sokulmaya çalışılan tüm fikir ve davranışlara itibâr edilmemelidir. [198]

Zîrâ, **her yeniliği sapık bid'atler kategorisine sokmak**, dîğer alanlarda olduğu gibi şer'î delîllere dayalı bulunan İslâm hukuk sisteminde de donukluk meydana getirir. Hatta bununla da kalmaz, **gitgide şer'î açıdan mahzûrlu olan gelişmelerle, mahzûrlu olmayan gelişmeler**in birbirinden ayırt edilemediği kaos ortamına doğru yol kat edilmeğe başlanır.

İşte bu netîceyi sezinleyen İslâm ulemâsı, **şer'î anlamdaki bid'at ile lügavî anlamdaki bid'ati** birbirinden ayırt edecek çok ince açıklamalar ortaya koymuşlar, [199] **İslâm hukukunun her yeni şeyi bid'at olarak telakkî etmediğini** îlân etmişlerdir. [200] Yalnız şunu da vurgulamak gerekir ki, İslâm ulemâsının ekserîyetine rağmen, **İbn Teymiyye, İbn Kayyim, İbn Cevzî** gibi küçük bir azınlık da, târihte dîğer âlimlere göre Sünnet-**bid'at** konularında, biraz daha sert tutum sergilemişlerdir. Bunlar İslâm'ı arı duru ve ilk haliyle koruma maksadıyla **bid'atın** alanını diğerlerine

---

[194] **Özler**, *73 Fırka*, s. 110, 111.
[195] **Karaman**, *Günün meseleleri*, s. 253.
[196] Bunu ifâde eden Âyetler için **bkz.**, **Mâide : 3, Nahl : 89.**
[197] **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 162.
[198] **Karaman**, *Günün meseleleri*, s. 259; **Özler**, *73 Fırka*, s. 108, 109, 110.
[199] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 2.
[200] **Masud**, *A.g.mak.*, s. 61.

göre biraz daha daraltmışlar, bir yanlıştan kaçalım derken bir başka yanlışa düşmüşlerdir. Bunun yanında **eş-Şafi'î, el-Kârâfî ve İzzeddin b Abdisselâm** *gibi mutedil imâmlar ise* **her yeniliğin bid'at olmadığını bunlardan bir kısmının güzel ve makbûl, dîğer bir kısmının da çirkin ve kabûl edilemez olduğunu** iddiâ etmişlerdir. [201]

Öyleyse, tüm bu anlatılanlara göre sonuç olarak diyebiliriz ki, **dinde meydana getirilmek istenen yeniliklerde; dine nispet edilme, dinden bir cüzmüş gibi gösterme, Allah'a ibâdet etme ve Allah'a yakınlık kurma kastı** [202] en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. 1.9. BİDAT HANGİ DÖNEMDE BAŞLAR ?

1. 1. 9. 1. Üç Devir (Sahabe Tâbi'în ve Etbe'ü'ttâbi'în devri)

Daha önce işlenen konularda, **bid'atin** değişik yönleri üzerinde durulmuştu. Bu bölümde de, **ortaya çıkan yeniliklerin bid'at olup olmamasında baz alınacak devir, ya da örnek alınacak nesil** konusuna tezimizin elverdiği ölçüde çözüm aranacaktır. Yalnız şunu başta zikretmek gerekir ki, bu mesele hakîkaten oldukça çok ihtilâfi olan bir meseledir.

Bid'at hususunda kimileri *Sahâbe döneminde ortaya çıkan yenilikleri de* ***bid'at*** addederken, çoğu kimse ise, bu görüşe katılmayıp, *Sahâbe devrinde ortaya çıkan yeniliklerin* ***bid'at*** *olamayacağını, ancak Sahâbe'den sonra meydana gelen yeniliklerin* ***bid'at*** *olabileceğini* iddiâ etmişlerdir.

Nevar ki, Sahâbe'den sonraki devirler hususunda da ihtilâf çoktur. Bir kısım ulemâ, Tâbi'în devrinde olan yenilikleri **bid'at** saymayıp, bu devirden sonrakileri **bid'at** sayarken, dîğer bazı ulemâ ise, Etba'ü't-Tâbi'în devrini de Tabi'în devrine katmakta ve bu üç devirden sonra ortaya çıkan yenilikleri **bid'at** kabûl etmektedir. Hatta, bir kısım âlimler, sonraki devirlerde, **Râsihûn ulemâsının** kabûl ettiklerini dahi **bid'atin** dışında saymaktadırlar.

Fakat kanâatimize göre, bu tutum yanlış bir tutumdur. Zîrâ, İslâm'da dînî hükümlerin kaynağı, yalnızca **Kitap** ve **Sünnet**'tir. Bu iki kaynağın yanında, başka kaynaklar da ölçü olarak kabûl ettiğimizde, o takdîrde, kaynaklar çoğalmakta ve dinin iki aslî prensibinin önemi ihlal edilmiş olmaktadır. Halbuki, İslâm dînînde, **Kitap** ve **Sünnet**'ten başka üçüncü bir kaynağın aranmasının ve o kaynakların ölçü kabûl edilmesinin imkânı bulunmamaktadır.

---

[201] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 2.

[202] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 298; **eş-Şâtıbî**, *İ'tisâm*, **c.** 1, s. 28.

Hal böyle iken, yine de, **bid'at için ölçü alınabilecek nesil** hususunda, kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Yâni daha açık bir ifâdeyle, **falan devirde yapılanlar bid'at değildir, zîrâ bunları filânca nesil yapmıştır** diye herkesin ittifâk ettiği bağlayıcı bir hüküm yoktur. Çünkü, diğer konularda bulunan anlayış farklılıkları, **bid'at** hususunda da kendini göstermiş ve **bid'at** hususundaki bu **anlayış farklılıkları**, insanları **bid'at**in mânâsı ve **bid'at ölçüleri** meselelerinde zorunlu olarak ihtilâfa sürüklemiştir.

Demek ki, **bid'at** için bir devir tayin ederek, **işte şu devirden, sonra ortaya çıkan yenilikler bid'attir** demek oldukça zordur. Zîrâ, **Resûlüllah** zamanında bile, dinî olmayan bazı yenilikler ortaya çıkmış, **Resûlüllah bunları bâzen görerek susmuş**, hatta bazılarını güzel bile karşılamıştır. Onun böyle susması ve güzel karşılaması, bu tür yeniliklerin **bid'at** kabûl edilmemesine ve **Resûlüllah'ın birer ikrârî Sünnet'i** olarak algılanmasına neden olmuştur. Öte yandan, bir kısım yenilikleri de görmüş ve derhal reddetmiştir.[203] Öyle ise, önemli olan, yeniliklerin **Resûlüllah'ın devrinde yapılmış olması** değil, **dine uygun olup olmamasıdır**.

Şu halde, **Resûlüllah devrinde meydana gelen yenilikler** hususunda, hem **bizâtihî kendi yapmış olduklarının** hem de **Sahâbe'nin yaptıklarını görerek ikrâr etmiş olduklarının bid'at olmadığı** meselesinde kesin ittifâk vardır.[204]

Ancak **Resûlüllah**'tan sonra, **Sahâbe devrinde ortaya çıkan yeniliklere** gelenice, bunlar, **mutlak yenilik** mânâsıyla genel manada **bid'at**tirler. Ancak, bu nevi yenilikleri temelde iki kısma ayrılmaktadırlar:

A) <u>Bunlar eğer âdet cinsinden yenilikler</u> ise, şerîat yönünden kötü olduğuna dâir bir delîl mevcût bulunmadığı müddetçe **bid'at** sayılmazlar. Çünkü **alış-veriş-nikâh-talak, cinâyetler gibi görünüşte âdetler cinsinden olup ibâdet nevinden olmayan şeylerde** de aslında **ibâdet** vasfi vardır. Zîrâ, bu nevi **âdet cinsinden olan şeyler** de dîğerleri gibi şer'î hükümlerle kayıtlanmıştır ve **mükellef için bir muhayyer olma** durumu yoktur. [205]Öyleyse, **hem ibâdet, hem de âdet cin-**

---

[203] **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 183; Ayrıca, **<u>Resûlüllah'ın görerek sustuğu</u>** veya sâdece **<u>susmayıp güzel karşıladığı</u>**, yada **<u>tümüyle red ettiği dînî olmayan yeniliklere</u>** örnek için **Bkz. 'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 183-186.

[204] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 8.

[205] **eş-Şâtıbî**, gerek *el-İ'tisâm*, gerekse *el-Muvâfakât* isimli eserinde, bu konu üzerinde durur ve **ibâdetler gibi âdetlerde de bir yönden ta'abbüdîlik anlamı olduğunu** pek çok yönden deliller getirerek ispât etmeğe çalışır. Onun burada kısıca üzerinde durmak istediği ana fikir şudur : Âdetler dediğimiz şeylerde de, tıpkı ibâdetlerde olduğu gibi şerî'at tarafından konulmuş ölçüler vardır. Mükellefler, âdet cinsinden olan şeylerde, tıpkı ibâdetler gibi, seçme hürriyetine sahip değildir. Gerek âdetlerde ve gerekse ibâdetlerde kullar, şer'î ölçülerin içinde kalmaları ve şâri' (Allah)'in koymuş olduğu ölçülere göre hareket etmeleri bir zorunluluktur. Öyleyese, ibâdetler de, âdetler de, **ta'abbüd** anlamında müşterektirler. Ancek, **<u>kanâatime göre</u>, adetler cinsinden olan şeylerde**

sinden olan şeyler bu noktada ibâdet mânâsında ortaktırlar. Hal böyle olunca, **âdetlerde** de ***bid'at*** *vasfı geçerli olmaktadır.*[206]

B) <u>Bunlar eğer ibâdetler cinsinden yenilikler</u> ise, bu takdîrde de şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

a / Ya bu yenilikler, **Sahâbe döneminde** ortaya çıkmış ve onların tümü tarafından veya bazısı tarafından işlenmiş, dolayısıyla bu yeniliklerden haberdâr olmuşlardır. Bunlar da yine kendi aralarında iki kısımda incelenmektedirler.

I. Bir kısmı, **Sahâbe'nin reddettiği yeniliklerdir** ki, bunlar, **Resûlüllah**'ın ***"her bid'at dalâlettir."*** Hadîsindeki genel ifâdeye girmektedir.

II. Diğer bir kısmı da, **Sahâbe'nin reddetmeyip, bilakis râzı olduğu ve uygun bulduğu yeniliklerdir**. Bunlar da genel mânâ itibâriyle, **bid'at** olarak isimlendirilseler bile, şer'î manada **bid'at** değildirler. Bu tür yeniliklere **güzel** vasfı eklenerek **bid'at-i hasene** denilebilir. **Meselâ**, terâvihi **Hz. Ömer**'in cemâat ile kıldırması, bu nevi bir **bid'at**tir.

b / Veya, Tâbi'în döneminde ortaya çıkmıştır.

c / Yada, Etba'ü't-Tâbi'în döneminde ortaya çıkmıştır.

d / Veyahut, üçüncü tabakadan sonra günümüze kadar süregelen asırlarda ortaya çıkmıştır.

Öyleyse, Sahâbe'nin yaptıkları şeyler, en genel manada iki şekilde değerlendirilmelidir

A) Sahâbe'nin yaptıkları şeyler, eğer nebevî veya Kur'ânî Naslar'dan herhangi bir **Naslar'a uygun olup**, onların bir hükmünü ortaya çıkarmış ise, bu durumda ortaya konan yeniliği kabûl etmek gerekir. Zîrâ, bu yenilik, her ne kadar **Resûlüllah devrinde olmasa dahi**, gizli olarak aslen şerîatın temel muhtevâsında var demektir.

B) Sahâbe'nin yaptıkları şeyler, eğer **Naslar'a muhâlif ise**, bu durumda da Sahâbe'nin yaptıkları şeyler, elden geldiğince Naslar ile uyumlu hale getirilmeğe ve telif edilmeğe çalışılır. Çünkü Sahâbe'nin yaptığı şeyler, tamamen şerîat dışında olamaz. Çünkü, Sahâbe'nin bazı hatala-

---

de, ibâdet vasfının bulunduğunu söyleyen **eş-Şâtıbî**'nin, neden olarak gösterdikleri tüm bu îzâhlar ve deliller, tam da iknâ edici değildir. Tüm bu açıklamaların yerine, konuyu **niyyet** açısından ele alsa ve **niyyete göre, bütün sıradan fiilerin bile, kişiye sevâp kazandıracağı ve âdetleri ibâdete dönüştüreceği** açısında meseleye yön verseydi, herhalde daha açık ve tatmîn edici bilgiler ortaya koymuş olurdu. (Daha fazla bilgi için **bkz.**, **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 2, s. 301-313.) .

rı varmış gibi görünse de genel manada Onlar, diğer nesillere göre, şerî'atin dışına çıkmamağa daha çok gayret gösteren insanlardır. Şâyet böyle bir imkân da bulunamıyorsa, o takdîrde, Sahâbe'nin sözlerinin ve fiillerinin de, terk edilmesi en uygun davranış olur.[207]

Sahâbe'nin Sünnet'i, <u>delîl olma</u> yönünden **Resûlüllah'ın** Sünnet'inden sonra büyük ehemmiyet arz eder. Zîrâ, **Resûlüllah** Hadîs-i şerifte, **Ashâb'ı'nın Sünnetiyle kendi Sünnetini birlikte zikretmiş ve onların Sünnetine de bağlı olmamızı** sıkı sıkıya tenbîh etmiştir. Çünkü **Resûlüllah, ictihâdlarıyla çıkarmış oldukları hükümlerde onların yanılma oranlarının diğer şahıslara göre çok olacağını ve bir kısmı Sünnetlerinin, onların devrinde tespit edileceğini** iyi biliyordu.[208] Öyleyse, **Ashâb'ın Sünnetlerine** de iyice yapışmak gerekir. Aksi halde, *Ashâb'ın bütün kıyâs ve ictihâdlarının, sahîh Sünnet'e aykırı olduğunu dolayısıyla bunlara uyulmaması gerektiğini* söylemek ve bu görüşü isbât için delîller getirmeğe çalışmak, bilgisizce ortaya konulmuş bir tavırdır. Çünkü böyle bir tavır, "***Râşid Halîfelerin Sünnetlerine uyun***."emirleriyle uymamız gereken **Ashâb'ın Sünnetleriyle, Resûl'ün Sünnetleri** arasında aykırılığın bulunduğu iddiâsını ortaya koyar. Ayrıca *Ashâb'ın Sünnetlerinin, sâdece cihâd ve siyâset gibi hususlarda **Resûlüllah'ın Sünnet'iyle** uyum sağladığını bunun dışındaki hususlarda uyum sağlayamayacağını* söylemek de fevkalade yanlış bir görüştür. Çünkü böyle bir tahsîsin olduğunu gösteren tek bir delîl yoktur, ama, ***onların tümünün Sünnetlerine** mutlak anlamda uyma gerektiği* hususunda pek çok delîl mevcuttur. Zîrâ, yaptıkları şeylerin nebevî Sünnet çerçevesinde olmasına azâmî gayret sarf eden nesil bu nesildir.

Ancak hal böyle olmasına rağmen yine de, **Ashâb'ın da insan olduğu ve diğer insanlar gibi hatâlardan mâsûm/korunmuş olmadıkları** hususu da aslâ unutulmamalıdır. Bundan dolayı, **Ashâb'ın Sünnetlerine** uyarken Onlar'ın **Sünnetlerinin Resûlüllah'ın Sünnetlerine aykırı olmaması** hususuna çok dikkat edilmesi gerekir. Zâten, Hadîste de önce "Benim Sünnetime uyun"buyurulması, sonradan **Ashâb'ım'ın Sünnetine de uyun** kısmının eklenmesi, bu durumu açıkça göstermektedir.

Demek ki, <u>Sahâbeler'in yaptıkları yenilikler asla bid'at olarak değerlendirilemezler</u>.[209] Çünkü, <u>Onlar'ın Sünnetleri de hüccet niteliği taşımaktadır</u>. Buna <u>en büyük delîl</u>

---

[206] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 2, s. 329.

[207] **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 8-10; **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 33-34; Ayrıca, <u>**Sahâbe'nin tepki gösterdiği yenilikler**</u> için **Bkz. el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 53-59.

[208] **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 149.

[209] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 264-267; **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 59.

Resûlüllah'ın "Ashâb'ım, yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, hidâyete ulaşırsınız." [210], **".....Benim ve Râşid Halîfelerimin sünnetlerine sımsıkı sarılınız."** [211] gibi Hadîslerdir.[212] Öyleyse, **Resûlüllah'ın Ashâb'ı'nın tümü âdildir**. Onlar, ümmet içinde, Allah'ın göndermiş olduğu Kuran'ı en iyi şekilde anlayan ve inceliklerine vâkıf olan kimselerdir. Ve yine Onlar, şerîat sâhibinden şerîatı bize aktarma hususunda vasıta pozisyonundadırlar. Çünkü onlar, bu ümmetin akıl, ilim ve dînî yönden en ekmeli, kalb bakımından en iyileri, hidâyet bakımından en doğruları, hal bakımından en güzel olanlarıdır. Onlar'ın sözleri, **lafzı az mânâsı çok olan sözler (cevâmi'ü'l-kelim)** cinsindendir. Kalpleri ihlâslı olduğundan dolayı maksatları ve niyetleri güzel, ilmî derinlikleri sebebiyle marifet ve ince anlayışta, en zirve noktadadırlar. Onlar, Resûlüllah ile sohbet etmek ve Allah'ın dînini ayakta tutmak için, Allah tarafından seçilmiş kimselerdir. Bu sebepten dolayı onlar, dosdoğru yol üzeredirler. Dolayısıyla onların ahlâkıyla ahlâklanmak, gidişatlarına uymak, sağa sola sapmamak, fazîletlerini takdîr etmek ve onları sevmek gerekir.

Yalnız burada şunu vurgulamak gerekir ki, bu anlattıklarımızın yanında, Onlar'ın **da beşer olduğunu ve mutlaka hata yapabileceklerini, ama, yaptıkları güzel amellerden dolayı hatalarının, inşallah Allahü Teâla tarafından bağışlandığını** asla unutmamak gerekir. Çünkü, Peygamberler'den başka hiçbir şahsa ma'sûmiyet yüklenemez. Şu halde, **Onlar'a saygı ve hürmet duyma borcumuzu yerine getirme** başka bir şey, ma'sûmiyet yükleme ayrı bir şeydir. Bu iki hassas dengeyi çok iyi kurmak gerekir.

Diğer taraftan, Ashâb'ın Sünnetlerini almak demek, Allahü Teâlâ'nın Kitabını tasdîk etmek, Allah'a itâat etmek, Allah'ın dînine destek vermek demektir. Kim onların Sünnet'iyle amel ederse, hidâyete ermiş olur. Kim Onlar'ın Sünnetlerine muhâlefet ederse, müminlerin yolunun dışına çıkmış ve başka bir yola girmiş olur. Böyle bir kimseyi ise Allah, hangi yöne dönmüş ise o yöne çevirir ve cehenneme sürükler. Hiçbir kimsenin **Sünnetleri değiştirme veya yerine başkasını koyma yetkisi yoktur**. Eğer Ashâb'ın yoluna tâbî olunursa, doğru yolu bulma külfetinden kurtarılmış olur.

Bundan dolayı âlimler, görüşlerin karşı karşıya gelmesi durumunda, hep Ashâb'ın görüşlerini tercîh etmişler ve Onlar'ın görüşlerine öncelik tanımışlardır. Çünkü **Selef**, Tâbi'în ve daha

---

[210] Bu Hadîsin sıhhat derecesi hakkında bilgi edinmek için **Bkz. el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 59-61 ve oradaki kaynaklar.

[211] **Ashâb'a uymanın gerekliliği** hakkındaki Hadîsler için **Bkz., Ebû Dâvûd**, *Sünnet* :1, 5; **et-Tirmîzî**, *İlim* :16; *Îmân* :18; ***Menâkıb*** :16, 37; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, 6; Fiten :11, 17; **İbn Hanbel**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 332; **c.** 4, s. 126; **c.** 5, s. 382, 385, 389.

[212] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 4, s. 73.

sonra gelen nesiller, Ashâb'a muhâlefet etmekten her zaman çekinmişler, bunun yananda Onlar'ın **görüşlerine uygun düşünüyor ve hareket ediyor olmaktan dâimâ şeref duymuşlardır**. Bu durum, **Müctehid imâmların kendi mezheplerinin görüşlerini ortaya koyduktan sonra, derhal kendileri gibi düşünmekte olan Sahâbeler'in isimlerini zikrederek, Onlar'ın görüşleriyle mezheplerinin görüşlerini kuvvetlendirmeye çalıştıkları yerlerde** çok net görülür. **Meselâ**, el-Buhârî (v. 256/870)'nin, bab başlıklarından hemen sonra, o konu ile ilgili Ashâb'ın görüşlerini zikretmesi bu hususta verilebilecek en iyi örnektir. Bunların kendi görüşlerini Ashâb'ın görüşleriyle desteklemelerinin sebebi, **Sahâbe'nin ve görüşlerinin dinde çok üstün yerlerinin olması nedeniyle Onlar'ın görüşlerine uyulmasının büyük bir ehemmiyet arz ettiği noktasından hareketle, kendi ictihâdlarının Onlar'ın ictihâdlarıyla uyum sağladığını ortaya koymak, görüşlerinin doğruluğunu ispât etmek ve kendi görüşlerine uyulması gerekliliğini herkese göstermek**tir.[213]

Öyleyse, Sahâbe'nin taklît edilmesi gerekir. Çünkü Usûl-i fıkıh ilmine göre, *Sahâbe'yi taklit etmek vâciptir. Delil olma hususunda hiçbir şüpheye düşmeksizin, gerek sözlerinin, gerekse fiillerinin hakîkat üzere olduğuna inanarak onlara uymak gerekir. Onlar'ın görüşleri karşısında Tâbi'în ve daha sonra gelenlerin kıyâsları terk edilir Çünkü Sahâbe, bildikleri şeylerin tümünü Resûlüllah'tan işitmiştir. Fakat bir Sahâbe'nin sözü, dîğer bir Sahâbe'nin karşısında hüccet olamaz, ama Tâbi'în ve daha sonrakiler hakkında hüccet olur. Dolayısıyla onların görüşleri, daha sonraki nesillerden daha kuvvetlidir.*[214]

Öte yandan, **Sahâbeler**, bilgi bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Çünkü **bazı Sahâbeler, Resûlüllah'ı tanıma hususunda, dîğerlerinden daha fazla bilgiye sahip olup, daha fazla ihtisas sâhibidirler**. Ve yine bazıları da, her ne kadar Resûlüllah ile uzun sohbette bulunsalar da, dîğer bir kısım Sahâbe'ye göre, daha az ince anlayışa ve hafızaya sahip bir karakter taşımaktadırlar. Yine aynı şekilde bir kısım Sahâbe ise, dîğer bir kısım Sahâbe'ye göre, daha uzun ömürlü olmuştur.[215] Bundan dolayı bazı ulemâ, **sâdece Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'in sözlerini hüccet saymışlar**, bâzıları ise Dört Halîfenin görüşlerini hüccet kabûl etmişlerdir. Diğer bir gurup ise,

---

[213] **eş-Şâtıbî**, *el-Müvâfakât*, **c.** 4, s. 73-77; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 76-79; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 493.

[214] **İbn Melek**, Abdullatif b. Abdilaziz, *Şerhü'l-Menâri'l-Envâr*, İst., Matba'a-i Osmaniyye, 1315, ss. 97, s. 732-734.

[215] **İbn Teymiyye**, *Minhâc.*, **c.** 7, s. 423-424; **c.** 4, s. 602.

herhangi bir sınırlama ve şart koşmaksızın, tüm Ashâb'ın görüşlerini delîl kabûl etmişlerdir. Zîrâ, bunların her birisinin, Sünnet'ten mesnetleri vardır.[216]

Sahâbe zamanında ortaya çıkan ve Sahâbe tarafından ittifâkla kabûl edilen yenilikler bu şekildedir.

Acaba Sahâbe'nin ihtilâf ettiği konularda durum nedir? Bu soruya da şöyle cevap vermek mümkündür. Sahâbe'nin ihtilâf ettiği şeylerle amel etmek isteyen kimseler, dilediği Sahâbe'nin görüşünü alabilir. (Fakat kendi kanâatine uyamaz.) .Zîrâ, hangi Sahabeye uyarsa hidâyet bulacağına dâir Hadîs mevcuttur.[217]

İşte tüm bunlar da göstermektedir ki, **Sahâbe de yanılabilir ve hata işleyebilir**. Zîrâ, Onlar'ın farklı görüşlere sahip olmaları, Onlar'ın da yanılacaklarının en iyi kanıtıdır.

Öte yandan, **İbn Teymiyye'ye göre** de, *Sahâbe'den nakledilen haberler iki kısımda incelenmektedir:*

A) Yalan haberler: Bunlar da kendi arasında iki kısma ayrılır:

a / Tümüyle yalan olan haberler.

*b / Ekleme ve çıkarma yapmak sûretiyle, aslının tahrîf edildiği haberler. Bu iki şıkka örnek olarak, **Şî'î râvî'lerin, Ashâb hakkında uydurdukları şeyler** gösterilebilir.*

B) Doğru haberler: Bu haberlerin çoğunda, Ashâb'ın birtakım mazeretleri vardır. Bu maharetler Ashâb'ın yaptığı şeyleri günâh olmaktan çıkarır. mazeretleri ise onların ictihâd ehli oluşlarıdır. Zîrâ, eğer müctehid ictihâdıyla isâbet ederse iki sevâp, hatâ ederse bir sevâp kazanır. Hem sonra günâhları olsa bile, bu günâhlar, onların fazîletli olmalarına ümmetin önünde olduklarına ve cennetlik olduklarına bir zarar vermez.[218]

Söz buraya gelmişken, bir şeyin vurgulanmasında fayda mülâhaza etmekteyim. **İbn Teymiyye**'nin eserlerinde yer yer, bazı şeyleri mazeret gibi gösterip, bunları günâhların bağışlanmasında neden gösterdiğine rastlanılır. Ben şahsen **İbn Teymiyye**'nin fikrine katılmış değilim. Zîrâ, Allah'ın koymuş olduğu sınırlar veya dîğer bir ifâdeyle günâhlar, hiç bir mazeret ileri sürü-

---

[216] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, c. 4, s. 73-74.
[217] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 66.

lerek günâh olmaktan çıkarılamaz. Bu durum, sıradan insanlar hakkında geçerli olduğu gibi, Sahâbe, hatta, Peygamberler hakkında bile geçerlidir. Çünkü **mazeret** ifâdesi, pek su-i istimallere yol açan bir ifâdedir. Nitekim herkes de kendine göre mazeretler üretebilir. Ayrıca **ictihâd ehli olma** gibi bir vasıf da günâhları ve günâh işlemeyi mazûr gösteremez. Zîrâ, **günâh işleme** ayrı bir konu, **İctihad ehli olma** ayrı bir konudur. Allahü Teâla, **ictihâd ehli kişilere diledikleri gibi hareket etme ve istedikleri günâhı işleme yetkisi** vermemiştir. **İbn Teymiyye**'nin eserlerinde sık sık temas ettiği bu, **ictihâd-günâh** problemini, yâni daha açık bir ifâdeyle, **günâh işleme hususunda ictihâdın mazeret sayılmasını**, şahsen onun genel metodu ve mantığıyla bir türlü bağdaştırmış değilim.

İşte, Sahâbe devrindeki yenilikler hususunda söylenecek sözler, özetle bunlardan ibârettir. Acaba Tâbi'în devrindeki yenilikler nasıl değerlendirilmiştir?

Bu konuda da iki çeşit değerlendirme göze çarpmaktadır:

A) Tâbi'în devrinde ortaya çıkan şeyler, bid'at olabilirler.

B) Tâbi'în'in yaptıkları da, aynen Sahâbeler'in yaptığı şeyler hükmünde olup, Onlar'ın da Sünnetleri vardır ve Sahâbe'nin Sünnetleri hükmündedir.

<u>Birinci görüşü savunanlar, iddiâlarını şu şekilde îzâh etmektedirler.</u>

Diğer nesillere göre, Tabi'în neslinin, eski Hadîs metinlerine daha yakın olduklarında, şüphe yoktur. Lâkin bu durum, Onlar'ın fiillerinin şer'î delîl sayılmasını gerekli kılmaz. Bundan ötürü, diğer insanların fiilleri gibi, Onlar'ın fiilleri de kitap ve Sünnet ölçüsüne vurulmalı, bu iki kaynakla uyum sağlıyorsa kabûl edilmeli, aykırı ise, -her ne olursa olsun- sâhibine iade edilmelidir.[219] Zîrâ, **Sahâbe'den sonra gelen Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în'in sözleri ve fiillerine şerîat ıstılâhında Sünnet denemez.** Şâyet **denmiş olsaydı, o takdîrde Sünnetler'in sağlam ipleri çözülmüş ve netîcede, delîle ulaşamama veya yanlış delîl elde etme sebebiyle, Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în devrinde yaşayıp da Sünnet'e aykırı görüş beyân eden her imâmın sözü ya da fiilî, bu imama uyanlar tarafından Sünnet kabûl edilmiş olurdu.** Halbuki, bu durum, mezhep taassubunun ve mezhepçiliğin ortaya çıkması demektir. İşte âdeta bu mahzûru sezinlemiş gibi görünen **İmâm A'zam** da, "***Resûlüllah'tan gelenler başımız gözümüz üstüne. Onlar'ın hepsini***

---

[218] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 81-83.

kabûl ederiz. Sahâbe'den gelenleri seçerek alırız. Sahâbe'nin dışındakilere gelince, onlar da insan bizde insanız." buyurmuş ve Tâbi'în ile Sahâbe'nin farkını göstermeğe çalışmıştır. Yalnız burada hemen şunu da kaydetmek lâzımdır ki, **İmâm A'zam'ın Sahâbe'den gelenler hususundaki sözü fetvâlar ve kazalara yöneliktir, Sahâbe'nin kıyâs yaparak kendi görüşlerini bildirdiği alanlara yönelik değildir. Nevar ki,, Sahâbe'den gelen haberler, eğer merfu' veya merfu'hükmünü taşıyorsa, o zaman onlar da hüccet olma özelliğini taşırlar.**[220]

Öyleyse, birinci görüşte olanlar, nasıl ki, ***eğer Sahâbe'nin sözleri, Kitap ve Sünnet'e aykırı bir özellik taşırsa, kesinlikle hüccet kabûl edilemezler*** görüşünü savunmuşlarsa, aynı şekilde, ***eğer Tâbi'în'in görüşleri de açıkça şerîata aykırılık özelliği taşırsa Onlar'ın da görüşleri hüccet kabûl edilemezler*** görüşünü savunmuşlardır. Zîrâ, bunların iddiâlarına göre, Tâbi'în zamanında, **bid'atler** o derece yaygınlaşmıştı ki, ictihâdlarla bile **bid'atler** ortaya konabiliyordu. Nitekim **İbn Teymiyye** de, **Ehl-i Sünnet'e aykırı olan şeyler** konusunu işlerken, aynı görüşü destekler mâhiyette şunları söylemektedir: "*Bu ümmetin **Selefi** ve imâmlarından birçoğu, bâzen hatalı durumlara düşmüşlerdir. **Onlar'ın, bir ictihâd netîcesinde ileri sürdükleri birtakım görüşleri vardır ve bunlar, Kitâb ve Sünnet'teki esâslara muhâliftir.***" [221]

Öyleyse, diğer imâmlar gibi, Tâbi'în ve Etba'ü't-Tabi'în'in de, bazı hatâlı ictihâdlarının olduğu ve bunlarla yanlış görüşler ortaya koydukları inkâr edilemez bir gerçektir. **İbn Teymiyye** de, bu hususu kabûl etmektedir. Şu halde, **Tâbi'în ve Etba'ü't-Tâbi'în'in görüşleri Sünnet ve hüccet olamaz. Bu görüşlerin Kitap ve Sünnet'e uygunluğunun araştırılması gerekir.**

Yine bu görüşe göre, Sahâbe'den sonra, dinde meydana getirilen fazlalık ve noksanlıklar kabûl edilmemeli, meydana getirilen her görüş birliğine aldanılmamalıdır. Burada kişiye düşen çok önemli bir görev bulunmaktadır. Bu durumda herkes, yeni şeyler ortaya atanların hal ve gidişatlarını, yaptıkları amelleri, inceden inceye iyice tetkik etmekle mükelleftir.[222]

<u>İkinci görüşte olanlar ise, görüşlerini şu şekilde îzâh etmektedirler:</u>

Tâbi'în ve Etba'ü't- Tâbi'în devrindeki yenilikler **bid'at** değildir. Bu konuda yapılan açıklamalar, Sahâbe hakkında yapılan açıklamaların aynısıdır. Yalnız şu kadar var ki, Tâbi'în ve

---

[219] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 368.
[220] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 369.
[221] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 3, s. 349.
[222] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 27-28, 32.

Etba'ü't-Tâbi'în devrinde meydana gelen yeni bir şey hususunda, onlar tarafından herhangi bir tepki vâkî olmuş ise, işte sâdece bunlar **bid'attir**. Tepki meydana gelmeyenler **bid'at** değildir. Öyleyse, **bid'atte asıl olan, Sahâbe ve Tâbi'în prensiplerine aykırı olmamasıdır**. Zîrâ, bunlar, Resûlüllah'a ve Ashâb'ına yakın olan kimselerdir. Resûlüllah ve Ashâb'ına yakın olanlar, tevhîdin, îmânın aklın ve irfânın kemâline daha yakın, uzak olanlar ise daha uzaktır.[223]

Sonuç olarak şunu da vurgulamakta fayda vardır. **İkinci görüş** sahiplerine göre, Sahâbe ve Tâbi'în devrinde olmayan her yenilik **bid'at** değildir. Yukarda ifâde edilenlere, ilâveten yeniliklerin **yakınlık kastı** ve **âdet cinsinden olan şeylerden** olmaması gerekmektedir.[224]

Yalnız burada diğer konuya geçmeden önce, şunların altının çizilmesi gerekmektedir. **İkinci görüşte** olanların "...***Zîrâ, bu nesil, Resûlüllah'a ve Ashâb'a daha yakın kimselerdir. Resûlüllah'a ve Ashâb'a daha yakın olanlar, tevhîdin îmânın irfânın ve aklın kemâline daha yakın, uzak olanlar ise, daha uzaktır.***"şeklinde ortaya koydukları bu ***yakınlık*** şartı, doğru olmakla beraber, yeterli ve tatmin edeci bir neden değildir. **Kanâatime göre, birinci görüşü** ortaya koyanların delilleri, daha doğru ve **Peygamberler dışında hiç bir kimse ma'sûmiyet sıfatına sâhip değildir** inancına daha uygun düşmektedir. Ayrıca bundan başka, **birinci görüş** bana daha itidalli gelmektedir. İslâm di asıl olan ise itidâl üzere olmaktır.

1. 1.9. 2. Sahâbe Tâbı'în Ve Etba'ü't-Tâbı'în Devri Sonrası

Dînde ortaya çıkan yenilikler hususunda acaba hangi devir esas alınmalıdır? problemine, bundan önceki konularda ilk üç devir dediğimiz, **Asr-ı Saâdet, Sahâbe, Tâbi'în ve Etbe'ü't-Tâbi'în devri** incelenmişti. Bu bölümde ise, bu üç devirden sonra günümüze kadar geçen süre incelenmeye tâbî tutulacaktır.

Daha önceki konularda zikrettiğimiz gibi, Resûlüllah'ın şiddetli sakındırmalarından ötürü, **bid'at** meselesi, İslâm toplumu üzerinde büyük tesirler meydana getirmiş, ve Müslümanlar'ın bu konuya hassasiyet göstermesine sebep olmuştu. Netîcede, **bid'at** konusunda bir hayli münâkaşa ve münâzaralar meydana gelerek, çok sayıda müstakil eserler meydana getirilmişti.

Fakat İslâm toplumu içerisinde ilk üç nesilden sonra **bid'atlere** karşı hassas olan bir başka zümre daha vardı. Bu zümre **ilmiye** sınıfından olan ve kendilerine **Fukahâ** denilen **İslâm hukuk-**

---

[223] **el-Curcânî**, *Ta'rîfât*, s. 19; **Özler**, *73 Fırka*, s. 107; **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 25, 29; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 3, s. 293; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 10-11.

çuları idi. [225] Bu zümre, tarih boyunca **İslâm Dininin ibâdet şekillerine yabancı unsurların karışmaması, Resûlüllah'ın teblîğinin aynen muhâfaza edilmesi, dolayısıyla İslâmiyyet'in müessiriyyet ve bekâsının sağlanması** yolunda son derece titizlik göstermişler, **ibâdet sâhâsında, fiil ve ya terk şeklinde icat edilecek her şeyin gayr-i meşrû olacağını** îlân etmişlerdi. [226] Zîrâ, avâm tabakasının, bid'atlere karşı duracak ilmî nüfûzu yoktu. Bid'at ehlinin karşısına ilmin ve ilim ehli kişilerin dikilmesi gerekliydi.

Hakîkaten, âlimlerin bu konuda mesuliyetleri çok büyüktür. Zaman geçtikçe ortaya çıkan kötülükler, ahlâksızlıklar, cehâletten meydana gelen dinden sapmalar karşısında ilk sorumlu tutması gereken kesim, şüphesiz ki, **ilim ehli kişiler** olmalıdır. Çünkü bu mesuliyeti onlara din yüklemiştir. Nitekim bir Hadîste Resûlüllah: "***Her kim, bir kötülüğün zuhûrunu görürse, onu eliyle engellemeğe çalışsın. Buna gücü yetmiyorsa diliyle, buna gücü yetmiyorsa, kalbiyle buğz etsin. İşte bu son nokta, îmânın en zayıf noktasıdır.***" [227] buyurarak, idârecilerin işi olan **el ile yapılan müdâheleden** hemen sonra **dil ile yapılan mücâdeleyi** emretmiş ve ilim ehli kişilerin mesûliyetine işâret etmiştir. Konuyla ilgili bir başka Hadîs de ise Hz. Peygamber şu şekilde dikkatlerimizi çekmiştir. "***Allahû Teâlâ, ilim ehli kişilerin varlığını ortadan kaldırmadıkça, kullarının arasında bulunan ilmi ortadan kaldırmaz. Âlimlerin sayısı yok seviyesine indikten sonra, durum öyle bir hal alır ki, insanlar bazı câhil kişilerin etrafına toparlanır onları kendilerine baş seçerek, onlardan dînî konularda fetvâ isterler. Onlar da ilimsiz olarak bu fetvâlara cevap verirler. Derken hem sapar, hem de saptırırlar.***" [228] Bu nedenle, âlimlerin sırtında çok ağır bir yük bulunmaktadır. Her hangi bir devirde bid'at saplantılarına düşmüş bir toplum varsa, o topluluğun kınanmasından daha çok, onların arasında bulunan ilim ehli kişilerin kınanması gerekir. Çünkü avam halk, dînî alanda yeterli bilgiye sâhip olamadıklarından dolayı, hangi hareketlerinin dîne aykırı olduğunun farkında olamazlar. Bu âlimler, mensûbu bulundukları toplumu aydınlatmakla görevli kişiler olmalıdırlar. Fakat bu ilim ehli kişiler, hak yolu bildikleri halde, o yoldan saptırmağa ve bid'atlerden sakındırıp Sünnetlere teşvîk etmezlerse, işte o zaman hiç bir kötülüğün önüne geçilemez olur.

İmam **Ahmed b. Hanbel** (v. 241/855)'e böyle bid'atlere dalmış ilim ehli kişilerden söz ettiklerinde, yüzünü ekşiterek şöyle buyurmuştu: "*Ortaya koydukları bu hükümlerinden dolayı,*

---

[224] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 358.
[225] **Rispler**, *A.g.mak*, s. 328.
[226] **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 153.
[227] **Müslim**, *Îmân*, 78.

onların belâları gelecektir. Çünkü onlar, Allah Resûlü'nün izini bırakmış, kendilerinin ortaya koydukları şeyleri benimsemişlerdir." [229] İşte **Ahmed b. Hanbel'in değinmiş olduğu bu tür bid'at ehli âlimler**, gerçekten, bulundukları toplum için felâket kaynağıdırlar. Çünkü **onlar, hem, toplumun kötülüklerine göz yumarak onların helâklerine sebep olmuşlar, hem de, ilimleriyle amel etmediklerinden ötürü İlâhî azabı hak etmişleridir**. Bu nevi ilim ehli kişilerin yaptıkları şeyler, kendileri ilim ehli olsalar bile, artık ölçü alınamaz. Zîrâ, toplum tarafından benimsenen fazîlet erbâbından biri, bir kötülüğü, ya da bir bid'ati işliyor diye o kötülük helâl olamaz. **Çünkü, âlimlerin veya ibâdet ehli kişilerin fiilleri, şerîate uygun düşmedikçe bizim için delîl ve hüccet olamaz**. Aksi takdîrde, sırf bir âlim yapıyor diye, şer'î bir esâsa dayanmayan tüm şeylerin kabûl edilmesi, dînen mümkün değildir. Bu, değil ki bir âlim, bir Sahâbe hakkında bile câiz değildir.[230]

Öyleyse, bid'atlerin karşısına dikilecek olanlar da yalnızca ilim ehli kişiler olmalıdır. Fakat ilim ehli kişilerin ortadan kalkması, bid'atlerin ortaya çıkması ve yayılması için en iyi bir ortamı meydana getirmektedir.[231]

Gerçekten de, bir **bid'ati herhangi bir imâm (dînî lider sayılan kimse) ın işlemesi, onu bid'atlikten çıkarmaz**. Zîrâ, **her bid'atçının mutlaka bir imâmı vardır**. Böyle kişiler, ortaya attıkları **bid'atlere** bir dayanak bulmak ve onları dindenmiş gibi göstermek için "***falan imâm böyle yaptı fîlânca imâm böyle söyledi.***" diyerek yaptığı şeylerin câiz olduğuna ve halkın o şeylere rağbet etmesine çalışır. Halbuki, tüm şer'î delîllerin ortaya koyduğu ve **Selef'in de üzerinde bulunduğu temel prensip şudur**: **Herhangi bir imâm veya ilim sâhibi, yada sözü ve fiilî delîl kabûl edilebilecek fazîlet sâhibi bir kişinin sözleri ve fiilleri, şâyet şer'î delîllerle uyum içindeyse, bu söz ve fiiller alınır, uyum sağlamazsa olduğu gibi kendine iade edilir.**[232] Nitekim Âyet-i kerîmede Allahü Teâla, "**Ey îmân edenler! Allah'a, Resûlü'ne ve sizden olan emir sahiplerine itâat edîniz. Eğer bir meselede ihtilâfa düşerseniz, onu Allah'a ve Resûlü'ne havâle edîniz.**"[233] buyurmuş ve asıl olanın Allah'a itâat olduğuna, âlimlere itâatın ancak Allah'ın emirle-

---

[228] **el-Buhârî**, *İlim*, 34; **Müslim**, *İlim*, 13; **et-Tirmîzî**, *İlim*, 5; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, 8.

[229] **el-Hatîb el-Bağdâdî**, Ebûbekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, Tah. : Mehmet Sait Hatipoğlu, 2. bs., DİB-YAY., 1991, ss. 40+319+17, s. 6.

[230] **el-Leknevî**, *A.g.e.*, s. 67-; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 11.

[231] **İbn Fevzân** Sâlih b. Abdillah, "*Ta'rîfü'l-Bid'a* " isimli makale, M.B.İ.D., sa : 23, (Riyad-1988), ss. 349-367, s. 356.

[232] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 358.

[233] **Nisâ** : 59.

ri dâhilinde olacağına işâret etmiştir. Resûlüllah da, "***Yalnız Allah'ın emrettiği şeylerde idârecilere itâat vardır.***"[234] buyurarak aynı hususu te'yîd etmiştir.[235]

İşte bu ve buna benzer pek çok Âyet ve Hadîslere dayanarak **İbn Teymiyye** şunları vurgulamaktadır: *Gerek yöneticilerin ve gerekse ilim ehli kişilerin her emrine itâat etmenin vâcip olmadığı, aksine şerîatın câiz gördüğü hususlarda onlara itâat etmenin vâcip olduğu* çok net bir şekilde görülür. *Nitekim **Ehl-i Sünnet de, mâsiyet hususunda itâati câiz görmemiş**, ancak Resûl'e itâat çerçevesinde ilim ehli kişilere ve yöneticilere itâat etmenin câiz olabileceğini söylemişlerdir.*[236] *Öyleyse, her kim Allah tarafından ortaya konmamış olan bir şeyi, Allah'a yaklaştıran bir fiil diye tavsiye eder, ya da sözleri ve hareketleriyle, bu vasıftaki bir fiilî başkalarına empoze etmeğe çalışırsa, **Allah'ın izin vermemiş olduğu şeyleri, din adına ortaya atmış** olur. Bu şahsın peşine düşüp giden kimseler ise, böyle **yeni bir din uydurucusunu** Allah'a ortak koşmuş ve bu uydurucuya, **Allah'ın izin vermemiş olduğu şeyleri din adına ortaya koyma** yetkisini tanımış olurlar. İşte böyle bir duruma düşmemek için, Cenabı Hak bizleri uyarmış ve şöyle buyurmuştur: "**Yoksa, Allah'ın izin vermemiş olduğu şeyleri, din adına ortaya atan, onların ortakları mı var?** "*[237]

*Şu halde, her kim **Allah'ın izin vermediği hususlarda, dînde yeni helâl, harâm, müstahap veya farzlar îcât eder**, etrafındakiler de ona uyarsa, hem bu asılsız emir ve yasaklar îcât eden kimse, hem de buna itâat edenler, aşağıda zikredilen Âyetteki kınamadan paylarını almış olurlar. Bu Âyette, Cenâbı Hak bizlere şu uyarıda bulunmaktadır: "**Hahamlarını ve râhiplerini Allah'tan ayrı olarak Rabler edindiler, Meryem oğlu Mesîh'i de.**"*[238]

Bu Âyetle ilgili olarak Sahâbe'den **Adiyy b. Hâtem** (v. 67/686), Peygamber'e, "*Ya Resûlüllah, Yahûdî ve Hıristiyanlar, haham ve râhiplerine tapmıyorlardı ki...*" deyince, **Resûlüllah** da şöyle buyurdu. "***Evet onlara tapmıyorlardı, ama haham ve râhipler, Allah'ın harâmlarını helâl haramları da helâl sayıyorlar, onlarda haham ve râhiplere itâat ediyorlardı.*** "[239]

---

[234] **el-Buhârî**, *Kitâbü'l-Ahkâm*, 4; **Müslim**, *Kitâbü'l-İmâre*, 39, 40.
[235] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 464.
[236] **İbn Teymiyye**, *A.g.e.*, **c.** 3, s. 387.
[237] **Şûrâ** : 21.
[238] **Tevbe** : 31.
[239] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 268.

Konuyla ilgili olarak, tefsîrlerde, **İbn Teymiyye**'nin açıklamalarına paralel olarak bilgiler vardır. **Meselâ**, bunlardan **er-Râzî, tefsîrinde şu olayı anlatır**: *"**Resûlüllah**, **Adiyy b. Hatem'e** bu sözleri söyledikten sonra, "...**sizler bunları yapmaz mıydınız?** " diye bir soru sordu. Adiyy de, "**evet** "cevabını verince **Resûlüllah**, "**işte onların bu hareketleri, hahamlara ve râhiplere ibâdet etmek demektir**." buyurdu. **Rebi' b. Enes** (v. 140/757) de şöyle der: Ben, **Ebü'l-'Âliye** (v. 90/708)'ye "Bu Rab edinme işi İsrail oğulları arasında nasıl olmuş? " diye sorduğumda, cevaben şöyle dedi: "Hıristiyan ve Yahûdîler, çoğu kez Allah'ın Kitabı'nda, âlimlerinin ve ruhbanlarının sözlerine muhâlif sözler görüyorlardı, ama buna rağmen onların sözlerini alıyor, Allah'ın kitabındaki hükmü kabûl etmiyorlardı."*[240]

Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1360/1942) ise, konu hakkında şu tespîtlerde bulunmaktadır. *"Tüm bu rivâyetler şunu isbât etmektedir. **Her hangi birini Rab edinmiş olmak için, ille de ona Rab ismini vermiş olmak şart değildir.** Allah'ın emrine uygunluk veya aykırılığı hiç hesaba katmayarak, herhangi bir şahsın emrine itâat etmek veya ahkâm ile ilgili hususlarda özellikle **o şahsı hüküm veya kanun koyucu** gibi tanıyıp, söylediği şeyleri şaşmaz birer doğru kabûl ederek ona itâat etmek ve bu sûretle, Allah'ın emerlerine hükümlerine muhâlefet etmek, **o şahsı Allah'tan başka Rab edinmek ve ona tapmak demektir.***

*Buradaki itâat, Allah için itâat değil, Allah'ın emrine muhâlif itâattir. Gerçekten de ilme ve ilim sahiplerine itâat Allah'ın emridir. Fakat bu emir, mutlak bir emir değil, Allah ve Resûlü'ne itâat emrinden kaynaklanan ve bu emre bağlı olan bir emirdir. Dolayısıyla, ilme ve ilim sâhibi kişilere itâatte bulunmak, Allah'a rağmen değil, Allah için olmalıdır. Yâni, daha açık bir ifâdeyle, **mahlûka itâat, yaratıcıya isyân etmeme şartına bağlıdır**. İlmin doğruluğu da, Allah için olmasında yatmaktadır. Yoksa gerçeğe uygun olmayan, hak esâsı üzerinde yürümeyen, Allah'ın hükmüne muhâlif ve onun kanunlarına karşı olan kuruntular, ne kadar süslenirse süslensin ilim değildir..... Âlim, âlim olma yönüyle, hiçbir şeyin değil, ancak Hakk'ın kuludur..... Hakkı, bâtıl, bâtılı hak yapmaya çalışan âlimler, ilim haysiyetinden soyutlanmış birer tâğutturlar..... Allah'tan tamamen yüz çevirerek, ilim ehli kişilerde velev azıcık da olsa en ufak **hüküm koyma yetkisi tanımak, Allah'tan başkasına Rablık hissesi ayırmak ve O'ndan başkasını Rab edinmek** demektir. **Şeytanlara ve putlara tapmak nasıl şirk ise, ilim ehli kişilere kulluk sınırından fazla bir kıymet vermek de, öyle bir şirk küfür ve Allah'ı bırakıp başkalarına tapmak demektir Meselâ, kulluk sınırının dışında kıymet vermeğe, ilim adamlarının hak***

---

[240] **er-Râzî**, *Mefâtihü'l-Gayb*, I-XXIII, Terc. : Prof. Dr. Suat YILDIRIM, Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ, Prof Dr. Sadık KILIÇ, Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU, 1. bs., Ank., Akçağ Yayınevi, 1988-1995, c. 11, s. 486.

olan ilmî gerçeklerin dışındaki fikirlerini, sözlerini, Allah'ın emirlerinden çıkarılmayan îndî görüşlerini, istek, arzu, keyif ve şehvet mahsûlû olan fetvâlarını ve irâdelerini, hiç bir sûrette hatâyı, doğruyu, hakkı ve haksızlığı gözetmeden, halkın nazarında kıymetlendirmek ve böyle fetvâların itibârını artırmak, güyâ, onlarda Allah'ın harâm kıldığını helâl, helâl kıldığını harâm kılabilecek veya hakkı bozup tahrîf edecek bir yetki tanımak, Allah'ın emrine muhâlif olduğu açıkça belli olan hatâlarına bile itâatı câiz göstermek, özetle, Allah'ın emrine uymayı hesaba katmadan bu tür ilim ehli kişilere uymak, gibi şeyler zikredilebilir." [241]

Konunun önemine binâen, bu noktada yine **Fahrüddîn er-Râzî**'ye dönmede ve onun şu iki tespitini de zikretmede fayda vardır: "*Ayette bahsedilen **Rab edinme** ile ilgili olarak ikinci bir tefsîr de şöyledir: Câhiller ve **Haşviyye**, şeyhlerine ve imâmlarına, saygıda çok ileri gittikleri için, bâzen onların tabîatleri, **hülûl** ve **ittihâd** inancına meyletmektedir. Bu tür bir şeyh, eğer dünya peşinde ve dinden uzak biri ise, kendisine uyanlara, **işin, kendilerinin dediği ve inandığı gibi olduğu** fikrini vermektedir. Ben, dinden uzak bazı düzenbâz şeyhlerin taraftarlarına **kendilerine secde etmelerini emrettiğini ve onlara sizler benim kullarımsınız** dediklerini gördüm ve taraftarlarına **hülûl** ve **ittihâd** fikrini telkîn ettiklerini, bâhusus, kendisine tâbi olan bazı ahmaklar ile baş başa kaldıklarında çoğu zaman **Ulûhiyyet iddiâsında** bile bulunduklarını tespit ettim."* [242]

er-Râzî'nin ikinci tespiti de şöyledir: "*...fakihleri taklit eden bir gurup kimse müşâhede edip gördüm. Onlara bazı meseleler hakkında, Kur'ân'dan pek çok Âyet okudum. Onlar'ın inanç ve mezhepleri, bu Âyetlere uymuyordu. Onlar bu Âyetleri kabûl etmediler ve iltifât etmediler. Bana şaşıp kaldılar. Âdetâ onlar, **"Selefimizden, bu Âyetlerin zâhirleriyle amel etmenin aksine rivâyetler gelmişken, artık bu Âyetlerin zâhirleri ile nasıl amel edilebilir?** "diyorlardı. Sen, gerçekten iyice düşünürsen, bu hastalığın dünyada yaşayanların çoğunun damarlarına sirâyet etmiş olduğunu görürsün."* [243]

er-Râzî'nin, bir üstâdından naklettiği bu iki tespit, şeyhlere ve ilim ehli kişilere verilen **kulluk sınırından fazla kıymeti** ve **Naslar'ın önüne çıkarmayı**, hatta bunların da ötesine geçerek, onları açıkça **Rab edinme**diklerin göstermektedir. Dolayısıyla bu ve buna benzer binlerce örnekler, yukarıdaki Âyet'in açıklamalarında verilen bilgilerin doğruluğunu teyit etmektedir.

---

[241] Daha fazla malûmât için **bkz.**, **Bkz. Yazır**, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İst., Matba'a-i Ebüzziyâ, 1935, **c.** 3, s. 2511-2516.

[242] **er-Râzî**, *Mefâtih*, **c.** 11, s. 486-487.

[243] **er-Râzî**, *Mefâtih*, **c.** 11, s. 486.

Öyle ise, **İbn Teymiyye**'nin de dediği gibi, böyle bir imâmın veya ictihâd sâhibi birinin ictihâdlarına ve görüşlerine, eğer **gerçeğe aykırı bir görüş** olarak inanılıyorsa bu ictihâdlara ve görüşlere uyulması câiz olamaz.[244] Zîrâ, insanlar arasında ortak olan şeylere, sâdece Allah'ın Kitabı ile hüküm verilir. Bu konuda ne bir âlimin, ne bir idârecinin, ne bir şeyhin ve ne de bir kralın sözüne itibâr edilmez. Her kim bunun aksine inanırsa, o dînî bakımdan tehlikeye düşmüş olur.[245] Zîrâ, bir **kimse hakkında hüküm verirken, sâdece Kur'ân'daki Allah'ın indirdiği şeylerle hüküm vermenin câiz olduğu** meselesinde Müslümanlar'ın ittifâkı vardır.[246]

Diğer yandan, **İbn Teymiyye'nin iddiâsına göre**, *Allahü Teâla müşriklerde bulunan şu iki tutumu ayıplamış ve onları bu iki davranışlarından ötürü şiddetle kınamıştır:*

A) Haklarında Allah'ın hiç bir sûrette delîl indirmediği şeyleri ona ortak koşmak.

B) Allah'ın harâm kılmamış olduğu şeyleri yasaklamak.

***Müşriklerin bu iki çirkin özelliklerini**, Müslim (v. 261/875)'in Iyâz b. Himâr'dan naklettiği şu Hadîste **Resûlüllah şu şekilde ortaya koymaktadır**: "Cenabı Hak şöyle buyuruyor: **Ben kullarıma hanîf (dengeli) bir yol sundum. Fakat şeytan, kendilerini ayartarak benim helâl kıldıklarımı onlara harâm saydırtmış, haklarında hiç bir delîl indirmediğim şeyleri de bana ortak koşturmuştur**."* [247]

*Bunların kimler olduğunu ise Cenabı Hak şöyle ortaya koymaktadır: "**Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki; eğer Allah dileseydi, ne biz, ne de atalarımız Allah'a ortak koşmaz (onun harâm kılmadığı) hiç bir şeyi de harâm kılmazdık**."* [248]

Öyleyse, Allah'ın izin vermediği hususlarda hükümler vermek, müşriklerin âdeti olarak kabûl edilmiştir. Çünkü onlar, hem Allah'a ortak koşmuşlar, hem de onun harâm kılmadığı şeyleri harâm sayma küstâhlığına kalkışmışlardır. Bundan dolayı müşrikler, Allah'ın izin vermemiş olduğu tapınma faaliyeti olan şirk eylemlerinin, vâcip veya müstahap olduğunu zannet-

---

[244] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 368.
[245] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 132.
[246] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 508.
[247] **Müslim**, *Cennet*, 63.
[248] **En'am** : 148.

mişlerdir. Hatta bununla da yetinmeyerek, ihdâs ettikleri bazı hükümlerle, bu tapınma eylemini yapmanın, yapmamadan daha iyi olduğu kuruntusuna kapılmışlardır.[249]

Demek ki, ***bid'atler*** veya **dinde zamanın şartlarına göre, ortaya çıkan yenilikler** hususunda ulemâ denilen ilim çevrelerinin mesûliyeti pek büyüktür. Onlar bir yenilik hakkında dînî bir hüküm verirken, çok dikkatli olmaları, **Allah'ın izin vermediği**, şeylere izin vermemeleri, Allah'ın helâl kıldığı şeyleri de yasaklamamaları, kısaca **kendilerini hüküm koyucu gibi göstermemeleri** gerekir. Zîrâ, Peygamberler bile hüküm koyucu değildirler. Bundan ötürü, **din âlimleri, bir şey hakkında, hüküm verirken, iyice araştırmaları, iyice ölçüp biçmeleri, bir çırpıda kesip atmamaları ve özellikle konu hakkında iyice bilgi sâhibi olmaları gerekir**. Bu uğurda gerçeği araştıran kişiler, gayretleri sebebiyle sevâp kazanır ve Âyetteki kınamadan uzaklaşmış olurlar.[250] Zîrâ, araştıran kişiler, hataya düşseler de, ictihâd gerekçesiyle mâzûr sayılabilirler. Ama burada asıl olan, doğru ve sağlam delîli bilmektir. Unutmamak gerekir ki, belli bir yoruma, ilmî araştırmaya (yâni ictihâda) ve taklîde dayanan kimsenin, iyi niyetine ve meşrû içerikli amelîne karşılık sevâp kazanacağı muhakkaktır. Ayrıca, eğer kişi ictihâdında veya taklîdinde hoş görülenler (mâzûr sayılanlar) grubuna girebiliyorsa, böyle birisinin ibâdetlerinde var olan **bid'atler**inden affa uğraması dahi muhtemel bir durumdur.[251]

İbn Teymiyye, diğer yandan ilim adamlarının özelliklerine de değinir ve kendince din âlimi portresi çizer. O, daha sonra, bu vasıftaki ilim adamlarının neleri kazanacağını da şöyle belirtir: *"Eğer ilim adamları, başka bir şeye değil de sırf Kur'ân'a sarılıp orada bizâtihi Allahü Tealâ tarafından gösterilen delîlleri ve açıklamaları derinlemesine kavrasalar, ayrıca, buna ek olarak, Peygamber'ın gönderilmesinin hikmeti olan Sünnet'e de sıkı sıkıya bağlı olsalar, hiç şüphesiz ki, bu iki kaynakta, tüm insanlığın bilgilerini kapsayacak genişlikte, her alanla ilgili bilgi bulacaklar ve bu zengin bilgi hazinesi sâyesinde, halk arasında, haklı ile haksızı isâbetle ayırma imkânını elde ederek, bu ümmetin özelliği olan **şahit olma** özelliğini kazanacaklardır.....Böylece bu âlimler, **Kelâmcılar'ın, dînî destekleyici olarak sandıkları, aslında bid'atçiler tarafından düzülüp ortaya atılmış olan yanıltıcı delîllere** ve kıyâs metodunu benimseyenlerin **dînin fürû'u (ayrıntılı hükümleri) nu destekleyici nitelikte gördükleri bozuk görüşlerine** ihtiyâç duymayacaklardı. **Zîrâ, ihtiyâç duyulan isâbetli delîller ve doğru görüşler,***

---

[249] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 268-269.

[250] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 268; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 492.

[251] Bu konuda daha geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 268, 282, 290, 291, v. d.

yeterince Kur'ân-ı Kerim'de ve Resûlüllah'ın Sünnet'inde vardır. Bunu iyi anlayan anlar, anlamayan ise, Kur'an'ı anlamadan yoksun kalır." [252]

***Konu ile ilgili olarak İbn Teymiyye de şu tespitlerde bulunur**: "Çünkü, delîli net bulunmayan hususlarda, müctehidin ictihâdının, Şâri'in (yâni Allahü Teâlâ'nın) maksadına daha yakın ve şer'î delîllere daha uygun olduğu kabûl edilir ve müctehid böyle bir mevkiye çıkartılır.....Lâkin, yüzünü şerîat yönüne döndüren onun delîllerini yürürlüğe koyan, onun hükümleriyle hükmeden âlimden başka hiç bir âlime uyulmaz. En küçük bir meselede dahi bu çizgiden sapan bir kimse, kesinlikle, şer'î meselelerde hüküm verici olamadığı gibi, şerîatın hak ölçüsünden saptığından dolayı da kendisine uyulmaz."* [253]

Öte yandan, dînde ictihâdda bulunan kimselerin mutlaka ictihâd şartlarını kendisinde taşıması gereklidir. Bu şartları taşımayan kişiler, âvam tabakasından kabûl edilir ve delîllerden hüküm çıkarmasına, görüş bildirmesine müsâade edilmez. Zîrâ, dinde, câhillere hüküm çıkarma yetkisi tanınmamıştır. Bu ictihâdlar ise, usûl-i fıkıh kitaplarında genişçe yer almaktadır.[254]

Öyleyse, ictihâd şartlarını taşıyan bir müctehidden **bid'at**in meydana gelmesi imkân dışıdır. Özellikle, kasti olarak **bid'at**i işlemesi hiç mümkün değildir. Şâyet gelirse, burada bir karıştırma veya sürçme var demektir. İctihâd ehli olup da böyle sürçmelerden dolayı hatâ yapan kimsenin maksadı ise, ne fitne çıkarmak için müteşâbih Âyetlere uymak, ne de istek ve arzuları kendisine rehber edinmektir. Böyle bir kimse, hakkı gördüğü zaman, hemen ona boyun eğer ve kabûl eder.[255] Zîrâ, şu bir gerçektir ki, ilimde rüsûh(derin bilgi) a sahip olan kimseler, kesin kes **bid'at** otaya koymazlar. **Bid'at** icat eden kimseler, her ne kadar halk nezdinde âlim kabûl edilseler bile, kesinlikle onlar ilim ehli kişiler değildirler. Böyle bir şahıs, **bid'at ehli** olduğu sürece, hiç bir zaman ictihâd ehli sayılamaz. Çünkü **bid'at ehli** olan kişiler, ictihâd etmeğe kalkıştıklarında (ictihâd şartlarına sahip olsalar bile) mutlaka dine ters hükümler çıkarmağa gayret ederler. Bu sebepten

---

[252] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 281-282.

[253] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 502-503.

[254] İçtihadın şartları hakkındaki bilgiler, özetle buraya alınmıştır. Daha fazla bilgi için **bkz.**, **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, c. 4, s. 104, 111, 162; **İbn Melek**, *A.g.e.*, s. 288; **el-Hanbelî**, Şâkir, *Usûlü'l-Fıkhı'l-İslâmî*, 1. bs., Suriye, Matba'atü'l-Câmi'ati's-Suriye, 1948, ss. 397, s. 388-389; **Hallâf**, Abdülvehhap, *İlm-i Usûli'l-Fıkh*, 9. bs., Kuveyt, Dârü'l-İlm, 1970, ss. 326, s. 218-220; **Atar**, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İst., İ.F.A.V. Yayınları, 1988, ss. 428, s. 306-309; **Ebû Zehrâ**, Muhammed, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, Terc. : Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER, Ank., Üniversite Basımevi, 1973, ss. 413, s. 370-378; **Zeydân**, Abdulkerim, *Fıkıh Usûlü*, Çev.: Ruhi Özcan, İst., İ.F.A.V. Yayınları, 1993, ss. 426, s. 376-378; **Şeltût**, Muhammed, *"Esbâbü'l-Bid'a ve Medârrühâ "* isimli makale, M.E.D., c. 33, sa : 1, (Kahire, 1961), ss. 5-16, s. 8; **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 24; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 162.

[255] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 107-108.

ötürü, **bid'at ehli** kişiler, ictihâd ehli olsalar dahi **bid'atcı** olmaları nedeniyle ictihâdlarında hatâlı olarak kabûl edilmişlerdir.[256]

Demek ki, dînî konularda hüküm verme, yâni **ictihâdda bulunma yetkisine sahip olan kimselere de aranacak asıl husus**, Kur'an ve Sünnet ile hüküm vermektir. İctihad şartları bu asıldan sonra gelir. **Meselâ**, bir kimse ictihâd şartlarına sahip olsa, ama Kur'ân ve Sünnet ile hükmetmezse, o kimsenin ne müctehidliği ne de ictihâdına itibâr olunur. Aynı şekilde bir kimse, Kur'ân ve Sünnet ile hüküm verse, ama bu sefer de ictihâd ehliyetine sâhip olmasa bunun da Kur'ân ile hüküm vermesine güvenilmez.

Fakat şu da dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. **Kur'ân ile hüküm veren ve ictihâd şartlarına sahip olan her müctehidin mutlaka kesin doğruya ulaşmış olması söylenemez. Ayrıca kesin ve doğru bilgiye ulaşmayan müçtehitlerin cezâyı hak etmesi de söz konusu değildir.** Zîrâ, **Mu'tezile'nin de dediği gibi**, ***her delîl getiren şahsın ille de doğruya ulaşması gibi bir durum mümkün değildir. Çünkü Allah, herkese ancak gücünün yetebileceği şeyleri yüklemiştir.*** *Bu nedenle, ilimde bir noktadan sonra acze düşme* hususu, hiç bir zaman için günâh kabûl edilmemiştir. Bu konuya, *Sahâbe'nin bir savaşta Kıble hususunda düştükleri ihtilâf ve ictihâd farklılığı*, örnek olarak verilebilir. [257]

Şu halde, müctehid, ictihâdında isâbetli olduğu gibi, hatâya da düşebilir. Onlar, ictihâdlarında ihtilâfa düştükleri konularda, özürlü sayılmışlar ve affedilmişlerdir.[258] Hatta **İbn Hazm**'e göre, *bir **bid'atçi**, samîmî olarak ictihâd etmek sûretiyle savunduğu fikirlerine ulaşırsa, bu kişi, artık fâsık bir kimse kabûl edilmez.*[259]

Fakat **İbn Hazm**'ın bu görüşüne katılamıyoruz. Zîrâ, bu görüş, yukarıdan beri îzâh edile gelen hususlara ters düşmekte, özellikle, **ictihâdın şartları** olarak ortaya konan **iyi niyetli, sağlam ve sahîh itikatlı olma** şartına tümüyle zıt düşmektedir. Çünkü, cumhûrun görüşüne göre, **fasığın ictihâdı, makbûl değildir**. Ayrıca, **bir ictihâdın kabûl edilebilmesi için de, en asgarî şu şartları taşımış olması gerekmektedir**:

A) Şer'îatın genel hükümleri içine giren veya temel ilkelerinden olan herhangi bir ilkeye dayanmalı,

---

[256] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 106-107.

[257] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 98-99.

[258] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 146; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 103, 315; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 8, s. 134.

[259] **Demirci**, *A.g.mak.*, s. 81.

B) Veya böyle bir ilke ile belirlenmiş olan bir usûl kâidesine dayanmalı,

C) Ya da kıyâs yolu ile çıkarılmış olmalıdır. İşte ancak bu tür ictihâdlar makbuldür ve **bid'at** değildir.[260]

Bu konuda **İbn Teymiyye** ise şu açıklamaları yapmaktadır: "*İlim hususunda müzâkereler yapıp herhangi bir **bid'at** söze çağırmayan ve kendileri gibi düşünmeyen kişilerle ne el ve ne de dil ile savaşmayan kimseler, ilim ehlinin tâ kendileridir. İşte bu kişilerin hatâları mağfiret edilmiştir. Lâkin, nefsi isteklere uyma, düşmanlık duygusu besleme ve bazı hususlarda aşırıya kaçma gibi şeyler, böyle ilim ehli kişilere bulaşırsa, işte o zaman, ictihâddaki hatâlar affedilmez ve birer vebal olarak kalır.*" [261] Çünkü **el-Birgivî**'nin de ifâde ettiği gibi, *sâdece amelî alandaki ictihâd hatâları özür kabûl edilebilir, ama itikâdî alandaki ictihâd hatâları özür kabûl edilemez. Bu husus, çok iyi bilinmelidir.*[262]

Öyleyse, tüm bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, ictihâd şartlarını taşımayan **<u>âvam kesime düşen görev</u>**, bir müctehid imâma uymaktır. Zîrâ, her Müslüman'ın müctehid olması imkânsızdır. Bu durumda olan kimseler hususunda taklit, ilim adamlarımız tarafından gerekli (vacip) görülmüştür. Kişi, amellerinde herhangi bir müctehidin fetvâsına uyar ve bu fetvâyı esas alırsa bu taklîdinde herhangi bir mahzûr yoktur, hatta gereklidir. Şu kadar var ki kişi, taklit ettiği imâmın, mutlak masûm olduğunu, onun da beşer olduğu için hata yapabileceğini dâima hatırda tutmalıdır.[263]

Söz buraya gelmişken, bu sefer de **mubâh, vacip ve harâm olan taklit problemi** karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu konu başlı başına müstakil bir konudur ve pek çok ihtilâflar mevcûttur.[264] Fakat kısaca şunu belirtmek gerekir ki, **taklit**, ilim çevrelerince iyi karşılanmayan bir husustur, ama bu anlayış, günümüz için geçerli bir anlayış değildir. Hatta tam aksine, günümüz insanının dînî konularda taklit etmesi vaciptir. Zîrâ, günümüzde, müctehid derecesi zâten mümkün değil de, daha aşağı derecelerde dahi ictihâd ehliyetine sahip, herkesin kabûl ettiği bir otorite mevcût değildir. Hem sonra, taklit etmede yerilecek bir durum da yoktur. Çünkü hepimiz, branş alanlarımızın dışında birer mukallit değil miyiz? **Meselâ**, İslâmî ilimler dalında bir tefsîrci, bir

---

[260] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 492.

[261] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 279-280.

[262] **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9; **Yüksel**, *A. g. tez.*, s. 83.

[263] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 8, s. 134, 135, 136.

[264] Bu konuda daha geniş bilgi için bu bölümde bulunan **254. Dipnot**taki kaynaklara ve diğer fıkıh usûlü kaynaklarının ilgili bölümlerine bakılabilir.

Hadîsçinin mukalliti değil midir? Yâni daha açık bir ifâdeyle, Hâdis alanında bir tefsîrci, **Hadîsçi**nin alanına karışmayıp onun verilerini esâs alırsa veya tefsîr alanında da bir **Hadîsçi** bir tefsîrcinin ortaya koyduğu bilgileri esas alırsa, tüm bu durumlarda bunlar da birer mukallit olmazlar mı? Bu durum, taklit değil de nedir? Ayrıca taklîde karşı çıkanların ve bu konuda sert tavır takınanların, sâdece **müctehid imâmlara uyma hususunda sertlik gösterdikleri, dîğer alanlarda çok koyu bir taklitçi oldukları da** gözden kaçırılmamalıdır. Halbuki, fıkhî konularda taklîdin bulunması ve müctehid bir imâma uyulması normal bir şeydir. Zîrâ, her insan, dînî yönden hüküm belirleyici olamaz ve bunun metodunu bilemez. Her ne kadar da taklit, **temel ve sıradan her Müslüman'ın bilebileceği basît meselelerde** kötü bir şey görülmüş olsa da, **çözümü zor olan ve ilmî ehliyet isteyen konularda** taklit, ilim adamları tarafından gerekli (vacip) ve uygun görülmüş bir davranıştır.[265]

Ne gariptir ki, **taklîde karşı çıkan bazı şahıslar, taklîde karşı mücâdele verirlerken, tarihte de günümüzde de, kendilerinin taklit edilmesine ses çıkarmamış aksine büyük haz duymuşlardır**. Hatta bu uğurda oldukça gayret sarf ettikleri bile gözlemlenir olmuştur. Özellikle bazı sivri kimseler, en basît bir içitihâd şartını bile taşımadıkları halde, müctehid olduğunu bütün dünyanın kabûl ettiği ve saygı duyduğu ictihâd ehli büyük ilim adamlarını hiçe sayar ve ictihâdlarını beğenmezler. Ama kendileri bu halleriyle içtihada yeltenmekten de hiç sıkılmazlar. Bunlar, aslında mukallitliğe değil de, kendilerinin taklit edilmemelerinden rahatsızdırlar. Kendileri taklit edilse, taklîde aslâ karşı olmazlar.[266]

Halbuki, Resûlüllah, Sahâbe'nin ictihâdlarını ve bu ictihâda göre, yapmış olduğu amelleri dahî, ancak şartlarını taşıdığı halde kabûl ederdi. Aksi takdîrde kabûl etmez, yapılan yanlışları düzeltir ve doğrusunu gösterirdi. Bu durum da göstermektedir ki, **yapılan her ictihâdın kesin doğru olduğu söylenemez**. Bunların hangisinin doğru, hangisinin hatâlı olduğu hususunda, ancak, ictihâd hususunda yetkili olan ve ictihâdın doğrusuyla yanlışını birbirinden ayırt edebilen ilim erbâbı imâmlar karar verebilirler. Bu ilim erbabı kişiler, bir şey üzerinde görüş birliğine vardıkları zaman, artık bu görüş birliğine (icmâya) muhâlefet etmek, söz konusu olamaz. Fakat, ihtilâfa düştükleri konularda durum aynı değildir. Böyle durumlarda **amel ve tercîh alanı** genişlemektedir. Yalnız, burada hemen şunu vurgulamak gerekir ki, bu tercîh de yine bizim gibi insanların işi değildir. **Böyle konularda yapılması gereken tercîh, yalnızca tercîh ve tahric dere-**

---

[265] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 8, s. 134-135.
[266] ***Havvâ***, *A.g.e.*, **c.** 8, *s.* 134-135.

cesine yükselmiş kişilerin yetkisi dâhilindedir.[267] Aslında kaynaklarda, **tercîh yapılacak konularda** hemen hemen hallcdilmiş gibidir ve bir görüş birliğine varılmıştır. Artık bu görüş birliği sağlandıktan ve *ümmetin işinin* istikrâr kazanmasından sonra, muhâlefette bulunmak, ***ehli bid'atin özelliği*** olarak kabûl edilmiştir.[268]

Şu halde; **herhangi bir uygulamayı şerîatın genel hükümlerinden birine dayandırmada** *tâkip edilen metod hatâlı olursa*, *yâhut da* **temel ilkelere dayanarak hüküm çıkarmada** sağlıklı bir yol izlenilmezse veya **özelin genele uygulanmasında** yanlışlık yapılırsa, işte o zaman ortaya **şer'î anlamda yerilen bid'at** çıkar. Bu durumun ortaya çıkmaması ve Sünnet çizgisinin muhâfaza edilebilmesi için, her hâlükârda, **ilimde rüsûh sâhibi olan ictihâd ehli kimselere** uyulması gerekmektedir. Zîrâ, **bir amelîn bid'at olma vasfını kazanabilmesi için**, rüsûh ehli kimselerin görüş birliğine varmaları gerekmektedir. **Onlar'ın, bid'at olduğunda ittifâk ettiği şeylerin bid'at olmasında şüphe yoktur.**[269] *Zîrâ*, ***icmâ, delîl olma yönünden hüccettir*** *ve ümmetin* icmâ'ı, hak, hidâyet ve doğru şeylerden başkası üzerinde gerçekleşmez. Nitekim **Selef, icmâ'a muhâlif olan kimselere şiddetle karşı çıkar, onları sapık ve dalâlet ehli olarak addederdi.**[270] Öyleyse, herhangi bir hükümde **ümmetin icmâ'ı** sâbit ise, artık hiç kimsenin bu icmâdan dışarı çıkma yetkisi yoktur.

Neshedilmemiş sahîh bir delîlin zıttına icmâ'ın meydana gelmesi imkânsızdır. Hiçbir icmâ yoktur ki, o icmâ ile ilgili Resûlüllah'ın bir açıklaması bulunmasın. İhtilafın sâbit olduğu yerlerde icmâ geçerli olamaz. **Bazı şartları taşıdığı müddetçe, sûkûtî icmâ'da bir hüccettir.**[271]

İcmâ' derken, şu hususun da vurgulanması gerekir. Bir ya da birkaç İslâm beldesinin uygulamasına dayanarak, İcmâ'-ı Ümmet kurumunun oluştuğu söylenemez. Zîrâ, **İmâm Mâlik zamanındaki Medîne âlimlerinin davranışları ve görüşleri**, bilgi ve îmân alanlarında tartışmasız birer otorite olmalarına rağmen yine de İslâm ulemâsı, tarafından her konuda esas kabûl edilmemiştir. Hal böyle iken bazı Müslüman grupların uygulamaları (veya birkaç İslâm beldesinin

---

[267] Meydana gelebilecek merak üzerine, **ictihâd tabakası** hakkında burada kısaca bilgi vermeğe ihtiyâç hissedilmiştir : " **İçtihadın Dereceleri :** **A)** Şerî'atte Müctehidler. **B)** Müntesib (yâni mezhepte) Müctehidler. **C)** Tercih Yapan Müctehidler. **D)** İstidlal Yapan Müctehidler; Bunlar da kendi arasında iki kısma ayrılır : **a /** Tahric yapanlar. **b /** Tercih yapanlar. **E)** Hâfızlar Tabakası **F)** Mukallidler Tabakası ". Geniş bilgi için **bkz.**, **Ebû Zehrâ**, *Hukuk Metodolojisi*, s. 379-388.

[268] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 478.

[269] **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 492.

[270] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 344, 354.

görüşleri) daha nasıl olur da dinde asıl kabûl edilebilir? [272] Öyleyse, **her görüş birliği icmâ olamaz.**[273]

İcmâ' konusunda sonuçta şuna da dikkat çekmek gerekmektedir. **Ehl-i Sünnet, icmâ'a bu kadar önem vermelerine rağmen, hiç bir zaman ümmetin icmâ'ının mâsûm olduğunu** iddiâ etmemişlerdir. **Onlara göre, dört mezhep imâmının icmâları mâsûm olmadığı gibi, sırf onların söylediklerinin hak, dışındakilerin bâtıl olduğu da söylenemez.**[274]

1. 1. 10. BİD'ATIN KISIMLARI

Kaynaklarda bid'at için yapılan en meşhûr taksîmât, bid'at-ı hasene, bid'at-i seyyie şeklinde yapılan sınıflandırmadır. **Bid'atleri bu isimle taksîm edenlerin ilki, şüphesiz ki, İmâm eş-Şâfi'îdir.**[275] **İmâm eş-Şâfi'î, bu tasnifi fıkıh planında yaparken,** muhtemelen bir yandan **Hz. Ömer'in terâvih namazı uygulamasını** düşünmüş, öbür yandan da, **İslâm cemiyetinde, Hz. Peygamber devrinde görülemeyen yeni ve faydalı işlerin yapılmalarına engel teşkil eden bid'at fikrine daha yumuşak bir anlayış getirmeyi** istemiştir. **eş-Şâfi'î, bid'at-i hasene** görüşünde yalnız değildir. Zîrâ, bu görüş, **Hanefîler'de İstihsân, Mâlikîler'de İstıslâh** olarak ortaya konmaktadır. Yâni, isimlendirmeler farklı olsa da, her üçü aynı şeyi ifâde etmişlerdir.[276]

Bu iki türlü bid'at anlayışından başka, kaynaklarda şu taksîmatlara da rastlamaktayız

1. Nitelik ve Niceliklerine göre, Göre Bid'at sınıflamaları:

1. 1. İyi/kötü oluşlarına göre:

1. 1. 1. Bid'at-i Mahmûde/Bid'at-i Mezmûme.[277]
1. 1. 2. Bid'at-i Hüdâ/Bid'at-i Dâlâle.[278]

---

[271] Bu cümlelerden her biri, bir kaynaktan toplanmıştır. Lâkin konumuzun uzamaması için bu maddeler özet halinde ve derli toplu olarak; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 310-311 den aktarılmıştır. Bu kaynakları görmek isteyenler, adı geçen yerde bulunan dipnotlara müracaat etmelerinde fayda vardır.

[272] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 271-272.

[273] İcmânın şartları hakkında daha fazla bilgi için **bkz.**, **Atar**, *A.g.e.*, s. 49-50; **Zeydân**, *A.g.e.*, s. 171-172.

[274] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 412.

[275] **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119.

[276] **Krş.**: **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 119.

[277] Bu sınıflandırma da tıpkı **bid'at-ı hasene** ve **bid'at-ı seyyie** sınıflaması gibi **İmâm eş-Şâfi'î**'ye aittir. Daha fazla bilgi için **bid'atin ıstılâhî mânâları** konusunda verdiğimiz **İmâm eş-Şâfi'î'nin târifindeki kaynaklara,** ayrıca şu iki kaynağa bakmada fayda vardır. **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 324 deki tablo ve oradaki kaynaklar; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 61-62.

[278] **Krş.**: **İbn Esîr**, *en-Nihâye*, s. 106; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 61; **Özler**, *73 Fırka*, s. 111; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255-256; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 324 (Bu makalede, **Ebû Şâme**'nin *el-Bâis ala İnkâri'l-Bid'a ve'l-Havâdis* isimli eseri ile **et-Tartûşî**'nin *Kitâbü'l-Havâdis ve'l-Bid'a* isimli kitaplardan nakiller yapılmıştır.); **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 308.

1. 1. 3. Bid'at-i Mahmûde/Bid'at-i Dâlle.[279]
1. 1. 4. Bid'at-i Mahmûde/Bid'at-i Münkere.[280]
1. 1. 5. Bid'at-iMahmûde/Bid'at-i Gayr-i Mahmûde veya Bid'at-i Muhdese.[281]
1. 1. 6. Bid'at-i Müstahsene/Bid'at-i Müstakbahe.[282]
1. 1. 7. Bid'at-i hasene/Bid'at-i Kabîha.[283]

1. 2. Niteliğe göre:

1. 2. 1. Bid'at-i Hakîkîyye/Bid'at-i İzâfiyye.[284]
1. 2. 2. Bid'at-i Hakîkîyye/Bid'at-i Mecâziyye.[285]
1. 2. 3. Bid'at-i Dîniyye/Bid'at-i Gayr-i Dîniyye-i Mahza.[286]
1. 2. 4. Bid'at-i Lûgaviyye/Bid'at-i Şer'iyye
1. 2. 5. Bid'at-i Emriyye/Bid'at-i Haberiyye.[287]

1. 3. Niceliğine göre:

1. 3. 1. Bid'at-i Mürekkebe/Bid'at-i Basîta.[288]
1. 3. 2. Bid'at-i Sağîra/Bid'at-i Kebîra.[289]
1. 3. 3. Bid'at-i Küllîye/Bid'at-i Cüziye.[290]

2. Fıkhî Ölçülere Göre Bid'at Sınıflamaları:

2. 1. Fıkıhtaki Beşli Ölçüye göre: Mübah bid'atler/Mendup bid'atler/Vacip bid'atler/Mekruh bid'atler/haram bid'atler.[291]

2. 2. Tahrîm derecelerine göre: Sarih küfür olan bid'atler/Şirke vesîle olan bid'atler/İ'tikâdî yönden fisk olan bid'atler/Sadece mâsiyet olan bid'atler.[292]

---

[279] **et-Tahânevi**, *A.g.e.*, s. 133.

[280] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 324. (Yine **Ebû Şâme**, **et-Tartûşî** ve **es-Suyûtî**'den naklen).

[281] **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255-256.

[282] **Krş.**: **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 324. (**Ebû Şâme**'nin *el-Bâis* isimli eserinden naklen).

[283] **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, **c.** 1, s. 255. (**en-Nevevî**'den naklen); **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 154.

[284] Daha fazla bilgi için **bkz.**, **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 210-214; **c.** 2, s. 275-285; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 308; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 497, 503-504; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 6-8, 13.

[285] **eş-Şarkâvî**, Muhammed, "*Advâün 'Alâ Mefhûmi'l-Bid'a* " isimli makale, M.E.D., **c.** 46, sa : 8, (Kahire-1974) ss. 823-829, s. 824.

[286] **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327. (**Reşid Rıza**'nın *el-Menâr* isimli eserinden naklen).

[287] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 220.

[288] **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 7; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 311-315; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 508.

[289] **ez-Zehebî**, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Tah. : Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Fikr, tsz., **c.** 1, s. 5-6; **Naim**, Ahmed - **Miras**, Kâmil, *Sahîhi el-Buhârî Muhtasarı Tercemesi*, I-XII, İst., D.İ.B. Yayınları, 1926-28 ve 1936-48, **c.** 1, s. 323; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327-328; **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 306-318.

[290] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 313-314; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327, 28; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 508.

[291] Bu konuda tafsîlatlı bilgi için **bkz.**, **ibn 'Abdisselâm**, *A.g.e.*, **c.** 2, s. 172-173; **el-Karâfî**, *A.g.e.*, **c.** 4, s. 202-205; **el-Mekkî**, *A.g.e.*, **c.** 4, s. 217-229; **el-Gazzâlî**, *İhyâ*, **c.** 2, s. 3; **es-Suyûtî**, *el-Hâvî*, s. 255; **İbn Âbidîn**, *Hâşiye Reddi'l-Muhtâr*, **c.** 1, s. 759; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*, s. 229-230; **et-Tahânevî**, *A.g.e.*, s. 133; **el-'Askalânî**, *Fethü'l-Bârî*, **c.** 15, s. 180; **en-Nevevî**, *Şerhü Müslim*, **c.** 6, s. 154; *Tehzib*, **c.** 1, s. 22; **en-Nesei**, **c.** 3, s. 189; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 371; **es-Sahîmî**, *A.g.mak.*, s. 117; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 11-14; **eş-Şarkâvî**, *A.g.mak.*, s. 827; **eş-Şirbâsi**, *A.g.mak.*, s. 914; **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9; **Madazlı**, *A.g.mak.*, s. 218-219; **Masud**, *A.g.mak.*, s. 62; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 326; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 120-121.

[292] **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 351.

3. İnsan Fiillerine Göre Bid'at Sınıflamaları:

3. 1. İtikâdî Bid'atler.
3. 2. Kavlî Bid'atler.
3. 3. Amelî Bid'atler.[293]
3. 3. 1. Fiilî Bid'atler.[294]
3.3.1.1.İbâdî veya Ta'abbudî bid'atler.[295]
3.3.1.1.1.İbâdetlerin aslında cereyan eden bid'atler.
3.3.1.1.2.İbâdetlerin aslına ziyâde yapılarak meydana getirilen bid'atler
3.3.1.1.3.İbâdetlerin edâ vasıflarına meşrû olmayan başka sıfatlar ekleyerek meydana getirilen bid'atler.
3.3.1.1.4.Şerîatın tahsîs etmediği vakitler tahsîs ederek ibâdet yapmak sûre tiyle meydana getirilen bid'atler.[296]
3.3.1.2.Adî (âdetlerle ilgili olan) bid'atler.[297]
3.3.1.3.Muâmelâtla ilgili bid'atler.[298]
3.3.2.Terkî Bid'atler.[299]

Bid'at için yapılan taksîmâtlar, bu kadar değildir. Daha başka vasıflarla birtakım sınıflamalar da vardır. Fakat biz en yaygın olanları ele almayı ve konuyu daha fazla dağıtmamayı uygun gördüm.

1. 1. 11. BİD'ATLERİN ÇIKIŞI VE SEBEPLERİ

1. 1. 11. 1. Bid'atlerin Çıkışı

1. 1.11.1. 1. Bid'atlerin Ortaya Çıktığı Dönemler

Bid'atlerin ilk çıkış zamanı hususunda ihtilâflı görüşler mevcûttur. Bunlardan **birinci görüş**, **bid'atlerin** ilk çıkışını, ta Resûlüllah'ın devrine kadar götürürken, **ikinci görüş**, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra halîfe seçilen **Hz. Ebûbekr** devrindeki **ridde** (=dinden dönüş) olaylarında başladığını söyler. **Üçüncü görüş** ise Dört Halîfeden sonra **bid'atlerin** ortaya çıktığını ve **ilk bid'atin Hâricîler'in ve Şî'îler'in ortaya atmış olduğunu** savunur. Bunları şimdi biz sırayla gözden geçirmek istiyoruz.

---

[293] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 20, s. 195; **c.** 22, s. 306-308; **el-Birgivî**, *A.g.e.*, s. 9; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 307; **Havvâ**, *A.g.e.*, s. 507; **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 350-351; **Madazlı**, *A.g.mak.*, s. 218; **en-Nevevî**, *Tehzib*, **c.** 1, s. 22; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327-328.

[294] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 298-302; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 506-507; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327.

[295] **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 257-271; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 502-503; **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 350-351; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327 ve oradaki kaynaklar.

[296] **Krş.**: **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 350-351.

[297] **Bkz.**: **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 257-271; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 502-503; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327 ve oradaki kaynaklar; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 306.

[298] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 303-306.

[299] **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 292, 296-302; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 506-507; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 327 ve oradaki kaynaklar.

Birinci görüş:

Resûlüllah devrinde bir kısım yenilikler (=bid'atler) ortaya çıkmış, bunların bir kısmını Hz. Peygamber güzel karşılamış, bir kısmına sessiz onay vermiş, diğer bir kısmını da reddetmiştir. Şöyle ki:

Resûlüllah, şerefli Peygamberlik görevini üstlendikten sonra, vefât edinceye kadar, gerek söz ve gerekse yaşayışlarıyla, insanları dünya ve âhiretin mutluluğunu kazandıracak yola yönlendiriyor ve irşat ediyordu.

O, bu devir boyunca İslâm hâkimiyetini tüm Arap Yarımadası'na yaymış, İslâm için en büyük tehlike olan Yahûdî tesîrini ber taraf etmiş ve münâfikların yakmak istedikleri nifak ateşini söndürmüştü. Artık Yahûdîler'den ve münâfiklardan, İslâm'ın nurunu söndürmeğe gayret eden kişilerin pek çoğu ölmüş, bunlardan sayılı kişiler kalmıştı. Bunları da Müslümanlar çok iyi tanıyorlardı. Zîrâ, bunlar, kişilikleri çok iyi tanınan, münâfik oldukları herkes tarafından bilinen kökü kesilmiş kimselerdi. **Meselâ**, Sahâbe arasında, bu münâfikları tanıyanların başında **Huzeyfe b. Yeman** ile **Ammar b. Yâsir** gelmekteydi.

İşte bu asır, böyle **düşmanlarını helâk eden bir izzet** asrıdır ve İslâm'ın hiç bir asrı böyle olmamıştır. Zîrâ, bu devir, vahyin indiği bir devirdir. Bu devirde din, iyice yerleşmiş, sapıkların ele başları bozguna uğramış, dini tahrîf etmeğe veya insanların inancına şüphe sokmağa yeltenen her türlü gayret geri püskürtülmüş ve başarısızlıkla netîcelendirilmiştir.

Hal böyle olmasına rağmen, yine de **dine bazı bid'atler sokma gayreti**, tümüyle yok edilememiştir. Bu gayretlerden bazısı, yenilik olmalarına rağmen Resûlüllah'tan onay alırken, bazısı ise şiddetle reddedilmiştir.

A) Resûlüllah'ın reddettiği bid'atler:

a / Resûlüllah döneminde bid'at icat etme denemelerinin en ilki belki de en net olanı Resûlüllah'a itiraz eden Temîm kabilesinden Zü'l-Huvaysıra isimli şahsın edep dışı karşılanan hareketidir. el-Buhârî'nin naklettiğine göre, "*Resûlüllah bir gün ganimetleri taksîm ediyordu. Ubeydullah b. Huvaysıra isminde birisi geldi ve* ***"Adâletli ol ya Resûlellah "*** *dedi.* (Bir rivâyette ise "***Bu taksîmât, Allah'ın rızasının murad edilemeyeceği bir taksîmâttır.***" şeklinde zikredilmiştir.) *Bunun üzerine* ***Resûlüllah "Yazıklar olsun sana! Ben adâletli değilsem daha kim adâletli olabilir ki? "*** *buyurdular.* ***Hz. Ömer*** *de onun bu sözüne içerlenerek "**Ya***

Resûlüllah müsaade buyurunda bu adamın kafasını vurayım *" dedi. Fakat Resûlüllah buna râzı olmayarak: "****Bırak ya Ömer, bu adamın birtakım arkadaşları var ki, bunların namazlarıyla, kendi namazlarınızı, oruçlarıyla kendi oruçlarınızı mukâyese ettiğinizde, kendi namazlarınızı ve oruçlarınızı pek bir şey saymayacaksanız. Lâkin bunlar, ok yaydan fırlayıp çıktığı gibi dinden fırlayıp çıkarlar****." buyurdular.* [300] İşte bu ilk **itiraz denemesi, ona tam bir teslimiyetle teslim olma ve Resûl'ûn emirlerine harfiyen uyma sınırından dışarı çıkma** kapısını aralama denemesidir. Bu itiraz, **Peygamber ile eğlenme ve ona eziyet etme** mânâsına **İslâm'da ilk Harîcîlîk hareketi** olarak kabûl edilmiştir. [301] Dolayısıyla bu itirâzın İslâm tarihînde çok önemli bir tesîri vardır.

b / İbâdette meşrû ölçülerin dışına çıkma, dinde olmayan ölçüler koyma, bu yolda nefse birtakım eziyetler ve külfetler yükleme, bazı helâlleri nefse yasaklama, İslâm'ın meşrû kılmadığı şekilde nezirlerde bulunma, bunları birer ibâdet edasında yapma, Allah'ın ruhsat verdiği şeylerden el etek çekme, **Resûlüllah'ın reddettiği bid'at** türlerindendir. Bunların tümüne şu Hadîsleri örnek verebiliriz: :

Enes b. Mâlik (v. 93/712)'den şöyle rivâyet edilmiştir: *"Hz. Peygamber bir gün evine girdiğinde, ansızın iki direk arasına gerilmiş bir ip ile karşılaştı. Bu ipi görünce Resûlüllah,* ***"Bu ne? "*** *diye sordu. Onlar da,* ***"Bu Zeynep'in ipidir, ibâdet yaparken yorgunluk bastığı zaman ona sarılıyor****." dediler. Bunun üzerine Resûlüllah,* ***"Hayır! Çözün şu ipi, sizden biriniz, ibâdet yapmağa istekli olduğu zaman namaz kılsın. Yılgınlık ve bitkinlik geldiği zaman (bırakıp) otursun****." buyurdu.* [302] Yâni Resûlüllah bu Hadîsiyle bizlere **ibâdetlerde uyku sınırını zorlamamızı ve yorulduğumuz zaman istirahat etmeyi terk etmemizi yadırgamış ve vücudun zindeliğinin yenilenmesini emretmiştir.**

Uykuyu terk ederek ibâdetlere devam etmenin Peygamber tarafından yasaklandığını gösteren bir başka Hadîs de, **Hz. Aişe** tarafından rivâyet edilen şu hadistir. Hz. Âişe şöyle anlatır: *"Beni Esed Kabilesi'nden bir hanım yanımdayken, Resûlüllah yanıma geldi ve bana gelenin kim olduğunu sordu. Ben de "****falan kadın, geceleri uyumayıp namaz kıldığından bahsediyor****." dedim. Resûlüllah "****Hadi sen de oradan! Sizlere gücünüzün yettiği ameller emredilmiştir.***

---

[300] **el-Buhârî**, *Kitâbü'l-Menâkıb*, 25, *Edeb*, 95; **Müslim**, *Kitâbü'z-Zekât*, 142, .148; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, 12; **İbn Hanbel**, *Müsned*, c. 3, s. 56, 65, 233-255.

[301] **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 26-30.

[302] **el-Buhârî**, *Kitâbü't-Teheccüd*, 18; **Müslim**, *Kitâbü'l-Müsâfirîn*; **Ebû Davûd**, *Kitâbü't-Tatavvu'*, 18; **en-Nesei**, *Kıyâmü'l-Leyl*, 17; **İbn Mâce**, *İkâme*, 18.

Çünkü sizler yorulmadıkça Allah yorulmaz. (Yâni siz yorulursunuz ama Allah yorulmaz) " *buyurdu.* [303]

Yine Resûlüllah; uykuyu terk etmeğe, oruç bozmamağa ve kadınlara yaklaşmamağa karar vermiş üç adamın her biri için "*Her kim benim Sünnet'imden yüz çevirirse, benden değildir.*" [304] buyurarak, **helâlleri nefse yasaklamayı, dînin meşrû kabûl ettiği şeyleri terk etmeği, bu sâye ile nefse eziyet ve külfetler yüklemeyi ve şerîatın koyduğu ölçülerin dışına çıkmamağı tenbîh etmiştir.**

Abdullah b. Abbas (v. 68/687)'ın rivâyet ettiği bir Hadîste ise, **Resûlüllah'ın dinen geçerli olmayan nezirlere müsaade etmediğ**ini öğrenmekteyiz. Şöyle ki "*Bir gün Resûlüllah insanlara hutbe îrâd ediyordu. O anda bir adamın ayakta durduğunu gördü. Bunun sebebini sorunca, "**O Ebû İsrâil'dir. Oturmamağa, gölge de durmamağa, konuşmamağa, oruç tutmağa ve dâimâ ayakta durmağa nezretmiştir.**"dediler. Resûlüllah da: "**Söyleyin ona, konuşsun, gölgede otursun ve orucuna son versin.**"buyurdu.* [305]

Yine bir gün Resûlüllah, bineğine binmeyip, iki oğluna dayanarak yürümeğe nezreden bir ihtiyara rastlamıştı. Durumu gören Resûlüllah, "***Nedir bu adamın durumu*** ? "diye sorunca, oğulları "***Bunun nezridir.***"dediler. Resûlüllah da bunun üzerine "***Bineğine bin ihtiyar. Allah'ın, nefsine azap etmene ihtiyacı yoktur.***"buyurdu. [306] **İşte Resûlüllah'ın reddetmiş olduğu bid'atler bu cinsten bid'atlerdir.**

B) Resûlüllah'ın bizâtihî güzel karşıladığı yenilikler:

Resûlüllah'ın hoş karşıladığı, hatta teşvikte bulunduğu bu tür yeni uygulamalara, Bilâl Habeşî (v. 20/641)'nin devamlı Sûrette yapmış olduğu ezandan sonra iki rekat nafile namaz kılmasını, abdesti bozulduğu zaman derhal abdest almasını, ve her abdestten sonra devamlı olarak iki rekat nafile namaz kılmasını [307] Ashâb'ın sadaka yarışına girmesini ve başkalarını da bu yarı-

---

[303] **el-Buhârî**, *Îmân*, 32; **en-Neseî**, *Îmân*, 29, *Kıyâmü'l-Leyl*, Had. No : 117; **İbn Mâce**, *Zühd*, 28.

[304] **el-Buhârî**, *Kitâbü'n-Nikâh*, 1; **Müslim**, *Kitâbü'n-Nikâh*, 5; **en-Neseî**, *Kitâbü'n-Nikâh*, 4; **ed-Dârimî** *Kitâbü'n-Nikâh*, 3.

[305] **el-Buhârî**, *Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr*, 31; **Ebû Dâvûd**, *Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr*, 19; **İbn Mâce**, *Keffârât*, 21, **İbn Mâlik**, *Muvatta'*, *Kitâbü'n-Nüzûr*, 6.

[306] **el-Buhârî**, *Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr*, 31; **Ebû Dâvûd**, *Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr*, 32, **et-Tirmîzî**, *Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr*, 10.

[307] **el-Buhârî**, *Ebvâbü't-Taksîr*, 37.

şa teşvik etmelerini [308] gösterebiliriz. Bu türden şeyler bizâtihî dînin ortaya koyduğu ve şeklen belirlediği şeyler değillerdir. Dolayısıyla bunlar Peygamber tarafından ortaya konulduğu halden dine katılmış yenilikler olarak telakkî edilmekte, ama Resûlüllah'ın takdîrini ve beğenisini kazandığı için **bid'at** çerçevesi içinde mülâhaza edilmemektedir.

C) Resûlüllah'ın, hakkında iyi veya kötü bir şey söylemediği sâdece gördüğü zaman sustuğu yenilikler

Bunlar için Peygamber'in sessiz onayı gerçekleşmiştir. Bunlardan bir kaç tanesini de şöyle sıralayabiliriz:

a / Resûlüllah bir gün bir kadının evine girdiğinde, elinde çekirdek taneli tespih olan bir başka kadın ile karşılaştı ve o kadının bununla tespihi çektiğine ne ses çıkardı ne de ondan men etti. **Bilâkîs daha da kolayına gelen bir şey varsa onunla da yapabileceği** yolunu da gösterdi.[309]

b / Yine Resûlüllah, çokça İhlâs Sûresini okuyan bir şahıstan söz eden bir adama: "*Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, İhlâs süresi kesinlikle Kur'ân'ın üçte birine denktir.*" [310] buyurdu ve iyi-kötü olduğunu açıkça bildirmeden sessizce onaylamış oldu.

c / Yine Resûlüllah -daha önceki konularda da geçtiği gibi- Ashâb'ın arkasında cemâat ile terâvih namazını sessizce onaylamış, kendisinin cemâate çıkmasına engel olan sebepleri de îzâh etmiştir. [311]

Öyleyse, bu îzâh edilen şeylere bakılarak **Resûlüllah'ın zamanında bile bid'atlerin ve birtakım iyi veya kötü yeniliklerin ortaya çıktığı** söylenebîlir. Lâkin **bu yeni uygulamaların iyileri kabûl görüp Resûl'ûn ikrârıyla Sünnet'e ve şerîat koyucunun sınırlarını çizmiş olduğu dîğer taatlere dönüşüvererek yerilmiş yenilik olmaktan çıkıverirken, kötü olanlar ise yine Resûlüllah'ın müdahaleleriyle daha henüz işin başındayken reddedilmiş** ve **Resûlüllah**'ın vefâtına kadar bu durum devam etmiştir. Resûlüllah vefât ederken bizlere emanet bırakmış olduğu İslâm, her türlü **bid'atten** uzak, her çeşit bozulmüşluk ve başka şekle dönüştürülmüşlükten

---

[308] **Müslim**, İlim, :15.
[309] **Ebû Dâvûd**, *Kitâbü's-Selât*, 24; **et-Tirmîzî**, *Kitâbü'd-Da'avât*, 113.
[310] **el-Buhârî**, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 13; **en-Nesei**, *Kitâbü'l-İftitâh*, 69.
[311] **el-Buhârî**, *Kitâbü Salâti't-Terâvih*, 1.

korunulmuş olarak teslim edildi. O devir, İslâm'ı, her çeşit kötü vasıftaki yeniliklerden muhâfaza edilmiş bir haldeydi. Öyle ki, dıştan bakıldığı zaman Sünnet olan şey ile **bid'at** olan şey, hemen ayırt edilebiliyordu. [312]

İkinci Görüş:

Resûlüllah zamanında çıkan bu ufak tefek bid'at çıkarma denemeleri önemsizdir. Bunlar, Hz. Peygamber'in müdahaleleriyle önlenmiştir. Gerek ***Zü'l-Huveysıra****'nın* bu edep dışı hareketleri, gerek Resûlüllah'ın hayatı boyunca Yahûdîlerin fitneleri sonucu Ensâr ile Muhâcirler arasında çıkan bir kaç asabiyet tartışması, gerekse Resûlüllah'ın vefâtından sonra hilâfet konusundaki Kureyş ile Muhâcirlerin tartışmaları, hakîkî manada **Harîcîlîk hareketi** sayılmazlar. Zîrâ, bunların İslâm tarihînde önemli tesîrleri yoktur. Eğer olsaydı, **Zü'l-Huveysıra** olayına dayanan başka tatsızlıklar da ortaya çıkar veya Ensâr, **Hz. Ebûbekr**'e hiç itâatte bulunmaz, dâimâ başkaldırıda bulunurlardı. Halbuki, İslâm Tarihi'ne bakıldığı zaman bu olaylara bağlı olarak devam eden hâdiselere rastlayamıyoruz.

Öyleyse, **İslâm'ın karşılaşmış olduğu hakîkî manadaki ilk bid'ati bizler, Resûlüllah devrinden başlatamayız. Bu manadaki hakîkî bid'at, asıl olarak ilk defa Hz. Ebûbekr'in halîfeliği zamanındaki ridde (=dinden dönme) hareketleri olarak gösterilebilir.** Zîrâ, bu hareketler, **Hz. Ebûbekr** ve dîğer Ashâb'ı oldukça üzmüş ve zora sokmuştur. Ve yine bu hareketler, İslâm Tarihi'nin parlak sahifelerinin birer kara lekeleridir. Ama gerek **Hz. Ebûbekr**'in, gerekse dîğer bütün Müslümanlar'ın kararlı tutumlarıyla ve gereğini yapmak sûretiyle almış oldukları tedbirlerle, bu tehlike bertaraf edilmiş oldu. Burada **Hz. Ömer**'in, **Hz. Ebûbekr**'e karşı yapmış olduğu bir itiraz vardır, ama sonunda **Hz. Ebûbekr**'in haklı olduğuna kanâat getirmiştir. **Hz. Ömer, Hz. Ebûbekr'e: bunların görünüşte kelime-i şehâdet getirdiğini, bunu söyleyen kişilerle savaşılmayacağını ve hesaplarının Allah'a kalmış olduğunu** belirten bir Hadîse istinat edip, haklı olarak karşı çıkmıştı. Ama sonunda bu hareketin, bu türden bir hareket olmadığını anlayınca, derhal görüşünden vazgeçerek **Hz. Ebûbekr**'in görüşünü benimsedi. [313]

Diğer yandan **Kâdî İyaz'a göre, üç çeşit ridde gerçekleşmişti**:

A) Daha önce tapmış oldukları putlara tapmağa dönenlerin **riddesi**,

---

[312] **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 185-186.

[313] **'Atiyyye**, *A.g.e.*, s. 32-33.

B) Müseylime (v. 12/633) ve **Esved el-Ansî** (v. 11/632) gibi yalancı Peygamberlere uyanların **riddesi**,

C) İslâm'ı benimsemeğe devam ettikleri halde, zekât ibâdetini inkâr edip, bu ibâdetin Hz. Peygamber zamanına has olduğu te'vîlini yapanların **riddesi**. [314]

Üçüncü Görüş:

Yukarda zikredilen **bid'atler**in önemli şeyler olmadığını, zîra, bunların çok büyük çaplı tesîrlere, İslâm Tarihi'nde derin izleri bulunan büyük ihtilâflara ve guruplaşmalara sebebiyet vermediğini, sâdece bulundukları zamanla sınırlı kalan ehemmiyetsiz şeyler olduğunu savunan görüştür.

Bu görüşte olanlardan biri olan **İbn Teymiyye'ye göre**, "*Sahâbe devri, diğer devirlere nispetle fitnelerin en az olduğu devirdir. Nebevî asırdan uzaklaşıldıkça fırkalaşmalar ve ihtilâflar artmıştır.*" [315] ve "*Peygamber'in yurdu olan Medine'den uzaklığın da, bu artışta önemli rolü vardır.* " [316] Ona göre, "***Bid'at, İslâm Tarihi'nde, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkmağa başlamıştır.***" [317] "***Osman**'ın hilâfeti zamanında zâhir bir **bid'at** ortaya çıkmamıştır. Fakat onun şehit edilmesi üzerine, birbirine karşı olan iki **bid'at** zuhûr etti. Biri, **Ali**'yi tekfîr eden **Harurî Hâricîleri'nin bid'ati**, diğeri de, onun imâmetini, ismetini yâhut nübüvvetini veya ulûhîyyetini iddiâ eden **Râfıza (Ğulât-ı Şia) bid'ati** idi.*" [318]

Bu görüşlerin en etkin savunucusu **İbn Teymiyye**, burada ***Hâricîler'in, Hz. Osman'ın şehâdetiyle ortaya çıktığını*** söylerken başka bir eserinde de ***Hz. Ali**'nin hilâfetinin sonunda çıktığını* söylemektedir. [319] Herhalde **kanâatime göre**, birinci görüşü daha da doğru gözükmektedir. Çünkü, eserlerinin ekserîyetinde, bu kanâati taşımaktadır. Ayrıca, İslâm tarihîne bakıldığında da bu görüşün doğruluğuna dalâlet eden birçok olay vardır. Nitekim **Hz. Osman**'ın şehit edilmesini müteakip pek çok karışıklar, ihtilâflar belirmiş ve Müslümanlar birçok guruplara ayrılmışlardır.

---

[314] **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 33.

[315] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 6, s. 231.

[316] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 20, s. 301.

[317] **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 62, 87.

[318] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 6, s. 231; *Mecmû'*, c. 3, s. 279; c. 13, s. 30; c. 20, s. 301; c. 4, s. 467-468; c. 13, s. 208-209; *el-Furkân Beyne'l-Hakk ve'l-Bâtıl*, (*Mecmûati'r-Resâili'l-Kabrâ* içinde), I-II, Mısır, Matba'atü Muhammed Ali Sabih, 1966, s. 22-23; **el-'Askalânî**, *Fethü'l-Bârî*, c. 15, s. 179; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 99; **Havvâ**, *A.g.e.*, s. 541, 542, 548, 555; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 87.

Bunlardan bir gurup, Hz. Aişe'nin başında bulunduğu guruptur ki, **Hz. Osman**'ın katillerini ve kanının yerde kalmamasını, **Hz. Ali**'den istemektedirler. **Diğer gurup** da, **Hz. Ali**'nin yanında yer alan guruptur. **Başka bir gurup** ise her iki tarafa da meyletmeyen ve tüm ihtilâflardan uzak kalmak isteyen guruptur. Dolayısıyla **Hz. Osman**'ın şehâdeti, firkalaşmaların belirmeğe başladığı, her çeşit ilhâd ve **bid'atler**in su yüzüne çıktığı ve netlik kazandığı bir devirdir. Bu devirde, Müslümanlar'ın içlerinde gizlice yuvalanmış bulunan **Hâricîler**, artık ortaya çıkmışlar, İslâm cemâatine aykırı görüşler ileri sürerek onların arasına nifak tohumları sokmağa ve Müslümanlar arasında tefrika çıkarmağa gayret göstermişlerdir. Zîrâ, onlar, ilk defa tekfîr **bid'at**ini ortaya çıkaran guruptur. Bunlara göre, *Kur'ân'ın zâhirine aykırı olan her ne varsa küfürdür, bu Sünnet'te de olsa fark etmez. **Meselâ**, Kur'ân'da bulunmayan recm ve hırsızlığın nisabı buna benzer şeylerdir. Bunları ortaya koyan **Sünnetler** Kur'ân'a muhâliftir ve uyulmaması gerekir.*

İşte kabûl edilmesi imkânsız olan bu görüşlerle **Hâricîler, Hz. Osman**'ın şehâdetinden kısa bir süre sonra ortaya çıkıp, halkı doğru yoldan saptırmağa gayret ettiler. Kendi görüş ve **bid'atler**ine uymayan Müslümanlar'ın kanlarını helâl sayarak çokça kan döktüler ve daha sonra gelecek olan ihtilâflara zemîn hazırladılar[320] Böylece **Hz. Ali** ile **Hz. Muâviye** (v. 60/680) arasında geçen **Sıffîn** Muharebesi'nde, **Hz. Ali**'nin **Hz. Muâviye** tarafından ortaya atılan **hakem tayin etme** fikrine karşı durarak, açıkça ortaya çıktılar. [321]

İbn Teymiyye'ye göre, *daha sonra, Sahâbe asrının sonuna doğru, **Kaderiyye** zuhûr etti. **Kaderîler**, **bid'at** konusuna daldıkça daldılar, ama akılları kader konusunda acze düştükleri için iyice bâtıla saptılar. Tüm Naslar'ı kendi görüşlerine göre, yorumladılar. Bu devir **Abdullah b. Ömer**, **Abdullah b. Abbas**, **Ebû Sa'îd el-Hudrî** (v. 74/693), **Câbir b. Abdillah** (v. 78/697) ve benzeri **Sahâbeler**'in son devirleriydi. Bu devir, **Emevîler'den Mervânî Sülalesi'nin** halîfe olduğu zamanâ rastlar. Başta **Abdullah b. Ömer** olmak üzere diğer hayattaki **Sahâbeler**, bunlardan, beri olduklarını îlân ettiler.* [322]

Diğer yandan **bid'atler**in bu devirde çıktığını söyleyenlerden biri de **Mariliyn Waldman**'dır. **Muhammed Khalid Masud**'un ifâdelerine göre, **Waldman** "***tarihsel olarak bid'at doktrini**, ilk defa **Mervânî Halîfeleri**'nin **tenkît edilmesi** şeklinde belirmiş, fakat yöneti-*

---

[319] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 244.

[320] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 218-219; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 50-51.

[321] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, A. y.; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 88.

ciler tarafından mevcût statükoyu koruma ve devam ettirme amacına yönelik kullanılmıştır." [323] iddiâsındadır. Bu görüş de aslında yabana atılacak bir görüş değildir. Zîrâ, **tarihî sürecc** bakıldığında, Emevî iktidarının keşmekeşliği ve bu iktidara karşı olanların tavrı tarihî kaynaklarda çok net görülmektedir. Bana öyle geliyor ki, **Emevî Sultanları'nın yaptıkları haddi aşan uygulamalarına karşı halk tarafından yapılan tavır almalardan, Kaderîler son derece etkilenmişler ve yaptıkları zulümleri kadere bağlayarak, günâh ve mesûliyetten kaçmak isteyen sultanlara karşı cephe almak için kaderi inkâr etmişlerdir.** Yâni kısa ifâdeyle **bu fırkanın çıkması**, sosyolojik olarak **etki-tepki prensibiyle** direkt alâkalıdır. Çünkü bu konuda elimizde açık örnekler vardır. Şöyle ki: Emevîler'in, idârelerine dayanak yapacakları bir inanç sistemine ihtiyâçları vardı, bu da olsa olsa ancak **Cebrîye** mezhebi olabilirdi. Otoriteyi elinde tutâbîlecek ve karşı ayaklanmayı bastırabilecek **Cebrîye**'den başka bir inanç sistemi düşünülemezdi. Her şey Allah'ın takdîrine bağlayıp, insanın sorumluluğu yok sayılırsa, iyi-kötü ayırımının imkânı ortadan kalkar. İnsanın sorumluluğunu hiçe sayan bu anlayış, Kur'ân'ı yansıtmadığı gibi, ahlâkî de değildir. **Abdülmelik b. Mervân** (66-86/685/705), cebri görüşü pekiştirmek için **Hasan el-Basrî** (v. 110/728)'ye mektup yazmış, **kader** ve **cebir** konusunda görüş istemiş, o da kaderi görüşe uygun bir cevap vermiştir. **Emevî** iktidarının cebri görüşün yaygınlaşmasını istediğine dâir, elimizde şöyle bir referans bulunmaktadır. **Abdülmelik b. Mervân, Amr b. Sa'îd**'i öldürdüğü zaman (69/689), halîfenin düşüncesini paylaşan bir fakîh şöyle bir konuşma yapmıştır: "***Mûminlerin emiri, arkadaşınızı, önceden Allah'ın yazılmış kazası ve değişmez emri ile öldürmüştür.***" Böyle bir anlayışa tepki olarak ortaya çıkan **Kaderiyye**, bir itikâdî problemin de gündeme gelmesine sebep olmuştur. [324]

Demek ki, **Kaderiyye**'nin doğmasına neden olan amillerin belki de en etkilisi budur. **Kanâatime göre**, yukarıda **Waldman'ın ortaya koymak istediği gerçek** de herhalde budur. Nitekim yukarıdaki pasajda anlatılmak istenen şeylere bakılırsa, bu bilgiler, **Waldman'ın** görüşünün haklı olduğunu ve **Kaderîler'in, Mervânî Halîfelerini tenkît için tavır aldıklarında bid'at terimini kullanmış olabileceklerini** göstermektedir. Lâkin **Kaderîler**'in bu tavrı ve onlara karşı koymak için ileri sürmüş oldukları **bid'at** fikrî, Mervânî Halîfeleri için bir malzeme olmuştur. **Waldman'ın ifâdesine göre**, ***Kaderîler'in ortaya atmış oldukları bid'at mefhûmu*** *onlara*

---

[322] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 8, s. 288; c. 10, s. 354, 357; c. 13, s. 36-37; c. 20, s. 301-302; *Der'ü Te'âruz*, c. 5, s. 244; *Minhâc*, c. 6, s. 231; *el-Furkân*, c. 1, s. 27-28; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 87; **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 354; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 51.

[323] **Masud**, *A.g.mak.*, s. 56.

[324] **Macit**, Nadim, ***Ehl-i Sünnet*** *Ekolünün Doğuşu*, İst., İhtar Yayıncılık, 1996, ss. 102, s. 24-25 ve oradaki kaynaklar.

iyi bir malzeme olmuş, bundan böyle onlar da kendilerine baş kaldıran ve mevcût statükoyu bozmak isteyenlere karşı kullanır olmuşlardır.

Lâkin, **Waldman'ın ifâdesi** doğru kabûl edilebilir olmakla birlikte eksiktir. Zîrâ, **yöneticilere başkaldırı ve onları tenkît etme**, ilk defa Mervânî Halîfeleri devrinde ortaya çıkmamış, onlardan çok önce **Hz. Osman**'ın halîfeliği zamanında, **onun idâresinden hoşnut olmayanların tenkîtleri ve isyânlarıyla ortaya çıkmıştır**. Belki de **Hz. Osman**'ın idâresinden hoşnut olmayanlar, **onun birtakım bid'atler yaptığını** iddiâ ederek bu tür çıkışlarda bulunmuşlardı. Dolayısıyla **yöneticileri, bid'at yapmakla suçlamanın**, ilk defa, Mervânî Halîfeleri devrinde başladığını söylemek, doğru bir iddiâ olmasa gerektir. Ama burada, belki şu karşı iddiâda bulunulabilir. ***Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin yönetimine baş kaldıranlar, bir bid'at suçlaması ile ortaya çıkmamışlardı. Zîrâ, onların suçlamaları, bid'at suçlamasından daha ağırdı. Meselâ, hakem tayinine razı olan Hz. Ali ile Hz. Mu'âviye'yi Hâricîler tekfîr ederken, öte yanda Hz .Ali'ye baş kaldıran Hz. Mu'âviye'yi de Şî'a tekfîr ediyordu. Dolayısıyla, yöneticileri bid'at suçlaması ile tenkit etme işi, ilk defa Mervânî Halîfeleri zamanında gerçekleşmemişti.***

Yalnız böyle bir iddiânın doğruluğuna netlik kazandırılacak kesin delîller, elimizde mevcût değildir. Belki, ta ilk devirlerde böyle suçlamalar vardı ama, bunlar kaynaklarımıza yansımamıştır. Bu nedenle, tarihî gerekçelere bakarak, **Waldman'ın bu iddiâsına ihtiyatla yaklaşmak lâzımdır**.

Diğer yandan **İbn Teymiyye'nin iddiâlarına göre**, *bu devirde zuhûr eden bir başka fırka da **Mücebbiredir**. Zîrâ,* **ona göre**, ***Kaderiyye**, kader konusunda çok fazla derinlere dalınca bunlara karşılık olarak **Mücebbire** (*insanın irâdesini inkâr edip, kader karşısında insanı, rüzgarın önünde sürüklenip giden bir yaprak gibi görenler*) ortaya çıkmıştır.* [325] Yâni **İbn Teymiyye'ye göre**, *bu iki mezhep birbirinin alternatifidir.*

Yine **İbn Teymiyye'ye göre**, ***birbirine alternatif olarak ortaya çıkan mezheplerden birisi Mürci'e diğeri de Mu'teziledir***. O, bu konuda şöyle demektedir: ***Hâricîler, Kıble ehlinden büyük günâh işleyen herkesi küfürle suçlayarak aşırıya kaçınca, buna alternatif olarak Mürci'e doğdu. Daha sonra bu mesele üzerinde Kaderiyye mezhebi de görüş belirtmeğe başladı. Bu andan itibâren, kaderi görüşe sahip olanlar, Hasan el-Basrî, Katâde (v. 118/736) ve Eyyûb es-Sahtiyânî (v. 131/748) gibi âlimlerin ders halkasından da çekilmeğe başladılar. Netîcede, Ha-***

---

[325] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 37; *el-Furkân*, **c.** 1, s. 38.

*san el-Basrî'nin vefâtından sonra, artık **Kaderiyye** değil de, **Mu'tezile** olarak anılmağa başladılar. Rivâyete göre, **Katâde**, bunlara **Mu'tezile** ismini vermişti.... Böylece **Mu'tezile** ve **Mürci'e** mezhebi, **Hâricîler**'e alternatif olarak ortaya çıkmış oldu. Zîrâ, **Mu'tezile** de îmân küfür konusunda **Hâricîler**'in görüşlerini benimsemiyor, sâdece büyük günâh sâhibi olan kimselerin cehennemde ebedî kalacağı görüşünü benimsedikleri için âhiret ile ilgili hükümlerde **Hâricîler** ile aynı görüşü paylaşıyorlardı. Diğer hiç bir hususta onların ortaya koydukları prensipleri kabul etmiyorlardı.* [326]

İbn Teymiyye'ye göre, *Tabi'în devrinin başlarında, Emevî hilâfetinin ise sonlarına doğru **Mu'attıla'dan olan Cehmiyye** ile, **Mucessime'den olan Müşebbihe** fırkası doğmuştur.* [327]

İbn Teymîyye, daha sonraları gelişen bid'atleri de şöyle ortaya koyar: *Abbâsî Devleti'nin hâkimiyet alanı genişledikçe, **bid'atler** çoğalmaya başladı. Zîrâ, bu devirde, nübüvvet nuru, artık yavaş yavaş kaybolmağa başlıyordu. **Me'mûn** (v. 218/833)'un hilâfet devresinde **Mecûsî** olan İranlılar'ın, Sâbi'î olan Rumlar'ın ve müşrik olan Hindliler'in felsefe kitaplarına talep iyice artıyordu. Öyle ki, çoğu hususlara yabancılar hâkim oluyor, birçok husus, Arap hâkimiyetinin kontrolü dışına çıkıyordu. Bu devirden itibâren yukarıda sayılan felsefe kitapları Arapça'ya tercüme edilmeğe başlandı Bu kitaplarda işlenen konular, ana başlıklarıyla **riyaziyat** (matematik-Astronomî), **tabîiyat** (Fizik-Tıp) ve **mantıkıyat** idi. İnsanların çoğu, bu ilimlerle meşgul oluyorlar ve bunların öğretimini yapıyorlardı. İşte ortaya çıkan **bid'atlerin** sebebi, bu kitaplar oluyordu.*

İbn Teymiyye, Abbâsîler devrinde meydana gelen **bid'atleri** anlatmağa şu şekilde devam eder: *Abbâsîler'in halîfesi olan **Me'mûn** zamanında **Hurremiyye** ve dîğer münâfık guruplar türedi. Bunlar da, Rum beldelerinden getirttikleri ilk devirlere ait kitaplardan, Sâbi'î makalelerini, müşrik Hint meliklerinin birbirlerine göndermiş oldukları mektupları Arapça'ya çevirdiler. Sonra, iş o duruma geldi ki, Hurremîler ile onlar arasında bir sevgi bağı oluşmağa başladı. Bir zaman sonra Müslümanlar arasında, artık iyiden iyiye, küfür ve nifak kendini gösterir oldu. Müşriklerin ve ehl-i kitabın yaşayışları, gittikçe toplum arasında yaygınlaşıp kuvvet buldu. Bu durumu **Cehmiyye**, **Râfıza** ve dîğer sapık gurupların görüşlerinin yaygınlaşması, **Sâbi'î** ve bunlara benzeyen **filozof** taslaklarının topluma sızmaları izledi. İşte bu devir, mümin ile münafığın, Müslüman ile kâfirin bir tutulduğu devirdir. Ve yine bu devir **Cehmiyye** belâsının*

---

[326] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 13, s. 28-38; *Minhâc*, c. 6, s. 231; *Der'ü Te'âruz*, c. 5, s. 244.

kol gezdiği bir devirdir. [328] *Ümmet bu devirde* ***sıfatların nefyi, Kelâm sıfatının inkârı*** *hususlarında çok ağır bir imtihana tâbî tutulmuş, İmâm Ahmed ve buna benzer nice âlimlere işkenceler yapılmıştır.*

Bu devirde üç şey ortaya çıkmıştır: ***A) re'y*** ***B) .Kelâm*** ***C) tasavvuf***

Re'y ehli *olanların çoğunluğu* ***Kûfe****'deydi.* ***Kelâm ve tasavvuf ehli****nin çoğunluğu ise Basra'da bulunmaktaydı.* ***Kelâmcılar****, dînin çoğu emirlerine tutunmakla beraber, adına* ***Kelâm*** *dedikleri ve bununla* ***Tevhîd****i kasdettikleri bir yol îcât etmişler ve bu yolu din edinmişlerdi. Bunlar kendilerine* ***muvahhid*** *demekteydiler.* ***Tasavvuf ehli*** *kimseler ise, meşrû olan ibâdet yoluna tutunmakla birlikte, birtakım yeni ibâdet şekilleri îcât etmişler, icat ettikleri bu yeni ibâdet şekillerini, semâ ve ses gösterisine dönüştürmüşlerdi. Hatta bu hal üzere ölen veya tümüyle kendini kaybedenler dahi olmuştu. Ayrıca bunlardan bir kısmı da îcât ettikleri yeni ibâdetlerini söze ve harfe dönüştürmüşler, bunları düşüne düşüne hayretlere düşmüşlerdi. Bunların uğraştıkları tek mesele ise* ***irâde*** *meselesiydi.* ***Kelâmcılar*** *nasıl ki* ***irâde*** *ile,* ***tevhîd*** *kasdetmişler ise, aynen,* ***ehl-tasavvuf*** *da* ***irâde*** *meselesini araştıra araştıra* ***tevhîde*** *ulaşacaklarını iddiâ etmişler ve kendilerine* ***Ehl-i tevhîd*** *veya* ***Ehl-i tecrîd*** *demişlerdi.*

Bundan dolayı ***kelâm****'a ve tasavvuf'a ait* ***kaynaklar*** *aslen* ***Basra*** *çıkışlıdır.* ***Meselâ, Ebû'l-Hüzeyl el-'Allâf*** *(v. 235/850),* ***Ebû 'Ali el-Cübbâî*** *(v. 303/916) ve oğlu* ***Ebû Haşîm*** *(v. 321/933) ile* ***Ebû'l-Hüseyn el-Basrî*** *(v. 436/1044) gibi,* ***Mu'tezile****'nin önde gelen* ***kelâmcı*** *simâları hep* ***Basralı****dırlar Yine aynı şekilde '****Abdullah b. Sa'id b. Küllâb*** *(v. 240/854),* ***Ebû'l-Hasan el-Eş'arî*** *ve ile* ***el-Bâkillânî*** *(v. 403/1013) gibi* ***Küllâbîler****'in ve* ***Eş'arîler****'in* ***Kelâmcılar****'ı da* ***Basralı****dırlar.*

Diğer yandan ***Haris b. Esed el-Muhasibî, Ebû'l-Hasan b. Sâlim*** *(v. 350/961),* ***Ebû Sa'id el-A'râbî*** *ve* ***Ebû Tâlib-i Mekkî*** *(v. 386/966) gibi tasavvuf ehlinden olup da,* ***tasavvufa kelâm ve Hadîsi karıştıranlar*** *da yine* ***Basra*** *çıkışlıdırlar.* [329]

---

[327] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 231; *Mecmû'*, **c.** 20, s. 302; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 244; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 87.

[328] **İbn Teymiyye**, burada, **Mu'tezile**'nin yapmış olduğu şeyleri **Cehmiyye** olarak göstermektedir. Bunun sebebi ise, **sıfatların inkârı** hususunda **Mu'tezile**'nin, **Cehmiyye** ile aynı görüşü paylaşmasından kaynaklanmaktadır. Yâni, **İbn Teymiyye, sıfatların inkârı konusundaki davranışın, genel anlamda Cehmîlik olarak nitelendirilmesinin daha uygun olacağı** kanâatini taşımaktadır.

[329] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 84-85; **c.** 4, s. 20-21; **c.** 10, s. 356-361.

İşte **İbn Teymiyye'ye göre, tarih boyunca bid'atlerin çıkışı** bu şekildedir. **Ona göre**, *"Her ne zaman **İman** kuvvetlenmiş ise o zaman Sünnet ve Sünnet ehli, güçlenmiş ve ortaya çıkmıştır. Yine her ne zaman da **küfür** ve **nifak** ortaya çıkmış ise, o zaman da o nispette **bid'atler ortaya** çıkmıştır. **Meselâ**, buna en iyi örnek Abbasî Halîfelerinden, **Mehdî** (158-169/775-785), **Harun er-Reşid** 170-193/786-809), **Mütevekkil** (232-247/847-861), **Mu'tezid** (279-289/892-902), **Kâdirbillah** (381-422/991-1031) gibi Halîfelerin devirleri gösterilebilir. Bunların devirlerinde İslâm izzet bulmuş, **Ehl-i Sünnet** güçlenmiş ve sayıca artmıştır. Diğer bir ifâdeyle **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat** bu devirde güçlenip taraftarlarını artırırken **Cehmiyye** ve **Râfıza** v. b. sapık fırkaların beli kırılmıştır. **Meselâ, Mehdî**, bu uğurda sayısız münâfık ve zındığı öldürmüş, **Harun er-Reşid** de çok savaşlar yapmıştır.*

*Lâkin **Büveyhîler** devrinde iş tersine dönmüştür. Çünkü onların içinde pek çok sapık mezhep vardı. Hatta onlardan bir gurup tamamen zındık, pek çoğu da **Karâmıta, Mu'tezile** ve **Râfıza** mezhebine mensub olup felsefecilik taslarlardı. Dolayısıyla **Ehl-i Sünnet**, bu devirde, hiç bir devirde olmayan güç kaybına uğradı. Hatta Öyle ki, Hıristiyanlar, Müslümanlar'ın kalelerini istilâ etti. **Karâmıta** bütün doğuya batıya ve **Mısır** topraklarına yayıldı ve pek çok olaylar meydana geldi.*

*Fakat bu durum **Mahmûd b. Sebük-Tekîn** (v. 421/1030)'in, sultan olmasıyla yine **Ehl-i Sünnet**'in lehine dönmüştür. Zîrâ, o, müşrik Hindililer ile savaşmış, İslâm'ı ve Sünnet'i devletinin sınırları içerisinde yüceltmeğe, **bid'atleri** çökertmeğe çalışmıştır.*

*Aynı durum **Nûrüddin Mahmûd**'un sultanlığı devresinde de yaşanmıştır. O da aynen **Mahmûd b. Sebük Tekîn** gibi, İslâm'ı ve Sünnet'i yüceltmek, kafirleri perişan etmek, **Râfıza, Cehmiyye** v. b. sapık fırkaların **Şam** ve civarından kökünü kazımak için pek çok gayretler sarf etmiştir.* [330]

İşte **bid'atlerin çıkış dönemleri bu şekilde**dir. Bunlar, tezimizin "**Fırkalar**"bölümünde değişik yönlerden tekrâr ele alınacaktır.

1. 1. 11. 1. 2. Bid'atlerin Çıktığı Yerler

Tarih boyunca bid'atler her yerde aynı ölçüde zuhûr etmemiş, mekânların jeopolitik, jeostratejik durumlarına ve nüfus yapılarına göre, değişiklik arz etmiştir.

---

[330] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 4, s. 20-23.

Gerçekten de **Resûlüllah**'ın yaşamış olduğu **Mekke** ve **Medîne**'nin durumuyla dîğer şehirlerin durumu elbette ki bir değildir. Zîrâ, buralar, Kur'ân'ın inişine şahit olan ve **Resûlüllah**'ın örnek yaşantısını bizâtıhi görenlerin yurdudur. Yâni buralar, Kur'ân'ın ve Hadîsin meydana geldiği mekânlardır. Dolayısıyla buraların özel saygın bir durumu vardır. Özellikle, **Medîne**, bu açıdan **Mekke**'den daha şanslıdır. Zîrâ, İslâm'ın ahkâm kısmının büyük çoğunluğu, **Medîne**'de vaz' edilmiştir. Dolayısıyla bu mekân, dîğer mekânlara nispetle çok mühim bir konumdadır.

Ayrıca, bu beldenin Allah tarafından korunduğu Ayet ve Hadîsle sâbittir. Zîrâ, Allahü Teâla, **Medîne**'ye "**Emin** " belde demiş ve ona yemin etmiştir. [331]

Bundan dolayıdır ki, bu beldede, dördüncü nesle (Etbe'üt - Tâbi'în'den sonraki nesil) kadar ilim ve îmân eksik olmamış ve büyük imâmlar buralardan çıkmıştır. **Meselâ**, **İmâm Mâlik** ve onun tabakasından olan **el-Evzâ'î** (v. 157/774), **es-Sevrî** (v. 161/778), **Hammad b. Seleme** (167/783), **Leys b. Sa'd** (175/791), **Hammad b. Zeyd** (179/795), **Süfyan b. 'Uyeyne** (198/814) v. b. büyük imâmlar buralardan çıkmıştır. [332]

Diğer yandan bu mekânların jeopolitik (=siyasi coğrafya) açısından da dîğer mekânlara üstünlükleri vardır. Çünkü buralarda **Resûlüllah**, bizâtıhi İslâm devletini kurmuş, devlet ve siyasetle ilgili hükümleri uygulamış ve Ashâb'ına ta'lîm buyurmuştur. **İbn Teymiyye**'nin ifâdesiyle "*Medîne'nin dışındaki şehirlerin ahalîsi, Sünnet'i bilme ve ona uyma hususunda, Medîne halkından aşağı seviyededirler. Hatta Sünnet bir yana, Medîne halkı herhangi bir devlet başkasının siyasetine dahi ihtiyâç hissetmezlerdi.*" [333] Demek ki, **Medîne** halkı, siyaset ilmine varıncaya kadar kâmil manada eğitim görmüştür. Ve **Medîne**, İslâm siyasetinin ve İslâm idaresinin merkezidir. Böylece bu şehir siyasi coğrafya açısından büyük öneme hâizdir. **Resûlüllah**'tan sonra da belli bir dönem hilâfetin merkezi olmuştur.

Buna bağlı olarak **Medîne** aynı zamanda bizâtıhi, **Resûlüllah**'ın askerî sevk ve idâresine de şahit olmuş, birçok büyük savaşlar ve gazalar buradan idâre edilmiştir. Hatta **Mekke**'nin fethi dahi **Medîne**'den yapılmıştır. Bu nedenle **Medîne**'nin jeostratejik (=Askeri Coğrafya) bakımından da önemi büyüktür.

---

[331] **Tin** : 1.
[332] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 20, s. 303.
[333] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 20, s. 299.

Ayrıca **Medîne**, nüfus yapısı bakımından da homojen sayılabilir. Arap Irkı'ndan ve Arap Kültürü'nden başka dîğer ırkların ve kültürlerin etkisi azdır. Ama dîğer şehirler böyle değildir. **Meselâ, Şam,** Basra, Kûfe, **Mısır, Horasan** v. b. Merkezlerin nüfus yapısı oldukça farklılık arz eder. Hıristiyan, Yahûdî, **Mecûsî** ve dîğer dinlere mensûp insanlar buralarda önemli bir yekûn oluştururlar. Dolayısıyla bu merkezler önemli ölçüde farklı kültürlerin etkisi altındadırlar. [334]

Bunların altını çizmemizin sebebi şudur; **Mekke** ve **Medîne**, dîğer şehirler gibi yabancı kültürün etkisinde kalmamıştır. Bundan dolayı da bu iki şehirde başka dinlere, başka kültürlere ait fikir, düşünce, inanç ve yaşayış tarzları etkili değildir. Buralarda hâkim unsur Arap-İslâm kültürüdür. **Meselâ, Medîne**'de Yahûdîler de bulunmakla beraber, **Evs** ve **Hazreç** kabileleri burada her alanda hâkim durumdaydılar. [335] Dolayısıyla İslâmîyet geldikten sonrada, İslâm İnancı'na tesîr edecek ve onun saflığına zarar getirecek akımlar azdı. Ama dîğer şehirler böyle değildi. Bu şehirlerde, İslâm, inanç sisteminde ihtilâflar meydana getirecek, şüpheler vardı. Çünkü *Buralar eski din, kültür ve medeniyetlerin, birçok inanış ve düşünürlerin beşiği idi. İslâm muhitine giren bu yeni insanların, akâid sahasında yeni görüşler ortaya atmaları, eski inanış ve kültürlerinin tesîrleriyle ayrı fikir izhâr etmeleri pek tabîî idi.* [336]

İşte tüm bu etkenler **Medîne** ve **Mekke** dışındaki yerlerde **bid'atler**in çıkmasının en büyük nedenleridir. Fakat **Medîne**'nin de ilk üç asrının **bid'atler**den beri olduğu söylenebîlir. Bu ilk üç asır zarfında **Medîne**'de ne bir **bid'at** ortaya çıkmış, ne de usûlü'd din (itikâd) alanında dîğer şehirlerde ortaya çıkan **bid'atler** zuhûr etmiştir. Çünkü bu iki şehir, **Resûlüllah**'ın bizzât bulunduğu şehirdir. Diğer şehirlerden olan **Basra, Kûfe** ve **Şam**, her ne kadar Kur'ân, Hadîs, fıkıh ve ibâdet merkezleri kabûl edilmiş ise de yine de buralardan **bid'atler** zuhûr etmiş ve zamanla güçlenmiştir. **Meselâ, Kûfe'den Şî'îlik ve İrcâ hareketleri çıkmış ve dîğer şehirlere, buradan yayılmış, Basra'dan, Kâderîlik, Mu'tezilîlik ve bozuk tasavvuf hareketleri çıkmış ve oradan**

---

[334] Gerek **Arabistan**'ın ve gerekse içinde büyük ilim merkezlerini barındıran **Türkistan** bölgesinin, -özellikle **Mekke** ve **Medîne** şehirlerinin- **dînî ve etnik yapısı** ve yabancı kültürlerin tesîri hakkında daha fazla bilgi için **bkz.**, **Şibli**, Mevlâna, *İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet*, I-IX, Çev.: Ömer Rıza İst., Âmedî Matba'ası, 1928, s. 128-151; **İbnü'l-Emîn**, Mahmud Es'ad, *İslâm Tarihi*, I-II, Sadeleştiren : Önder Akıncı, İst., Divan Yayınları, 1983, s. 77-139, 284-357; **Çağatay**, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 4. bs., Ank., A.Ü.İ.F. Yayınları, 1982, ss. 191, s. 40-80, 82-98; **Hitti**, Philip K, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev.: Salih Tuğ, I-II, (4 cilt halinde), İst., Boğaziçi Yayınları, 1989, **c.** 1, s. 105-162; **c.** 2, s. 332-334, 371-376, 365-391, 431-433, 436-438, 476-486, 541-554, 565, 601-602, 661, 668-671; **Kitapçı**, Zekeriya, *Orta Asyada İslâmîyetin Yayılışı ve Türkler*, 3. bs., Konya, Dizgi Ofset Matba'acılık, 1994, ss. 366, s. 47-71.

[335] **Bkz.**: **Çağatay**, *A.g.e.*, s. 95.

[336] **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 21; Ayrıca, **bkz.**, **et-Taftâzânî**, Ebü'l-Vefâ, *Kelâm ilminin Belli Başlı Meseleleri*, Terc. : Şerafettin GÖLCÜK, 1. bs., Kayıhan Yayınları, 1980, ss. 189, s. 26-36.

diğer yerlere yayılmış, Şam da, Basra'dan etkilenerek kaderiyeciliğin ve Nâsıbe [337] hareketinin merkezi olmuştur. Bid'atlerin en şerlisi olan Cehmîlik ise Horasan'da ortaya çıkmış ve oradan yayılmağa başlamıştır. [338] Öyle ki bu bozuk akımlardan **Medîne** şehri dahi payını almıştır. Zîrâ, **Medîne** ehli 6 .y.y.'ın başlarına kadar, eski mezhepleri olan Malikî Mezhebi'ne olan bağlılıklarını devam ettirirken (Aşağı Türkistan vilâyetlerinden) **Kâşân** ve diğer yerlerden gelen doğu **Râfızîler**'i, Kitap ve Sünnet'e muhâlif olan birtakım kitaplar ile **Medîne**'ye gelmişler ve özellikle Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı olan kişiler ile ilgi kurmağa çalışmışlardır. Bunu yaparken de pek çok harcamalarda bulunmuşlardır. İşte bu andan itibâren **Medîne** şehrinde de **bid'atler** çoğalmağa başlamıştır. [339]

Yalnız burada şuna dikkat çekme zorunluluğu vardır. Bu verdiğimiz bilgiler, daha öncekilerle çelişmemektedir. Zîrâ, **bid'at**, **Medîne**'de çıkmamış, buraya başka yerlerden girmiştir. Böyle olmasına ve arada bazı gizli **Râfızîlik** ve **Kaderîlik** akımları bulunmasına rağmen yine de **Medîne bid'atlerden sâlim olan bir beldeydi.** Çünkü orada gelişmeğe müsâit zemîn bulamıyordu. Ama, **Kûfe'de yaygınlaşan ircâ ve Şî'îlik akımları, Basra'daki İ'tizâl hareketleri ve birtakım tasavvufî bid'atler, Şam'da bulunan Hz. Ali düşmanlığı** böyle değildi. Bunlar bu şehirde kuvvetlenmeğe ve yayılmağa uygun zemîn buluyorlardı. [340] Bundan dolayı Medîne'de bazı ufak tefek sapmalar olmakla birlikte, yine de buranın halkı, hevâya uyma, Hadîs dinleme, Hadîs rivâyeti ve dînî konularda söz söyleme bakımından Basra ve Kûfe halkından sağlam idi. [341]

Demek ki, **bid'atlerin** ilk ortaya çıkışı, genelde nebevî terbiyeden uzak kalmış yerlerdi.

1. 1. 11. 2. Bıd'atlerın Çıkmasına Sebep Olan Etkenler

Kendisine herhangi bir noksanlığın arız olmadığı mükemmel bir özellikteki, ya da hiçbir tahrîfatın bulaşmadığı arı ve duruluktaki bir devamlılık, şüphesiz her şerîat için aranılması gereken bir durumdur.

---

[337] **Nâsıbe : Hz. Ali taraftalarına düşmanlık eden,** öldürülmesini helâl sayan ve onu tekfîr eden kişilere verilen isimdir. **Bunlar Ehl-i Beyt'e söz ve hareketleriyle eza veren kimselerdir.** Aslında **Nâsıbe,** bizim bildiğimiz **Hâricîler**'dir. Fakat **Râfızîler,** bu ismin alanını biraz daha genişleterek, **Hz. Ebûbekr ile Hz. Ömer'i seven her kişinin de Nâsıbe olduğunu** iddiâ etmiştir. Zîrâ, onlara göre, **Hz. Ebûbekr** ve **Hz. Ömer**'i seven her kişi **Hz. Ali**'ye kin beslemiş demektir. **Ehl-i Sünnet** ise, bu iddiâyı kabul etmez ve yalnızca **Hz. Ali**'ye kin besleyenlerin **Hâricî** olduğuna inanır. (**Bkz.: İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 72-73, 154; **c.** 4, s. 468).

[338] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 20, s. 300-301.

[339] **İbn Teymiyye,** *Mecmû*, **c.** 20, s. 300.

[340] **İbn Teymiyye,** *Mecmû*, **c.** 20, s. 302.

[341] **İbn Teymiyye,** *Mecmû*, **c.** 10, s. 360.

Bu şartların arandığı bir şerîatın, kendisine eksiklik ve zarar getirecek etkenleri bilmeğe ehemmiyet göstermesi ve derhal bu gediklerin önünü tıkayıp kapılarını bu zararlara sıkıca kapaması, mutlaka yapması gereken en önemli işlerdendir. Özellikle, bu şerîat, dilleri farklı olan, âdet ve yaşayışları tümüyle değişik olan ve dinleri daha önceden ayrı ayrı olan pek çok milletleri disiplin altına almak için genel prensipler ortaya koyma esasına dayanan, cihân şümûl İslâm dini için olursa, o zaman iş daha da ehemmiyet kazanır.

İşte bu gerçekleri bilen Resûlüllah, bu prensipten hareket ederek, getirmiş olduğu şerîate zarar vermesi muhtemel olan **sızma noktalarını**, ta işin başında tayin etmiş, bu sebepten ötürü ümmetini bunlardan nehyetmiş ve bunların etrafında dolaşanları şiddetle kınayarak sakındırmağa çalışmıştır.

Resûlüllah'ın ümmeti olan bizler de, bu **sızma noktalarının** ne olduğunu, azıcık bir akıl yürütme ile araştıracak olursak **bu noktaların bid'atler olduğunu** kolaylıkla bulabiliriz.

İşte şerîat, bunların sebeplerine işâret etmiş ve bu hastalıkların reçetesini bizlere sunmuştur. Öyle ki, her kim bu reçete ile sunulan ilaçları kullanacak olursa, hem dinini **bid'atlerden** korumuş, hem de ümmet kurtuluşa ermiş oluruz. Bundan da öte, din -Allahü Teâla'nın gönderdiği, Resûlû'nün tebliğ ettiği ve Ashâb'ı'nın da âslî sâfiyetiyle muhâfaza ettiği şekilde aynen muhâfaza edilmiş ve korunmuş olur. [342]

Nitekim son devir âlimlerinden **Muhammed Şeltût**'un "***Bid'atlerin Sebepleri*** " konulu Arapça makalesinde zikretmiş olduğu **bid'at hastalıklarını ortadan kaldıran ilaçlara**, Sâlih el-Fevzân da temas eder ve yine Arapça olan"***Bid'atın Târifi, Nevileri Ve Hükümleri*** " isimli makalesinde şu açıklamalarda bulunur: "*Şüphesiz Kitap ve Sünnet'e yapışmak, **bid'atlere** ve sapıklıklara düşmemek için bir kurtuluş vesîlesidir. Çünkü Allahü Teâla bir Âyet-i kerîmede:* **"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, başka yollara uymayın. Zîrâ, o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte, sakınmanız için Allah sizlere bunu emretti."** [343] *buyurmuştur. **Resûlüllah** ise, bu yolu (temsîlî olarak) şu şekilde îzâh etmiştir: **İbn Mesud'un** rivâyetine göre: **"Resûlüllah bize bir çizgi çizdi. Bu çizgiye "İşte Allah'ın yolu budur " dedi. Sonra da bu çizginin sağında ve solunda başka çizgiler çizdi ve "İşte şeytanın çağırmış olduğu diğer yollar da bunlardır " buyurdu, sonra yukarıdaki Âyet'i okudu."** [344] Demek ki, her kim Ki-*

---

[342] **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 5-6.
[343] **En'am** : 153.
[344] **İbn Hanbel**, *Müsned*, c. 1, s. 435.

tap'tan ve Sünnet'ten yüz çevirirse, çeşit çeşit bid'atler ve sapık yollar, o kişiyi içinden çıkılmaz durumlara sürükler." [345]

Gerçekten de bu Âyet ve bu Hadîsin mânâsı, bizlere, Allah'ın yolu olan **İstikâmet** ve **Hak yolunu** çok net bir şekilde, duygularımıza hitap ederek çizmekte, bu yolun gâyet açık, doğru ve hiçbir eğriliği olmayan tek yol olduğunu açıklamaktadır. Diğer taraftan yine bu Âyet ve bu Hadîs, sapık yolları ve hak yoldan çıkan sebepleri zikretmekte, bunların sınırsız sayıda olduğunu ve muayyen bir şeklinin olmadığını da belirtmektedir.

Şu da bir gerçektir ki, hak yoldan saptırıp, bâtıl yollara sürükleyen her şeyin bir sebebi ve sürükleyen nedenleri vardır. Aynen bunun gibi, **bid'atler** icat etmenin de birçok sebebi ve gerekçeleri vardır. Bunları sınırlandırmanın ve bir sayı altında toplamanın imkân ve ihtimâli yoktur. Çünkü bu sebepler durmadan değişir ve yenilenir, bâzen gizli bâzen açık olur. Bunlar, ancak çok dikkatli bir çalışma ve çok derin bir araştırma ile ortaya konabilir. Bununla beraber yine de **bid'atlerin** sebeplerini birkaç maddede toplamak mümkündür:

Bid'atlerin sebebi, en temel manada ikiye ayrılır:

A) Allah ve Resûlû'nün, dînî konularda zikretmediği birtakım şeylerin var olduğunu iddiâ ederek, gerek söz, gerek fiil ve gerekse inanç ile dine eklemelerde bulunmak.

B) Allah ve Resûlû'nün ortaya koyduğu bazı şeyleri; ya inkâr etmek sûretiyle, veya bâtıl te'vîle sapmak sûretiyle ya da hakkı bâtıla karıştırarak yaldızlı yaldızlı yalanlar üretmek sûretiyle dinde noksanlaştırma yoluna gitmek.

Bid'atlerin ortaya çıkmasında etken olan en aslî unsur bu iki şeydir. Fakat bu iki asıldan meydana gelen birtakım başka sebepler de vardır ki bunları kısaca şöyle özetlememiz mümkündür.

a / Dînî alanda söz söyleyebilecek yetkinlikte ilim ve irfâna sahip olmadan dînî konularda ahkâm kesmek, ictihâda yeltenmeğe çalışmak, yanlış kanâatlerin etrafındakilere yaymak.

Bu durumda olan bir kişi, dînî meselelerin her alanında serbestçe görüş beyan etmeğe kalkışır. Kendi görüşünü asıl görüş kabûl edip, aykırı olanları dine ters kabûl eder. Sadece furû me-

---

[345] **el-Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 355.

selelerde değil, dînin aslî hükümlerinde dahi ictihâda yeltenir. Böylece, şerîatın bazı cüzlerini ele alarak, onları şerîatın tümünü yıkmada bir malzeme olarak kullanır. Naslar'daki mânâlara derinlemesine nüfûz etmeden, şerîatın maksatlarının ne olduğunu tam manada kavramadan, ilk bakışta dıştan ne görüyorsa, onunla ahkâm kesmeği marifet zanneder. [346] Bu tür davranışlar cehâletten kaynaklanmaktadır ve pek çok şekilleri vardır. İslâm kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre, önemlileri sekiz tanedir:

I. Şer'î hükümlerin vasıtası olan Arapça'yı bilmemek, dînî meseleleri anlamada ve hüküm çıkarmada Arapça'yı bilmenin gerekli olmadığını iddiâ etmek : Halbuki, İslâm Dîni'nin usûl ve furûu hakkında söz söylemek isteyen kimsenin, Arapça'yı hakkıyla bilmesi, eğer bilmiyorsa iyi bilen kimselerin anladıkları mânâya uyması gerekir. Nitekim **İmâm eş-Şâfi'î** de *"Arapça'nın genişliğine vecihlerinin yâni kelimelerinin birçok mânâya yorulmalarının çokluğuna, mânâlarının bütünlük ve birbirlerinden ayrılmazlıklarına vâkıf olamayan hiç kimse Kur'n ilmini açıklayamaz. Ancak belirttiğim ölçüde Arapça'yı bilen kimse, Kur'ân'ın îzâhında şüpheye yer bırakmaz ve -bilmeyenler gibi- cehâlete düşmez.* [347] der. Ayrıca o, **kıyâsla ictihâd yapmak için gerekli vasıtaların tamamına sahip olmanın şartı olarak** ***"Allah'ın kitabının hükümlerini, farzını, edebini, nâsih ve mensûhunu, amm ve hassını, irşadını bilme."*** [348] olarak gösterir. Bu sayılanlara vâkıf olmak için iyi derecede Arapça bilmenin gerektiğini vurgular. Çünkü Kur'ân, Arap Dili üzere nâzil olmuştur. Onun için bu dilin lafızlarına, mefhûmlarına ve üslûbuna vâkıf olunmadan Kur'ân'dan hüküm çıkarılamaz. Başka lisânların kavram ve özellikleriyle Kur'ân anlaşılamaz. [349]

II. şerîatın maksatlarını bilmeme: şerîatın maksatlarını bilmek, şer'î delîlleri bilmemek demektir. Şer'î delîller ise hepimizin bildiği gibi dörttür. **1-Kitap 2-Sünnet 3-İcmâ' 4-Kıyas**. Bunlara dînî literatürde **Hükümlerin Kaynakları** denilir.

1-Kitabı bilmek: Kitaptan maksat hepimizin bildiği gibi **Kur'ân'dır**. Kur'ân'ı iyi bilmek ve ondan hüküm çıkarmak için de Âyetlerin iniş sebepleri, Nâsih-Mensûh, Muhkem-

---

[346] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 396; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 191-195; **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 355-356.

[347] **eş-Şâfi'î**, Muhammed b. İdrîs, *er-Risêle*, Tah. : Muhammed Şâkir, 2. bs., Kahire, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1979, ss. 680, (169. Madde).

[348] **eş-Şâfi'î**, *er-Risêle*, (1469. Madde).

[349] **Krş.**: **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 470-477; **eş-Şâfi'î**, *er-Risêle*, s. (152-153. Madde); **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 195-203; **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 7-8; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 162; **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 203-207.

Müteşâbih, Garîbü'l-Kur'ân, Uslûbü'l-Kur'ân v.b. gibi tefsîr usûlüne ait sağlam bir bilgiye sâhip olmak gerekir.[350]

2-Sünnet'i bilmek: Burada iki şık çok önemlidir.

**Makbul olan Hadîs ile makbûl olmayan Hadîsleri birbirinden ayırt etmek.

**Sünnet'in hüküm çıkarmadaki yerini bilmek. [351]

3-İcmâ' mahallerini bilmek. [352]

4-Kıyasın mertebelerine ve kıyâs mahallerine vâkıf olmak. [353]

İşte bu dört şeyi bilmemek, **Şerî'atın Maksatlarını Bilmemek** demektir ki, bunları bilmeden hüküm vermek, **bid'at**in sebeplerinden biridir.

b / Müteşâbihâtın peşine düşmek. [354]

c / Hevâya uyma. [355]

d / Masûm olmayan insanlara tam teslimiyet. [356]

e / şer'î konularda aklı tam hâkim kılmak, şahsî görüşler üzerinde taassup (körük örüne inat) derecesinde ısrar etme. [357]

f / Kâfirlere benzemeye çalışmak. [358]

g / taklit : Bu, yukarıdaki, **Masûm Olmayan İnsanlara Uyma** maddesine göre, daha genel olup, herkesi içine alır. Ama yukarıdaki maddede ise, bazı şahısların, bir kısım insanlara teslimiyeti mevzubahistir. [359]

---

[350] Bu konu, tefsîr usûlü ve fıkıh usûlü kitaplarından daha genişçe takip edilebilir. Ayrıca, konuyla ilgili olarak şu kaynağa da bakılabilir. **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 477-486.

[351] **Krş.: 'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 205-228; **İbn Melek**, *A.g.e.*, s. 205-254.

[352] **Bkz.: İbn Melek**, *A.g.e.*, s. 254-260; **eş-Şâfi'î**, *er-Risêle*, (1309-1320. Madde).

[353] **Bkz.: İbn Melek**, *A.g.e.*, s. 260-284; **eş-Şâfi'î**, *er-Risêle*, (1321-1376. Madde).

[354] **Bkz.: eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 160-162, 430-431; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 157; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 229-239; **Fığlalı**, Ethem Ruhi, "*Ehl-i Sünnetve'l-Cemâât* " isimli makale, Aylık Dergi, Ehl-i Sünnet Özel sayısı, İst., Eksen Yayıncılık, 1989, ss. 162-189, s. 170-171.

[355] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 105-106, 398-401; **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 8-9; **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 356-357, **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 239-244; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 157, 163.

[356] **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 245-254; **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 11-12.

[357] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 106-107, 486-499; **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 356; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 163; **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 9-11; **İbn Teymiyye**, *De'ü Te'âruz*, c. 1, s. 208-209.

İşte **bid'atlerin** çıkmasına etken olan amiller bunlardır. Ayrıca bir de **bid'atlerin yayılmasına etken olan sebepler** de vardır ki, onları da, yine İslâmî kaynaklarda yer aldığı şekliyle şöyle sıralayabiliriz.

A) Âlimlerin, *şerîate muhâlif olan bid'atler*le amel etmeleri, insanların bunları meşrû olarak algılamalarından dolayı onlara uymaları. Çünkü avâm halka göre, âlimlerin yaptıkları şeyler mutlaka doğru olan şeylerdir.

B) âlimlerin, câhiller tarafından işlenen bid'atler karşısında susmaları. Toplum, âlimlerin bu suskunluğunu ikrâradan kabûl eder, bu Sûretle **bid'atlerin meşrû olduğu** toplumda yaygınlaşmış olur.

C) İdâreci konumunda olan kimselerin keyiflerine, arzularına, şehvetlerine, sultalarına uygun gelen bid'atlere destek vermeleri. Meselâ, Abbâsi Halîfelerinden **el-Me'mûn'un**, ***Kur'ân'ın Yaratılmış olduğu*** şeklindeki **bid'at** fikri desteklemesi gibi.

D) Aşırı derecede bid'atçilerin türemesi.

E) Bid'atlerin âdet haline dönüşmesi ve böyle telakkî edilmeğe başlaması.

F) Bid'atlerin zamanla nefislere ve şehvetlere uygun gelmesi.

G) İyi olan amellerin, zaman aşımıyla kötüye dönüşmesi. Meselâ, Hz. Nuh devrinde **Vedd-Suvâ-Yegûs** ve **Ye'ûk** isminde dört tane sâlih zât vardı. Bunlar vefât ettikten sonra, kendilerine halk tarafından gösterilen saygı ve ta'zîm, bir zaman sonra putperestliğe dönüşüverdi. İşte aynen bunun gibi, önceden güzel olan bir amel de, herkesin üstüne koymuş olduğu noksanlık ya da fazlalıklarla zaman içinde aslî hüviyetini kaybederek farklı bir keyfiyete dönüşüverir. [360]

1. 1. 12. BİD'ATLERİN ÖZELLİKLERİ VE ZARARLARI

1. 1. 12. 1. Bid'atlerin Özellikleri

Bid'atlerin özelliklerini sıralamadan önce, şunu vurgulamak gerekir ki, **bid'atlerin** tümü, insanların kusurları sebebiyle meydana gelmişlerdir. Çünkü bütün **bid'atlerde, hevâya uyma, şehveti tatmin etme, dünya menfaatlerini celb etme, makam ve mevkî elde etme** gibi eğilimler olabilir. **Meselâ**, bu konuda, **âlimler sınıfının bazı dünyevî beklentileri nedeniyle kötülüklere**

---

[358] **İbn Fevzân**, *A.g.mak.*, s. 357.

[359] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 350, 402-403; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 163.

[360] **Bkz.: eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 350; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 354-355; **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 280. Ayrıca, bu **dört zât için bkz., Elmalılı**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 5377.

engel olamamaları, idâreci sınıfının da kendi saltanatlarının elden çıkmaması için değişik yanlış hareketlerde bulunmaları, bid'atlerin meydana gelmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu durumlar, sırf **onların iyiliği emredip kötülükten alıkoyma ilkesini amacından saptırmış olmalarından** kaynaklanmaktadır. [361]

Demek ki, **bid'atlerin** meydana gelmesinin temelinde yatan en önemli etken, **insanların kusurudur**. Bu etkenin meydana getirmiş olduğu, **dînen reddedilen gerçek anlamdaki bid'atlerin** özelliklerinin, kaynaklarda şöyle sıralandığını görmekteyiz.

A) Bid'at karşısında çok sert tutum izleyenler olmuştur. Bu yüzden bazıları, **bid'atle Sünnet birbirinin zıddıdır** [362], **birinin olduğu yerde diğeri bulunmaz.**[363] demişler ve delil olarak şu Hadîsi ileri sürmüşlerdir: "***Bir toplumun ortaya çıkardığı her yeni bid'at, bu bid'at kadar bir Sünnet'i kendilerinden alıp götürür.***"[364] Demek ki, **bid'at, Resûlüllah'ın getirmiş olduğu şerîatle çatışır ve taşımış olduğumuz inançlara ters düşer**. Gizli de olsa, kalblerde münâfıklığın çoğalmasına yol açar. [365] Zîrâ, **kalblerin besini Sünnettir. Bid'atle beslenen kalbler ise bozuk besinlerle beslenen bir canlı vücuduna benzer**. Artık böyle bir kalbte, **Sünnet**'e yer kalmaz, onun yerini **nifak** kaplar. [366] Zâten, **istisnâsız, tüm bid'atler Sünnet'e muhâlefet ederler**. Nitekim İslâm'ın ilk yıllarında da Sünnet'e karşı olan her şey **bid'at** olarak telakkî edilmişti. Zîrâ, **İslâm'ı bütün yönleriyle hayatlarına yön veren Allah'ın çizdiği bir yol** olarak benimseyen bu nesle göre, *yenilikçi fikirler dinsizlik olarak telakkî ediliyordu.* [367]

B) Bid'at nitelikli amel, ya dinde sapık olan bir inanç veya Allah'tan başkası için yapılan bir dînî ameldir. Oysa, bozuk inançlar taşımak sûretiyle, Allah'tan başkasına dönük ibâdet yapmak, dînin emirlerini yerine getirmek demek değildir. Zîrâ, böyle bir inanç, kalbte sapık şeylere saygı duyma ve onları yüceltme hallerini beraberinde getirir. Halbuki, bunlar, Allah'ın dîninde olmayan asılsız saplantılardır. [368]

---

[361] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 280-281; **'Atiyye**, *A.g e.*, s. 354-355.

[362] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 4, s. 1-2; **el-'Askalânî**, *Fethü'l-Bârî*, **c.** 5, s. 156; **'Atiyye**, *A.g.e.*, s. 163; **Şimşek**, Mehmet, *A.g.mak.*, s. 120; **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 320-323; **Özler**, *73 Fırka*, s. 106; **el-Curcânî**, *Ta'rîfât*, s. 19.

[363] **Masud**, *A.g.mak.*, s. 61, 63.

[364] **İbn Hanbel**, *A.g.e.*, **c.** 4, s. 105; **el-Münâvî**, *A.g.e.*, **c.** 5, s. 471; **el-'Askalânî**, *Fethü'l-Bârî*, **c.** 15, s. 179.

[365] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 198;. *İktizâ*, s. 289; **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 24, **Rispler**, *A.g.mak.*, s. 325.

[366] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 281; **Özler**, *73 Fırka*, s. 107.

[367] **Juynboll**, *A.g.mak.*, s. 308, 309.

[368] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 288-289.

C) Bu tür **bid'atler, mutlaka içerdikleri iyiliklere baskın gelen kötülükler taşırlar**. Zîrâ, **bid'atler**, bir yandan bozuk inançları ihtivâ ettikleri gibi, diğer yandan da, Peygamberimizin getirmiş olduğu şeylere aykırı davranış bozuklukları meydana getirirler. Böylece, fâideleri zararlarının yanında çok cılızdır. Çünkü eğer bu iyilikler baskın olsaydı, şerîat bunları göz ardı etmezdi. [369]

D) Söz konusu **bid'at** nitelikli şeyler, din tarafından reddedilen şeylerdir. Bunları bertaraf etmek için bir başka **bid'at**le karşılık vermek ve bunu Sünnet'e nispet etmek de ayrıca dînin kabûl etmediği şeylerdendir. [370]

E) Sünnet ile birlikte yapılan **bid'atler**, îmân ile beraber küfre benzer. İman küfrü kabûl ederse, Sünnet de, **bid'ati** kabûl eder.

F) **Bid'atler, bid'atçi** gözünde en ma'kûl olan şeylerdir. Zîrâ, hiçbir devir yoktur ki, insanlar **bid'atler** ortaya koysunlar da, onların aklî olduğunu iddiâ etmesinler. Zâten yukarıda anlatılan şeylerin temel nedeni de budur. Çünkü insanın başta kendisi, bir şeyin güzel ve ma'kûl olduğuna inanacak ki, onun meşrû olduğuna, önce kendisi inansın sonra da başkalarını da inandırmağa çalışsın. [371]

G) **Bid'atler**, ne sâdece hak ne de sâdece bâtıldır. Fakat hak ve bâtılı içine alan bir kavramdır. Eğer **bid'atler** sırf bâtıl olsaydı, bu durum ayan beyan ortaya çıkar, herkes onların kötü olduğunu bilir, hiç kimse kabûl etmezdi. Yok eğer şeksiz şüphesiz hak olsaydı, o zaman da Sünnet'e uygun olmuş olurdu. Demek ki, **bid'at**lerde bu iki özellik de vardır. Bundan dolayı bazı kimselere hak yönü gözükür ve bunların, **aklın kabûl ettiği şeyler** olduğuna inanır, böylece **bid'atler**e yapışırlar. Bazı kimselere de, bâtıl yönü gözükür, onlarda buna bakarak şiddetle kaçınırlar. [372]

H) **Bid'at**lerin bu iki yönü (yâni hem hak hem de bâtıl yönü) onlara, **genişleyip yayılma kabiliyeti**ni kazandırır. Öyle ki bunlar halk nazarında sanki Sünnetmiş gibi telakkî edilirler.[373]

---

[369] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 290, 291.
[370] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 8, s. 153.
[371] **İbn Teymiyye**, *Der'ü teâruz*, c. 5, s. 243.
[372] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 209; c. 2, s. 104.
[373] **es-Sahîmî**, *A.g.mak.*, s. 109, 117.

I) Halkın bid'atlere fazla düşkün olmalarında, bid'atlerin taabbüdî şekle dönüştürülmesi yatmaktadır. Zâten **bid'atlerde asıl korkulan şey** de, onların **sanki dînî bir zorunluluk**muş gibi gündemde kalmasıdır. Zîrâ, **bid'atler, ibâdet süsü verilerek yapılan ve zamanla ibâdetle karışık âdetler şekline dönüştürülen şeylerdir.** Bunların **temel özellikleri, şerî'atin emirleri imiş gibi kabûl edilmeleridir.**[374]

J) Bid'atlerde şerîatın sâhibine karşı gelme ve bid'atçinin kendisini şerîat koyucu yerine koyması sezilmektedir. Çünkü Allahü Teâla, kulları için hususî bir yol tayin etmiş, onlara birtakım kanunlar koyarak emirler ve nehiyler vaz' etmiş ve **bu ölçülerde kalmanın hayırlı olduğunu** bildirmiştir. Halbuki, **bid'atçi, birtakım bid'atler ortaya koyarken sanki, şerîatın çizmiş olduğu ölçüler dışında başka yollarda vardır. şerîat koyucu da bilir ama bizde bazı şeyleri aklımızla biliriz gibi bir tavra girdiği**, hatta bazı hareketlerinden **şerîate bazı eklemeler yapılacağı ve şerîat koyucunun bilmediği bazı şeylerin kullar tarafından bilinebîleceği** fikrini benimsediği sezilmektedir. İşte bu sezgi, **bid'atçinin kendisini şerîat koyucu yerine koyduğu** düşüncesine bizleri sevk etmektedir. [375]

K) Dolayısıyla **bid'atlerde dînî ikmâl etme** iddiâsı gibi bir özellik de bulunmaktadır. [376]

L) Bu özellikleri taşıyan **bid'atler**, halkta rağbet bulup yaygınlaşınca, artık onları söküp atmak çok zordur. Bu durumu da, itidâli elden bırakmamak ve bid'atlerle mücâdele ederken aşırıya kaçmadan en uygun bir yolla halkı irşat etmek gerekir. [377]

1. 1. 12. 2. Bid'atlerin Sakıncaları

Yukarda saymış olduğumuz özelliklerden, **bid'atlerin şu sakıncaları doğurduğu** ortaya çıkmaktadır:

A) Bid'atlere dalmak, insanları **Sünnetler**'den soğutur, **Sünnetler**'e ilgiyi azaltır.[378]

B) Bid'atlerin geleneksel hale getirilmesi, **ma'rufun** (iyiliklerin) **münkere** (kötülüklere), **münkerin** de **ma'rufa** dönüştürülmesini sağlar.

---

[374] **Bkz.**: **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 27-34; **er-Rezv**, *A.g.mak.*, s. 1.

[375] **Krş.**: **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 37-38, 105.

[376] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 37.

[377] **Karaman**, *Günün Meseleleri*, **c.** 2, s. 255-257; **Çelebi**, Kâtip, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, Hazırlayan : Orhan Şaik Gökyay, 2. bs., İst., M.E.B. Yayınları, 1993, ss. 190, s. 66-67.

[378] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 217-218, 291.

C) Bu tür **bid'atlerin geleneksel hale dönüştürülmesi**, halkın nazarında ibâdetlerin eksik ve kusurlu ifâ edilmesini sağlar.

D) Bid'atlere alışma, insanları **bağlılık disiplini** ve **itâat psikolojisinden** soyutlar.

E) İşlenen bir **bid'at**, diğer **bid'ati** işleme ihtimâlini beraberinde taşır.[379]

F) Bid'atler, namaz, oruç ve sadaka gibi ibâdetlerin kabûl olmamasına sebep olurlar.

G) Bid'atler ile gün geçirmek, insanları **günâha düşme tehlikesinden korunma** gibi güzel ahlâktan alı koyar ve nefsinin esîri kılar.

H) Bid'atçilerle oturup kalkmak, dînin yıkılmasına yardım etmek demektir.

I) Bid'atler, insanların arasında kin ve nefret meydana getirir.

J) Bid'atçi, dünyada zillete ve İlâhî gazaba duçar olur.[380]

1. 2. BİD'AT EHLİ

İslâm Fırkalarına ait kaynaklar, **Bid'at Ehli** deyimini kullanırken, çoğu zaman, **Hevâ Ehli** deyimini de kullandıkları için, burada **Hevâ Ehli** kavramından da bahsetmeyi uygun görmekteyiz. Çünkü ifâde ettiğimiz gibi, **Bid'at Ehline Hevâ Ehli** de denmektedir.

1. 2. 1. BİD'AT EHLİ VE HEVÂ EHLİ İLİŞKİSİ

Bid'at kavramı üzerinde, yukarıda ayrıntılı bir şekilde durduk. Burada ise **hevâ** kavramı üzerinde duracağız.

Hevâ: Arapça dil kurallarına göre, ikinci babdan mastar olup, sözlük mânâsı: **Şahinin inişi gibi süzülüp inmek, düşmek veya yukarıya fırlamaktır**. Yıldızların doğuşuna, batışına da bu anlamda **Heveyân** denir ki **ufka fırlayış, ufaktan bir düşüş veyâhut iniş** demektir.

Bu fiilin dördüncü bab kalıbından kullanımının mastarı olan **Heven** (Hevâ) kelimesinin mânâsı, asıl konumuzla ilgilidir. Zîrâ, kelime bu kalıpta kullanıldığı zaman **şehvetin lezzet duyduğu şeylere nefsin meyli, arzusuna düşkünlüğü, sevdası, nefsin kendiliğinden meyli, mücerred keyfi** anlamına gelir, ki burada şerîatın herhangi bir teşvîki yoktur. [381]

---

[379] **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 292.

[380] **Bkz.: eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 79-98.

[381] **Bkz.: Elmalılı**, *A.g.e.*, **c.** 5, s. 3589-3590, 3820; **c.** 6, s. 4570-4571; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 93.

Bu konuyla ilgili olan bir Âyete baktığımızda **hevâ** ile **şerîat** tam birbirlerinin karşıtı olmaktadır. Şöyle ki, Cenabı Hak **Resûlüllah** hakkında: "**O, hevâ ve hevesinden konuşmamaktadır; onun konuşması, ancak bildirilen bir vahiy iledir** " [382] buyurmaktadır. Bu Âyette Allahü Teâla, davranışların kaynağını iki şekilde sınırlandırmıştır. **A)** Vahiy **B) Hevâ**. Demek ki, **hevâ**, vahiyle bildirilen şerîatın tam karşıtıdır. Hak ve hakîkatın vahiyde olduğu kesin olarak bilindiğine göre, **hakkın zıddının, hevâ ve heves peşinde koşmak** olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Cenabı Hak başka Âyetlerde [383] **hevâ** ve **heves** kelimelerini hep **yergi** anlamında kullanmıştır. Bu anlamda İbn Abbâs'tan da "*Yüce Allah, Kur'ân'da her nerede hevâ kelimesini kullanmışsa, mutlaka onu yerme makamında kullanmıştır.*"şeklinde bir ifâde rivâyet edilmiştir. [384]

Diğer yandan **Rûm Sûresi**'nde bu konuya ışık tutan bir diğer Âyete [385] baktığımızda **hevâ** ilgili bir özelliğe daha rastlamaktayız. Allahü Teâla burada zulmeden müşriklerin özelliğini ifâde ederken **ilimsiz hevâlarına uyduklarını** buyurmaktadır. Burada, **ilimsiz** ifâdesinden **iki çeşit hevânın olduğu** anlaşılmaktadır.

A) **İlme uygun hevâ**: Her insanda bulunan bu tür hevâ, **hakkı gözetme uğruna, fıtratın gâyesine uygun olan meyillerdir**. Bunlar, **fıtratta bulunan şehvetlerdir**. Zîrâ, şehvetlerin yaratılışı da boşuna olmayıp, insanları yaratılış gâyesine erdirmek için, Allah tarafından verilmiş sevk edici sebepler ve dürtülerdir. **Meselâ, iffet ve çoğalma niyetiyle, nikahlanma arzusu, fıtrat gâyesine uygun ve dolayısıyla ilme mutabıktır**.

A) **İlme uygun olmayan hevâ**: Yine her insanda bulunan **bu tür hevâ da, şeytânî zekânın, beşer gâyesinden çevrilerek, ilmin zıddına olan mücerred zevkler için boşuna israf edilen hevâdır**. **Meselâ, zinâ meyli gibi**. Bu meyil, ilme muhâlif olan mücerred bir hevâdır.

İşte çoğunlukla **hevâ**, bu çeşit meyillere denir. [386] Bundan dolayı, **bu kelimeden hem methe hem de zemme lâyık bir meyil** anlaşılır. [387] **Eğer hevâ emre ve nehye tâbî olursa bu hevâ**

---

[382] **Necm** : 1, 3.
[383] **Câsiye** : 23; **Müminun** : 71; **Muhammed** : 14, 16.
[384] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 2, s. 170-171.
[385] **Rum** : 29.
[386] **Elmalılı**, *A.g.e.*, **c.** 5, s. 3820.
[387] **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 93.

mezmûm değil, bilâkis takvâ sâhibi müminin hevâsı olmuş olur. Eğer **hevâ öne alınır, emir ve nehiy ona uydurulmağa çalışılırsa işte bu hevâ da, mezmûm hevâ** olmuş olur. [388]

Aynı konuyu **Prof. Dr. Toshihiko IZUTSU** da şu şekilde ele alır: *Kur'an, bir adım daha ileri giderek, o müşriklerin bilgileri olan **zannın kaynağının hevâ, insan ruhunu yanlış yollara sevk eden, yanıltan hayvansal duygular olduğunu** söyler. İslâm öncesi kullanılışta da **hevâ, insanı şaşkına çeviren kara sevdâ** anlamına gelir. Böyle **hevâ peşinden gitmeğe** Kur'ân-ı Kerim, "**ittibâ'ü'l-hevâ** "der ve kişinin kendi şahsî kaprislerinin peşinden gitmesini ifâde eder. Yâni bu noktada **hevâ**, ilmin tam karşısına konmuştur. **İlim** ise, **Allah'ın hidâyetinden** ve **vahyinden** başka bir şey değildir. **Meselâ**, şu Âyet bu na örnektir:* **"Hayır, zulmedenler (kâfirler), ilimsiz kendi hevâlarının peşinden gittiler"** [389] *Buradaki **bi-gayri ilmin (bilgi olmadan)** ifâdesi, basît olarak, **bilgisiz** manasına alınmamalıdır. Zîrâ, Kur'an'a göre, **zâlimler, yaptıklarını bile bile yapmaktadırlar**. Öyleyse, burada **ilim** kelimesi daha büyük bir ağırlık taşımaktadır ve **bi-gayri ilim** sözünün manası, **açıklandığı veçhiyle anlaşılan ilme tâbî olmamayı** ifâde etmektedir.*[390]

İşte bundan ötürü **ehl-i bid'ate ehl-i hevâ** denilmiştir. Zîrâ, **onların en temel özellikleri**, *hevâlarına uymak, sâdece kendi görüşlerine güvenmek, İslâm muhitlerinin dışından aldıkları kültür, görüş ve meyillerini çevrelerine hâkim kılmak, sonra da şer'î delîllere bu açıdan bakmak, hevâlarını şer'î delîllerin önünde tutmak, akıllarına göre, dinde güzellikler, çirkinlikler icat etmek, dünyevî menfaatler için, halkın arzularına göre, fetvâ vermek, zanlarına dayanarak her şeyi güzel göstermek, zor, çetin, çetrefilli ve içinden çıkılmaz problemlerle halkın zihinlerini meşgul etmek, bir kısım meseleleri, İslâm'ın temel prensiplerine değil de, yine bir kısım talî meseleler ölçüsüne vurarak değerlendirmek -ve en önemli olarak- **Sünnetleri** ortadan kaldırıp, onların bilinmez hale gelmesine var gücüyle çalışmak*tır. [391]

İşte ileride biraz daha tafsîlatlı olarak sunulacak olan **hevâ ehl**inin (dolayısıyla da **ehl-i bid'atin**) kısaca özellikleri bunlardır.

Ehl-i hevâ'nın kimler olduğunu, **S. Ş. El-Curcânî** şöyle tanımlamaktadır: "***Ehl-i hevâ; inançları Ehl-i Sünnet'in inançlarına benzemeyen Kıble ehlidir ki bunlar kısaca Cebriyye,***

---

[388] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, c. 1, s. 39.

[389] **Rûm** : 29.

[390] **Izutsu**, Toshihiko *Kur'ân'da Allah Ve İnsan*, Çev.: Prof. Dr. Süleyman ATEŞ, İst., Yeni Ufuklar Neşriyât, tsz., ss. 312, s. 76-77.

Kaderiyye, Râfıza, Hâricîler, Mu'attıla, Müşebbihe gibi fırkalardır. Bunların her biri 12 fırka olup toplamı 72 dir." [392]

İbn Abdilberr (v. 463/1071) ise, bir hayli uzunca anlatmış olduğu, *Tartışmanın, Münâkaşanın, Mücâdelenin Kötü Olanı* konusunda **Ehl-i hevânın** özelliklerini özetle şöyle târif eder: "*Kur'ân üzerinde küfre ve şekke götüren tartışma yapma, Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını nefy edip, İlim, Kudret, **Kelâm gibi sıfatlarda cidal ve münâkaşa kapısını açmak, Ehl-i Sünnet'in görüş birliğine vardığı konuların dışında görüş beyan etmek**, sıfatlar konusunda aslına uygun olmayan mânâlar ortaya atmak ve bunları kendi heves ve arzularına göre, te'vîl ederek İslâm'ın çizdiği yoldan sapmak, dîni, husumet aracı haline getirmek, dîni renkten renge döndürmek, amele ağırlık vermemek, kadere dalmak, çözümü güç ve altından çıkılmaz meseleleri deşelemek, kendi görüşlerine güvenmek, çokça Hadîs uydurmak, Allah'ın dînini asılsız zanlar ve kıyâslar üzerine oturtmak, **Sünnetler'den yüz çevirmek**, Allah'ın ve Resûlü'nun bildirmediği konularda sualler üreterek insanları bunlarla meşgul etmek, dinde güzel karşılanmayan şeyler hususunda bol bol güzellikler icat etmek, süslü süslü yaldızlı sözler icat ederek bunları dine mal etmek, v.s.*" [393]

İbn Abdilberr bunları sıraladıktan sonra, yer yer örnekler vererek bu tür özellikleri taşıyan **hevâ ehlinin, Kelâmcılar olduğu hususunda Hadîs ehlinin görüş birliği içinde olduğunu** çok ısrarlı bir şekilde isbâta çalışır. [394] Aynı şekilde **Hasan el-Basrî** ve **Muhammed b. Sirîn** (v. 110/728) gibi zâtların, "***hevâ ehli ile bir arada bulunma, onları dinleme ve onlarla münâkaşaya girişme*** "dedikleri zaman, **hevâ ehli** tâbîriyle, yukarıdaki özellikleri taşıyan çeşitli fırka ve mezhepleri kasdettikleri anlaşılmaktadır. [395]

Yine **İbn Abdilberr**, "*Bütün Hadîs ve fıkıh ehli, kelâm ehlinin bid'at ehli olduğunda ittifâk etmişler, onları âlimler tabakasından saymamışlardır.*" demekte ve görüşünü şu bilgilerle desteklemektedir. "*İmâm Mâlik ve onun arkadaşlarına göre, ehl-i hevâ, Kelâmcılardır. Öyleyse, -ister Eş'arîler'den olsun, ister Eş'arîler'in dışındaki mezheplerden olsun- bütün Kelâm-*

---

[391] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 1, s. 39; c. 2, s. 398, 497; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 163.

[392] **el-Curcânî**, *Ta'rîfât*, s. 18.

[393] **İbn Abdi'l-Berr**, Ebû Ömer Yûsûf, *Câmi'ü Beyâni'l-İlm ve Fadlihi ve mâ Yenbeğî fî Rivâyet'ihi ve Hamlihi*, Tah. : Abdulkerim el-Hatîb, Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, tsz., ss. 513, s. 360-370.

[394] **İbn Abdi'l-Berr**, *Câmi'ü Beyâni'l-İlm*, s. 397-430.

[395] **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 93; ***Hadîsçiler İle Kelâmcılar*** *Arasındaki Münâkaşalar*, 4. bs., Ank., T.D.V. Yayınları, 1989, ss. 298, s. 253-254.

cılar, ehl-i hevâ ve ehl-i bid'attir. Bunların ebedî olarak İslâm'da şahitlikleri kabûl edilemez." [396]

Yalnız burada şu ek bilgiyi vermede zaruret vardır. **İmâm Mâlik, kelâmın her çeşidîni yermemiştir. O ancak Kaderiyye, Cehmiyye ve buna benzer mezheplerin görüşlerinden ibâret olan kelâm ilmini kerih görmüş**, belde halkının da **kelâmı kerih gördüğüne** işâretle: *"Allah'ın dînî ve Allah'ın zâtı hususundaki kelâmı sevmiyorum, daha doğrusu, tahtında amel olmayan dindeki kelâmdan hoşlanmıyorum."* demiştir. **Ona göre, *mubâh olan kelâm vardır ve o da altında amel olan kelâm***dır. Yine ona göre, ***mubâh olmayan kelâm Cehmiyye ve Kaderiyye'nin yapmış oldukları Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkındaki kelâmdır. Yoksa bâtılı reddetme, bâtılları icat edenleri, bu görüşlerinden vazgeçirme dolayısıyla, insanların saptırmasından endişe etme gibi sebeplerle kişi baş başa kalır, başka yol bulamazsa, işte o durumda kelâma başvurmak câiz olabilir. Zâten Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'ın görüşü de budur.*** [397]

Öyleyse, **ehl-i hevâ, ehl-i bid'attir**. [398] Bu terimi **Hadîsçiler** oluşturmuşlar ve **ehl-i bid'at** ile aynı manada kullanmışlardır. Onlar, her iki tâbîr ile aynı zihniyete sahip kimseleri kasdetmektedirler. [399] Lakin, daha sonraları bizler bu deyimi **fırka** ve **mezhep**lere ait kaynaklarda birbirleriyle aynı anlamda kullanıldığına tanık olmaktayız.

1. 2. 2. BİD'AT EHLİNİN ÖZELLİKLERİ

Bid'etten bahseden kaynaklarda, **bid'at ehlinin özellikleri**, o kadar derinlemesine ve detaylı bir şekilde ele alınıp incelenmiştir ki bunların tafsîlatına girmenin imkânı yoktur. Biz, kısaca temâs etmekle yetineceğiz.

A) Bid'at ehli kimselerin en temel özelliği, onların amansız bir Hadîs düşmanı olmalarıdır. Zîrâ, bunlar, müdafaasını yaptıkları görüşleri halk arasında yayabilmek için bu görüşlere uygun Hadîsler uydurur, sonra da bunları Hz. Peygamber'in ağzından çıkmış gibi rivâyet ederler. Hatta rivâyete göre, bunlardan bazıları **bid'atler**inden dönüp doğru yola geldiklerinde, **Hadîsçi-**

---

[396] **İbn Abdi'l-Berr**, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, s. 356-366.

[397] **İbn Abdi'l-Berr**, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, s. 364; **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 254.

[398] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 10, s. 568; **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebûbekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Tah. : Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî, Haydarabad, Matba'atü Cemiyeti İlmiyye, 1357, ss. 451, s. 120; **el-Eş'arî**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmîyyin ve İhtilâfü'l-Musallîn*, Neşr. : Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, ss. 688, s. 473, 478; **el-Bağdâdî**, Abdulkâhir Ebû Mansur, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, 1. bs., Ank., T.D.V. Yayınları, 1991, ss. 316, s. 25, 102, 125, 158, 166, 172, 179, 208, 283, 284, 290; **Juynboll**, *A.g.mak.*, s. 309-311.

ler'e Hadîs aldıkları şahıslara dikkat etmelerini tenbîh etmiş, kendilerinin de **bid'at** yolunda iken hoşlarına giden bazı görüşleri, nasıl **Hadîs şekline soktuklarını** açıkça itiraf etmişlerdir. Nitekim bu konuda büyük mutasavvıflardan **Abdûlkadîr el-Geylânî** (v. 561/1166)'de **bid'atçi**lerin en belirgin özelliğinin **Ehl-i Sünnet'e ve ehl-i Hadîse dil uzâtmak ve onları küçültücü isimlerle anmak olduğunu** söylemiştir. **el-Evzâî** ve **Ahmed b. Sinan el-Kattân** (v. 259/873) da, **bid'at ehl**inin en temel özelliğinin onların Hadîse çok şiddetli kin gütmeleri olduğunu ifâde etmişlerdir. Çünkü **bid'at ehlinin çoğu, Hadîsten ve Hadîsle ilgili ilimlerden tamamen habersizdirler**. Onlar, icat etmiş oldukları kendi prensiplerinde ne Kur'ân'a, ne de Hadîse yer verirler. Tamamen birbirleriyle çelişkili ve herhangi bir dayanaktan yoksun görüş ve fikirler ileri sürerler. [400]

B) Bid'at ehli kimseler, kitap (Kur'ân) da ihtilâf içindedirler. Bu durumu İmâm **Ahmed b. Hanbel**, "**Zındıkları Ve Cehmiyye**'yi **Red**"isimli eserinin başlangıcında şöyle târif eder: "*....Onlar ki, **bid'atlerin** bayraklarını dikmiş, fitnelerin bağlarını çözmüşlerdir. Çünkü onlar, Kitap'da ihtilâfa düşmüşler, ona aykırı görüş ve davranışlar ortaya koymuşlar ve (sanki) Kitab'a muhâlefet etme hususunda ittifâk oluşturmuşlardır. İlimleri olmadıkları halde, Allahü Teâla ve Kur'ân hakkında atıp tutmuşlar, dâimâ, **müteşâbih**, **mücmel** ve anlamı herkesçe net olarak anlaşılmayan sözler ve Naslar konusunda konuşmuşlardır. Böylece, konuşmuş oldukları karışık meselelerle, insanların câhillerini tuzağa düşürmüş ve saptırmışlardır. Diğer bir ifâdeyle Kitab'ın, Sünnet'in ve Arap dilinin lafızlarını kasıtlı olarak tamamen başka mânâlara çekmişler ve tahrîf etmişlerdir. Onlar'ın bildikleri şeyler ise kuruntudan başka şeyler değillerdir.* [401]

C) Bid'at ehli kimseler Kitab'a ve Peygamber'e saygıyı ortadan kaldırmağa çalışırlar. Kitâb'a ve Sünnet'e ait delîlleri reddederek açıkça *Bizler bu konuda Peygamber'in maksadının ne olduğunu biliyoruz, ama onun bu konudaki açıklamaları bu meseleye dalâlet etmez* derler. Hatta bâzen sem'î delîlleri bile ta'n ederler. **Yine onlar Sahâbe ve Tabi'în'e gösterilen hürmeti yok etmeğe çalışırlar ve *Onlar dînin aslî meselelerini bizim tahkîk ettiğimiz gibi edememiş-***

---

[399] **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 93.

[400] Daha geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 221; *Minhâc*, **c.** 7, s. 37; **Hatîb el-Bağdâdî**, *el-Kifâye*, s. 123; *Şeref*, s. 73-74; **es-Sâbûnî**, Ebû Osman İsmail, *Akidetü's-Selef ve Ashâbü'l-Hadîs*, (*Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye* içinde), I-II, (4 cüz halinde), Neşr. : Muhammed Emîn Dimec, Beyrut, İdâretü't-Tıbââti'l-Münîriyye, 1990, **c.** 1, s. 132; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 92; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 157; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 271-272; **es-Sahimî**, *A.g.mak.*, s. 113-117; **Demirci**, *A.g.mak.*, 72-73, 82-83, 85.

[401] Konu hakkında detaylı bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 44, 65-66, 77, 207, 221; **c.** 2, s. 301-302; **c.** 5, s. 282-284; **c.** 10, s. 306; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 274.

lerdir derler. Böylece Kitab'a, Sünnet'e ve icmâ''ya muhâlefet eder, Kur'ân'ı keyiflerine göre, te'vîl ederler. Kitap ve Sünnet'e aykırı olan aklî ve kelâmî esasları, Kitap ve Sünnet'in yerine oturtmağa çalışırlar. Tek dayandıkları şeyler, birtakım bâtıl ve imkân dışı mânâlar içeren **mücmel, müteşâbih** lafızlardır. Yâni diğer bir ifâdeyle bunlar, Naslardaki kelimeleri yerlerinden saptırıp, gerçek ve hakîkî mânâların dışında mânâlar yüklerler ki, bu mânâlar tamamen Nasların murad etmiş oldukları, mânâların dışındaki birtakım safsatalar ve mantîkî oyunlardır. Ne sarîh bir akla ne de sahîh bir nakle dayanırlar. [402]

D) Hadîs câhilidirler, Hadîslerden reddedebildiklerini reddeder, reddedemediklerini hevâlarına ve kafalarına göre, te'vîl etmeğe çalışırlar. Kitâplarında, kendi keyiflerine göre, icat ettikleri ve Resûl'e isnat ettikleri bir hayli **uydurma Hadîs** vardır.[403]

E) Ehl-i Bid'atten her bir gurup, aklî olarak isimlendirdikleri şeyleri şer'î olan şeylerden üstün tutarlar. Bunlar, akıllarıyla, nakle muârazalar (itirazlar) da bulunarak **naklin akla muhâlif olduğunu** iddiâ ederler. Kendi ilimlerine ve görüşlerine aşırı derecede güvenip, Nasları bunlara uydurmağa çalışırlar.[404]

F) Bu halleriyle onlar hak ile bâtılı karıştırmışlardır. Birtakım **bid'atler** ortaya koyarak Resûl'ün getirdiği şeyleri karmakarışık hale getirmişlerdir.[405]

G) Cahil olmalarının vermiş olduğu bir sevk-i tabîî (içgüdü) ile tamamen **mukallit** özelliği taşırlar. Aşırı bir inatçılıkları ve görüşlerinde körü körüne taassupları vardır, şüphecidirler. [406]

---

[402] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 283, vd.; **c.** 2, s. 14, vd.; *Mecmû'*, **c.** 6, s. 359; **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 4, s. 16; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 271-272; **es-Sahimî**, *A.g.mak.*, s. 114-115.

[403] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 58, 86; **c.** 5, s.12, **c.** 6, s.514, 515; **c.** 7, s. 173-174; **c.** 12, s. 497; **c.** 17, s. 288, 289; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 376-377; **es-Sâbûnî**, *A.g.e.*, s. 131-133; **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 37; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 269-272, 288; **es-Sahimî**, *A.g.mak.*, s. 114-115; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 93; **Hatîb**, *el-Kifâye*, s. 123.

[404] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 57, 58, 338; **c.** 5, s. 28-30; **c.** 6, s. 514-515; **c.** 13, s. 227-229; **c.** 16, s. 440, 443, 463, 469; **c.** 17, s. 288, 299, 443, 444; **c.** 19, s. 288, 299; **c.** 33, s. 172, 173; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 57, 208, 376-377; **es-Sâbûnî**, *A.g.e.*, s. 299.

[405] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 158-159, 168; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 377; **es-Sâbûnî**, *A.g.e.*, s. 299; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 271; **İzmirli**, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, I-II, İst., Matba'a-i 'Âmire, 1340-1342, **c.** 1, s. 115-116.

[406] Geniş bilgi için **bkz.**, **Demirci**, *A.g.mak.*, s. 71-72, 82, 85; **el-Âsimin**, Muhammed b. Salih, *Lum'atü'l-İ'tikâd*, Tah. : Eşref b. Abdulmaksud, Mektebetü Dâri Taberiyye, tsz., s. 161; **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 14-15; **İzmirli**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 117; **el-Pezdevî**, Ebû Yüsr Muhammed b. Abdülkerim, ***Ehl-i Sünnet Akaidi***, Çev.: Şerafeddin Gölcük, 2. bs., İst., Kayıhan Yayınları, 1988, ss. 376, s. 347; **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 197-200; *Minhâc*, **c.** 7, s. 37.

H) Ehl-i Bid'at, açık ve net delîlleri bir kenara koyup, akıllarına ve şehvetlerine uygun olan delîllere tutunurlar. Bunlardan Kur'ân-ı Kerîm'de, "**Kalplerinde şüphe bulunup da fitne aramak ve te'vîline gitmek için Kur'ân'ın müteşâbihine uyanlar**.." şeklinde bahsedilmiştir. [407]

I) Ehl-i Bid'at, şehevî arzularını, şer'î delîl yerine koymuştur.[408]

J) Aslında dînî olmayan şeyleri dindenmiş gibi gösterirler. Bu kişiler dinde yeri olmayan itikâd ve inançlar üretir ve îmânın ancak bu prensiplere inanmakla tamamlanacağını iddiâ ederler. [409]

K) Ehl-i Bid'atin sözlerinin temeli yalandır. Çünkü onlar, ne Kur'ân'da ne de Sünnet'de mevcût bulunan lafızlar üretirler. Bu lafızlar mücmel (=kısaltılmış) ve müteşâbih (birbirine benzeyen karışık sözler) dir. Bunları Kur'ân ve Sünnet'de bulma imkânsız olduğu gibi **Selef** imâmlarının sözlerinde bulmak da imkânsızdır. Çünkü, bu **mücmel** ve **müteşâbih** lafızların her milletin kendi dilinde çok farklı anlamları vardır. **Meselâ, mütehayyiz, mahdûd, cisim, mürekkeb** v. b. lafızlar bunlara örnek gösterilebilir.[410]

L) Hadîsçiler'in ittifâkına göre, ehl-i bid'at Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını nefyedip, İlim, Kuderet ve **Kelâm** sıfatı üzerinde cidâl ve münâkaşa kapısı açan, bunları aslına uygun olmayan mânâlara ve kendi heveslerine göre, te'vîl ederek sapan **Kelâmcılar**dır. [411]

M) Bid'at ehli kimseler cemâatten ayrılmışlardır. Cemâatin kimler olduğu hususunda dört görüş ileri sürülmüştür.

a / Ehl-i İslâm'ın büyük kalabalığı (sevâd-a'zam) .

b / Müctehid Âlimler Cemâati.

c / Sadece Sahâbe cemâati.

---

[407] **Âl-i İmrân** : 7; Ayrıca, **bkz., eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 41-42, 99-100; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 157; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 261.

[408] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 20; **c.** 5, s. 250-256; **c.** 6, s. 306; **c.** 7, s. 413; **İzmirli**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 97; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 261, 308-309.

[409] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 233; **c.** 7, s. 294; *Minhâc*, **c.** 4, s. 537; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 288-299; **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 37-38; **Şeltût**, *A.g.mak.*, s. 13, 14-15; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 163.

[410] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 260, 274, vd., 433, vd.; **c.** 13, s. 304-305; **c.** 15, s. 336; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 395; **c.** 5, s. 390; **İbn Abdi'l-Berr**, *Câmi'ü Beyâni'l-İlm*, s. 336-350, 360-383, 385-397, 415-439, 498-505, 507-513.

[411] **İbn Abdi'l-Berr**, *Câmi'ü Beyâni'l-İlm*, s. 364-365; **Koçyiğit**, *Hadîs Istılâhları*, s. 93; *Münâkaşalar*, s. 253-262.

d / et-Taberî'nin (v. 310/923) tercîhine göre, aynı emîre biat eden Müslüman cemâati.[412]

N) **Bid'atle meşhur olan grupların en temel ve en ayrılmaz özellikleri, onların Selefe uymayı terk etmeleri, onları küçümsemeleridir**. Onlar ya delîlleriyle **Selefe** söverler, ya fâsıklıkla suçlarlar, ya tekfîr ederler ya da onların öldürülmelerini helâl sayarlar. Bu da onların aşırı derecede Sünnet'e düşman olmalarından kaynaklanmaktadır. [413]

O) Bundan dolayı her **bid'at ehli** kimse **sapık** sayılmıştır. Ama her fâsık **bid'at ehli**nden sayılmamıştır. Çünkü **bid'at** -her ne kadar da inanç sağlam olsa bile- yine amellerde fesadı gerektiren bir durumdur. Yalnız şunu da vurgulamak gerekir ki, buradaki **bid'at**, kişiyi İslâm dâiresinden çıkaran **bid'at**tir. Öyleyse, her **bid'at**, fısktır, dalâlettir. Ama her fısk ve dalâlet asla **bid'at** değildir. Gayesi fitne, nifak ve dinden döndürme olan kimselerin **bid'atler**i fısktır, dalâlettir. Ama hakkı bulma, hakkı savunma, bilerek Hz. Peygamber'e karşı çıkmama olan kimse, gâyesine göre, mahzûrlu sayılırlar. [414]

P) Her **bid'at ehli** kimsenin fâsık olmasından ötürü, **bid'at ehli kimseler, masîyet ehli kimselerden daha şerlidirler. Çünkü masîyet ehli kimseler, işledikleri şeylerin günâh olduğunu bilir ve tövbe etmeyi her zaman hatırlarlar**. Bundan dolayı Süfyan-i es-Sevrî gibi âlimler "***Bid'at**, şeytana günâhlardan daha sevimlidir. Çünkü **bid'atlerden** tövbe edilmez, ama günâhlardan tövbe edilebilir.*"demişlerdir. **Gerçekten de bid'atçi, yaptığı şeyleri dindenmiş gibi görür ve bid'atleri kendisine güzel görünür**. Çünkü şeytan, amellerini, Âyette belirtildiği üzere ona güzel göstermiştir.[415]

R) **Bid'at ehli** kimselerin, bu durumları devam ettiği müddetçe, Hadîste de belirtildiği üzere, Allahü Teâla ne namazını ne orucunu ne sadakasını ne de dîğer ibâdetlerini kabûl eder. Demek ki, **bid'at ehli** kimselerin yaptığı her şey, tamamen boş şeylerdir. [416]

---

[412] **Bkz.**: **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 448-452; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 156; **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.**2, s.22.

[413] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 153-156; **c.** 35, s. 69-70.

[414] Daha geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Salâh**, Osman b. Abdurrahman, *Fetâvâ İbn Salâh*, (*Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye* içinde bulunan 3. Risale), **c.** 4, s. 38; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 112; **İzmirli**, *A.g.e.*, s. 115-117; **İbn Teymiyye**, *İktizâ*, s. 282, 290-291.

[415] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 11, s. 472-475; **c.** 14, s. 467-468; **c.** 20, s. 103-105; *Tuhfetü'l-Irâkıyye fî A'mâli'l-Kalbiyye*, (*Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye* içinde 4. Risale), **c.** 4, s. 5; *İktizâ*, s. 290; **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 106.

[416] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Mâce**, *Mukaddime*, bab : 7, Had. No : 49-50; **el-Münâvî**, *A.g.e.*, s. **c.** 1, s. 72; **İbn Hüsameddin**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 110-111; **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 1, s. 79; **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 21.

1. 2. 3. BİD'AT EHLİ'NİN RİVÂYETİ

Bu konu, Hadîs âlimleri arasında oldukça uzun tartışmalara sebep olmuş bir konudur. **Bid'at ehlinin Hadîs rivâyetini kabûl edenler olduğu gibi, reddedenler de olmuştur**. Bunun yanında belli şartlara bağlayıp, **bid'atçi**leri farklı kategorilere koyarak, duruma göre, değerlendirmelere tabî tutanlar da bulunmuştur.

Bilindiği üzere, Hadîs rivâyet eden kişiler, Hadîs ilmi kriterlerine göre çok ince değerlendirmelere tâbî tutulmuş, herkesin Hadîsi makbûl sayılıp alınmamıştır. Bu dalda mütehassıs olan kimseler, Hadîs rivâyet eden her şahsı tek tek ele alarak, hal, hareket, söz ve davranışlarına göre, çeşitli tenkîtlere tabî tutmuş ve her râvîyi çok yoğun bir incelemeden geçirmişlerdir. İşte bu tenkît sebeplerinden biri de, **Hadîs rivâyet eden şahsın, bid'ate nispet edilip bid'atle suçlanması ve onun bid'at ehlinden sayılmasıdır**.

Hadîs rivâyet eden kişi eğer bid'at ehli biriyse, sahip olduğu **bid'a**tten dolayı taşımış olduğu itikâd ve **inancı, onu ya küfre götürecek boyuttadır veya küfre götürmese bile fâsık yapacak mâhiyettedir**.

Bu iki halden birincisinde, **yâni râvînin, itikâdından dolayı küfre nispet edilmesi halinde**, böyle bir râvînin Hadîsi, **Hadîsçiler nazarında makbûl sayılmamıştır**. Lâkin bazı **Hadîsçiler**in burada farklı görüşü vardır. Onlara göre, ***bu pozisyondaki biri râvî, din dışı inançlarının yaygınlaşması ve benimsenmesi için yalan söylemenin meşrû olduğuna inanmıyor ve helâl olmadığını kabûl ediyorsa***, *bunun bu inancı herkes tarafından kesinkes bilindiği zaman, böyle* ***bid'atçi*** *bir râvînin rivâyetleri kabûl edilebilir. Zîrâ, şurası muhakkaktır ki,* ***herhangi bir bid'ati sebebiyle tekfîr damgası yiyen râvînin rivâyetinin reddedilmesi gerekli değildir.*** *Eğer böyle olsaydı, o zaman her gurup, muhâliflerini* ***bid'atçilikle*** *suçlar, çok defa da iddiâsında mübalağaya kaçarak ortada tekfîr edilmemiş kimse bırakmaz ve hiç bir kimseden hiç bir şey rivâyet edilemezdi*. Bu yüzden bu iddiâ sahiplerine göre, ***rivâyeti reddedilecek bir râvînin***, (mücerred bir iddiâ ile küfür isnadında bulunulmasından ötürü değil de) ***dinde tevatür yoluyla sâbit olan ve zarûrî bilinmesi lâzım gelen bir şeyi alenen inkâr etmiş olması ve aksine inanması*** *lâzımdır. Bu vasıfları taşımayan bir râvînin, rivâyetinin kabulü için bir engel yoktur. Hele de, böyle bir râvînin,* ***bid'atleri olmasına rağmen, sözünde güvenirliği varsa***, *o zaman haydi haydi kabul edilebilir.*

İkinci halde, **yâni râvînin, bid'ati tekfîri gerektirmeyen durumda, çeşitli görüşler vardır**. Bazılarına göre, *bunların rivâyetleri mutlak red olunur. Çünkü böyle bir kimseden rivâyette bulunmak, o kimsenin tanınmasına ve mezhebinin propaganda edilmesine yol açar. Bu sebepten dolayı böyle kimselerden hiç bir şey rivâyet etmemek gerekir.*

Diğer birtakımlarına göre, ***yalanın helâl olduğuna inanmayan bid'atçinin*** *rivâyetinin kabul edilmemesi gerekir.*

Bazı kimselerde ***bid'atçi, rivâyetleriyle kendi bid'atine dâvet etmeyi gâye etmedikçe*** *ondan Hadîs rivâyet edilebileceğini* söylemişlerdir. Onlara göre, ***bid'ate dâvet etmek, bid'atleri övmektir. Bid'atleri*** *övmek ise, başka rivâyetler ortaya koymağa ve rivâyetleri tahrîf etmeğe yol açar*[417]

Yukarıdaki görüşlerin tümünü **Hatîb el-Bağdâdî**'den hareketle şöyle özetlemek mümkündür.

Âlimler, bu konuda dört farklı görüşe ayrılmışlardır

Birinci görüş*: **Ehl-i hevâ denilen bid'at ehli*** *kimselerin rivâyetleri hiç bir sûrette kabûl edilemez. Çünkü bunlar, taşımış oldukları kanâatlerinden dolayı ya kafîrdir veya fâsıktır. Kafîrin ve fasığın rivâyeti ise asla kabûl edilmez, reddedilir.* ***Bu görüş İmâm Mâlik'in görüşüdür.***

İkinci görüş*: yukarıdaki görüşün tam zıddıdır. Bunlara göre, kabûl şartlarını taşıdığı sürece,* ***bid'at ehlinin*** *rivâyeti kabûl edilir. Bunlara,* ***Ehl-i Sünnet'e muhâlefet*** *ettiklerinden dolayı rivâyetlerinin reddedilmesi muamelesi yapılmaz. Zîrâ, Müslümanlar'ın çoğunluğuna mensûp olan bir şahsın rivâyet ettiği bir şeye aykırı olan bir rivâyet red olunacak olsa, o zaman ortada hiç bir şey kalmamış olacaktır. Bu* ***görüş ise ehli Kıbleden hiç bir şahsı tekfîr etmeyen Kelâmcılar'ın görüşüdür.***

Üçüncü görüş*: Bütün* ***ehl-i bid'ate*** *mensûp kişiler, aynı derecede değildirler. Bunlardan* ***kendi görüşlerini paylaşanlar lehine yalan söylemeyi helâl sayan Râfizîler'in bir kolu olan Hattâbiyye*** *mezhebine mensub* ***bid'at*** *ehli kişiler bulunduğu gibi,* ***yalanı helâl saymayan bid'at*** *ehli kişiler de vardır. Eğer* ***bid'atçi,*** *yalanı helâl kabûl ediyorsa bu şahsın rivâyetleri reddedilir. Çünkü bu şahsın rivâyetlerine yalan kattığından emin olunamaz. Yok eğer yalanı harâm kabûl*

---

[417] **Krş.: Koçyiğit**, *Hadîs Istılahları*, s. 63-64, 90-93, 112-113.

ediyor, helâl saymıyorsa bu şahsın rivâyetleri, rivâyet şartlarını taşıdığı müddetçe kabûl edilebilir. Bu görüş de ***İmâm eş-Şâfi'î, İbn Ebî Leylâ*** *(v. 148/765)* ***ve İmâm Ebû Yûsûf*** *(v. 182/798)* ***'un görüşüdür.***

Dördüncü görüş*: Bizler,* ***bid'atlerini*** *propaganda yapıp, kendine taraf toplamağa çalışan* ***bid'atçiler*** *ile, propaganda yapmayıp kendi halinde olan koyu bir* ***bid'atçiyi*** *birbirinden ayırt ederiz. Eğer* ***bid'atçi*** *propaganda yapan cinsten olursa bu tür şahsın rivâyeti red olunur. Çünkü böyle durumlarda, onun rivâyet ettiği şeyleri rivâyet ederek, kendi* ***bid'atlerini destekleyici rivâyetleri yayma endişesi*** *vardır. Zîrâ, propagandacı* ***bid'atçilerde****, kendi* ***bid'atlerini*** *yayma, onları terviç etme gayreti olduğundan, her fırsatta, rivâyetlerine bu görüşlerini sokma ihtimâli çok yüksektir. Fakat propagandacı olmayan pasif* ***bid'atçide****, böyle bir durum yoktur. O, görüşlerini etrafa yaymağa çalışmayan* ***kendi halinde koyu bir bid'atçidir.*** *Böyle bir şahısta,* ***bid'atlerini*** *etrafa yayma gayreti olmadığından dolayı, rivâyetlerine yalan sokma düşüncesi bulunmaz. Dolayısıyla böyle korku bulunmayan* ***bid'atçilerin*** *rivâyetleri, kabûl şartlarını taşırsa kabûl edilir.* ***Bu görüş de Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür.*** [418]

1. 2. 4. BİD'AT EHLİ'NİN TEKFÎRİ

Tekfîr problemi, özellikle itikâd sisteminin en önemli meselelerinden biridir. Hatta sâdece itikâdî alanda değil, amelî ve hukukî alanlarda dahi oldukça önemli bir yere sahiptir. Zîrâ, tekfîr problemi, İslâm'ın oldukça erken devirlerinde baş gösteren ve Müslümanlar arasında çokça kan dökülmesine sebep olan bir meseledir.

Tekfîr meselesi, önemlidir. Zîrâ, bir Müslüman'ı veya Müslüman olduğu sanılan bir kimseyi küfre nispet etmek, ya da onun îmân dâiresinden çıktığını söylemek, o kişinin hem dünyasına hem de âhiretine yönelik birtakım yeni ve farklı hükümlerin varoluşundan bahsetmek demektir. Nitekim **el-Gazzâlî**'nin de dediği gibi ***Tekfîr*** *in mânâsı bir kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağına dâir âhiretteki durumundan, onu öldüren şahsa kısas gerekmeyeceğinden, Müslü-*

---

[418] **Hatîb el-Bağdâdî**, *el-Kifâye*, s. 120-121; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 91; Ayrıca, konu hakkında daha detaylı bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 62-63, 65-66; **c.** 3, s. 502; **c.** 5, s. 87; **c.** 7, s. 52-53; **ez-Zehebî**, *Mîzanü'l-İ'tidâl*, **c.** 1, s. 3; **İbn Kayyim**, *İ'lâm*, **c.** 4, s. 97; **es-Suyûtî**, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, I (iki cüz halinde tek cilt), Tah. : Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, Dârü'l-Küttâbi'l-'Arabî, 1993, **c.** 1, s. 275-285; **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 262-271; ***Hadîs Istılahları***, s. 90-93, 112; **Demirci**, *A.g.mak.*, s. 73-79; **Naim, Ahmed**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 319-324; Ayrıca, metinde geçen **Hattâbîyye'ye ait bilgi için bkz.**, **el-Bağdâdî**, Abdulkahir, *el-Fark*, **s.** 191-193; **Koçyiğit**, ***Hadîs Istılahları***, s. 91, dip. no : 288; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 62, dip. no : 2; **c.** 2, s. 50, dip. no : 6.

man bir kızla evlenmesinin mümkün olmayacağından, canının ve malının helâl olduğundan ve buna benzer dünyaya ait diğer hükümlerden haber vermek demektir. [419]

Durum böylesine ciddî, böylesine nazîk ve fevkalâde ağır hükümler taşımasına rağmen, tarihte fırkalar arası çok yoğun tartışma ve münâkaşaların yaşandığı dönemlerde, **el-Gazzâlî**'nin de ifâde ettiği gibi *fırkalar, bu konuda çok aşırı giderek ve taassuba girerek, mensûp oldukları fırkaların dışında kalan herkesi tekfîr etmekten çekinmemişler* [420] tekfîr işini, muhâliflerine karşı âdeta bir silâh olarak kullanmışlardır. Hatta tarihî kaynaklara baktığımızda, iş bu kadar ciddî olmasına rağmen, insanların birbirlerini aslî konular bir tarafa hiç de dînî inanç ve itikâd bakımından önemi olmayan çok önemsiz bir meselede dahi tekfîr etmekten çekinmediğini ve çok cesur bir şekilde önüne gelen herkesi tekfîr ettiğini müşâhede edebilmekteyiz. Yine **el-Gazzâlî**'nin ifâdesiyle, *bu şekilde aşırı gidenlere göre, **Küfrün ölçüsü** sanki **bağlı bulunduğu fırkaya muhâlefetmiş gibi telakkî edilmekte, Meselâ, el-Eş'arî** Mezhebi'nden bir karış bile olsun sapma küfür, çok küçük bir konuda ona muhâlefet, sapıklık ve zarar olarak algılanmaktadır.* [421] Hatta bundan da daha enteresan olanı, **Hâricîler, Şî'a** ve **Mu'tezile** gibi bazı fırkaların bir kısım alt kollarının birbirlerini **tekfîr** etmeleridir. [422]

Halbuki, bu davranışlar, Hz. Peygamber'in tâkip ettiği metoda aykırı olduğu gibi, aynı zamanda İslâm'ın iki temel kaynağı olan kitab'a ve Sünnet'e de aykırıdır. Nitekim, **Resûlüllah'ın hayatı ve Hadîsleri iyice tetkîk edildiğinde onun belirli insanları tekfîr etmediği, sâdece tayin edilmemiş tipleri ve davranışları tekfîr ettiği**, çok net bir şekilde görülebilir. [423]

Tarihte ilk defa **Hâricîler hareketiyle başlayan bu tekfîr müessesesi**nin doğurduğu vahim sonuçları gören **İbn Teymiyye**, bu meseleye parmak basmakta ve bu pervasızlığın önüne geçmek istemektedir. O, her ne kadar da asırlardan beri **önüne gelen herkesi tekfîr eden bir tip olarak algılanmış** ise de, bu yanlış kanâatlerin ve izlenimlerin tersine o, bir özelliğe sâhip olmaktan şiddetle kaçınmış ve **tekfîr hususunda ihtiyâtı elden bırakmamıştır**. **Meselâ**, tarihte pek çok âlim, Hz. **Muâvîye** hakkında bir şeyler atıp tutmasına rağmen o, Hz. **Muâvîye**'ye Sahâbe hassasîye-

---

[419] **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983, ss. 166, s. 155.

[420] **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 155.

[421] **el-Gazzâlî**, *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zındıka*, Tah. : Süleyman DÜNYA, 1. bs., Mısır, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1961, ss. 222, s. 127; **Yavuz**, *A.g.mad.*, s. 503.

[422] **Bkz.**: **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 15-22.

[423] **Krş.**: **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 271-272; Ayrıca, hangi nevi davranışların ve şahsiyetlerin Hz. **Peygamber tarafından tekfîr edildiğine** dâir bilgi için **bkz.**, **Weinsinck**, A. J, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, I-VII, Leiden-Brill, 1936-1969 baskısından ofset, " **K-f-r** " maddesi.

tiyle yaklaşmış, hatta Hz. **Muâvîye**'nin oğlu olan **Yezîd**'e dahi çok ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. [424] Hatta o, **Mecmû'uFetâvâ** isimli eserinde açıkça şunu îlân eder. "***Ehl-i Sünnet, Hâricîler'in yaptığı gibi Ehl-i Kıbleyi sırf büyük günâh işlediklerinden dolayı tekfîr etmezler. Aksine ma'siyetlere rağmen din kardeşliği devam eder.....Onlar, fıskı zâhir olanları büsbütün imansız sayarak ebedî cehennemde kalacağını da söylemezler****. Mu'tezile ise, böylelerini imansız sayarak sonsuza kadar cehennemde kalacakları görüşündedirler.* ***Halbuki, fâsık, iman dâiresi içindedir****."*[425] "*.....Benimle beraberliği olanlar da bilirler ki,* ***ben dâima herhangi bir kişiyi tekfîr etmekten, fâsık ve âsî damgası vurmaktan en çok sakındıran biri olmuşumdur. Ancak, dîne karşı çıkanın, ya kâfir ya fâsık veya âsî olacağı hususunda, Peygamberî bir delilin aleyhinde sâbit olduğu açıkça bilinirse, o başka. Ben, bu ümmetin hatasının Allah tarafından bağışlanmış olduğunu ikrâr ediyorum****. Bu af, hem haberî-kavlî meselelerde, hem de amelî meselelerde söz konusudur"*[426] "*.....****Bir Müslûman'ı, işlediği bir günâh ve yaptığı bir hata sebebiyle tekfîr etmek câiz değildir. Nitekim Kıble ehli olan Müslûmanlar'ın ihtilâf ettikleri meselelerde de durum aynıdır****."* [427]

Demek ki, bu ifâdelerinden, **onun, herkesi tekfîr eden bir tip olmadığı** gâyet net gözükmektedir.

Onun üzerinde durduğu en önemli şey, tek bir cümle ile özetlenecek olursa: **Sahâbe, Tâbî'în, Etbe'ü't-Tâbi'în ve ondan sonra gelen Selef-i Sâlihîn'e ta'zîmde kusur eylememek ve onların inançlarından ve yaşayışlarından dışarı çıkmamaktır**. Bütün eserlerinde, gayret ettiği tek nokta budur. Nitekim **onun muayyen şahısları tekfîr ettiği pek azdır. Tekfîr ettiği şahıslar, Selef inancı dediği, Sahâbe ve ondan sonra gelen Tâbî'în ve Etbe'ü't-Tâbî'în ile mücteheid imâmlar'ın üzerinde birleştikleri dinin aslî prensiplerini açıkça inkâr eden ve bu inancını davranışları ile ortaya koyan şahıslardır. Yoksa o, delîlsiz, mesnetsiz ve tamamen şahsî garaz ve maksatlarına aykırı düşen keyfî bir tekfîre başvurmamıştır. Onun tenkît ettiği, tekfîr ettiği, fıskla suçladığı her meselede, mutlaka Kitap'tan, Sünnet'ten, Selef'ten ve güvenilir kaynaklardan delîli mevcûttur**.

---

[424] **İbn Teymiyye**'nin **Mu'âviye hakkındaki görüşleri** için **bkz.**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 431, 452, 453, 454, 457, 458, 459, 466, 467, 477, 478, 527; **c.** 10, s. 356, 357; **c.** 25, s. 306; **c.** 35, s. 19, 25, 26, 58-66, 67, 74-79; Ayrıca, **Yezid hakkındaki görüşleri** için **bkz.**, *Mecmû*, **c.** 3, s. 409-414; **c.** 4, s. 454, 455, 473-506; **c.** 10, s. 356, 357; **c.** 35, s. 64.

[425] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 151.

[426] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 230.

[427] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 282.

Dolayısıyla onun mantığında **herkesi delîlsiz ve hüccetsiz tekfîr etme** bulunmamaktadır. Zîrâ, ona göre, "***Küfür ve fısk gibi kavramlar, şer'î hükümlerdir. Bunlar Kitap ve Sünnet'ten bağımsız olan aklın bileceği hükümler değillerdir. Zîrâ, kafir, Allah ve Resûlû'nun kafir dediği kimseler olup aynı şekilde fâsık da Allah ve Resûlû'nun fâsık ilân ettiği şahıslardır. Nitekim mümin ve Müslüman da yine Allah ve Resûlû'nun Müslüman dediği kimselerdir....*** "***Yâni bunlar şer'î meselelerdir, aklî meseleler değildir. Dolayısıyla kişi, hesap, tıp ve çetrefilli kelâmî meselelerde hatâ etmek ile tekfîr olunamaz, akıl ile ortaya konan prensiplerde ve öncüllerde insanlar küfre nispet edilemezler.*** [428] Yâni <u>kısaca ona göre</u>, ***bu gibi kavramlar, kimsenin tekelinde değildir. İsteyen istediği gibi bu kavramları keyfî arzularına göre, kullanamaz.*** Yine ona göre, ***münâfık olduğu kesinkes bilinmeyen bir Müslüman için, bid'at ve fısk sâhibi olsa bile hakkında mağfiret talebinde bulunmak câizdir.*** [429] ***Günah, ne Hâricîler'in iddiâ ettiği gibi küfrü, ne de Mu'tezile'in görüşlerinde olduğu gibi cehennemde ebedî kalmayı ve şefaatten mahrum kalmayı gerektiren bir şey değildir.*** [430] ***Bundan ötürü, bir kimseyi küfür ile itham etmek kolay bir şey değildir. Küfür, sâdece Allah'ın hakkıdır, insanların bu konuda hiç bir yetkileri ve selahîyyetleri yoktur. Karşıda bulunan muhâlifin seni tekfîr etse bile senin onu tekfîr etmeye hakkın yoktur. Eğer böyle olsaydı, faraza kişinin zevcesiyle zina yapan kimsenin, zevcesinin namusuna dokunmak, bizim Peygamberimize söven Hıristiyan'dan dolayı, Hz. Îsâ'ya sövmek gibi haramlarla mukâbelede bulunmak da câiz olurdu. Bunlar kesinlikle câiz değildir. Çünkü bunların cezâsını sâdece Allahü Teâla tayin eder ve bu hak sâdece ona aittir.*** [431]

<u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, ***muayyen bir şahsın cehennemde olduğuna şehâdetlik edemeyiz. Çünkü kişinin tövbe etme imkânı vardır. Ya da onun sevâpları günâhlarını ortadan kaldırabilir. Veya musîbetler nedeniyle o kişinin günâhlarını Allahü Teâla mağfiret etmiş olabilir. Hatta maksadı Allah'a ve Resûlü'ne uymak olup da, Allah'a ve Resûlü'ne îmân eden ama doğruyu bilmediğinden dolayı hatâya düşen bir kimsenin, kasten günâh işleyen âlime göre âhirette Allahü Teâla tarafından mâzûr sayılacağı daha uygun olur. Böyle bir âlim, azabı hak etmiş olabilir ama, diğeri kasten günâh işleyen değildir, sâdece hatâlıdır. Allahü Teâla ise bu ümmetin unutmasından ve hatâlarından meydana gelen günâhlarını bağışlamıştır.***

---

[428] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 93-94.
[429] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 235; *Mecmû'*, c. 3, s. 283.
[430] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 239; *Mecmû'*, c. 3, s. 282.
[431] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 244.

Bundan ötürü ***ilim ehli kimselerin en övülen yâni bid'at ehli olan kimseleri -eğer bunların halleri iyice bilinemiyorsa / tekfîr ile suçlamamak, sâdece hatâlı olduklarını söylemektir.*** [432]

İbn Teymiyye'ye göre, "***Kişilerin birbirlerini tekfîr etme âdeti"ehl-i bid'atin en büyük ayıplarındandır. Bu âdet kesinlikle hakka uymayı gâye edinen ilim ehli kişilerin özelliği olamaz.*** Çünkü onun deyişiyle ***Ehl-i Sünnet***, *Müslümanlar'ın en seçkinidirler. Onlar, iyilik etme hususunda insanların en hayırlısıdırlar.* ***Ehl-i Sünnet***, *Peygamber'in getirmiş olduğu hak şeylere uyar,* ***ehl-i bid'atin*** *yaptığı gibi muhâliflerini tekfîr etmezler. Çünkü onlar, hakkı en iyi bilen, mahlûkâta en merhametli olan kimselerdir.* [433] *Ama* ***Râfıza*** *ve dîğer* ***bid'at ehli*** *kimseler böyle değildir,* ***onlar îmân ve amelî sâlih işleyen kimselerin sâdece kendiler olduğunu iddiâ eder,*** [434] ***kendilerinin icat etmiş oldukları sözlere ve davranışlara uymayanları tekfîr eder*** *ve onu, dînin gereklerinden gibi göstermeğe gayret ederler. Halbuki,* ***Ehl-i Sünnet*** *böyle değildir. Onlar, ne dinde yeni şeyler icat eder ne de ictihâdlarında hatâ edenleri tekfîr ederler. Bid'at ehli kişiler, kendilerini tekfîr edip, kanlarını helâl saysalar bile, yine onlara olan tavırları değişmez. Nitekim Sahâbe de aynı şeyi yapmış,* ***Hz. Osman****'ı,* ***Hz. Ali****'yi ve bu ikisinin taraftarlarını tekfîr edip, onların kanlarını helâl sayan* ***Hâricîler****'i asla tekfîr etmemiştir.*[435] *Öyleyse, gurupların, kişilerin birbirlerini tekfîr etmeleri çirkin görülen* ***bid'atler****dendir. Eğer bir* ***bid'at ehli*** *gurup, dîğer bir grubu tekfîr ederse, her ikisi de kafîr olmuş olur. Bu durum* ***bid'at ehline*** *has bir özelliktir.* ***Ehl-i Sünnet****'e yakışan şey,* ***insanları hatâlarından dolayı birbirini tekfîr etmemektir.*** *Zîrâ, Kur'ân, insanların, hatâlardan dolayı mesul tutulamayacağını bildirirken,* [436] *ne Sahâbe topluluğu ne de dîğer imâmlar, Sünnet'e muhâlif görüş ortaya koyup hatâya düşen kimseleri tekfîr etmemişlerdir.* [437]

Dolayısıyla **İbn Teymiyye'ye göre**, *gâyesi hakkı aramak olan ve Resûl'e uymayı hedef edinen kimse, ictihâd edip de ictihâdında yanılacak olursa, bu kimse mâzûr sayılır, tekfîr edilmez.* [438] *Çünkü görüşlerinde hatâya düşen te'vîl ehli kimse, gâyesi hakkı arayıp bulma olduğu müddetçe, kitap ve Sünnet'in bildirdiğine göre, hatâları mağfiret olunur. Bu konuda en iyi örnek* ***Bakara Sûresi****'nin en son Âyeti'nde bulunan "****Rabbimiz! Unutursak, yada hatâ edersek***

---

[432] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 250-251, 295-296; Ayrıca, **bkz.**, *Mecmû'*, **c.** 10, s. 372; **c.** 23, s. 345.
[433] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 158; *Mecmû'*, **c.** 16, s. 96.
[434] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 263.
[435] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 94-95.
[436] **Bakara** : 286; **Ahzab** : 5.
[437] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 7, s. 684-685; **c.** 16, s. 96.
[438] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 10, s. 371-372; **c.** 16, s. 96; *Minhâc*, **c.** 5, s. 239; *İktizâ*, s. 282, 291.

bizi günâhlarımızdan ötürü sorguya çekme"[439] *emridir. Ayrıca bu konuda Hadîste de pek çok örnekler mevcûttur.* [440]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Selef*** *birçok meselede ihtilâf etmiş, ancak, hiçbiri bir başkasının kafir, fâsık veya asî olduğuna şehâdet etmemiştir.* [441] *Hatta aralarında savaş olmasına rağmen birbirlerini din düşmanı olarak ilân etmemişler, aksine din dostu olarak kabul etmişlerdi.* [442] *Yine onlar belli bir kişiyi kasdetmeksizin, "Kim şöyle şöyle yaparsa kafir olur"şeklinde mutlak ifâde kullanmışlardı.* [443]

İşte **İbn Teymiyye bundan dolayı tekfîre karşı çıkmıştır**. O bu konuda çizgisini şöyle açıklamaktadır: "*Bütün bunlarla birlikte ben dâima -benimle beraberliği olanlar da bilirler ki- herhangi bir kişiyi tekfîr etmekten, fâsık veya isyânkâr saymaktan en çok sakındıran biri olmuşumdur. Ancak, Allah'ın emrine karşı çıkan birinin aleyhine, Peygamberî bir delîlin şahit olduğu sâbit olmuşsa, bu kimsenin kafir veya fâsık olacağı meselesi başka bir konudur. Ben, Allah'ın bu ümmetin hatâsını bağışlamış olduğunu ikrâr ediyorum. Bu af, hem haberî-kavlî meselelerde hem de amelî meselelerde söz konusudur.*" [444]

İbn Teymiyye'ye göre, ***sırf günâhtan ötürü mümin kul tekfîr edilemez***. Çünkü ona göre, *zina eden, içki içen, namuslu kadına iftirâ eden ve hırsızlık eden kimseler, öldürülmez, sâdece had cezâsı uygulanır. Nitekim âlimlerin çoğunluğuna göre, de, eğer bu gibi büyük günâhları işleyenler, kafir olsaydı, o zaman bunların öldürülmeleri gerekirdi. Halbuki, Allahü Teâla öldürülmelerini emretmemiş, onları müminlerden kabûl etmiş ve sâdece had cezâsı ile cezâlandırılmalarını emretmiştir. Hal böyle iken, her kim* ***bunların kafir olduğunu iddiâ ederse****, o kimse Kur'ân'a ve mütevâtir Sünnet'e muhâlefet etmiş olur.* [445] ***Zîrâ, Selef, Kıble ehlinden günâhkâr kimselerin mutlaka cehenneme gireceği, ama sonunda oradan çıkacağını söylemişlerdir.*** [446] ***Ayrıca Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşüne göre, İslâm'a mensûp olan fâsıklar, Hâricîler'in ve Mu'tezîle'nin iddiâ ettiği gibi cehennemde ebedî kalmayacaklardır.*** *Bunlar, din, ibâdet ve îmân yönünden kâmil kişiler değillerdir. Cezayı hak ettirecek günâhları olduğu gibi,*

---

[439] **Bakara** : 286.

[440] **Bkz.: İbn Teymiyye,** *Minhâc*, **c.** 4, s. 452-458; *Mecmû'*, **c.** 3, s. 283-284.

[441] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 229-230.

[442] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 284.

[443] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 230.

[444] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 229.

[445] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 4, s. 307; **c.** 20, s.. 96; **c.** 23, s. 345; *Minhâc*, **c.** 5, s. 292-293.

[446] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 7, s. 501-504.

sevaba erdirecek de haseneleri vardır. [447] ***Dolayısıyla fıskı zâhir olan kimseler, büsbütün îmânsız olup ebedî cehennemde kalmayacaklardır.*** [448]

İbn Teymiyye'ye göre, ***kişiyi küfre götürmeyen sebeplerden biri de cehâlettir.*** O, *"**Resûlüllah**'ın bir sözünü yalanlamak, tekfîr anlamını taşıyorsa da, kişi, daha yeni Müslüman olmuş veya uzak bir çölde yetişmiş olabilir. Aleyhine bir delîl ve gerekçe bulunmadıkça, böylelerin bir şeyi inkâr etmeleri, tekfîrlerini gerektirmez. Kişi bu Naslar'ı işitmemiş veya işitip de kendince sâbit olmamış veya elinde başka bir delîl var da bazı Naslar'ı te'vîl etme durumuna gitmiş olabilir. Bunlar hatâ etmişlerdir."* [449] demektedir. Demek ki, o, **cehâleti ve** -yukarıda da denildiği gibi- **te'vîli, kabûl edilebilir mâzaret saymaktadır.** Fakat **o, şu durumları asla mâzaret kabûl etmez ve küfür sayar:**

A) ***Dînde bilinmesi zarûrî olan mütevâtir haberleri ve üzerinde icmâ bulunan bir şeyi inkâr etmek.*** *(her alanda)*

B) ***Şerîatın getirmiş olduğu îmânın ve İslâm'ın temel esaslarına îmân etmemek.***

C) ***Helâl olan şeylere harâm, harâm olan şeylere helâl demek.*** [450]

Günahkârlar hakkında bu görüşlere sahip olan **İbn Teymiyye, bid'at ehli olan fırkaları da tekfîr etmemiş, yalnızca dalâlette saymıştır.** **Ona göre**, *onlar Kur'ân'ın getirdikleri şeyleri inkâr etmemiş, sâdece te'vîl ve tefsîrde hatâya düşmüşlerdir.* Bundan ötürü **İbn Teymiyye** onları, sâdece ***bid'at, zeyğ, sapıklık ve dalâlet ehli*** saymıştır. Ona göre, ***bu fırkalar "fırak-ı dâlle" dir, ama, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'tandır.*** [451]

Ona göre *bu konuda iki görüş vardır :*

A) ***Birinci görüş* : *Cehmiyye'yi kafîr kabûl edip, Cehmiyye'nin dışındaki diğer bid'at ehlini, fâsıklar ve âsiler menzilesinde "vaîd ehli" olarak kabûl eden görüş***tür. *Bu görüşte olanlar, "**Onlar cehennemdedir**."sözünü ise, yetim malı yiyen ve benzeri diğer günâhları işleyen kimseler hakkında vârid olan **vaîd Âyetleri** gibi değerlendirmektedirler.*

B) ***İkinci görüş* : Cehmiyye**'yi *de bu fırkalardan kabûl edenlerin görüşüdür. Bunlarda yine kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadır.*

---

[447] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 7, s. 679.
[448] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 3 s. 151-152.
[449] **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, c. 3, s. 231, 354; c. 28, s. 468-470.
[450] **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, c. 1, s. 106-109; c. 20, s. 90, vd.

*a / Birinci gurup: Bunların tümünü **kafir** kabûl eder. Bunlar, **mûteahhirûn Kelâmcılar**'ı ile **imâmlardan** oluşmaktadır.*

*b / İkinci gurup: **Bid'at ehlini günâhkârlar** zümresine ilhak edip, **bid'at ehlinden** hiç bir şahsı **tekfir etmezler**. Bunlara göre, "**Ehl-i Sünnet**, nasıl ki hiç kimseyi tekfir etmemeyi temel prensip olarak kabul etmişse, tıpkı bunun gibi hiç kimseyi bir **bid'at** sebebiyle de tekfir etmez."*

İbn Teymiyye bu iki grubun görüşlerine itiraz eder ve **birinci guruptakilere şöyle cevap verir**:

*"**Selef ve imâmlar, tafdîl** [452] **görüşünü benimseyen Şî'a, Mürci'e ve benzerlerinin tekfir edilmemesi konusunda ihtilâf etmemişlerdir. İmâm Ahmed'den gelen rivâyetler de bu doğrultudadır. Yalnız onun mezhebinin esaslarına aykırı olarak ashâbı arasında "Bütün bid'at ehlinin tekfir olunacağı "nı nakletmiş iseler de, bu görüş hem İmâm Ahmed'in dayandığı şeylere, hem de şerîate atfedilmiş bir yanılgı olmaktadır.***

İbn Teymiyye, ikinci grubun görüşlerine de şu itirazı yapar :

*"**Selef**'ten ve imâmlardan intikal eden sahîh rivâyetler, **İlâhî sıfatları inkâr eden hâlis Cehmiyye'nin tekfiri** konusunda, birtakım lafızların kullanıldığına işâret etmektedir. **Hâricîler** ve **Râfızîler'e** gelince; **bunların tekfiri** konusunda İmâm Ahmed ve diğer imâmlardan nakledilen tereddütler vardır. Ama bu kimseler, kaderi ve Allah'ı inkâr eden **Kaderiyye'yi tekfir etmiş**, Allah'ın ilmini ve insanların fiillerini, Allah'ın yarattığını ikrâr edenleri tekfir etmemişlerdir."*[453]

İbn Teymiyye bu ihtilâflı görüşleri aktardıktan sonra, kendi görüşünü de şu şekilde ortaya koyar:

"Bu meselede, ayırıcı söz alarak şu iki esasın zikredilmesi gereklidir:

*A) Dış görünüşü itibâriyle ehl-i salattan olup, görünüşünün aksine hakîkatte kafir olan kişi, ancak ve ancak münâfıktır. Zîrâ, **Resûlüllah**'ın Peygamber olarak gönderilmesinden sonra insanlar üç sınıfa ayrılmışlardır.*

---

[451] **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, **c.** 3, s. 346.

[452] **Tafdîl** : **Hz. Ali**'yi diğer üç halifeden üstün tutmak demektir.

[453] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 351-352.

a / Mümin b / Küfrünü açıkça ortaya koyan kafir c / Küfrünü gizleyen münâfik.

*Durum böyle olunca, **bid'at ehli** kimselerin arasında da zındık münâfıkların olması muhtemeldir. İşte bunlar kafirdir. Böyleleri, **Râfizîler**'le **Cehmîler** arasında çoktur. Bunların reisleri zındık münâfıklardır. Nitekim **rafz bid'atini** ilk çıkaran da bir münâfıktı. Aynı şekilde **Cehmiyye akîdesi'nin aslı** da zındıklık ve nifâk idi. Bu sebepledir ki **bâtınî-felsefeci-Karmatîler ve bunlara benzer guruplardan olan münâfık zındıklar, Râfizîliğe Cehmiyye'ye aralarında bulunan yakınlık dolayısıyla meylederlerdi.***

*Yalnız, **bid'at ehli** arasında bâtınen ve zahîren îmân sâhibi olup da, cehâlet ve zulüm sebebiyle Sünnet'ten ayrılarak hatâlar içerisine düşenler de vardır. Bunlar da fâsıklık veya asî duruma düşmelerine sebep olan bir taşkınlık ve zulüm meydana gelmiş olabilir. Lâkin bunlar, bâzen te'vîl yapmadan dolayı hatâya düştükleri için, hatâları affedilmiş olabilirler. Hatta bütün bunların yanı sıra, bâzen bu kimselerde öyle bir imân ve takvâ bulunabilir ki, takvâları oranında Allah'ın velîsi olma sıfatını dahi kazanmış olabilirler.*

*B) Bir söz veya görüş ve küfür olabilir. **Meselâ**, farzları ve harâmları inkâr gibi. Ama şu da var ki, bu şekilde inkâra varmış olan kişi, henüz yeni Müslüman olmuş veya uzak bir yerde yetiştiği için, İslâm'ın prensiplerine tümüyle ulaşamamış kimse olabilir. İşte bu kimse, bir hususun Hz. Peygamber'e inzal buyurulmadığını bilmediği takdîrde, bu hususu inkâr etmesi sebebiyle kafirlikle damgalanamaz.*

*İşte aynen bunun gibi **Cehmiyye**'nin ortaya attığı birçok şüpheler, îmân sahiplerinden bir çoğuna gizli kalabilir ve onların haklı olduğu zannedilebilir. Bunlar, aslında bâtınen ve zâhiren Allah'a ve Resûlü'ne inanan kimselerdir. Lâkin diğer **bid'at fırkalarında** olduğu gibi, bunlar da kendilerinde ortaya çıkan şüphelerden ve karıştırmalardan dolayı asla kafir olamazlar. Ancak aralarında belki fâsıklar ve âsiler bulunabilir. Ve hata sâhibi oldukları halde, hatâları bağışlanmış olabilir. Ve yine bunlarda da takvâları oranında Allah'ın velî (dost) kulları bulunabilir.* [454]

İşte **İbn Teymiyye'nin bid'at ehli konusundaki görüşleri** özetle bu şekildedir. Görüldüğü üzere o, **bolca etrafa tekfîr savuran biri değil, tam aksine günâhkârlar ve genel anlamda bid'at ehli hususunda, ihtiyatla hareket eden ve çok dikkat gösteren birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, kendisinin titizlikle üstünde durmak istediği şey, Ehl-i Sünnet Akîdesi-**

dir. Ama, eserleri alıp incelediğinde, onun, çeşitli görüşleri çok şiddetli tenkît ettiği hatta tekfîr ettiği de görülebilir. Bu ise sonderece tabîî ve herkesin yaptığı bir iştir. Ama **o, genel olarak ehl-i bid'at'in tekfîr edilmesinden yana değildir. Onun tekfîr ettiği Cehmiyye** ise, zâten pek çok **Ehl-i Sünnet** âlimi tarafından **ehl-i bid'atten bile sayılmamıştır**. Ayrıca o, ***Râfizîler'in arasında zındıkların ve münâfıkların çokluğundan*** *bahseder.* **Çünkü ona göre**, ***onlardan bâtînî Karâmıta zındıklığı çıkmıştır.*** Ayrıca ona göre, ***Râfizîler'de, hiç bir fırkada bulunmayan kötülükler bulunmaktadır.*** Bu yüzden o, **Cehmiyye** ve **Râfıza**'yı amansız şekilde tenkît ve tekfîr eder. Ama ona göre, ***Kaderîler, Hâricîler, Mu'tezilîler ve Mûrcie, Râfıza kadar sapık değildirler.*** Nitekim **İbn Teymiyye**'nin bunlar hakkındaki görüşü ilerde tek tek ele alınıp incelendiğinde, detaylı bir şekilde görülecektir.

İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşleri bundan ibârettir. Bu görüşlerinde onun, diğer âlimlerin görüşlerinden hiç bir farkı bulunmadığını yukarıda ifâde etmiştik. Zîrâ, o, "***ehl-i bid'at'in tekfîr olunamayacağı*** "görüşünü savunurken **onun görüşü, Ehl-i Sünnet'e mensûp olan kelâmcı ve fakihlerin ezici çoğunluğunun tercîhleriyle ile paralellik arz eder**. Çünkü **bu kişiler de, "*ehl-i bid'at'in tekfîr edilemeyeceği*** "görüşü üzerinde ittifâk etmişlerdir. [455] Ve yine bunlarda aynen **İbn Teymiyye** gibi, ***ehl-i bid'at fırkaları****, savundukları görüşlerden dolayı, aslında* ***Ehl-i Sünnet****'e aykırı hareket etmektedirler. Lâkin bunlar, herkes gibi* ***dînin temel inanç esasları*** *olan şeyleri kabûl etmekte, ama,* ***bu inanç esaslarını anlarken ve yorumlarken hatâya düşmektedirler. Bu hatâlar ise kasti hatâlar olmayıp, te'vîlden kaynaklanan hatâlardır. İşte te'vîldeki bu yanlış anlama ve yorumlama onları, İslâm dâiresinden dışarı çıkmaktan kurtarmaktadır. Çünkü bunlar, -bir fayda olsun ya da olmasın- yalanı câiz görmezler. Ancak sâdece te'vîl ile meşgul olmaktadırlar. Tevîlde ise şüphe vardır netlik yoktur. Bunların görüşleri ictihâd durumundadır. Bâtıl oldukları açık olsa bile, elden geldiğince tekfîrden kaçınmak gerekmektedir. Zîrâ, hatâ eden ictihâd ehli kimse ile diğerlerini birbirinden ayırt***

---

[454] **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, c. 3, s. 352-358.

[455] **Krş.: el-Eş'arî**, *A.g.e*, s. 1-2; **et-Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *el-Akidetü't-Tahâviyye*, (İbn Ebi'l-'İzz Şerhi), Tah. : Heyet, 9. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 1988, ss. 574, s. 316; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 287; **İbn Hazm**, Ebû Muhammed 'Ali, *Kitâbü'l-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal*, I-II (beş cüz halinde), 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-*Edebiyye*, 1317, c. 3, s. 247-248; **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 157-158; **eş-Şehristânî**, Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, Tah. : Abdulemir Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâûr, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1990, c. 1, s. 240; **el-Âmidî**, Seyfüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Ebkârü'l-Efkâr*, Süleymaniye ktb., no. 747, vr. : 273[b]; **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, c. 4, s. 159, 191-193; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Makâsıd*, c. 5, s. 227-229; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, I-III, İst., Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1311, s. 258-259; **İbn Hümâm**, Kemâleddin Abdulvâhid, *el-Müsâyere fi İlmi'l-Kelâm*, Tah. : Muhammed Muhyeddin, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Mahmudiyye, tsz., ss. 200, s. 184-185; **'Alıyyü'l-Kârî**, Ali b. Muhammed Sultan el-Herevî, *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, 1. bs., Mısır, Matba'atü't-Takaddüm, 1323, ss. 183, s. 146-148; **Ebü'l-Bekâ**, *A.g.e.*, s. 305; **et-Tahânevî**, *A.g.e.*, s. 133; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 273-276; **Özler**, *73 Fırka*, s. 123.

etmeden, her bid'atçiyi tekfîr etmek, Hâricîler'e ve Mu'tezilîler'e yakışan tavırdır. Halbuki, Ehl-i Sünnet'in prensibi bu değildir, onlar asla birbirlerini tekfîr etmezler. [456] görüşünü savunmuşlardır.

Görüldüğü gibi **Kelâmcılar'ın ve fakihlerin, *ictihâdında hatâlı olan te'vîlcilerin tekfîr edilemeyeceği* görüşü** ile **İbn Teymiyye'nin görüşü aynı paraleldedir**. Nitekim **Ehl-i Sünnet'ten, Eş'ariyye** mektebinin kurucusu ve imâmı olan **el-Eş'arî** de, meşhur eseri olan **el-Makâlatü'l-İslâmîyyîn**'in hemen baş tarafında, İslâm'a mensûp hiç bir fırkanın tekfîr edilemeyeceği görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: *"Müslümanlar, Resûlüllah'ın vefâtından sonra birçok hususta ihtilâf ettiler, böylece çeşitli fırka ve guruplara ayrılarak, birbirlerini sapıklıkla (yanlış yolda) olmakla suçladılar. Şu kadar var ki İslâmîyet, bütün bu fırkaları sinesinde toplamakta ve hepsine şâmil olmaktadır."* [457] Diğer yandan **İmâm A'zam** ve **İmâm eş-Şâfi'î**'nin de sözlerinin zâhirinden anlaşılan budur. Başta bu iki imâm olmak üzere, tüm müctehid fakîhlerin kanâatine göre, ***Ehl-i Bid'at mümindir, tekfîr olunamaz***. [458]

Aslında tekfîr konusu oldukça tehlikeli ve bir o kadar da ihtilâflı bir konudur. Öyle ki, bu konuda çok çeşitli görüş ve kanâatler, birbirleriyle çelişen delîller ortaya konulmuş, insanlar tekfîr hususunda, farklı tavırlar sergilemişlerdir. Özellikle **Kıble ehlinden** [459] olduğu halde **bid'at ehli** olanların, hangi kefeye konulacağı hususunda oldukça zor durumlara düşülmüştür. [460] Hatta **hak, bir tane** olmasına rağmen usûlcüler, **hevâ ehlinin** tekfîrinde oldukça güçlüğe düşmüşlerdir. Zîrâ, tekfîr, şer'î bir hükümdür, halbuki iki şeyden birinin daha haklı olduğuna hüküm vermek ise aklî bir hükümdür. Bu konuda mezhep taassubunda aşırıya kaçanlar, bolca tekfîr savurmuş ve çoğu kez, muhâliflerini dalâletle suçlamışlardır. Bunun yanında, müsâmahakâr ve birleştirici olanlar ise, hiç kimseyi tekfîr etmemişlerdir. Halbuki, her mezhebi, her sözü **hevâ ehlinin** sözü gibi değerlendirmek, kişileri her zaman, **Kaderiyye'yi, Mecûsîler'le aynı kefeye koymak Müşebbihe'yi, Yahûdîlerle ile bir tutmak, Râfıza'yı, Hıristiyanlar ile eş değer de kabul etme**

---

[456] **Krş.: el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 157; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Makâsıd*, c. 5, s. 229; **'Alıyyü'l-Kârî**, *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, s. 146, 147; **Ebü'l-Bekâ**, *A.g.e.*, s. 305; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 278, 287.

[457] **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 1-2.

[458] **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Makâsıd*, c. 5, s. 228; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, 3, s. 258; **İbn Hümâm**, *el-Müsâyere*, s. 185; *Şerhü Fethi'l-Kadîr*, I-VI, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Kübrâ, 1317, c. 6, s. 40-41; **Damad**, Abdullah b. Muhammed, *Mecme'ü'l-Enhûr fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I-II, İst., Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1328, c. 2, s. 200-201.

[459] Bu kelime, Türkçemizde **beş vakit namazına müdavim** anlamına geliyorsa da, fakîhlerin ve **Kelâmcılar**'ın literatüründe farklı mânâlar kazanmaktadır. Bunların içinde **Ka'beye doğru namaz kılmanın farz olduğuna inananlar** mânâsı en meşhur ve en tanınmış olanıdır. **Bkz.: el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 12-14.

[460] **'Alıyyü'l-Kârî**, *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, s. 147.

yanlışlığına sürüklemiştir. Bu ise, İslâm milletinde tedâvi edilemez yaralar meydana çıkarmıştır.[461] Bununla beraber, aşırıların yanında orta yolu tutan kesim de, her zaman var ola gelmiştir. Bu ortaya yolu tutanlar, **Kıble ehli arasında Kitap, Sünnet ve icmâyı inkâr hususunda Yahûdî ve Hıristiyanlar'dan daha kafîr münâfıklar bulunduğunu, hatta bunların fırsat buldukça ortaya çıkıp kelime-i şehâdet getirerek kendilerini Müslüman gibi gösterdiklerini** bile bile, yine de **Ehl-i kıbleden hiç birini tekfîr etmeyen ve genel tekfîrden kaçınan** böylece sürtüşmeleri önleyen **Ehl-i Sünnet grubu**dur. Hatta bu grubun imâmları, günâhların tümünden dolayı tekfîrde bulunma şöyle dursun, herhangi bir günâhtan dolayı tekfîr etmeyi dahi tasvip etmeyen ve bundan çok çekinen kimselerdi. Onlar, **her günâhtan dolayı tekfîr etme** durumuyla **tayin edilmeyen geneli tekfîr etme** durumu arasında fark görüyorlar, insanlara, ikinci şıkkın gerekli olduğuna inanıyorlardı. Zîrâ, onlara göre, ***herkesi tekfîr etmek, bid'at ehlinin en büyük kusurlarından biriydi.*** [462]

İşte -istisnâlar bir yana, çoğunluk tarafından bu kaîde genel kabûl görmüş bir düstûrdur. Bu konuda **eş-Şâtıbî** şu görüşleri ileri sürmektedir: ***"Çünkü ehl-i bid'atin, İslâm'dan çıktığına dâir elimizde kesin bir delîl bulunmamaktadır.*** *Ayrıca onlarda bulunan İslâm'a ait özelliklerin tümü de gitmiş değildir. Bu yüzden onlarda aksi bir delîl buluncaya kadar veya açıkça inkârda bulunduklarına dâir bilgilere ulaşıncaya kadar haklarında İslâm ile hüküm veririz.* ***Açıkça inkârda bulunmaksızın, kafîrliği gerektirecek bir bid'at işlemeyen kimse,*** *hükmü belli olan iki taraf arasında yer alır. Zîrâ, kafîrliği gerektirmeyen türden* ***bid'at*** *işleyen kimse, İslâm ümmetindendir. Kafîrlik içeren ve bunu da açıkça tasrih eden kimse, İslâm ümmetinden değildir. Ortada kalan, yada başka bir ifâdeyle, durumu belirsiz kişiler hakkında ise ihtilâf vardır.* [463]

eş-Şâtıbî'ye göre, ***bunların kafîr olduğunu iddiâ edenlerin,*** *delîl olarak ortaya koydukları* ***Hâricîler****'le ilgili Hadîste, "*.....***onları öldürünüz**....*" emri,* ***bid'at ehlinin kafîr olduğuna delîl teşkîl etmez.*** *Zîrâ, öldürmenin, küfürden başka sebepleri de vardır.* ***Meselâ****, eşkıyânın, te'vîlsiz isyâna kalkışan grubun ve daha başka buna benzer kişilerin öldürülmesi gibi.* [464]

eş-Şâtıbî ayrıca şu ilginç iddiâyı da ortaya atmaktadır: *"Bütün bu îzâhlar sonucunda ortaya çıkan netîce şudur ki,* ***ehl-i bid'atin tayin edilerek, bu Hadîsin kapsamı altına girdiğini söylemek zordur.*** *Bu iş, kesin olmayan ictihâdî bir konudur. Ancak, bu engeli ortadan kaldıra-*

---

[461] **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, c. 1, s. 240.

[462] **'Alıyyü'l-Kârî**, *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, s. 147.

[463] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, c. 4, s. 159, 193; Ayrıca, **bkz.**, **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 158.

cak olan kesin bir delîlin bulunması hali, bu konunun istisnâsıdır. Böyle bir delîlin bulunması da ne kadar azdır!"[465]

İbn Hazm'da bu meselede bir adım daha ileri atarak "***Kaderiyye ve Mürci'e, bu ümmetin Mecûsîleridir.***"*Hadîsiyle* "***Bu ümmet 72 fırkaya bölünecektir.....***" *Hadîsinin, isnat yönünden sahîh olmadığını, özellikle* ***vâhid haberi*** *kabûl etmeyenler için bu Hadîsin asla delîl olamayacağını* belirtir ve ***ehl-i bid'atin birbirlerini tekfîr etmelerinden dolayı kafîr olduklarına*** *delîl için getirilen* "***Her kim Müslüman kardeşini küfürle suçlarsa, ikisinden biri, küfre duçar olur.***"*Hadîsinin asla* ***kendileri için delîl olamayacağını savunur.*** Zîrâ, **İbn Hazm'a göre**, ***bu Hadîsin lafzı, Müslümanlar'ı ulu-orta tekfîr etmenin günâh olduğu*** *sonucunu gerekli kılmaktadır. Hem sonra* ***bu Hadîste Resûlüllah, bid'at ehlinin kafîr olduğuna*** *dâir tek bir kelime dahi sarf etmemiştir. Ayrıca bu haberi delîl olarak kullananların çoğunluğu da, bu Hadîse dayanarak, aralarındaki kavgadan dolayı Müslüman kardeşine* ***ya kafîr !*** *diyen kimseyi tekfîr etmemiş, böylece, yukarıdakilerin görüşüne muhâlefet etmişlerdir. Dolayısıyla bu Hadîs, onların lehlerinde değil, aleyhlerinde delîl olmaktadır.* [466]

'Alıyyü'l-Kârî de bu meselede aynen **İbn Hazm**'ın görüşünü paylaşmaktadır. O, küfre sürükleyici inançları özet olarak sıraladıktan sonra, Hadîslerde geçen küfür vasıflarını yorumlar, te'vîl eder. Bunların arasında da yukarıda zikredilen Hadîse değinerek, ***buradaki maksadın küfran-ı nimet*** **(=İslâm nimetine nankörlük)** ***olduğu*** [467] nu iddiâ eder.

eş-Şâtıbî, ***ehl-i bid'atin kafîr olmadığı***na dâir ***İ'tisâm*** isimli kitabında da şu kıymetli bilgileri vermektedir:

Bid'at *ehl-i kimselerin bu ümmetten olmadığına ilişkin iddiâda iki (önemli) ihtimâl vardır.*

Birinci ihtimâl:

"Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır...."Hadîsinin dışarıdan görünen lafzına bakarak, bu fırkaları, İslâm ümmetinden ve Kıble ehlinden saymak.

---

[464] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 4, s. 193.

[465] **eş-Şâtıbî**, *el-Muvâfakât*, **c.** 4, s. 159, 193; *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 417.

[466] **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 3, s. 248; Ayrıca, bu gibi Hadîslerin sahîh olmadığına dâir bilgi için **bkz.**, **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 425-426.

[467] **'Alıyyü'l-Kârî**, *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, s. 148.

*Bu durumda **onlardan bazılarını tekfîr eden** görüşe uyarak onların bu sözlerini kabul etmek, netîcede **bu fırkalardan bir kısmının** ümmetten sayılmadığına ve yine **bazı fırkaların Hadîste kastedilen fırkalar olmadığına** hükmetmek mümkün olabilir. Şüphesiz ki bizler, fırkalardan bazılarının, **bid'atleri küfre götürmeyen fırkalar olduğunu** kabul etmekteyiz. Veya onların tümünü birden tekfîr eden görüşe katılmayarak, **Hadîste zikri geçen nardaki 72 fırka**dan muradın, **ehl-i bid'at fırkaları olmadığını**, (**Meselâ**,) **Hâricîlerin** bu fırkaya dâhil olduğuna dâir, Hadîste net bir ifâdenin bulunmadığını, bilâkis Hadîsten **bid'atleri sebebiyle İslâm dâiresinden çıkmayan fırkalar** kastedildiğini anladığımızı söyleyerek karşılık veririz. Ya da **mutlak tekfîr** görüşünü iddiâ eden kimsenin görüşüne uymayarak konu hakkında detaylı incelemeye girip, küfürle hükmettiklerimizi bu sayıdan dışarı tutarız. Veya (dîğer bir ifâdeyle) bu Hadîste zikredilmeyenleri, Hadîste zikredilenlerle bir tutmayarak, bütün fırkaları bu Hadîsin genel hükmü altına sokarız.*

***İkinci ihtimâl**:*

Birinci yoldan daha farklı bir yol tâkip ederek yürünülmesi en uygun yolda yürümek ve şu mülâhazalardan ötürü, onları İslâm ümmetinden saymak.

*Onlar, kendilerinin şerîate mensûp olduğunu, onu en iyi anlayan grubun kendileri olduğunu, uyulması gerekli olan şeylere uyduklarını, şerîatın delîllerine yapıştıklarını ve şerîat yolu üzere amelde bulunduklarını iddiâ ederler. Onlar, kendilerince şerîatten çıktıklarını iddiâ ettikleri kimselere düşmanlıkta bulunur, cehâlet ile suçlarlar. İddialarına göre, doğru yolda olanlar sâdece kendileridir. İşte bu özelliklerinden ötürü onlar, İslâm'dan çıkan kimseler ile aynı özellikleri paylaşmamaktadırlar. Zîrâ, mürted olan bir kimseye **sen dinden çıktın** denildiği zaman, bu durumu kabullenir ve asla kızıp düşmanlıkta bulunmaz.... Ama bu fırkalar böyle değildir. Bunlar, şerîat sâhibinin her emrine uyduklarını, Hz. Muhammed'in şerîatına uyma hususunda en ileride kendilerinin olduklarını iddiâ ederler. **Ehl-i Sünnet**le aralarında meydana gelen düşmanlıklar ise, kendilerine göre, **onların Sünnet'ten çıkmış oldukları** kanâatini beslemelerinden kaynaklanmaktadır. Hatta, onların arasında, amel ve ibâdet hususunda çok ileri derecede olanları dahi bulabilirsin."* [468]

eş-Şâtıbî tekfîr konusunda vermiş olduğu bu ilgi çekici bilgilerin sonunda, onların ibâdette ne kadar ileri derecede olduklarına dâir çeşitli delîller ortaya koymağa çalışır. Böylece o, ***ehl-i***

---

[468] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 417-418.

bid'atin tekfîr edilmesinin ne kadar hatâlı bir şey olduğunu isbât etmeğe gayret eder. Ayrıca o, aynı kitabın bir başka yerinde de, *Hadîsteki "**tümü cehennemdedir**." sözünün **va'îd** (=korkutma) cinsinden bir haber olduğunu, bu Hadîse dayanarak **bid'at ehlinin ebedî cehennemde kalacaklarının** söylenemeyeceğini, söylense bile **kesinleşmiş bir hüküm olmadığını**, İlâhi irâdeye bağlı bir durum olduğu*nu söyler. Ona göre, ***kesinleşmiş cezâ, bid'atlerin İslâm'dan çıkaranına ve çıkarmayanına göre, değişir**. Halbuki, **Hâricî** ve dîğer fırkalar hakkında bunun aksi mevcûttur. Öyleyse, tekfîr ile hükmettiğimiz zaman, onlar hakkında **ebedî mahrumiyet** ile hükmetmiş olacağız. **Eğer tekfîr ile hükmetmez isek, bu durumda ya İlâhi atfa mazhar olmaksızın vâîdin kesinleşmiş olduğuna hükmederiz**. Çünkü bazı büyük günâh işleyen kimse hakkında vâîdin kesin olduğuna dâir delîl vardır. **Ya da bunların cezâsı Allahü Teâlâ'nın irâdesine bağlı bir şeydir. Dilerse affeder dilerse bağışlar deriz**.* [469]

Tüm bu söylenilenlerden sonuç olarak **kelime-i şehâdeti -velev sâdece dil ile olsa bile- getirenlerin mâsûm olduğu** sonucu ortaya çıkmaktadır. Zîrâ, **el-Gazzâlî**'ye göre, *bunların tekfîr edilmesini men eden delîl vardır. O delil de **yalnızca nas ile sâbit olan şeyleri inkâr edenlerin ve Peygamberi tekzîp edenin tekfîr edilmesi**dir. Oysa bunlar, böyle bir yalanlamada bulunmamışlardır. O halde, bunların tekfîri için başka bir delîlin bulunması zorunludur. Böylece anlaşılmaktadır ki, insanlarda bulunan **ismet** (=dokunulmazlık) vasfı kesin olarak **kelime-i şehâdet sözünü söylemekten dolayı meydana gelmekte**dir. Binâenaleyh, kesin bir delîl bulunmadan bu dokunulmazlığın kaldırılması mümkün değildir.* [470]

Yine **İbn Hazm**'a göre, *bu dokunulmazlığın kalkması, (yâni kişide bulunan **İslâm akdi**nin kalkması, ya bir Nas'a veya bir icmâya ters düşmekle mümkün olur. Aksi takdîrde kuru iddiâlarla veya iftirâlarla **bu akid hiç bir Müslüman'dan düşmez**. Öyleyse, kişi, Allahü Teâlâ'nın veya Resûlüllah'ın emrettiğini kesin olarak bildiği şeylere aykırı davranıp, onların sözlerinin zıddı olan şeyleri câiz görmedikçe, söylediği sözlerden ötürü **tekfîr olunamaz**. Ayrıca, **müttakî kimselerin meydana getirmiş olduğu sahîhliği kesin olan icmâya** muhâlefet de **tekfîri** gerektiren **hususlardandır**.* [471]

Bundan dolayıdır ki **el-Âmidî**, (v. 631/1233) ***Kaderiyye, Şî'a, Havâric ve Müşebbihe'nin, bazı bilginlerce tekfîr edilişini*** doğru bulmaz. O, **tekfîr** mevzuunu etraflıca ele aldığı ***Ebkârü'l-***

---

[469] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 439-441.
[470] **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 157-158.
[471] **İbn Hazm**, *el-Fasl*, c. 3, s. 248.

Efkâr isimli eserinde, *gerek **Kelâmcılar**'ın ve gerekse fakîhler'in, **bid'at ehlinin tekfîri** hususundaki görüşlerini* nakleder ve ***Ehl-i Sünnet'e mensûp bazı kimselerin, adı geçen fırkaları tekfîr ettiğini*** söyler. Lâkin o, ***bu fırkaların tekfîr edildiği noktaları*** teker teker ele alarak ***bunların geçersizliğini*** isbâta çalışır. Zîrâ, ona göre, ***ehl-i bid'at diye isimlendirilen fırka mensûpları, inançları sebebiyle her ne kadar bid'ate düşüyorlar ise de, onlar, küfür sayılan hususlar içinde mütâlaa edilemez, sâdece bid'atçi kabûl edilirler.*** [472]

el-Âmidî'den iki asır sonra gelen **Seyyid Şerîf el-Curcânî**'de aynı görüştedir. Zîrâ, o da aynen **el-Âmidî**'ye benzer şekilde **Şerhü'l-Mevâkıf'da, Mu'tezile, Mücessime, Müşebbihe ve Revâfız gibi bid'at ehli fırkaların tekfîr edildiği noktaları, ayrıca Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnet'i tekfîr ettiği yönleri** ele alır ve bunları **birer birer çürütmeğe çalışır**. Ancak o bir hususu eklemeyi de ihmâl etmez. Ona göre, *"**fakihlerin, İmâm el-Eş'arî ve Kelâmcılar'ın benimsediği ehl-i bid'atin tekfîr edilemeyeceği** şeklindeki genel kaidenin de **istisnâları** vardır. Bu istisnâlar, İslâm fırkalarının akîdeleri teker teker ele alınıp incelendiğinde çok net görülebilir. Ama bunun yanında, onların kesinlikle küfrü gerektiren yönlerine de tesâdüf edilebilir.*[473]

Görüldüğü üzere, **el-Curcânî** ile **İbn Teymiyye**'nin görüşleri birbirine yakınlık arz etmektedir. Zîrâ, **İbn Teymiyye** de *"**genel de bid'at ehlinin tekfîr edilemeyeceği, ancak detaya inildiğinde fırkaların fert bazında tekfîr edilebilen akîde ve görüşlerinin bulunduğunu*** iddiâ ederek **el-Curcânî**'nin bu görüşünü tam bir asır önce savunmuştur.

Ayrıca bu konuda **el-Gazzâlî**'nin bir başka davranışı da konuyla olan direkt ilgisi bakımından çok önemlidir. **el-Gazzâlî**, ***et-Tehâfütü'l-Felâsife*** isimli eserinde, İslâm filozoflarını tekfîr ederek çok şiddetli tavır takınmasına rağmen, bir itirafda bulunup, âdetâ çeşitli fırkalara teşekkürde bulunmuş ve çok açık kalplilikle ***İslâm filozoflarının meydana getirdiği yıkımlara karşı, onların delîllerden yardım aldığını*** ifâde etmiştir. Nitekim o, mukaddimede şunları söylemektedir: *"**Ben, filozofların görüşlerini çürütürken, bâzen Mu'tezile, bâzen Kerrâmiyye, bâzen de Vâkıfiyye mezhebinin delîllerini kullandım. Kitabımda, tek bir mezhebin savunucusu gibi bir tavra girmedim. Aksine, filozoflar karşısında bütün fırkaları yek-vücût bir cephe haline getirdim. Çünkü, itikâdî fırkalar, bizlere teferruâtta muhâlefette bulunurken, filozoflar, İs-***

---

[472] **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr. : 273[b], 274[b]-275[a].

[473] **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 259-261.

lâm'ın temel esaslarına saldırmışlardır. O halde bunlara karşı tek yürek olmalıyız. Zîrâ, büyük musîbetler karşısında, ufak kırgınlıklar ortadan kalkar. [474]

Görüldüğü üzere, **el-Gazzâlî, bid'at ehli fırkalarla, filozofları aynı kefeye koymamakta, filozoflara karşı yaptığı mücâdelede, bid'at ehli ile kendisini aynı safta mülâhaza etmektedir.** Çünkü **el-Gazzâlî**'ye göre, ***bid'at ehlinin muhâlefeti İslâm'ın aslî prensiplerine değil teferruatta veya detaylarda yapılan hatâdır. Detayda yapılan hatâ ise yalnızca ictihâd yanılgısından meydana gelir.*** Nitekim bu konuda **el-Gazzâlî** gibi **İmâm eş-Şâfi'î** de şöyle der: "***İnsanlar, Kur'ân ve Hadîsin te'vîli hususunda (pek çok) görüş ortaya koyup ihtilâfa düştüler. Böylece aralarında, bu iki şeyde şiddetli görüş ayrılıkları ve zıtlaşmalar oldu. Bazıları uzun uzadıya ortaya koydukları aktarımlarla veya benzetmelerle Kur'ân'da ve Hadîste (kendi kanâatlerine göre) helâller koymağa başladılar. Bu durum eskiden beri da Selef zamanından günümüze kadar süregeldi. Yalnız ne kendilerine uyulan Selef'ten, ne de onlardan sonra gelen Tâbi'în'den, te'vîl yapan herhangi bir şahsın şehâdetinin reddîni duymuş değiliz. Onlar, hatâ yapsalar, yanlış ve sapık görüşlerle halkı saptırsalar, harâm olan şeyleri helâl saysalar, hatta daha da ileri giderek, insanların kanını ve malını helâl görseler dahi te'vîlde hatâya düşen kimselerin şehâdetini reddetmemişlerdir. Öyleyse, herhangi bir te'vîlden dolayı (kendince) helâller ortaya koyan her şahsın şehâdeti geçerlidir, te'vîlindeki hatâdan dolayı şehâdeti red olunmaz. Ancak yalan yere şehâdetin helâl olduğuna inanan kimse bundan istisnâ tutulmuştur.***" [475]

Nitekim **İbn Âbidîn** de bu meselede aynı görüştedir. Ona göre, ***Kıble ehlinin genel anlamda tekfîr edilemeyeceği ve şehâdetlerinin kabûl edileceği***, *âlimlerin çoğunluğunun benimsediği görüştür.* ***Bid'at ehlinin tekfîr edilebileceğini söyleyenler*** *ise, müctehid olan fakîhlerin sözleri değil, müctehid olmayan fakîhlerin sözleridir.* ***Müctehid olmayan fakîhin sözüne itibâr edilemez.*** *Zîrâ, müctehid olan kimselerden nakledilmiş olan rivâyetler,* ***bid'at ehlinden hiç bir kimse küfre nispet edilemez*** *yönündedir.* Yine ona göre: ***Mu'tezile, Râfıza ve diğer bid'at fırkaları, Ashâb'a sövseler ve bizi öldürmeyi helâl saysalar bile, sahîh kavle göre, küfürlerine hükm olunmaz.*** *Çünkü ellerinde delîl şüphesi vardır. Bunlar, Sahâbe'yi öldürmeyi helâl sayan* ***Hâricîler*** *gibidirler. Ama, bu hususta ileri gidenler, bunun hilâfınadır.* ***Meselâ, Hz. Ali'nin Peygamberliğine inananlar ve Hz. Aişe'ye çirkin iftirâlarda bulunanlar*** *gibi. Bunlar, felsefeciler gibi kâfirdirler. Çünkü ellerinde delîl şüphesi yoktur.*" [476]

---

[474] **el-Gazzâlî**, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Tah. : Süleyman Dünya, 4. bs., Mısır, Dârü'l-Meârif, tsz., ss. 371, s. 82-83.
[475] **eş-Şâfi'î**, *el-Ümm*, I-V, (8cüz halinde), Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1992, **c.** 6, s. 222; **c.** 8, s. 412.
[476] **İbn Âbidîn**, *A.g.e.*, **c.** 3, s. 427; **c.** 4, s. 104-105.

Görüldüğü gibi, **İbn Âbidîn**'in buradaki tavrı çok ilginçtir. O, bu ifâdelerle **te'vîl sâhibi kimseye aşırı müsâmaha göstererek** ***"Ashâb'a sövseler bile sahîh kavle göre, küfürlerine hükm olunmaz."*** görüşünü ileri sürmüştür. **İbn Âbidîn** ile bu görüşü paylaşan pek azdır. [477] **Kanâatime göre**, ***İbn Âbidîn bu görüşünde hatâya düşmüştür.*** Zîrâ, Resûlüllah'ın, Ashâb'ın fazîleti ve meziyetleri konusunda pek çok methi varken [478]bunun da ötesinde, Allahü Teâla Onlar hakkında, **"Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah'dan râzı olmuştur."** [479] buyururken, nasıl olur da, ***"delîl yetersizliğinden veya delîl şüphesi*** "nden bahis olunabilir. Ayrıca **İbn Âbidîn'in Hz. Aişe'yi ayrı kefeye koyması, bence tutarsız bir davranıştır. Zîrâ, Hz. Aişe'nin mâsûmiyeti ne oranda ise, Ashâb'ın mâsûmiyeti (dokunulmazlığı) da aynı oranda olmalıdır.** Dolayısıyla burada, **İbn Âbidîn**'in hataya düştüğünü söylemek mümkündür.

Yukarda anlatılan tüm bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, **İslâm bilginlerine göre, genel manada bid'at ehli tekfîr edilemez. Muhammed Khalid Masud'un da dediği gibi,** ***Bid'at genelde günâh olarak değerlendirilir. Bid'atin bizâtihi kendisi küfür değil, bir fısktır.*** [480] *Ama bunun istisnâları vardır. Zîrâ, fikhî ihtilâflar hatâya götürür, ama itikâdî ihtilâflar bâzen insanı küfre götürebilir.* [481] Bundan ötürü, **el-Birgivî** de ***itikâdda meydana gelen bid'atlerin bazısı küfür olmasa da diğer bir kısmı küfür olabilir.*** *Küfür olmayanlar da yine en azından amelî alandaki büyük günâhlardan da büyüktür.* [482] demiş, ve itikâdî alandaki bid'atlerin büyük tehlikelerine dikkatlerimizi çekmeğe gayret etmiştir. Nitekim **et-Tehânevî** (v. 1158/1745)'ye göre de, ***bid'atin küfre götüren ve küfrü tazammun eden boyutları vardır. Kâfirlere bid'atçi denmez, ama, bazı bid'atçiler kâfirdir denebilir.*** [483]

Öte yandan **Said Havvâ** da, konuyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur: *İslâm Tarihi'nde,* ***kâfir oldukları hususunda, bütün Ehl-i Sünnet âlimlerinin ittifâk ettikleri fırkalar*** *da ortaya çıkmıştır. Hal böyle olmasına rağmen,* ***her bid'at ehli fırkanın aynı kefeye konduğu*** *da söylenemez. Çünkü hak olan* ***Ehl-i Sünnet ittifâkından*** *ayrılan fırkalar çeşit çeşittir. Bunların içinde, delîl olarak da İslâmî Naslar'ı gösterenler olduğu gibi, tamamen İslâm dâiresinden çıkanlar da vardır. Yâni fırkalar,* ***bid'at*** *ve küfür açısından oldukça farklılık arz etmektedir.*

---

[477] **Bkz.: İbn Âbidîn,** *A.g.e.*, **c.** 3, s. 410, 427-428; **c.** 4, s. 104-105.

[478] Bu konudaki Hadîsler pek çoktur. **Bkz.: el-Buhârî,** *Fedâilü's-Sahâbe*, bab : 1-63; **Müslim,** *Fedâilü's-Sahâbe*, bab : 1-14, had. No : 1-232; **İbn Mâce,** *Mukaddime*, bab : 11, had. No. 93-166.

[479] **Tevbe** : 100.

[480] **Masud,** *A.g.mak*, s. 63.

[481] **Topaloğlu,** *Kelâm İlmi*, s. 155.

[482] **el-Birgivî,** *A.g.e.*, s. 9; **Yüksel,** *A. g.tez.*, s. 84-85.

*Bid'at üzere olan bu sapık fırkaların bazıları, sapıklık konusundan diğer bazılarından çok daha ilerdedirler. Bir kısmının **bid'atleri** hafif, diğerlerinin ki sert ve katıdır. Çünkü **bid'atlerin** çok değişik türleri vardır. Taşkınlıklarında hafif ve haddi aşanlar olduğu gibi küfre götürücü taşkınlığa düşenler de vardır. **Meselâ, Ehl-i Beyti** sevmek esasta dînin emrettiği bir şeydir. Yine **Hz. Ali**'nin râşid Halîfelerden olduğu ve hilâfeti süresince hak ve adâlet üzere olduğu düşüncesi, doğru bir düşüncedir. Ancak daha önceki Halîfeleri de kabûl etmekle birlikte, **Hz. Ali**'nin diğer üç halîfeden önce halîfeliğe hak kazandığını söyleyen kimse, doğru düşünceden saparak **bid'at** îcât etmiş olur. Bu görüş, **Sahâbeler**'in görüşüne aykırı bir görüş olmakla beraber yine de hafif bir **bid'attir**. Ama, bu görüşün daha ileriye vardırılarak, diğer üç halîfeyi reddetme şekli ise, hafif bir **bid'at** olamaz, düpedüz sapıklığa götürücü **bid'at** olur. Bu sapıklığın bir ileri derecesi ise küfürdür. O da, ilk üç halîfeyi küfürle ithâm etmek veya **Hz. Ali**'nin İlâhlığına inanmak.* [484]

Demek ki, **bid'at ehli fırkalarının** tümünde, hafif taşkınlıklar, zamanla aşırı taşkınlığa yol açabilmekte, başlangıçta sırf **bid'at** olarak vasıflandırılan şeyler sonuçta küfre kadar varmaktadır.

İşte Ehl-i Sünnet âlimlerinin bid'at fırkalarını tekfîre götüren noktaları hakkında ki görüşleri, bu şekildedir. Tüm bu anlatılanları, özetle şema halinde şöyle gösterebiliriz:

İnsanı Küfre Götüren Sebepler, En Temel Anlamda İki Kısımdır :

A) Açıktan İnkâr :

a / Dînin Aslî Prensiplerini İnkâr :

I. Allah'ın varlığını veya sıfatlarını inkâr :

1. Allah'ın varlığını inkâr: Dehrîlerin (Tabîatçıların) inkârı.

2. Allah'ın Sıfatlarını inkâr: İlâhi sıfatları, beşerî sıfatlara benzeten **Müşebbihe** ve **Mücessime**'nin veya beşerî sıfatları İlâhi sıfatlara benzeten **Bâtıniyye** ve **Ğaliyye** fırkalarının inkârı gibi.

II. Nübüvvetin esasını inkâr: **Brahmanlar**'ın inkârı gibi.

III. Ahireti inkâr: **Tenâsuhe inananların** inkârı gibi.

---

[483] **et-Tahânevî**, *A.g.e.*, s. 134.

[484] **Havvâ**, *A.g.e.*, c. 7, s. 545-546.

IV. Peygamberimizin haber verdiği şeyleri veya bilinmesi zarûrî olan şeyleri inkâr: Bu inkâr, **kesin olan Naslar'ın inkârı ve reddedilmesi**dir. **Meselâ,** namazın, orucun, haccın inkârı gibi. **Hıristiyanlar'ın, Yahûdîlerin ve diğer dinlere mensub kişilerin inkârı** da bu nevî inkârdır.

b / Furûa Ait (Yâni Dînin Temel Naslar'ı Dışında Kalan) Şeyleri İnkâr :

I. Tevâtür derecesine eren haberleri inkâr: Meselâ, Kâbe'nin Mekke'de olduğunu inkâr gibi.

II. Sahîh te'vil ölçüleri dışına çıkan te'vîller yaparak, **dînin asıllarını aslî maksatlarının dışına çıkarmak sûretiyle yapılan inkâr: Meselâ,** çeşitli bâtınî te'vîller gibi.

B) Açık Olmayan İnkâr:

a / Alemin yaratıcısını, Nübüvveti ve Peygamberimiz'i tasdîk etmekle beraber, **şer'î Naslar'a aykırı düşen birtakım inançlara sahip olmak,** açık olmayan inkârdır. Bunlara göre, ***Peygamber haklıdır; söylediği sözlerden ancak insanların iyiliğini kasdetmiştir, fakat insanlara gerçeğin anlatılması ve onların da bunu anlamasının güçlüğü, hatta imkânsızlığından dolayı hakîkati açıklamağa kâdir olamamıştır.*** İşte bu inanca sahip olanlar, filozoflardır. Bunların, kesin olarak üç konuda tekfîri gerekir.

I. Haşri (ölülerin yeniden dirilmesini), cehennem azabını ve Müslümanlar'ın Cennette hurîlerle, çeşitli yiyecek, içecek ve giyeceklerle nimetlendirilmelerini inkâr hususunda.

II. Yüce Allah'ın cüzleri ve hâdiselerin tafsîlatını bilmediğini, sadece küllîleri bildiğini, cüzileri ise ancak gökteki Melek'lerin bildiğini iddiâ etmeleri hususunda.

III. Alemin kadîm olduğunu söylemeleri hususunda.

b / filozofların dışında, **bid'at fırkalarından haddi aşanların inkârı da açık olmayan inkâr** cinsindendir. Bunlar, Peygamberimizi tasdîk ettiklerini ve şer'î Naslar'ı kabûl ettiklerini söylemekle beraber, bazı te'vîllerinde ve bir kısım görüşlerinde haddi aşıp küfre yaklaştıklarını müşâhede etmekteyiz. **Meselâ,** ***Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemede, rivâyeti inkâr etmede, sıfatların te'vilinde, îmân-küfür konularında aşırıya kaçmada ve Sahâbe'yi pervasızca tenkît edip, onlara dil uzâtma*** **gibi hususlarda küfre düşme** tehlikesinden korkulur. Yine aynı oranda **tasavvuf ehlinin,** ***Allah-âlem ilişkisi konusunda ileri sürmüş oldukları ve bilgisizce savundukları Vahdet-i vücût ve kader mevzularında*** tehlike içermektedir.

c / Yanılgısından ve hatâsından dönmeyip bid'atinde veya hatâsında ısrar eden ve bile bile inat eden kimsenin de açıktan küfre düşmesinden korkulur. [485]

İşte, **Bid'at ehlinin** tekfîr edilip edilmemesi konusundaki görüşler bundan ibârettir. Mesele, oldukça ihtilâflı ve münâkaşalı olduğundan dolayı, dolayı biz de bu konuya geniş yer vermek zorunda kaldık.

---

[485] Bu konuda daha geniş bilgi için **bkz.**, **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 153-161; *Feysalü't-Tefrika*, s. 134-135, 174-201; **el-Münâvî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 73; **İbn Âbidîn**, *A.g.e.*, **c.** 3, s. 410-411, 427; **c.** 4, s. 104-105; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 14, 175-219; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Mekâsıd*, **c.** 5, s. 228-229; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mekâsıd*, **c.** 3, s. 261; **İbn Hamâm**, *el-Müsâyere*, s. 184-185; **'Alıyyü'l-Kârî**, *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*, s. 147-148; **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 3, s. 248, vd.; **Topaloğlu**, *Kelâm* İlmi, s. 273-276; **Demirci**, *A.g.mak.*, s. 81; **et-Tahânevî**, *A.g.e.*, s. 133; **es-Sâbûnî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 109; **el-Bağdâdî**, *Usûlü'd-Din*, 1. bs., İst., Devlet Matba'ası, 1928, ss. 343, 318-342; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, s. 239-240.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN TEYMİYYE'NİN DEVRİNE KADAR ORTAYA ÇIKAN

BELLİ BAŞLI BİD'AT FIRKALARI

1. FIRKA KAVRAMI FIRKALARIN SAYISI VE KONUYLA İLGİLİ DİĞER MESELELER

1. 1. FIRKA KAVRAMI

Fırka kelimesi, (çoğulu fırak) sözlükte **iki şeyi birbirinden ayırmak, ayrı olan meziyetlerini ve imtiyazlarını ortaya koymak, bölmek, hükme bağlamak** mânâlarına gelen bu kelime, fark kökünden isim olup, bir gurup insan, diğer insanlardan müstakil bir cemâat, gurup ve topluluğu ifâde eder.

Terim olarak, İslâm fikir tarihî içindeki süreçte, kelâm ve mezhepler tarihî ilminde, **kendilerine has siyâsî düşünce veya itikâdî telakkîler sahip bulunan guruplar için siyâsî akım ve itikâdî mezhep** anlamında kullanılmıştır[1]

Fırka kavramı ile **mezhep** kavramı, İslâm dîninde aynı anlamda kullanılmıştır. Zîrâ, **itikâdî ve amelî (fıkhî) alanda düşünce okulları** diyebileceğimiz ekoller, müştereken, **mezhep** adıyla anılmakla birlikte biz, **kelâm ve mezhepler tarihi** sahasında mezhep deyimiyle daha çok, **itikâdî alanda vücût bulmuş toplulukları** kast ediyoruz. Bu yüzden ***genel anlamda, belli bir şahıs veya o şahsa uyan topluluğun, İslâmîyet'in ana esasları olan Kur'ân ve Sünnet'i anlayış şekillerini yansıtan bu mezheplerin, tarihte ve kaynaklardaki isimleri, fırka olarak isimlendirilmiştir.*** [2] İşte fırka kavramı, bu anlamda mezhep karşılığında kullanılan terimlerden biridir ki, çoğulu, **fıraktır**.

Fırkanın, mezhep mânâsında kullanıldığına en iyi örnek, İslâm mezhepleri dalında yazılan **kaynak eserlerin isimleridir**. Bu eserlerin isimlerinde bulunan **fırka** kavramı bu anlamda kullanılmıştır. **Meselâ**, bu hususta, **Abdülkâhir el-Bağdâdî** (v. 429/1037)'nin **el-Fark Beyne'l-**

---

[1] **Fığlalı**, Ethem Ruhî, " *Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler* " isimli makle, A.İ.İ.F.D., **c.** 4, Ank., 1980, ss. 115-131, s. 115; **Özler**, *73 Fırka*, s. 56.

[2] **Topaloğlu**, " *Fırka* ", maddesi, D.İ.A., **c.** 13, (İst., 1996), s. 35.; **Krş.**: **'Abdülbâkî**, Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfâzı'l-Ku'âni'l-Kerîm*, İst., Çağrı Yayınları, 1990, ss. 782, " **F. R. K.**", maddesi.

Fırak isimli eseri ile **el-İsferâyînî** (v. 471/1078)'nin **et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzü'l-Fırkati'n-Nâciye** isimli eseri zikredilebilir.

1. 2. KUR'AN VE HADİSTEKİ KULLANIMI

Kur'ân-ı Kerîm'de **f. r. k** kökenli kelimeler tam **yetmiş iki** yerde otuz bir şekilde bulunmaktadır. Bunlardan **guruplara ve parçalara ayırmak, bölmek** anlamında **tefrîk** kalıbındaki kelimeler on yerde, **ayrılmak ve bölünmek** anlamında **teferruk** kalıbındaki kelimeler on yerde, **iki şeyi birbirinden ayırmak** anlamında **fark** kalıbındaki kelimeler altı yerde, **gurup ve topluluk** mânâsına gelen **ferîk** ve **ferîkayn** kiplerindeki kelimeler otuz üç yerde, **ayırıcı** manasına gelen **fârik** kipindeki kelimeler iki yerde, **hak ile bâtılı ayıran** anlamına gelen **furkân** kipindeki kelimeler yedi yerde, **ayrılık** manasına gelen **firâk** kipindeki kelimeler iki yerde, **bölük, parça** anlamına gelen **fırk** kipindeki kelimeler bir yerde ve yine **gurup, cemâat, gurup, topluluk** manalarına gelen **fırka** kipindeki kelimeler bir yerde bulunmaktadır. Bu yerlerde **ferîk** mefhûmu, genellikle **tasvîp edilmeyen bölünmelere** işâret ederken, **fırka** kavramı ise, **Müslüman toplumlarda köylü- şehirli, sivil asker gibi tabîî olarak oluşan kesimleri** ifâde eder. [3]

Hadîse gelince, **fırka** kelimesiyle aynı kökten türeyen fiiller, hem **sözlük anlamında** hem de **dînî ve içtimâî bölünmelerin kötülenmesi** manasına gelen ıstılâhî anlamında birçok hadiste de kullanılmıştır. [4]

Fırka kelimesinin, İslâm literatürüne **Yetmiş üç Fırka Hadîsi** ile girdiğini söylemek mümkündür. **Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını** bildiren bu Hadîs, her ne kadar da **Ebû Dâvûd** (v. 275/888), **et-Tirmîzî** (v. 279/892), **İbn Mâce** (v. 273/886), **Ahmed b. Hanbel** gibi muhaddislerce rivâyet edilmiş ise de [5], sıhhati ve farklı muhtevâsı üzerinde eski ve yeni âlimlerce değişik tartışmalar yapılmıştır. [6]Hal böyle olmasına rağmen, Hadîs kitaplarının dışında akâid,

---

[3] **Bkz. Wensinck**, *el-Mu'cem*, " **F. R. K** " maddesi.

[4] **Bkz. Ebû Dâvûd**, *Sünnet*, 1; **Tirmîzî**, *İmân*, 18; **İbn Mâce**, *Fiten*, 17; **İbn Hanbel**, *Müsned*, **c.** 2, s. 332; **c.** 3, s. 145.

[5] Bu Hadîs'in çeşitli rivâyetleri hakkında derli toplu geniş malûmak elde etmek için **bkz., Özler**, *73 Fırka*, s.21-28.

[6] Bu **Hadîsin muhtevâsı ve sıhhati** konusundaki tartışmalar için **Bkz. eş-Şâtıbî**, *İ'tisâm* **c.** 2, s. 408;; **Fığlalı**, *"Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler"*, s. 117; **Özler**, *73 Fırka*, s. 29-39.

kelâm ve mezhepler tarihî alanındaki eserlerde, **fırka** kelimesi, çok erken devirlerden itibâren kullanılmağa başlanmıştır[7]

1. 3. FIRKALARA AYRILMANIN SEBEPLERİ

Konumuzla olan direkt ilgisinden dolayı, **itikâdî İslâm mezheplerinin ortaya çıkışına sebep olan** ve zemîn hazırlayan etkenlere de kısaca bir göz atmada fayda mülâhaza etmekteyiz. Bu etkenleri çeşitli kaynaklara dayanarak, maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz:

A) Kulun kesbinin dışında olan sebep: Burada, kulların irâdelerinin hiç bir etkisi yoktur. Bu, kadere yönelik bir durumdur. Allahü Teâlâ, kaderde böyle parçalanmaları ve mezheplere ayrılmaları takdîr ettiğinden dolayı, Onun ezelde takdîr ettiği şeyler meydana gelmiş, yâni takdîr vuku bulmuştur.

B) Kulun kesbiyle ilgili olan sebep: Bu da kendi arasında ikiye ayrılır.

a / İslâm'ın Bünyesinden Doğan Etkenler:

I. İslâm'ın insana tanıdığı düşünce ve vicdan hürriyeti.

II. Bunun sonucunda meydana gelen, Naslar'ı anlamadaki ölçü ve metod farklılıklarının kullanılması ve metod farklılıklarınınoluşturduğu ihtilâflar. Bunlar da yine kendi arasında üç kısımdır:

1-Tatbîkat sahasındaki ihtilâflar ve metod farklılıkları.

2-İlim ve teori sahasındaki ihtilâflar.

3-Düşünce sahasındaki ihtilâflar.

III. Naslar'dan dînî hükümler çıkarma zarûreti yanında, Naslar'ın üslûp ve muhtevâsı ile ilgili değişik meseleler.

IV. Vahiylerin üslûbu.

V. Muhkem ve müteşâbih Âyetler.

VI. Kader konusunun mezheplerin doğuşundaki etkileri.

---

[7] Daha fazla geniş bilgi için **bkz.**, **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 390-409, 470-489; **İzmirli**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 165-166; **Ebû Zehrâ**, *İslâm'da Siyâsî İtikâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, I-II, Terc. : Hasan Karakaya - Kerim Aytekin - Abdülkâdir Şener, İst., Hisâr Yayınları, tsz., **c.** 1, s. 9-23; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 99; **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 21-31, 40-55; **Fığlalı**, *"Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler"*, s. 115-131; **Özler**, *73 Fırka*, s. 57-60; **es-Sahîmî**, *A.g.mak.*, s. 144-145.

VII. İhtilâf konusu olan meselelerin açık olmayan, metinlerden dînî hükümler çıkarma gayretleri ve kapalı meselcleri incelemeye girişmek.

VIII. Hilâfet münâkaşaları.

IX. Siyâsî düşünceler. (Arap ırkçılığı, liderlik sevdası, hükmetme arzusu.)

X. Sünnet'ten yüz çevirme

XI. Nefsî arzuların etkisi, hevâ ve heveslerin değişik olması.

XII. Anlayış kabiliyyeti ve algılama güçlerinin farklı oluşu.

XIII. Branşların değişik olması.

XIV. Çeşitli menfaat telakkîleri.

XV. İslâmî anlayış şekillerinden doğan beşerî ve içtimâî tezâhürler veya kısaca Müslümanlar arasındaki siyâsî sürtüşmeler.

XVI. Allah'ın izin vermediği hususlarda dinde yenilikler ve bid'atler icat etme.

XVII. Cehâlet sebebiyle doğan fikir ayrılıkları. Bu nevi cehâleti beşe ayırarak tahlîl etmek daha uygundur:

1-Şer'î hükümleri (maksatları) anlamanın vasıtası olan Arapça'yı bilmemek.

2-Şerî'atin maksatlarını bilmemek.

3-Dînî konularda aklı hâkim kılmak.

4-Bazı insanların dînî konularda şahsî görüş ve arzularına uymaları.

5-Câhil halkın gördüklerine işittiklerine uyması, taklîde düşmesi.

b / İslâm'ın Bünyesinden Kaynaklanmayan Etkenler :

I. Müslümanlar'ın çeşitli kültürlere mensûp milletlerle münasebet kurması.

II. Müslümanlar'ın çeşitli dinlerle yüz yüze gelmeleri.

III. Tercüme hareketleri sonucunda felsefenin İslâm dünyasına yayılması.

İbn Teymiyye de bu maddelere şunları eklemektedir:

I. Allahü Taâlâ'nın kullarına çizmiş olduğu emir-nehiy sınırlarının dışına çıkmak ve ona karşı gelmek.

II. İlmin (yâni Kur'ân'ın) gelişinden sonra hasetlik ve çekemezliğe düşmek. [8]

III. İbâdetlerin zâhir sıfatlarında ve Allah'ın insanlara yüklediği mükellefiyetlerde münâkaşalara girişmek.

---

[8] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 1, s. 14, 17, 18; *Hilâfü'l-Ümmeti fi'l-'İbâdât Ve Mezhebü Ehli's-Sünnet'i ve'l-Cemâ'at*, (*Mecmû'âti'r- Resâili'l- Münîriyye* içinde), c. 3, s. 115-116; *Der'ü Te'âruz*, c. 3, s. 302.

IV. Allahü Teâlâ'nın sıfatlarında ve fiillerinde ihtilâfa düşmek. [9]

1. 4. MÜSTAKİL FIRKA SAYILABİLMENİN ESASLARI

İslâm mezhepleri en genel manada ikiye ayrılır: **A) Fkhî mezhepler B) İtikâdî mezhepler**.

İtikâdî mezhepler de yine kendi arasında iki gurupta mütâlaa edilmektedir. **A) Ehl-i Sünnet B) Ehl-i Bid'at**.

Ehl-i Sünni **temsîl** eden mezhepler ise **Selefiyye, Mâturîdiyye ve Eş'ariyye** olarak kabûl edilmektedir.

Ehl-i bid'ate bunların kollarının **72 fırka** olduğu hususunda âlimler ittifâk etmekle birlikte, ana itikâdî mezheplerin tespit edilmesi hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Zîrâ, **eş-Şehristânî**'nin (v. 548/1153) de dediği gibi, "*İslâm fırkalarını belirleme hususunda ne herhangi bir aslî Nas'a dayalı kanûn, ne de varlıklarından haber veren bir kâide vardır. Fırkaların sayısını tespit hususunda aynı metodu benimsemiş iki müellif bulamadım.*" [10]

eş-Şehristânî bunun nedenini de şu şekilde îzâh etmeğe çalışır : "*Her hangi bir meselede, farklı bir görüşünden ötürü başkalarından ayrılan her insan, eğer bir mezhep sâhibi sayılacak olursa, bu durumda mezhepleri sayılarla ifâde etmenin imkânı bulunmazdı. Öyle ise müstakil bir mezhep sayılabilmenin birtakım kâidelerinin bulunması icâp eder.*" [11]

Hakîkaten, itikâdî konularda değişik fikirlere sahip bulunan insanlar veya zümreler çoktur. Bir kişi, bir veya iki meselede, diğerlerine muhâlefet etmekle, elbette ki müstakil bir mezhep sâhibi olmuş sayılamaz.

O halde, hangi ana konularda değişik fikirlere sahip olunmalıdır ki, bu fikirler, insanları veya zümreleri farklı bir mezhep sâhibi kılsın ?

---

[9] **eş-Şehristânî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 20.
[10] **eş-Şehristânî**, *A.g.e.*, s. 20.
[11] **İbn-i Hzm**, *el-Fasl*, **c.** 2, s. 117.

Müstakil bir fırka sayılabilmenin esasları hakkında âlimler çok değişik kriterler ortaya koymuşlardır. **Meselâ**, bunlardan **İbn Hazme göre, müstakil bir fırka olabilmek için** şu hususlarda farklı görüşler ortaya koymak gerekmektedir :

A) Tevhîd B) kader C) İman Ve Va'îd D) İmân Va'îd İmâmet Ve Ashâb'ın Tafdîli. [12]

eş-Şehristânî ise, **müstakil bir fırka sayılabilmenin esasları** hususunda **İbn Hazm**'a göre biraz daha detaya iner ve **müstakil fırkalar arasındaki ihtilâf konularını** ortaya koymağa çalışır. Ona göre, **müstakil fırkalar arasındaki ihtilâf konuları**, şu meseleler üzerinde cereyân etmektedir:

A) Allah'ın Sıfatları Ve Tevhîd Meseleleri : Bu bölüm, **ezelî sıfatların isbâtı veya inkârı zâtî sıfatlar ve fiilî sıfatlar, Allahü Teâlâ hakkında vâcip, câiz ve imkânsız olan şeyler**, konularını içerir. Bu konular **Eş'arîler, Kerrâmîler, Mücessime** ve **Mu'tezile** arasında ihtilâflıdır.

B) Kader Ve Âdl Meseleleri : Bu bölüm de, **kaza, kader, cebir, kesb, hayr ve şerrin irâde edilmesi, makdûr ve ma'lûm** konularını içerir. Bu konular da **Kaderiyye, Neccâriyye, Cebriyye, Eş'ariyye** ve **Kerrâmiyye** arasında ihtilâflıdır.

C) Va'd, Va'îd, Esmâ, Ahkâm, Meseleleri : Bu bölüm, **iman, tövbe, va'îd, ircâ', tekfîr, tadlîl**, konularını içerir. Bu konular, **Mürci'e, Va'îdiyye, Mu'tezile, Eş'ariyye** ve **Kerrâmiyye** mezhepleri arasında ihtilâflıdır.

D) Aklın Ve Naklin Hudûdu, Risâlet Ve İmâmet Meseleleri : Bu bölüm de, **Tahsîn, takbîh, salah, aslah, lutf, Peygamberler'in ismeti, imâmetin şartları ve intikali** konularını içerir. Bu konularda, **Şî'a, Havâriç, Mu'tezile, Kerrâmiyye, Eş'ariyye**, mezhepleri arasında ihtilâf vardır. [13]

---

[12] **eş-Şehristâni**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 20-21.

[13] **eş-Şehristâni**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 20-21.

1. 5. FIRKALARIN SAYISI VE 73 RAKAMI

Resûlüllah, ***ümmeti içinde sapıklık yoluna giren yetmiş iki fırkanın ortaya çıkacağını, bunların yanında kurtuluşa erecek bir fırkanın bulunacağını*** bildirmiş ve bu haber aynen gerçekleşerek İslâm ümmeti fırkalara bölünmüştür.

İslâm'da, itikâdî mezhepler tarihi ile ilgilenen bütün âlimler, fırkaların taksîmi ve sayısı konusunda, -muhtevası ve rivâyet zinciri hakkında pek çok ihtilaf bulunan, fakat bunun yanında herkesçe bilinen- meşhur bir hâdise dayanmışlardır.

Ebû Hüreyre (v. 58/677), **Enes b. Mâlik**, **'Avf b. Mâlik**(v. 73/692), **Mu'âviye'den** farklı rivâyetlerle rivâyet edilen bu hadise göre, ***Yahûdîler 71, Hıristyanlar 72 ve Ümmet-i Muhammed 73 fırkaya ayrılacaklar, bunlardan biri kurtuluşa, diğerleri de cehenneme gireceklerdir.***[14]

İslâm toplumunun yetmiş iki fırkaya ayrılacağını haber veren Hz. Peygamber'in, bu sayı ile neyi kasdettiğini anlamak, problemin çözümü açısından çok önemli bir husustur. Zîrâ, bu **sayı, İslâm tarihinde, aşılması zor ihtilâflar meydana getirmiş**, bu konu üzerinde kafa yoran **Kelâmcılar**'ı ve **mezhepler tarihçilerini** bir hayli **zorlatmıştır**. Onlar, **hadiste zikredilen bu sayılardan acaba gerçek sayı mı kastedilmiş, yoksa kesretten kinâye için mi bunlar ifâde edilmiştir?** sorusuna cevap bulmak için çok çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Zîrâ, bu sayıların, gerçek rakamı ifâde etmesi ne kadar muhtemel ise, aynı zamanda, Arap lisanına uygun biçimde Kur'an-ı Kerîm'in ve Hadîsler'in değişik yerlerinde görüldüğü gibi, çokluktan kinâye olması da o kadar muhtemeldir. Ayrıca **eş-Şâtıbî**'nin de ifâde ettiği gibi zâten bu hadiste, *-Hâricîler müstesnâ- bid'at mezhepleri tam olarak tayin edilememiştir.*[15] **Öyleyse bu sayı nasıl anlaşılmalıdır?**

<u>Bu noktada, iki türlü yorum karşımıza çıkmaktadır:</u>

<u>A) Hadiste geçen **73 sayısının**, gerçek manada değil de kesretten kinâye anlamında kullanıldığını kabul edenler :</u>

Bunlara göre, *eğer bizler, **hadiste geçen 73 sayısının, gerçek manada değil de kesretten kinâye anlamında kullanıldığını** kabul edersek o zaman, İslâm mezheplerinin sayısını 73'e*

---

[14] **Ebû Dâvûd**, *es-Sünne* : 1; **İbn Mâce**, *Fiten*, 17.

[15] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 417-428, *el-Muvâfakât*, c. 4, s. 172-184.

çıkarmağa veya diğer bir ifâdeyle 73 sayısını doldurmak için fırka aramağa ihtiyaç duymayacağız. Çünkü tarih boyunca İslâm'a intisâp eden sayısız insan guruplarının fikir ayrılıklarını tespit ederek, 72 sayısına sığdırmanın imkânı yoktur. Nitekim bu durumu fark eden **İbn Cevzî** de "*Gerçi bizler (İslâm toplumu içindeki fikrî) ayrılıkların meydana geldiğini ve onların bir takım ana fırkaları ayrıldıklarını ve bu ana fırkaların birçok tâlî fırkalara bölündüklerini biliyor isek de, tüm bu tâlî fırkaların isimlerinin ve görüşlerinin neden ibâret olduğunu kapsamlı bir şekilde bilememekteyiz.*" [16] diyerek bu imkânsızlığa işâret etmektedir. Gerçekten de, İslâm tarihinde ortaya çıkan fırkalardan sâdece ana fırkalar ele alındığında bile, bu sayının **73 sayısını çok aştığı** görülmektedir. Bundan dolayı, konu üzerinde kafa yoranların veya diğer bir ifâdeyle **73 sayısını doldurmağa gayret gösterenlerin**, niçin ihtilâf ettikleri böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Bunlar ne **ana fırkaların** tespitinde ne de tâli fırkaların sayısında doğru bir neticeye varamamışlardır.

Bundan dolayı ana **İslâmî bid'at fırkaların** sayısı hakkında mezhepler tarihçileri, **4 ten 10'a kadar** değişik sayılar ileri sürmüşlerdir. Bu tarihçilerden bir kaçının görüşlerini şöyle sıralayabiliriz :

a / eş-Şehristânî, el-Milel'in baş tarafında, **ana İslâmî bid'at fırkalarını dört olarak tespit eder**. Ona göre *bu fırkalar 1 Kaderiyye (12 kol) 2-Sıfâtiyye(3 kol) 3-Havâriç (8 kol) 4-Şî'a (6 kol) dır.*

Görüldüğü üzere **bu fırkaların kolları, 72 sayısını doldurmamakta** ve **29 da kalmaktadır**. **eş-Şehristânî**, bu sayıyı doldurmak için **Hâricîler**'in ve **Şî'a**'nın bazı kollarını da yine bir takım alt kollara ayırmağa gayret eder, ama her nedense ortaya koyduğu bu yeni **42 alt kol ile de bir türlü 72 ye** ulaşamaz. **Onun, ayırmış olduğu bu alt kollar ile birlikte ulaşabildiği sayı 71 dir**. Her halde bu 72'ye ulaşamamadan ötürü o, ana İslâmî fırkalara, **Cebriyye** (3 kol) ve **Mürci'e** (6 kol) yi de -kitabının ilerleyen bölümlerine- katmağa çalışır. Fakat **bu iki fırkanın kollarıyla sayı, bu sefer de 80 e varıp dayanır**, 72 sayısı oldukça aşılmış olur. [17]

b / el-Makrızî (v. 841/1441) de, tıpkı **eş-Şehristânî** gibi, ***büyük fırkaların sayısının dört olduğu*** görüşündedir.[18]

---

[16] **İbn Cevzî**, *Telbis*, s. 26-27.

[17] **Bkz.: eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 22 **ve bu cildin fihristinde bulunan Müslüman fırkaların taksîmi.**

[18] **el Makrîzî**, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *el-Hıtat*, I-II, Beyrut, Dâru Sâdır, ofset baskısı, tsz., **c.** 2, s. 345.

c / İbn Hazm ise, eserinde, beş ana **İslâmî bid'at fırkasından** bahseder ve bunları, ***Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürci'e, Şî'a ve Havâric*** şeklinde sıralar.[19]

d / Öte yandan, **el-Malâtî**, (v. 377?987) ile, **İbn Cevzî**, ve **eş-Şehristânî**'nin **ikinci tasnifine göre altı ana İslâmî bid'at fırkası** vardır. Bunlardan:

I. el-Malâtî'ye göre, ***ana fırkalar şunlardır:***

1-Zenâdıka (5 kol), 2-Cehmiyye (8 kol), 3-Kaderiyye (7 kol), 4-Mürci'e (12 kol) 5-Râfıza (15 kol) 6-Harûriyye (25 kol) .[20]

II. İbn Cevzî'ye göre:

1-Harûriyye (12 kol) 2-Kaderiyye (12 kol) 3-Cehmiyye (12 kol) 4-Mürci'e (12 kol) 5-Râfıza (12 kol), 6-Cebriyye (12 kol) İbn Cevzî'ye göre bunların sayılamayacak kadar çok alt kolları vardır.[21]

III. eş-Şehristânî'nin ikinci tasnifine göre:

1-Mu'tezile (12 kol), 2-Cebriyye (3 kol), 3-Sıfâtiyye (3 kol), 4-Havâric (8 kol ve 17 alt kol), 5-Mürci'e (6 kol), 6-Şî'a (6 kol, 25 alt kol) [22]

e / el-Makdîsî (v. 356/966), **el-Bed' ve't-Tarih** isimli eserinde ana ***İslâmî bid'at fırkalarının sayısının yedi olduğunu*** söylerken, **Ahsenü't-Tekâsim de bu sayıyı sekize çıkarır.** **Ona göre**, ***aslî mezheplerin sayısı sekizdir. Bunlardan dördü, sırf kelâmî fırka olup, diğer dördü ise kelâm-fıkıh karışımı mezheplerdir ve bu mezhebler şunlardır.***

I. Kelâmî mezhepler: Mu'tezile, Neccâriyye, Küllâbiyye ve Sâlimiyyedir.

II. Kelâm-fıkıh karışımı mezhepler: Şî'a, Havâric, Kerrâmiyye ve Bâtınıyyedir.[23]

f / eş-Şâtıbî ve **el-Curcânî'de ana İslâmî bid't fırkaların 8 olduğunu söyler: Meselâ, eş-Şâtıbî** bunları şu şekilde sıralar: ***1-Mu'tezile (20 kol), 2-Şî'a (3 kol ve 22 alt kol), 3-Havâric (7 kol, 15 alt kol), 4-Mürci'e (5 kol), 5-Neccâriyye (3 kol), 6-Cebriyye (1 kol), 7-Müşebbihe (1 kol) 8-Fırka-i Nâciye (1 kol) .***[24]

el-Curcânî ise: ***1-Mu'tezile (20 kol), 2-Şî'a (22 kol), 3-Havâric (20 kol), 4-Mürci'e (5 kol), 5-Neccâriyye (3 kol), 6-Cebriyye (1 kol), 7-Müşebbihe (1 kol), 8-Fırka-i Nâciye (1 kol)*** şeklinde sıralar.[25]

---

[19] **İbn Hazm**, *el-Fasl*, c. 2, s. 111; :4, s. 179-226.

[20] **el-Malâtî**, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîh ve'r-Red, 'alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, Talik : Zâhid el-Kevserî, 1. bs., Beyrut Mektebetü'l-Müsnâ, 1968, ss. 219, s. 91, v.d.

[21] **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 26-31.

[22] **Krş.: eş-Şehristânî**, *el-Milel*, c. 1 deki fihrist.

[23] **el-Makdisî**, Şemsüddîn Ebû 'Abdillah, Muhammed b. Ebibekr, *Ahsenü't Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlım*, Nşr : M. J. De Geoje, Leiden, 1906, s. 37.

[24] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 419-420.

[25] **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 282.

g / Aynı şekilde **er-Râzî'ye göre de** ***temel fırkalar sekizdir.*** *Bunlar:*

1-Mu'tezile (17 kol), 2-Havâric (21 kol), 3-Revâfız (5 kol),
4-Kerrâmiyye (7 kol), 5-Cebriyye (4 kol), 6-Mürci'e (5 kol)
7-Sûfiyye (6 kol) 8-Müslüman olmasalar da Müslüman gibi görünmeğe çalışan ***Bâtınıyye, Nusayriyye*** *gibi sapık fırkalar (7 kol.)* [26]

h / el-İsferâyînî'ye göre ***temel İslâmî bid'at fırkalarının sayısı dokuzdur.*** *Bunlar:*

1-Revâfız (20 kol), 2-Havâric (20 kol), 3-Kaderiyye(2kol),
4-Mürci'e (7 kol), 5-Bekriyye (1 kol), 6-Dırârîyye(1 kol),
7-Neccâriyye (1 kol), 8-Cehmiyye (1 kol), 9-Kerrâmiyye(1kol) [27]

ı / el-Eş'arî, el-Bağdâdî'ye ve el-Cîlânî'ye göre mezheplerin sayısı ondur. Meselâ,

I. el-Eş'arî ise mezhepleri şöyle sıralar:

1-Şî'a, 2-Havâric 3-Mürci'e,
4-Mu'tezile, 5-Cehmiyye, 6-Dırârîyye
7-Hüseyniyye, 8-Bekriyye 9-Ashâbül-Hadîs (ki bununla ***Ehl-i Sünnet'i*** *kasdetmektedir), 10-Küllâbiyye*[28]

II. el-Bağdâdî ise şu isimleri sayar:

1-Revâfız (20 kol), 2-Havâric (20 kol), 3-Kaderiyye(20 kol),
4-Mürci'e (3 kol), 5-Neccâriyye (3 kol), 6-Bekriyye (1 kol),
7-Dırârîyye (1 kol), 8-Cehmiyye (1 kol), 9-Kerrâmiyye (3 kol),
10-Ehl-i Sünnet (1 kol) [29]

İşte İslâm mezhepler tarihçilerinin, **mezheplerin sayısı** hakkındaki görüşleri özetle bundan ibârettir.[30] Yukarda da belirttiğimiz gibi, âlimlerin bu denli değişik görüşler ortaya koymalarının sebebi **yetmiş üç sayısının hakîkati ifâde edip etmediği** hususunda düşmüş oldukları ihtilâftan kaynaklanmaktadır. Onlar'ın bu ihtilâfları ana itikâdî fırkaları tespit etme ve onları guruplandırma hususundadır. Zîrâ, onlardan bir kısmı **yetmiş üç** sayısını hakîkat anlamında değerlendirip bu anlayış paralelinde **yetmiş üç sayısını tamamlama gayreti** güderken diğerleri bu sayıya aldırış etmemişler ve hadiste geçen bu sayının **çokluktan kinâye olduğu**nu iddiâ etmişlerdir.

---

[26] **er-Râzî**, *İ'tikâdâtü* ***Fıraki'l-Müslimîn*** *ve'l-Müşrikîn*, Tah. : Ali Sâmî, en-Neşşâr, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1982, ss. 101, kitâbın fihristi.

[27] **el-İsferâyînî**, Ebü'l-Muzaffer Şahfûr b. Tayfûr, *et-Tebsîr fi'd-Dîn*, Tah. : Kemâl Yûsûf el-Hût, 1. bs., Beyrtût, 'Âlemü'l-Kütüb, 1983, ss. 227, s. 23-24.

[28] **Bkz.: el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 5, 290.

[29] **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 18-22; Ayrıca, **bkz., el-Cîlânî**, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Mûsa, *el-Gunye li Tâlibi Tarîki'l-Hakk*, I-II, Kahire, 1956, s. 85.

[30] Konuyla ilgili olarak şuralara da müracaat edilebilir : **Özler**, *73 Fırka*, s. 65-78; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 164-167.

Bu anlayışta olanlara göre, ***fırkaların tâli kolları sayılamayacak derecede çoktur ve bu parçalanma devam edip gidecektir.***[31] Hatta **er-Râzî**'ye göre, ***Resûlüllah, bu Hadîs ile muhtemelen büyük fırkaları kasdetmiştir.***[32]

Diğer yandan **eş-Şâtıbî** de aynı görüştedir. Ona ***göre, sayının hakîkat anlamında ele alınarak, fırkaları 73'e tamamlamak gerektiğine ne şer'i, ne de aklî bir delil vardır. Bundan dolayı, fırkaların sayısı, bu rakamdan az da olabilir çok da olabilir. Bunda herhangi bir sakınca yoktur.***[33]

73 sayısı ile ilgili olarak **ed-Devvânî** (908/1502)'nin görüşü de enteresandır. Ona göre, "*Eğer **sayı ana fırkalara yorulacaksa, o zaman ana fırkalar'ın sayısı, yetmiş üç sayısından) az olmaktadır. Şâyet talî fırkalara yorulacaksa, o zaman da yetmiş üç sayısından) çok olmaktadır**, gibi bir düşünce yersiz bir endişedir. Çünkü ortaya konan ana mezhepler bu sayıya aykırı düşmektedir. Muhtemelen (mezhepler) farklı zamanlarda artıp eksilse bile herhangi bir zamanda fırkaların bu sayıya ulaşmış olmaları, (hadisi, bizzât fırkaların sayılarına yorumlama açısından) yeterlidir.*[34]

Bu konuda **Goldziher** de şöyle düşünür: "***Söz konusu Hadîs, gerçek sayıyı bildirmez.*** *Resûllüllah bu sözleriyle, İslâmiyet'in Yahûdîlik ve Hıristiyanlığa nispetle daha çok meziyetlere sahip olduğunu ifâde etmek istemiştir. Gerek İslâm **Kelâmcılar**'ı, gerekse bâtılı bilginler, bu hadisi yanlış anlamışlar ve müstakil bir mezhep teşkîl edemeyen itikâdi ihtilâfları da birer fırka kabul etmeğe çalışmışlardır*"[35]

B) Sayıyı hakîkat manasında ele alanlar

Bunlara göre de, ***hadîslerde ifâde edilen yetmiş üç sayısı hakîkat manası ifâde etmektedir ve kesin sayı bildirmektedir.*** *Bunun içindir ki Müslümanlar bu sayıda fırkalara ayrılacaklardır*, görüşündedirler. Dolayısıyla bu gurupta olanlar, bu konuyla ilgili hadîsleri eserlerinde ya rivâyet edildiği şekliyle veya mefhum olarak zikrederek, **fırkaları yetmiş üç sayısıyla sınırlan-**

---

[31] **Bkz.**: **el-Makdîsî**, *A.g.e.*, s. 37, 38; **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 26-27.

[32] **er-Râzî**, *İ'tikâdât*, s. 74-75.

[33] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 420.

[34] **ed-Devvânî**, Celâleddîn Muhammed, *Şerhü'l-'Akâidi'l-'Adûdiyye*, İst., Ârif Efendi Matba'ası, 1313, s. 3.

dırmağa azamî gayret göstermişler ve **bu sayıyı dondurmağa ya da tamamlamağa** büyük çaba sarf etmişlerdir. Bunu yaparken, içine düştükleri zorluktan dolayı da yer yer bir **takım tutarsızlıklara ve zorlamalara** girişmekten kurtulamamışlardır. Nitekim, **ille de yetmiş üç sayısını tamamlayalım** çabasında olan âlimler **yetmiş üç** sayısını tamamlarken, **bu sayıyı ana İslâmî fırkalarla tamamlayamayıp, bir takım tâlî kollara baş vururlar. Netîce de ya bir takım tâlî kolları dışarıda bırakmak zorunda kalırlar veya yetmiş üç sayısını bir hayli geçerler.** Bu gurupta yer alanları başta zikretmiştik.

Öyleyse bu durum karşısında bizlerin ne yapması gerekmektedir? **Kanâatimize göre, şu durumların göz önünde bulundurulması lazımdır**:

a / 73 rakamı, gerçek sayıyı ifâde etmek için söylenmemiş, çokluktan kinâye anlamında kullanılmıştır. Sayı eğer bu mana da algılanırsa, o zaman, 73 rakamını doldurma, ve dondurma gayretine gerek kalmayacaktır.

b / <u>Resûlüllah'ın buradaki maksadı</u>, fırkaları 73 sayısıyla dondurmak değil, onların çokluğuna işâret etmektir. O, bu ifâdeleriyle, **Müslümanlar'ın dînî anlayış ve kavrayışlarındaki farklılığa ve bunları takdîr etme hususunda karşı karşıya kalacakları ayrılıkların çokluğuna** dikkatlerimizi çekmektedir. Yoksa, **<u>onun maksadı</u>, kesin bir sayıyı bildirmek** değildir. Zîrâ, düşünce alanına ilişkin konularda, Müslümanlar arasında muhtemelen doğabilecek ihtilâflara, **Resûlüllah**'ın kesin bir kayıt koyduğunu düşünmek zor bir ihtimaldir. Çünkü tefekkür, insan fıtratının doğurduğu bir sonuçtur ve ihtilâfın olması kaçınılmazdır.

c / Hem zâten, 73 sayısını gerçek kabul edenler arasında da bir birlik gözükmemektedir. Bunlar, ana fırkalarda görüş birliği içinde olamadıkları gibi, tâlî fırkaların sayısında da hem fikir değildirler. Zîrâ, bunlar, **ana fırkaları 73'e tamamlamada imkansızlığa düştükleri** için, sayıyı **tâlî fırkalarla doldurmağa gayret etmekte**, bu sefer de **73 sayısını çok aşmaktadırlar**. Yaptıkları bu sun'î zorlamalar ile **73 sayısını** geçtiklerini görünce, o zaman **sayıyı dondurma** mecburiyeti hissetmektedirler. Sayıyı dondururken, eğer 73 e ulaşamıyorlarsa, bunun sonucunda da tamamlama endîşesine kapılmaktadırlar. Nitekim **bu zorlamalara gerek olmadığına işâret eden er-Râzî** de **73 sayısını doldurmanın veya dondurmanın anlamsızlığını**

---

[35] **Goldziher**, *el-'Akîde ve'ş-Şerî'a fi'l-İslâm*, Arapçaya tercüme eden : M. Yûsûf Musa - A. H. 'Abdülkâdir - 'Abdülazîz 'Abdülhakk, 2. bs., Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, tsz., ss. 407, s. 100 ve oradaki 39. Dipnot için s. 332.

şu cümleler ile ifâde eder: "*Öyle fırkalar vardır ki, bunlardan meydana gelen tâlî fırkaların tam bir tespiti yapılacak olsa, bunlardan tek bir fırkanın kollarının sayısı bile 73'ü aşar.*" [36]

Bu görüşü **en-Nevbahtî** (v. 300/912) de şu ifâdeler ile teyid etmektedir: "***Sadece İmâmiyye 72 fırkadır.***" [37] Öyleyse **tarihte görülen fırkaların sayısı, hadîslerde bildirilen sayıların çok üstündedir**. Bu hem Müslümanlar'da hem Yahûdîler'de hem de Hıristiyanlar'da böyledir.[38]

d / Eğer bu sayı, hakîkatı bildirecek olursa o zaman şu sorular sorulmalıdır.

I. Bu fırkalar, **zamanla kayıtlı** mıdırlar?

II. Yetmiş üç fırkaya bölünme, **İslâm tarihinin belli bir dönemine mahsûs olup orada gerçekleşip bitmiş** midir? Veya tarihi süreç içinde **zamanla gerçekleşecek bir şey midir?**

III.Eğer belli bir dönem de bu bölünme gerçekleşip bitti ise, o zaman meydana gelmesi en azından mümkün olduğu için **gelecekte meydana gelebilecek fırkalar nereye veya hangi fırkanın altına girdirilecektir**?

İşte bu sorulara cevab bulmak mümkün gözükmemektedir. Zîrâ, böyle bir anlayışa hadîslerde rastlayamamaktayız. Çünkü hadîslerde bu fırkalaşmanın belli bir zamanda olup biteceği ve **yetmiş üç** sayısının ilk devirlerde tamamlanacağına dair bir işaret bulunmamaktadır. Aksine ifâdeler mutlaktır. Bu durumu da **eş-Şâtıbî** şöyle neticeye bağlamıştır. "*Eğer **Resûlüllah, bu sayı ile fırka ve akîdelerin usûlünü kasdetmişse**, -yani nevilerin (üstlerinde bulunan) cinsleri murad etmişse, **bu sayıya henüz ulaşılamamıştır**, bundan sonra ulaşılabilir. Yok eğer, **Resûlüllah her bir münferid bid'ati kasdetmişse** yânî cinslerin altında sıralanan nevileri kasdetmişse, **bunlar, 73 ten çok fazladır.***"[39]

e / Yine bu sayı, eğer gerçek manayı ifâde ediyorsa, bu durumda Yahûdîler'in ve Hıristiyanlar'ın da, hadîslerde belirtildiği kadar fırkalara ayrılmış olması gerekirdi. Halbuki, yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi, bunların sayıları hadisteki sayıların çok üstündedir.

---

[36] **er-Râzî**, *İ'tikâdât*, s : 75.

[37] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 3, s. 468.

[38] **Fığlalı**, *Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler*, s. 117.

[39] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, c. 2, s. 422.

f / Yetmiş üç sayısının çokluktan kinaye olarak kullanılması, Arap lisânına uygun olduğu gibi, Kur'an ve Sünnet'in ruhuna da aykırı değildir. Bu üç din mensubu kişilerin bir arada zikredilmesi ise, aralarında mukayesede bulunarak nispet tesis etme maksadına yöneliktir.[40]

1. 6. BİD'AT EHLİ FIRKALARIN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Âlimler, **bid'at** fırkalarının teşhîs edilmesi için bazı alâmetler tespit etmişlerdir. **Meselâ, eş-Şâtıbî'ye göre, bid'at ehli fırkaların bilinen özellikleri iki temel kategoride incelenir.** Bunlardan **ilki icmâlî** (yani detaya inilmeyen) özellikler, **ikincisi ise tafsîlî** (yani ayrıntılarını gösteren) özelliklerdir.

O, icmâlen ele alınabilecek özellikler üç temel noktada özetlemektedir:

A) Cemaatten Ayrılma: Yâni **Ashâb'dan itibâren oluşup günümüze kadar devam ede gelen cemâatın din anlayışından koparak ayrılmak** ve azınlık psikolojisi içinde, karşı gurupları tekfîr ile itham etmek.[41] Bu, onların en temel özelliğidir.

Peki acaba cemâat nedir?

eş-Şâtıbî'nin bildirdiğine göre, bu hususta dört görüş ileri sürülmüştür.

a / Ehl-i İslâm'ın büyük kalabalığı (sevâd-ı a'zam) : Bunlar, müctehid âlimler cemâati ve müctehid olmayan âlimler, şerîatle amel edenler ve bunlara uymağa gayret gösterenler.

b /Sadece müctehid âlimler topluluğu.

c / Özellikle Sahâbe topluluğu.

d / Taberî'nin tercihine göre, aynı emîre biat eden Müslüman topluluğu.[42]

Abdulkâhir el-Bağdâdî de cemâatin şunlardan oluştuğunu söyler.

a / Teşbîh ve ta'tîl anlayışına sahip olanlardan veya, Râfızî, Hâricî, Cehmî ve Neccâriyye'ye ait sapık fırkaların bid'atlerinden uzaklaşıp Sıfâtiyye'nin yollarına uyanlar.

b / Yukarıda zikredilen bid'at ehlinin hatalarına düşmeyen, es-Sevrî, el-Evzâî ve Davud ez-Zâhirî (v. 270883) **de dahil olmak üzere büyük fakihler ve mensubları.**

---

[40] Bu konu hakkında geniş örnekler için **bkz., Özler,** *73 Fırka*, s. 80-85; **Topaloğlu,** *Kelâm İlmi*, s. 164-165.

[41] **Bkz.: eş-Şâtıbî,** *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 428; *Müvâfakât*, **c.** 4, s. 185-186; **Yavuz,** *A.g.*mad., s. 503.

[42] **eş-Şâtıbî,** *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 448-452; **Topaloğlu,** *Kelâm İlmi*, s. 156.

c / Hadîs ilmine hakkıyla vâkıf olan muhaddisler zümresi.

d / Ehl-i bid'atın görüşlerine meyletmeyen sarf-nahiv, lügat, edebiyat âlimleri

e / Sapık fırka mensublarının okuyuşları dışında kalan kıraat âlimleri ile bunlara ait te'vîllerden uzak duran müfessirler zümresi.

f / Şerîate sarılan, Hadîsçiler'in yolunu tutan ve bid'at ehlinin görüşlerinden uzak duran tasavvuf ehli kimseler.

g / Ehl-i Sünnet yolu üzere i'lây-ı kelimetullah gâyesi güden mücahidler.

h / Ehl-i Sünnet inancının yaşandığı beldelerin halkı.[43]

B) <u>Fitne çıkarmak için müteşâbih Naslar'a uymak</u>: Naslar'ın ruhuna ve İslâm'ın temel yönelişlerine vâkıf olmamak veya yabancı kültürlerin etkisi altında kalıp Naslar'ı uzak yorumlarla te'vile tâbi tutmak. Bunun yanında Kur'an'ın kendine has üslûp ve mantığına, Arap dilinin ifâde özelliklerine bakmaksızın, bazı Âyetlerin ve dolayısıyla hadîslerin zâhirine takılıp kalmak, Naslar'ın yorumlanmasında peşin ve indî görüşleri Naslar'a hâkim kılmak da bu özellik içinde mütâlaa edilir. **Nasa veya akla körük örüne bağlılık** diye özetlenebilecek olan bu iki aşırı telakkîyi i'tidâl çizgisine çekmeyi amaçlayan **el-Gazzalî**, bunun için **el-İktisâd fi'l- İ'tikâd** adlı kitabını telif etmiştir.[44]

C) <u>Hevâ ve heveslere uyma, nefsî istek ve arzulara göre, hüküm verme</u>.[45]

<u>D) Hz. Peygamber'in kavlî ve fiili Sünnetlerine karşı, menfi tavır takınmak</u>: Kur'an'ın genel karakteri ve İslâm'ın temel yönelişleriyle bağdaştığı halde, kendi görüşleriyle bağdaştıramadıkları bazı hadîsleri, mütevâtir olmadıkları gerekçesiyle reddedenlerle, mezhebî telâkkîlerini desteklemek amacıyla Hadîs uyduranlar veya bu tür hadîsleri rivâyet edenler de bu gurup içinde yer alır.

<u>E) Ashâb'a karşı iyi niyetli olmamak</u>: İslâm'ın hem iman hem amel açısından ilk neslini oluşturan ve son İlâhî dîni, fikir ve aksiyon yönüyle sonraki nesillere aktaran **Ashâb'a karşı iyi niyetli olmamak onların, özellikle dini ilgilendiren rivâyet, anlayış ve uygularına değer vermemek.**[46]

---

[43] **Krş.: el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 246-248; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 109-110.

[44] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 430-431, *el-Müvâfakât*, **c.** 4, s. 186; **Yavuz**, *A.g.mad.*, **c.** 10, s. 503.

[45] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 431-433; *Müvâfakât*, **c.** 4, s. 186-187; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 157.

[46] **Yavuz**, *A.g.mad.*, **c.** 10, s. 303.

eş-Şâtıbî, firkaların icmâlî özelliklerini sıraladıktan sonra, **tafsîlî özelliklerine** de şöyle parmak basar: "***Her fırkanın tafsîli özelliklerine*** *gelince buna, gerek Kitap'da ve gerekse Sünnet'te işâret edilmiş ve dikkat çekilmiştir. Öyle zannediyorum ki, bu konuda Kitap ve Sünnet'i iyice tetkîk edip düşünenler,* ***bid'at ehli fırkların ayrıntılı özelliklerine*** *işâret eden ve dikkatleri çeken pek çok Naslar bulacaklardır. Eğer bizler,* ***şerîatten, onların özelliklerini ifşa edip ortaya koymama (prensibini)*** *çıkarmamış olsaydık, o zaman onların muayyen özelliklerini şer'î delillerle gözler önüne serme hususunda bir müsaade bulabilirdik. Halbuki, bizler geçmişte onların özelliklerini ortaya koymamak için gerekli hassâsiyeti göstermişizdir.*" [47]

Fakat **eş-Şâtıbî**, burada böyle bir hassâsiyet içine girerken, her nedense **Müvâfakât** isimli eserinde aynı hassayiti göstermemekte, **ehl-i bid'ate** ait Kur'an ve Hadîsler'de geçen tüm özellikleri sayıp dökmeğe çalışmaktadır.[48]

1. 7. BİD'AT EHLİ FIRKALARIN MENSUP OLDUKLARI FIKIH MEZHEPLERİ:

Bıd'at fırkalarının bir kısmı, hak olan **Ehl-i Sünnet** mezheplerine intisâb etmişler iken, diğer bir kısmı ise, kendilerinin tedvin ettikleri ve adına **ehl-i bid'at fıkhı** dediğimiz fıkhî mezheplere intisâp etmişlerdir.

Biz, **Ehl-i Sünnet**'in oluşturduğu fıkıh mezheplerine intisâb eden **bid'at** fırkalarını zikretmeden önce, **ehl-i bid'atçe** tedvin edilen fıkıh mezheplerini önce ele almayı uygun görüyoruz.

1. 7. 1. BID'AT EHLİ FIRKALARIN MEYDANA GETİRDİKLERİ FIKIH MEZHEPLERİ

Bid'at ehli fırkaların günümüze kadar gelen ve tedvin edilen **üç çeşit fıkhı** vardır:

A) İbâdiyye (Veya Havâric) Fıkhı:

Bunlar, umûmîyetle takvâyı esas alır, kendi telakkîlerine göre, takvâya aykırı olan davranışları fıkıh sâhâsında değerlendirirler. Bunların bazılarına göre, ***hükümlerin kaynağı sadece***

---

[47] **eş-Şâtıbî**, *el-İ'tisâm*, **c.** 2, s. 434.

[48] **Bkz.**: **eş-Şâtıbî**, *Mûvafâkât*, **c.** 4, s. 187-188.

Kur'an-ı Kerim'dir. İbâdiyye fakihleri, **icmâ' ve kıyâsı, dinin kaynaklarından saymazlar**. Genelde **İbâdî fıkhı Şâfi'î fıkhına yakındır.**[49]

B) Zeydiyye Fıkhı:

Başlangıçta bu mezhebi **İmam Zeyd** (v. 122/740) tedvin etmekle beraber daha sonra tâbileri onun ictihâdlarına göre mezhebe yön vermişlerdir. **Delilleri: Kitap-Sünnet-İcmâ'-Kıyas-İstihsan ve Akıldır**. Onlara göre, **muteber olan icmâ', Ehl-i Beyt'in icmâ'ı** dır. **Akıldan maksatları** ise şer'î delillerde hükmü bulunmayan bir meselenin akıl yoluyla-iyi ve kötü faydalı yahut zararlı olduğuna hükmedilerek-çözüme bağlanmasıdır. Bu mezhepte **ictihâda büyük önem verilmiş**, ictihâd kapısının kapanması câiz görülmemiştir. Bunlar, Sünnî mezheplerden istifâde etmişler, furû da Hanefî mezhebi ile birleşen tarafları çok olmuştur. Zîrâ, bunlar **başlangıçta Hanefî idiler**, fakat imamlarından rivâyet ettikleri meselelerde, Hanefiliğe karşı oldular.

C) İmâmiyye Fıkhı:

İmâmiyye fakihlerine göre, ***Kitap, Sünnet ve icmâ' hüccettir. Ancak, Sünnet, mâsûm imâmın sözü, davranışı ve susması, icmâ' da imâmın görüşünü keşfetme, görüşte mâsûm imamın görüşüne uymaya gayret sarf etmedir. Kıyas, dinde hüccet değildir***. Bunlar, **mâsûm imamların görüşüne uymanın gerekli oluşunu** da şu delile dayandırırlar. "***ibâdet olsun, muâmelât olsun, her olay için Allah'ın bir hükmü vardır. Bu hükümleri ise vahiy oylu ile Allah, Peygamber'ine bildirmiştir. Hz. Peygamber, bunları hayatında gerektiği şekilde açıklamış, geri kalanları da vasîlerine bildirmiştir. Bu vasîler, mâsûm imamlardır. Şu halde artık, kıyâs, re'y ictihâdı, v.b. şeylere ihtiyaç yoktur***."

1. 7. 2. SÜNNÎ FIKIH MEZHEPLERİNE İNTİSAP ETMİŞ OLAN BİD'AT EHLİ FIRKALAR

Bid'at ehli fırkaların bir kısmı kendi oluşturdukları fıkıh mezheplerine intisâp ederlerken, diğer bir kısmı da, **Ehl-i Sünnet**'in oluşturduğu fıkıh mezheplerine intisâp etmişlerdir. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

A) Hanefî mezhebi Müntesipleri:

---

[49] **İzmirli İsmâil Hakkı**'nın *Yeni İlmi kelâmı*'nı sadeleştiren **Doç.Dr. Sabri Hizmetli**, bu konuyu işlerken dipnotunda buna itiraz etmekte ve bizâtihi bir **İbadî fakîhi** ile yapmış olduğu görüşmede o fakîhin, ***kendi fıkıhlarının hanefî fıkhına dayandığını*** söylediğini nakletmektedir. **Bkz.: İzmirli**, *Yeni İlmi Kelâm*, Sadeleş. : Sabri Hizmetli, Ehl-i Sünnet Tetkikleri, s. 132.

Hanefîlerin tümü Matürîdî değildir. İçlerinde **Selefiyye** görüşüne sahip olanlar bulunduğu gibi, **Mu'tezile, Cehmiyye, Cebriyye, Mürci'e**, ve **Kerrâmiyye** görüşünde olanlar da vardır.

B) Şâfi'î mezhebi Müntesipleri:

Bunların da tümü Eş'arî değildir. İçlerinde **Selefiyye** görüşüne sahip olanlar olduğu gibi, yine **Mu'tezile, Mücessime** ve **Cebriyye** görüşünde olanlar da vardır.

C) Mâlikî mezhebi Müntesipleri:

Mâlikîler'in çoğunluğu Eş'arîdir. Yalnız bir kısmı da **Selefiyye** mezhebine müntesiptir. Hatta içlerinde **bid'at** ehli dahi vardır.

D) Hanbelî mezhebi Müntesipleri:

Hanbelîler'in ise çoğunluğu Selefiyyedir. Ancak içlerinde **Eş'arîler** bulunduğu gibi **Mücessime** de vardır.[50]

2. İBN TEYMİYYE'YE GÖRE FIRKALAR VE TEMEL BİD'AT FIRKALARI

İbn Teymiyye, her ne kadar eserlerinde oldukça çok sayıda fırkadan bahsedip bunları şiddetli tenkitlere tâbî tutsa da o, *yetmiş iki fırkanın temelinin dört olduğunu ve bu temel **bid'at** fırkalarının da **1-Râfızîler 2-Hâricîler 3-Kaderîler 4-Mürci'e** olduğu*nu zikreder. O, **Cehmiyye**'yi bu fırkalara (yani **yetmiş iki fırkaya**) katmaz. Bunu sebebini de şu şekilde açıklar: "*Helâkte olan fırkaların tayin ve tespitine gelince, bize ulaşan bilgilerin en eskisi, **Yyusuf b. Esbât ile Abdullah b. Mubârek (v. 181/997)'in bu fırkaların dalâlette sayılmaları** konusundaki açıklamalarıdır. Bu iki büyük imam **temel bid'at fırkalarının dört olduğu, onların da Revâfız-Havâric-Kaderiyye-Mürci'e olduğu**nu söyleyince, **Abdullah b. Mübârek'e: "Peki Cehmiyye'ye ne dersiniz?** " diye soru sordular. O da, "**Cehmiyye ümmet-i Muhammed'den değildir. Bizler, Yahûdî ve Hıristiyanlar'ın sözlerini nakletmede bir sakınca görmemekteyiz. Ama Cehmîler'in (öyle sözleri vardır ki onların sözlerini nakledememekteyiz.**" **buyurmuştur.**"[51] **İbn Teymiyye** bu olayı aynen **Der'ü Te'âruz** isimli eserinde de nakleder.[52]

---

[50] Bu **üç bid'at fıkhı** hakkında daha geniş bilgi için **bkz., İzmirli**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 214-216; **Karaman**, Hayrettin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, İst., İrfan Yayınevi, tsz., ss. 248, s. 110-114.

[51] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 350;.**c.** 5, s.103, 174.

İbn Teymiyye'ye göre, *"Yukarıdaki bu görüşe **Ahmed b. Hanbel'in Ashâb**'ından ve diğer zâtlardan bir başka gurup da katılmış ve **Cehmiyye'yi yetmiş iki fırkadan saymamışlardır.** Onlar, **Cehmiyye'nin kâfir ve zındık olduğunu** söylerler."* Yine **İbn Teymiyye'ye göre**, *"İmam Ahmed'in Ashâb'ından bir başka gurup ise **Cehmiyye'nin yetmiş iki fırka ya dahil olduğunu**, böylece, temel **bid'at** fırkalarının sayısının beş olduğunu' kabul ettiklerini söyler."* [53]

Muhammed Ebû Zehrâ ise **İbn Teymiyye'nin ehl-i bid'at fırkalarına yaklaşımını** şu şekilde ifâde etmektedir: *"**İbn Teymiyye'nin dalâletle suçladığı grupların sayısı beştir. Birinci gurup: Bâtınîler olup, Karâmıta da onlar dan sayılır. İkinci gurup: İslâm filozoflarıdır. Üçüncü Grup: İbn Arabî'nin tabileri olan İttihâdiyyedir. Dördüncü gurup: Mu'teziledir. Beşinci gurup: Eş'ariyyedir**. "* **Ebû Zehrâ**, bu sıralamayı yaptıktan sonra özetle şu noktalar üzerinde durur:

İbn Teymiyye:

A) ***Bâtınîler'e, İslâm filozoflarına ve İttihâdiyye (Vahdet-i vücûdculara) tümüyle muhaliftir.***

B) ***Mu'tizile ve Eş'arîler** ile olan muhâlefeti ise cüzîdir. Zîrâ, :*

a / ***Mu'tezile ve Eş'arîler, İbn Teymiyye gibi düşünür. Fakat onlar bazı noktaları te'vîl ederlerken, İbn Teymiyye te'vîl etmez, Naslar'ın zâhir manasıyla hükmederler.***

b / *Binaenaleyh, Naslar'dan anladığı kadarıyla, **İstivâ** v.b. Haberî sıfatlarda hem **Mu'tezile** hem de **Eş'ariyye'ye**, sıfatların isbâtı konusunda ise sadece **Mu'tezile**'ye muhâlefet eder.*[54]

İşte **İbn Teymiyye**'nin değindiği fırkalar çok olsa da ve bu fırkalara çeşit çeşit isim koysa da ona göre, ***bütün itikâdî görüşlerin temeli dörttür***. Veya diğer bir ifâdeyle inanç esaslarında temel dört tutum vardır. Bunlar: **A) Şîa'nın tutum ve inançlarına** taalluk eden tüm problemler. **B) Hâricîler'in tutum ve inançlarına** taalluk eden bütün problemler **C) Mürci'e'nin tutumu ve inançlarıyla** ilgili olan tüm meseleler **D) Kaderîler'in tutum ve inançlarına** taalluk eden tüm konular.

---

[52] **İbn Teymiyye**, *Der'û Te'âruz*, **c.** 5, s. 302; **c.** 7, s. 110.
[53] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 351.
[54] **Ebû Zehrâ**, *İmam İbn Teymiyye*, s. 244-245.

Diğer yandan, **İbn Teymiyye** bu sınıflamada zikretmese bile onun en sık telaffuz ettiği kelimelerden- biri ve en başta geleni **Kelâmcılar** sözcüğüdür. O, bu isim altında pek çok tenkîdler ortaya koyar ve çeşitli tartışmalara girişir. **Kanâatime göre**, **İbn Teymiyye**'nin **Kelâmcılar** ifâdesinden kasdettiği daha çok **Sünnî olmayan Kelâmcılar**dır ve tümü **72 fırka olarak ifâde edilen bid'at ehli fırkalar**dır. Daha açık bir ifâdeyle **bu isim, Mu'tezile-Şî'a-Havâric-Kaderiyye-Müşebbihe-Mürci'e-Kerrâmiyye, v.s., fırkaların genel ismidir**. O, önce bütün fırkaları genel anlamda bu isimle tenkîd eder, daha sonra husûsî isimleri ve özelikleriyle bütün yönlerini ortaya koymağa çalışır. Bunlardan ilerde tekrar bahsedeceğiz.

3. FIRKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3. 1. GENEL ANLAMDA DEĞERLENDİRME

3. 1. 1. KELÂM İLMİ VE KELÂMCILAR

İbn Teymiyye, kelâm ilminin tarifini şu şekilde yapar: "***İtikâdî haberlerde akıl ile münâkaşa etmeye kelâm denir, ki buna ayrıca, usûlü'd- din, akdü'l-ekber, akâid, itikâdat, mesâil-i ilmiyye, mesâil-i haberiyiye, ilm-i mükâşefe, ilmü'l usûl, fıkhü'l-ekber gibi isimler verilebilir. Bu isimlendirmelerde her ne kadar maksatlar ve ıstılahlar farklı olsa da hepsi birbirine yakın isimlendirmelerdir.***" [55]

İbn Teymiyye'nin eserlerine göz atacak olursak, onlarda çokça **kelâm ilminin** ve **Kelâmcılar**'ın tenkîd edildiği, delillerinin ve metodlarının bozukluğunun isbâtına çalışıldığı görülür.

Gerçekten de, **İbn Teymiyye**'nin hayatı boyunca vermiş olduğu bütün fiili mücâdelelerinin ve ortaya koyduğu eserlerin gâyesi tekdir ve o da, Ashâb, Tâbi'în ve Etbe'üt-Tâbi'în neslini içine alan **Selef akîdesini titizlikle korumak, onların dışında kalan bütün metodları, inançları yaşayışları reddetmek ve bu inanç ve yaşayışa artırma ve noksanlaştırma yapmak suretiyle hiç bir tasarrufta bulunmamaktır**.

İşte onun **kelâma** karşı oluş sebebi bu olsa gerektir. Her şeyden önce şunu vurgulamak gerekir ki, **onun karşı olduğu kelâm, mutlak manada kelâm değildir**. Nitekim **İbn Teymiyye**

hangi kelâma karşı olduğunu şu ifâdeleriyle gâyet net ve açık bir şekilde ilân etmektedir: "***Selef, kelâm âlimleri zındıktır, kelâm'a bürunen hiçbir kimse felâh bulmamıştır*** *diyerek* ***Kelâmcılar'ı*** *kötüledikleri zaman,* ***asla mutlak anlamda kelâmı kasdetmemişlerdir.*** *Bu isim, sadece* ***Peygamberler'in metodlarının dışındaki bir metodla dîni meselelerde konuşan (yani tartışan) kimseler*** *hakkında örfen sâbit olan bir hakîkat olmuştur.*" [56] Yâni kısaca ona göre, ***yerilen kelâm, Peygamberler'in metodunu benimsemeyen ve uygulamayan kelâmdır.***

Başka bir yerde de **İbn Teymiyye** şöyle demektedir: "***Selef, asla kelâmın cinsini yermemiştir.*** *Çünkü her insan konuşur.* ***Yine Selef, kesinlikle Allah ve Resûlü'nün emrettiği istidlâl (delil getirme), nazar (düşünce) ve cedeli (münâkaşa, tartışma), Allah ve Resûlü'nün açıkladığı istidlâlı, kısaca, hak olan kelâmı yermemiş, bâtıl olan kelâmı yermiştir.***"[57] "***Onlar'ın zemmettikleri kelâm, içinde yalan, hata ve dalâlet olan kelâmdır. Çünkü hak (olan kelâm), Allah ve Resûlü'nün getirdikleridir. Bundan ötürü onlar, asla Allah ve Resûlü'nün getirdiği şeylere hakkıyla vâkıf olanları zemmetmemişlerdir***"[58] "***Yine onlar kelâmı, içinde sırf cevher, cisim gibi, delillerde ve hükümlerde bâtıl manalar taşıyan ıstılâhlar bulunduğundan yermemişlerdir.***" [59]

Bu satırlardan anlaşıldığına göre o, **kelâmın her çeşidine karşı değildir**. Hal böyle olunca da, bu durumun iyice kavranılması ve onun hakkında yanlış kanâatler ortaya konmaması (meselâ onun söylemediği şeyleri ona isnâd etmek gibi) gerekir. Eserlerinde, konuyla ilgili mütalaalarına bakıldığında, **İbn Teymiyye'nin karşı çıktığı bâtıl kelâmın özelliklerini** şu şekilde maddeler halinde ortaya koyabiliriz:

A) Şeriate Ve Akla Aykırı Olması:

İbn Teymiyye'ye göre, ***Selef'in zemmetmiş olduğu kelâm,*** *Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu metodlara aykırı olmayacak, şerîatle ters düşmeyecektir. Ortaya konan hakîkatlerde Kur'an ve Sünnet'ten habersiz bir şekilde Allah ve Resûlü'nün söylemediği sözler söylenmeyecek ve onlara iftirâ edilmeyecektir.*

---

[55] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 11, s. 336; c. 19, s. 134.

[56] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 12, s. 460-461.

[57] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 13, s. 147.

[58] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 276.

[59] **İbn Teymiyye**, *Müvâfakâtü Sahîhi'l-Menkûl, li-Sarîhi'l-Ma'kul*, I-II, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985, s. 54.

B) Ashâb'ın Sözlerine Aykırı Olması:

İbn Teymiyye, Kitap, Sünnet ve şerîatın yanında Ashâb'ın sözlerine de çok önem verir. Ona göre, ***kelâmın ortaya koydukları şeyler**, Sahâbe'nin bildikleri şeylerin dışında da olmayacaktır.*

C) Aklî Delillerinin Ve Kıyaslarının Naslara Aykırı Olması:

Ona göre, ***aklî deliller**, taleb edilen şeye ulaştıran **sahîh delil olmalı**, **bazılarının kabul edip**, **bazılarının kabul etmediği cinsten deliller olmamalıdır**. Aynı zamanda, **deliller şekke**, **şüpheye**, **şaşırma ve şaşırtmağa düşürmemeli**, **Resûllah'tan gelen sahîh delillere dayanmalıdır**.*

D) Aklı, Naklin Önüne Alması:

Ona göre, ***naklen bir şey nasıl sâbit olmuş ise, o öyle kabul edilmeli, akıl ile mu'âraza yapılarak aklî yorumlar katılmamalıdır**.*

E) Batıl Istılahlar İhdas Etmesi Ve Bunlarla İtikâdî Meseleleri İsbât Etmesi:

İbn Teymiyye göre, ***bir kısım insanlar, Peygamber'in kullanmadığı ve Ashâb'ın bilmediği ıstılahlar üretmişlerdir. Bunlar, sırf sonradan üretildiğinden dolayı kötü değildir. Bu ıstılahların kötülükleri, bir şeyi isbât ederken ya da inkâr ederken kapalı manalar içermelerinden, anlayanın algılayış durumuna göre, hak ve bâtıl manalara çekildiğinden dolayısıyla bir takım yanlış sonuçlara ve yargılara varmalara sebebiyet verdiklerinden dolayıdır. Meselâ, cisim, cevher, araz, hayyiz gibi ıstılahlar bu cümledendir**. Çünkü bunlar, kapalı ve muğlak kelimeler olup, bunları ispât eden de, inkâr eden de yanlış yollara düşmekten, içinden çıkılmaz sonuçlara varmaktan kendini kurtaramamıştır. Nitekim **bu ıstılahlarla konuşan, bunları îzâh etmeğe yeltenen herkes ihtilâf içine düşmüş ve birbirini tutmayan îzâhlar ortaya koymuşlardır. Zîrâ, bu lafızlar, her tarafa çekilebilen, her kanâate delil olabilen niteliğe sahiptirler**. Yâni bunlar aklı da dini de ifsâd eden ıstılahlardır. **Bunun en canlı örneği**, bu kelimeleri kullananların durumlarıdır. **Bu gibi kelimeleri kullanmayı metod edinenlerin hepsi**, birbirlerinin sözlerini çürütmek, birbirlerinin delillerini iptal etmek ve neticede elle tutulur bir şey ortaya koymamak ile gün geçirmişler ve ömürlerini bu şekilde harcamışlardır. Kendilerinin bu tutumları, etrafındakileri de hayrete düşürmüş ve insanları, ihtilâflara, bocalamalara ve hangi doğruya inanalım şaşkınlıklarına düşürmüştür. Bundan dolayı **Ahmed b. Hanbel**, onların bu tutumlarını îzâh ederken, **"Onlar Kitabı'n hükümlerinde çelişkiye düşen, Kitab'a muhâlefet eden ve bu muhâlefetle söz birliği eden kimselerdir. Daima birbirinden ayırt edilmesi müm-***

kün olmayan ve birbirine benzeyen (müteşâbih) sözlerle konuşur, bu sözlerle câhil insanların kafalarını karıştırırlar."demiştir." [60]

Kısacası Kelâmcılar'ın kullandıkları bu tabirlere ne Kitap'da, ne Sünet'te ne de lügatte rastlamak mümkün değildir. Sadece belirli şahıslara asında dönüp dolaşan ve onlardan başka kimsenin anlamasına elverişli olmayan kelimelerdir.

F) Metotta Yanlışlık:

İbn Teymiyye'ye göre, *bunların İslâm inancını yayma ve inanç esaslarını isbât etmedeki metodları, tümüyle Peygamberler'in metodu dışındaki bir metoddur. Bundan den ötürü de yaptıkları kıyâslar bâtıl ve fâsid kıyâslardır.*[61]

İşte, yukarıda vasıfları ortaya konulan kelâm ile sadece İbn Teymiyye değil, kaynaklarda ortaya konulan şekliyle, Hadîsçiler de mücadele etmiştir. Zîrâ, Hadîsçiler'in müşâhede ettikleri kelâm ilmi, Kitap ve Sünnet'e aykırı görüşler ortaya koyan Mu'tezile ve diğer bir takım kelâmî mezhep taraftarlarının ortaya koyduğu ilim idi. Halbuki, İslâm dininin usûl ve furû'una ait her şeyini, rivâyet metoduna dayanarak, Hz. Peygamber ve Ashâb'ı'ndan alıp, nesilden nesile aktarımına gayret gösteren, bu suretle -başta akâid olmak üzere- dinin bütün meselelerinin muhâfazasını gâye edinen Hadîsçiler, ilk defa böyle bir ilimle karşılaşıyorlardı. Bu ilimle Kelâmcılar, Hadîsçiler'in tanımadıkları bir takım metodlarla, İslâm akâidini karıştırıyor ve ilk baştaki saflığını bozuyorlardı. Bu karıştırma ve bozma ise çok defa, Kur'an Âyetlerinin te'vil edilip tahrîf edilmesi, açık manalarına uymayan manalarla değiştirilmesi, bu Âyetlere uygun olan ve sahîh olduğundan şüphe edilmemesi gereken hadîslerin reddedilmesi suretiyle yapılıyordu. Dolayısıyla böyle yeni bir ilim ihdas eden kimseler, Allahû Teâlâ'nın kendisini Kitap'da, Resûlüllah'ın Hadîslerde vasfettiği sıfatları inkâr ediyorlar, Kudret sıfatını tartışarak nelere kâdir nelere kâdir olmayacağının listesini yapıyorlar, İlim sıfatını tartışarak ilminin sınırlarını çiziyorlardı. Allahû Teâlâ Kur'an'da *Mûsâ ile konuştuğunu* kesin söylediği halde, onlar bunun aksine, *o mütekellim değildir, Mûsâ ile konuşmamıştır, Allah ağaçta sesi yaratarak konuşmuştur* diyorlardı. Kur'an'da hiç bir Âyet bulunmadığı halde bazı Âyetleri te'vil ve tahrîf etmek suretiyle, *Kur'an'ın mahlûk olduğu*nu iddiâ ediyorlar ve *te'vil ettikleri Âyetleri* de kendi iddiâlarına *delil getiriyorlar*dı. Kendilerine göre, ortaya at-

---

[60] Bkz.: el-Ğâmidî, *A.g.e.*, s. 274.

[61] Bu maddeler için bkz., İbn Teymiyye, *Mecmû'*, c. 3, s. 305-308; c. 4, s. 14-15; c. 5, s. 119-120; c. 12, s. 460-461; c. 13, s. 146-148; c. 17, s. 303-305; *Minhâc*, c. 5, s. 276-277; *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 231-233; c. 2, s. 205-207; c. 7, s. 153-154; *Müvâfakât*, c. 1, s. 54-56.

tıkları bir takım varsayımlarla ***kaderi red ve inkâr*** ediyorlardı. **Bütün bu meselelerde kendi görüşlerini reddeden ve *Kur'an'ın getirdiklerini destekleyen hadîsleri ise yalanlıyorlar râvîlerini yalancılıkla itham ediyorlar***dı.

Kelâm ilmi adına, bu ilme mensub olan kimselerden meydana gelen bu hareketler, **Hadîsçiler**'i rahatsız ediyor ve **tanımadıkları bu ilme** karşı onlarda büyük infialler meydana getiriyordu. Bundan dolayı onlar, **Kelâm ve Kelâmcılarla mücâdele etme ve Müslümanlar'ı Kelâmcılar'ın dini ifsâd eden telkinlerine karşı ikazda bulunmayı** kendilerine görev biliyorlardı.

yalnız burada şunu da vurgulamak gerekir ki, **Hadîsçiler'in Kelâmcılarla mücâdelesi**, Kitap ve Sünnet'ten deliller ortaya koyarak, onların Naslar'a aykırı olan görüşlerini **münâkaşa ve mücâdele etme şeklinde değildi**. Çünkü onlara göre, ***cidâl ve münâkaşa, Kelâmcılar'ın sanatıdır.*** *Nitekim* ***Kelâmcılar****, bütün görüşlerini bu esas üzerine bina etmişlerdir. Diğer taraftan* ***bu şekildeki münâkaşa, Allahû Teâlâ'nın izin vermediği bir münâkaşadır.*** *Çünkü Allah,* ***Kur'an'ın Âyetleri üzerinde tartışma yapmayı*** *kesinlikle yasaklamıştır. Bu yüzden, mantıken uydurulmuş bir takım kaide ve kuralların veya bazı te'vîl ve tahrîflerin mâhir müdâfii olan bir* ***kelâmcı ile, bir Hadîsçinin münazaraya girişip ona galebe çalması****, çoğu kere beklenen hususlardan değildi. Zîrâ,* ***hasma galebe çalmak müdafaa edilen fikirlerin hak olduğunu her zaman göstermez.*** *Öyleyse* ***böyle münâkaşa ve tartışmalar, Kur'an üzerinde şüpheler meydana getirmekten neticede bâtılın hak olarak telâkki edilmesinden başka bir fayda sağlamaz.***

İşte bu düşüncede olan **Hadîsçiler, Kelâmcılarla münâkaşa ve tartışma yapmadan uzak durmuşlar** ve Müslümanlar'a da bunu sık sıkıya tenbîh etmişlerdir. **Meselâ**, bu konuda **Ahmed b. Hanbel**'in aynı fikirde olduğunu gözlemlemekteyiz. Şöyle ki, o **kelâma dalmayı, Kelâmcılarla tartışmaya girişmeyi hoş karşılamadığı** gibi, bunun ötesinde, **onların görüşlerini çürütmek amacıyla kitap yazmayı dahi hoş karşılamıyordu**. Nitekim **Kelâmcılar**'a karşı reddiye yazan **Abbâs el-Hemedânî**'ye: "*Allah'tan sakın, kendini bu işe vererek* ***kelâm*** *ile şöhret kazanman ve kitaplar telif etmen hoş değil. Eğer bu iş faydalı bir şey olsaydı, Sahâbe bu konuda bizim önümüze geçerdi.* ***Bu kitaplarda hiç bir fayda görmüyorum, bunların tümü bidattir.***"demişti. **el-Hemedânî** ise onun bu sözüne karşılık, "*Sözlerin kabûle şayan sözlerdir. Bundan dolayı, Allah'tan mağfiretimi dilerim. Ancak, bu kitapları yazmamın sebebi, ne* ***Kelâmcılar****'ı istediğimden ne de onların kapılarını çaldığımdan kaynaklanmış değildir. Yalnız onların bir takım sözler söylediğini ve hiç kimsenin de bu sözleri reddetmediğini duyuyorum. Bu durum beni kederlendiriyor, ben de sabredemiyor ve onlara reddiyeler yazıyorum.*" cevabını vermişti. **Ahmed b.**

Hanbel ise, "*Eğer sana irşat olunmak isteyen biri gelirse, onu irşâd et.*"demekle yetinmiş ve bu tavsiyesini bir kaç kez tekrar etmişti.[62]

Yine nakledilen bir habere göre, **Ahmed b. Hanbel**'e, "*Burada bir takım kimseler var ki **Cehmiyye** ile münâkaşaya girişip onların hatalarını ortaya çıkarıyorlar. Bunlar hakkında ne dersiniz.*"diyen birisine, yukarıdaki ifâdelerini destekler mahiyette şu cevabı vermişti: "***Bu gibi hevâ sahibi kişilerle hiç bir kimsenin konuşmasını ve onlarla münâkâşa etmesini câiz görmüyorum. Mu'âviye b. Kurra, husûmetler, amelleri yok eder demiyor mu? Kelâm kötüdür, insanı hayra götürmez. Cidâl ve kelâm ehlinden sakınınız. Sünnet'e ve sizden önce gelen ilim ehlinin üzerinde bulundukları şeylere sıkı sıkıya sarılınız. Bizden evvel gelen bu kişiler, kelâmı ve bid'at ehliyle beraber ona dalmayı kötü görüyorlardı. Kurtuluşa ermek, bunun terk edilmesine bağlıdır. Cidâl ve husûmet ile emr olunmadınız. Kelâmı seven bir kimse gördünüz mü ondan uzaklaşınız.***" [63]

İşte bu sebeplerden ötürü **Hadîsçiler, kelâmı, bid'at, hevâ** ve **bâtıl gibi çeşitli isimlerle zikretmişler**, bunu yaparken de **kelâm ilmini zemmetme gâyesi** gütmüşlerdi. Buna paralel olarak bu ilme mensub olanları da **mübtedî'**, **ehlü'l-ehvâ**, **ehlü'l-bâtıl** gibi isimlerle anmışlar ve **İbn Abdilberr**'in ifâde ettiği gibi "*Bütün beldelerdeki hâdis ve fıkıh ehli, **kelâm ehlinin bid'at ehli olduğunda** ittifâk etmişlerdi. Onları hiç kimse âlimler zümresine dahil etmiyorlardı.*" [64]

Ancak, unutulmaması gerekmektedir ki, **yukarıdan beri, yerilmeye çalışılan kelâm, mutlak anlam kastedilen, her cins kelâm değildir. İmâm Mâlik'e göre, *bu kelâm, Cehmiyye, Kaderiyye v.b. mezheblerin görüşlerinden ibâret olan kelâm***dır. İmam Mâlik işte **bu ilmi kerih görüyor** ve sadece kendisinin değil, belde halkının da kerih gördüğüne işâretle, "***Cehmiyye'nin, Kaderiyye'nin ve buna benzer mezheplerin görüşlerinden ibaret olan kelâm ilmini** belde halkım sürekli olarak kerih görürken, ben kerih görmez miyim? Doğrusu ben, **altında amel bulunmayan kelâmdan hoşlanmam. Allah'ın zâtı ve dini hakkında kelâm yapmaktansa sükût etmek bana daha hoş gelmektedir.** Çünkü ben, belde halkımın sadece **altında amel bulunan kelâmı men etmediklerini** görmekteyim.*"demiştir.[65] Bundan ötürü dür ki **İmam Mâlik, kelâma bir ilim gözüyle bakmıyordu. Ona göre**, "**Kelâm**, *sadece **'Amr b. 'Ubeyd*** (v. 144/761) ***tarafından ihdâs edilmiş bir bid'at***"idi. Bu görüşünü bizler, Kur'an hakkında soru soran bir kişiye

---

[62] **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 256-257.
[63] **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 257.
[64] **İbn 'Abdilberr**, *A.g.e.*, s. 365.

cevab verirken gâyet net bir şekilde görebiliriz. Şöyle ki o, soru soran bu şahsa: "*Bu çeşit suallerinden anlaşılıyor ki sen herhalde 'Amr b. 'Ubeyd'in arkadaşlarındansın. Çünkü* ***kelâm bid'atini ilk îcâd eden, odur. Eğer kelâm bir ilim olsaydı,*** *ahkâm ve şerîatle ilgili her çeşit meselede görüş belirten Sahâbe ve Tâbi'în bu konuda da konuşurdu. Öyleyse* ***kelâm, ilim değil, bâtıla dalâlet eden bâtıl bir şeydir.***"demişti.[66]

Yine İmam Mâlik, **tevhîdi öğrenmek için kelâmın gerekli olduğuna** inananlara da itiraz ediyordu.[67]

Kaynaklarımız **İmam Mâlik'in dışında pek çok Hadîsçi'nin, kelâm ilmini zemmettiğine** dair haberlerle doludur. Burada biz, bir kaçına yer vermekle yetineceğiz.

A) Bunlardan en ilki Hasan el-Basrîdir. O, "*Hevâ ve heveslerine uyanlarla bir araya gelmeyiniz, onlarla münâkaşa etmeyiniz ve onları dinlemeyiniz.*" [68] demiş, ve **ehl, hevâ ile Kelâmcılar'ı kasdetmiş** idi.[69]

B) Abdurrezzâk b. Hemmâm (v. 211/826) da kendisiyle biraz konuşmak isteyen **Mu'tezilî** birisine "**hayır kalp zayıftır, din ise galebe çalan kimse için değildir.**"diyerek reddetmiştir.

C) İbn Tâvûs, yanına gelen bir **Mu'tezilî**nin sesini duymamak için kulaklarını kapamış ve oğluna da **kulaklarını tıkamasını** söylemişti.

D) İmâm eş-Şâfi'î de **kelâma karşı çok şiddetli tavır** takınmıştı. O, halkı **kelâma dalmaktan men etmiş** ve kendisi de -yukarıda açıkladığımızı nedenlerden ötürü- **kelâmla ilgili meselelerde tartışma ve münâkaşaya** girişmemişti. Ancak şunu söylemiz gerekir ki o, **kelâmî meselelere çok iyi vâkıftı.** Kendisi, ***muhaliflerine reddiye yazabilecek güçte olduğunu*** ifâde etmektedir. Fakat **kelâma olan nefreti, onun bu hususta kitap yazmasına engel oluyordu.** O, bu konuda şöyle diyordu: "***Kelâm, benim işim değildir. Ondan bana bir şey nispet edilmesi benim hoşuma gitmiyor.***", "***Allahü Teâlâ'nın bir insana şirk müstesnâ, bütün günâhların kapısını açması, kelâmdan bir şey nasîb etmesinden daha hayırlıdır.***", "***Hafs el-Ferd*** (v. 204/820)***'den***

---

[65] **İbn 'Abdilberr,** *Câmi'ü Beyâni'l-İlm*, s. 364.
[66] **Koçyiğit,** *Münâkaşalar*, s. 254.
[67] **Koçyiğit,** *Münâkaşalar*, s. 255.
[68] **İbn 'Abdilberr,** *Câmi'ü Beyâni'l-İlm*, s. 366.
[69] **Bkz.: Koçyiğit,** *Münâkaşalar*, s. 259.

Cüveynî, el-Gazzâlî, er-Râzî gibilerine, -her ne kadar şek ve şüphe galebe çalsa bile, yine de- ***Kelâmcılar'ın sözlerini destekledikleri kadar, Selef'in sözlerini de desteklemişlerdir.***" [73] Ve yine **İbn Teymiyye'ye göre**, "***imamların kelâm dan kasıtları sıfatları inkâr eden Cehmiyye'nin ortaya koyduğu kelâmdır***"**İbn Teymiyye, Ebû Yûsûf**'tan naklen, husûmet ve **bid'at** ehlinin şunlar olduğunu zikreder: ***Mürci'e, Kaderiyye, Râfıza, Zeydiyye, Müşebbihe, Şî'a, Havâric, Mu'tezile, Cehmiyye*** "[74] dir.

Öyleyse, **İbn Teymiyye, Kelâmcılar'ı şiddetle tenkîd ettiği zaman, onun bu şiddeti Ehl-i Sünnet kelâmına yönelik değil, diğer ehl-i bid'at kelâmına yöneliktir**. Çünkü o, *Kelâm'ın ilk defa H:1. y.y.'ın sonlarında* ***Ca'd b. Dirhem*** *(v. 118/736) tarafından oluşturulduğunu, daha sonra bunun* ***Amr b. 'Ubeyd, Vâsıl b. 'Atâ,*** *(v. 131/748)* ***Ebû'l Hüzeyl Allâf*** *ile devâm ettiğini* söyler.[75]

Ona göre, ***kelâm dendiği zaman, ilk akla gelen ya da kelâm ile meşhur olmuş en büyük fırka, Mu'teziledir***. O, bu görüşünü **Abdullah b. Mübârek**'in şu sözüyle kuvvetlendirmeğe çalışır. "*Din,* ***Hadîs ehlinin, kelâm, Mu'tezile****'nin, hiyel (yani her şeye bir yol bulma cevaz verme),* ***re'y Ehli****'nin işidir.*" [76] Bundan ötürü **İbn Teymiyye, ehl-i kelâm** dediği zaman, peşinden hep, ".... **Hişâmiyye, Kerrâmiyye, Neccâriyye, Dırâriyye, Mu'tezile** .." gibi **isimleri sıralamış ve Kelâmcılar** ifâdesinden neyi kasdettiğini derhal ortaya koymuştur. [77]

İbn Teymiyye, hep **zemmedilen kelâmdan** bahsetmez. Ona göre, "***Övülen kelâm*** "da vardır ve o da, ***Selef'in takip ettiği kelâm*** dır. **O, bu kelâmı şu şekilde vasıflar**: "***Selef'in görüşüne göre, en hayırlı, en efdal, en doğru ve delilleri hakka en yakın olan kelâm, Allah Kelâmıdır. Onlar, hem kendi nefislerinde, hem de nefislerinin dışındaki tüm olaylarda, Allah'ın Âyetlerine bakar, bu konuyla ilgili bütün delillerde Kur'an'ın açıkladıkları şeyleri düşünürler. Şu halde. övülen tartışma da vardır ve yerilen tartışma gibi iki kısımdır****: Diğer bir ifâdeyle* ***tartışma, tartışan kimsenin duruma göre, şu şekilleri ihtiva eder****: A) Münâzara yapan kimse*

---

[72] **Hadîsçilerin, kelâm ilmini zemmetleri**yle ilgili olan bu konu için **krş., Koçyiğit,** *Münâkaşalar*, s. 251-258.

[73] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 4, s. 156-157.

[74] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 16, s. 473-476.

[75] **İbn Teymiyye,** *Minhâc*, **c.** 8, s. 5.

[76] **İbn Teymiyye,** *Minhâc*, **c.** 7, s. 413; **el-Hatîb el-Bağdâdî,** *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, (Ta'likât bölümü) s. 176. Ayrıca, benzer bir sözün **Harûn er-Reşîd**'den rivâyeti için **bkz., el-Hatîb el-Bağdâdî,** *A.g.e.*, s. 78.

[77] **Meselâ, bkz., İbn Teymiyye,** *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 303, v.b.

ya hakkı bilir, B) Veya hakkı araştırır, C) Yahut ne hakkı bilir, D) Ne de hakkı araştır. ***Kötü olan bu üç ve dördüncü şıktır.***" [78]

İbn Teymiyye daha sonra, bu dört tip münazaracıyı tek tek ele alarak onların özelliklerini özet bir şekilde şu şekilde ortaya koyar:

A ve B İhtimalleri) ***Hakkı Bilen Ve Hakkı Arayan Münâzaracının Tartışması:***

Bu tartışma, övülen bir tartışmadır ve bu tür tartışma yapan kimse, yapmış olduğu tartışmasında başkaları için deliller ortaya koyarken, ortaya koyduğu bu deliller, ya hakkı arayıp hidâyete ulaşmak isteyen kimseyi hidâyete ulaştırır veya hakka uymayan inatçı birisinin düşmanlığını ortadan kaldırır yahut ta, hak olan delillerde düşünmeğe yöneltir. Ama bunu yaparken, maksadı hakka uymaktır.

Yalnız **İbn Teymiyye**, ***bu tür münazaranın da mezmûm olabilecek yönünün olacağını*** söyler ve yukarıdaki ifâdesine şöyle devem eder: *Şu da var ki,* ***hakkı bilen kimse, eğer, sırf zulmetme ve münazara ettiği kimseyle düşmanlığa girişme maksadını güdüyorsa veya bilgi ve açıklamalarında sadece yükseklik, büyüklük taslayıp yeryüzünde fesatlık çıkarmayı düşünüyorsa, bu tür münazara da yerilen bir münazara olur.***

C) Hakkı Bilmeyen Kimsenin Münazarası:

Hakkı bilmemek, *ya meselelerin bizâtihi kendisinde hakkı bilmeme, veya bir kısım delilleri bilmeme yahut ta yapılan itirazlara cevap verememe ya da birbiriyle çelişen iki delilin çelişikliğini gidererek bir araya getirmeyi bilememeden meydana gelir.* ***Böyle bir özelliğe sahip olan münâzaracı,*** *eğer; hak olan şeyi, onun delillerini, o delillerin çelişkilerine nasıl cevap verildiğini bilme ve sahîh delillerin nasıl bir araya getirileceğini bilmeye talip olursa, işte o zaman (hakkı bilmeyen bu şahsın münâzarası, taşımış olduğu bu maksadından ötürü)* ***övülen tartışma olur.*** *Yok eğer ilimsiz münâkaşa yapar da konuşmuş olduğu önerme ve öncülerin ne olduğundan habersiz olursa işte o zaman bu münâkaşa* ***yerilen bir tartışma olur.***

İbn Teymiyye, ilimsiz münâzara ve münâkaşaya girişmenin kötülüğünü, Âyetlerle ortaya koyduktan sonra şöyle devam eder: "***Allahu Teâlâ, Kur'an'da üç çeşit münâkaşayı yermiştir. A) Batılı, hakkın yerine oturtmak için yapılan münâkaşa (Mü'min: 5), B) Gerçek ortaya çıktıktan sonra bile bile münâkaşaya devâm etmek (Enfâl: 6), C) Bilgi sahibi olunmayan***

---

[78] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, c. 7, s. 167.

***konularda tartışmaya girişmek (Âl-i 'İmrân: 66). İşte Selef'in ve İmamların zemmettiği kelâm, bu kelâmdır.*"** [79]

İbn Teymiyye, kelâma ve **nazara** (düşünme ve incelemeye) **kökten karşı değildir**. Zîrâ, ona göre, "*Düşünme ve inceleme, hak üzerinde ve hidâyete ileten bir delile bağlı olarak yapılırsa haktır, doğrudur. Bu yolda gerçek unsurlar vardır. Ancak bu yol, içerisine girmiş olan bâtıl unsurlardan temizlenmelidir. Bütün bu hususlar ise Peygamberler'in getirdikleri esaslara tâbî olmakla mümkün olur.*" [80] Yine ona göre, ***mezmûm olan kelâm, ehl-i bid'atın kelâmıdır ki onlar, Allah'ın Kitabı'nda kendileri aleyhine olan delillere müteşâbih ismini vererek reddederler.*** *Hadîs ehli kimselerin vermiş oldukları haberlerden tümüyle yüz çevirip, akıllarını naklin önüne çıkarırlar. Onlara göre,* ***kendi aleyhlerine olan haberlerin anlaşılması aklen sahîh değildir.*** *Böylece onların tek dayandıkları şey akıldır. Kitap ve Sünnet'ten kendi aleyhlerine olan şeyleri ise tersine çevirip lehlerine döndürürler. Hatta denilebilir ki onlar kitap ve Sünnet'i tümüyle terk etmişlerdir. Böylece onlar hakkında* ***Kitap ve Sünnet'e akıllarıyla itiraz ederler*** *sözü dahi yersiz bir sözdür. Kısaca bu* ***kelâm, Cehmiyye****'nin sözlerini ve görüşlerini bünyesinde büründüren bir* ***kelâmdır.*** *Çünkü* ***bu kelâmda İlâhî sıfatların ve fiillerin inkârı esastır.*** [81]

İbn Teymiyye, başka bir yerde de konuyla ilgili olarak **ibn 'Asâkir**'den şu sözü nakleder ve bu sözle **övülen kelâm** hususundaki görüşüne destek bulmağa çalışır: "***Fitne zamanında, Kitap ve Sünnet'e uygun olan ve usûle ait bilgilerin gerçekliklerini îzâh eden kelâm, âlimlerin nazarında övülen kelâmdır.***" [82]

Yine **İbn Teymiyye, yerilen kelâma** açıklık getirmek amacıyla, **İbn 'Asâkir**'den şu görüşleri nakleder: "***eş-Şâfi'î'nin, bid'at olan kelâmdan maksadı, şer'i delillere vurulduğunda onlara aykırı olan kelâmdır.***" [83] Daha sonra **İbn Teymiyye, İbn 'Asâkir**'den yapmış olduğu bu alıntıya devam eder ve **Zekeriyyâ b. Yahya es-Sâcî** (v. 307/919)'nin **Rebi' b. Süleyman**' (v. 270/883) den hikâye etmiş olduğu şu rivâyeti zikreder: "***eş-Şâfi'î, kelâmdan nehyederken bun-***

---

[79] **Övülen kelâm için bkz., İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz* ; **c.** 7, s. 167.

[80] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 40.

[81] **Krş.: İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 273-276; Ayrıca, **bkz.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 4, v.d.

[82] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 248; Ayrıca, **krş., İbn 'Asâkir**, *Tebyîn*, s. 339.

[83] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 245; Ayrıca, **bkz., İbn 'Asâkir**, *Tebyîn*, s. 336.

dan maksadı, kader hakkında konuşan bir kavimdi. Bundan dolayı onları bid'at çıkarmakla suçlamıştı." [84]

Görüldüğü üzere **İbn Teymiyye'nin karşı olduğu kelâm, metodu ve delilleri Naslar'a aykırı olan ve aklı, naklin önüne çıkaran kelâmdır** ki bu da temelde kaderi, fiili ve ihtiyarî sıfatları inkâr edenlerin kelâmıdır.

Kelâm ilminin zemmini ve **hangi tür kelâmın zemmedildiğini**, gerek **İbn Teymiyye** ve gerekse **Hadîsçiler**'in görüşlerini naklederek bu şekilde ortaya koymağa çalıştık.

Diğer taraftan, **kelâmdan bid'at ve bâtıl** olarak bahsedildiği zaman, **zemmedilmiş olan bir ilmin mensublarının da aynı tenkîde maruz kalacakları** ve **Kelâmcılar** hakkında da **bid'at ve bâtıl ehli** vasfının kullanılacağı gâyet tabii bir neticedir. Zîrâ, **kelâmın zemmi** ile ilgili haberlerde çok açık ve net bir şekilde görülmektedir ki, **kelâm zemmedilirken, kelâmcının zemmi** de hedef tutulmuş ya da bunun aksine, **kelâmcı zemmedilirken benimsediği görüş ve inancı, edinmiş olduğu usûl ve metodu da zemmedilmeğe çalışılmıştır.** Bu nedenden dolayıdır ki **Kelâm ilminin zemmi ile Kelâmcılar'ın zemmini** hedefleyen haberleri birbirinden ayırmak çok güçtür. Hatta böyle bir ayırıma gitmek lüzumsuz gibidir. Nevar ki, biz, **İbn Teymiyye'nin kelâm hakkındaki görüşlerini** açıkladıktan sonra, **onun Kelâmcılar'a bakış açısını** da ortaya koymak zorundayız. Bu yüzden önce **Kelâm ve yerilen kelâm hakkında İbn Teymiyye'nin görüşlerini** belirttikten sonra **Kelâmcılar hakkındaki görüşlerini** de belirtmiş olmamız gerekmektedir.

Kelâmcılar'ın zemmediliş sebeplerini en genel manada şu şekilde ortaya koyabiliriz. Kelâm denilirken, bu tabir ile **çeşitli görüş ve inançların, değişik yollarla müdafâasını üzerine alan ve bu bakımdan geniş manaya dalâlet eden usûl ve sistem** kastedilir. Bu yüzden, bu ilmin mensûbu olan **kelâmcı da, çoğu zaman kelâmın şümûlüne giren bu kadar çok görüş ve inançlardan dolayı tenkîde ve zemme tâbî tutulurlar.**

Daha açık bir ifadeyle, **Kelâmcılar'ın zemmediliş sebeplerini** şu şekilde tespit edebiliriz:

A) Kelâmcılar, bazen, **Mu'tezile**'nin yaptığı **gibi Allah'ın sıfatlarını nefyederler.**

B) Bazen Allah'ın kelâm sıfatını reddedip **Kur'an'ın mahlûk olduğunu** söylerler.

C) Bazen **Kaderiyye-Mu'tezile gibi kaderi reddederler.**

---

[84] Bir önceki dipnota müracaat.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON

D) Bazen de **Cebriyye gibi, insanın fiil ve irâdesini inkâr ederek, onun kader karşısında rüzgara kapılmış bir tüy misali mes'ûliyetinin olmadığını** söyler. İşte takınmış oldukları bu tavır ve hareketler, onların **zemmedilmelerine neden** olur.[85]

İbn Teymiyye ise, **Kelâmcılar**'ın **zemmediliş sebeplerini** eserlerinin birçok yerinde çok ince ayrıntılarına varıncaya kadar anlatır. Ama o, **Mecmû'u Fetâvâ** isimli eserinde bunları çok kısa şekilde şöyle îzâh etmeğe çalışır:

"***Kelâmcılar**, çoğunlukla, kabul-red **(isbât-nefy)**, varlık-yokluk **(vücût-'adem)** ve tasdîkî önermeler **(kazâyay-ı tasdîkiyye)** üzerinde durur ve yalnız bunlardan söz ederler. **Onlar'ın amacı** sırf tasdîk, ilim ve haberdir....Bunlar, **şu iki sapkınlığa düşmekten kendilerini kurtaramamışlardır.***

*A) **Kelâmcı, ilimsiz söz söyleme hastalığına tutulmuştur.** Bu ise, Kitap ve Sünnet'e ters düşen **kelâmî (kavlî) bir bid'attir.***

*B) **Kelâmcı, ameli ihmâl etmiştir**....Çünkü, **Kelâmcılar'ın inhirâf (sapma) içinde olanlarında, Yahûdîler'e bir benzeyiş vardır.** Bundan dolayıdır ki, **Kelâmcılar** üzerinde, lafızlar ve bu lafızların dalâlet ettiği ilim ve inançlar ağır basmıştır....Halbuki, **Ehl-i Sünnet'in** bütün sözleri ve amelleri, bâtınıyle zâhiriyle ilme dayandırılmıştır. Onlar'ın her bir söz ve ameli, yekdiğeri ile bağlantılıdır....**İlim ve imân ehli kimseler, ilmî tasdîklerini, istek ve sevgiye dayanan amel ile birleştirmişlerdir. Onlar'ın tasdîkleri de, amelleri de, sevgileri de ilimden doğmuştur.** Bu sebeple, **Kelâmcılar'ın sapmalarından selâmette kalmışlar**, ve **Kelâmcılar'ın** kaybettikleri değerler sebebiyle maruz kaldıkları noksanlığa düşmemişlerdir."* [86]

Kelâmcıların, amelden yoksun olduklarına dâir, **İbn Teymiyye**'nin bu görüşünü, İmâm **el-Evzâ'î** benzer ifâdelerle şöyle dile getirir "*Çünkü **Kelâmcılar, ihdâs ettikleri bid'at ve bu bid'atler üzerindeki cidâlleri** yüzünden takvâları selb edilmiş ve amelden men olunmuşlardır.*"[87] **İmâm Mâlik** de bu görüşe şu şekilde ifâde eder: "*Takva ve amelini yitirmiş kimse, zındıktan başka bir şey değildir. Ve bu (vasıflara sahip olan **Kelâmcılar'ın** bağlı bulundukları) **kelâm ile din öğrenmek isteyen kimsenin akıbeti de zındıklıktan başkası olamaz.***" [88]

---

[85] **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 259.
[86] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 4, s. 41.
[87] **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 259, ve oradaki dipnotlar.
[88] **Koçyiğit**, *A.y.*

Diğer taraftan, **İmâm el-Evzâ'î'ye göre**, ***takvâsı selb edilmiş ve amelden men olunmuş***, **İmam Mâlik'e göre**, ***zındıklaşmış*** **olan Kelâmcı, eş-Şâfi'î'nin nazarında** isc ***dinini ve güvenini kaybetmiş bir kimse***dir. **Ahmed b Hanbel'e göre**, ise **Kelâmcılar'ın** ***kalbinde daima bir şüphe ve fesâd vardır. Onlar hiçbir zaman felah bulamazlar.***" [89]

Başka bir yerde **İbn Teymiyye, yerilen kelâm ehli** hakkında **Ebû Süleyman el-Hattâbî** (v. 388/998)'nin görüşlerini aktarır ve onun görüşlerini özetlemeye çalışır. **İbn Teymiyye'nin aktarımına göre el-Hattâbî, Kelâm ehlini şöyle tanımlamaktadır:** ***Kelâm ehli, Kitap ve Sünnet'e akıllarıyla itirazda bulunurlar. Kitabın Âyetlerini, uygun olmayan te'villerle te'vil ederler. Hadîsleri de kendi fâsid inanışlarına dayanarak Haberi Vâhid diye reddederler.*** *Çünkü onların dinlerini bina ettikleri* ***usûlleri Kitap ve Sünnet'in Nasları ile çelişki içindedir.*** *Onlar,* ***Naslarla açık çelişki içinde olan aklî prensiplerden almış oldukları şeylerde, şaşkınlık, şüphe ve şek içindedirler.*** *Bu mertebeye eremeyenler ise,* ***öncekileri taklit etme*** *yarışındadırlar. Bunlar, mâsûm* ***Peygamber'i ve müminlerin icmâ'ını*** *bırakıp, şek ve şüphe içinde bocalayarak Kitap ve Sünnet'e aykırı hareket eden* ***Kelâmcılar'ın ele başlarını kendilerine örnek edinirler.*** *Dolayısıyla bunlarda* ***şu iki halden*** *başka bir şeyi bulmak imkansızdır:* ***A) Şaşkınlık ve şüphe***

B) Çelişkili söz söyleme, bir sözün öbürünü tutmaması, bir hükmün diğer bir hükmü ibtâl etmesi. *Zîrâ, bunlar hem* ***cehl-i basît*** *hem de* ***cehl-i mürekkep*** *içindedirler. Ortaya koydukları şeylere her ne kadar da* ***aklî burhanlar, yakînî deliller*** *ismini verseler de bizâtihi kendileri ve ortaya attıkları düşünceleri bu delilleri iptal edip, bunların fâsid deliller ve haktan uzak hüccetler olduğunu ortaya koyar.*[90]

Nitekim **İbn Teymiyye**, başka bir yerde bu konuya parmak basarak. "***Yerilen kelâm ehlinin önde gelen liderlerinin, sıfatları inkâr eden Cehmiyye olduğunu*** *vurgular.*[91] Vc bunlara **Mütekellime-i Nüfât**(=İlâhî sıfat ve fiilleri inkâr edenler) ismini verir.[92] o, değişik yerlerde **Kelâmcılar**'a muhtelif isimler verir. **Meselâ**, en çok kullandığı bir kaçı şöyledir: **Mütekellimetü's-Sıfâtiyye, Mütekellimetü'l Eş'ariyye, Mütekellimetü't-tavâif, Mütekellimetü'l-Arab, Mütekelimetü'l-Müslimîn, Mütekellimetü'l-Cehmiyye, Mütekellimetü ehli'l-İslâm, Mütekellimetü ehli's-Sünne, Mütekellimetü ehli'l-Hadîs, el-Müntesikûne min ehli'l-kelâm, el-Müslimûne min ehli'l-kelâm, Mütekaddimû ehli'l-kelâm, Müteehhirû ehli'l-kelâm, Fuhûlü**

---

[89] **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 260.

[90] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 283-284.

[91] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 175.

[92] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 156; **c.** 6, s. 170, 171, 211; **c.** 9, s. 215.

ehli'l-kelâm ve'n-nüzzâr, Tavâifü'l-kibâr min ehli'l-kelâm, Mütefelsifetü'l-Eş'ariyye gibi.[93] Onun bu saydıklarımızın dışında daha bir çok isimler taktığına şâhit olmaktayız.

Ona göre, ***Mütekellimler, hak ile bâtılı birbirlerine karıştırmışlar*** [94] ve ***sıfatlar konusunda tefrikaya düşmüşler***dir. *Onlar'ın bu tefrikaları, tıpkı mantıkçıların soyut mantık kurallarındaki guruplaşmalarına benzemektedir.*[95] Bundan dolayı onlar, ***Kitap ve Sünnet'e akıllarıyla muâraza (itiraz) da bulunarak, İlâhî sıfatları ve ihtiyârî fiilleri inkâra kalkıştılar.*** *Onlara göre,* ***Kitap ve Sünnet'te haber verilen sıfatlar ve fiiller sarih akla aykırıdır. Bundan*** (sıfatları inkâr ettiklerinden) ***dolayı bunlara,*** **mütekellime-i nâfiye** denilir.[96]

İbn Teymiyye, sıfatlar ve fiiller hususunda çok hassastır. O, ***Naslar'da Allahû Teâlâ kendini nasıl ve ne şekilde vasf etmiş ise, aynen o şekilde İlâhi sıfatların ve fiillerin algılanmasını ve hiçbir surette te'vîl edilmemesini*** çok şiddetli şekilde savunur. Bu fikir, onun eserlerinde oldukça sık işlenmektedir.[97] Bundan ötürü o, ***Mütekellime-i Sıfâtiyye*** diye isimlendirdiği bazı **Eş'ârîler'i,** ***Mu'tezile'ye uyarak haberî sıfatları akılla isbât edip te'vîl ettikleri*** [98]için çatar ve şiddetli tenkitlere tâbî tutar. Ama bunun yanında ***bir kısım el-Eş'arî taraftarlarının da, İmam Ahmed'in taraftarlarıyla aynı görüşü paylaştığını*** [99] ve ***kemâl sıfatlarının ısbâtı hususunda İmam el-Eş'arî, İbn Küllâb ve İbn Kerrâm*** (v. 255/868) ***gibi Sıfâtiyye'ye mensub Kelâmcılar'ın Selefe uyduğunu*** söylemeyi de ihmal etmez. Bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmekten kaçınmaz.[100] **Ona göre,** ***el-Eş'arî,*** *sıfatlar konusunda takınmış olduğu tavrından dolayı* ***Cehmiyye'ye*** *biraz meyletmiştir.*[101] *Lâkin, onun görüşlerinin Kitap, Sünnet gibi iki aslî kaynağa ve* ***İmam Ahmed*** *benzeri Sünnet İmamlarının görüşlerine olan yakınlığı ve desteği kadar da, diğer guruplarda yakınlık ve destek yoktur. Bundan dolayı* ***el-Eş'arî, Hadîs ehlinin mütekellimlerinden sayılmıştır. Lakin el-Eş'arî'nin Kitap ve Sünnet'e olan vukûfiyeti, mücmel,*** *bunun yanında* ***kelâm bilgisi mufassal,*** *dır.* ***Bundan dolayı onda Mu'tezile'nin sahip olduğu***

---

[93] **Bkz. İbn Teymiyye,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 2, s. 74, 123, 242, 271, 356; **c.** 3, s. 21, 96, 111 277, 287, 334, 339, 355, 382, 453; **c.** 4, s. 31, 84, 281, 282; **c.** 5, s. 69, 184, 215, 315, 328; **c.** 6 s. 183, 243, 305; **c.** 7, s. 34, 143, 146, 233, 270, 273, 462; **c.** 8, s. 98, 127, 131, 132, 233, 274, 463; **c.** 9, s. 274; **c.** 10, s. 239.

[94] **İbn Teymiyye,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 3, s. 87.

[95] **A.mlf.,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 3, s. 28, 29.

[96] **A.mlf.,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 2, s. 156; **c.** 9, s. 215; **c.** 6, s. 170, 171, 211.

[97] **Meselâ,** tek bir örnek için **bkz., A.mlf.,** *Mecmû',* **c.** 3, s. 3-5, 129, 138-141, 162, 165, 194, 221, 373 gibi.

[98] **Meselâ, bkz., A.mlf.,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 3, s. 382.

[99] **Krş.: A.mlf.,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 2, s. 271.

[100] **Krş. A.mlf.,** *Der'ü Te'âruz,* **c.** 4, s. 31.

prensiplerin eseri bulunmakla beraber, İmam Mâlik, Ebû Hânîfe, eş-Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel taraftarlarından olan Sünnet ve Hadîs imâmlarının görüşlerinin izleri de bulunmaktadır." [102]

Görüldüğü üzere **İbn Teymiyye, İmam Eş'ari'yi Kelâmcılardan saymakla beraber** [103] **onu yine de hadîs ehli olarak kabul etmektedir. Ama o, aynı kanâati tüm Eş'arîler hakkında taşımaz.** Zîrâ, **ona göre**, *zaman ilerledikçe müteahhirûn kelâmı, mütekaddimûn Kelâmcılar'ının zikretmedikleri sofistik sorular îcâd etmeğe başlamışlar* [104] *ve F. er-Râzî, el-Âmidî gibi kendi yollarını ve kitaplarını yücelten son devir Kelâmcılar'ı kelâmdan uzaklaşarak İbn Sînâ'nın metodunu benimsemişlerdir.*[105] *Bundan ötürü F. er-Râzî ve el-Âmidî gibi son devir Kelâmcılar'ının sözleriyle hakîkati arayanlar, kelâm ile aldanmışlardır. Bunların sözlerinin dine yardım ettiği kesinlikle anlaşılmamalıdır. Bilakis bu gibi Kelâmcılar'ın sergiledikleri tavırlar, Selef'in kelâmı zemmetmedeki haklılıklarını bir kat daha arttırmaktadır. Ayrıca bunların yazmış oldukları eserlerin çokluğu da insanları aldatmamalıdır.*[106] *Çünkü bu tür kelâm ve nazar ehli (Fühûlü Ehli'l-kelâm ve'n-Nazar)'nin delilleri ve sözleri, ifsâd edici olup, Kitap ve Sünnet ile çelişiktir. Onlar, bu gibi delillere kesin deliller (kavatı-'ı edille) demelerine ve bunların Naslar'ın önünde olmaları gerektiğini söylemelerine rağmen* [107] *onların hüccetleri ve delilleri çoğu zaman zayıftır.*[108] **Meselâ**, bu zayıf delillerine ve hüccetlerine örnek vermek gerekirse, *âlemin yaratıcısının varlığını isbât için hâdisâtın* (sonradan meydana gelmiş olan bütün eşyânın) *hudûsu* (sonradan meydana geldiği) *nu delil getirmeleri, veya yine aynı konuda tercîh-i muhassıs (tahsis eden birinin tercihi) delilini uzun uzadıya savunmaları buna örnek verilebilir. Bu iki delil belki sahîh ve fıtrî bir yoldur ama, uzun ve faidesiz bir yol olmasının yanı sıra, içinde ifsâd edici sözler de barındırmaktadır.*[109]

İbn Teymiyye'nin Eş'arîler'i yukarıdaki görüşlerle tenkîd etmesinin sebebi, *onların sıfatlar konusunda filozofların metoduyla hareket etmeleri*nden ve *kelâmı âdeta felsefeleştir-*

---

[101] Ona göre, *Mu'tezile mezhebi, hem Kaderî ve hem de Cehmîdir.* **Bkz.**: *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 461. **el-Eş'arî** de ömrünün ilk kırk yılını **Mu'tezilî** geçirdiğinden dolayı, onda da **Mu'tezile** izleri vardır. Kanâatimce **İbn Teymiyye, Eş'arî**'ye bu yüzden **Cehmî** demektedir.

[102] **Krş. A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 462.

[103] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 279.

[104] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 287.

[105] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 276-277, 334.

[106] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 8, s. 274.

[107] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 453.

[108] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 84.

*meleri*nden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı o, ***er-Râzî, el-Âmidî ve el-Gazzâlî gibi Kelâmcılar'a Mütefelsife-i Eş'ariyye*** **(Eş'arîler'in filozoflaşanları)** ismini vermiştir. Ama bunun yanında, **el-Eş'arî'yi bunlardan ayrı tutarak *onun Ehl-i isbâttan olduğunu*** da vurgulamıştır.[110] Yine o, ***Ebû'l-Me'âlî el-Cüveynî'yi de bu konuda Mu'tezilî delillere dayanmak***la suçlamaktadır.[111] **İbn Teymiyye'ye göre**, ***el-Gazzâlî**, filozoflarla mücadele etmesine rağmen o, kendini felsefeden kurtaramamıştır. Nitekim **İbn Teymiyye**, talebesi **Kâdî Ebûbekr b. 'Arabî*** (v. 543/11448)***'nin Şeyhimiz Ebû Hâmid, filozofların ortasına düşmüş, sonra aralarından çıkmak istemiş, çıkamamıştır***, sözünü nakleder, bizâtihi ***kendisinin Hadîs bilmediğini itiraf ettiğini*** kaydeder.[112]

Yalnız **İbn Teymiyye**, gerek **Eş'arîler'i**, gerek **Küllâbîler'i**, gerekse diğer fırkaları- özellikle İlâhî sıfatlar ve kader konularında- çok şiddetli tenkîde tâbî tutmasına karşılık, yine de ***onları Müslüman kabul eder*** ve ***Müslüman Kelâmcılar'ın, filozofların Kelâmcıları'ndan daha hayırlı olduğunu*** söyler.[113] Hatta ona göre, ***Ebû'l-Hüzeyl ve Nazzâm*** (v. 231/845) ***gibiler, Aristo ve yunan mantığıyla hareket etmelerine rağmen yine de Müslüman mütekellimlerdir.***[114] ***Çünkü bunlar ve Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Hâşim, Kâdî Abdülcebbâr*** (v. 415/1025) ***Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, el-Bâkillânî, el-Eş'arî, el-Cüveynî, el-Gazzâlî gibi kelâm önderleri (Fühûl-i Ehli'l-kelâm), filozoflara karşı amansız mücadele verip, onların usûllerini, mantık kaidelerine göre, çürütme hususunda büyük gayret sarf etmişlerdir.***[115]

Görüldüğü üzere **İbn Teymiyye, Kelâmcılar**'ı değerlendirmeye tâbî tutarken, onları **sadece eksileriyle değil, artılarıyla** da ortaya koymağa çalışmıştır. Bunun en iyi örneği, yukarıdaki paragrafta sunulan görüşlerdir. Zîrâ, **İbn Teymiyye'nin Kelâmcılar'ı tenkîd etmesinin sebebi**nin temelinde **onların Kur'an ve Sünnet'e aykırı olan felsefî kuralları, kelâmın aslî meselesiymiş gibi lanse etmeleri, aklı, naklin önüne geçirmeleri ve kelâm ilmini sırf akla dayandırmaları** [116]nda yatmaktadır. **Ona göre**, ***ilk planda mücadele edilmesi gereken şey, felsefedir.*** **Onun düşman olduğu felsefe, din ile çatışmaya giren, Kur'an'da hakîkî tevhîdin olmadığını**

---

[109] **Krş.: A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 87, 96; Ayrıca, **bkz.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 303-309, 328-340.

[110] **Krş. A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 239.

[111] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 370.

[112] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 5; **Krş.**, **el-Gazzâlî**, *Kânûnü't-Te'vîl*, (*Mecmû'ati'r-Resâil* içinde) **c.** 7, s. 132.

[113] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 356; **c.** 5, s. 215; **c.** 8, s. 127, 131, 132; **c.** 10, s. 239.

[114] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 315.

[115] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 279-280.

[116] **Krş.: A.mlf.**, *Muvâfakat*, **c.** 1, s. 76, 90, 123, 126, 188, 288, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 4.

söyleyen ve *birbiriyle açık çelişki içinde bulunan Aristo-Eflâtun felsefesini* körü körüne taklîd eden felsefedir.[117] o, **tehlike bakımından felsefeyi en sakıncalı şey** gördüğünden dolayı da, **filozoflarla amansız mücadele veren el-Gazzâlî'yi ve Mu'tezilî kelâm âlimlerini bu mevzularda över.** İşte yukarıdaki ifâdeler, bu durumun göstergeleridir. Lâkin **İbn Teymiyye** burada yine bir noktaya daha parmak basmaktadır. **Ona göre,** *her ne kadar da **Kelâmcılar**, filozofları reddetmeğe kalkışmışlar ise de, **onların sözlerinde şek ve şûpheler mevcuttur.** Çünkü onların kesin delil (**burhan-ı katı'**) dedikleri aklî önermeler (**akliyyât-ı katı'**) **bâtıl hüccetlerdir.**[118] **Bu hüccetler, Kur'an metoduna ve Naslar'a aykırıdır. Sarih Naslar'a aykırı olan her şey ise fasittir, bâtıl olduğu akılla bilinir.**[119] **Ayrıca aklî önermeler farklılık arz ederler. Zîrâ, herkesin tasavvuru ve zihni farklıdır.**[120] **Ama Kur'an'da bulunan kıyâslar (emsâl-i madrûbeler) böyle değildir.**[121]*

Demek ki, **İbn Teymiyye, filozofların yanında Kelâmcılar'ın tahrîbâtını daha hafif görmekte ve Kelâmcılar'ı, filozoflardan hayırlı saymaktadır.** Nitekim bizler **aynı hareketi el-Gazzâlî'de de görmekteyiz.** O, **et-Tehâfütü'l-Felâsife** isimli eserinde *filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymak için bazen Mu'tezile, bazen Kerrâmiyye, bazen de Vâkıfiyye mezhebine dayanarak ilzâm ettiğini (susturduğunu), bütün fırkaları (bu konuda) birleştirerek onların üzerine yürüyeceğini, çünkü diğer fırkaların, çoğu kez bizim (inançlarımızın) tafsîlatı konusunda muhâlefet ettiklerini ama filozofların dinin usûllerine taarruz ettiklerini bildirmekte ve onlara karşı topluca karşı çıkılmasının* gerçğini vurgulamaktadır. el-Gazzalî, **filozoflara karşı bütün fırkalarla yek-vücût halinde toplu olarak karşı çıkılmasının sebebini** de şöyle açıklamaktadır: "***Çünkü şiddet onlarında kinler ortadan kalkar.***" [122]

Öyleyse, **gerek İbn Teymiyye ve gerekse el-Gazzâlî, itikâdî fırkalar ile filozofları aynı kefeye koymamaktadır.** Bu da, **İbn Teymiyye'nin** fırkalara kendi mantığı içinde şuurlu bir şekilde karşı çıktığını, **onlara karşı ağır tenkîdler yöneltse de genelde onları İslâm dairesi içinde kabul ettiğini** göstermektedir.

---

[117] **İbn Teymiyye'nin karşı olduğu felsefe** hakkında geniş bilgi için **bkz., Ebû Râveye,** *Müvâfakâtü Sahîhi'l-Menkul'un Mukaddimesi*, s. 17-25.

[118] **İbn Teymiyye,** *Müvafâkât*, **c.** 1, s. 267-268.

[119] **A.mlf.,** *Müvafâkât*, **c.** 1, s. 122.

[120] **A.mlf.,** *Müvafâkât*, **c.** 1, s. 46.

[121] Geniş bilgi için **bkz., A.mlf.,** *Müvafâkât*, **c.** 1, s. 44-46.

[122] **el-Gazzâlî,** *Tehâfüt*, s. 82-83.

Diğer yandan İbn Teymiyye'nin övdüğü Kelâmcılardan da çok kısa bahsetmede fayda vardır. **Meselâ, o, sıfatlar konusunda kendi görüşünü desteklemek için birçok Muhaddis Kelâmcılar'ın görüşlerini zikreder. Bunlar, el-Mervezî, (v. 292/904), el-Hallâl, (v. 311/923), Ebûbekr 'Abdülazîz b. Ca'fer, (v. 363/973), İbn Batta, (v. 387/997), İbn Mende, (v. 395/1004), Ebû 'Abdillah b. Hâmid, (403/1012), Ebû Zerr el-Herevî, (v. 434/1042), Ebû Nasr es-Seczî, (444/1052), Kâdî Ebû Ya'lâ, (v. 458/1065) Ebûbekr el-Hatîb (v. 463/1070), 'Abdullah b. 'Atâ el-İbrâhîmî (v. 476/1083), gibi isimlerdir. İbn Teymiyye'ye göre, *bunlar, Ahmed b. Hanbel'in, Kelâm sıfatı konusundaki görüşlerine muvâfakat etmişler ve Sünnet'i desteklemek hususunda faydalı eserler ortaya koymuşlardır.*[123]** Ayrıca o, yine sıfatlar meselesinde **Ehl-i Sünnet Mütekellimleri** [124] kader konusunda **Ehl-i Hadîs Mütekellimleri** [125] nden bahsetmekte ve örnek olarak da meselâ **Ebü'l-Hasan b. Zâğûnî** (v. 527/1132) ve **Ebûbekr** b. 'Arâbî [126] gibi isimler vermektedir.

İşte **İbn Teymiyye'nin, Kelâm ve Kelâmcılar hakkındaki görüşleri** bu minval üzeredir. Yalnız bu görüşlerden başka o, eserlerinin değişik yerlerinde, işlemiş olduğu konuya göre, **Kelâmcılar** için çeşitli vasıflar ortaya koyar. Doğrusunu söylemek gerekirse, **İbn Teymiyye** bu vasıflamalarda -diğer tenkîdlerinde olduğu gibi- çok serttir ve bazen maksadı aşan ifâdeler kullanmaktadır. **Meselâ, o, ehl-i isbâttan kabul ettiği halde, Eş'arîler'i, sıfatlar konusunda çok ağır sözlerle tenkîd etmekte, özellikle felsefeyi kelâma karıştırıp, kelâmla felsefeyi aynîleştiren müteahhir (son devir) Eş'arîler hakkında ağır ithamlarda bulunmaktadır. Kanâatime göre,** bu tavır yanlış bir tavırdır ve aşırıya kaçmadır. **Mu'tezile** ve diğer fırkalar hakkında bu ağır tenkîdler, belki bir derece kabûl edilse bile, **el-Cüveynî, el-Gazzâlî, er-Râzî** ve **el-Âmidî** gibi tamamen **Ehl-i Sünnet çizgisinde bulunan** ve îmâm kabûl edilen âlimler hakkında bu tür aşırıya kaçması hoş görülmese gerekir. Burada hemen şunu da söylemeliyiz ki, **İbn Teymiyye, Eş'arîler'i böyle sert eleştirmekle beraber, yine de onları İslâm Kelâmcıları olarak kabul eder.**

3. 1. 2. İBN TEYMİYYE'YE GÖRE KELÂMCILAR'IN VASIFLARI

İbn Teymiyye ye göre, Kelâmcılar'ın vasıflarını maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

---

[123] Geniş bilgi için **bkz., İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 268-270, **c.** 2, s. 74, v.d.

[124] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 21, 111.

[125] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz* **c.** 7, s. 464.

[126] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz* **c.** 1, s. 324; **c.** 8, s. 98.

A) <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, "***Kelâmcılar'ın bir çoğu, Kur'an'ın anlamlarını bile bilmez. Dahası bunların çoğu, Kur'an'ı ezberlemezler.***[127] ***Onlar Kur'an ile, -ne takip ettikleri yol bakımından ne de maksatları bakımından- uğraşmamışlardır.***[128] Zîrâ, Bu ***tekellüfçü Kelâmcılar'a göre***, *Kitap ve Sünnet, ne nasıl ne de zâhiri ile, inanılması vâcip olan hakka dalâlet etmemektedir. Bu, onların sözlerinden çıkarılan zorunlu sonuçtur.*" [129] Bu zorunlu çıkarılan neticeye göre, de ***Onlarda kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlara bir benzeyiş vardır.*** [130] Çünkü ***Onlar Kur'an'ı akıllarına göre, tesviye eder, aleyhlerine olan Kur'an'ın Âyetlerine müteşâbih derler. Fakat kendi görüşlerine uyan müteşâbihlerin ise peşlerine düşerler.*** [131] ***İmam Ahmed'in dediği gibi o Kelâmcılar, Kur'an'da ihtilâf içindedirler, Kur'an'a muhâlefet ederler ve bu muhâlefette onlar ittifâk etmişlerdir... Çünkü onlar Kitap ve Sünnet'e aykırı olan şeylerde akıllarıyla hüküm verirler. Kur'an'ın Âyetlerini görüşlerine göre, te'vîl eder sonra re'yleri ile ortaya koydukları şeyleri usûlu'd-Dîn diye lanse ederler. Böylece fırkalara ayrılıp ihtilâfa düşerler.***[132]

B) <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, *Kelâmcılar, anlayış eksikliğine sahip olduklarından ötürü, Hadîsçiler'i zemmederler. Onlar, ne hadîslerin manalarına vâkıftırlar ne de zayıfını sahîhinden ayıracak ilmî kudrete sahiptirler. Usûl ve furû meselelerinde mevzu hadîslerle, uydurulmuş sözler(eser)ler ile ve yalan hikâyelerle delil getirirler. Kur'an'dan ve hadisten, manalarını anlamadıkları şeyler zikrederler.*[133] *Sözlerinde, Resûl'ün sözlerini tekzîb vardır.*[134] *Bunlar, Hadîs, Hadîs senedi ve Hadîs ehli hususunda insanların en câhilidirler.*[135] *Sözlerini çürüten, görüşlerine aykırı düşen hadîslerin râvîlerini çeşitli şeylerle itham edip hadîsleri mevzu addederler.*[136]

C) <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, ***Kelâmcılar, Allah'ın indirdiği Kitab'a ve Resule çağırıldıkları zaman bunlardan yüz çevirirler ve: Tuttuğumuz bu metod sâyesinde daha güzel bilgi ve***

---

[127] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 96.
[128] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 12.
[129] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 19.
[130] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 306.
[131] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 252-253.
[132] **A.mlf.** *Der'ü Te'âruz*, **c.** 10, s. 306.
[133] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 18, s. 52.
[134] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 304
[135] **A.mlf.**, *Mecmû'*, 4, s. 95, 96.
[136] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 252-253.

amel geliştirmeği, aklî deliller ile naklî delilleri uzlaştırmayı istedik derler.[137] *Halbuki, onlar akılları ile, Kitap ve Sünnet'e aykırı olan şeyler ortaya koymuş ve akıllarıyla muâraza yapmışlardır.*[138] **İbn Teymiyye, Kelâmcılar'ın akıllarıyla nakle muâraza yaptıklarına dair müstakil iki kitap yazmış ve bunların birisine Der'ü Te'âruzi'l-Akli ve'n-Nakl demiş, ötesine de Müvafakat-ı Sahîh'l-Ma'kûl li Sarîhi'l-Men kûl ismini vermiştir.** Bu iki kitap sırf bu konuya ayrılmıştır. İşte bunlardan **Der'ü Te'âruz'a İbn Teymiyye ilk olarak, Kelâmcılar'ın akıllarını naklin önüne aldıklarına ve muâraza yaptıklarına ve nakli te'vîle tâbî tuttuklarına dair bizâtihi er-Razi'nin kendi eserinden alıntı yaparak** işe başlar ve bu sözü on bir cilt boyunca tenkîd etmeğe çalışır. **İbn Teymiyye**'nin vermiş olduğu bu örnek, **Kelâmcılar'ın, akli naklin önüne aldıklarına** dair bizzât kendi ağızlarından sunulmuş en iyi bir örnektir.[139] **İşte bundan dolayı İbn Teymiyye, Kelâmcılar** hakkında *onların tek güvendikleri şey, akıllarıdır.*[140] ***Onlar şerîatın getirdikleriyle yetinmez,*** [141] ***Kur'an'da ve Hadîslerde bulunmayan cevher, araz, tahayyüz, halâ gibi Selef'in reddettiği bid'at sözler îcâd ederler*** [142] der. **Akıllarına naklin önünde yer tanıdıkları** için de onlar hakkında **İbn Teymiyye**, ***hakîkî manada Resûl'ün getirdiklerine iman etmemişlerdir,*** [143] ***tıpkı Hıristîyanlar'da olduğu gibi hakkı yalanlayıp şek ve şüphe içine düşmüşlerdir,*** [144] ***Resûl'ün getirdiği şeylere vâkıf değildirler,*** [145] ***Sünnet'in bildirdiği hususlara karşı çıkarlar, reddederler.***[146] gibi nitelemelerde bulunur. Hatta **her bir kelâmcının kabul ettiği delilleri**, herkese göre, değişen aklî kıyâsları **İbn Teymiyye** ***tâğûta benzetir ve her bir grubun kabul ettiği değişik tâğûtlar vardır. Halbuki, Allah onlara bütün tâğûtları reddetmelerini emretmiştir.*** (Nisâ: 60-62) [147] gibi ilginç bir yaklaşımda bulunur.

D) İbn Teymiyye'ye göre, ***Kelâmcılar, Sarih ma'kûle ve sahîh menkûle dayanmamışlardır. Onlar'ın sözleri, Naslarla çelişmektedir.***[148] ***Ayrıca bunlar akıl ile şerîatı çeliştirmeğe çalışırlar ve filozoflara benzer bir yol takip ederek: Sıfatlar konusunda sem'î delillere mürâ-***

---

[137] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 18; *Der'ü Te'âruz* **c.** 1, s. 168.

[138] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 241, **c.** 10, s. 306.

[139] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 4, *el-Müvâfakât*, **c.** 1, s. 31; Ayrıca, **krş.**, **er-Râzî**, *Esâsü't-Takdîs*, s. 172-173.

[140] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 252-253.

[141] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 8, s. 49.

[142] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 309; **c.** 8, s. 48.

[143] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 373, *el-Müvâfakât*, **c.** 1, s. 279.

[144] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 169-170.

[145] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 159.

[146] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 2, s. 7.

[147] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 5, s. 17-18.

[148] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 164.

caat edilmez, sem'i deliller yakîn ifâde etmez gibi sözler sarf ederler.[149] *Bundan dolayı* ***Kelâmcılar, sıfatlarla ilgili olan haberleri reddetmişlerdir.***[150] *Yazmış oldukları kelâm kitaplarında* ***usûlüddîn dedikleri ilimde, Allah'ın Peygamberi'ne gönderdiği şeylere rastlanmaz.*** *Bilakis orada bâtıl ile karışık hale getirilmiş şeyler vardır.*[151] *Onlar'ın* ***usûlüddîn dediği şeyler****, aslında* ***Ebü'l-Hüzeyl ve Hişâm b. Hakem*** (v. 190/805)***'in kurduğu bid'at mezhepten başka bir şey değildir.***[152] *Halbuki, Allah, Resûlü ve mümin kulları nezdinde* ***gerçek usûlüddîn****, Hz. Peygamber'den intikâl eden şeydir,* [153] *ve* ***Kelâmcılar'ın*** *dediği gibi* ***mücerred akılla bilinenler, ilm-i kelâm*** *değildir.*[154] **Bunlara göre, kelâmın temelini akliyyât** dedikleri önermeler teşkil eder. **Din anlayışındaki usûlleri** de bu aklî önermelerdir. Bu önermeleri (mukaddimeleri) netice itibariyle Sünnet'in bildirdiği birçok şeyin reddini gerektiren **kıyâslar üzerine kurmuşlardır**. Bunlar, hem **dayandıkları kıyâsların çürüklüğü** hem de **Sünnetçe bildirilen hususları reddetmeleri sebebiyle** eleştirilmişlerdir. Bu bağlamda **aklî kıyâsları kullananlar iki kısma ayrılmaktadırlar**:

a / Aklî kıyâslara sadece ilmî esasları bina edip amelî esasları bina etmeyenler. **Meselâ, Eş'arîler** gibi.

b / Aklî kıyâslara, hem ilmî esasları hem de ameli esasları binâ edenler. Meselâ, Mu'tezile gibi.[155]

Bundan dolayı, gerek **yukarıdaki iki gurup** ve gerekse diğer **Kelâmcılar** itikadı bilmek için **sırf akıllarına güvenirler.**[156] Onlar, **Aklî kıyâsları** ve cisim cevher gibi **önceden yok iken sonradan îcâd edilen bâtıl sözleri dinin aslından kabul ederler.**[157] **Yunan mantığı ve İlâhiyatıyla hareket eder, Aristo'nun diliyle konuşurlar.**[158] Akılla isbât edilen şeylerin reddedilip edilmemesi hususunda onlar iki fırkaya ayrılmışlardır: **Bunlardan çoğu,** akılla isbât edilemeyen şeylerin reddedilmesi gerektiğini söylerler. **Bazısı** ise, bu konuda tevakkuf edin ve kıyâsın reddet-

---

[149] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 13; *Müvâfakât*, **c.** 1, s. 32.
[150] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 29.
[151] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 433.
[152] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 136.
[153] **A.mlf.**, *Mecmû.'*, **c.** 3, s. 305-306.
[154] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 242.
[155] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 7-8.
[156] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 16.
[157] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 303, 309.
[158] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 315.

tiği ve müteredddid olduğunuz şeyleri reddedin anlaşamadığınız zaman onlara mürâcaat edin demişlerdir.[159]

E) <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, *Kelâmcılar, anlaşılması zor olan mechûl ifâdelere ve sözlere büyük önem atfederler. sözleri uzun, karışık ve zordur. Belki de kelâm önderlerinden çoğu bu ifâde ve sözlerle hakîkatı elde edememişlerdir.*[160] Onlar, hakîkatleri bulup ortaya çıkarmak suretiyle değil de ***hakîkatleri hayalleştirnme, sembolleştirme*** (tahyîl) ***ve benzeştirme*** (**temsîl**) ***yoluyla konuşurlar. Sözlerinde hak, bâtıl karışıktır. Batıl şeyleri batıl (yollarla ortadan kaldırmağa çalışırlar. filozoflarla yaptıkları münâkaşalarda sözü uzâtır, dolaştırır dururlar.***[161] ***Sözlerinde ve delillerinde birbirleriyle çelişiklik vardır.***[162] ***Meselâ, bir yerde bir delilin sahîh olduğunu savunurlarken diğer başka bir yerde onun fâsid olduğunu söylerler.*** *Çünkü* ***kesin delil diye ileri sürdükleri şeyler,*** *-bırakın* ***zannî delil*** *olmayı- gerçekte* ***muğâlata*** *(yanıltıcı söz)* ***dan başka bir şey değildir.*** *Hatta ve hatta, bunlar arasında* ***ifâdelerinin maksadı sırf bu şekilde olanlar*** *bile vardır. O kadar ki, bazen bunlardan tartışan iki kişiden her biri, diğerinin iddiâ ettiği şeyin tam zıddı için,* ***zorunlu bilgi*** *iddiâsında bulunabilir.*[163] ***Daima tereddûd içinde olduklarını, bir delili tercih edemediklerini kendi ağızlarından itiraf ederler.***[164] *Hatta bunların münazara ve münâkaşalarında kendilerine has bir uslûbu da yoktur.* ***Bazen Mu'tezile, bazen Vâkıfıyye ve bazen de Kerrâmiyye'nin metodlarını ve delillerini kullanırlar.***[165] *Delillerinde bâtıl yönler çoktur.* ***Meselâ, Tekâfü-i Edille*** *(Delillerin denkleşmesi) buna iyi bir örnektir.*[166] ***Delîl adını verdikleri bu şüpheli şeylerin çoğunluğunu,*** *genellikle müşrik ve* ***Sâbi'î*** *topluluklarını tâğutlarının sözlerinden almaktadırlar.*[167] ***Daima şaşkınlık şüphe ve şek içindedirler. Hiç bir zaman yakîne ulaşamamışlardır.***[168] *Çünkü kelâm ehli kimseler îcâd ettikleri* ***bid'atlerle*** *ilmi talep ettiler ama, meşrû olan ilme tâbi olup amel etmediler. Derken bunların bu durumları, ilimle taban tabana zıt olan şek ve şüpheyle noktalandı. Üstelik bunlarda meşrû ilim de vardı. Ama* ***bunlar doğru yoldan saptılar,*** *Allah ta bunların kalplerini saptırdı, kendilerine gazap*

---

[159] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 17.

[160] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 314-315.

[161] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 8, s. 279, Ayrıca, **bkz.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 31.

[162] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 373.

[163] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 3, s. 313.

[164] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 165.

[165] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 163; **Krş.**: **el-Gazzâlî**, *Tehâfût*, s. 82-83.

[166] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 164.

[167] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 18.

[168] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 159, 164; **c.** 8, s. 48; *Mecmû'*, **c.** 5, s. 25; Ayrıca, **krş.**, **İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 49, 50, 95-96, 98-99.

edilenlerden oldular.[169] ***İlmî yakîne ulaşamadıkları için, kalpleri mutmain (içi rahat) ve gönülleri ferah değildir.***[170] ***Her an çıkmazların ve kuşkuların içinde olanlar çoktur.***[171]

F) <u>**İbn Teymiyye'ye göre**</u>, ***Kelâmcılar'ın bir takım kelimelere yükledikleri yeni anlamlar, Arap lügatında bulunmamaktadır. Meselâ, muhdes kelimesi, bunlardan biridir.***[172] *İşte bunların kelimelere kazandırdıkları bu yeni anlamlardan ve* ***bid'at*** *olan bir takım ıstılahlardan meydana gelen sözleri, şerre, düşmanlığa ve fitneye yol açmıştır. Bu nedenle,* ***böyle bid'at sözcüklerle (veya cisim, araz, tahayyüz, halâ gibi mücmel ve ne olduğu kesin bilinemeyen ifâdelerle) hem dini hem de dünyayı ifsâd etmişler,***[173] ***Müslümanlar arasında kin ve düşmanlığı yaymışlardır.***[174]

G) Yine <u>**İbn Teymiyye'ye göre**</u>, ***Kelâmcılar hidâyet üzere değildirler, şehvetlerinin ve midelerinin peşinden koşarlar.***[175] ***Onlar Müslümanlarca bid'at ehli olarak kabul edilmişlerdir.***[176] ***Çünkü onlar hevâ ehli insanlardır.***[177] ***Güyâ bid'atlerle mücadele ederler, ama bid'atleri yine bid'atlerle reddetmişlerdir.***[178] ***Bid'atçilerle ve Sünnet'ten uzak kimselerle, ancak Resûl'ün getirdiklerinin bir kısmını reddetme yolunu tutarak mücadele etmişler, bu mücadelelerinde ne kâmil imanı ne de kâmil cihadı ikâme edememişlerdir. Çünkü bunlar, Resûl'ün getirdiklerine hakkıyla iman etmemişlerdir. Bunlara göre, Resûl'e imanın, kâfirlerle cihadın ve bid'at ehlini reddetmenin tek yolu aklî kıyâslardır. Ama bunlar, aklî kıyâslarla kâfirlerin önünü kesememişlerdir.***[179]

H) <u>**İbn Teymiyye'ye göre**</u>, ***Kelâmcılar yaptıkları işlerin faydasız olduğunu, faydasız işlerle meşgul olduklarını ve kelâm metodunun hiç bir hasta gönüle şifa olmadığını bizâtihi kendi ağızlarıyla itiraf etmişler ve kelâm yolunun matluba ulaştırmadığını söylemişlerdir.***[180]

---

[169] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 170.

[170] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 165, 168.

[171] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 3, s. 77.

[172] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 374, v.d.

[173] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 5, s. 241.

[174] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 2, s. 304.

[175] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 165-166.

[176] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 2, s. 85.

[177] Bu konudaki görüşler için **bkz.**, **Koçyiğit**, *Hadîs Istılâhları*, s. 93 vd.

[178] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 3, s. 348.

[179] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 373; *Müvâfakât*, c. 1, s. 279.

[180] Bu konuda, **eş-Şehristânî**'nin, **er-Râzî**'nin **el-Gazzâlî**'nin, **el-Cüveynî**'nin, ve **İbn Ebi'l-Hadîd**'in İtirafları için bz., **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, c. 4, s. 72-74; *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 159-165; *Müvâfakât*, c. 1, s. 129-131; *el-*

I) İbn Teymiyye'ye göre, *Kelâmcılar, kendi nefisleriyle işe başlayıp, nefislerini "asıl" yapmışlardır.* Ayrıca *onlara göre, ilim, ancak "hissî, bedîhî v.b. İlimler" ile hasıl olur. Bu ilimler, Kendisiyle ilmin hasıl olduğu asıllardır.*[181] *Fakat onların hisler ile veya bedîhî olarak algıladıkları hususlar, matematik, tabiat ve ahlâk ilmine dair hususlardır. Bunlarda bile, ittifâk içinde bulundukları meseleler pek azdır.*[182] *Zîrâ, onlar ilmî Yakîne ulaşamamışlardır. Bunun en iyi delili ise, onların daima bir sözden diğer bir söze geçmeleri,* [183] *ve bulundukları durumu derhal terk ederek gerisin geri dönüp kaçmaları (nekesa 'alâ agibeyhi) dir.*[184] **Kelâmcılar**'ın *çoğu, ortaya attıkları "mukaddimeler" i de anlayamamışlardır. Onlar akıllarının kesinkes anlamadığı bu mukaddimeler hususunda, önde gelen liderlerini körü körüne taklîd etmişlerdir.*[185] *Onlara göre, taklîd ettikleri bu mukaddimler "akliyyât" dır.*[186] *Halbuki, gerçek "aklî kıyâslar" Kur'an'da bulunmaktadır. Kur'an buna "Emsâl-i madrûbe"* [187] *demektedir. Ve hem Kıyas-ı Temsîlî (analoji) nevini, hem de mukaddimeleri (öncülleri) yakîniyyât oluşan kıyâs-ı şümûlî (Tümevarım) nevini içerir.*[188] *Yâni daha açık bir ifâdeyle, usûlü'd-dîn (itikad esasları) ilminde bulunan bütün problemlerin, Kur'an da hasta gönüllere şifa veren en güzel açıklamaları bulunmaktadır.*[189] *Bu konuda ve tüm konularda kaynak olarak Kur'an ve Sünnet metodu yeterlidir.*[190] *Bundan ötürü İlâhiyat alanında kıyâs-ı temsîlî ve kıyâs-ı şümûlî yoluyla delil getirmek câiz değildir. Çünkü kıyâs-ı temsîlîde asıl olan şey ile ondan yola çıkarak varılan hüküm (fer') arasında denklik vardır. Halbuki, Allah ile mahlûkât arasında denklik söz konusu değildir. Çünkü Allahü Teâla* "**Hiç bir şey, onun mislinin benzeri olamaz**" [191] *buyurmuştur. Binaenaleyh o, başka hiç bir şey ile misallendirilemez. Aynı şekilde kıyâs-ı şümûlde de fertler arasında denklik vardır. Hal böyle olunca da bu kıyâsla hareket edilerek, Allah ile diğer mahlûkâtın, fertleri denk olan bir külli önermenin altında toplanması câiz olamaz. İşte bu iki aklî kıyâs yoluyla hareket etmesinden dolayıdır ki, gerek filozoflar ve gerekse Kelâm-*

Furkân, c. 1, s. 97; *Me'âricü'l-Vüsûl*, (*Mecmû'atü'r-Resâili*'l-Kübrâ içinde) c. 1, s. 185-186, **el-Gazzâlî**, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, I. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987, ss. 163, s. 34.

[181] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 2, s. 20-23.

[182] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 2, s. 20-22; c. 8, s. 362.

[183] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 4, s. 50.

[184] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 165.

[185] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 5, s. 289.

[186] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 5, s. 316.

[187] **ez-Zümer** : 27.

[188] Kıyâs-ı Temsîlî ve Kıyâs-ı Şümûlî için **bkz, Öner**, Necâtî, *Mantık*, 5. bs., Ank., İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 1986, ss. 212, s. 97, 161-168; Ayrıca, **bkz., İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 3, s. 30, 297; *Müvâfakât*, c. 1, s. 44.

[189] **İbn Teymiyye**, *el-Müvâfakât*, c. 1, s. 43-44.

[190] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 5, s. 117-118.

[191] **Şûrâ** : 11.

cılar, İlâhiyat problemleri hususunda yakine ulaşamamışlar, bilakis, delil çelişikliğine, hayret ve şaşkınlığa, içinden çıkılmaz saplantılara düşmüşlerdir. Ama bu konuda kıyas-ı ûlânın kullanılması mümkündür.[192]

J) Yine **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Kelâmcılar'ın Usûlü'd-dîn diye isimlendirdikleri ilimlerde ibhâm (sözün anlaşılmayacak derecede kapalı ve gizli olması) ve icmâl (kısaltarak konuşma) vardır.***[193] ***Onlar'ın ıstılahları (meselâ, cevher, cisim, araz, tahayyüz gibi) ne Resûl'ün ne Sahâbe'nin ne Tâbi'în'in sözlerinde bulunmamaktadır.***[194] ***Zîrâ, bu sözler mücmel ve bid'at sözlerdir.***[195] ***Onlar, Kur'an'ın kelimelerini, kullanıldıkları alanların dışına çıkararak tahrîf etmişlerdir.***[196] ***Ve onlar sahîh olan menkûle muhâlefet etmekle sarih olan aklî şeylere de muhâlefet etmişlerdir.***[197] ***Çünkü açık Naslar'a muhâlefet eden her şeyin, fâsid şüphelerden başka bir şey olmadığı, akıl ile bilinen bir gerçektir.***[198] ***Ve sahîh olan nakiller kesinlikle sarih olan aklî şeylerle çelişmezler.***[199]

K) **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Kelâm âlimlerinin delilleri Kitap ve Sünnet ile garanti altına alınmamıştır. Hatta bazısının kabul ettiği delilleri, bazısı bile kabûl etmez.***[200] ***Delil diye ileri sürdükleri birçok şeyler, aslında şüpheden başka bir şey değildir. Güvendikleri şeyler, ya hakîkatı olmayan bir iddiâ ya tutarsız bir kıyâstan oluşmuş bir şüphe, ya ancak cüzî olarak sahîh olan küllî bir önerme, ya gerçekliği olmayan bir "icmâ"iddiâsı ya mezhep taassubu, ya müşterek lafızlara sarılmadır. Bütün bunlar bir de uzun ve esrarengiz kelimelerle bir araya getirilip, kelâmî ıstılahları bilmeyen birine takdîm edilirse, susuz bir kimsenin, serabı su zannetmesi gibi, o kimseyi yanıltır. Halbuki, Kur'an ve Sünnet'e ait bilgilerin hakîkatine varanlar, bunların ne olduklarının farkına varırlar.***[201] ***İşte bundan ötürüdür ki onlar, Allahü Teâlâ'nın sıfatları ve kader konusunda şaşkınlık içinde bocalayıp dururlar.*** *Sıfatlar konusunda Peygamberler'in bildirdikleri şeyleri, akla aykırı olduklarını gerekçe göstererek reddeder-*

---

[192] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, **c.** 1, s. 45, 129, 131.
[193] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, **c.** 1, s. 53-54.
[194] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 55.
[195] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 178-180, 363-364.
[196] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 76.
[197] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 90-92.
[198] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 122-123.
[199] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 126.
[200] **A.mlf.**, *Müvafâkât*, c; 1, s. 420-421.
[201] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 118.

ler.[202]*. Bu halleriyle onlar, şeytanın musallat olduğu kimselerdir. Zekâları var, ama iyi huyları yok; anlama yetenekleri var, ama ilimleri yok; kulakları, kalpleri ve gözleri var, ama bunlar, onlara bir fayda sağlamamıştır.*[203] ***Bundan dolayı, onları taklîd etmek câiz değildir. Sözlerine hallerine ve diğer hareketlerine bakmak gerekir.*** *Acaba sözlerinde -kasden, hatâen, inat yoluyla ya da sapıklığa kaymak suretiyle- yalan var mı?, sözlerinin biri ötesini tutuyor mu? diye kontrolden geçirmek gerekir.*[204]

L) Yine **İbn Teymiyye'ye göre**, **Kelâmcılar'ın** ***çoğunluğu, bütün her şeylerini bid'at bir düşünceye ve görüşe bina etmişler pek çok dalâlete düşmüşlerdir.***[205] ***Onlar'ın hata edip dalâlete düşmelerinde iki önemli husus vardır : a / Nakledeni tezîb, b / Nakledileni te'vil.***[206] ***Diğer bir ifâdeyle onlar "Sem'iyyât " ve "Akliyyât " alanlarında hataya düşmüşlerdir.***[207] *Sem'iyyât alanındaki hatalarının çoğu ise zâhir olan yerlerdedir, kapalı ve muğlak meselelerde değildir.*[208] ***Bu konuda mütekaddimûn*** (ilk devir) ***Kelâmcıları'nın hataları, müteahhirûn*** (son devir) ***Kelâmcıları'nın hatalarından azdır- Çünkü ilk devir Kelâmcılar'ı görüşlerinde daha fazla Kitap ve Sünnet'e yer verirlerken, son devir Kelâmcılar'ı, kendilerini bu yoldan daha da soyutlamışlar ve tam bir bid'at usûl meydana getirmişlerdir. Dolayısıyla bu bağlamda mütekaddimûn Kelâmcılar'ı, müteahhirûn Kelâmcıları'ndan daha hayırlı olmaktadır.***[209]

M) **İbn Teymiyye'ye göre**, **Kelâmcılar'ın** ***hataya düşmelerindeki bir diğer husus, onların filozoflarla aynı görüşte olmaları, hatta bundan da öte bazı şeyleri onlardan almalarıdır.***[210] ***Meselâ, er-Râzî, el-Âmidî ve el-Kuşeyrî*** (v. 465/1072) ***gibi, kelâm ve felsefeyi iyi bilen nazarî bilgilerin önderleri, hâdis olanların hudûsû (önceden yok iken sonradan varolan şeylerin varoluşu) meselesinde ve diğer İlâhiyât problemlerinde, Eş'arîler ile filozofların delillerinin arasını bulma yolunu izlemişler ve bunun bilginin nihaî noktası olduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Bunu yaparken ya her iki grubun da görüşlerini haklı çıkarıcı açıklamalar yaptıklarından ötürü yanılmışlar ya da her iki kesimin hatalarını bir araya getirdiklerinden***

---

[202] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 119, 289.
[203] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 119.
[204] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 8, s. 279.
[205] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 100, 102.
[206] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 8, s. 281.
[207] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 155.
[208] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 18, s. 54.
[209] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 10, s. 366-367.

ötürü çelişkiye düşmüşlerdir. Çünkü her iki kesimin hataları, birbiriyle bağdaşmayacak derecede çelişmekteydi.[211] *Bundan ötürüdür ki el-Gazzâlî, er-Râzî ve el-Âmidî gibi felsefeyi kelâma karıştıranlar, İbn Sîna ve es-Sühreverdî el-Maktûl (v. 578/1182) gibi filozof geçinen kimselerin karanlık görüşlerini kelâma bulaştırdıkları oranda sıkıntı, vesvese, şek, ve şaşkınlığa düşmüşlerdir.*[212] *Güyâ İslâm, düşmanlarını reddettiklerini iddiâ eden Kelâmcılar ne İslâmiyet'e yardım edebilmişler, ne de filozofların belini kırabilmişlerdir. Aksine bid'at olarak ortaya attıkları görüşler İslâm'ın hakîkatini bozup ifsâd eden unsurlardan biri olmuştur. Evet bu adamlar, İslâm tabilerinin aklını ve dinini ifsâd etmiş, kendilerine karşı çıkan Müslümanlar'a saldırıp haddi aşmışlar ve böylece İslâm düşmanları için maksatlarına ulaşacakları bir yol açmışlardır.*[213]

Diğer yandan filozoflara cevap verdiklerini ve onları susturduklarını sanan Kelâmcılar, aslında onlar karşısında acze düşmüşlerdir. Onlar'ın bu acziyyetlerini fırsat bilen filozoflar, Kelâmcılar'a daha da çok saldırmağa imkân bulabilmişlerdir.[214] *filozofları susturma mazeretine binâen o kadar çok kendilerini felsefeye kaptırmışlardır ki, felsefî konulara hakim olan Müslüman Kelâmcılardan er-Râzî bile, İbn Sînâ ve daha öncekilere uyarak, İslâmî bir ilim olan fıkıh usûlünü, felsefî metodlar üzerine kurmuşlardır. Zîrâ, bunlara göre, en üstün ilim, metafiziktir. Ve metâfizik, mutlak varlık ve onunla ilgili şeyleri konu alan en yüce ilimdir..*[215]

N) İbn Teymiyye'ye göre, Kelâmcılar'ın *hata etmelerinin ve sapıklığa düşmelerinin sebeplerinden biri de İttihâdiyye (Vahdet-i vücûd) imamlarının sapıklıklarına uymaları,*[216] *ve onlara tazimde bulunmalarıdır.*[217] *Kelâmcılar, kitaplarında ittihâdçıvârî sözleri açıkça söylemekte, onların sözlerini, kasdettikleri anlamlar dışındaki manalara zorla çekerek onların veli ve hakîkât ehli insanlar olduklarına inanırlar.*[218]

---

[210] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 206

[211] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 303-309; **c.** 17, s. 327-329.

[212] **A.mlf.**, *Minhâc.*, **c.** 3, s. 288.

[213] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 33, 544-547, 551, 552; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 90.

[214] **Krş.: İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 9, s. 180-182; **c.** 11, s. 232; **c.** 12, s. 142-144, 184-188; **c.** 18, s. 224, 225.

[215] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 2, s. 86-87.

[216] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 2, s. 233.

[217] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 171.

[218] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 171.

O) Yine İbn Teymiyye'ye göre, Kelâmcılar'ın ***tevhîdi, Rûbûbiyyet tevhîdidir, onlar Ulûhiyyet tevhîdini bilmezler. Rûbûbiyet tevhîdi ise Allah'ın her şeyin yaratıcısı ve Rabbi olduğunu bilmektir.***

Oysa ki, Rûbûbiyyet tevhîdini, Resûlüllah devrindeki müşrikler de kabul ediyorlardı. Nitekim Allahü Teâlâ, onların bu tevhîdi kabul ettiğini şu Âyetlerle bize bildirir: **"Onlara, gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsanız, hiç şüphesiz ki Allah yarattı diyeceklerdir." [219], "Yedi kat göklerin ve yüce arşın Rabbi kimdir? diye sor. Onlar, Allah'tır diyecekler." [220], "Onlar'ın çoğu, Allah'a, ancak müşrik oldukları halde iman ederler." [221]**

Halbuki, Allah'ın kullarına emrettiği tevhîd, Ulûhiyyet tevhîdidir. Rûbûbiyyet tevhîdi de bu tevhîdin kapsamı altındadır. *Ulûhiyyet tevhîdi ise tek olan Allah'a, hiç bir surette şirk koşulmayarak ibâdet edilmesi, dinin tümünün Allah'a ait kılınması, sadece ondan korkulması, yalnız ona çağrılması, Allah'ın her şeyden daha sevimli olması, Allah için sevilip, Allah için buğz edilir, Allah'a ibâdet edilmesi ve (yalnız) ona tevekkül edilmesiyle gerçekleşir.*[222]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Kıyas ehli olan Kelâmcılarda Rûbûbiyyet konusunda hâkim olan şey, sadece Selbî bilgilerdir. Bunlar, aklın bilebildiği kıyâs sınırında da kalmayıp, bunu aşar ve fâsid kıyâslara itibâr ederek bazı gerçekleri yok sayarlar. Meselâ, Peygamberlik makamının haber verdiği sıfatları kabul etmemek gibi. Kelâmcılar, aklî kıyâsla ispât ettikleri için bu sıfatlara (haberî sıfatlara) Aklî Sıfatlar*** *adını verirler.*[223]

İbn Teymiyye, ***Kelâmcılar'ın tevhîd anlayışında üç öğenin buluhduğu***nu söyler onları da şu şekilde açıklar:

a / *Allah, zâtı itibariyle tektir bölünemez.*

b / ***Sıfatlarında*** *tektir ve bir benzeri yoktur.*

c / ***Fiillerinde*** *tektir ve ortağı yoktur.*

Tevhîd *olarak isimlendirdikleri* ***bu görüşler, doğruların yanı sıra yanlışlar da içermektedir. Zîrâ, bu inançlar müşriklerde de bulunmaktadır.*** *Eğer bunlar tümden hak olsaydı, onu*

---

[219] **Lokman** : 25.
[220] **Müminûn** : 86, 87.
[221] **Yûsûf** : 106.
[222] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 289-290.
[223] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 62.

tümden kabul eden müşriklerin, müşrik olmaktan çıkmaları gerekirdi. Oysa ki Kur'an, onları müşrik olarak nitelemiştir.

İbn Teymiyye, daha sonra, **Kelâmcılar'ın bu tevhîd anlayışındaki yanlışlığın sebeplerini** de yukarıdaki üç ögeyi irdeleyerek şu şekilde ortaya koymağa çalışır:

a / *Yukarıdaki üç çeşidin **Kelâmcılarca** en meşhur kabul edileni olan ve **Alemlerin yaratıcısının tek olduğu** şeklinde özetlenen **fiillerin de tek olduğu anlayışı**, **Arap müşriklerinde de vardı. Çünkü onlar da bu âlemin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ediyorlardı. Ama bununla birlikte yine de müşrik idiler. Hatta onlar, kaderi bile kabul ediyorlardı. Demek ki, Kelâm ehlinin yaratmaya hasrettikleri bu tevhîd çeşidi müşriklerde de bulunmaktadır**. Ayrıca onlar, bu tevhîdi isbâtlamak için **Temânü' delili** ve daha başka bir takım deliller daha ileri sürerler. **Onlara göre, istenen tevhîd budur ve kelime-i tevhîdin manası da budur.** Zîrâ, Ulûhiyyetin manası yoktan yaratmağa güç yetirmektir. **Halbuki, Kelâmcılar burada yanılmaktadırlar.** Çünkü **İlâh**tan maksat, **kelâmcı** imamlardan bir kısmının **sandığı gibi** sadece **yoktan var etmeğe kâdir olmak** anlamında değildir. Bilâkis, **İlâhlık eden** değil **İlâh edinilen** anlamında İlâhtır Yani **ibâdet ettiren değil, ibâdet edilendir**. Diğer bir ifâdeyle Allah'a ibâdet edilmesi, ona ortak koşulmaması yânî onunla birlikte başka İlâhın kabul edilmemesidir.*

b / ***Sıfatlarında Allah'ın bir benzeri yoktur şeklindeki ikinci anlayışa gelince bunda da durum aynıdır. Zîrâ, hiç bir millet, zâtında Allah'a benzer kadîm bir denginin bulunduğu'nu söylemiş değildir.*** *Hatta bu hususta aynen onun gibi bir Allah'ın bulunduğunu söyleyen hemen hemen hiç yok gibidir. Aksine, mahlûkâtından birini O'na benzeten müşrikler, benzettiği şeylerin bazı yönlerden O'na benzediğini söylemiştir. Çünkü, Allah hakkında vâcip, câiz veya mümteni' gibi hususlarda mahlûkât arasında O'na ortak bir denginin bulunmasının imkân dışı olduğu akılla bilinen bir hususdur.*

c / Allah, zâtında bir olup, böleni, cüzü veya bir kısmı yoktur şeklindeki anlayışta yukarıdakilerle aynı durumdadır. Bu sözler kapalı sözlerdir. Onlar bu sözlerin kapsamın da Allah'ın arşın üstünde oluşunun, yaratılmışlardan ayrı oluşunun, ve onlardan üstün oluşunun nefylerini ta'tîle götürecek sözler ile katıp karıştırıyorlar. Ve bunu tevhîd olarak lanse ediyorlar.[224]

---

[224] Bu konuda daha fazla bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 98-102.

P) **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Sözlerine felsefe karıştıran büyük Kelâmcılar, öylesine acâip şeyleri Korunması gerekli sırlar ve gizli ilimler olarak telâkkî ederler ki, azıcık aklı olan dindâr bir kişi bu şeyleri düşündüğü zaman, onların böyle hatalara düşmesine kesinlikle ihtimal veremez, hatta onlardan bu gibi hallerin meydana geldiğine inanmaz. Onlar'ın düşmüş oldukları sapıklık bu kadar vahim boyuttadır. Bu konuya bir örnek verilirse mesele daha da iyi anlaşılacaktır.***

er-Râzî, Mîrâc Hadîsini tefsîr ederken ***miracı, "düşünce yoluyla feleklere yükselme"*** *olarak açıklar. Ona göre,* ***"Resûlüllah'ın gördüğü Peygamberler, yıldızlardır; Adem, ay; İdrîs, güneş; dört nehir, anâsır-ı erba'a (olarak bilinen su, toprak, ateş, hava) dır. Hz. Peygamber, mutlak Vâcibü'l-Vücûd'u böyle tanımıştır."*** [225] ***er-Râzî,*** *bu açıklama biçimini hem de* ***önemli bir buluş*** *olarak yüceltmekte ve* ***korunması gerekli sırlar ve bilgiler*** *saymaktadır.* ***Halbuki, bu açıklama, hiçbir âlimden duyulmamış, hiç bir ilim dalında yer verilmemiş sapık müneccim Sâbi'îler'in yorumudur.*** *Bu anlatıma, ne tefsîrlerde ne siyerlerde rastlanılmamaktadır.* ***O, yalnızca İbn Sînâ ve el-Hemedânî'nin de aynı görüşü paylaştığı bir risâlede bu fikrini ortaya koymakta ve ne her hangi bir İslâm ulemâsının kitabında, ne sahîh veya hasen hadîslerde, hatta ne de zayıf rivâyetlerde bile bulunmayan bir tertip içinde ve uzun bir anlatımla ve acayip isimlerle nakletmektedir***

Aynı şekilde ***el-Gazzâlî'nin el-Erba'în*** *adlı kitabıyla* ***El-Maznûn bihî 'alâ Gayrihî*** *isimli kitabı da, aynı özelliği taşımakta ve o da bir takım sırlardan ve gizli ilimlerden bahsetmektedir.*[226]

Yalnız burada hemen şunu vurgulamam gerekir ki, **İbn Teymiyye**, *buradaki bu ifâdenin,* ***er-Râzî'nin el-Metâlibü'l-'Âliye*** *isimli eserinde geçtiğini* söylemektedir. Lâkin pek çok aramalarıma rağmen **Miraç hadisenin yorumuna**, adı geçen kitapta rastlayamadım.

R) **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Kelâm*** *peşinde koşan mantık ve kıyâs ehli kişiler, kâh sâdece* ***Sâbi'îliğe,*** *kâh Yahûdîlik ve Hıristiyanlığa meylederek sapmış hurûf ehli kişilerdir.*[227] *Bu müfsid* ***Kelâmcılar,*** *bazen Müslümanlarla, bazen* ***Sâbi'î*** *felsefecilerle, bazı kere, müşrik kâfirlerle bir-*

---

[225] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 62.

[226] Daha fazla bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 62-67.

[227] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 2, s. 54, 65.

likte hareket ederler. Bazen de grupları mukayese ederek, hâkimiyetin hangi gruba geçeceğini gözlerler. Bazı durumlarda ise hangi grubu seçme hususunda şaşırıp kalırlar.[228]

S) **İbn Teymiyye'ye göre**, *Ne gariptir ki* ***Kelâmcılar, ehl-i Hadîs ve Sünet'in taklitçi olduklarını, düşünce ve akıl yürütmeden anlamadıklarını ve aklın delil oluşunu inkâr ettiklerini*** *iddiâ etmektedirler.* ***Kelâmcılar, bazı Sünnet imamlarının düşünce yolunu inkâr ettiklerine*** *dâir nakledilen haberlere bakarak, Hadîs ehlini yadırgayıp reddetmişlerdir.*

İbn Teymiyye, bu hususta **Kelâmcılar'a şöyle cevap vermektedir**:

Bu iddiâ, kesinlikle doğru değildir. Çünkü Ehl-i Sünnet ve ehl-i Hadîs, Kur'an'ın getirdiği ilkeleri inkâr etmez. Bu, onlar arasında ittifâkla kabul edilmiş bir meseledir. Cenab-ı Hak ise, birçok Âyet-i kerîmede düşünmeyi ve ibret almayı emretmiştir. Bu ümmetin Selef'inden, Sünnet imamlarından ve âlimlerinden, herhangi birisinin bunu inkâr ettiği asla görülmemiştir. Aksine, onların hepsi, şerîatın getirmiş olduğu bakış, tefekkür, ibret alma, düşünme tarzını ve diğer hususları emretme noktasında görüş birliği etmişlerdir. Yalnız nazar, istidlâl, kelâm gibi tabirlerde bir müştereklik bir kapalılık söz konusu olduğundan dolayı, Hadîs ve Sünnet ehli kişiler, sadece, Kelâmcılar'ın bid'at olarak ortaya çıkardıkları yanlış görüşleri, sözleri, istidlâlleri inkâr etmişlerdir. *Fakat* ***Kelâmcılar*** *ise bunları inkâr etmenin nazar ve istidlâl yolunu tümden inkâr etmeyi gerekli kılacağını iddiâ etmektedirler.*

Bunun benzeri bir olay da usûlü'd-dîn meselesinde olmuştur. ***Kelâm ehlinden bir fırka, kendi ortaya koyduğu şeylere usûlü'd-dîn adını vermiştir. Bu isim, gerçekten büyük isimdir. Ama bunun muhtevası içinde, dîni ifsâd edecek unsurların sayısını, Allah bilir. Şimdi, hak ve Sünnet ehli kimseler, dîni ifsâd eden bu şeyleri reddettiği zaman, yanlış yolda olan o (kelâmcı) zât, derhal: usûlü'd-dîni inkâr ediyorlar*** *der.* ***Halbuki, Sünnet ehli kimseler, gerçekte usûlü'd-dîn diye isimlendirmeye lâyık olan şeyleri inkâr etmemekte, sadece bu adamların usûlü'd-dîn diye ortaya koydukları şeyleri reddetmektedirler.*** *Din, Allah ve Resûlü'nün teşrî' buyurduğu (kânûnlaştırdığı) esaslardır; usûlü de fürû'u da âyân beyan ortaya konmuştur. Hz. Peygamber'in, bu dînin fürûunu açıklayıp usûlünü açıklamasız bıraktığı kesinlikle düşünülemez. Aynı şekilde nazar, istidlâl (deliller getirerek akıl yürütme) deyimlerinin durumu da böyle olup usûlü'd-dîn hakkında söylenenler bu konuda da aynen geçerlidir.*[229] ***Bundan ötürü her münazara ve münâkaşa İslâm'da yerilmemiştir. Yerilen münâkaşa, bâtıl şeyler üze-***

---

[228] **Bkz.: A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 104, v.d.

rinde münâkaşaya girişmek, kötü niyetli olmak, Allah için hak delil ortaya koyma amacı gütmemek, [230] ***şefâat, rüyet, sıfatlar gibi tevâtür derecesine ulaşan Naslar'ı tartışmak, ilmî metoddan habersiz olmak ve bu metodda yeri olmayan deliller peşinde koşmak,*** [231] ***şer'î Naslar'a dayanmaktan yoksun olmak,*** [232] ***güçlük çıkarmak, egoyu tatmin etmek, bâtıla yardımcı olmak.***[233]

Bunların bu durumların Cenab-ı Hak şu Âyetlerle ortaya koymaktadır: ***İlimsiz söz söyleme:*** *(A'raf: 33, İsrâ: 36);* ***Hak ölçüleri dışına çıkarak, onun buyurmadığı şeyleri Allah'a isnâd etme:*** *(Nisâ: 171, Arâf: 169);* ***İlimsiz münâkaşaya tutuşma:*** *(Âl-i 'İmrân: 66);* ***Hak ortaya çıktıktan sonra münâkaşaya devam etme:*** *(Enfâl: 6);* ***Batıl şeylerle münâkaşa yapma:*** *(Ğâfir: 5);* ***Allah'ın Âyetlerin de münâkaşa yapma:*** *(Ra'd: 13, Hacc: 8, Ğâfir: 4, 35, 36, Şûrâ, 16, 35).*[234]

İste **İbn Teymiyye**'nin **Kelâmcılar'ın Genel Özellikleri** olarak, değişik yerler de ileri sürdüğü görüşler özetle bu şekildedir. O bu özellikleri, çok fazla detaya inerek çeşitli yönlerden ortaya koymağa çalışır. Bizim bu detaylara inmemiz, tezimizde mümkün olmadığı için elimizden geldiğince özetlemeğe çalıştık. Zîrâ, bunların her biri, müstakil bir çalışma konusudur. Bundan dolayı daha fazla bilgi almak isteyenler, şu ana başlıklar altında aşağıda gösterilen dipnotlara baş vurabilirler.

İbn Teymiyye'nin, Kelâmcılar Tenkîd Ettiği Noktaların Başlıcaları:

Kur'an metoduyla **Kelâmcılar**'ın metodunu karşılaştırıp kelâm metodunun bâtıl olduğunu isbât etme.[235] **Kelâmcılar**'ın delillerin bozukluğunu ispât etme.[236] **Kelâmcılar**'ın kullanmış olduğu ıstılahların mücmel olduğunu sözlerinin ve düşüncelerinin bâtıl sonuçlar ortaya koyduğunu

---

[229] **A.mlf.**, *Mecmû*, c. 4, s. 55-56.

[230] **Havvâ**, *A.g.e.*, c. 8, s. 138.

[231] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 4, s. 194, 425.

[232] **A.mlf.**, *İktizâ*, s. 272.

[233] **el-'Asîmîn**, *A.g.e.*, s. 160.

[234] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 46-48; *Müvâfakât*, c. 1, s. 56-57; Ayrıca, **verilen tartışma** için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 3, s. 293-306; c. 4, s. 194-196.

[235] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 38-39, 192, 199-200; c. 5, s. 240, 378; c. 7, s. 462; *Mecmû*, c. 2, s. 7, 8-9, 12-14, 15-24, 44-47, 54-59, 63, 70-72, 74, 78, 83, 84; c. 3, s. 88, 304, 379; c. 4, s. 28, 56-57, c. 5, s. 71, 72, 290, 467, 547-552; c. 6, s. 22, 23, 112, 113, 291-326, c. 8, s. 167; c. 10, s. 366-368; c. 19, s. 163-173; c. 27, s. 276-277; *Minhâc*, c. 5, s. 94, 274, 429; c. 7, s. 42.

[236] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 2, s. 205, 314; *Mecmû'*, c. 2, s. 27; c. 3, s. 187, 335, 337; c. 4, s. 27, 28, 82, 83; c. 5, s. 118, 291; c. 13, s. 95; c. 16, s. 470; *Minhâc*, c. 7, s. 42.

ispât etme [237] **Kelâmcılar**'ın aklı kullanım şekillerinin, akıl-nakil dengesinin ve akliyyât dedikleri şeylerin bozukluğunu ispât etme.[238] **Kelâmcılar**'ın aklî kıyâslarının bozukluğunu ispât etme.[239] **Kelâmcılar'ın**, çok net olarak, aklı, naklin önüne çıkardıklarını ve bu durumun hangi boyutlara vardığını ortaya koyma.[240] **Kelâmcılar**'ın, Alemin yaratıcısını isbât etme (İsbât-ı Sâni') hususundaki metodlarının çürüklüğü ve yanlışlığını isbât etme.[241] **Kelâmcılar**'ın tevhîd metodunu tenkîd etme.[242] **Kelâmcılar**'ın çelişkilerini ortaya koyma.[243] **Kelâm** kitaplarının özelliklerini ortaya koyma.[244] **Ehl-i Sünnet** mezheplerinden olan **Küllâbiyye, Mâtürîdiyye** ve **Eş'ariyye** mezheplerinin hataya düştükleri noktaların ispât edilmesi.[245] Münferid olarak İmam **el-Eş'arî, İmâm Mâtürîdî** (*v.* 333/944), **İbn Küllâb, Hâris el-Muhâsibî, el-Beyhakî, el-Cüveynî, el-Bâkillânî, el-Gazzâlî, eş-Şehristânî, er-Râzî, el-Âmidî**, gibi <u>**Eş'arî Kelâmcılar'ının hatalı yönleri**</u>nin tenkîd edilmesi.[246]

---

[237] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 43, 44, 65, 76, 77-78, 229, 232, 233, 239, 240, 242, 271, 297, 299, 308, 309; c. 2, s. 104, 271; 3, s. 389; c. 4, s. 135-136; c. 5, s. 57, 58, 300, 327; c. 7, s. 166; c. 10, s. 306; *Mecmû'*, c. 1, s. 245, c. 3, s. 307-308; c. 4, s. 117-137; c. 5, s. 236, 237; c. 6, s. 102, 161-166; c. 12, s. 114-116; c. 13, s. 145, 146; c. 17, s. 168, 312, 313, 353-356, 372-443, 445, 450, 452; c. 20, s. 161-166; *Minhâc*, c. 2, s. 107, 109-110, 342; c. 3, s. 361; c. 4, s. 538.

[238] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 2, s. 7-8; c. 3, s. 88[a]-88[b] 261, 338-339.

[239] **Bkz, A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 5, s. 219; *Mecmû'*, c. 1, s. 48-49, 296-297, 301; c. 2, s. 1, 7, 9, 12, 37-38, 44, 46-49, 59, 60-63, 65-67, 72-80, 83; c. 3, s. 88[a]; c. 4, s. 46-48; c. 5, s. 357, 359;c. 9, s.; 141, 147; c. 12, s.; 81-82; c. 16, s.; 444-449; c. 19, s.; 163-173; *Minhâc*, c. 2, s. 469-470.

[240] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 4-8, 19-21, 24, 87, 138, 144, 148, 188-191, 194-195, 201, 208-209, 221, 275-277, 280; c. 5, s. 206-207, 224, 229, 234, 243-244, 261-266, 282, 286, 288, 297, 319-322, 374, 378, 383; c. 6, s. 328; c. 7, s. 97-98; *Mecmû*, c. 2, s. 7; c. 3, s. 88[a]-88[c]; c. 11, s. 37; c. 18, s. 160-164, 220; *Minhâc*, c. 1, s. 306; c. 5, s. 93, 428, 441.

[241] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 100, 310-317, 320, 374; c. 3, s. 130; c. 5, s. 290-291; c. 7, s. 143-144, 229, 450; c. 10, s. 135; *Mecmû*, c. 1, s. 48-50; c. 2, s. 2-3, 9-11, 15-20, 23, 25, 28, 54, 68, 71-72, 76-77, 88-91, 94-95, 129, 277, 314; c. 3, s. 88-90, 304, 332; c. 6, s. 68, 284-287, 330-334, 479; c. 8, s. 23-24; c. 9, s. 279-281; c. 10, s. 134-135; c. 12, s. 154; c. 13, s. 149-153, 168-169; c. 16, s. 267-272, 328-332, 338-339, 345, 380-391; c. 18, s. 222-227; *Minhâc*, c. 2, s. 123, 133-144, 270, v.d.

[242] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 29, 224, 248, 284, c. 3, s. 362; c. 5, s. 279; *Mecmû'*, c. 2, s. 102, c. 3, s. 95-109; c. 5, s. 10-11, 29.

[243] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 203; *Minhâc*, c. 5, s. 12; c. 17, s. 346.

[244] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 153-155; *Mecmû'*, c. 2, s. 7-14, 23; c. 5, s. 118; c. 9, s. 14; c. 10, s. 360-361; *Minhâc*, c. 5, s. 268, 274-276; c. 5, s. 276, 283; c. 6, s. 303.

[245] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 13, 303, 324, 339, 348; c. 2, s. 17, 48, 78-80, 82-83, 96-100; c. 3, s. 63, 157, 160, 324, 329; c. 4, s. 25, 40, 65, 112, 116; c. 5, s. 37, 38, 43; *Mecmû*, c. 2, s. 113; c. 3, s. 103; c. 4, s. 177; c. 5, s. 359-360, 410; c. 6, s. 52-54, 359; c. 7, s. 435-447; c. 12, s. 32-33, 133-135, 202; c. 13, s. 99; c. 16, s. 308-309.

[246] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 227-228; c. 3, s. 295; c. 5, s. 276, v.d., 283, 433, 439; c. 6, s. 300-301, 305-308, 319-320; c. 8, s. 8-10; *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 5, 20-21, 162-163, 242; c. 2, s. 12-14, 16, 314; c. 5, s. 6, 245-246, 249-250, 328; c. 7, s. 97-98, 103, 462; c. 10, s. 225; *Mecmû'*, c. 1, s. 19; c. 2, s. 54-57; c. 3, s. 189-190; c. 4, s. 63-66, 71-72, 78, 88; c. 5, s. 555-558, 561; c. 6, s. 52-53, 273-288, 520-522; c. 7, s. 113, 119, 120, 121-131, 143-153, 154-160, 511-513; c. 8, s. 230; c. 12, s. 133-135, 202-206, 367, 368; c. 13, s. 99, 139; c. 16, s. 89-93, 442-444, 451-468; c. 18, s. 32-53.

3. 1. 3. DEĞERLENDİRME

İbn Teymiyye, bildiğimiz gibi **sert mîzaçlı** birisidir. Bu sert mizacı, onun eserlerine de yansımış ve metodunun kırıcı olmasını sağlamıştır. Aslında onun bu husûsiyeti belki de **ihlâsından ve saf İslâm inancına olan hassasiyetinden** kaynaklanmış olabilir. Fakat şu da var ki, İslâm'ın temel esprisinde, kırıcı olmak değil yapıcı olmak, muhatabı sert tavırlarla değil, onun gönlünü fethederek, fikren tatmin etmek ve böylece yanlış görüşleri ortadan kaldırmak esastır.

Öte yandan **kanâatime göre**, **onu bu kadar sert mizaçlı kılan şey**, yaşadığı dönem ve çevredir. Zîrâ, araştırılacak olursa, **o devrin, İslâm tarihinin en karışık ve çalkantılı devri olduğu, başı bozukluğun ve otorite boşluğunun kol gezdiği bir devir** olduğu çok net görülebilir.[247]

Bu devirde **bazı şeyh geçinen kimseler**, Müslümanlar'ı diledikleri gibi yönlendirmişler, ve **Tasavvuf** adı altında, İslâmiyyet'e olmadık hurâfe ve bâtıl inanç sokmuşlardır.

İşte böyle bir devirde yaşayan **İbn Teymiyye**'nin, Bu **sert mîzâcının, Ehl-i Sünnet** dışı firkalar olan **Şî'a, Mu'tezile, Cebriyye, Bâtınıyye, Nusayriyye** gibi firkalar için olması, bence *ma'kûl kabûl edilebilir, ama, bir* **Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, Küllâbiyye** *mezhepler için veya* **Ehl-i Sünnet** olduklarında hiç şüphe olmayan **el-Cüveynî, el-Gazzâlî, el-Âmidî, el-Bâkıllânî, eş-Şehristânî**, gibi, mu'tedil ve büyük otorite sâhibi âlimler için olması hiç de ma'kûl kabûl edilemez. Çünkü, **Mu'tezile, Cebriyye, Cehmiyye, Kaderiyye** gibi, **Ehl-i Sünnet**'e göre çok farklı özellikler arz eden firkalarla, ***orta yolu izlediklerini*** **söyleyen Ehl-i Sünnet'e mensûp bazı âlimleri** aynı kefeye koyarak değerlendirmek, bence maksadı aşan ifâdelerdir. *Zîrâ, bu tür değerlendirmelerde, ilmî metodlara, objektifliğe ve insâf ölçülerine hassâsiyet göstermek gerekir.* Halbuki, **Eş'arî, Mâtürîdî, Küllâbî** gibi **Ehl-i Sünnet**'e mensub itikâdî mezhepleri ve bu mezhebin ileri gelen âlimlerini değerlendirirken, **İbn Teymiyye**'nin bu tür ölçülere pek fazla riâyet etmediğini üzülerek müşâhede etmekteyiz. Tâbiri câizse **İbn Teymiyye**, bu değerlendirmeleri yaparken sanki, **kendisinin dışında herkesin yanlış yolda olduğunu** isbât etmeğe çalışan bir tavra girdiği izlenimini vermektedir.

Bence, İbn Teymiyye'nin, Ehl-i Sünnet Kelâmcılar'ı hakkında takınmış olduğu bu sert tavrın sebebi, "Muktezay-ı kavil, kavil değildir." (herhangi bir şahsın sözünden çıkarılan mana, o şahsın sözü değildir.) **prensibine uymamasından kaynaklanmaktadır. Bana öyle geliyor ki**

İbn Teymiyye, Kelâmcılar'ın sözlerinden kendi anladığı biçimde çıkarmış olduğu manaları, onların sözüymüş gibi algılamış ve onları bundan dolayı şiddetli tenkîde tâbî tutmuştur. **Halbuki, söylenen bir söz başkadır, ondan, herkesin kedi anlayışına göre çıkarmış olduğu mana, başkadır.** Onun bu hatasını, tüm eserlerinde görmek mümkündür.

Yalnız, objektif olmak için burada bir husûsu daha söylememiz de gerekmektedir. **İbn Teymiyye'nin, Ehl-i Sünnet Kelâmcılar'ını yerdiği noktalar çok olmakla birlikte, övdüğü noktalar da vardır.** Bu durum, onun eserleri bütün olarak dikkatlice incelendiğinde görülebilir.

3. 2. ÖZEL ANLAMDA DEĞERLENDİRME

3. 2. 1. ŞÎ'A

3. 2. 1. 1. Şî'a Kavramı

3. 2. 1. 1. 1. Lügatte

Şî'a kelimesi, Arapça **Ş. Y. 'A** kökünden gelme bir kelime olup, **miktâr, süre sıra, aslan yavrusu, eş ve benzer; bir insanın yardımcıları, ve ona uyanlar; aynı görüşte olmasalar da bir görüş üzerinde birleşen topluluk, fırka, bölük yayılmak** anlamlarında yaygın olarak kullanılır.[248]

Ayrıca bu kelime, **misâfiri uğurlamak, peşinden gitmek, teşyî' etmek** anlamına geldiği gibi, **müşây'a** kökünden **ayrılmak** manasına da gelir.[249]

ez-Zebîdî bu konuda şöyle demektedir:

*"Her hangi bir iş, görüş üzerinde toplanan her bir topluluk, **Şî'a** dır. Dolayısıyla bir insana yardım edip o kişiye bağlanan her insan da, **o kişinin Şî'ası** olmaktadır ki; bunun aslı, **boyun eğme, taraf tutmadır.**"* [250]

---

[247] Bu konu, daha önce " **İbn Teymiyye'nin Hayatı** " konusunda işlenmiştir.

[248] Bu kelimenin türevleri ve kullanılışı için **bkz., İbn Manzûr,** *Lisânü'l-A'rab*; **ez-Zebîdî,** *Tâc*, **(Ş.Y.'A)** maddeleri; **Fığlalı,** *İmâmiyye Şî'ası*, Ank., Selçuk Yayınları, 1984 ss : 271, s. 9.

[249] **Atay,** Hüseyin, " *Şi'îlik* " isimli makale, Aylık Dergi (Ehl-İ Sünnet Tetkikleri Özel Sayısı) s. 230; **İbn-i Manzûr,** *A.g.e., a.g.mad.*

[250] **Bkz, ez-Zebîdî,** (Ş.Y.'A) maddesi.

3. 2. 1. 1. 2. Istılahta

Her ne kadar kelimenin aslı dilde, bu manalara gelse de, **Şî'a ismi ıstılahta, çoğunlukla Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'ine tâbî olanlar** için kullanılmış, hatta **bu gurup için özel isim olmuş**tur. **Meselâ**, "*Filân Şîa'dandır.*"dendiği zaman, o kişinin **Şî'a mezhebinden olduğu** derhal anlaşılır.[251] Yalın olarak kullanıldığında bu kelimede ne kutsal, ne de kötü mana bulunmaz. Yâni **bu kelime izâfî anlam** taşımaktadır. Kelime kime nisbet edilirse o kimseden haklılık ya da bâtıllık anlamını alır. Bu nedenle, **Şî'a kelimesi mutlak manada ne iyiliğe ne de kötülüğe işâret eder.**[252]

3. 2. 1. 1. 3. Kur'an'daki Anlamları

Kuran'da Bu Kelime On İki Yerde Şu Anlamlara Gelir:

A) Grup toplum: (*Meryem*: 69)
B) Toplumlar, eskilerin taraftarları: (*Hicr*: 10)
C) Fırka, Grup: (*En'am*: 65, 159; *Kasas*: 4; *Rûm*: 32)
D) Benerleri... gibi olanlar: (*Sebe'*: 54; *Rahmân*) . 51 [253]
E) Taraftar, yandaş: (*Kasas*: 15)
F) Boy, soy: (*Sâffât*: 83)
G) Yayılma: (*Nûr*; 19)

3. 2. 1. 1. 4. Hadîslerdeki Anlamları

Hadîslerde **Şî'a** kelimesi çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. **Meselâ**, örnek olarak şuraları zikredebiliriz:

A) Taraftar: (*Ebû Dâvûd* :Sünnet, 16); (*İbn Mâce* :Mukad., 3); (*en-Neseî* : Kıyâmü'l-Leyl, 16); (*ed-Dârimî* : Mukad., 28 - Salât, 165); (*İbn Hanbel*: c. 1, s. 131, 147, 378 vs.)

B) Uğurlamak: (*İbn Mâce*: Zühd, 16 - Cihâd, 34); (*İbn Hanbel*: c. 3, s. 20, 440) .

C) Dağılmak, yaygınlaşmak: (*Buhârî*, Cenâiz, 51); (*İbn Hanbel*, c. 3, s. 39) .

D) Ortak olmak: (*Buhârî*, Vesâyâ, 27 - Büyû(, 97); (*en-Neseî*, Hibe, 1) .[254]

3. 2. 1. 2. Şî'a Kavramının Doğuşu

Şî'â'nın doğuşu, ile ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. **Bu görüşleri Dr İrfân Abdulhâmîd**, yedi gurupta toplayarak her bir grubun görüşlerini özetle şöyle açıklamaktadır:

---

[251] **Abdülhamîd**, İrfân, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler Ve Akâid Esasları*, İst., Marifet Yayınları, 1983, ss. 343, s. 13, 14, 15; **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 9.

[252] **Atay**, "*Şi'îlik*", s. 230.

[253] **Karataş**, Şâbân, *Şî'a'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'ân Târihî*, İst., Ekin Yayınları, 1996, ss. 262, s. 21-22.

[254] **Weinsinck**, *A.g.e.*, (**Ş. Y. 'A**) maddesi. Ayrıca, **Krş.: Özek Ali**, " *İmâmiyye, İsnâ-Aşeriyye Şî'ası, ve Tefsîr Anlayışı* " isimli tebliğ, Şî'îlik sempozyumu, Tebliğler Metni, İst., 1993, s. 215-216.

A) Şî'îlik, henüz Peygamber sağ iken zuhur etmiştir: Bu görüşte olanlar arasında eskilerden **en-Nevbahtî**, yenilerden **Muhsin el-Emîn el-Âmilî**, **Şeyh Muhammed el-Hüseyn Kâşifü'l-Ğıtâ'**(v. 1954) gibi Şî'î müellifler sayılabilir.

B) Şî'îlik, Resûlüllah'ın vefatını müteâkıben, Benî Sa'îde Sakîfesi toplantısında, devlet ve din reisliğinde, ona kimin halef olacağı konusundaki ihtilâftan doğmuştur: Bu görüşü savunanlar arasında **ibn Haldun**, (v. 808/1405) **Ahmed Emin** ve müsteşrik **Bernard Lewis** gibi zâtları müşâhede etmekteyiz.

C) Şî'îlik, Hz. Osman zamanında ona karşı yapılmış olan isyân ve fitne hareketiyle birlikte zuhur etmiştir. Bu görüş ise tezimizin konusunu teşkil eden **İbn Teymiyye** ile **Alman müsteşriki Julius Wellhausen**'e aittir. Bu görüşte olanlara göre, ***Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Müslümanlar, Şî'at-ü Âli, Şî'at-ü Osman, Şî-at-ü Mu'âviye (Ali, Osman, Mu'âviye taraftarları) gibi guruplara ayrılmışlar, Hz. Ali'nin şehâdetinden sonra da sadece Hz. Ali taraftarlarına has bir isim olmuştur.***

D) Şî'îlik, siyâsî, bir hareket olarak, Hz. Ali'nin, Hz. Talha (v. 36/656)), **Hz. Zübeyr** (v. 36/656) **ve Hz. Aişe**(v. 58/678)'nin **kendisine savaş açması** ve **Hz. Ali**'nin onların üzerine yürümesiyle birlikte başlayan **Cemel ve Sıffîn** muharebelerinde **Hz. Ali** taraftarlarına verilen isimle başlamış, daha sonraki olaylarla teşekkül etmiştir. Bu görüşü savunan da **İbnü'n-Nedîm** (v. 385/995) dir.

E) Şî'îlik, Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra zuhur etmiştir: Bu görüş **Tâhâ Hüseyin** tarafından ileri sürülmüştür.

F) Şî'îlik, Hz. Hüseyin'in H: 61 M: 680 de Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra başlayan Tevvâbûn hareketiyle ortaya çıkmıştır: Bu görüşü **Dr. Kâmil Mustafa eş-Şeybî** benimsemektedir. **eş-Şeybî**, daha önceki görüşleri, şu şekilde kendi görüşüne uyarlamaktadır: ***Şî'îliğin ilk kıpırdanışları, daha Hz. Peygamber'in zamanında ortaya çıkmış, Hz. Osman'ın şehît edilmesinden sonra siyasî temayülleri belirginleşmiş, Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra ise, Şî'î ismi, sadece onlara dalâlet eden bir ıstılah haline gelmiştir.***

G) **Şî'îlik**, Nas ve tayîn inancı ile beraber ortaya çıkmıştır. Buna göre, **Şî'a**'nın dinî ve fikrî alanda ortaya çıkıp belirginleşmesi, hicrî birinci asrın sonlarına (miladî 8. asrın balarına) rastlamaktadır.[255]

Yukarıdaki görüşlere bakılacak olursa, **İrfân Abdülhamîd**'in iddiâsı, diğerlerine göre, vakıaya daha uygun olmaktadır. Zîrâ, **Montgomery Watt**'ın da ifâde ettiği gibi, "***Şî'a ve teşeyyû' kelimelerinin kullanılması konusunda, Emevîler devri ve özellikle üçüncü/dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar ki dönemde ciddî bir zorluk mevcuttur.***" [256] **Montgomery Watt**'ın ifâde ettiği bu zorluğu bizler, **Dr Dozy**'nin ***Şî'îliğin mânevi bir akîde olması itibariyle ayrı, siyasî bir hizip olması itibariyle de ayrı mütalaa edilmesi gerektiğ***ine işâret etmesinden [257] de anlamaktayız. Bu durum ise "**itikatta Şî'îleşme**"ye taalluk eden yönüyle **Kâşifü'l-Ğıta ve onun gibi düşünenler**in görüşünü kuvvetlendirmekte, **Siyasal gelişme**ye taalluk eden yönüyle de, **Tâhâ Hüseyin'in görüşü**nü desteklemektedir.[258]

Hakîkaten mezhepler tarihine bakıldığında **Şî'îliğin ne zaman vücût bulduğu, Şî'î tabirinin, -gerek akîde alanında ve gerekse siyasî alanda olsun- ne zaman kullanıldığına** dair tatmin edici kesin bilgilere ve açıklamalara rastlayamamaktayız. Aynı karışıklığa bizler **Ehl-i Beyt** ve **Hâşimî** tabirlerinde de görmekteyiz. [259] **Bence**, bu konuda takınılacak en ihtiyatlı tavır **Watt**'ın tavrıdır. O, bu konuda şöyle der: *Mezhepler tarihi yazarlarınca gösterildiği gibi, **Şî'îlik, üçüncü/dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden önce vücût bulmamıştır.** Şurası açıktır ki, **İmâmiyye'nin On iki İmam nazariyesi**, On birinci imam olan **Hasan el-Askerî**'nin H: 261/M: 874 de ölümünden ve On ikinci İmam olan **Mehdî el-Muntazar**'ın aynı zamanda kaybolmasından önce ortaya konmuş olamazdı. Ayrıca diğer mülâhazalar da, **dördüncü İmâmiyye imamından sonuncu imâma kadar, İmâmiyye nazariyesi**'nin gerektirdiği şartları taşımadıklarını göstermektedir. Bu nedenle, **karışıklıktan sakınmak için H: 261 tarihinden önceki dönemlerde, Şî'î tabirini kullanmaktan mümkün olduğu kadar kaçınmak** gerekir. Bu devirlere ait olmak üzere yardımcı bir tâbir olarak **ilk Şî'î** tabiri kullanılmış bu tabirler yalnızca **Şî'îlik***

---

[255] Daha geniş bilgi için **bkz.**, **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 16-20; **Atay**, " *Şî'îlik* ", s. 229-232; **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 14-15; **A.mlf.**, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, 4. bs., Ank., Selçuk Yayınları, 1990, ss. 383, s. 118-122, ve buradaki kaynaklar.

[256] **Watt**, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Terc. : E. Rûhî FIĞLALI, 1. bs., Ank., Umran yayınları, 1981, ss. 427, s. 46; Ayrıca, 3. Maddedeki **İbn Teymiyye**, için **bkz.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 191.

[257] **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 18.

[258] **'Abdulhamîd**, *A.y.*

[259] **Bkz. Watt**. *A.g.e.*, s. 46-48.

*başlığı altında incelenecek konular ve olaylar değil, **Ehl-i Beyt** için gösterilen mu'tedil bazı hürmet şekillerinin de içine almak için kullanılmıştır.*[260]

Bu konuyu bitirirken **İbn Teymiyye**'nin bu konu hakkındaki görüşünü vurgulamada fayda vardır. Ona göre, Şî'a'nın doğuşu, "***Hz. Osman'ın şehâdetiyle ortaya çıkmıştır.***" [261]

3. 2. 1. 3. Şî'a Kavramının Şekillenişi Ve Gelişmesi

Şî'a hareketinin şekillenişi ve gelişmesi hakkında mezhepler tarihi ile ilgili kaynaklarda, oldukça geniş tarihî bilgi mevcuttur. Bizler konunun dağılmaması ve dikkatlerin başka yönlere yoğunlaştırılmaması için bu bilgileri bir tarafa bırakmak zorunda kalacağız. Dileyen şahıslar bu bilgileri mezhepler tarihi kaynaklarından takip edebilirler.[262]

Aslında **Şî'a kelimesi, Şî'a'nın bir fırka olarak zuhuruna kadar taraftar anlamında** Arap dilinde çok sık kullanılmış bir kelimedir. Bilhassa **Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci dönemi ile, Hz. Ali'nin hilâfeti zamanında,** Müslümanlar'ın farklı görüşler etrafında toplanmalarından dolayı, toplulukları belirlemek için, -meselâ -**Şî'at-ü Ali, Şî'at-ü Osman, Şî'at-ü Mu'âviye** ve buna benzer şekillerde kullanılmış- bu kullanışta bir mezhep kastedilmemiştir.[263]

Demek ki, **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Şî'îlik hareketinin şekillenişi ve gelişme göstermesi, Hz. Osman zamanında olmamıştır. Bu kelimenin bu devirlerde kullanılması, sadece lûgat anlamında bir kullanımdır ve yalnızca ilk zuhûr edişin işâretleridir.***[264].

3. 2. 1. 4. Şî'a'nın Bölünmesi: İmâmiyye (Veya Râfıza) Zeydiyye Ğâliyye

İşte, **İbn Teymiyye'ye göre Şî'a'nın doğuşu, şekillenişi ve gelişimi,** kısaca bundan ibârettir. Söz buraya gelmişken, **Şî'a'nın Zeydiyye Râfıza, ve Ğâliyye şeklinde üçe bölünüşü** konusuna temas etmeye de ihtiyâç belirmiştir. Zîrâ, **İbn Teymiyye, Şî'îa**'yı tenkîde tâbî tutarken **Zeydî Râfızî, Ğulât** gibi kelimeleri kullanmaktadır. Onun kullandığı bu ıstılahları anlamak için,

---

[260] **Watt**, *A.g.e.*, s. 46-47.

[261] **Bkz. İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 408; **c.** 4, s. 510-511; **c.** 35, s. 74; Ayrıca, **bkz., Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 41, '**Atıyye**, *A.g.e.*, s. 50; **el-Ğâmidî**, *A.g.e*, s. 101.

[262] **el-Eş'arî**, *A.g.e*, s. 5; **İbn-Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 2, s. 113; **eş-Şehristânî** *el-Milel*, **c.** 1, s. 169; **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 15; **Abid**, Seyyid Abîd Ali, " *Şiîlerin Siyasî Düşüncesi* " isimli makale, Çev.: Yûsûf Ziyâ CÖMERT, İslâm Düşüncesi Tarihi, Derleyen : M. M. Şerif, I-IV, İst., İnsan Yayınları, 1990, **c.** 2, s. 362 **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 105, 108; *İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 120; **Watt**, *A.g.e.*, s. 10, 48, 53, 69, 71.

[263] **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 107.

[264] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 91.

Şî'a'nın gelişimi ve fırkalara ayrılış süreci hakkında, az da olsa, bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır. İşte, bu ihtiyâçtan dolayı, **bu süreç** ile ilgili **Şî'a**'nın tarihine ait bilgiler vermiş bulunmaktayız. Yalnız şu kadarını da söylemeliyiz ki, meselenin tarihi arka-planı bu kadar olmayıp oldukça detaylı ve geniştir. Daha fazla bilgi isteyenler, aşağıda verilen kaynaklardan bu konuyu daha detaylı bir şekilde inceleyebilirler.[265]

Konunun târihî arka-planını araştırıcılara bu şekilde bıraktıktan sonra, **İbn Teymiyye**'nin vermiş olduğu bilgilere dönelim.

İbn Teymiyye'ye göre ***Şî'a***, (burada **Şî'a** kelimesinin **taraftarlar** anlamına geldiği gözden kaçırılmamalı.) ***şu üç kısma bölünmüştür:***

A) ***Mufaddıla****: Bunlar iki kısımda mütâlaa edilebilir:*

a / ***Şî'a-i Ûlâ: Hz. Ali****'yi sadece* ***Hz. Osman****'dan üstün tutanlar. Bunlar* ***Hz. Ebûbekr*** *ve* ***Hz. Ömer****'in üstünlüğü hususunda münâkaşa etmezlerdi.* ***Meselâ, Şüreyk b. Abdillah*** *(v. 140/757) bunlardandır.*

b / ***Diğer Sahâbîler'i herhangi bir tekfîr veya suçlama ile suçlamaksızın Hz. Ali'yi bütün Sahâbeler'den üstün tutanlar****: Bunlara göre,* ***hilâfete en haklı olanlar, Hz. Ali ve onun soyundan gelen kimselerdir. Bunlar hilâfetten vazgeçmedikçe başkalarının bunlarla yarışmaya hakları yoktur.*** *Bu itibarla* ***Mufaddıla*** *Ehl-i Sünnet katında makbul olan şeyleri kabul eder, bütün* ***Sahâbeler****'i hayırla anarlar. Diğer esaslarda* ***Ehl-i Sünnet****'ten ayrılmazlar.* ***Bunlar daha sonra ikiye bölünerek İmâmiyye ve Zeydiyye'yi oluşturmuşlardır.***

B) ***Sâbbe veya Tebbarâiyye****: Bunlar, Resûlüllah'ın Ashâb'ı'na söven ve onlardan uzak olduklarını söyleyenlerdir.*

---

[265] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e*, s. 1-86; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 26-53, 177-207, 209-211, 219; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 169-235; **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 4, s. 87-170; **er-Râzî**, *Muhassalû Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Mütеahhirîn mine'l-'Ulemâ ve'l-Hükemâ ve 'l-Mütekellimîn*, Mısır, Matba'atü'l- Hüseyniyye, 1323, ss. 183, s. 176-183; **Gölpınarlı**, Abdülbâkıy, *On iki İmam*, 2. bs., İst, Der Yayınları, 1989, ss. 254, s. 18-208; **Ebû Zehrâ** *Mezhepler Tarihi*, **c.** 1, s. 39-70, 129-149, 167-172, 182-190; **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 13-71; **Fazlu'r-Rahmân**, *İslâm*, Terc. : Mehmet DAĞ - Mehmet AYDIN, 1. bs., Ank., Selçuk Yayınları, 1981, ss. 335, s. 216-227; **Ali Abîd**, *A.g.mak.*, **c.** 2, s. 361-374; **el-Gâmidî**, *A.g.e.*, s. 101-104, 111-112, 128-137-**Watt**, *A.g.e.*, s. 46-75; **Wloten**, Gerlof Van, *Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şî'a ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, Çev.: Mehmed S. HATİBOĞLU, Ank., Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 1986, ss. 104, s. 45-64; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 52-107; **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 107-173; *İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 118-227; **Doğrul**, Ömer Rıza, *İslâm Tarihi*, I-X, İst., Asâr-i İlmiyye Neşriyyâtı, 1935, **c.** 10, (Sadr-i İslâm, İlk ihtilâf ve İhtiâller cildi), s. 346-502; **Karataş**, *A.g.e.*, s. 21-34; **Ecer**, Ahmet Vehbi, " *Şî'a ve Doğuşu* " isimli makale, Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, **c.** 1, sa : 1, (1983), ss. 131-141 ve tüm bu sayılan yerlerde dipnotlarda gösterilen kaynaklar.

C) <u>Ğâliyye veya Müellihe:</u> *Bunlar, Hz. Ali'ye sevgide ileri gidip ona İlâhlık isnâd edenlerdir. **Bunlarda iki kısımdır. Bir kısmı** doğrudan doğruya **Hz. Ali'nin İlâh olduğunu** söylemişler, **diğerleri** ise **Hz. Ali'nin** ruhuna ve bedenine Allah'ın hulûl ettiğine inanmışlardır. Bunlar, daha **Hz. Ali'nin** sağlığında kendisine secde etmeye kalkıştılar ve yüzüne karşı **sen İlâhsın** dediler. **Hz. Ali, bunları yaktırdı. İbn Sebe' de dahil olmak üzere bir kısmını sürdürdü. Bu fırka daha sonraları türlü türlü şekillere girdi.***[266]

İbn Teymiyye, "**Usûl-i Şî'a**" (yânî Şî'a'nın ana kolları) nı bu şekilde kısaca îzâh ettikten sonra, **Râfıza** bid'atinin veya diğer bir ifâdeyle, <u>**Râfızîliğin ortaya çıkışı**</u>nı da şu şekilde îzâh eder: ***Ali Zeynelâbidîn'in oğlu olan İmam Zeyd, Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra Ehl-i Beyt adına Emeviler'e ayaklanan ilk şahıstı.** Onun **Hişâm b. Abdilmelik** (105-125/724-743) **zamanındaki isyânı başarısızlıkla sonuçlandı.** Nitekim o, babası **Zeynelâbidîn** (v. 94 veya 95/712 veya 713)'in ölümünden sonra, 122/740 yılında, halîfe **Hişâm b. Abdilmelik**'e karşı, yanında **Mufaddıla, Keysâniyye** ve **Sâbbe** den de bir toplulukla ayaklanmıştı. **Hişâm**'ın ve Kûfe-Basra vâlisi olan **Yûsûf b. Ömer**'in casusları, **Zeyd'in** taraftarlarını bazı hususlarda tereddüt ve şüpheye düşürmek istediler. Bunun üzerine **Zeyd'in** taraftarları **Zeyd'e, "Bizler, atan Ali b. Ebî Tâlib'e haksızlık eden Ebûbekr ve Ömer hakkındaki görüşünü söylersen, düşmanlarına karşı sana yardımda bulunacağız."** dediler. Bunun üzerine **Zeyd, "Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem ve babamdan da onlar hakkında iyilikten başka bir şey duymadım."**dedi. Bu cevap üzerine savaşın tam kızıştığı esnada onlar, **Zeyd'i** terk ettiler. Bu olay üzerine **Zeyd "Beni bırakıp kaçtınız, terk ettiniz (Rafaztumûnî) "** dedi. İşte o günden beri **Zeyd'i terk edenlere Rafızî denmeğe başlandı. Zeyd'in** yanında çok az insan kalmasına rağmen son nefeslerine kadar çarpışırlar. **Zeyd** öldürüldü. Sonra cesedi kabrinden çıkarılarak idam edildi ve daha sonra yakıldı. İşte **Zeyd'in** yanında kalanlara da o günden beri **Zeydî** denilir. **Râfıza, Zeyd'i** terk ettiklerinden dolayı nasıl bu ismi almışsa, **Zeyd'in** öldürülmesinden sonra **Zeyd'i** terk edip kendilerine bir imâm seçtiklerinden dolayı da bu ayrılan **Râfızîler'e İmâmiyye** denmiştir.*[267]

---

[266] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 33-35; *Minhâc*, **c.** 1, s. 306-308; **Çubukçu - Çağatay**, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ank., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985, s. 54-55; **el-Ğamidî**, *A.g.e.*, s. 102-103. **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 306-308.

[267] **Bkz.: Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 57-59; **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 153-156; *Çağımızda İtikâdî, İslâm Mezhepleri*, s. 123-129; **Abdülhamid**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 42; **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 65-66; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 29-30; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 180-181; Ayrıca, **bkz., İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 112; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 34-35; **c.** 2, s. 91, 96; **c.** 3, s. 471-472; **c.** 4, s. 64; **c.** 6, s. 200; *Mecmû'*, **c.** 4, s. 435; **c.** 13, s. 35, 36; <u>**İmâmiyyenin özel, Şî'a'nın genel mana içediğine dair**</u> **bkz., el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 5, 16, 65; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 19-20, 26, 41; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 169, 192-193; **İbn Teymiyye**, *Mecmû'* :**c.** 1, s. 35.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Fakat, gerek **İbn Teymiyye** ve gerekse **İmam Eş'ari**'nin ifâdelerinden anladığımız kadarıyla, bir rivâyete göre de, ***İmâmiyye, (Zeyd'i terk ettiklerinden dolayı değil de) Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'i terk ettiklerinden dolayı Râfıza ismini almıştır.*** Ama her nedense **İbn Teymiyye**, kendisinin vermiş olduğu bu rivâyeti, bir başka yerde tenkît etmektedir.[268] Zîrâ, ona göre, ***Şî'a'anın her hangi bir kolu için Râfızî dendiğine dair bir bilgi bulunmadığı gibi Râfızî kelimesi de bilinen bir kelime değildi Aksine, o olaydan önce Şî'a için Haşebiyye denildiği sâbittir.***[269]

İbn Teymiyye, Şî'a'nın daha sonraki kollara ayrılışını da şu şekilde anlatır: *İmâmiyye (yani Râfıza veya İsnâ'aşeriyye) de Zeyd'den ayrıldıktan sonra pek çok fırkalara ayrıldılar. Bunlar **On iki imam**lardan her biri öldükçe âdetâ mantar gibi fırka üretmeğe başladılar. Meselâ, bunları şöylece zikredebiliriz:*

1-Haseniyye	*2-Nesiyye*	*3-Bâkırıyye*	*4-Hâsırıyye*
5-Nâvûsiyye	*6-İsmâiliyye*	*7-Ammâriyye*	*8-Eftâhiyye*
9-İshâkıyye	*10-Şumeytıyye*	*11-Karmatıyye*	*12-Mübârekiyye*
13-Mûseviyye	*14-Memtûriyye*	*15-Ric'iyye*	*16-Kat'iyye*
17-Zûrâriyye	*18-Mufaddaliyye*	*19-Muhammediyye*	*20-Hişâmiyye*
21-Yunûsiyye	*22-Şeytâniyye*	*23-İsnâ'aşeriyye.*	*24-Vâkıfıyye-i İsmâiliyye*
	25-Vâkıfıyye-i Mûseviyye [270]		

3. 2. 1. 5. Şi'îliğin Ve Râfıza'nın Çıktığı Yer

Ebû Zehrâ'ya göre, ***Şî'îliğin ilk çıkış yeri Mısırdır ve oradan da Irak'a sıçramıştır.***[271] **İbn Teymiyye de** **Râfızîliğin ilk çıkış yerini Kûfe** olarak gösterir. **Ona göre**, *Râfızîliğin ilk temellerini atan da **Muhtar b. Ebî 'Ubeyd es-Sakafî*** (v. 67/187) *dir.* Zîrâ, ilk olarak **ric'at i-mamet** ve **mehdîlik** fikrini o savunmuştur.[272]

İslâm tarihi kaynakları iyice incelenecek olursa **Ebû Zehrâ**'nın görüşünün ne kadar isâbetli bir görüş olduğu ortaya çıkar. Zîrâ, Yahûdî asıllı olan **Abdullah b. Sebe'**, daha sonra meydan gelecek olan **Şî'î** fikirlerinin temelini burada atmış ve çeşitli entrikaları burada çevirmiştir.[273]

---

[268] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 435; **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 16; **Bu görüşün tenkîdi için bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 470-472.

[269] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 35-36.

[270] **Bunların meydana gelişi hakkında geniş bilgi için bkz.**, **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 59-61. **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 10, dip. no : 1; **c.** 3, s. 472-485; **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 10, dip. no : 4; **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 17-18, 25-30; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 41-53; **e-Şehristânî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 193-203.

[271] **Bkz.**: **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 42.

[272] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 25, s. 301-302.

[273] **Doğrul**, *A.g.e.*, **c.** 10, s. 454-484; **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 102, 407, 435, 518-519.

Mısır da çıkan **Şî'îlik**, **Irak**'a sıçramış, **Irakta**, **Râfızîlik** şeklinde geliştirilmeğe ve yaygınlaştırılmağa çalışılmıştır.[274] Gelişen ve yaygınlaşan **Râfızîliğin**, daha sonraları **Nusayrîlik**, **İsmâilîlik** ve **Bâtınîlik** gibi şekillere dönüşerek tamamen İslâm dışı bir hal aldığına da şahit olmaktayız.[275] Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki **Râfızîlik** dendiği zaman yaygın kanâate göre, **Ğulat-ı Şî'a** anlaşılır olmuştur.[276] Nitekim bu konuda **ez-Zehebî**, Şî'îlik *hareketinin küçük **bid'at** olarak görülebileceğini, çünkü **Şî'îler**'in arasında bazı Tâbi'în neslinden kimselerin de yer aldığını bildirirken* [277] ***es-Sehâvî**, muahhar **Şî'îler**'in **Râfızî** olduğuna* işâret eder.[278]. Demek ki, **Şî'a**'nın **başlangıcı Abdullah b. Sebe' ile Mısır'da başlar gelişir ve burada Ğâliyye fırkalarının temelleri atılır. Daha sonra, Kûfe ve Şam'a sıçrayarak buralarda da Râfızîlik şekline dönüşür.**

3. 2. 1. 6. Şi'a Hareketinin Kaynakları

Şî'îlik hareketinin temelinin ne olduğu hakkında araştırmalar yapıp görüş beyan edenler, pek çok nazariyeler ortaya atmışlardır. Bu konuda eski ve yeni araştırıcılar, şu tartışmaları ileri sürmektedirler.

A) <u>**Şî'îlik hareketinin İran asıllı olduğunu söyleyenler**</u>: Bu görüşte olanlar, **Dozy, Auguste Muller, Von Kraemer, Darmesteter ve Guidi** gibi birçok müsteşriklerdir.

B) <u>**Şî'îlik hareketinin Yahûdî asıllı olduğunu söyleyenler**</u>: Bu görüşü benimseyenler, Müsteşriklerden **Well Hausen**, Müslüman mezhepler tarihçilerinden **İbn Hazm, eş-Şehristânî, eş-Şa'bî**, (v. 104/722) **el-İsferâyînî, et-Taberî** ve **İbn Teymiyye**'dir. Bu görüş, bizim için önemli bir görüştür. Zîrâ, **İbn Teymiyye**'nin **Şî'a**'ya bakışını ortaya koymak için, biraz sonra inceleyeceğimiz "**Şî'a'nın özellikleri** "konusunda **İbn Teymiyye**, çok ısrarlı bir şekilde **Şî'a**'yı, **Yahûdîliğe benzetmekte ve ikisinin inançlarını mukayese etmekte**dir. Şu halde **İbn Teymiyye**, bu görüşünde yalnız değildir.

C) <u>**Şî'îlik hareketinin, Yahûdî-Hırıstiyan asıllı olduğunu söyleyenler**</u>: Bu iddiâda olanların en meşhurları ise **Goldziher** ve **Friedlaender** dir.

---

[274] **Bkz.**: **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 32.
[275] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 81.
[276] **Bkz.**: **Koçyiğit**, *Hadîs Istİlâhları*, s. 62-63.
[277] **es-Süyûtî**, *Tedrîb*, **c.** 1, s. 277.
[278] **Demirci**, *A.g.mak.*, s. 80.

D) <u>Şî'îlik hareketinin Arap asıllı olduğunu söyleyenler</u>: Bu görüşün en meşhur savunucusu ise **Montgomery Watt**'tır.[279]

Şî'a'nın kaynağı ile ilgili görüşleri de bu şekilde aktardıktan sonra, **Şî'a** ve **Râfıza** deyimlerinin incelenmesine geçmemizde yarar görmekteyiz.

3. 2. 1. 7. Şî'a Ve Râfıza İsimlerinden Kastedilenler

Montgomery Watt, muhtemelen 132/750 tarihinden sonraya kadar **Rafızî** teriminin kullanılmadığını ifâde etmektedir. Zîrâ, **Montgomery Watt**'ın iddiâsına göre, *Şî'a kelimesi esas itibariyle bir kısım **ilk-Şî'î** toplulukları arasında kullanılmakta olan bir tabir idi ve ilk fırkalardan çoğunun aksîne bu tabir, düşmanlar tarafından verilmiş bir lakap değildi. Tam tersine bu lakap **normal olarak kendi adamları tarafından kendileri için kullanılmıştı**. Nitekim muhtemeldir ki, **Hz. Ali**'nin belli bir takım yakın dostlarını, ya da kendi safında yer almayıp karşı safta yer alan **Talha** ve **ez-Zübeyr**'e uyanlara karşı cephe alan her kes için "**Şî'atî** "tabirini kullanma alışkanlığı vardı. Bu kullanış, teknik anlamın dışındaki bir kullanıştı. Böylece **Şî'a** tabiri, tedrîcen **Hz. Ali**'ye uyanlara ve **Ali** taraftarlarına hasredilmişti. Bu durum muhtemelen Emevîler'in yıkılış tarihi olan 132/750 tarihine kadar sürmüştü.*[280]

Montgomery Watt'ın iddiâsına göre, *Şî'a vasfı, **İbn Kuteybe** (v. 276/889)'nin listesinde gösterildiği gibi "**ana muhaddisler zümresi** " için karşı çıkılacak bir durum değildi. Hatta **Ignaz Goldziher**, **Hz. Ali**'nin soyuna gösterilen muhabbetin (yani teşeyyü'ün) iyi veya kötü (teşeyyü'-i hasen veya teşeyyü'-i kabîh) olabileceğini, ancak aşırılığa (ğulve) kaçtığı zaman sapık(dalâl)lık olacağını söylüyordu. Meselâ, **Ahmed b. Hanbel**, <u>Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"ın, Hz. Ali'nin "hakîkî Şî'ası "olduğunu</u> iddiâ ediyor, gerekçe olarak da "**onların, Hz. Muhammed'in ailesinin hak ettikleri muhabbeti gösterdiğini ve Hz. Ali'nin haklarını tanıdıklarını** " ileri sürüyordu.*[281]

Montgomery Watt'ın bu iddiâlarından anlaşıldığına göre, **Şî'a kelimesi, yalın kullanıldığı zaman kendinde ne iyi ne de kötü bir vasıf yüklenemez. O, eklendiği şeye göre, iyilik veya kötülük kazanabilir**. Şâyet, <u>sırf Hz. Ali ve onun soyunu sevmek "Şî'a"olarak vasıflandırılacaksa bu güzel bir Şî'îliktir (teşeyyü'-i hasen)</u>. **Çünkü, Ahmed b. Hanbel dahi, "<u>bu manada</u>**

---

[279] Daha geniş bilgi için **bkz., Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 26-36.

[280] **Watt**, *A.g.e*, s. 70-72.

[281] **Watt**, *A.g.e*, s. 71-72.Ayrıca, **İbn Kuteybe**'nin listesi için **bkz., Watt**, *A.g.e.*, s. 74-75.

Ehl-i Sünnet'in Hakîkî Şî'î olduğu " nu söylemektedir. Yok eğer **Şî'î tabiriyle, âşırlık ve Ashâb'a küfretme demek olan "ğulüvv "kastediliyorsa bu sapıklıktır**.

Montgomery Watt, bu bağlamda, kendisi bir **Hanbelî** olan **el-Berbehârî** (328-940) den bahseder ve *onun "**Şî'a** " ile "**Râfızî** " yi birbirinden kesin çizgilerle ayırt ettiğ*inden haber verir. Şöyle ki, **Watt, el-Berbehârî**'nin, "***Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'i kabul edip, Hz. Osmân ile Hz. Ali arasında hüküm veremeyen bir "Şî'î " ile, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın üstüne yerleştiren bir "Râfızî"farklı şahsiyetlerdir***."dediğini bize nakleder.[282]

Yine **Watt**'ın iddiâsına göre, ***İbn Kuteybe, Şî'a kelimesini mu'tedil manasında kullanmaktadır. Buna rağmen, muahhar bir el-Eş'arî olan el-Bağdâdî ise hakîkî iktibâslar dışında Şî'a kelimesini kullanmaktan kaçınmakta ve yerine Râfıza-Revâfız kelimelerini kullanmaktadır. Aynı şekilde üçüncü/dokuzuncu yüzyıl Mu'tezilîsi olan el-Hayyât (v. 298/920) da yalnızca İbnü'r-Râvendî (v. 298/920)'den yaptığı iktibâslarda Şî'a kelimesini kullanmaktadır. Yâni diğer bir ifadeyle ehl-i dalâl (sapıklar) dan Şî'a olarak bahsetmedeki isteksizlik, hem el-Hayyât'da hem de İbn Kuteybe'de müşâhede edilmektedir.***[283]

Demek ki, **Watt**'ın ortaya koyduğu tüm bu malzemelerden ve isbât etmek istediği iddiâlardan anlaşılmaktadır ki:

A) Şî'î düşünce yapısına sahip olan kişi ile **Râfızî** düşünce yapısına sahip olan kişi tamamen farklıdır.

B) Kaynaklarda **Şî'a**, daha çok mu'tedil olan **Hz. Ali** taraftarları için iyi anlamda kullanılırken, **Revâfız** ise, sapık ve dalâlete düşen aşırılar için kötü anlamda kullanılmıştır.

C) Şî'î kelimesini, ilk Şî'î topluluklar bizâtihi kendilerine bir lakap olarak koymuşlar, düşmanları koymamışlardır. Ama **Revâfız** lakabı ise, sonradan İmam **Zeyd**'den ayrılmaları ve i'tidâl çizgisinden sapıp dalâlete düşmeleri üzerine, düşmanları tarafından onlara verilmiş bir lakaptır. Bu lakap, **Ehl-i Sünnet**'in kerih gördüğü bir lakaptır.

İşte şimdiye kadar **Şî'a** ilgili olarak anlatılan bu tarihî bilgiler, tamamiyle **İbn Teymiyye**'nin **Şî'a'ya bakış açısını ve izlemiş olduğu metodu** daha iyi anlayabilmc amacına yöneliktir. Gâyemiz, onun sertliğinin nedenini ve ifâdelerinde muğlak kalan yerlerin îzâhını ortaya

---

[282] **Watt**, *A.g.e*, s.70 ve oradaki kaynaklar.

koymak ve asıl Şî'a konusuna girmeden önce bir ön bilgi vermekti. Şimdi, asıl konumuz olan **İbn Teymiyye'nin Şî'a'ya Bakış Açısı** konusuna artık geçebiliriz.

3. 2. 1. 8. İbn Teymiyye'ye Göre Şî'a Ve Revâfız

Konuya geçmezden önce şu noktayı vurgulamada fayda mülâhaza etmekteyiz. **İbn Teymiyye**, tenkîdlerini sürdürürken, olanca sertliğini **Şî'a'nın Ğâliyye fırkaları** üzerinde yoğunlaştırır ve bunları ".....**en büyük kâfirler** "olarak nitelendirir. Bundan daha az olarak da, İkinci derecede **Râfıza**'ya yüklenir. Bunları her ne kadar **Hıristiyanlar'a ve Yahûdîler'e benzeterek** yerden yere vurursa da, yine de bazı yerlerde onların yaptıkları şeylerden "**Bid'at** "olarak bahseder ve kendilerini "**Kıble ehli** "nden gösterir. Diğer yandan **İbn Teymiyye'nin en müsâmahakâr davrandığı Şî'î gurupları** ise **Zeydiyye** ve **Şî'a-i Ûlâdır.**[284]

Bu noktayı dikkatlere sunduktan sonra **İbn Teymiyye'nin Şî'a'ya bakış açısı**na geçebiliriz.

Yalnız konuya girmezden önce bir noktayı hatırlatmanın, **İbn Teymiyye'nin Şî'a ve Revâfız isimlendirmesi hakkındaki maksadını anlama** açısından yararlı olacağı kanâatini taşımaktayım. Şöyle ki, **İbn Teymiyye**, başta **Minhâcü's-Sünne** isimli eseri olmak üzere, bütün eserlerinde Şî'a'dan bahsederken, bazen **Şî'a**, bazen de **Râfıza** kelimesini kullanır. Aslında **İbn Teymiyye**, bu iki kelimeden tek bir şeyi kesdetmektedir. Yalnız şu kadar var ki, o, **her ne kadar da Şî'a kelimesini sık sık kullanıp şiddetli tenkîdlerde bulunsa bile, yinede Mu'tedil Şî'a'dan olan Zeydîler'i, Şî'i Ûlâ'yı Hz. Ali'nin taraftarları anlamındaki Şî'a'yı şiddetle tenkîd yaptığı yerlerde ki Şî(a ve Râfıza kavramından ayrı tutulması gerektiği bilincindedir ve bu bilinci değişik yerlerde ortaya koymaktadır**. Dolayısıyla o bazen **Şî'î** kelimesini kullansa da, bu kelimeyi kullanmada ki kesin maksadı, **i(tidâl çizgisinden saparak aşırılığa (ğulve) saplanan Râfızî ve Ğâlî fırkalarını hedef edinir. Bu hususun her zaman göz önünde bulundurulması gerekmektedir**.

İbn Teymiyye, ilk önce **Râfıza'nın temeli** üzerinde incelemede bulunur. **Ona göre**, "***Rafıza'nın temeli ve Rafızîliğin aslı, nifaktır, zındıklıktır, ilhâddır. Onlarda bulunan zındıklar, Hâricîler'de yoktur. Hz. Ali dahi sağlığında bu münâfıkları takibe almış, kimilerini***

---

[283] **Watt**, *A.g.e.*, s. 69-70.

[284] **Zeydiyye için Meselâ, bir örnek** : **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 96; **Şî'a-i Ûlâ için** : **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 34; *Minhâc*, **c.** 1, s. 13, v.s.

*sürmüş kimilerini yaktırmıştır. **Râfızîliği ilk ortaya atan** Yahûdî asıllı zındık münâfık, **Abdullah b. Sebe'dir.**"* [285]

İbn Teymiyye, Şî'a inancının ve tüm Şî'î bid'atlerin merkezinde yer alan şeyin, İmâmet ve Hilâfet olduğunu vurgular. Yâni ona göre, ***onların düştükleri tüm sapıklıklar başlangıçta bu noktadan meydana gelmişti.** Onlara göre, "**Hz. Ali'nin hilâfeti, kesinkes nas ile tayin edilmiştir. Hz. Ali, Peygamber'in varisidir ve onun mâsûmiyeti vardır. Muhacirler ve Ensâr topluluğu, Hz. Ali'nin İmâmetini gizlemişlerdir. Hz. Ebûbekr, Ömer v.b. Baştan beri hep münâfık idiler, veya önce iman etmişken sonradan kâfir olmuşlardır...**"* [286] *gibi saçmalıklar dinin en aslî şeylerinden kabul edilmişti. Zamanla bunlarla da yetinmeyerek daha büyük hatalara düşmüşler ve tehlike çukurlarına yuvarlanmışlardı.*

İbn Teymiyye, Râfızîler'in Müslüman oluş sebeplerini açıklarken de çok enteresan ifâdelere yer verir ve bu konuda İmam **Şa'bî** ile aynı görüşü paylaşır, **İbn Teymiyye**'nin aktardıklarına göre **eş-Şa'bî**, bu konu hakkında şunları kaydetmektedir: ***Bunlar İslâmiyet'e ne isteyerek ne de korkarak girmişlerdir. Bilâkis Müslümanlar'dan nefret ettikleri, onlara ellerinden gelen zulüm ve kötülüğü yapmak için Müslüman olmuşlardır. Hz. Ali, bunları yakmış ve öteye beriye sürdürmüştü. Bunun böyle olduğunun delili ise, (tarih boyunca) Râfızîler'in müminlere yapmış olduğu ezâ ve cefâlar (dır ki bu da aynen) Yahûdîler'in Müslümanlar'a yapmış olduğu eziyetler (e benzemekte) dir.**"* [287]

İbn Teymiyye, aşağıda sayacağımız **Şî'a'nın özel hususiyetleri** yanında onlarda bulunan **dört temel özellikten** bahseder.

A) <u>İbn Teymiyye'ye göre, Râfızîler'in en çarpıcı ve en temel özellikleri</u> dörttür. Onlarda bulunan diğer bütün kötülükler, bu dört ana özellikten kaynaklanmaktadır.

a / Allah ve Resûlü'ne yalan isnadı: **Meselâ**, onların **Bedâ inancı, Allah'a karşı uydurulmuş en iyi bir yalandır.** Zîrâ, bu anlayışta, sonuç itibariyle Allah'a noksanlık izâfe etme ortaya çıkar.

b / Resûl'ün getirdiği Kur'an'a yalan isnadlarda bulunmak, hem Âyetlerin nüzûl sebeplerini hem de Âyetlerin kendilerini tahrîf etmek.

---

[285] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 353; **c.** 4, s. 435; *Minhâc*, **c.** 1, s. 11-12, 68; **c.** 3, s. 464; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 204-205; **Doğrul**, *A.g.e.*, **c.** 10, s. 357-364, 401-404.

[286] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 356; **c.** 10, s. 356; **Koçyiğit**, *Hadîs Istılahları*, s. 88.

[287] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 23; Ayrıca, **krş.**, **Doğrul**, *A.g.e.*, **c.** 10, s. 402.

c / Allah ve Resûlü'nün dostları olan **Ashâb'a düşman olmak.**

d / Allah ve Resûlü'nün düşmanları olan **Yahûdîler'e, Hıristiyanlar'a ve müşrikler dostlukta bulunmak.**[288]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Râfıza, dinlerini bölük pörçük edip fırkalara bölünmüşler ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat vasfından uzaklaşmışlardır.*** *Zîrâ,* ***Ehl-i Sünnet*** *demek 3 halîfeyi kabul eden kimse demektir.*[289] *Hiç şüphe yok ki bunlar,* ***bid'atçi zümreler arasında Kitap ve Sünnet'ten en uzak olanlardır.*** *Bu sebepten ötürü,* ***Râfızîler,*** *halk gözünde* ***Sünnet'e muhâlefette meşhur olmuşlardır.*** *Hatta* ***halkın çoğunluğu "Sünnî "nin zıddını ancak, "Râfızî " olarak bilir.*** *Halktan biri* ***"Ben Sünnîyim "*** *dediği zaman, bununla o kimse* ***"Ben Râfızî değilim "*** *demek ister.*[290]

İbn Teymiyye, Râfızîler'i tenkîd ederken bu kadarla da yetinmez ve işi biraz daha ileriye götürmek ister. **Ona göre**, *fırkalar içinde dini en az olan fırka* ***Râfızîlerdir.***[291] *Çünkü onlar bâtıl şeyler üzerindedirler.*[292] **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Râfızîlerde bulduğun şey, ya zındık- münâfık-mülhidlerde bulunan şeylerdir, veya akli ve naklî ilimlerin hiçbirinden haberi olmayan kimselerde mevcut olan şeylerdir. Râfızîlerde bu iki ihtimal de bulunmaktadır.*** *Zîrâ, onlar, çöllerde ve dağ başlarında yetişmiş, Müslümanlar'ın arasına katılmamışlar, böylece ilim ehli dindâr kimselerle oturup kalkma şansına sahip olamamışlardır.*[293] Diğer yandan *onlarda sayılan* ***zındıklık, münâfıklık, mülhidlik, zulüm, iftirâ yalan, bühtân gibi vasıflar çok net bir şekilde müşâhede edilebilir.***[294] Ayrıca, *câhiliye çağında yaşayıp da hevâ ve nefsî arzularıyla veya ırkçılık derecesine vardırdıkları neseb ayrıcalığıyla mal ve liderlik kazanmış olan hevâ ehli kişilerde bulunan özellikler aynen bunlarda da görülebilir.*[295]

İbn Teymiyye Râfızîler'i kalplerini Allahü Teâlâ'nın temizlemediği pis kalbli olan kimselere benzetir ve onları cipt, tâğût ve nifâk ehli kimselerden sayar. Çünkü ona göre, ***onların pis kalbli olduklarının en iyi işâreti Resûl'den sonra gelen nesle ve müminlere düşman***

---

[288] **İbn Teymiyye,** *Minhâc,* **c.** 2, s. 609; Ayrıca, **Bedâ görüşü için bkz., A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 2, s. 394-395.
[289] **A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 2, s. 221; **c.** 3, s. 458.
[290] **A.mlf.,** *Mecmû',* **c.** 3, s. 356.
[291] **A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 6, s. 342.
[292] **A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 3, s. 433.
[293] **A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 2, s. 81.
[294] **A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 4, s. 133, 134, 300; **c.** 7, s. 211, 219, 409, 459, 476; **c.** 8, s. 203, 319.
[295] **A.mlf.,** *Minhâc,* **c.** 2, s. 81.

olmaları kin beslemeleri ve Allah dostlarından uzak durmalarıdır.[296] *Onlar, sadece nefsî arzularına uygun düşen şeylere inanır,* ***maksadlarına uygun düşen şeyleri konuşurlar.***[297] ***Maksadları*** *ise İslâmiyet'i ifsâd etmeden başka bir şey değildir.*[298] ***Grupların içinde****, kendi arasında en karışık en fesadcı, birbirleriyle en çok ihtilâf içinde olan fırka,* ***Şî'adır.*** *Öyle ki,* ***birbirlerine sık sık kılıç çeker ve aynı görüşü paylaştıkları insanlara dahi zulmederler.***[299] ***Diğer fırkaların en sapığı,*** *en* ***bid'atçisi*** *en hayırdan uzağı, en zâlimi, imandan en uzak, küfür-fisk ve isyâna en yakın olanıdır.* ***Şî'a'nın içinde övülebilecek tek bir gurup dahi yoktur.***[300] *Bunlarda mevcut bulunan şenî ve çirkin işler Kitap ve Sünnet'e muhalif davranışlar, zayıf ve mesnedsiz görüşler, hiç bir* ***Ehl-i Sünnet*** *grubunda yoktur.*[301] *Zîrâ,* ***Râfızî öyle bir kimsedir ki, o, bir insanla, ancak kendisine nifak sokmak maksadıyla oturup kalkar. Kalbinde taşımış olduğu bozuk dini onu yalan, hıyanet, insanları aldatma, onlara kötü şeyler düzenlemeye sevk eder.*** *Bir şerri yapmağa güç yetirdi mi mutlaka yapar. Bunları* ***Râfızî*** *olarak tanımayan kimse bile,* ***yüzlerinden ve eğri büğrü sözlerinden nifaklarını anlar.***[302] ***İmkân buldukları an, kötülük yapmadan geri durmazlar.***[303] *Bundan dolayı* ***Râfızîler tüm fitnelerin kaynağı olmuşlar, fitne çıkaran sapıkların en şerlileri olarak tarihe geçmişlerdir.***[304] ***Hakiki manada bunlar Allah ve Resûlü'nün düşmanıdırlar.***[305] *Bundan dolayı diğer* ***bid'at*** *ehli fırkalarda bulunan ne kadar* ***bid'at*** *varsa hepsi bunlarda mevcuttur,* ***mezhepleri diğer mezheplere göre, en ayıplı ve kusurlu mezheptir.***[306]

İbn Teymiyye'ye göre, ***İmâmiyye Râfızîler'in bizâtihi kendileri, mürted mülhidlerden olmamışlarsa da, mürtedlerin tâbileri ve mühlidlerin şamar oğlanları ve münâfıkların varisleri olmuşlardır.*** *Zîrâ, târihî vakalara bakıldığında,* ***Bâtınıyye, İsmâiliyye, Nusayriyye gibi sapık mezheplerin sığınaklarının her zaman Râfızîler olduğu*** *kolaylıkla görülebilir.*[307] *Onlar* ***daima fitne bayrağını taşımış, şer ve fesada destek olmuş ve Ehl-i Sünnet'i sindirmeğe çalış-***

---

[296] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 21-22; **c.** 8, s. 203.
[297] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 37; **c.** 3, s. 433.
[298] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 219, 409.
[299] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 390.
[300] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 23; **c.** 2, s. 607; **c.** 5, s. 160; **c.** 7, s. 471-472.
[301] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 435.
[302] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 425.
[303] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 375.
[304] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 268, 364, 370, 377.
[305] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 476; **c.** 8, s. 319.
[306] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 433; **c.** 7, s. 211.
[307] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 219-220.

muşlar.[308] ***Fırsat buldukça Müslümanlar'ın aleyhine kâfirlere yardımda bulunarak*** *mürted ve kâfirlerin kardeşi olmuşlardır.*[309] *Onlar, dış görünüşte* ***kendilerine Müslüman süsü vererek İslâm'dan destek alırlarken diğer yandan İslâm dininin herkesçe bilinen kanunlarını ibtâl etmeğe ve filozofların gizlice tutunmuş oldukları mülhidlerin dinini izhar etmeğe*** *çeşitli çaba sarf etmişlerdir.*[310]

İbn Teymiyye, eserlerinin muhtelif yerlerinde **Şî'a**'ya ait olan yukarıda saydığımız bu **genel özellikler** yanında **özel olarak onların pek çok çirkin hususiyetlerine** de yer verir. **İbn Teymiyye'ye göre**, **Şî'a**'da bulunan **özel hususiyetleri**, eserlerinden çıkardığımız bilgilere göre, maddeler halinde şöyle sıralandırabiliriz.

B) İbn Teymiyye'ye göre Râfızîler'in özel husûsiyetleri

a / İbn Teymiyye'ye göre, ***Şî'a, Kur'an'da hiç kimsenin yapmadığı tahrîfatı yapmış ve Kur'an'ı bozmağa çalışmıştır. Meselâ****, onların kitaplarında* ***Rahman: 19. Âyeti'nin Hz. Fâtıma; Rahmân: 22. Âyeti'nin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; Yâsîn: 12. Âyeti'nin Hz. Ali; Âl-i İmrân: 33. Âyeti'nin Ebû Tâlibin soyu; Tevbe: 12. Âyeti'nin Hz. Talha ve Hz. Zübeyr; İsrâ: 60. Âyeti'nin Benî Ümeyye; Bakara: 67. Âyeti'nin Hz. Aişe; Zümer: 65*** *Âyeti'nin* ***Hz. Ebûbekr ile Hz. Ali arasındaki hilâfet konusunda ortaklık****, ve buna benzer daha pek çok* ***saçma gülünç ve alabildiğine sapıkça yapılan açıklamalar*** *te'vîl ve tefsîrler bulunmaktadır. Ayrıca* ***bunlara İsmâilîler'in, Nusayrîler'in. haramlar ve vâcipler hakkındaki te'vîlleri de eklenince o zaman Allah'ın Kitab'ı üzerindeki tahrîfler, yalan nakiller, hakkı inkâr etmeler öyle bir hal alır ki, hiç bir Müsluman'ın eserinde yer almayan tahrîfat ve değişikler ortaya çıkar.*** *Bu hareketler, kesinlikle Allah'ın dininde olmayan şeyleri, o dine sokmadan başka bir şey ifâde etmez.*[311]

İbn Teymiyye, **Şî'a**'nın yapmış olduğu lafiz ve manaya ait olan bu çeşit tahrîfatlarının yanı sıra, onların **sebeb-i nüzûle ait cehâletlerini** de ortaya koymağa çalışır. Ona göre, ***Şî'a*** *Âyetlerin nâzil oluş sebeplerini de tümüyle tahrîf etmiş ve bir tarım yalanlar ortaya koymuşlardır.*

---

[308] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 165.

[309] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 537; **c.** 8, s. 579.

[310] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 166.

[311] **Şi'a'nın Kur'ân'ı nasıl tahrîf ettiğine dair** geniş bilgi ve örnekler için **bkz.**, **Mâlu'l-lâh**, Muhammed, *Tahrîfu'l-Kur'ân*, Takd. : Dr. Muhammed Ahmed en-Necefî, 2. bs., Kahire, Dârü'l-Ensâr, 1405, s. 119-158; **Meir**, M. Bar-Aşher, " *Variant Readings and Additions of the İmâm-i Şhi'a to the Qur'ân* " isimli makale, I.O.S.D., sa : 13, (Leiden-1414/1993) ss : 39-74; **Dağ**, Mehmet, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1998, ss. 276, s. 106-119; **Karataş**, *A.g.e.*, s.

İbn Teymiyye'nin ortaya koymuş olduğu, **Âyetlerin nüzûl sebepleri ile ilgili olan tahrîfatların** bir kaçına örnek olarak, şu Âyetleri verebiliriz:

I. Bakara: 43, 207, 274	**II. Mâide**: 54, 55, 67	**III. Enfâl**: 64	**IV. Tevbe**: 20, 119
V. Ra'd: 7	**VI. Meryem**: 96	**VII. Furkan**: 54	**VIII. Ahzâb**: 33
IX. Şûrâ: 23	**X. Necm**:1-2	**XI. Me'âric**: 1-3	**XII. Dehr**: 1
	XIII. Leyl: 17		

Râfızîler, yukarıda verilen **Âyetlerin nazil oluş sebeplerini tamamen saptırarak tarihî gerçeklere taban tabana zıt saçma iddiâlarda bulunmuşlar, hepsini Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'e hasretmişlerdir. İbn Teymiyye**, bu iddiâların yanlışlığını çeşitli yönlerden isbât eder ve yalan olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koyar. Bu durum, **İbn Teymiyye'ye göre**, düpedüz Allah'a iftirâdır.[312]

b / İbn Teymiyye, ***Râfızîler'in Hadîs bilgisinden çok uzak olduklarını*** *ve Hadîs ehli olan zâtlara en fazla buğz eden kimseler olduklarını söyler. Çünkü* ***İbn Teymiyye'ye göre, Râfıza, Sahâbe'nin yaşantısından hiç haberi yoktur.***[313] *Bundan ötürü* ***Râfızîler, Hadîs konusunda diğer bid'at fırkaları olan Haricîlerden, Mutezilîler'den daha çok câhildirler.*** *Çünkü diğer bid'at fırkaları,* ***Râfızîler****'in itimad ettikleri yalanlara itimad etmezler.* ***Onlar'ın dayandıkları Naslar, Râfızîler****'den* ***daha sağlam ve sahîhtir.*** *Kitaplarında bulunan nakiller,* ***Râfızîler****'in nakillerinden çok daha doğrudur.*[314]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Râfızîler, hallerini bilmedikleri, durumlarına vâkıf olmadıkları kimselere "Sika" derler. Bunların, sika ile sika olmayan kimseleri birbirinden ayırt eden güvenilir kaynakları olmadığı gibi "Sened " ve "rical ilimleri "ne de sahip değildirler.*** *Ellerinde bulunan ilimler, Yahûdî ve Hıristiyanlar'ın ellerinde bulundurdukları ilimlerden daha da şerlidir.*[315] ***Ricâl ilmini*** *en iyi bilen âlimlerin ittifâkıyla Râfızîler, Hadîs nakletme hususunda grupların en yalancısıdırlar.*[316]

93-123, ve buralarda verilen kaynaklar. **Karataş**, adı geçen yerde tahrîfi ikiye ayırır : **Anlam yönünden tahrîf, Lâfı yönünden tahrîf**. Ayrıca, gerek **Karataş**, gerek **Mâlu'l-lâh**, gerekse **Meir**, çok güzel örnekler verirler.

[312] Bu konu hakkında **İbn Teymiyye**'nin açıklamaları için **bkz.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 404 ve sonrası; **c.** 4, s. 20-21, 562; **c.** 7, s. 11, 12, 17, 31, 33-34, 60, 69, 111, 136, 138, 143, 157, 174, 179, 201, 212, 228, 229, 264, 266, 271; **c.** 8, s. 494, 553; Ayrıca, **Mâlû'l-lah**, *A.g.e.*, s. 12-15.

[313] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 457.

[314] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 36; **c.** 8, s. 343-344.

[315] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 412.

[316] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 468. Ayrıca, bu konu için " **Ehl-i bid'atın Rivâyet'i** " konusuna da bakılabilir.

İbn Teymiyye, Râfızîler'in rivâyet ettikleri hâdiseler ve naklettikleri olaylar hakkında, *"Bu olayın meydana gelişi hakkında gerçek bir bilgiye sahip misin? Eğer sâhipsen, bu bilgiyi nereden öğrendin? Öğrendiğin bu bilginin doğru olduğunu nereden biliyorsun? Çünkü, bir şeyin doğru olduğunu bilmek, ancak sened ilmini ve râvîlerin hallerini iyi bilmekle olur. Halbuki, senin bunların hiç birinden haberin yok. Eğer,* ***biliyorum*** *diyorsan, düpedüz yalan söylediğinin kendin de farkındasındır. Yok eğer,* ***bilmiyorum*** *diyorsan o zaman,* ***sahîh olduğunu bilmediğin şeylerle deliller ortaya koymağa*** *nasıl cesaret ediyorsun*? " gibi soruların sorulmasına ve bu sorularla onların yalanlarının ortaya çıkarılması gereğine işâret eder.[317] **Ona göre**, ***Râfızîler'in Hadîs rivâyet ettikleri şahıslardan; Ebû'l-'Abbas b. Sa'leb*** *(v. 291/903),* ***el-Firdevsî*** *(v. 411/1020),* ***Ebû Nu'aym*** *(v. 430/1038),* ***es-Sa'lebî*** *(v. 437/1045),* ***el-Vâhidî*** *(v. 468/1075),* ***el-Megâzilî*** *(v. 483/1090),* ***ed-Deylemî*** *(v. 509/ 1115),* ***el-Beğavî*** *(v. 510/ 1116),* ***Ahtab Havarizm*** *(v. 568/172),* ***et-Taberî****, gibi kimseler* ***Hadîs ehli kimseler değildirler****. Hatta bundan da öte hadisten anlamak bunların branşı değildir.* ***Bu şahıslar halkın kitaplarında bulduğu güya Hadîs diye nitelendirilen şeylere balıklamasına dalmış ve ne kadar uydurulmuş yalan Hadîs varsa hepsini rivâyet etmişlerdir. Bunlar Hadîs'in sahîhini sağlamından ayırt edemezler. Bu yüzden önlerine çıkan her şeyi zikrettiklerinden dolayı "gece odun toplayan kimse "ye benzetilmişlerdir****. Zîrâ, karanlıkta odun toplayanlar, düz-eğri, kalın-ince, küçük-büyük demeden ellerine gelen odunları toplamağa gayret ederler.* ***Bundan dolayı, bu şahısların rivâyet ettikleri şeyler, ilim ehli kimselerin ittifâkıyla delil olamazlar****. Dolayısıyla bunların rivâyetleriyle istidlâl etmek kesinlikle câiz görülmemiştir. Bunların bir olay hakkındaki rivâyetleri, o şeyin sahîh olduğuna delil değildir. Bu zâtların bazıları - meselâ* ***Ebû Nu'aym gibi*** *- her ne kadar hafız ve çok Hadîs rivâyet eden şahıslar olsalar bile, yine de* ***bir konu da ne kadar Hadîs varsa zayıfına sağlamına bakmadan hepsini rivâyet etmişlerdir. Dolayısıyla iyi bir ayırıma tâbî tutulmadan bunların rivâyetlerine itimad edilemez****. Şunu da vurgulamak gerekir ki bazı israiliyyât türünden şeyleri nakletmek bunların adetlerindendir. Fakat şunu da hatırlatmak gerekir ki, bunlar, kesinlikle kasdî olarak yalan peşinde de koşmamışlardır.*[318]

İbn Teymiyye, Şî'a'nın Hadîs rivâyet etmiş olduğu **Ebû Nu'aym**'i ve **Hilye** isimli eserini de şu şekilde değerlendirmeye tâbî tutar: ***Sırf hilye sahibinin ve buna benzeyen Nakkaş, Sa'lebî gibi zâtların rivâyetleri, rivâyet ettikleri şeylerin sahîh olduğuna delil olmaz. Çünkü hilye sahibinin, Hz. Ebûbekr, Ömer, Osman, Ali ve diğer veli zâtlar hakkında rivâyet ettiği şeyler,***

---

[317] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 62.

[318] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 42, 73, 512; **c.** 7, s. 12, 34, 38, 42, 52, 62, 90, 112, 130, 139, 144, 171, 177, 178, 195, 228, 246-247, 310-312, 355, 403.

ulemânın ittifâkıyla zayıftır, hatta uydurmadır. Ne mutlak manada kabul, ne de mutlak anlamda reddedilmelidir. İyice araştırılmağa ve tenkîde tâbî tutulmalıdır.[319] *Zîrâ,* ***Ehl-i Sünnet'te, Sahâbe'nin fazîletleri hususunda zayıfa, uydurmağa, sahîhe sağlama bakmadan söz ve Hadîs nakletmek, âdetâ gelenek haline gelmiştir.***[320] ***Hatta bizim sahîhlerimizde dahi Hz. Ali hakkında mevzu Hadîsler bulunmaktadır.***[321] ***Bu nedenle fezâil*** *(kişilerin fazîletlerini anlatın)* ***kitaplarından delil getirmek ve bunu yaparken Hz. Ali'yi yücelterek diğer Sahâbeler'i tenkîd etmeğe kalkışmak, fâsık kimsenin şehâdetini delil göstermeğe benzer.*** *Zîrâ, fâsık, nasıl ki bazen doğru bazen yalan söylerse aynen fezâil kitapları da fâsık gibi bazen doğru, bazen yanlış rivâyetler içermektedirler.* [322]

İbn Teymiyye bu konuda **Ehl-i Sünnet'i** de tenkîd etmeyi de ihmâl etmez. ve haklı bir özeleştiride bulunur. **İbn Teymiyye**'nin haklı eleştirisi şu şekildedir: "***Ehl-i Sünnet mu'tedil davranıp orta yolu tutunca*** *(yani objektif davranıp* ***hem Hz. Ali tarafını hem diğer Sahâbeler'in tarafını tutarak*** *Ashâb arasında çıkan ihtilâflara taraf olmayınca),* ***Şî'a, Ehl-i Sünnet'in, Hz. Ali*** *hakkındaki bazı haklı sözlerinden yardım aldı ve âdetâ kendi yalanlarına mesned yaptı. Halbuki,* ***Ehl-i Sünnet'in, Hz. Ali'yi öven sözlerinin yanı sıra, Dört Halîfenin tümünü ve bütün Ashâb'ı medh eden sözleri de vardı. Onlar hiç bir surette sadece Hz. Ali'yi övüp diğer Sahâbeler'i yerici pozisyona girmediler. Ehl-i Sünnet, sadece Hz. Ali'yi övücü sözlerinden yararlanmak, hak söyleyip hakkı kabul edenlerin işi değil, sadece imkansızların peşinde koşan yalancıların işidir.***" [323]

İbn Teymiyye burada ve eserlerinin diğer muhtelif yerlerinde, ***Ehl-i Sünnet'in gerek Hz. Ali ve gerek diğer veli zâtlar hakkında aşırıya kaçan tavırlar sergilediğ***inden ve ***doğruya, yalana, sahîhe, zayıfa bakmadan her çeşit sözü eserlerinde zikretmesinden*** çok sık şekilde yakınır ve ***bu hareketlerin Şî'a'nın yalanlarına yardımcı olduğundan*** dert yanar. Ona göre, "*Halîfeler'in fazîletleri konusunda* ***Ebû Nu'aym'ın*** *yaptığı gibi bazı insanlar, önlerine çıkan her ne söz varsa sahîhini zayıfından ayırt etmeksizin rivâyet etmişlerdir.* ***Aynen Ebû Nu'aym gibi, en-Neseî*** (v. 303/915) ***Hz. Ali'nin fazîletleri hususunda, Ebü'l-Kâsım b. Asâkir de hem***

---

[319] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 79; **c.** 7, s. 38.

[320] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 312.

[321] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 443. **İbn Teymiyye**'nin "....***bizim sahîhlerimiz***...." ifâdesinden kasdı, onun eserlerinde sık sık zikretmiş olduğu ve i'timâd eylediği **Kütüb-i Sitte** dediğimiz altı hadîs kitâbıdır. Bunun yanında o, bu altı kitâbın haricinde olan diğer üçhadîs kitâbına **Kütüb-i Sitte** kadar güvenmez. Bu hususta, eserlerinde oldukça çok fazla örnek bulunmaktadır.

[322] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 61.

[323] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 261.

Hz. Ali hem de diğer Sahâbeler hakkında her çeşit sözü bir araya getirmişlerdir. Yine bunlara benzer şekilde Ebü'l-Feth b. Ebû Fevaris (v. 412/1021) ile Ebû Âli el-Ehvezî (v. 446/1054) de Hz. Mu'aviye'nin fazîletleri hususunda ne bulmuşlarsa onları toplamağa gayret göstermişlerdir. Bu şahıslar ve bunlar gibi olanların maksatları, sahîhe zayıfa bakmadan duydukları bütün her şeyi rivâyet etmektir. Binâenaleyh, ilim ehlinin ittifâkıyla, sırf bu gibi kimselerden birinin rivâyetiyle, bir haberin doğru olduğuna kesin gözüyle bakmak câiz olmaz. *Diğer yandan usûlde fıkıhta, tasavvufta, herhangi bir saned olmaksızın müelliflerin zikrettikleri hadîslerin de sahîhi vardır, zayıfı vardır, mevzusu (uydurma olanı) vardır."* [324]

Kanâatime göre, **İbn Teymiyye** bu yakınmasında yerden göğe kadar haklıdır. Zîrâ, bir **Râfızî** olan **İbn Mutahhar el-Hıllî** (v. 726/1325)'nin yazmış olduğu **Minhâcû'l-Kerâme** isimli esere reddiye olarak, **İbn Teymiyye** tarafından kaleme alınan **Minhâcü's-Sünne** adlı eserin özellikle **yedinci** cildine baktığımızda, bu ciltte **Hz. Ali'nin Faziletleri Ve İmâmeti hakkında saçmalanan bütün yalanların büyük ekseriyetinin, Ehl-i Sünnet'e mensub kişilerden rivâyet edildiği** dehşetle ve esefle görülebilir. **Meselâ**, **İbn Mutahhar el-Hıllî**'nin, kendi görüşlerini desteklemek için rivâyette bulunduğu şahısların en başında, **Ebû Nu'aym** gelmekte, bunu **es-Sâ'lebî**, **el-Vâhidî**, **el-Beğavî**, **et-Taberî**, **el-Meğazîlî**, **ed-Deylemî** gibi zâtlar takîb etmektedir: **İbn Teymiyye, bu şahıslardan rivâyet edilen bütün yalanlara, özellikle eserin bu cildin de çok hararetli bir şekilde cevap vermeğe çalışır ve bu şahısların vasıflarını gözler önüne sermeğe çaba sarf eder.** **Ona göre**, ***Bir kısım fakihler, aslen zayıf ya da mevzu olduğu halde, yine de pek çok hadisi kabul etmiş ve bunlara göre, helâl ve haramlar tespit etmişlerdir. Bu tür Hadîsler, Hadîs ehl-i Hadîs mütehassısı) nin metodları dışındaki yollarla ortaya konulmuştur. Hadîs mutahassısı olan hiçbir âlimin, bunların sahîh olduğu hususunda onayı yoktur.***[325]

İbn Teymiyye'nin Ehl-i Sünnet'e yapmış olduğu bu kısa öz-eleştiriden sonra konumuz olan **Râfızîler'in Hadîs Rivâyeti**ne dönelim.

İbn Teymiyye, **Hadîs rivâyeti hususunda Râfızîler'in üç büyük gruba ayrıldığını** **Ebü'l-Ferec İbn Cevzî**'den naklen şu şekilde anlatır:

***Birinci gurup**: Hadisten bir kısım şeyler duyarlar. Duydukları bu hadise bazı ekleme ve çıkarmalarda bulunarak uydurma yeni bir Hadîs ortaya çıkarırlar.*

---

[324] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 312-313; **Krş.**: *Minhâc*, **c.** 7, s. 443-444.

[325] Bu konuda geniş îzâhat için **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 429-442.

<u>İkinci gurup</u>: Duymadığı şeyleri Ca'fer es-Sâdık (v. 148/765)*'a iftirâ ederek "Ca'fer es-Sâdık şöyle dedi, falan böyle dedi."derler.*

<u>Üçüncü gurup</u>: Bu gurup, avam ve câhil takımıdır. Bunlar, aklın câiz gördüğü veya görmediği her şeyi söylerler." [326]

<u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, ***Râfızîler, ehl-i bid'at içinde Resûlüllah'a yalan isnad etme hususunda en cüretkâr kimselerdir. Öyle ki, bunların şerleri, Kûfe ve Irak dışına taşarak ta Medîne'ye ulaşmış ve Medîne halkı, bunların rivâyet ettikleri hadîslere karşı aşırı hassâsiyet göstermeğe başlamışlardır. Hatta İmam Mâlik bunların yalan rivâyetleri karşısında "<u>Onlar'ın rivâyet ettikleri hadîslere, Ehl-i Kitabın haberlerine yaptığınız muameleyi uygulayın; yânî ne tasdîk edin ne de inkâr edin</u>" buyurmuştur.*** [327] ***Hakîkaten, bunların uydurdukları hadîslerin sayısı oldukça fazladır. Bu hadîslerin çoğunluğu, Hz. Ali'nin halîfeliği ve onun fazîletleri hususundadır.*** *Burada hepsini zikredip gerekli açıklamalarda bulunmağa konumuz imkân tanımamaktadır. Bunları merak edip görmek isteyenler,* ***İbn Teymiyye'nin Minhâcü's-Sünne*** *isimli eserine mürâcaat edebilirler.* [328] *Ayrıca,* ***Râfıza****, bir yandan kendi keyiflerine ve arzularına göre, Hadîs uydururken diğer yandan da sahîh olan ve* ***Ehl-i Sünnetce*** *kabul edilen hadîsleri yalanlamağa gayret gösterdiler.* [329]

c / İbn Teymiyye, Revâfız'ın Nas diye iddiâ ettikleri şeylerin özelliklerini de şu şekilde ortaya koyar: ***"Râfıza'nın Nas diye iddiâ ettikleri şeyler, Resûlüllah'ın sözlerini bilen eski yeni hiç bir kimsenin duymadığı şeylerdir. Bunların nakillerinin yalan olduğunu Hadîs ilmine vâkıf olan âlimler gâyet net olarak bilmektedirler."*** [330] Öte yandan *bunlar, bir yandan hiç duyulmadık sözler îcâd ederken, diğer yandan da* ***tevatür derecesine ermiş şeyleri inkâr etmeğe ve bunların zıtlarını ispât etmeğe gayret ederler.*** *Nakillerinin tümü-denilebilir ki-mütevâtır olan şeylerin tam zıddıdır.* [331]

---

[326] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 443-443; **Krş.**: **İbn Cevzî**, *Kitâbü'l-Mevzû'ât mine'l-Ehâdîsi'l Merfû'ât*, I-III, Tah. : Nureddîn Boyacılar, 1. bs., Riyâd, Mektebetü Advâi's-Selef, 1997, **c.** 2, s. 92-94.

[327] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 467-468.

[328] Geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 59, 62-63, 171, 226-227, 238, 248-249, 250, 264, 274, 276, 286, 290, 298, 379-380, 444, 495, 585; **c.** 5, s. 22-23, 42, 59, 62-64, 70, 73, 75, 79, 468, 510-511; **c.** 6, s. 45, 258-259; **c.** 7, s. 53, 55, 60, 64, 66, 91, 96, 99, 131, 133, 136, 139, 144, 171, 177, 196, 255, 289, 299, 301-302, 314, 354, 360, 371, 386, 395, 401, 403, 410, 513, 515; **c.** 8, s. 16, 41, 71, 149, 161, 166, 245, 248, 305, 533.

[329] **A. mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 289-290.

[330] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 50.

[331] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 438, v.d.

Bunun nedenini **İbn Teymiyye**'nin şu satırlarında bulmak mümkündür. "***Râfızîler, Kur'an'ı ezberlemeye, onun manalarını, değişik yorumlarını bilmeğe ve manalarına dalâlet eden delileri arayıp bulmağa hiç ilgi duymazlar. Aynı şekilde onların, sağlam ve zayıf hadîsleri tanımağa, manalarını araştırmağa hiç önem vermezler.*** *Yine onlar Sahâbe ve Tâbi'în'in sözlerini, onların kaynaklarını bilmeye ihtiyaç hissetmezler. Onlar'ın* ***dayandıkları tek ilke ve prensip Ehl-i Beyt'ten naklettikleri içinde doğruların ve yalanların bulunduğu haberlerdir.***" [332] Yâni kısaca <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, ***bunların Nas dedikleri şeyleri tümüyle hilaf-ı hakîkattır; Doğru dedikleri şeyler yanlış, yanlış dedikleri şeyler de doğrudur.***

ç / <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, ***bunların Peygamberler'e olan saygıları*** *da tıpkı Hıristiyanlar'ın* ***Mesîh*** *inananda âlimlerine ve din adamlarına yaptıkları tavırlarda görüldüğü gibi son derece câhilcedir. Bunlar kendi âlimlerinin sözlerini daha da ön plana çıkararak emir ve nehiyler hususunda Resûle uymadan geri durdular.*[333] *Dolayısıyla* ***bunlar, Peygamberliği mutlak anlamda ne kabul ne de reddetmiş sayılmazlar.*** *Zîrâ, bunlar,* ***nübüvvet makamının bazı hallerine iman ederken bazı hallerini reddederler.*** *Yâni İman ve küfür noktasında çok farklı durumlar arz ederler. Bu neden den ötürü, bunların bu karışık durumlarını anlamak câhillere zor gelir. Çünkü bunlar zâhirde Peygamberler'e saygı gösteriyorlarmış gibi bir imaj ortaya koyarlar.*[334]

d / İbn Teymiyye, ***Râfızîler'in imamlarından naklettikleri ve son derece önem atf ettikleri şeylerde dahi sahîh olanı ile olmayanı birbirinden ayırt edemezler. Yâni diğer bir ifâdeyle bunlar, Hadîs âlimlerinin zayıf ve sağlam Hadîs hususundaki bilgilere sahip olmadıkları bir yana, imamlarından naklettikleri şeylerde de doğruyu yanlıştan ayıramazlar. Ehl-i Beyt*** *ten naklettiklerini iddiâ ettikleri şeylerde de doğrular bulunduğu gibi, kasden veya hatâen yalanlar da vardır.* ***Ehl-i Beyt'ten yaptıkları nakillerde sadece şu üç şartı ararlar*** *:*

I. Haberi nakleden kimsede, Resûl'ün ismetine benzer mâsûmiyetin bulunması ***II.*** *Resûlden nakledilmiş olması* ***III.*** *İsnâd (Aşere İmamları'nın yolundan gidenlerin icmâ'ının bulunması.*[335]

---

[332] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 163-164.

[333] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 435.

[334] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 6.

[335] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 69; **c.** 2, s. 475; **c.** 5, s. 164-165.

İbn Teymiyye'ye göre, ***bunlar, İmamlarından naklettikleri şeylerin delillerinden ve kaynaklarından habersiz tam bir mukallit fırkadır.***[336]

e / İbn Teymiyye, **Rafızîler'in** nakillerini bu şekilde ele aldıktan sonra yaptıkları nakillerdeki **rivâyet zincirine** (yani senedlere) de parmak basar. **Ona göre**, ***Râfızîler'in senedleri (rivâyet zinciri) Ehl-i Sünnet'in senedleri gibi muttasıl ve râvîleri adâletle meşhur olmuş kimseler değildir. Bilâkıs onların senedleri, nakilde çelişkilerinin ve yalanların çokluğuyla meşhur olmuş guruplardan aktarılan munkati' senedli nakillerdir. Öyleyse akıllı olan biri, bunlara hiç güvenir mi ?*** [337] ***Demek ki, Râfızîler, tümüyle, sened bilgisinden ve sika olan râvî ile olmayanı birbirinden ayırma ilminden uzak kimselerdir.*** *Sadece geçmişteki büyüklerinden kitaplarda nakledilenleri kabul eder ve bunlarla yetinirler.*[338] *Bunlar bu halleriyle tıpkı Yahûdî ve Hıristiyanlar'ı andırırlar. Zîrâ, onlarda isnâd diye bir şey yoktur. Halbuki, İslâm böyle değildir. Çünkü* ***İslâm'da isnâdın çok önemli bir yeri ve ehemmiyeti vardır.*** *Başka bir ifâdeyle* ***isnad,*** *bu ümmetin en seçkin özelliklerindendir. Başka hiç bir ümmete bu özellik nasib olmamıştır.* ***İslâm ümmeti içinde de Ehl-i Sünnet'in en temel özelliklerindendir.*** *Nitekim İslâm âlimlerinden* ***İbn Mübârek****'in:* ***isnâd, müminin silâhıdır*** *ifâdesi ve* ***Ahmed b. Hanbel****'in:* ***'Âli olan isnâd, Selef'in bize bırakılmış güzel bir yoldur*** *uyarısı,* ***Ehl-i Sünnet****'in isnada vermiş olduğu ehemmiyetin göstergeleridir.*[339]

f / İbn Teymiyye, Râfızîler'in şer'î usûlde izledikleri metodlarını da şu şekilde ortaya koyar: "***Bunlar, ne Kur'an'a, ne hadise dayanırlar. Tek dayanakları, kendilerinden olan mâsûmlardır. Son derece açık ve net olsa dahi, kıyâsa güvenmezler.***[340] ***Hal böyle iken, ne tuhaftır ki onlar, kendi iddiâlarının Nas ve icmâ' ile sâbit olduğunu söylerler. Halbuki, onlar Naslar'ı, icmâ' edilen yerleri ve icmâ'larla nasıl delil getirileceğini bilmekten en uzak kimselerdir.***[341] *Dinin aslî temellerinin dört olduğunu; bunların tevhîd, adl, nübüvvet ve imâmet olduğunu söylerler ve* ***imametin, dinî ahkâmda en çok talep edilen şey olduğunu, Müslümanlar'ın meselelerinin en önemlisi olduğunu söylerler.***[342] **İbn Teymiyye'ye göre**, ***bu söz,***

---

[336] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 476.

[337] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 18-19; **Muttasıl sened :** Rivâyet zincirinde kopukluk olmayan senetlerdir.

[338] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 163.

[339] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 37;Ayrıca, **krş.**, **el-Kâsımî**, Muhammed Cemâleddîn, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûn-i Mustalahi'l-Hadîs*, Tah. : Muhammed Behcet el-Beytâr, 2. bs., Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 1993, ss. 472, s. 209-210.

[340] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 69.

[341] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 466.

[342] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 74.

tüm Müslümanlar'ın icmâ'ıyla yalandır, cehâlettir, bühtandır.[343] *Zîrâ, İmâmetten daha önemlisi kelime-i şehâdettir. Kişi, sadece bu sözle iman şerefiyle şereflenmiş olur.*[344] *Bundan sonra, Müslümanlar'ın en önemli meselesi ve dinde istenilen şeylerin en mühimini Kur'an sıralamış bunların başında tevhîdi vurgulamıştır. Kur'an, Tevhîd-i İlâhiyye'ye, Melâikler'e, Kitaplar'a, Peygamberler'e Ahiret gününe iman etme meseleleriyle ilgili olan, ayrıca geçmiş ümmetlere ait kıssalar, emir, nehiy hadler ve farzları açıklayan Âyetlerle dopdolu iken, imamet hususunu vurgulayacak açık ve net tek bir Âyet ortaya koymaz. Veya diğer bir ifâdeyle, Kur'an'da size göre, en şerefli mesele olan İmâmet meselesiyle ilgili olan tek bir Nas bulunmaz, ama, bunun dışındaki ehemmiyetsiz ve önemsiz şeyler, Kur'an'ı baştan sona doldurur. Öyleyse, Kur'an, tümüyle önemsiz şeylerle mi doludur.*[345] **İbn Teymiyye**, bu konuda daha pek çok deliller ortaya koyarak, *İmâmet konusunun, dinin aslî rükünlerle ilgisi olmadığını* güzel bir şekilde îzâh eder.[346]

g / İbn Teymiyye, *Râfızîler'in icmâ' olarak sadece İtrenin icmâ'ını kabul ettiklerini ve 'itreyi de On iki İmam şeklinde açıkladıklarını, ayrıca 'itrenin icmâ'ı ma'sûm olduğunu ve hüccet niteliği taşıdığını,*[347] *bunun dışındaki icmâ'ları hüccet olarak kabul etmediklerini*[348] söyler ve *icmâ' ettikleri konuların tümüyle yalan yanlış, hatta küfre götüren şeyler olduğu*na[349] şiddetle vurgular yapar.

ğ / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler'in hüccetlerinin (delillerinin) çoğu, kendi cehâlet ve yalanlarına uygun olan bir takım şiirler ve uydurulmuş hikâyelerdir.*[350] *Bunların hüccetleri, Rableri'nin indinde tümüyle değersiz şeyler (Hücec-i Dâhıda) dir.*[351] *Öyle ki, çürüklükte örümcek evine benzer. Nitekim evlerin en çürüğü de örümceğin evidir.*[352] *Çünkü bunların hüccetleri akla ve nakle dayanan sahîh hüccetler değil tümüyle şüphelerden oluş-*

---

[343] **A.mlf.**, *Minhâc*. **c.** 1, s. 75, 106.

[344] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 75-77.

[345] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 78-80, 98.

[346] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 75-123. **İmâmet**, devlet başkanlığı demektir.

[347] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 69; **c.** 5, s. 165.

[348] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 419.

[349] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 472. **Meselâ**, onlar, **"Haz Ali'nin imameti talep etmeği terk ettiğinden dolayı kâfir olduğu "** görüşünde icmâ' etmişler dir ki bu icmâ, küfre götüren bir icmâ'dır. (Bu icmâ' için ayrıca **bkz.**, **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 41).

[350] **İbn Telmiyye**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 66.

[351] **Hüccet-i Dâhıda** : Ne nazarî, ne amelî, ne aklî hiç bir tutamağı bulunmayan hüccettir. (**Bkz Yazır**, *A.g.e.*, **c.** 5, s. 4232).

[352] **'Ankebût** : 41, **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 341.

muş öncüllerdir.[353] *Bundan dolayı, bir yerde delil diye ortaya koydukları şeyler, başka bir yerdeki delilleriyle çelişip onların hükümlerini ortadan kaldırır.*[354] *Dâimî olarak hüccetleri sözlerinin bozukluğunu ve fâsid olduğunu ortaya koyar.*[355]

İbn Teymiyye, ***bunların delillerine, sadece câhillerin, zâlimlerin ve nefsî isteklerinin peşinde koşanların rağbet göstereceğini, zâten bu delillerin de nefsânî arzulara uygun gelen deliller olduğunu*** iddiâ eder. Çünkü <u>ona göre</u>, ***bunların bâtıl özellikteki sem'î delilleri; ya yalan aktarımlar veya sahîh olsa bile, delil özelliği taşımayan nakiller ya da fâsid kıyâslardır. Râfizîler'in hüccetleri ancak bu türden hüccetlerdir.***[356] *Bu yüzden* ***Râfizîler, Hâricîler****'in delillerine mukabil delil ortaya koymaktan dahi acze düşmüşlerdir.* ***Hâricîler****'in delillerine karşı koyamayanların,* ***Ehl-i Sünnet****'in delillerine karşı koyması nasıl mümkün olabilir?* [357]

h / İbn Teymiyye, *Râfizîlerde sahîh nakil bulunmadığı gibi* ***sarih aklın da bulunmadığını*** [358] *ve onların akılca insanların en zayıfı olduğunu* iddiâ eder.[359] <u>Ona göre</u>, ***Râfizîler'in akli yoktur****, yerilmeye en layık olan kimseleri medh ederler.*[360] **İbn Teymiyye**, ayrıca **Şî'a topluluğunun akılsızlığına açıkça dalâlet eden bir olayı anlatır**. Buna göre, **Ebü'l-Bakâ Hâlid b. Yûsüf en-Nablûsî** ile bir takım **Şî'îler** arasında geçen bu olaydaki tartışmada **Râfızîler, akılsızlıklarını çok net bir biçimde ortaya koyarlar.**[361]

ı / İbn Teymiyye, ***Râfizîler'in*** <u>***vâzıh ve celî kıyâs***</u> ***da olsa kıyâsı kabul etmeyip mâsûm imamların görüşünü ileri aldıklarını*** tenkîd eder. <u>Ona göre</u>, ***re'y, ictihâd, kıyâs ve istıhsân ile amel etmek çok yalan söylemekle meşhur olmuş kimsenin nakline tutunmaktan daha hayırlıdır.***[362]

i / İbn Teymiyye, ***Şî'a'nın tümünün ittifâk ettiği tek bir sözün bulunmadığını, İmâmiyye gurupları içerisinde tevhîd ve adl meselelerinde birbirlerine aykırı görüşler ileri süren grupların bulunduğunu, hatta Şî'a'nın tümünün On iki imamın imameti konusunda***

---

[353] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 8, s. 343.
[354] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 4, s. 400.
[355] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 4, s. 358.
[356] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 7, s. 172, 419.
[357] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 197-198.
[358] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 4, s. 69.
[359] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 8, s. 430.
[360] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 6, s. 284.
[361] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 8, s. 162.

bile farklı görüşler sergilediklerini, meselâ: Zeydiler'in ve İsmâilîler'in On iki imamın imametini inkâr hususunda hem fikir olduklarını söyler.[363] O, *ayrıca Râfızîler'in Sıfatlar ve kader meselelerinde de ittifâk edemediklerini* [364] *kudemâ-ı Şî'a (ilk devir Şî'îler'i) ile müteahhirûn-i Şî'a (son devir Şî'îler'i) nın İlâhî sıfatlar hususunda tümüyle farklılık arz ettiğini* söyler.[365] Ona göre, *Şî'a'nın kudemâsı, kaderin isbâtı üzerinde ittifâk etmişler iken Mu'tezile'nin Büveyhîlerle kol kola girmesinden sonra Şî'a arasında kaderin reddi yaygınlaştı.*[366]

j / İbn Teymiyye'nin Râfıza hakkındaki iddiâlarının en çarpıcı ve en ilginç olanlarından biri, *Râfıza'nın imam kabul ettikleri şahısların, tamamen onlardan ayrı görüşte olduğu*dur. **İbn Teymiyye** bu iddiâsını şu şekilde ispât etmeğe çalışır: *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın, Kur'an hakkındaki görüşü aynen Selef'in görüşüydü. Fakat, Râfızîler'in kuran hakkındaki görüşlerine bakıldığında hiç de Ca'fer es-Sâdık'ın görüşlerine benzerlik sezilmemektedir. Hatta benzerlik bir tarafa, tamamen çelişiktir.*[367] **İbn Teymiyye**, daha sonra bu çelişikliği biraz daha açarak, *onların imamlarının yolunda olmadığını, bu konudaki görüşlerinin tamamen yalan ve iftirâdan başka bir şey olmadığını* ortaya koymağa çalışır.[368] Gerçekten **İbn Teymiyye**'nin bu görüşünü **İmam Zeyd'in Râfızîler'den farklı olan İmâmet ve ma'sûmiyet görüşlerine** baktığımızda daha iyi görürüz. **Eğer onlar hakîkaten Ehl-i Beyt'e mensub imamların yolun da iseler, o zaman imam kabul ettikleri Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin'in oğlu ve yine İmam kabul ettikleri Muhammed el-Bâkır** (v. 114/733)**'ın kardeşi İmam Zeyd'i niçin kabul etmediler? Demek ki, onların bu iddiâsı, geçerliliği olan bir iddia değildir.**[369]

k / İbn Teymiyye, *Şî'a'nın Ğâliyye fırkalarından olan Beyânîler'in, Muğîrîler'in, Mansûrîler'in, Hattâbîler'in Sebeîler'in, Nusayrîler'in, bazı şahıslara ulûhiyyet isnad etmesinden bahsederek bunların kâfir ve müşrik olduklarını* söyler ve *bunları "Râfıza..." fırkalarından* sayar.[370] Kanâatime göre, **Şî'a** fırkalarından bahseden mezhepler tarihi kaynaklarına

---

[362] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 69, **c.** 2, s. 470.

[363] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 469-470; **c.** 8, s. 248.

[364] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 17.

[365] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 6; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 210.

[366] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 139.

[367] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 245-248; **Krş.**: **el-Eş'arî**, *Makâlât*, s. 40.

[368] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 249-257.

[369] İmam Zeyd'in bu görüşleri için **bkz.**, **Fığlalı**, *İmâmiyye Şî'ası*, s. 155; *İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 125-128; **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 42-43.

[370] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 502-514.

bakılacak olursa, **İbn Teymiyye burada çok önemli bir hata işlemektedir**. Zîrâ, yukarıda sayılan fırkalar **İbn Teymiyyece *"Râfızî..."*** olarak gösterilmektedir.[371] **Halbuki, bunlar Râfızî fırkaları değil, Ğâliyye"fırkalarıdır**. Bu iddiâ, çok önemli bir iddiâdır ve **düşünceme göre bu iddia, bu, Râfızîlere yapılmış bir bühtandır. Çünkü mezhepler tarihçileri, ittifâkla, bu fırkaları Râfızî fırkalarından değil Ğaliyye fırkalarından saymışlardır**.[372] Özellikle, **Nusayriyye**'yi bu kategori de değerlendirmek mâzûr görülmeyecek bir hatadır. Zîrâ, **Nusayriyye, Bâtınıyye** gibi sapıklıkta zirveye ulaşmış olan bir takım fırkalar, bağımsız müstakil bir fırkadır. **Râfızîler** ile, **Şî'a** ile bir ilgisi yoktur. Nitekim **el-Bağdâdî** de, bunları **"İslâm'a Mensûb Olmadıkları Halde, İslâm'a Nisbet Edilen Fırkalar "** başlığı altında incelemiş, **Râfızî fırkaları olarak göstermemiştir**.[373] Bundan dolayı, burada **adı geçen fırkaların Râfızî olarak lanse edilmesi çok yanlıştır**. Edindiğim bilgilere göre, bunlara **Râfızî** değil de, **Ğâliyye** denmesi daha uygun olmaktadır. Aksi takdîrde, kaynaklarda **Şî'a** ile ilgili olan taksîmatların ve alt fırkalara bölmenin bir anlamı kalmamış demektir. Eğer bir grubun yaptığının diğer gruba isnad edilmesinde bir beisin olmadığı söyleniyorsa, bu sözün hiç bir ilmî değeri olamaz.

Diğer yandan **İbn Teymiyye**, ***Râfızîler'in Peygamberler hususunda aşırıya kaçtıklarını, ve bu konuda Hıristiyanlar'a benzediklerini*** iddiâ etmektedir. **İbn Teymiyye, İbn Mutahhar el-Hıllî**'nin "*Peygamberler hakkında, hata, unutkanlık, günâh gibi şeylerin câiz olamayacağı* " [374] görüşünü ele alır bu görüşü tenkîd ederek ***"Peygamberler'in hatada fıskda ve yalanda asla karar kılmadıklarını ama bunun yanında küçük günâh işleyebileceklerini hatta Peygamberimiz'den unutma ve yanılmanın vuku bulduğunu "*** söylediğini nakleder. [375] İşte **İbn Teymiyye el-Hıllî**'nin bu görüşünden hareketle ***onların -tıpkı Hıristiyanlar'ın Mesîh (Hz. Îsâ) konusunda aşırıya kaçtıkları gibi- Peygamber hususunda aşırıya kaçtıklarına ve böylece Peygamberler'i Rab edindiklerine*** işâret eder.[376] Ayrıca o, ***el-Hıllî**'nin yukarıdaki görüşünün tüm İmâmiyye tarafından benimsenmediğine* değinir ve ***bu halleriyle onların kendi aralarında dahi çelişkili olduklarını*** gözler önüne sermeğe çalışır.[377]

---

[371] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 502.

[372] Konunun başında verdiğim, " **Şî'anın Doğuşu, Gelişmesi Ve Alt Fırkaları** " konusuna müracaat.

[373] **Bkz. el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 175-218.

[374] **Bkz. İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 123.

[375] **Bkz. A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 472.

[376] **Bkz.: A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 473-474; Ayrıca, **bkz.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 187.

[377] **Bkz.: A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 393-394; **Krş.: el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 48-49.

İbn Teymiyye'ye göre, Râfızîler, *Peygamberler hakkında nasıl aşırıya kaçmışlarsa İmam kabul ettikleri şahıslar hakkında da aynı şekilde aşırıya kaçmış ve onları Allah'tan başka İlâh kabul etme noktasına ulaşmışlardır.*[378] Ona göre, *Sünnet'e aykırı olarak ortaya konan mâsûm imam görüşünün aslı, bid'attır, nifaktır, zındıklıktır. Hz. Ali'nin mâsûm olduğu, ve hilâfetinin Naslarla sâbit olduğu bid'atini ilk ileri süren kişi, bu münâfıkların pîri olan Yahûdî Abdullah b. Sebe'dır. Pavlos'un Hıristiyanlık dinini bozduğu gibi o da Müslüman görünerek İslâm dinini bozmak istemiştir. Lakin bu şahıs, Pavlos'un zayıf dinli ve zayıf akıllı Hıristiyanlar'a yaptığını yapamamıştır. Zîrâ bu şahsın, Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'e dil uzâttığını duyan Hz. Ali, onu öldürmek istemiş ama o, kaçıp kurtulmayı başarabilmiştir. Nitekim Hz. Ali, kendisinin İlâh olduğunu iddiâ eden Ğulât'ı yakmıştır. Kendisini Ebûbekr ve Ömer'e tercîh eden mufaddıla hakkında Beni Ebûbekr ve Ömer'den üstün tutan biriyle karşılaşırsam, mutlaka ona müfterî cezâsı uygularım demiştir."* [379]

İbn Teymiyye'ye göre, *münâfık zındıkların peşinden giden bu müfterî sapıklar, bu gibi iftirâ ve bühtanlarıyla İslâm direğinin ayakta durmasını engellemektedirler.*[380] O, *imamların mâsûmiyetini, İmâmiyye ve İsmâiliyye'den başka fırkaların söylemediğini ve bu görüşe sadece mülhid münâfıkların katıldığını söyler.*[381] İbn Teymiyye, *mâsûm imam öğretisine çağıran İsmâilîler'in asıl gâyelerinin mülhid, münâfık, fâsık kimselere çağırma olduğunu, bundan da sonuç olarak kâfir ve zâlim bir sultana çağırma çıktığını* iddiâ eder.[382] Ona göre, *Râfızîler'in On iki imamın mâsûm olduğu şeklindeki iddiâları, sözlerin en bozuğudur.*[383] İbn Teymiyye, *mâsûm imam öğretisinin on üç yönden bozuk olduğunu* detaylı olarak ortaya koyar.[384]

1 / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler'in aşırılık (Ğulüvv) lerinden biri de onların kabirler ve türbelere gösterdikleri aşırı tazîmlerdir.* Ona göre, *Râfızîlerde bulunan meşhed (türbe) lere karşı aşırı tazîm ve saygı onlardan başka kimsede görülmez. Bunun sebebi de onların insanların en câhili, şirke ve bid'ate çok meyyal oluşlarıdır. Zîrâ, Sünnet'in ârifi olan kimseler, tevhîde ve dini yalnız Allah'a has kılmağa daha ehil kimseler olup câhiller ise, şirke*

---

[378] İbn Teymiyye, *Minhâc*, c. 1, s. 474.
[379] A.mlf., *Minhâc*, c. 6, s. 427-428; *Mecmû'*, c. 4, s. 518-519.
[380] A.mlf., *Minhâc*, c. 4, s. 519.
[381] A.mlf., *Minhâc*, c. 3, s. 374.
[382] A.mlf., *Minhâc*, c. 4, s. 380.
[383] A.mlf., *Mecmû'*, c. 35, s. 120.
[384] A.mlf., *Minhâc*, c. 6, s. 385-430.

ve bid'atlere yakın kimselerdir. Bundan ötürü, onların meşhedlere olan aşırı saygılarının yanında, mescidleri harab etmeleri, başka kimsede görülmez. ***Onlar mescidlerde ne cuma namazı ne de cemâatle namaz kılarlar. Kılacak olursalar bile cemâatle kılmaz tek kılarlar. Meşhedlere, mescidlerden çok fazla önem verirler.***[385] ***Mescidleri harabeye çevirrmelerinin sebebi ise, onların ancak mâsûm bir imamın arkasında namaz kılınabilir gibi safsatalar ileri sürerek câmilerde namaz kılmamalarıdır. Bunların temel vasıfları, mescidleri işlevsiz kılarak türbelere tazim etmektir.*** *Türbeleri tazim, onları haccetme, onları Allah'a ortak koşma gibi hususlarda Allah ve Resûlü'nün emretmediği, hatta değil ki emretmediği yasakladığı şeyleri yaparlar.*[386] ***Hatta bunlar meşhedleri ziyâret etmenin, Beytullah'ı ziyâret etmeden daha evlâ olduğu görüşündedirler. Bu yüzden buralara yapılan ziyâretlere hacc-ı ekber derler. Nitekim, eş-Şeyhü'l-Müfîd lakabıyla bilinen ve Râfızîler'in imamlarından biri olan Muhammed b. Nu'mân*** (v. 413/1022)***'ın yazdığı Menâsik-i hacci'l-meşâhid***[387] *veya* ***el-hacc ilâ Ziyâret'l-meşâhid***[388] ***ismini verdiği büyükçe bir kitabını gördüm. Bu kitap da Peygamber'e ve Ehl-i Beyt'e atfedilen öyle rivâyetler var ki, bu ziyâretgâhları ziyâret edip onları haccetmek konusunda söylenen sözler, Allah'ın evini haccetme konusunda söylenmiş değildirler. Oysa bu kitapda nakledilen şeylerin tümü, yalan ve iftirâlardan ibarettir. Burada okuduğum yalan ve iftirâlar, mütalaa ettiğim Yahûdî ve Hıristiyanlar'a ait kitapların bir çoğundaki yalan ve iftirâlar, daha çoktur. Aslında bu gibi bid'atleri çıkaran ve uyduranlar, münâfık ve zındıklardan bir guruptur. Gayeleri, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak, İslâm dinini bozmak, dini Allah'a has kılmanın zıddı olan şirki, dini bir kalıp içerisinde insanlara sunmağa çalışmaktır.***[389]

İbn Teymiyye'ye göre, ***bu münâfık ve zındıkların peşinden giden sapık müfteriler, türbelerle mescidleri eşit tutmakta, namaz, kıraat, zikir ve benzeri şeylerin, câmide icrâ edilmeleri nasıl meşrû ise aynı şeylerin türbelerde yapılmasını da meşrû görmektedirler. Hatta bazen halleriyle ve lisanlarıyla kabir ve türbelerde yapılan ibâdetin, Allah'ın evleri olan mescidlerden daha da fazîletli olduğunu söylerler. Onlar daha da ileri giderek, dua veya tövbe etmek istedikleri zaman, tazim etmek istediği şeyhinin veya bir başkasının meşhedi (ziyâretgâhı) ne gidip ne mescidlerde ne seher vakitlerinde ne de Allah'a secde ederken, kişi-***

---

[385] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 17, s. 497-498.
[386] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 518.
[387] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 17, s. 498; **c.** 27, s. 338.
[388] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 517.
[389] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 517; **c.** 27, s. 167.

nin bulamadığı bir huşû ve tezellül içinde dua ederler. *Yine bunlar, buralarda dinlemiş olduğu beyitlerde elde ettikleri huşû ve huzuru, Kur'an dinlerlerken duymazlar. Tam aksine,* ***Kur'an dinleme onlara çok sıkıcı gelir, ve Kur'an Âyetleri ile dalga geçerler.***[390] *Bunlar, kendilerine göre, kutsal sayılan* ***meşhedlere bazı bağışlar yapar, buralar adına vâkıflar kurarlar.*** *Hem de bunlara yapılan yardımların, Allah için harcananlardan hayırlı olduğuna inanırlar.*[391]

İbn Teymiyye *bu yalancıların,* ***meşhedleri ziyâret, ziyâret ederken kılınacak namazlar, okunacak dualar*** *ve buna benzer hususlarda bol bol* ***Hadîs ürettiklerini,*** *bunlara uyan zındık ve* ***bid'at*** *ehlinin den aynen bunlar gibi meşhedlere önem verip,* ***mescidleri tümüyle unuttuklarını*** söyler.

İbn Teymiyye'ye göre, *işte bunların tümü İslâm'ın zıddı olan şeylerdir.* ***Bu hareketleri yapanlar, Şî'îliklerini hep gizlemişlerdir. Çünkü kabirlere tazim etmek ve onları mescid edinmek, şirkin aslıdır*** *ve İslâm'ı tebdîl etmektir. Zîrâ, bu iddiânın kaynağı mütevâtir hadîslerdir.*[392]

Ona göre, ***meşhedleri tamir edenler, müşriktir veya en azından müşriklere benzemektedirler. Zîrâ, meşhed tamir edenler, Allah'tan değil, orada yatan ölüden korkmaktadırlar. Onlar, hakkında herhangi bir Âyet bulunmayan bir tapınma içindedirler.*** *Bunlar, buralarda, Allah ile beraber, ondan başka kimselerden de hacetlerinin giderilmesini isterler.*[393] ***Halbuki, Allahü Teâlâ Kur'an'da meşhedlerden değil mescidlerin öneminden, oralarda yapılan ibadetlerin büyüklüğünden ve mescidleri tamir etmenin fazîletinden bahseder.***[394] *Hiç meşhedlerden bahsetmez.*[395]

İbn Teymiyye'ye göre, ***bunların haccetmedeki maksatları hacc etmeden ziyade, Medîne'yi ve Resûlüllah'ın kabrini ziyâret etmektir. Yoksa onlar Allah'ın evini ziyâret etme gibi bir maksat taşımazlar. Resûlüllah'ın veya başka birinin mezarını ziyâret etmeyi hedef edinen bu zavallılar, Resûlüllah'a salat-ü selâm getirmeyi önemsemez, Resûlüllah'ın emirlerine uymayı, Sünnet'nin peşinden gitmeyi ve Sünnet'e değer vermeyi tamamen ihmal ederler.***

---

[390] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 519; **c.** 15, s. 49-50.
[391] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 15, s. 49.
[392] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 27, s. 158-159, 167-168, 191.
[393] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 27, s. 168-169.
[394] **Bkz.**: **Bakara** : 114, 187; **A'râf** : 29-31; **Tevbe** : 17, 18; **Cinn** : 18 v.b.
[395] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 27, s. 168-169.

Oysaki, yaptıkları şeyleri, ne Allah ve ne de Resûlü emretmiş, ne Ashâb böyle davranmış, ne de Müctehid İmamlar hoş karşılamışlardır.[396]

İbn Teymiyye'ye göre, ***bunların yaptıkları bu haccı müşrikler de yapmıştır ve böyle kutsal yerlere yapılan seferler, birer hacc cinsinden şeylerdir. Zîrâ, her ümmetin bir haccı vardır ve müşrikler de Lât, Menât, ve Uzzâ isimli putlara hacc ederlerdi, Hatta Ümmeyye b. Salt isimli müşrik, lât isimli puta hacc ettiklerini bizzât itiraf etmişti.*** *Onlar İlâhlarına hacc etmekle beraber, Beytullah'ı da hacc edip tavaf ederler, Arafat'ta vakfe yapıp, bazen Allah'a, bazen de putlara ibâdet ederlerdi. Hatta kendilerine has* ***telbiyeleri*** *dahi vardı. Demek ki,* ***ziyâretlere sefer düzenlenen yerler****, kendilerine has bazı özellikler taşıdıklarından ötürü ya da ziyâretçilerinin bir takım ayinler icrâ etmelerinden dolayı* ***tipik birer hacc özelliği*** *taşımaktadırlar. Çünkü* ***hacc****, bir takım ibâdetler manzumesi (nüsük) dir.* ***Müslümanlar, hacc ibâdetlerinde nasıl Allah'a dua edip ona niyaz eder, boyun büker, kulluğunu ortaya koyarsa, aynen onlar da kutsal kabul ettikleri yerler (meşhedler) de bu şekilde kulluklar sergilerler. Zâten onlar, meşhedlere, şeyhlerinin ve imamlarının kabirlerine yaptıkları bu ziyâretlere kendileri hacc derler.*** *Şöyle ki bu tür meşhedlere gidileceğini haber veren dellâlları,* ***hacc-ı ekber için yapılacak sefere hazır olun*** *der ve tıpkı Müslümanlar'ın yaptıkları hacc ibâdetlerinde olduğu gibi bir bayrak açarlar. Bu nidâ, Bağdat gibi yerlerde alenî yapılır ve* ***bazı mahlûkların kabirlerine yapılan bu ziyâretler hacc-ı ekber olarak kabul edilir****. Onlara göre,* ***Beytullah'ı haccetmek küçük hacc*** ***sayılırdı. Bu durumlarını onların öncekileri de bilir sonradan gelen nesiller de bilir. Hatta imamları bunları eserlerinde zikretmişlerdir.***[397]

İşte **İbn Teymiyye**, yapılan bu gayr-i İslâmî tavırlardan alabildiğine etkilenmiş ve kabir ziyâretleri hususunda çok hassaslaşmıştır. **Kanâatime göre**, onun şiddetli tenkîd edilen yönlerinden biri olan **kabir ziyâreti** hususunda ortaya koymuş olduğu sert görüşler, özellikle **İbn Teymiyye**'nin yaşamış olduğu, **Harran-Bağdat-Mısır** üçgeninde, o devirde, **Râfızîler**'in ortaya koyduğu **bu tiksindirici hareketler** neticesinde doğmuştur. **İbn Teymiyye**'nin bu yönü tenkîd edilirken özellikle etkenin göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Tabiri câiz ise, **sütten ağzı yanan İbn Teymiyye, artık yoğurdu da üfleyerek yemekte ve her kabir ziyâretinde bu aşırılıkların varolabileceğinden korkmaktadır**. Bu durum, sosyal-psikolojik bir etkileşimdir. İnsanların **benliğinin** oluşmasında bu etkileşimin çok muazzam payı vardır.

---

[396] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 519-520.

[397] Bu konu hakkında detaylı bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 27, s. 353-368.

Bundan ötürü eserlerinin büyük kısmında **İbn Teymiyye, bu hassâsiyeti çok sık ortaya koyar. O, tasavvufun kendisine karşı olmadığı halde tasavvuftaki bazı âdetlere, bir kısım şeyh-mürid ilişkilerine ve çeşitli tasavvufi yorumlara, hep bu endîşe ile yaklaşır ve âdetâ kılı kırk yarar. Onun tek korkusu, kişinin şirk'e düşmesidir. Buna çareler ararken de tanıdığı tek ölçü Hz. Peygamber, Sahâbe, Tabi'în, Etbe'ü't-Tâbi'în, Ehl-i Hadîs ve Müctehid İ-mamlardır.** O, bir şeye itiraz ederken hep bu nesli esas alır, ve bunlardan örnekler verir. Karşı çıktığı şeyler, bunlarda bulamadığı şeylerdir. Yâni, **onun itirazları, kuru gürültü ve mesnedsiz iddiâlar değildir.** O, bu hassâsiyetini en fazla **Mecmû'ü Fetâvâ** ve **Minhâcü's-Sünne** isimli eserleridir.

İbn Teymiyye'ye göre, ***fazîlet asrında (asr-ı saadette) kabirler üzerine türbe yapılıp ziyâretgâh haline getirilmediği gibi, Sahâbe, Tâbi'în ve Etbe'ü't-Tâbi'în asrında da ne Hicâz, ne Yemen, ne Şâm, Ne Irak, ne Mısır, ne Horasan ne de Batı Afrika ülkelerinde meydana getirildi. Bütün meşhedlerin meydana gelmesi, ve yayılması, Abbâsî hilâfetinin zayıfladığı, ümmetin parçalandığı, Müslümanlar'ın arasında zındıkların çoğaldığı el-Muktedir'in iktidârı devrinde*** (v. 295-320/908-932) ***üçüncü hicri asrın sonlarına doğru meydana geldi. Çünkü bu devirde Batı Afrika topraklarında "Ubeydullah el-Kaddâh'ın öncülüğünde Karmatîler ortaya çıkmıştı.*** *Daha sonra* ***Karmatîler****, buradan* ***Mısır****'a geçip orada yayıldılar. Kısa bir zaman sonra, içinde pek çok zındığın bulunduğu* ***Büveyhîler*** *devleti* ***Mısır****'da kuruldu. Bu devletin kurulmasında* ***Ubeydullah el-Kaddâh*** (v. 322/933)*'ın çok gayretleri olmuştu ve* ***Büveyhîler*** *içinde büyük nüfûza sahipti.* ***İşte, meşhedlerin ilki Bûveyhiler devletinde kuruldu ve Necef yakınlarında Hz. Ali'ye bir uydurma türbe inşa edildi.*** *Halbuki,* ***Hz. Ali'nin kabrinin Necef'te olduğu düpedüz yalandı. Çünkü daha önce Hz. Ali'nin kabrinin Necef'te olduğunu söyleyen tek bir kişi çıkmamıştı. Zîrâ, Hz. Ali Kûfe'de emirlik sarayında medfûndu.*** *Necef'te, Muğîre b. Şu'be* (v. 50/670)*'nın mezarının olduğu söylenmekteydi.* ***Üç yüz küsur sene kadar, Şî'a'dan Ehl-i Beyt'ten ve diğer Müslümanlar'dan birçok kimse burada yaşadıkları halde hiç kimse Hz. Ali'nin mezârının burada olduğunu söylememişti.***[398]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Hz. Ali'nin türbesi nasıl yalansa Râfızîler'in meşhed diye inandıkları türbelerin çoğu yalan ve düzmecedir. Onlar'ın bu falanın kabri, bu filânın başı dedikleri şeylerin tümü yalandır, cehâlettir. Yine onların "Fatımîler, Hz. Ali soyundan, Hz. Fâtıma'nın evlatlarındandır " şeklindeki sözleri de tümüyle yalandır. İlim Ehli kimseler***

---

[398] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 502; **c.** 27, s. 167, 446-447, 466-467, 493-494; **c.** 17, s. 500-501.

(meselâ: el-Gazzâlî, el-Bâkillânî gibi zâtlar) ın ittifâk ettiği görüşe göre, Fâtımîler, Hz. Fâtıma'nın evlâtlarından değil, tam aksine Mecûsiler'in zürriyetindendirler. Hatta Yahûdîler'den geldikleri de söylenir. Bunlar, Resûlullah'ın Sünneti'ne ve dinine en uzak kimselerdir. Asıl gizlemiş oldukları dinleri Sâbi'î-Mecûsî dinlerinin karışımı bir dindir. Müslümanlar'ın yanında izhar ettikleri şey Râfızîliktir, ama el-Gazzâlî'nin de ifâde ettiği gibi "dışa vurdukları mezhepleri Râfızîlik, içleri katıksız küfürdür." Nitekim bunlar hakkında el-Bâkillânî de Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr isimli bir eser yazmış ve bütün kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmıştır.[399]

İbn Teymiyye, burada **Râfızîler**'e pek fazla kızgın olduğundan dolayı bütün şiddetiyle yüklenmektedir. Fakat **kanâatime göre**, bu tavır yanlıştır. Zîrâ kişinin, hoşlanmadığı kimselere karşı göstermiş olduğu şiddet anında sarf etmiş olduğu sözlerin doğruluğu, tartışma götürür bir husustur. Nitekim insanlar böyle kızgın anlarında, çoğu zaman i'tidâldan saparak duygularının esîri olur ve hamâsi tavırlar sergileyebilirler. Halbuki bu tavır, hem ilmen hem de dînen sakıncalıdır. Çünkü Kur'an'ı Kerîm bizlere: "....**Bir kavme olan düşmanlığınız, sizleri adâlet üzere olmaktan (i'tidâlden) saptırmasın.**" [400] buyurarak bu tavrı yermiştir.

İbn Teymiyye'ye göre, *bu yalan türbelerden biri de Kahire'deki ve Askalân'daki Hz. Hüseyn türbeleridir.* **Ona göre**, *âlimlerin ittifâkıyla meşhedü'l-Hüseyn denilen yerde Hz. Hüseyin'in başı yoktur. Onun başı Kerbelâ'dan Şam'a taşınmamış, Fırat nehrine yakın bir yerde öldürülüp oraya defnolunmuştur. Başı Kûfe'ye götürülmüştür, sahîh olan görüş budur.*[401]

m / İbn Teymiyye, Râfıza'nın bir yönden Hıristiyanlar'a, bir yönden Yahûdîler'e benzediğini söyler

I. **Ona göre**, *Râfıza'nın Hıristiyanlar'a benzeyiş yönleri şirk ğulüvv (aşırılık) bâtılı tasdîkdir.*[402] Zîrâ, o, *Hıristiyanlar'ın Kur'an'da ğulüvv ile vasıflandığını, Râfızîler'in de ğulüvv içinde olduğunu söyler ve buna kendi ve şeyhlerine İlâhlık iddiâ ettiklerini örnek verir. O, bu iddiânın daha çok İsmilîler'de bulunduğuna ve onların imamlarını İlâh tanıdıklarına*

---

[399] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 27, s. 173-176; **c.** 17, s. 500.

[400] **Bkz.**: **Mâide** : 2.

[401] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 505-513; **c.** 27, s. 446, 451-494.

[402] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 210.

dikkatlerimizi çeker.[403] Ona göre, *imamlara ma'sûmiyet atfetmek de, bir nevi Hıristiyanlar'ın Mesîh(Hz. Îsâ)'e İlâhlık iddiâ etmelerine benzemektedir.*[404] İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler, Allah'ın dostlarına ve seçkin kullarına karşı kin besledikleri için kalpleri son derece pistir. Ayrıca bunların kin beslemeleri, onların hevâlarına uyduklarının göstergeleridir. Yâni onlar, ahlaken de Hıristiyanlar'a benzemektedirler.*[405]

II. İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler, bir yönden de, Yahûdîler'e benzemektedir. Çünkü Râfızîler, korkaklık, kibir, hased, ve hakkı yalanlama yönlerinden Yahûdîler'e benzerler.*[406] Ayrıca o, İmam eş-Şa'bî'den naklettiği bir alıntıda, **Yahûdîler ile Râfızîler'i çeşitli alanlarda mukayese eder ve Râfızîler'in Yahûdîlerle benzeyen yönlerini saptar.**[407]

Kanâatime göre, **İbn Teymiyye**'nin buraya kadar, **Râfıza** hakkında söylemiş olduğu *Yahûdî-Hıristiyan-Mecûsî benzetmeleri*, ilmî objektifliğe, ilî metodlara ve ilim adamına yakışmayan son derece çirkin sözlerdir. **İbn Teymiyye** gibi bir ilim adamının ağzından bu tür pervasız ifâdelerin çıkması, hoş karşılanacak bir durum değildir. Zîrâ, yukarıda ifâde ettiğimiz durumların yanında, ayrıca bu gibi sözler sarf etmek, isbâtı kolay olmayan bir isnâtlardır. İsbâtı kolay olmayan isnâtlar ise, iftirâ ve bühtandan öteye geçemez. Bu yüzden **ilim adamına yakışan tavır, gâyet i'tidâl üzere olmak, ilmî vakar ve ağırlığı elden bırakmamak, ve dâima ihtiyatlı hareket etmek**tir.

n / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler'in en bârız özelliklerinden biri de Sahâbelere düşmanlıkta çok ileri noktada olmalarıdır. Çünkü onlar, ümmetin en iyilerini en kötü göstermişlerdir. Şöyle ki Şî'îler, ümmetin hayırlılarını, insanların en şerli ve en kötüleri olarak göstermişler ve onlara çok büyük suçlar isnâd etmişlerdir. Hatta bununla da yetinmeyerek büyük iftirâlarda bulunmuşlar, onların iyiliklerini kötü göstermeğe gayret göstermişlerdir.*

Buna karşılık, o Râfızîler, kendini Müslüman gibi gösteren nice hevâ ehli kimseleri, bid'at, dalâlet ve en şerli olmalarına, cehâlete, zulme, küfre, fıska ve isyâna daha yakın, imanî gerçeklerden fersah fersah uzak bulunmalarına rağmen, insanların en seçkini, en

---

[403] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 334; **c.** 1, s. 481-482.

[404] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 109, 408-409.

[405] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 22.

[406] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 210.

[407] **Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz., İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 21-38; **c.** 3, s. 505-506; **c.** 5, s. 173-176; **Doğrul**, *A.g.e.*, **c.** 10, s. 402-403; Ayrıca, **Krş.: Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 31-34 ve ordaki dipnotlar; **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 4, s. 180; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 204-205, 224.

üstünü olarak göstermişler, bu şekilde bütün ümmeti küfürle suçlayarak dalâletle vasf etmişlerdir. Kendi inançlarına göre, hak üzere olan küçük bir gurupdan başka, ümmetin hepsini İslâm dışına çıkarmışlardır.

Bunların bu durumları, aynen; büyük bir koyun sürüsü içine giren bir adama: "bu sürüden en iyi koyunu seç de, onu kurban edelim.", denildiğinde, o kişinin sürüden topal zayıf, alız, hastalıklı, hiç eti yağı kalmamış bir koyunu seçerek: "Bu, en iyi koyundur, bunun kurban edilmesi câizdir, geri kalan ne kadar koyun varsa, onlar koyun değil, birer domuzdur; hepsinin öldürülmeleri gerekir, kurban edilmeleri câiz değildir." demesine benzer.[408]

İbn Teymiyye'ye göre, ***tüm insanların Sahâbe'ye en saygısız olanı Ehl-i Beyt'i en fazla inciteni ve onlara en fazla düşmanlık yapanı, hiç şüphesiz ki Râfızîlerdir.***[409] *Onlar, Sahâbe'nin yaşayış tarzını bilmek ve Onlar'a güzelce uymadan çok uzaktırlar.*[410] Böyle olunca da, ***Râfızîler, Sahâbeler arasındaki olaylara ilim ve adâletle yaklaşma yerine, tümüyle cehalet ve zülüm örnekleri sergileyerek yaklaşmışlar ve mu'tedil davranıştan uzaklaşmışlardır. Neticede ya dostlukta aşırılığa kaçıp Hz. Ali'yi İlâhlaştırma noktasına varmışlar ya da düşmanlıkta aşırılığa kaçıp Sahâbeler hakkında olmadık yalan ve iftirâları uydurmuşlardır.***[411] *Diğer bir ifâdeyle onlar, daha üstün olanlara düşman olurken, daha aşağıda olanları göklere çıkarmışlardır.*[412] ***Dolayısıyla insanların en câhili olan bu kimselerin yerdikleri kimseler, övdükleri kimselerden çok olmuştur.***[413]

İbn Teymiyye, Teşeyyü'(Şî'îleşme) bid'atini ortaya koyan kimsenin maksadının Allah yolunda engeller çıkarmak ve Peygamber'in getirdikleri şeyleri iptal etmek olduğunu *söyler ve Sahâbe'yi kötüleyerek maksadlarına ulaştıklarına vurgu yapar.*[414] **Ona göre**, ***müminlerin en hayırlıları ve Peygamber'den sonra Allah'ın velîlerinin baş tâcı olan kimselere kalplerde kin beslenmesi, kalplerin en tehlikeli hastalığı ve en kötü özelliğidir.*** [415] ***Hatta Sahâbe'ye buğz etmek, özellikle Hz. Ebûbekr'e düşman olmak, nifak alâmetlerinin en büyüyüdür. Zîrâ, Hz.***

---

[408] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 160-161.
[409] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 7, s. 408.
[410] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 457.
[411] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 5, s. 133.
[412] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 6, s. 186.
[413] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 6, s. 151.
[414] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 1, s. 18.
[415] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 17-19.

Ebûbekr'in, Resûllah nezdinde çok üstün bir yeri vardır.[416] İbn Teymiyye'ye, göre, ***Halîfelerin birinin hilâfetinde suçlama yapıp meşrû halîfe olmadıklarını söyleyen kimse, evindeki eşekten daha şaşkın bir vaziyette sapıklığa düşmüş olur.***[417]

İbn Teymiyye, ***Halifeleri kötülemenin, aslında hem Peygamber'i, hem de Peygamberliği kötüleme demek olduğunu*** iddiâ eder. O, bu iddiâsını şu şekilde isbât etmeğe çalışır: ***Hz. Peygamber'in Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a özel ilgisinin olduğu ve her üçünün de Resûlüllah ile aile bağlılıkları olduğu, inkârı mümkün olmayan herkesin bildiği şeydir.*** *İkisinin kızını nikahı altına geçirmiş, birine de iki kızını vermişti.* ***Hiç bir yerde, hiçbir şekilde, Peygamber'in onları kötülediği ve onlara lanet ettiği görülmemiş ve duyulmamıştır. Aksine onları sevdiği ve övdüğü herkesin malûmudur.***

O halde İki Durum Karşımıza Çıkmaktadır:

I. Ya bu üç şahsın hem Resûlüllah'ın sağlığında hem de vefatından sonra iç bakımdan ve dış görünüş itibariyle, sağlam, dürüst, temiz duygulu, doğru inançlı, düzgün karakterli olduğuna inanılacak

II. veya bunun tersine inanılacaktır. Eğer tersine inanılacak olursa o zaman da yine iki ihtimal karşımıza çıkacaktır:

1-Bu üç şahıs sapmışlar ve sapmalarına rağmen adı geçen üç kişi, Peygamber'e sağlığında yakınlık elde etmişlerdir. Bu durumda da yine şu iki şey ortaya çıkacaktır.

****Ya, Peygamberimiz onların gerçek durumlarını bilmiyordu.***

****Veya biliyordu da onlara yağcılık yapıyordu. İşte bu iki durumda da, Peygamber'in şanına yakışmayan büyük iftirâ ve lekedir.***

2-Veya, bu kişiler Resûlüllah'tan sonra sapmışlardır. Bu durumda da yine, Resûlüllah'ın kendinden sonra bu kişiler hakkında vermiş olduğu haberlerde yanıldığı ortaya çıkar ki, bu da Resûlüllah'ın büyük kişiliğine iftirâdır.

Bu konuda, İmam Mâlik'in şu sözü ***Râfızîler*** *hakkında ne güzeldir:* ***"Aslında Râfızîler'in bu yaptıkları, Hz. Peygamber kötü adamdı da o yüzden kötü arkadaşları kötü dostları vardı. Eğer iyi adam olsaydı, iyi arkadaşları olurdu şeklinde insanları yanlış bir kanâate vardırma,***

---

[416] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 300.

[417] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 153.

böylece Resûlüllah'ın mübârek kişiliğini kötüleme gayretindan başka şekilde yorumlanamaz." [418]

Demek ki, **İbn Teymiyye**, bu satırlarda bizlere **Râfızîler'in asıl maksadının Peygamber'e ve Peygamberliğe iftirâ** olduğunu açıkça anlatmakta ve arka-planında olup bitenin ne olduğunu gözler önüne sermektedir.

O başka bir yerde, ***Sahâbe'yi (Sâbikûn-i Evvelûn'i) tenkîd etmenin behemehal Risâletin Naklini tenkîd Risâletin getirdiklerini anlayanları tenkîd ve Risâlete taraf olanları tenkîdden*** *başka bir anlam taşımadığını,* ***bunu ise Râfızîlerle beraber Karmatîler'in, zındık filozofların ve Nusayrîler'in yaptığını*** söyler.[419] Çünkü **ona göre**, ***Râfızîler, Sahâbe'nin cumhurunun yalan söyleyebileceğine inanır.*** [420] ve ***üç büyük halîfenin dinden döndüğünü söylerler.***[421] ***Hatta onların Tâbi'în'den tekfîr ettikleri dahi vardır.***[422] ***Bu iftirâcıların anlattıklarından öyle anlaşılmaktadır ki, sanki Sahâbiler, ne hakkı biliyorlardı, ne de hakkın peşinden gidiyorlardı. Hatta onların çoğu, bilerek hakka karşı geliyorlar, zâlimlere uyuyorlardı. Çünkü onlar, düşünebilme ve kavrayabilme yeteneğine sahip değillerdi. Bilemeyen düşünemeyen insanın ise nefsî istekleriyle veya dünya hırsıyla hareket etmesi gerekli bir şeydi. Râfızîler'in üç halîfe hakkında anlattıkları şeylerden bunlar anlaşılıyordu. Şu halde, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin tamamı dalâlete düşmüş, hak yoldan çıkmış, hiç kimse hak ve hidâyet üzere kalmamıştı.*** *Bu durumda ise Yahûdî ve Hıristiyanlar, Müslümanlar'dan üstündü.*[423]

İbn Teymiyye, bu iddiâsını **İbn Mutahhar el-Hıllî'nin, Sahâbe'nin tümünü edepsiz ve pervasız bir şekilde dörde ayırıp hakaret etmesinden** harekctle ortaya atmaktadır. Zîrâ, **el-Hıllî** denilen bu adama göre, ***Resûlüllah'ın ölümüyle, beraber belâlar çoğalıp insanlar ihtilâfa düşünce ve keyfî arzular sayısınca görüşler artınca insanlar dört ana gruba ayrıldılar: I. Kimisi haksız yere emirliğe talip oldu. Çoğu kimseler de dünyalık arzusuyla bu kişiye biat etti. Meselâ, Ömer b. Sa'd*** (v. 66/685) ***böyledir. II. Kimisi, dünya isteklisi olduğundan dolayı, hilâfet hakkının kime ait olduğunu iyice düşünüp taşınmadın sırf menfaat beklentisi içinde kalarak hilâfeti eline geçiren kimseye boyun eğip ona biat etti. Böylece hakkın, haksı-***

---

[418] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 7, s. 458-459.
[419] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 102-104.
[420] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 249, 250.
[421] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 475; **c.** 8, s. 249.
[422] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 457.
[423] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 14-15.

zın eline geçmesine neden oldu. III. Kimisi ise, anlayış kıtlığı ve geri zekâlılığı yüzünden çoğunluğa bakarak kalabalığa uyarak biat etti. IV. Bazıları da haklı yere hilâfeti istedi ama, ona çok az bir kesim destek verdi..." [424]

İbn Teymiyye'nin böyle bir tutum sergilemiş kişiye karşı vermiş olduğu cevap, oldukça sert ve uzundur. Onlar'ın tümünü burada zikretmemizin imkânı yoktur. Yalnız şu kadarını söylemek gerekir ki **İbn Teymiyye**, bu adamın iddiâlarını teker teker ele alarak çürütür ve ***bu adamın yalancı, müfteri, câhil ve olayları çarpıtmada çok mâhir bir düzenbaz olduğu***nu ortaya koyar.[425]

Bunun yanında **İbn Teymiyye**, ***değil Sahâbe, sıradan insanlar arasında meydana gelen ihtilâfları bile çekip uzâtmadan nehyolunduğumuzu, eğer iki Müslüman arasında geçen anlaşmazlık geçmişte olup bitmiş de artık hiç bir surette insanları ilgilendirmiyorsa ve insanlar artık bu olayı unutmuşlarsa, o zaman ilimsiz ve adâletsiz olarak bu olayı tekrarlamanın ve ısıtarak gündeme getirmenin, haksız yere o iki şahsa eziyet edilmeden başka bir manaya gelmediğini, o iki şahsın hatalı ve günâhları oldukları bilinse dahi, söylenilen söz, umûma fayda sağlamıyorsa bu sözlerin gıybetten başka bir şey olmadığını*** dikkatlerimize sunar.[426]

İbn Teymiyye'nin bu güzel ifâdelerinden sonra hemen aklımıza, ***acaba kendi de bütün hayatı boyunca veya en azından yazdığı eserlerinde bu nasîhatlerine uymuş mudur?*** sorusnu getirmektedir. Bu soruya *evet* demek maalesef oldukça zordur.

Ona göre, *ister* ***Sahâbeler*** *arasında olsun isterse ümmetin diğer fertleri arasında olsun,* ***meydana gelen olaylar hakkında bütüncül yaklaşımda bulunulmalı, küllî olayların iyi değerlendirilmesi için cüzi olaylar iyi tahlîl edilmelidir***. O, bu yaklaşımı şöyle îzâh eder: *İnsanla beraber, mutlaka parçaların incelenmesine götüren genel ve* ***bütüncül bir yaklaşımın bulunması, sonra da cüzlerin nasıl meydana geldiğini araştıran bir diğer metodun varolması gerekir. Ki ancak bu sâyede kişinin söylediği şeyler ilmi ve dengeli olmuş olur.***[427]

Kısaca o, ***olaylara yaklaşımın parçacı değil de bütüncül olmasını, meydana gelen olayların genel ve objektif ele alınmasını, fertlere değil genele bakılmasını*** savunur. Bu bağlamda o, ***Sahâbeden nakledilen şeyleri iki genel kategori***ye tâbî tutar: *I. Yalan nakiller, II.*

---

[424] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 8-10.
[425] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 11-97.
[426] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 5, s. 146-147.

Doğru nakiller. Sahâbeden nakledilen doğru nakilleri değerlendirirken de şu metodu ortaya koyar: ***Sahâbeler'in yaptığı bir takım şeylerde mazeretleri vardır. Bu mazeretler Sahâbe'nin yaptığı bazı hataları günâh olmadan çıkarır ictihâd yanılgısı alanına dahil eder. Dolayısıyla Ashâb, her ne kadar nadiren de günâh işleseler bile, yaptıkları diğer fazîletler, o günâhları mağfiret eder.***[428] *Zîrâ, Ashâb'ı medh edici Âyetler ve Hadîsler çoktur.*[429] *Bundan dolayı onlar, müminlerin, en hayırlılarıdır.*[430] ***Onlar'ın en hayırlısının kim olduğunu bilmek dinin aslî hükümlerindendir, hatta câhilliğin kol gezdiği devirlerde vâciptir.***[431] *Müslüman Müctehid İmamlar'ın ittifâk ettikleri şekil üzere* ***Dört Halîfe'nin fazîlet sırası Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali*** *dir. Onlar'ın bu görüşte olduklarına dair bir hayli delil mevcuttur.*[432] *Hatta* ***bu sıralamanın böyle olduğunda, Sahâbe dahi görüş birliği içindedirler.***[433] *Onlardan sonra fazîletçe en üstün olanlar,* ***Cennetle Müjdelenen On Sahâbe*** *olup* ***bunların cennetlik oluşlarına hem Resûlüllah hem de Müslümanlar şahit olmuşlardır.***[434] *Onlar'ın* ***Resûlüllah*** *ile yaptıkları arkadaşlık ve sohbetlerine göre, dereceleri vardır ve* ***sohbet eden, etmeyenden mutlak manada üstündür.***[435] ***Sohbet edenlerin arasında ise Sâbıkûn-i Evvelûn*** *dediğimiz Hudeybiyye antlaşmasından önce Müslüman olanların, olmayanlara* ***büyük üstünlükleri vardır.***[436] ***Bunlar, fazîletçe hiç bir surette "Cennetle Müjdelenen On Sahâbe'nin önüne geçemezler. Ehl-i Suffa'nın veya diğer Sahâbeler'in, bu on Sahâbe'den birinden fazîletli olduğunu söylemek apaçık bir sapıklıktır.***[437] *Diğer yandan Peygamber'in Sahâbe ve ondan sonra gelenler hakkındaki emirlerinden dolayı Müslümanlar'ın kalpleri, bu zâtlar hakkında son derece emin olup, korku ve endişeden uzaktırlar.* ***Müslümanlar, onlar hakkında su-i zan beslemezler.***[438]

İbn Teymiyye, ***hal böyle iken Râfızîler'in, Halîfeler'e ve Sahâbe'ye sövdüklerini söyler. Ona göre, Sahâbe'ye sövmek çok büyük günâhtır, ama affedilmeyen bir günâh değildir.***

---

[427] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 83.
[428] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 81-83; *Mecmû'*, **c.** 3, s. 155-156.
[429] Bu Âyet ve Hadîsler için **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 17-38 ve buralardaki dipnotlar.
[430] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 35, s. 59.
[431] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 20, s. 396; **c.** 4, s. 414.
[432] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 421-426, 479.
[433] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 152-153.
[434] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 153.
[435] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 464-465, 527.
[436] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 152; **c.** 11, s. 221-223.
[437] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 11, s. 56.
[438] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 152, 375, 405.

Eğer sövmeden vazgeçer, tövbe-istiğfâr ederse günâhları affolunur. Yok eğer devam ederse, İslâm ulemâsına göre, cezâlandırılır. Çünkü Ashâb'a sövmek, Resûlüllah tarafından açıkça mehyedilmiştir.[439] ***Sahâbe'ye sövmeyi câiz gören birisi, bid'atçi bir sapıktır. Peygamber'e dil uzâtıp sihirbaz diyen kimseye benzer.*** *Yok eğer haram olduğuna inanarak yaparsa, o zaman bu kimse diğer Müslümanlar'a iftirâ eden gibi zâlim olur.*[440]

o / **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Râfızîler çok tuhaf ve sapıkça çelişki içindedirler.*** Onun ortaya koyduğu çelişkileri madde başlıklarıyla şöyle îzâh edelim:

I. *Masûm imam görüşü onların en önemli itikâdî meselesi iken, mâsûm Resûl görüşü içinde ihtilâflıdırlar.*[441] ***Yâni mâsûm imama iman eder, mâsûm Resûle iman etmezler.***[442]

II. *Bir yandan* ***Hz. Osman*** *hakkında* ***tüm devlet işlerini akrabalarına teslim etti, devlet kademelerine yerleştirdi*** *diyerek suçlamalarına rağmen, diğer taraftan da* ***hilâfete layık olan kimsenin, Hz. Peygamber'in en yakını olması gerektiği*** *davasını güdüp,* ***akrabalığın ehemmiyeti*** *üzerinde dururlar.*[443]

III. ***Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine son derece saygı gösterir, fakat onun hayat ortağı olan Hz. Aişe'ye en ağır hakaretlerde bulunurlar. Meselâ, Bakara: 67 de: Allahü Teâlâ'nın İsrâiloğulları'na emretmiş olduğu*** **"Allah sizlere bir sığır kesmenizi emretti."** ***Âyeti'ndeki bakara/sığır kelimesini onlar Hz. Aişe ile tefsîr ederek Ehl-i Beyt'e karşı sergiledikleri en çirkin saygısızlığı ortaya koyarlar.*** *Halbuki,* ***Peygamber Hanımları'nın, bu ümmetin annesi olduğu Âyetle sâbittir.***[444] ***Bütün bunlar soylara saygı göstermenin en büyük çelişkileridir.***[445]

IV. ***Hz. Ebûbekr'in oğlu*** **Muhammed** (v. 81/700)'i ***överken, Babası Hz. Ebûbekr'e düşmanlık gösterirler. Eğer sizin için neseb önemli ise o zaman Hz. Ebûbekr'den dolayı oğlu Muhammed'in de kötü olması gerekmez miydi ? Ayrıca Râfıza, hem Hz. Aişe'ye buğz eder , hem de onun kardeşi olan Muhammed'e müminlerin dayısı derler. Muhammed, müminlerin dayısı ise, Hz. Aişe müminlerin neyidir ? Hz. Ebûbekr müminlerin neyidir? Madem müminlerin dayısı olmak önemli bir şerefse Hz. Mu'âviye'nin kız kardeşi de***

---

[439] **el-Buhârî**, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî*, Bab : 5; **Müslim**, *Fezâilü's-Sahâbe*, Had no : 221, 222.

[440] Sövme konusunda geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 409; **c.** 4, s. 527-528, 540-543; *Minhâc*, **c.** 5, s. 234; **c.** 7, s. 23; **c.** 8, s. 239, 431, 433.

[441] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 393-394; Ayrıca, **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 48-49.

[442] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 427.

[443] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 185.

[444] **Ahzâb** : 6.

[445] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 404-405; **c.** 4, s. 349-351, 375-376.

Resûlüllah'ın zevcesi olduğundan o da müminlerin dayısı değil miydi? Yine aynı düşünceyle Abdullah b. Ömer de müminlerin dayısı değil miydi? [446]

V. *Bir yandan güç kuvvet ve cesarette* ***Hz. Ali'yi*** *herkesten daha üstün ve ileri gösterip,* ***Peygamber'in dinini bile onun koruduğunu*** *söylerlerken, öbür yandan* ***İslâm'ın güçlenmesinden sonra hilâfeti elde etme konusunda aynı şahsa öyle bir acizlik, güçsüzlük ve takiyye yakıştırıyorlar*** *ki bu sözlere bakılırsa,* ***Hz. Ali'den*** *daha fazla korkak, ondan daha fazla güçsüz perişan ve âciz kimse yoktur.*[447]

İşte **İbn Teymiyye, Minhâc** isimli eserde, **İbn Mutahhar el-Hıllî**'nin ifâdelerine dayanarak **bu çelişkileri** ortaya koymaktadır. Biz burada bunların önemlilerini zikrettik. Fakat iş bu kadarıyla sona ermiyor. **el-Hıllî**'nin ortaya koyduğu buna benzer daha pek çok bariz çelişkileri bulunmaktadır.[448]

ö / İbn Teymiyye, Râfızîler'in Sahâbe'ye olan düşmanlıklarından ötürü içine düştükleri çelişkileri, eserlerinin çeşitli yerlerinde böyle sıralar. O, **Râfızîler'in çelişkilerinin yanında bir de onların en bariz ahmaklarına** değinir ve bazı örnekler verir. Ona göre, en bariz aptallıkları şunlardır:

I. ***Yezîd'in kazdığı nehirden su içmezler.*** *Halbuki, Resûlüllah, kâfirlerin kazdığı kuyulardan bile su içer, ekseriya onların dokudukları elbiseleri giyerdi.*

II. *On sayısından asla hoşlanmaz, onlu işler yapmazlar. Hatta, evlerini kurarken bile, on direk üzerine olmamasına dikkat ederler. Çünkü* ***on sayısı, cennetle müjdelenen Sahâbeler'in sayısını göstermektedir. Halbuki, onlar bu Sahâbeler'i hiç sevmezlerdi.***

III. ***Bir yandan Cennetle Müjdelenen On Sahâbe'nin dokuzundan hoşlanmazlarken diğer yandan dokuz sayısını severler.*** *Bu onların ahmaklıklarının yanında başka bir çelişkiye düştüklerini gösterir.*

IV. ***Ebûbekr, Ömer, Osman isimli olanlardan kaçarlar.***

V. ***Beklenen Mehdîyi*** *herkes başka başka yerlerde bekler. Hatta bundan daha gülüncü,* ***namaz vakitleri girdiği zaman ayağı kalkar dururlar, namaz kılmazlar. Korkarlar ki, mehdî ortaya çıkarsa onlar, namazla meşgul olduklarından Mehdînin çıkışından habersiz olur, hizmetini yapamazlar.***

---

[446] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 366, 374-378.

[447] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 207; **c.** 8, s. 143-144.

[448] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 53, 228, 285, 337, 344; **c.** 5, s. 515; **c.** 6, s. 290; **c.** 8, s. 143, 288, 355, 449. vb.

VI. *Düşman oldukları kimseleri hayvanlara veya canlılara benzetir, onlara çeşitli cezâlar verirler. Meselâ, Hz. Aişe'ye, Humeyra dendiği için, onu kırmızı koyun olarak kabul eder, kırmızı koyunların tüylerini yakarak ona azap eder, bu azabın Hz. Aişe'ye yapılmış olduğuna inanırlar. Aynı şekilde bir tulumun içini yağla doldurup onun karnını yırtar, içinden çıkan yağları içerek; işte bu, Ömer'e vurmak ve onun kanını içmektir derler. Ayrıca, iki değirmen eşeğinin birine Ebûbekr diğerine Ömer ismini verir sonra bunlara işkence yaparlar ve bu işi Ömer ve Ebûbekr'i cezâlandırmak için yaparlar.*[449] *Hatta bazen ayaklarının altlarına Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'in isimlerini yazar, Ebûbekr ve Ömer'i dövüyorum, onları yok edinceye kadar döveceğim diyerek ayaklarının altını sopalarlar. Bazıları köpeklerinin ismini Ebûbekr ve Ömer koyarken bir kısmı da köpeklerine başkalarının Bekîr ismini vermesinden dolayı "Son köpeğime cehennem ehli birinin ismini veririsin " diyerek onunla kavga ederler. Bazıları da Hz. Ömer'i şehit eden Muğîre b. Şu'be'nin Mecûsî kâfir kölesi ebû lü'lüeye aşırı hürmet gösterir ve kanın yerde kalmayacaktır, ey Ebû lü'lüe derler.*

VII. *Onlar uydurma meşhed (türbe) ler îcâd eder herhangi bir kabri Ehl-i Beyt'ten birinin kabri olarak ilân ederler. Bazen meşhed diye iddiâ ettikleri yerler, kâfirlerin kabri dahi olmuştur.*

VIII. *Senelerce önce ölen kimseler için matem tutar, bağırıp çağırarak ağlarlar.*

IX. *Onlar ılgın cinsi bir ağacın odununu yakmazlar. Çünkü onlara ulaşan bilgilere göre, Hz. Hüseyn şehit edilirken kanı o ağacın üstüne akmıştır.*

İbn Teymiyye, Râfızîler'in bu gülünç ve aptalca hareketlerini aktarıp ***bunların tümüyle İslâm dışı şeyler olduğunu, hatta değil İslâm dışı büsbütün akıldışı şeyler olduğunu*** deliller ortaya koyarak iptal ettikten sonra, [450] netice de o, şu ifâdelerle konuyu bağlamaya çalışır: "***Onlar'ın aptallıkları, isnâd (rivâyet zinciri) ile anlatmağa ihtiyaç duyulmayacak derecede halk arasında yaygındır.*** *Çünkü ta eski zamanlardan (Tabi'în asrından) beri* ***halk, onları bu şekilde vasf eder ve böyle tanır.*** *Nitekim bu, (aslen İmâmiyye ekolüne mensub iken, sonradan dönen)* ***İmam eş-Şâ'bi****'nin ifâdelerinde çok net ortaya konmuştur. O zât bunlar hakkında:* "***Eğer bunlar kuş olarak yaratılsaydılar, akbaba türü yırtıcı kuş olurlardı. Eğer dört ayaklı yaratılsaydılar, yaban eşeği olurlardı.***" *demiştir.*" [451]

---

[449] Benzer bilgiler için bkz **Donaldson**, Dwight. M., *the Shi'ite Religion*, Luzac, 1933, s. 4. O burada, **"Şî'a, Ğadir-i Hum bayramında deriden üç heykel yapıp içini yağla doldur. Sonra onları bıçakla yararlayıp yağlarını akıtır. Ve bununla üç gaspçı halifenin kanının dökülmesini canlandırmağa çalışırlar."** der.

[450] **Aİbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 1, s. 38-57.

[451] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 1, s. 55-56.

p / **İbn Teymiyye**'nin ortaya koymuş olduğu **bu gülünç ve aptalca hareketler**, onların **sadece düşmanlık hususunda** göstermiş olduğu aşırılıklarda **değil**, aynı zamanda **dostluklarındaki** aşırılıklarda **da** net bir şekilde **müşâhede edilebilir**.

İbn Teymiyye, bu tür bir ahmaklığın, **İbn Mutahhar el-Hıllî**'nin, **Hz. Ali**'yi ilim öven şu sözlerinde yattığına işâret ederek önce onun sözlerini nakleder, sonra da buna cevap vermeye çalışır. *İbn Mutahhar'a göre, Hz. Ali:* ***"Eğer ben, (kavmimin) efendilik koltuğuna oturmaya layık görülseydim, oraya oturur oturmaz, Allahû Teâlâ, Tevrat ile İncilin (her sahifesini) konuşturup onların; Ey Ali! doğru hükmedip Allahû Teâlâ'nın bizdeki indirdikleriyle fetva verdin. Halbuki, onlar da kitabı okuyorlardı deyinceye kadar Tevrat ehline Tevrat ile, İncil ehline İncil ile fetva vereceğim."*** *demişti.*

İbn Teymiyye'ye göre, ***bu söz tümüyle yalandır ve Hz. Ali'ye bunu nisbet etmek câiz değildir. Çünkü Hz. Ali, Tevrat ve İncil ile hüküm vermeden daha çok, Allah'ı ve onun gönderdiği son dini biliyordu. Ayrıca Müslümanlar, Allah'ın Kur'an'da indirdikleri şeylerin dışındaki şeylerle hüküm vermenin câiz olmadığı, Yahûdîler ve Hıristiyanlar arasında hüküm verilse bile, Kur'an'ın hükümlerinden başka hükümlerle hükmetmenin yasak olduğu hususunda görüş birliği içindeydiler.*** *Öyleyse bu ittifâk yukarıdaki sözü Hz. Ali'ye nisbet eden kimsenin ya dinî alanda çok koyu bir câhil olup kişinin ne ile övüleceğini bilmeyen birisi olduğunu ya da, bu gibi kelimelerle* ***Hz. Ali'yi kötülemek maksadı güden zındık ve mülhid biri olduğu****nu açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır.*[452]

İbn Teymiyye, ***bu adamın yaptığı şeyin düpedüz methederken zemmetme olduğunu,*** *kendi kanâatine ve değer yargılarına göre, güya iyi olan bir şey ile* ***Hz. Ali****'yi methetmeye çalıştığını,* ***aslında Hz. Ali'yi müthiş bir şekilde ayaklar altına aldığının farkında olmadığını*** isbât etmektedir. **İbn Teymiyye** bir başka yerde, "***Yalanın, Râfızîler'in ta kanına kadar nüfûz ettiğine*** " işâret etmek için, "***onlar, Hz. Ali'nin hakîkaten var olan ve sahîh isnadlara dayanan fazîletlerine kanâat getirmeyip bir sürü yalan ve uydurmalar ile ekleme ve çıkarmalarda bulundular*** " [453] diyerek, ***onların ille de her şeye bir yalan ve sahtelik soktuklarını*** iddiâ etmektedir. **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Râfızîler, ille de Hz. Ali'yi diğer Sahâbeler'den üstün göstermek için bir takım zorlama yalanlar, düzmeler ve iftirâların yanında, bir de tutup hiç de fazîletten sayılamayacak şeyleri çok üstün meziyetlermiş gibi göstererek bunları Hz. Ali'ye nisbet etme-***

---

[452] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 506-509.

[453] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 442.

ye kalkıştılar.[454] ***Bu özellikler aslında herkes de bulunan sıradan şeyler idi. Ama onlara göre, bunlar sadece Hz. Ali'de var idi, başka kimsede yoktu.*** *Bundan dolayı da hilâfet sadece bu şekilde eşsiz meziyetlere sahip olan* ***Hz. Ali'nin hakkıydı.***

İbn Teymiyye, Minhâc isimli eserinin değişik yerlerinde, **el-Hıllî**'nin iddiâlarına cevap verirken, onun **Hz. Ali'ye çok yüksek meziyetler olarak nisbet ettiği şeyleri** tek tek ele alır, ***bunların sadece Hz. Ali'de bulunmadığını, aynı husûsiyetlerin Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'da da bulunduğunu, hatta bu üç halîfede Hz. Ali'den daha fazla üstünlükler bulunduğunu*** geniş îzâhlar yaparak tekrar tekrar yineler ve bu yinelemelerinden hiç bıkıp usanmaz.

İbn Teymiyye'nin tespitlerine göre, **Râfıza'nın Hz. Ali'ye nisbet ettiği bu eşsiz üstünlükler şunlardır**:

I. ***Hz. Ali'nin Hz. Peygamberle Olan Akrabalık Bağı***: **İbn Teymiyye'ye göre**, ***bu akrabalık bağı, sadece Hz. Ali'ye has bir durum değildi. Çünkü, Resûlüllah'ın diğer üç Sahâbe ile de akrabalık bağları vardı ve Hz. Ali'ye bir kızını vermişken Hz. Osman'a iki kızını vermişti.***[455] *Hem sonra* ***Hz. Ebûbekr'in Resûlüllah'a öyle bir yakınlık bağı vardı ki o bağ ne Hz. Osman'ın ne de Hz. Ali'nin akrabalık bağına benziyordu.***[456] *Zîrâ, Resûlüllah'ın onunla Âyete geçen özel bir arkadaşlığı vardı.*[457] *Ama akrabalık bağında böyle Âyetlere geçen bir üstünlük ve bir fazîlet yoktu.*[458] *Çünkü üstünlük takvâdaydı.*[459] *Müccerred nesebin kişiyi Cennetler'e götürmede bir rolü yoktu.*[460]

II. ***Hz. Ali'nin, Resûlüllah'tan Sonra İnsanların En Âlimi Olması***: **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Resûlüllah'tan sonra insanların en âlimi, Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer idi. Buna ait en iyi örneğin, Resûlüllah'ın vefatı esnasında onu imam tayin etmesinin yanı sıra*** [461] ***onda bulunan çok ileri bir anlama kabiliyetinin ve ince zekâsının bulunmasıydı.***[462] ***Zirâ başkalarının aciz kaldığı fıkhî meselelerin üstesinden o gelir, herkesi hayretlere düşürecek***

---

[454] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 173, 229, 239, 265, 331, 334, 367, 392, 490-491, 495, 498, 499, 529; **c.** 8, s. 5, 10, 57, 62, 69, 74, 76, 135, 139, 154, 158, 161; **c.** 5, s. 6, 7, 14, 20, 25, 30, 507, v.d..

[455] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 234.

[456] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 246.

[457] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 35, s. 61-62.

[458] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 244, v.d.

[459] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 606, 608.

[460] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 600, v.d.

[461] **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 4, s. 136-139; **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 517; *Mecmû'*, **c.** 4, s. 404.

[462] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 217.

îzâhlar yapardı.[463] ***Hatta Hz. Ömer'in Naslar'a olan muvâfakatı dahi Hz. Ali'den çoktu.***[464] ***Diğer yandan Resûlüllah tarafından Hz. Ali'ye özel bilgi verildiğine dair söylenen tüm sözler de büsbütün yalandı.***[465] ***Hz. Ali'nin <u>Beni kaybetmeden önce bana sorunuz</u> demesi de, onun câhil Kûfe ehline dinlerini öğrenmeleri için söylediği sözdü. Yoksa bu sözü ne Mu'az*** (v. 18/639), ***ne Übey b. Kâ'b*** (v. 30/650), ***ne İbn Mesu'd*** (v. 32/652), ***ne de Ebü'd-Derda'*** (v. 32/652) ***ve Selmân*** (v. 36/656) ***gibi büyük sâhâbelere söylemişti. Hele Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi en seçkin iki Sahâbe'ye söylediği hiç söylenemezdi***[466] *Hatta* ***Hz. Ali, Sünnet'in bir kısmını Hz. Ebûbekr'den tâlim etmişti.*** *Ayrıca* ***Hz. Ali ve Hz. Ömer*** *ile sohbet edenler,* ***Hz. Ömer****'in sözlerini* ***Hz. Ali****'ye tercih ederlerdi.*[467]

III. ***<u>Hz. Ali'nin Resûlüllah'tan Sonra İnsanların En Zâhidi Olduğu</u>***: **İbn Teymiyye**, *bu görüşün de yanlış bir görüş olduğunu,* ***zirâ, insanların en zâhidinin Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer olduğunu*** *isbât için çeşitli deliller getirir ve bu görüşünü destekleyici mahiyette* ***İbn Hazm****'den nakiller yapar.*[468]

IV. ***<u>Hz. Ali'nin Resûlüllah'dan Sonra İnsanların En Yetenekli Hatîbi Olması</u>***: ***<u>İbn Teymiyye'ye göre</u>****, bu iddiâ da abartmalı bir iddiâdır. Zira o,* ***Hz. Ali****'nin çok iyi bir hatîb oluşunun yanında başta* ***Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer*** *olmak üzere, Sâbit b. Kays, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik gibi* ***Sahâbeler*** *de sayılı hatîblerdendi.*[469]

V. ***<u>Hz. Ali'nin Zamanın En Fazîletli Şahsiyeti Olduğu</u>***: **<u>İbn Teymiyye'ye göre</u>**, ***zamanın en üstünü Hz. Ali değil idi. Bilakis Resûlüllah'tan sonra ümmetin en hayırlısı Ebûbekr, sonra Ömer idi.***[470] ***Hatta bunu bizâtihi Hz. Ali'nin kendisi de ikrâr etmiş ve Hz. Ebûbekr ile Hz. Ömer'in bütün ümmetten üstün olduğunu açıkça söylemişti. Onun bu itirafı, kesinlikle, tevazu için yapılmış bir itiraf değildi.***[471]

İbn Teymiyye, *Hz. Ali'nin bu sözünden ötürü,* ***Şî'a-i Ûlâ'nın, <u>Hz. Ebûbekr ile Hz. Ömer'in, Hz. Ali'den üstün olduğu</u> meselesinde asla münâkaşa etmediklerini, sadece Hz. A-***

---

[463] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 403.
[464] **A.mlf.**, *Mecmû'*, 4, s. 403-413; *Minhâc*, **c.** 7, s. 158.
[465] **A.mlf.**, *Mecmû'*, 2, s. 217.
[466] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 507-508; **c.** 8, s. 56-58.
[467] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 406.
[468] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 479-494; **Krş.**: **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 4, s. 140-142.
[469] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 51-56.
[470] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 475.

li'nin Hz. Osman'dan üstün olup olmadığı hususunda tartışma yaptıklarını söyler ve buna örnek olarak ***Şî'a-i Ûlâdan sayılan Kâdî Şüreyk***'i örnek getirir. ***Kâdî Şureyk'e bir gün birisi "Ebûbekr ile Ali'den hangisi üstündür? " diye sorunca, o: "Ebûbekrdir " dedi. Bunun üzerine soruyu soran adam: "Şî'î olduğun halde böyle nasıl söylersin? " dediğinde, Şüreyk: "Evet bir Şî'î ancak böyle söyler. Allah'a yemin olsun ki Ali, bu tür alışkanlıkları ve engelleri çoktan aşmış ve: Dikkat edin bu ümmetin Nebî'den sonra hayırlıları, Ebûbekr, sonra Ömerdir demişti. Hal böyle iken, ben onun sözün nasıl reddeder, yalanlarım. Vallahi Ali yalan söylemez." [472]dedi. İbn Teymiyye, Kâdî Şureyk'in bu ifâdesinin meşhur olduğuna dikkatlerimizi çekmek için de bu rivâyetlerin Ebû'l-Kâsım el-Belhî*** (v. 319/931)***'nin İbnü'r-Râvendî'nin el-Câhız*** (v. 250/864)***'a Yapmış Olduğu İtirazı İbtal konusunda yazdığı kitabında zikrettiğini ve Kâdî 'Abdülcebbâr el-Hemedânî'nin de Tesbîtü Delâlili'n-Nübüvve isimli eserinde de aynı şeyi el-Belhî'den naklettiğini söyler.***[473]

İbn Teymiyye, ***Şî'a-i Ûlâ'dan hiç kimsenin Hz. Ali'yi Hz. Ebûbekr ve Ömer'den üstün tutma gibi bir ithâm ile ithâm edilmediğini, bilakis bütün Şî'a-i Ûlanın Hz. Ali'yi sevmek ile beraber Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'i üstün tuttuklarını, ama Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tercih ettiklerini, fitne zamanında dahi Osman taraftarları (Şî'a-i Osmân), Hz. Ali ile savaşmalarına rağmen hiç bir Osman taraftarının Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın üstünde görmediğini*** çok net bir biçimde aktarır [474]ve daha sonra gelen **Selef**'in **Hz. Ebûbekr ile Hz. Ömer'i Hz. Ali'den üstün tutma** meselesinde ittifâk içinde olduklarını gösteren açık örnekler ortaya koyar.[475]

VI. Hz. Ali'ye Bi'at Edenlerin Çok Olduğu Ve Hilâfetinin Nasla Tayin Edildiği İddiası: İbn Teymiyye, ***Hz. Ali'nin daha çok hilâfete layık olduğunu*** isbât etmek için bazı deliller ortaya koyanların delillerini teker teker ele alarak şöyle çürütür:

İbn Teymiyye, ilk olarak, ***Hz. Ali'nin imameti hakkında açık veya işâret yoluyla kesin bir Nas'ın bulunmadığını, Nas diye iddiâ edilen şeylerin çürük ve mesnedsiz şeyler olduğunu, bunların Nas hüviyeti taşımadığını*** uzun uzadıya aklî ve naklî deliller ile izâh eder.[476] Daha sonra, **Şî'a** tarafından iddiâ edilen ***Ehl-i Beyt'in mâsûm olduğuna delalet eden Âyetlerin aslen***

---

[471] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 407-408.

[472] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 13-14; **c.** 2, s. 72, 86; **Çağatay-Çubukçu**, *A.g.e.*, s. 53.

[473] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 14-15, **c.** 2, s. 86; Ayrıca, **bkz.**, **Abdulcebbâr**, el-Kâdî *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve*, I-II, Tah. : Abdülkerim Osman, Beyrut, Dârü'l-'Arabiyye, 1966, **c.** 2, s. 549.

[474] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 132; *Mecmû'*, **c.** 4, s. 405-407, 436.

[475] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 135-138; **c.** 2, s. 72-74, 82-87, 96.

buna dalâlet etmediğini isbât eder ve ***bu Âyetlerin aleyhlerine delil olan Âyetler olduğunu bu Âyetlerde*** [477] ***geçen Ehl-i Beyt mefhumuna Peyamber'in zevcelerinin de dahil olduğunu*** isbât ettikten sonra, ***Râfızîler'in bu Âyetlerin hükümlerini çiğneyerek Peygamber Hanımı olan Hz. Aişe'ye nasıl buğzettiklerini*** ortaya koyar.[478] Daha sonra da bu bağlamda ***Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'in hilâfetine dair Naslar'ın bulunduğunu, fakat Hz. Ali'nin hilâfetine dair -velev işârî bir Nas da olsun- mutemed kaynaklarda bir Nas'ın bulunmadığını*** çok güzel bir dille ortaya koyar.[479]

İbn Teymiyye, Râfızîler'in ***Hz. Ali'nin Ğâdir-i Hûm'da halîfe tayin edildiğine işâret eden delillerin sadece Hz. Ali'ye mahsus olmadığını Ehl-i Beyt'in bu konularda eşit olduğunu*** delillerle vurgular.[480] Hatta ***Hz. Ali'nin Medîne'de halîfe seçilmesinin, onun hilâfette ilk sırayı elde etmesi gerektirmediğini ve ilk önce onun halîfe seçilmesini göstermediğini ve onun diğer Sahâbeler'den üstün olduğunu ifâde etmediğini*** ısrarla vurgular.[481]

Diğer yandan **İbn Teymiyye,** ***Hz. Ali'nin İmam olduğuna işâret eden hadîslerin sahîhlik derecesini*** de tartışır, ***bunların Hadîs mütehassıslarınca ta'n edildiğini ve zayıf Hadîsler olarak kabul edildiğini*** isbât ederek, [482] doğru ve sahîh olanlarını zayıflarından ayıklar.[483] Bunun yanında, **Hz. Ebûbekr'*in halîfeliğinin bizzât Resûlüllah'ın işâreti olduğunu,*** [484] ***ama, Resûlüllah'ın vefâtı esnasında yazmak istediği şeyin, Hz. Ali'nin hilâfetine dair şeyler olmadığını, bunu böyle kabul edenlerin Şî'î âlimlerince dahi, sapık kabul edildiğini*** ortaya koyar.[485]

İbn Teymiyye, bu kez de, **hilâfetin meşrûiyetinin dayanaklarından biri olan Nası** ele alıp, **onun hilâfetini,** meşrûiyet dayanaklarından ikincisi olan **Bî'at** ilkesine göre, de değerlendirir ve şu görüşleri ortaya koyar. "***Hz. Ali'ye Müslümanlar'ın çoğu bi'at etmemiş, Meselâ, Medîne, Mekke, Şam, Mısır, Mağrib, Irak, Horasan ahâlîsinin çoğu Hz. Ali'nin hilâfetini tanı-***

---

[476] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 443-456.
[477] **Ahzâb** : 33.
[478] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 21-25.
[479] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 361-362.
[480] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 418-419.
[481] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 404-416.
[482] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 319, v.d.
[483] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 110-115; **c.** 3, s. 381-385.
[484] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 523, v.d.
[485] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 25.

mamıştı.[486] ***Bu hususta Hz. Ebûbekr'e yapılan biatle Hz. Ali'ye yapılan biatler mukayese edilmeyecek derecede farklı idi ve Ehl-i Sünnet'in ittifâk ettiği görüşe göre, Hz. Ebûbekr'e yapılan biat daha çoktu.*** *Çünkü ancak ümmetin üçte biri veya daha azı* ***Ali'ye biat etmişti.***[487] *Hatta değil ki* ***Hz. Ebûbekr, Hz. Osman'a bi'at edenlerin sayısı dahi, Hz. Ali'den çoktu.***[488] *Ayrıca,* ***Hz. Osman****'ın yönetimini istemeyenlerin sayısı* ***Hz. Ali****'nin yönetimini istemeyenlerin sayısından çok az idi.*[489] *Zîrâ,* ***Hz. Osman'a karşı çıkanlar çapulcu takımı iken Hz. Ali'nin hilâfetine bi'at etmeyenler, ileri gelen sahâbilerdi.***[490] *Bunun nedeni de,* ***Hz. Ali****'nin taraftarlarının* ***Hz. Osman****'ın taraftarlarından derece bakımından daha düşük olmasıydı.*[491]

İbn Teymiyye'ye göre, *hal bu minval üzere iken daha nasıl olur da kalkıp* ***diğer üç Sahâbe'nin hilâfete haklarının olmadığı ve halîfeliklerinin meşrû olmadığı*** *görüşü savunulabilir? Ve* ***hak sadece Hz. Ali ile beraberdir*** *denilebilir.*[492]

İbn Teymiyye, bu **altı madde** ile genel hatlarını çizdiğimiz **Râfızîler'in Hz. Ali'ye isnâd ettikleri eşsiz hasletlerinin salında Hz. Ali'ye has özellikler olmadığını** bu şekilde isbât etmenin yanı sıra bir de **onların Sahâbe'ye yaptıkları yermelere** de değinir: **İbn Teymiyye'ye göre**, ***bu akılsız câhillerin yaptıkları yermeler kendi câhil kafalarına göre, yerme olsa da bunlar aslen övülecek şeylerdir. Yâni bunlar aslında üç Sahâbe'yi yererken, medh ettiklerinin farkında değildirler.***[493]

İbn Teymiyye, ***3 halîfe'nin hilâfetinin meşrûluğunu ve Hz. Ali'den önce bunların hilâfete lâyık olduklarını*** isbât hususunda bu kadarla yetinmez. O, sırf bunun için yazmış olduğu **Minhâcü's-Sünne** isimli eserinde, **Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın şahsî meziyetleri ile Hz. Ali'nin şahsî meziyetlerini, her Dört Halîfenin halîfelik devirlerini, üç halîfeye isnâd edilen hataları ve Hz. Ali'nin yaptıkları hatalarla mukayesesini** çok ince detaylara girerek anlatır ve **bütün hususlara da Üç Halîfe ile Hz. Ali'nin mukayesesini** yapar. Sonuçta o, bu ve

---

[486] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 362; **c.** 4, s. 161, 323-325.
[487] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 354, v.d.; **c.** 8, s. 338.
[488] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 459.
[489] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 313, 314.
[490] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 234.
[491] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 389, v.d.; **c.** 5, s. 507-508; **c.** 8, s. 234.
[492] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 241; **c.** 6, s. 362.
[493] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 5-16, 462, 483; **c.** 6, s. 76, 82, 88, 290; **c.** 8, s. 266, 272, 288, 291.

buna benzer hususlara bakarak, fazîlet ve hilâfete layık olma sırasının önce Hz. Ebûbekr, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, en sonunda da Hz. Ali şeklinde olduğunu ispât eder.[494]

r / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler'in Hz. Ali sevgisi de bâtıldır. Onlar'ın böyle Hz. Ali'yi göklere çıkarıp da diğer üç Sahâbe'yi yermelerine asla güvenilmez. Görünüşte onlar, Hz. Ali'yi severler ve onu yere göğe koymazlar ise de, netîce olarak onların Hz. Ali sevgileri bâtıl sevgidir. Çünkü - her şeyden önce- onlar varolmayan şeylerle Hz. Ali'yi sevmeye çalışırlar, ki o da İmâmeti Naslarla Sâbit Olmuş Mâsûm İmam nazariyesidir.* İbn Teymiyye'ye göre, *bu görüş, haddi zâtında Hz. Ali'yi kıyamette kızdıracak bir görüştür. Zîrâ, bunların bu sevgileri Yahûdî ve Hıristiyanlar'ın Hz. Musa ve Hz. Îsâ sevgisine benzemektedir.*[495]

İbn Teymiyye'ye göre, *hem Hz. Ali ve hem de Sahâbeler'in ittifâk ettiği görüşe göre, Hz. Ali'ye dost olduklarını söyleyenlerdeki şer, ona düşmanlık edenlerde yoktur.*[496] *Zîrâ, Hz. Ali devrindeki Şî'a, insanlar içinde en fazla Hz. Ali'ye zarar vermiş*[497] *ve Hz. Ali'yi aldatmışlardır. Söyle ki, Hz. Ali ile savaşanlarla gizli mektuplaşmalarda bulunmuşlar, bu da yetinmiyormuş gibi halîfelik konusunda da ona hıyanette bulunmuşlardır.*[498] *Böylece Hz. Ali, onlardan sayısız eza ve sıkıntılar çektiğinden onlara beddua da bulunmuş*[499] *ve daha sonraları bu beddua tesirini icrâ ederek, Allah tarafından Haccâcı onlara musallat edilmiştir.*[500]

İbn Teymiyye'nin iddiâsına göre, *Hz. Ali, taraftarlarından ve onların yaptıkları zulümlerden şikâyet eder.*[501] *Hatta, İbn Abdilberr'in ifâdelerine göre, Hz. Ali, bunları rüyasında Hz. Resûlüllah'a bile şikâyet etmiştir.*[502] *Neticede, bunların yaptıkları çılgınlıklar öyle bir raddeye gelmişti ki, bir kısmı Hz. Ali'ye İlâh deyip ona üç gün secde etmişlerdi. Hz. Ali bunlara üç gün süre tanıdıktan sonra, aynı işe devam ettiklerini görünce, 3. günün sonunda yaktırmıştı. İşte bunlara, Ğâliyye denilmekteydi. Diğer bir kısmı da Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'e alenen sövüyorlardı. Bunların başını Abdullah b. Sebe' çekiyordu. Hz. Ali bunu öl-*

---

494 Bu alanda gösterilecek dipnot oldukça çoktur. **Minhâc'ın bütün baştan sona bu isbâtlarla dolu olduğunu** söylemek kâfidir. Ayrıca, **Mecmû'u-Fetâvâ**'da da oldukça çok fazla bilgi vardır.

495 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 4, s. 292-297.

496 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 5, s. 13.

497 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 91-92.

498 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 91.

499 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 90-91.

500 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 92-93.

501 **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 6, s. 18.

502 **İbn 'Abdilberr**, Yûsûf b. Abdillah, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, Tah. : 'Ali Muhammed el-Becâvî, Mısır, Dârû Nahdati'l-Mısır, tsz., c. 3, s. 1127; Ayrıca, **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 2, s. 91, dip. no : 1.

dürmek istedi ise de, İbn Sebe' Mısır'a kaçıp kurtuldu. Bunlara da Sâbbe deniliyordu. Başka bir gurup ise yalnızca Hz. Ebûbekr ve Ömer'i Hz. Ali'den üstün tutuyordu. Mufaddıla denilen bu gruba da iftirâ cezâsı uygulâttı.[503]

İbn Teymiyye, Hz. Ali gibi diğer Ehl-i Beyt'in de bu Râfızîler'den çok çektiğini söyler. Ona göre, *Ehl-i Beyt'i sevdiklerini söyleyenler, tam tersine aslında Onlar'a buğz etmişlerdir. Çünkü o zamanın Şî'ası Hz. Hüseyin'i, düşmanlarına teslim etmiş, düşmanlarının yanında yer alarak onunla savaşmış ve Hz. Hüseyin'e ğadr etmişlerdir.*[504] *Bu durumu sezen Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer gibi büyük Sahâbeler, Hz. Hüseyin'e "Onlarla beraber olmamalarını, çünkü onların, kendisini hezimete uğratabileceklerini, yardımda bulunmayabileceklerini ve anlaşma yaptıkları şeylere sadık kalmaya bileceklerini" ikâz etmiş ve durum aynen onların endişe ettikleri gibi çıkmıştır.*[505] *Yâni onlar Hz. Fâtıma evlâdlarına en büyük düşmanların bile yapmadığı şeyleri yapmışlardır.*[506]

İbn Teymiyye'ye göre, *Hz. Ali devrindeki Şî'îler, sadece Hz. Ali'yi rahatsız etmekle kalmamışlar, -gûya sevgi besledikleri- oğullarına da ellerinden gelen sıkıntıyı vermişlerdir.*[507] *Hz. Hüseyin'in çocuklarının başlarına gelen musîbetlerden biri de, Râfızîler'in, onların taraftarları olmaları, onlara tazim göstermeleri ve onlara övgü dizmeleridir. Çünkü bu adamları, onları övülmeyecek şeylerle övüp, haklarında mesnedsiz iddiâlarda bulundular. Söyledikleri sözler öyle sözlerdi ki, eğer, Ehl-i Beytin fazîletleri, başkalarından hiç işitilmemiş olsaydı, tenkîd olarak zikrettikleri şeyler, onlar için medh olarak zikrettiklerinden daha uygun olacaktı. (Yâni aslında onların tenkîdleri övgüdür, övdükleri şeyler de tenkîddir.) Meselâ, Ali b. Musa* (v. 203/818)*'nın, aslında o kadar övgüye layık olabilecek meziyetleri olmasına rağmen, onlar, bütün bunları bir kenara bırakarak delil diye gösterilmeyecek şeyleri fazîlet olarak ortaya koymağa çalışırlar.*[508]

---

[503] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 23-24, 30, 306-308; **c.** 5, s. 495-496; *Mecmû'*, **c.** 28, s. 474.
[504] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 592-593; **c.** 2, s. 90.
[505] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 92.
[506] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 64.
[507] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 92.
[508] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 60.

İbn Teymiyye'ye göre, *onların Ehl-i Beyt sevgilerinin yalan olduğuna dair en açık örnek, Şî'îler'in İmam Zeyd'den ayrılıp onu savaşta tek bırakmaları, sonunda onun asılarak cesedinin yakılmasına sebep olmalarıdır.*[509]

Kanaatime göre, hakîkaten bu olay, üzerinde çok düşünülmesi gereken bir olaydır. Eğer gerçekten bu adamlar Ehl-i Beyt taraftarı iseler, veya Ehl-i Beyt'e mensub kimseleri seviyorlarsa, ya da Hz. Ali'nin hilâfetinin gasp edildiğine ve daha sonra bu hakkın torunlarının elinden dan dahi alındığına inanıyorlarsa, o zaman sırf bunun için Emevî hükümdarı Hişâm b. Abdilmelik'e "*Kıyam* "eden, "*İmam Hüseyn* "in, torunu "*İmâm Zeyd* "i niçin terk ettiler ? Ayrıca "*İmâm Hüseyn "in* şehîd edilmesine matem tutar günlerce kendilerini döverler de, İmam Hüseyin'in torunu olan bu Zat'ın öldürülmesine, kabirdeki na'şının çıkarılıp tekrar asılmasına ve tüm bunlar yetmiyormuş gibi mübarek cesedinin yakılmasına niye azıcık üzüntü duymaz ağlamazlar ? Onlar'ın, bu iki soruya kalpleri tatmin edecek cevaplar vermeleri gerekir.

s / İbn Teymiyye'ye göre, *Sahâbeler'e düşmanlık eden Râfızîler, tarihin her devrinde kâfirlerin ve müşriklerin tarafını tutmuşlar, İslâm'a ihânet etmişler ve İslâm devletine zarar vermişlerdir. Yâni onun en kısa ifâdesiyle, Onlar'ın İslâm içindeki günlerinin tümü karanlık, İslâm ile ilgili tarihleri sim siyahtır.*[510]

İbn Teymiyye'ye göre, *Muhâcir ve Ensâr'dan meydana gelen ilk Sahâbe topluluğuna düşmanlık taşıdığı halde, kâfirlere ve münâfıklara sevgi besleyen bu insanlardan, acaba daha fazla hak yoldan çıkmış, yolunu şaşırmış, dalâlete düşmüş kimse var mıdır ?* [511] *Çünkü onlar Müslüman topluluklarını bir tarafa bırakarak her zaman Yahûdî, Hıristiyan ve müşriklerle beraber olmayı değişmez bir gelenek haline getirmişlerdir.*[512]

İbn Teymiyye Râfızîler'in kâfirlerle bir olduklarını ve onlara yardım ettiklerini de şöyle açar: *Onlar'ın çoğu, kalplerinin ta derinliklerin de kâfirlere sevgi beslerler. Müslümanlar'a nazaran onları çok fazla severler.*[513] *Hatta öyle ki, onların Yahûdîler'e, Hıristıyanlar'a ve müşriklere olan dostluklarını, yapılan savaşlar da Müslümanlar'ın aleyhine onlara yar-*

---

[509] A.mlf., *Minhâc*, c. 1, s. 34-35.
[510] A.mlf., *Minhâc*, c. 7, s. 415-416.
[511] A.mlf., *Minhâc*, c. 3, s. 374.
[512] A.mlf., *Minhâc*, c. 3, s. 374.
[513] A.mlf., *Minhâc*, c. 3, s. 377.

dım ettiklerini artık küçük büyük herkes bilince, şu söz Müslümanlar arasında söylenir oldu: Her ne zaman ki Müslümanlar Yahûdîler'le veya Hıristiyanlar'la ya da müşriklerle savaşmışsa mutlaka Râfızîler o savaşta Müslümanlar'ın yanında değil karşı tarafta yer almışlardır." [514] *Çünkü onların İslâm'a ve Müslümanlar'a aşırı düşmanlıkları vardı. Bundan dolayı her ne zaman İslâm, o asırda Müslüman olmayan topluluklarda gelişmeye ve kuvvetlenmeğe yüz tutuyorsa, bunların sabırları tükeniyor âdeta mahvoluyorlardı.*[515] ***Onlar'ın kâfirlere yardım ettiklerinin en açık örneği ise şudur: Moğollar doğrudan gelip Müslümanlar'a katliam uyguladıklarında, Horasan - Irak - Suriye (üçgeninde) ve Arap yarımadasındaki Müslümanlar'ın kanlarını oluk oluk akıttıklarında, işte bu Râfızîler, Müslümanlar karşısında onlara yardımcı olup onların tarafını tutmuşlardır. Aynı şekilde, Şam-Halep gibi yerlerde bulunan Râfızîler de, Müslümanlar karşısında İslâm düşmanlarına pek fazla yardımlarda bulunmuş, Suriye'de, Müslümanlar'ın Hıristiyanlarla yaptıkları savaşlarda Hıristiyanlar'a yardım etmişlerdir.*** *Diğer yandan eğer Yahûdîler, **Irak**'ta veya başka bir yerde devlet kursalar, bu **Râfızîler** onların en büyük yardımcıları olacaklarını göstereceklerdir.*[516] *Nitekim **Şam** yakınlarındaki büyük bir dağda, **Râfızîler**'in oluk oluk kan akıttıkları onların mallarını yağmaladıkları, ve katliam yaptıkları bilinen bir hadisedir. H: 699 yılında **Moğol** hükümdarı Kazan Han, **Şam**'daki Müslümanlar'ı kılıçtan geçirdiği esnada, bunlar, fırsatı ganimet bilerek azgınlıklarını bir kat daha artırdılar. Yöredeki Müslüman halkın atlarını silâhlarını ve esirlerini toplayıp Kıbrıs'taki Yahûdî ve Hıristiyanlar'a sattılar. Böylece bu **Râfızîler**, bütün düşmanların yaptıklarından daha çok, Müslümanlar'a zarar verdiler. Hatta bunların bazı ileri gelenleri, Hıristiyan bayrakları taşıyınca, onlara, "Müslümanlar mı hayırlıdır yoksa Hıristiyanlar mı? " diye soru sorulması üzerine, onlar "Hıristiyanlar " demişlerdir. "Kıyamette kimlerle haşr olmayı istersiniz ? " diyenlere de "Hıristiyanlarla " cevabını vermeden çekinmemişlerdir.*[517] *İşte bu bakımdan onlar, daima kâfirlere, müşriklere, Yahûdîler'e ve Hıristiyanlar'a yardım etmişler, Müslümanlar'a karşı olmak için onlarla beraber hazır olmuşlardır.*[518]

İbn Teymiyye'nin bu iddiâsını destekler mahiyette **Süleyman Uludağ Bey** de şu bilgileri vermektedir: "... ***Memlûk Sultanları, putperest Moğollarla ve Haçlılarla savaşırken, Şî'î-Bâtınî toplulukların, Moğollarla işbirliği yaptıklarını görünce, onlarla da savaşmak zorunda***

---

[514] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 452.
[515] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 447.
[516] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 377-378.
[517] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 5, s. 158-159.
[518] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 378.

kalmışlardır..." [519] "*... İbn Teymiyye 699/1299 da, bazen haçlılarla, bazen Moğollarla işbirliği yaparak, Müslümanlar'ı zor durumda bırakan, esir ettikleri Sünnîleri Haçlılara satan Cebel-i Kesrevân'daki Alevî-Bîatî (Nusayriyye-Hâkimiyye) toplulukları üzerine bir sefer düzenlemesi hususunda Emîr-Karakuş'u ikna etmiş, Râfızîler'in büyük bir yenilgiye uğradığı bu gazaya İbn Teymiyye bizzât iştirâk etmişti...*" [520]

Demek ki, **İbn Teymiyye'nin yukarıdaki iddiâları bir mübalağa değil, gerçektir**. O, *Râfızîler'in tarih boyunca, Allah'ın muttaki dostlarına düşmanlık, kâfir ve münâfıklara ise dostlukta bulunduklarını, düşman olduklarının başında Muhacir ve Ensâr dan Kur'an da büyük övgüyle bahsedilmiş olan ilk Müslümanlar'ın geldiğini* [521] söyler ve *onların dostluklarına ve verdikleri ahitlere asla güvenilmeyeceğin*den bahseder.[522] Ayrıca o, *Râfızîler'in kâfirlere dostlukta bulunduğunu* çok sık tekrar eder.[523]

ş / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîlerde nifak vardır.*[524] *Onlarda olduğu kadar hiç bir fırkada nifak yoktur.*[525] *Ve en büyük münâfıklar, onların içinden çıkmıştır.*[526] *Çünkü onlarda, münâfık özellikleri olan yalan, hıyanet ve Naslar'a muhâlefetin en alâsı vardır.*[527] *Maksadları Kur'an'ı, Resûlû ve dini kötü göstermek olan bu adamlar, tam anlamıyla nefsî arzularının esîridirler.*[528] *Takıyye anlarındaki durumları, mükreh (bir şeyi yapmağa zorlanan kimsen) in halini andırmaz, tam bir münafığın durumunu andırır.*[529]

t / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler, alabildiğine yobaz* [530] *alabildiğine katı ve vicdansızlık örnekleri sergilemiş* [531] *ve câhiliye ırkçılığına düşmüşlerdir.*[532]

---

[519] **Uludağ**, *Giriş*, **c.** 1, s. 18 ve oradaki kaynaklar.
[520] **Uludağ**, *A.y.*, **c.** 1, s. 23 ve oradaki kaynaklar
[521] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 450.
[522] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 92
[523] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 111-112, 118, 121, 537, 592-593; **c.** 5, s. 155-156; **c.** 6, s. 370-371, 374, 375;; **c.** 7, s. 211, 220, 414-416.
[524] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 426-427.
[525] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 375.
[526] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 415.
[527] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 82.
[528] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 9, 10.
[529] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 424.
[530] **Yobazlık örnekleri için bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 137; **c.** 7, s. 416, v.d.
[531] **Katı ve Vicdansızlık örnekeri için bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 100; **c.** 3, s. 443, 450-451.
[532] **Cahiliyet ırkçılıklarına bir örnek için bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 545.

u / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler'in sözleri, saçmalıklarla doludur.*[533] *Övgü niteliği taşımayan şeylerle över yergi niteliği taşımayan şeylerle yererler. İddia ettikleri şeyler, hiçbir asla esasa, hüccete, delile dayalı olmayan şeylerdir. Medherken, zemmettiklerinin, zemmederken methettiklerinin farkında değildirler.* [534] *Sözleri, müşriklerin sözlerine benzer. Çünkü babalarının ve soylarının taraftarlığını yaparlar, dinlerinin taraftarlığını yapmazlar. İnsanları iman ve takvâ ile çelişmeyecek şeylerle ayıplarlar. İşte bu adetlerin tümü câhiliye adetleridir. Zaten onların dış görünümlerinden câhiliye hayatı yaşadıkları açıkça gözükmektedir. Onlar bu durumlarıyla birçok yönden kâfirlere benzerler.*[535]

ü / İbn Teymiyye'ye göre, *Râfızîler, fırkaların en yalancıları olup, doğruları yalanlama, yalanları doğrulama hususunda en mâhir kimselerdir. Yalan söyleme, onların tarihinde çok eski devirlere dayanır. Bundan dolayı İslâm önderleri onları çok yalan söylemekle rekor kırmış kimseler olarak tanırlar. Bu konuya temas eden pek çok İslâm âliminin sözleri ve şehâdetleri vardır. Hatta kendisi aslen Şî'î olan Şüreyk b. Abdillah (Kûfe Kadısı) dahi onların Yalan Hadîs uydurduklarını ve kendi uydurdukları bu uydurma hadîsleri din, olarak kabul ettiklerini bundan dolayı Râfızîler'in dışında herkesten ilim alınabileceğini ama onlardan alınamayacağını, kendisi Şî'a'dan birisi olduğu halde buna rahatlıkla şahitlik yapacağını* söyler.

İbn Teymiyye, Râfızîler hakkında, İslâm bilginlerinden pek çok görüş aktarır. Onları tek bir cümlede özetlememiz gerekirse *Râfızîler yalanları doğru gibi söyler ve doğru gibi kabul ederler* şeklinde söylemek yeterli olur. Bunun akabinde de o, *bütün İslâm ulemasının, Râfızîlerde olan açık yalanın, Kıble'ye yönelen hiç bir fırkada olmadığı görüşünde fikir birliği içinde olduklarını* söyler.

Çünkü ona göre, *Râfızîler öyle bir toplulukturlar ki, Onlar Allah'a, Resûlü'ne, onun Ashâb'ı'na ve Resûl'ün akrabalarına en çok iftirâ edip yalan söyleyen, kendilerine sahîh nakiller ve sarih akıllarla sâbit olarak gelen doğruları en fazla tekzib eden kimseler olup doğruluktan ve doğruları tasdîk etmeden en uzak şahıslardır. Nitekim bunlar, Sahâbe'nin yalan söyleyebileceğini câiz gören hatta, Onlar'ın çoğunun irtidâd ettiğini söyleyen edep yoksunu kimselerdir. Bu tür sözler söyleyen kimselerin yalan üzerinde anlaşmaları çok kolay bir*

---

[533] Saçmalıklarına örnek için bkz., A.mlf., *Minhâc*, c. 7, s. 106, 402, v.d.

[534] A.mlf., *Minhâc*, c. 4, s. 60.

[535] A.mlf., *Minhâc*, c. 8, s. 545.

şeydir. Zîrâ, onların yukarıda zikredilen iki iftirâ üzerinde hem fikir olmaları da zâten bu iddiâyı çok açık bir şekilde destelemektedir.

İbn Teymiyye'ye göre, ***Râfızîler, rivâyet ettikleri haberlerde, sıka dedikleri şahısların hallerini bilmezler. Sıka ile sika olmayanı birbirinden ayırt eden güvenilir kaynakları yoktur. Râvîlerin hallerini ortaya koyacak "Sened ilmi "ne haiz değildirler. Ellerinde bulunan kitapların tümünü Yahûdî asıllı olan Hilâl ile, Şemmâs İsimli şahısların ortaya koyduğu bilgiler oluşturur. Mütevâtır dedikleri haberler, yalanlarla*** *doludur.*[536] *Bundan dolayı da, Sahâbe hakkında* ***Resûlüllah****'tan sonra cereyan eden şeylerin tümü,* ***Râfızîlerce tahrîf edilmiş, türlü türlü yalanlar*** [537] *ve îcâd edilmiş hikâyelerdir.*[538]

İbn Teymiyye'ye göre, ***önümüzde iki seçenek vardır: Ya Râfızîler'in bizlere anlattıklarının tümü doğrudur veya doğru değil yanlıştır. Eğer hak, Râfızîler'in dediği gibiyse, o zaman Ebûbekr, Ömer ve diğer ilk Müslümanlar'ın yeryüzünün en şerlileri en câhilleri ve en zâlimleri olması gerekir. Fakat onların böyle olmadığı zaruri olarak bilinen bir şeydir. Öyleyse Rafızîler'in sözleri doğru değil yanlıştır***.[539]

İbn Teymiyye Râfızîler'in en tanınmış yalancılarının bir kaçını zikretmeyi de ihmal etmez. Ona göre, ***ilim ehli ilim nezdinde süper yalancı (Kezzâb) olarak bilinen Râfızîler'in başında Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ*** *(170/786 den önce),* ***Hişâm el-Kelbî*** *(204/819), gibi şahıslar gelmektedir.*[540] *Ama bunun yanında onlardan olup da hayırlı olan şahıslara rastlamak da mümkündür.* ***Meselâ, Hâris A'ver (165/781), Âsım b. Damre (174/790), Abdullah b. Selime*** *bunlardan bir kaçıdır.*[541] O, ***Râfızîler'in önde gelen müelliflerinin bir çok sözlerinin yalan olduğunu içlerinden bazı zeki kimselerin bildiğini ve bunların cehâletlerinin farkında olduklarını ama elde etmiş oldukları makam ve menfaat karşısında seslerini çıkaramadıklarını ve o yalancılara destek olmaya mecbur kaldıklarını*** da dikkatlerimize sunmağa çalışır.[542]

---

[536] Geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 59-68; **c.** 3, s. 373; **c.** 6, s. 302; **c.** 7, s. 190, 193, 412-413; **c.** 8, s. 250.

[537] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 516; **c.** 2, s. 50.

[538] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 66-82.

[539] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 363.

[540] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 58-59; **c.** 5, s. 81-82.

[541] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 67.

[542] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 482; **c.** 5, s. 162.

İbn Teymiyye yazmış olduğu **Minhâcü's-Sünne** isimli eserinde, **İbn Mutahhar el-Hıllî'nin pek çok yalanlarını tespit eder** ve onlara büyük bir titizlikle cevap verir. Bizler, bu konuda araştırma yapmak isteyenlerin dikkatlerine o yalanların bir kısmının sunulmasında fayda mülâhaza etmekteyiz. Yalnız şunu da vurgulamak gerekmektedir ki, **dipnotların aşırı şekilde kabarmaması için bu bilgileri kronolojik sıraya göre, değil de, İbn Teymiyye'nin eserde ele alış sırasına göre**, vermek zorunda kalacağız.

el-Hıllî'nin Yalan İddiaları:

***Hz. Ebûbekr'in hilâfetini Resûlüllah belirlememiştir, onun hilâfeti yalnız beş kişi ile gerçekleşmiştir.**[543] **Ehl-i Sünnet, kıyâsa tutunarak, Allah'ın dininde olmayan şeyleri ona sokmağa böylece ne Resûlüllah ne de Ashâb'ı zamanında bulunmayan mezhepleri îcâd etmeğe ve Sahâbe'nin sözlerini ihmal etmeğe gayret etmiştir.**[544] **İmâmiyye, mezheplerini Ehl-i Beyt'ten almıştır. *Hasan el-Askerî, âlim ve âbid biriydi. Herkes, bütün hadîsleri ondan rivâyet etmiştir. *Ali er-Rıza yaşadığı asrın en âlimi ve zâhidi idi. *Bişr-i Hâfî* (v. 227/841) *Musa b. Ca'fer* (v. 183/799) *sâyesinde hidâyet buldu. *Maruf el-Kerhî* (v. 200/815) *Ali er-Rıza sâyesinde hidâyete erip ona hizmet etmiştir. *Hasanü'l-Askerî'nin çocuğu Mevlânâ Mehdîdir. *Mehdiyi Muntazar'ın Mehdîlik şartları, mehdî hadîsindeki şartlarla örtüşmektedir. *Ehl-i Sünnet'e mensub kişilerin çoğu, esasında İmâmiyye mezhebindendi. *Müslümanlar, Osman'ın öldürülmesi hususunda icmâ' etmişlerdir. *Mu'âviye, Resûllullah'ın hayatı boyunca müşrikdi vahyi yalanlıyor, şerîatle alay ediyordu. Resûlüllah "Onu benim minberimde görürseniz derhal öldürürüz" buyurmuştu.**[545] **Semadan Hz. Ali için Zülfikâr gibi kılıç, Ali gibi genç yoktur nida edilmiştir. *Sahâbe'nin ileri gelenleri her şeyi Hz. Ali'den öğrenirlerdi. Meselâ, Ebûbekr, Ömer ona çok şey sormuşlardır. *Hz. Ebûbekr, Allah'ın had olarak tayin ettikileri cezâları tatbik etme hususunda gevşek davranmış, Fedek arazisinin Hz. Fâtıma'ya verilmesi hususunda Resûlüllah'ın emri olduğu halde bu emre muhâlefet etmiştir.**[546] **Hz. Fâtıma'nın Fedek arazisi hakkında Hz. Ebûbekr'e yazmış olduğu mektubu Hz. Ömer yırtmış, Hz. Fâtıma da Hz. Ömer'e beddua etmiş, onun bu duası kabul olduğundan Ebû Lü'lüe onu öldürmüştür. Ömer de aynen Ebûbekr gibi hadleri uygulatmamış, beytülmalden, Peyamber'in zevcelerine gereksiz ödeme-*

---

[543] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 1, s. 486, 526, v.d.

[544] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 401, 410-412.

[545] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 4, s. 16-17, 57, 60-61, 85-87, 94, 133, 308, 322, 379, 410, 447.

[546] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 5, s. 53, 71, 513, 514, 521.

*lerde bulunmuştur. Sürgün edilenler hakkındaki hükümleri tağyir etmiştir. *Ömer'in verdiği hükümler, tamamen kendi görüşüne, hislerine ve zannına göredir. *Hz. Osman idareciliğe uygun olmayan kişileri tayin etmiş, Beytülmal'i (hazineyi) istediği gibi ailesine harcamıştır. Hatta Ammar* (v. 37/657) *ve İbn Mesud ona karşı cephe almıştır. Ayrıca Ebû Zerr* (v. 32/652)*'i Rebeze'ye sürdürerek fenâ halde dövdürmüştür. Ammar'ı dövdürerek fıtık olmasına sebep olmuştur. Tıpkı Ebûbekr ve Ömer gibi, Osman da had cezâlarını tatbik ettirmemiş, içki cezâsını ortadan kaldırmayı istemiştir. Son olarak da halen günümüze kadar devam etmekte olan Cuma günü Cuma vaktinde okunan ikinci ezan (iç ezanı) bidatini ihdas etmiştir. Ölünceye kadar bütün Müslümanlar, Osman'a muhâlefet etmişler, yaptığı her şeyi kınamışlardır. Ona bütün Müslümanlar: "Bedir de kayboldun, Uhud'dan kaçtın, Bey'atü'r-Rıdvan'a katılmadın" diyerek ayıplamışlardır.*[547] *Hz. Peygamber'in hasta yatağında istemiş olduğu kâğıt kalemle Hz. Ali'nin hilâfetini tavsiye edecekti. *Hz. Ali, insanların en kâmili ve zekisiydi İnsanlar, bütün ilimleri Hz. Ali'den almışlar*[548]*, tüm fıkıh âlimleri ona mürâcaat etmişlerdir. Hatta Abdullah b. Abbas, onun öğrencisiydi ve tefsîre ait tüm bilgilerini Ali'den almıştı. Sadece fıkıh ilmi değil, tasavvuf da ona varıp dayanmaktaydı. Çünkü o, semanın yollarını bilmekteydi. Müşkül durumlarda bütün Sahâbe ona mürâcaat ederdi. Hz. Ömer bile "Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu." derdi. *Hz. Ebûbekr ile Hz. Ömer arasında çoğu hükümlerde ihtilâf vardır.*[549]

<u>İbn Teymiyye Mecmû'ü Fetâvâ isimli eserde de Râfızîler'in şu yalanlarına temas eder:</u>

**Ehl-i Beyt'ten esrar ilmi alınmıştır. Resâil-İ İhvan-ı Safâ, Ca'fer es-Sâdık'ın sözlerinden oluşturulmuştur. Ve yine ondan cefr ilmi alınmıştır. O, Kitabü'l-Cefrden başka Kitâbü'l-heft, Kitabü'l-Cedvel ve Kitabü'l-Bitaka isimli dört eser yazmıştır. *Hz. Ali, Resûlüllah'ın na'şının yıkandığı sudan içmiş, böylece ona evvelkilerin ve sonrakilerin ilmi verilmiştir.*

İbn Teymiyye, **Mecmû'ü Fetâvâ** isimli eserinde Şî'a'ya ait daha pek gülünç ve saçma inançlardan bahseder. Bunların burada zikredilmesinde fayda görmemekteyiz.[550]

---

[547] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 34, 37, 38, 111, 181-184, 239, 249, 252, 255, 265, 272, 296, 317.
[548] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 523, 527, 529.
[549] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 41, 43, 58, 60, 69, 102, 356, 362.
[550] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 77-79, 412-413, 491, 495, 498, 516; *Mecmû'*, **c.** 35, s. 138.

İbn Teymiyye'nin ortaya koymuş olduğu Râfızîler'in yalanları, bu kadarla sınırlı olmayıp alabildiğine çoktur. Fakat şunu söyleyelim ki onların bu düzmeceleri, daha çok **Minhâcü's-Sünne'nin 4, 5, 6, 7. ve 8. ciltlerinde yoğunlaşmaktadır.** Anılan ciltlerde rasgele bir yer açıldığında bu düzmecelerden biriyle karşılaşmak mümkündür.

v / İbn Teymiyye, Râfızîler'in yalanlarının yanında onların gerek şahıslara ve gerekse Ehl-î Sünnet'e attıkları iftirâlardan da bahseder ve onları cevaplamağa çalışır. Bilgi olması açısından bunları sadece araştıranlar için aşağıda dipnotta vermeyi uygun gördük.[551]

w / İbn Teymiyye'ye göre, Râfızîler cehâlet konusunda da en ileri noktadadırlar. Onlar İslâm'a dahil olan Kıble ehli içindeki **bid'at** ehli gurupların en câhili ve en harisidirler.[552]

x / İbn Teymiyye'ye göre, ***Râfıza'nın sıradan insanları nasıl câhilse onların - isnâ eşere (on iki) imamların dışında kalan - imamları da o derece süper câhildirler. Meselâ, bunların en meşhurları, Ebû Mihnef Lût b. Yahya, Hişâm b. Hakem, Hişâm el Kelbî, Yunus b. Abdirrahman el-Kummî (208/823), Ebû Îsâ el-Verrâk (247/861), Nu'mân el Müfid, Ebû'l-Kasım el-Mûsevî (436/1044), el-Karâcekî (449/1057), et-Tûsî (460/1067), Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî (7. yy/12 .y.y.'ın sonları) dir.***[553]

İbn Teymiyye Şî'a'nın İmamları ve şeyhleri hakkında pek çok vasıflar sayıp döker. Bu vasıfları ortaya koyarken **kanâatime göre**, biraz mübalağaya kaçar. Onun **Şî'a imamları için söylediği vasıflardan bir kaçı** şöyledir:

I. Ali b. Hüseyn (v. 94/712), Muhammed b. Ali Ca'fer b. Muhammed (Ca'fer es-Sâdık) hakîkaten âlim ve fazîletli kişilerdir. Fakat bu üçünün dışındakilerde, bunlarda bulunan ilim yoktur.[554] ***Meselâ, son iki imam olan ve her ikisinin lakabı da Asker olduğundan iki asker ismiyle meşhur olan, Ali b. Muhammed (v. 254/868) ile, Hasan b. Ali (v. 260/873)'in öyle pek fazla ilimi ve ilimle imtiyaz edecek durumları göze çarpmamaktadır.***[555]

---

[551] **Sahâbe, Tâbi'în, ve Etbe'ü't-Tâbi'înden çeşitli müfessir ve muhaddislere yapılan iftirâlar için bkz.**, A.mlf., *Minhâc*, c. 1, s. 125-127, 133-146, 447-565; c. 2, s. 197, 419, 464-465;c. 3, s. 139, 379, 405, 415-418; c. 4, s. 54, 56-58, 308, 309, 310, 322, 330, 348, 363, 489, 510;c. 5, s. 25-26, 50, 52, 162; c. 6, s. 173, 241-252, 428; c. 7, s. 7, 51, 59, 89, 95, 130, 133, 136, 138, 143, 146, 153, 188, 194, 212, 222, 228, 232, 245, 247, 251, 254, 258, 264, 266, 271, 274, 277, 278, 289, 292, 298, 354, 358, 364, 371, 386, 397, 402, 403;c. 8, s. 8-11, 101, 327, 536, 543.

[552] A.mlf., *Minhâc*, c. 1, s. 8, 9, 57, 58-59; c. 2, s. 87; c. 4, s. 36; c. 4, s. 130-131, 135, 312, 520; c. 7, s. 36; c. 8, s. 283.

[553] A.mlf., *Minhâc*, c. 1, s. 58-59, 71.

[554] A.mlf., *Minhâc*, c. 2, s. 473.

[555] A.mlf., *Minhâc*, c. 5, s. 164-165.

II. *On iki imam dışında imam kabul ettikleri kimseler, çok câhil kimselerdir. Rivâyet ettikleri hiç bir sözün ne isnadı vardır, ne de doğru dürüst rivâyet zinciri bulunmaktadır.*[556] *Bu İmamlar, imam olmaktan daha ziyade filozofturlar.*[557]

III. *Bunlar İslâm'dan en uzak kişilerdir. Çünkü bunlar, isyâna gırtlağına kadar saplanan, Resûlullah'ın yaşantısından tamamen habersiz, etrafındaki insanları gulve, şirke götüren, İslâmî hususlardan neyi emredip neyi nehyettiği belli olmayan, böylece insanları Lâ İlâhe illallah hakîkatinden dışarı çıkarıp gerçek anlamda Allah yoluna gitmelerine engel olan, kendilerine uyan kimselerin mallarını bâtıl yollarda yiyerek zulmün en alasını işleyen ve Râfızîlikle beraber Mu'tezilî görüşleri de benimseyen kimselerdir.*[558]

IV. *Bu halleriyle onlar, fâsık câhil ve münâfık görünümü ortaya koymaktadırlar.*[559] *Hatta bundan da öte içlerinde kâfir olanlar bile vardır. Meselâ, İsmâilîler'in şeyhleri böyledir. Bunlar mühlid ve münafıktır, Yahûdî ve Hıristiyanlardan daha beter kâfirdirler.*[560]

V. *Ama bir Ehl-i Sünnet imamı yukarıda sayılan özelliklerden tamamen beridir. Bunlar son derece âlim, son derece zâhid ve son derece nezih insanlardır.*[561]

İşte **İbn Teymiyye Râfızîler'in** ve **onların imamlarının cehâletlerini** böyle ortaya koymaktadır. Bizim aktardıklarımız onun **Râfızîler'in cehâleti** hususunda ortaya koyduklarının bir özeti mâhiyetindedir.[562]

y / **İbn Teymiyye'ye göre**, *Râfızîler, Allah'ın cisim olduğuna inanırlar.*[563] *Onlar'ın açıkça tecsîm içeren sözlerine bizâtihi kendi kitaplarında rastlamak mümkündür.*[564] *Meselâ, "Allah'ın cisim olduğu"nu söyleyen ilk şahıs Râfızîdir ve o da Hişâm b. el-Hakem'dir.*[565] *Hatta onlar bu sapık görüşte altı fırkaya dahi ayrılmışlardır.*[566] *Onlar'ın bu kadar sapıklıkta ileri gittiklerine Mu'tezile'den el-Câhız bile şahit olmakta ve "Yeryüzünde*

---

[556] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 268-269, 360, 399.

[557] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 454.

[558] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 489-490; **c.** 4, s. 116, 120, 127, 135.

[559] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 380

[560] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 374.

[561] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 60.

[562] Tıpkı " **Râfızîler'in Yalanları** " bahsinde söylediğimiz gibi, bu bahis de, **İbn Teymiyye**'nin **Minhâcü's-Sünne** isimli eserinde oldukça sık ele alınmıştır. Bunları dipnot olarak kaydetmemizin imkânı yoktur. Yalnız, şu kadarını söyleyelim ki bu konu, daha çok adı geçen eserin **4, 7** ve **8.** ciltlerinde yoğun olarak ele alınmıştır.

[563] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 72.

[564] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 217-221, 242; **c.** 8, s. 6, dip. no : 4.

[565] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 72; **c.** 2, s. 103, dip. no : 2, s. 219-222, 501; *Mecmû*, **c.** 3, s. 186, **c.** 4, s. 188.

[566] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 219-222; **Krş.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 31-35.

hiç bir Râfızî yoktur ki Rabbi'nin kendine benzediğine inanmış olmasın." sözleriyle onların bu kötü hallerini ortaya koymaktadır.[567]

z / *İbn Teymiyye'ye göre, Şî'îleşme hareketi, her çağda zındıklık kapısı olmuş, gerek zındıklar ve gerekse kâfirler bu kapıdan girerek İslâm'ı yıkma fırsatını yakalamışlardır.*[568] *Çünkü tarih boyunca Şî'îlik, Râfızîlik dehlizine; Râfızîlik ise Karmatîlik ve inkârcılık dehlizine yol açtığı gibi, yine bünyesinde Cehmîlik barındıran sözlerinden dolayı Şî'îlik, Cehmîlik dehlizine; Cehmîlik de zındıklık ve inkârcılık dehlizine yol açmıştır.*[569] İbn Teymiyye'ye göre, *Şî'a'nın mülhidlerini, İsmâilîler, Nusayrîler, Karmatîler, Bâtınîler ve Dürzîler oluşturur. Yâni diğer bir deyişle bu mülhidlerin tümü Râfıza'dan türemiştir.*[570]

İbn Teymiyye, bu iddiâsını şu şekilde ispât etmeğe çalışır. *Gerek İsmâilîler ve gerekse Nusayrîler, maksatlarına ulaşmak için Şî'î gibi görünmeği emreder.*[571] *Ve asıl maksadları olan dini ifsâd etmeyi gizli tutarlar.*[572] *Halbuki, bunların içlerinde Yahûdî ve Hıristiyanlardan daha beter küfür vardır.*[573] *Mesela: İsmâilîler, en-Nâmûsü'l-Ekber ve'l-belâğü'l-A'zâm isimli kitaplarında, kendi propagandacılarına şu tavsiyelerde bulunurlar: "Müslümanlar'ın arasına kendini Şî'î gibi göstererek gir. Onlar'ın yanında Şî'î inancı ve özelliklerini benimsiyor gibi davran. Sonra da onlara, Selef'in kendilerine zulmettiğinden, onların Hz. Hüseyin şehid, hanımlarını ve çocuklarını esir etmelerinden, Emevîler'e ve Abbasîler'e buğzettiğinden, İmamların dönüşünden v.b. Şî'a'nın hoşuna giden sözlerden bahsederek yaklaş. Böylece o kişinin derhal senin davetine icabet ettiğini göreceksin."*[574]

Demek ki, *İsmâilîler, Müslüman birini zındık yapmak için önce kendileri Şî'î pozisyonuna girerek, muhatabını Şî'î yapmağa çalışmakta, sonunda da o Müslümanı İslâm'dan hatta diğer bütün dinlerden soyarak tamamen dinsiz yapabilmektedirler. Böylece onlar, davetlerine Şî'îler'in ortaya koyduğu düzmecelerle başlamakta ve zındıklık olan maksatlarına*

---

[567] **İbn Teymiyye** *Minhâc*, c. 1, s. 73.

[568] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 35, s. 136; *Minhâc*, c. 1, s. 10-11.

[569] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 2, s. 230.

[570] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 5, s. 8, 21, 234, 361; c. 7, s. 82; *Mecmû'*, c. 4, s. 429; *Minhâc*, c. 5, s. 157; c. 7, s. 10; c. 8, s. 15.

[571] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 8, s. 479, 486; *Mecmû'*, c. 35, s. 136.

[572] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 452, c. 8, s. 479.

[573] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 452; c. 8, s. 486.

[574] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 8, s. 480.

ulaşmada direkt Şî'a inancından yardım görmüş olmaktadırlar.[575] *Bu durumda da Şî'a, küfre ve nifaka ulaştıran bir dehliz görevini yapmakta, onların açtıkları yollardan müşrikler, ehli kitap ve İslâm düşmanları yürüyerek gâyelerine ulaşmaktadırlar.*[576]

Hatta **İbn Teymiyye** *değil İsmâilîler, Nusayrîler, Dürzîler, Sâbi'î ve Mecûsîler'in dahi bazen Şî'î kılığına girerek yapacağı tahribatlar yaptıklarını ve kendi inançlarını onlara empoze ettiklerini* söyler ve onların: "*Çünkü Şî'îler bizim görüşlerimizi en çok kabul eden guruplardır. Zîrâ, onlar, şerîatten dışına çıkmışlardır. Ve yine onlarda câhillik ve tanımadıkları şeyleri tasdîk kol gezmektedir.*"dediklerini naklcder.[577]

Netice olarak **o, nifak ve küfür derecelemesinde bu fırkaları şu sıralamağa tâbî tutar**: *İsmâiliyye, İsnâ'aşeriyye'den değildir.*[578] *Ve İsmâiliyye, Nusayrîler'den daha şerli ve daha kâfir,* [579] *Nusayrîler ise Râfızîler den şerli ve kâfirdir.*[580]

İbn Teymiyye'nin "**Şî'a'dan meydana geldiği**" iddiâsında bulunduğu bu guruplar hakkında, onun eserlerinde oldukça çok miktarda bilgi bulunmaktadır. Bunların burada zikredilmesine konumuz elvermediğinden dolayı, araştırma yapmak isteyenler için aşağıda ki yerleri vermeyi ve bu kadarla yetinmeği daha uygun gördük.[581]

İşte **İbn Teymiyye'nin Râfızîlere ve ondan doğan diğer sapık fırkalara bakış açısı** bu şckildcdir. Yalnız şu kadarını söylcyclim ki **bu denli detaya inmemize rağmen yine de anlattığım şeyler özet mahiyetindedir ve anlatılacak daha çok şey vardır**. Fakat onun diğer mezheplere olan bakış açısını da aktarmamız gerekli olduğundan dolayı, tezimizin yapısı, daha detaya

---

[575] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 10; **c.** 8, s. 14; *Mecmû'*, **c.** 35, s. 136.

[576] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 11; **c.** 8, s. 486.

[577] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 453.

[578] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 430.

[579] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 512; **c.** 5, s. 8.

[580] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 452.

[581] **Bâtınıyye** için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 66, 69, 185; **c.** 7, s. 91; *Mecmû'*, **c.** 4, s. 69, 77, 92, 99, 413, 429, 490, 508, 518, **c.** 5, s. 550-551; **c.** 9, s. 134; *Minhâc*; **c.** 4, s. 519, 520; **c.** 5, s. 185, 363, 384 **c.** 7, s. 229-247; **eşŞehristânî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 228-235; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 219-245. **Hurremiyye** için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 20, 21; **c.** 5, s. 32, 33. **İsmâilîler** için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 77; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 196; **c.** 4, s. 429; **c.** 7, s. 638; *Minhâc*, **c.** 2, s. 32; **c.** 3, s. 454; **c.** 4, s. 519; **c.** 5, s. 78; **c.** 8, s. 11-14. **Karmatîler** için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 305, **c.** 5, s. 18, 64, 178, 184, 215, 226, 307, 322, 353, 383; **c.** 6, s. 86, 103, 127; **c.** 7, s. 37, 76, 82, 123, 119; **c.** 8, s. 239, 245; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 27; **c.** 3, s. 100; **c.** 6, s. 112, 319; *Minhâc*, **c.** 1, s. 7, dip. no : 2, **c.** 5, s. 353; **c.** 6, s. 342, 343. **Nusayrîyye** için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 64; **c.** 7, s. 77; *Mecmû*, **c.** 2, s. 196; *Minhâc*, **c.** 1, s. 10, dip. no : 2; **c.** 2, s. 32; **c.** 4, s. 519; **c.** 5, s. 78; **c.** 8, s. 11.

inmemize müsâade etmemektedir. Daha fazla bilgi almak isteyenlerin özellikle Minhâcü's-Sünne isimli esere mürâcaat etmeleri gerekmektedir.

3. 2. 1. 9. İbn Teymiyye'ye Göre Râfızîlerle Dığer Fırkaların Kısaca Mukayesesı

İbn Teymiyye'ye göre, Râfızîler'in özelliklerini anlatırken, *onların tüm fırkaların en yalancısı, en münafığı, en câhili, en akılsızı, en zındığı, en zelili, Sünnet'ten en uzak olanı, Resûlüllah'ın hayatından en habersiz olanı, Kur'an'ı en fazla tahrîf edeni, en çok haktan uzak olanı, en fazla sapık olanı, en çok hevâ ehli olanı, aşırılıkta en ileri olanı, Naslar'ın en câhil olanı*.... gibi pek çok vasıflar sıralamıştık.

Bunun yanında, şu hakîkatleri de ortaya koymamız gerekmektedir. İbn Teymiyye'ye göre, *Rafızîler'in bütün görüşleri kendilerine ait değildir. Ortaya attıkları iddiâlarda kendilerine ait olanlar da vardır, başkalarına ait olanlar da vardır.*[582] *Bütün yaptıkları şeylerin temelinde taklîd yatmaktadır. Bu yüzden onlar bazen Mu'tezile ve Kaderiyye, bazen de Mücessime ve Cebriyye'nin peşinden giderler.*[583] *Böylece, onlar bütün mezheplerin kötü yanlarını kendilerinde toplamışlardır. Meselâ, sıfatlar konusunda Cehmî, kulların fiilleri hususunda Kaderî iken, yalnızca imâmet konusunda Râfızî inancını taşırlar.*[584] *Tevhîd konusunda ise, çok enteresan durumları vardır. Zîrâ, ilk Şî'îler* (Şî'a-i Ûlâ) *Mücessime ve Müşebbihe'ye ait görüşleri paylaşırlarken* [585] *sonradan gelenler Mu'tezilî ve Haricî tavır sergilemişlerdir.*[586] *Kader konusunda da onlar Mu'tezile'ye uyarlar. İlk devir Şî'îler'de kaderi isbât edenler çok olmakla beraber, inkâr edenler, isbât edenlerden daha çoktur.*[587]

Demek ki, İbn Teymiyye'nin de vurguladığı gibi, **hiç bir gurup İlâhî sıfatlar konusunda hem temsîl de (Allah'ı canlı varlıklara benzetme) hem de ta'tîlde (sıfatları inkâr etmede) Râfızîler kadar çirkin pozisyonlara düşmemişlerdir. Zîrâ, tecsîm ve teşbîh ile ta'tîlin her ikisinin beraberce beraber hiç bir gruba rastlanılmaz.** Diğer guruplara bakıldığında (hangi gurup olursa olsun) onların **ilk devirlerde** yaşanlar **teşbîh** ve **tecsîm** görüşünü savunurlarken,

---

[582] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 462-463.

[583] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 9.

[584] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 8, s. 10; Ayrıca, **krş.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 36-39, 40-41; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 194-195.

[585] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 103-104 ve oradaki dipnotlar; **c.** 3, s. 462; **Krş.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 31-35.

[586] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 462, **Krş.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 35.

[587] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 462, Ayrıca, başka benzerlikler için **bkz.**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 9, 58, 70, 71-72, **c.** 2, s. 100, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 55.

aynı gurup içinde sonradan gelenler tam bu görüşün zıddı olan **ta'tîl** görüşüne dönmemişlerdir. İlk devirlerde neyi savunmuşlarsa sonraki devirlerde de aynı şeyi savunmayı sürdürmüşlerdir. Ama bu **Râfızîler** böyle değildir. **Bunların kudeması** (ilk devirlerde yaşayanlar) **ile müteahhırûnu** (sonradan gelenler) **tam bir çelişki içindedirler**. **Evvelkiler tam teşbîh ve tecsîm içeren görüşler ortaya koyarak Mücessime ve Müşebbihe'ye uyarlarken sonradan gelenler ise, öncekilere zıt bir tavırla aşırı bir nefy ve ta'tîl batağına saplanmış Mu'tezile ve Cehmiyye'ye uymuşlardır**.[588]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Râfızîler'in Hâricîlerle ortak görüşleri olmasına*** [589] ***hatta "Okun yaydan fırlayıp çıktığı gibi Haricîlerin İslâm'dan çıktığına"*** *Peygamber tarafından işâret edilmesine* [590] *rağmen yine de* ***Hâricîler, Râfızîler'den daha akıllı ve daha dindârdırlar***.[591] *Çünkü:*

A) ***Onlar'ın hiç bir grubunda şahıslara ulûhiyyet yükledikleri görülmez.***

B) ***Sahâbe'nin tümünü tekfîr etmez, sadece Hz. Ali'ye buğz ederler. Meselâ, Hz. Ömer'in adeletini ve yaşantısını çok överler.***

C) ***Kasden yalan söylemezler, doğruluklarıyla ve doğru sözleriyle şöhret bulmuşlardır. Hatta "Onlar'ın rivâyet ettikleri Hadîsler sahîhtir" diye de bir sözü söylenir olmuştur.***

D) ***Râfıza'dan daha çok namaza oruca ve Kur'an okumaya düşkündürler.***[592]

3. 2. 1.10. İbn Teymiyye'ye Göre Râfızîler'i İman-Küfür Açısından Değerlendirme

İbn Teymiyye'ye göre, *"**Ridde** (dinden dönme) **iki şekilde olur.***

A) Dinin aslî prensiplerinden yüz çevirip onları inkâr etmekle. Meselâ, Nusayrî ve İsmâilîler'in irtidâdı bu şekil bir irtidâddır. Bunların mürted olduğunda Ehl-i Sünnet de Şî'a da görüş birliği içindedir. Ayrıca Şî'î mezhebinin Keysaniyye firkasından olan Abbâsiyye (veya meşhur) ismiyle Râvendiyye'nin irtidâdı da bu nevi bir irtidâddır.

B) Dinin bir kısmını reddetmekle. Meselâ, Râfıza ve benzerlerinin durumu gibi."[593]

---

[588] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 2, s. 103, dip. no : 2, s. 242-243, 513; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 41.
[589] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 3, s. 465-466.
[590] **Müslim**, *Kitâbü'l-Havâric*, Hadno : 142-153.
[591] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 4, s. 38-39.
[592] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 1, s. 67-68; c. 2, s. 38, 80; c. 4, s. 38-39; c. 6, s. 16, 51; c. 7, s. 41.
[593] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 7, s. 221-222.

İbn Teymiyye'ye göre, ***en açık dinden dönüş*** *Gâliyye fırkalarında vardır. Ve* ***Nusayriyye, İsmâiliyye*** *fırkalarının* ***irtidâdından daha kötü irtidâd hiç bir fırkada bulunmamaktadır.*** *Ayrıca* ***Keysaniyye****'den Peygamberlik iddiâsında bulunan Muhtar b.* ***Ebî 'Ubeyd*** *de dinden çıkmıştır.* ***Şî'a'ya mensub olan bu mürtedlerin irtidâdı,*** *haliyle en büyük ve* ***en fâhiş küfür*** *olmaktadır. Bundan ötürü bütün âlimler* ***Gâliyye****'nin* ***kâfir olduğu*** *meselesinde görüş birliğindedirler. Hatta bunları ilk başta* ***Hz. Ali tekfîr etmiş ve ateşle yaktırmıştır.*** *Çünkü bunların ele başı olan* ***Abdullah b. Sebe'****,* ***Hz. Ali****'nin yüzüne* ***sen İlâhsın*** *demiş ve ona secde etmişti. Bu yüzden* ***Şî'î*** *gurupları içinde* ***Zeydî ve İmâmiyye****'den* ***gerçek mümin olanlar, bunlardan beri olduklarını söylemişler ve bu grupların kâfir olduklarını ilân etmişlerdi.*** *Bunlar gerçek manada müşriktirler ve Kelime-i Şâhâdetin hakikatinden tümüyle sıyrılıp çıkmışlardır.*[594]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Gâliyye'nin dışında kalan Şî'î fırkalarda da bazı tavır ve hareketlerinde Yahûdî ve Hıristiyanlar'a çok bariz benzerlikler bulunduğundan dolayı açık küfürler bulunmaktadır.*** *Bu fiiller Yahûdî dini cinsinden şeylerdir.*[595] *Ayrıca bu hareketlerin dışında onlarda bulunan* ***tefvît-i salat*** ***(namazları, asıl vaktinden çıkararak ikisini bir ikisini bir kılma)*** *âdetleri* ***sakıncalı*** *bir şeydir. Bunun* ***günâh olmadığını söyleyen kâfirdir****, mürteddir. Bu inanç sahibi bir kimse* ***tövbeye davet*** *edilir. Eğer görüşünden* ***dönmezse öldürülür.*** *Zîrâ, bu iddiâ tıpkı* ***ben ramazanda oruç tutmam şevval de oruç tutarım*** *veya* ***gece namazlarını kılmam, bunları gündüz kılarım*** *sözüne benzer. Bu durumda olan kimseler,* ***bütün âlimlerin ittifâkıyla tövbeye davet edilir. Tevbe etmezse - mürted olduğundan - öldürülür.***[596]

İbn Teymiyye ayrıca, ***Hz. Ali'yi överken aşırıya kaçan*** *ve ona* ***ben yeryüzünden daha çok gökyüzünün yollarını biliyorum gibi sözleri isnad eden kimsenin küfür tehlikesiyle yüzyüze geldiğini*** *ve bu gibi iddiâların küfürden başka bir şey olmadığını ve* ***bu inancın açıkça Râfıza'da bulunduğunu*** söyler ve bu iddiâlarını isbât eder. Ona göre, *bu iddiâ ile zımnen* ***Hz. Ali'nin miraca çıktığı*** *isbât edilmek istenmektedir. Halbuki, ne* ***Sahâbe'den ne de Tâbi'în'den hiç kimse, bedeniyle göğe yükselmemiştir.*** *Kaldı ki* ***Resûlüllah'ın göklere olan miracının bedenen mi olduğu yoksa ruhen mi olduğu?*** *bile tartışılmış,* ***Selef'in çoğunluğu, ruhen olduğu*** *hususunda görüş birliğine varmışlardır.* ***Bu inanç, ataları Yahûdî olan İsmâilîler****'in* ***inançla-***

---

[594] Daha geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 68; **c.** 3, s. 458-460; **c.** 4, s. 38, 576-577; **c.** 5, s. 12, s : 6, s. 343; *Der'û Te'âruz*, **c.** 5, s. 285.

[595] Bu konuda yukarıda " **Râfızîler'in Özellikleri** " anlatılırken, 16. Maddede " **Râfızî-Yahûdî Benzerliği** " nden söz edilmişti. Oradaki dipnotlardan daha fazla bilgi alınabilir. Ayrıca, **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 175, v.d.

[596] Geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 229, v.d.

rına benzemektedir. Ve yine bu inanç insanda Hz. Ali'yi Peygamber'den üstün tutma şüphesi uyandırmaktadır. Ya da diğer bir ifâdeyle, Bu şekilde bir inanca sahip olan bir İmâmiyye mezhebinden olan biriyle, ile Gulât-ı Şî'a'ya mensub olan bir şahsın, temelde aynı fikirlere sahip olduğu ve İmâmiyye den olan kimselerin, (her ne kadar Gâliyyeyi tekfîr etseler bile) onlardan pek farklarının bulunmadığı kanâatini insanda uyandırmaktadır.[597]

İbn Teymiyye'nin, diğer firkalara olan sert tutumundan çok daha fazla Şî'a'ya karşı özel bir antipatisi vardır. O, Şî'a'ya hiç iyi gözle bakmaz. Daha önce de aktardığımız gibi, o, Şî'a'nın neticede Küfür ve inkârcılığı açılmış bir dehliz olduğu tezini kuvvetle ve hararetle savunmaktadır. Diğer İslâm Uleması ne derse desin ona göre, "*Şî'îlik, Râfızîlik dehlîzine; Râfızîlik ise Karmatîlik dehlizine yol açmış, sadece bununla da kalmayıp, bünyesinde Cehmîlik barındıran sözlerinden ötürü, yine Şî'îlik, Cehmîlik dehlizine, Cehmîlik de zındıklık ve inkârcılık dehlizine yol açmıştır.*" [598] Başka bir ifâdeyle, Şî'a'nın tekfîri hususunda Ehl-i Sünnet, ne kadar temkinli davranırsa davransın, ona göre, *Şî'a'nın temiz bir mazisi, özellikle Müslümanlar için şans olabilecek bir tarihi bulunmamaktadır. Zîrâ, tarih, onların Müslümanlar aleyhine İslâm düşmanlarıyla gizlice anlaşma yaptıklarına ve onların yanında yer alarak Müslümanlarla savaştıklarına dair pek çok olaya şahittir. Dolayısıyla onların hayra ve güzel şeylere sebep oldukları pek görülmemektedir. Tarih boyunca onlar her zaman, fitneye, fesada, nifak ve küfre kaynaklık yapmışlar, bol bol sapık firkalar üretmişlerdir. Veya en azından buna zemin hazırlamışlardır.*

Demek ki, İbn Teymiyye'nin bunların mümin olduklarına dair kanâati çok zayıftır. O-nun bu konudaki fikrinin en kısa ve en net ifâdesi şudur: *Şî'îleşme, zındıklık kapısıdır* [599] Bu ifâdenin ötesinde başka îzâhlara inmenin gereği yoktur.

Öte yandan, Gulât-ı Şî'a, Bâtnıyye, İmâmiyye ve Zeydiyye hakkında İslâm âlimlerinin görüşleri de şu şekildedir:

A) Gulât-ı Şî'a'nın Tekfîri hususunda, el-Eş'arî, el-Bağdâdî, İbn Hazm, eş-Şehristânî, el-Âmidî ve el-Curcânî'nin görüşleri:

Gulât-ı Şî'a'ya mensub olan Sebeiyye Hâşimiyye, Beyâniyye, Rizâmiyye, Kâmiliyye, Zemmiyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hîşâmiyye, Cenâhiyye, Gurâbiyye firkala-

---

[597] Geniş bilgi için bkz., A.mlf., *Minhâc*, c. 8, s. 56, 58, v.d.

[598] A.mlf., *Minhâc*, c. 2, s. 230.

rının **kâfir oldukları**nda **ittifâk** etmişlerdir.[600] Mezhepler tarihçilerinin bunlar hakkında ortaya koymuş oldukları bilgilere bakarak **bunların küfre düştükleri noktaları** dört ana noktada belirleyebiliriz:

a / Allah'ın şahıslara hulûl ettiğini söyleyerek, **insanların ulûhiyyetine inanmak,** yânî Allah'a şirk koşmak.

b / Resûl-i Ekrem'in **Peygamberliği'ni inkâr** etmek.

c / Haramları helal kabul etmek.

d- Başta Râşid Halîfeler olmak üzere, **Sahâbe'yi küfre nisbet** etmek[601]

B) Bâtınıyye (İsmâiliyye) nin tekfîri hususunda el-Gazzâlî ve ed-Deylemî gibi İslâm ulemâsı'nın görüşleri:

Bunlara göre, ***Bâtınıyye**, Kuran'ın zâhirinin yanında bir de bâtınının bulunduğunu söyleyerek, te'vîl kaideleriyle bağdaşmayan te'vîllerle Kur'an'ı te'vîl edip farzları tümüyle ortadan kaldırmışlar ve bir takım haramları da helâl saymışlardır. **Bâtınîler'in iddiâlarına göre, haram bildiren tek bir Nas yoktur**: Ayrıca bunlar, **iki İlâh kabul edip, haşr, neşr, cennet, cehennem ve kıyametin, Kur'an'daki bildirilen şeklini inkâr ederler. Ebûbekr ve Ömer'i Kafir sayarlar***. Hatta kendisi aslen **Zeydî** mezhebinden olan **ed-Deylemî**, ***onların yirmi meselede küfre düştüğünü*** söyler.[602]

C) İmâmiyye hakkında ise, yine el-Bağdâdî, el-Gazzâlî, el-İsferâyînî el-Âmidî ve el-Curcânî gibi, bir kısım İslâm ulemâsı'nın görüşleri:

Önceki iki fırkaya nisbeten **İmâmiyye** hakkında biraz daha ılımlı görüş hâkimdir. Çünkü **İsnâ'aşeriyye** ismiyle de anılan **bu fırkadan hiç kimse, Hz. Ali ve oğullarının İlâhlığına hükmetmemiştir**. Nevar ki, **bazı İmâmîler, Hz. Ali'ye biat etmedikleri için, Sahâbe'yi tekfîr etmişlerdir**.[603]

---

[599] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 35, s. 136.

[600] **Bkz. el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr., 275[a], **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 123-130.

[601] Bu konuda **bkz., el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 5-16; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 177-197; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 203-222; **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 2, s. 114-115; **c.** 4, 183, 187; **el-Curcânî**, *Şerhül-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 261, 286, **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr., 275[a].

[602] " **Bâtınîler'in Tekfîr Edildiği Noktalar** " için **bkz., el-Gazzâlî**, *Fedâihü'l-Bâtınıyye*, Tah. : 'Abdurrahmân Bedevî, Kahire, el-Mektebetü'l-'Arabiye, 1964, ss. 236, s. 146-163; **A.mlf.**, *Faysalü't-Tefrika*, s. 198; **ed-Deylemî**, Muhammed b. Hasan, *Beyânü Mezhebi'l-Bâtınıyye ve Butlânühü*, Nşr., R, Strothmann, İst, 1938, s. 34-91; **el-İsferâyînî** *A.g.e.*, s. 140-149.

[603] **Bkz.**: **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 35, **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr. : 271[a]; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 290.

Bu duruma göre, **Sahâbe'yi tekfîr etmeyip, sadece Hz. Ali'nin diğer Sahâbeler'den üstün olduğuna inanan İmâmiyye mensubları Müslümandırlar, onları tekfîrden kaçınmak gerekir**. Bunun yanında, taşımış oldukları bir takım yanlış ve hatalı inançlarından dolayı belki **günâhkâr ve bid'atçi olduklarına hükmedilebilir**. Ama **Sahâbe'yi tekfîr eden İmâmiyye mensûbu Şî'îler, kâfir sayılır**. Zîrâ, değil cennetle müjdelenen Sahâbî, **herhangi bir Müslümanı tekfîr eden kişi dahi tekfîr açısından tehlikeli duruma düşer**. Kaldı ki Sahâbe'nin yaşantısı, **Peygamber'in** onlar hakkında buyurmuş olduğu **övgü dolu sözler** ve **Kur'an'da "Allah'ın onlardan razı olduğu"** şeklinde ki emri de onların büyüklüğüne dalâlet eden delillerdir.[604]

D) <u>Zeydiyye hakkında, el-Eş'arî, el-Bağdâdî, el-İsferâyînî, ve eş-Şehristânî'nin görüşleri</u>:

Bu gurupta, **Carûdiyye** ve **Süleymâniyye fırkaları hariç, genelde Ğalî fırkalara mansub görüşlere rastlanmaz**. Zîrâ, **Zeydiyye mezhebinin kurucusu** olan **Zeyd b. Ali**, ***Sahâbe'nin en fazîletlisi Hz. Ali olmakla beraber, maslahata binaen Sahâbe hilâfeti Hz. Ebûbekr'e vermiştir*** kanâatini taşımaktaydı. Onun yolunda yürüyen **Zeydîler'in büyük çoğunluğu da Sahâbe'yi tekfîr etmemişlerdir**. Bu gurup içinde bulunan **Bütriyye, Hz. Osman hakkında mu'tedil davranarak tevakkuf etmişlerdir**. Fakat az önce de ifâde ettiğimiz gibi, **Carûdiyye** ile **Süleymâniyye** fırkaları **böyle değildir**. **Cârûdiyye**'ye göre, ***Hz. Ali'ye uymadıkları için Sahâbeler kâfir olmuş*** tur. **Süleymâniyye** de ***Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'in halîfe seçimlerinde hata olması sebebiyle Hz. Osman'ın hilâfeti Hz. Ali'den gasbetmesi nedeniyle her üçü kâfir olmuştur*** inancını taşır.

Öyleyse **genel manada**: saydığımız iki fırka (**Cârûdiyye** ve **Süleymâniyye**) hariç, <u>**Sâhâbe'yi tekfîr etmeyen Zeydîler, Müslümandırlar**</u>.[605]

İşte <u>**İbn Teymiyye'ye göre**</u>, Şî'a'nın durumu özetle bundan ibarettir. **Onun penceresinden görünen Şî'a'nın, aktarabilecek daha pek çok özellikleri bulunmaktadır**. Ama tezimiz buna elvermemektedir. Bundan dolayı biz bu kadarla yetinip **Hâricîler**'e geçelim.

---

[604] **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 19; **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 157-158; **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr., 275[a]; **el-İsferâyînî**, *A.g.e*, s. 41-43; **el-Harpûtî**, Abdullahtîf, *Tarih-i 'İlm-i Kelâm*, İst., Necm-i İstikbâl Matba'ası, 1332, ss. 160, s. 44-45.

[605] Daha geniş bilgi için **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 65-75; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 26-31; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 27-30; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 179-189.

3. 2. 2. HARİCÎLER

3. 2. 2 1. Haricî İsmi

Dr. İrfan Abdülhamid'e göre, "*Havâric, hem siyasî bir fırka, hem de dini bir mezheptir.*"[606] *Zîrâ, bunlarda bulunan* ***İmâmet*** *görüşü, bu fırkanın siyasî yönünü,* ***Tahkîm*** *(Hakem tayini), görüşü ise, dinî yönünü ortaya koyar.*" [607]

Diğer yandan bu ismin bu fırkaya verilmesinin sebepleri hususunda mezhepler tarihçileri pek çok görüş ortaya koymuşlardır. **Meselâ**, bunlardan: **el-Eş'arî**; "***Hz. Ali'ye karşı çıktıkları için Havâric denmiştir.***" [608] derken **eş-Şehristânî** ise, "***Ehl-i Sünnet'in görüş birliğine vararak destekledikleri hak bir imama karşı çıkan kimseye Hâricî denir. Bu, ister, Hulefâ-i Râşidîn'e karşı çıkma olsun, isterse onlardan sonra Tâbi'în'e karşı çıkma olsun, hatta isterse daha sonraki devirlerde herhangi bir imama karşı çıkma olsun, değişmez.***" [609] der.

Hâricîler'in kendi kanâatlerine göre, ise ***Hâricî ismi, el-Hurûc fi sebîlillah*** *(Allah yolunda cihada çıkmak)* ***tan gelmektedir.*** *Buna en iyi delil de* ***"Evinden Allah'a ve Peygamberi'ne hicret ederek çıkan (ve men yehruc min beytihi)*** .." [610] Âyeti'ndeki **Hurûc** kelimesidir.[611]

Hâricîler'in başka isimleri de vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

A) Sıffîn savaşında hakem tayinine gidildiğinde, **Hz. Ali**'nin ordusundan ayrılıp Kûfe köylerinden biri olan **Harûrâ'da toplandıklarından dolayı Harûrîler**. [612]

B) Hz. Ali'nin ordusu ile **Hz. Mu'âviye**'nin ordusu arasında barış sözleşmesi imzalayan **Eş'as b. Kays**'ın, bu sözleşmeyi kabîleler arasında okuduğunda, **Hâricîler**'in önde gelen isimlerinden olan **Urve b. Üdeyye** (veya Urve b. Cüreyr) nin **Lâ hükme illallâh** (Allah'ın hükmünden başka, hiç kimsenin hüküm verme yetkisi yoktur) sözünden ötürü **El-Muhakkimetü'l-Ûlâ**. [613]

---

[606] **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 72.

[607] Bu fırkaların çıkması iki şeyden olmuştur : 1-**İmâmet**, 2- **Tahkim**. (**Bkz.**: **'eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 134-135).

[608] **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 127-128.

[609] **'eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 132; Ayrıca, değişik anlamlar için **bkz.**, **Watt**, *A.g.e.*, s. 18-19.

[610] **Nisâ** : 101.

[611] **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 73.

[612] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 127; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 56; **Abdulhâmîd**, *A.g.e.*, s. 73, **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 15; **Watt**, *A.g.e.*, s. 16; **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 500; **c.** 7, s. 618-619; **c.** 19, s. 71.

[613] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 128; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 55-60; **'e-Şehristânî**, *A.g.e.*, **c.** 1, s. 133-137; **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 74; **Çubukçu**, *A.g.e.*, s. 46.

C) Peygamber Efendimiz'in **Hâricîler** hakkında "... ***Onlar Kur'an okurlar ama, gırtlaklarından aşağı geçmez. Bunlar okun hedefi delip süratle geçip gittiği gibi İslâm'dan süratle uzaklaşırlar. (Yemruku mine's-Sehmi...)*** [614] şeklindeki işâretlerinden ötürü **Mârikâ**.[615]

D) Kendilerinin "***Bizler, Allah'ın dini için nefislerimizi sattık.***"demelerinden ötürü, **satıcılar** anlamında **sürât** [616] diye anılmışlardır. Onlar bu isimlerin hepsinden hoşlanırlardı. Ama **Marika** lakabını hiç sevmezlerdi.[617]

3. 2. 2. 2. Hâricîler'in Çıkışı

Hâricîlerin çıkışı hususundaki en ilginç görüş, İbn Teymiyye'nin görüşüdür. Zîrâ, **mezhepler tarihçilerinin hemen hemen tamamına yakını, Hâricîler'in çıkışına sebep olarak, Hz. Ali** ile **Hz. Mu'âviye** arasında yapılan **Sıffîn** savaşında, savaş tam **Hz. Mu'âviye**'nin aleyhine dönecek bir vakitte, Hz. **Amr b. Âs** (v. 43/664)'ın ortaya koyduğu fikir neticesinde, **Kur'an'ın mızraklara asılarak hakeme gidilmesi ve savaşın durdurulmasından sonra, ilk başta Hz. Ali'yi hakeme başvurmağa zorlayan Eş'as b. Kays** (v. 42/662), **Mis'âr b. Fedekî ve Zeyd b. Husayn gibi bir takım hafızlardan meydana gelen bir topluluğun, daha sonra da neden hâkeme başvurdunuz? diyerek Hz. Ali'den ayrılmaları** ve da Harûrâ'da toplanarak **12.000** kişiye ulaşmaları olayını gösterirken [618] **İbn Teymiyye, daha değişik bir yaklaşımla** ***Harîciliğin aslının ta Hz. Peygamber'in zamanında var olduğu*** fikrini savunur. Ona göre, "***ilk Hâricî, Resûlüllah döneminde çıkmıştı.*** *Bir adam, Hz. Peygamber'in (Huneyn Gazvesinde elde edilen ganîmetleri) taksîmini görünce:* ***Muhammed! Adâletli davran; âdil taksîmât yapmadın*** *deme küstahlığında bulunmuştu. Buna karşılık Allah Resûlü de:* "***Eğer âdil davranmamış isen ziyan ve hüsrâna uğramışım*** **demektir** " buyurmuşlardı. *Durumu gören bir Sahâbe'nin* ***Ya Resûlellah! müsâade et de şu münafığın boynunu vurayım*** *demesi üzerine Resûlüllah:* "***Bunun soyundan öyle kimseler çıkacak ki sizden biriniz, bunların namazı yanında kendi namazınızı, bunların orucu yanında kendi orucunuzu bunların kıraatı karşısında kendi kı-***

---

[614] **Bkz.**: **el-Buhârî**, *Menâkıb*, 25; *İstitâbe*, 6, 7; **Müslim**, *Zekât*, 147, 148; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, 12.

[615] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 127; **'eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 134; **Çubukçu**, *A.g.e.*, s. 36-38; **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, **c.** 4, s. 282, 349, 452; **c.** 19, s. 71; **c.** 28, s. 500; **c.** 35, s. 57, 70, 71; *Minhâc*, **c.** 1, s. 306; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 276.

[616] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 127; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 55-56; **'Abdülhamîd**, *A.g.e.*, s. 74.

[617] **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 127. Bu dört isim için ayrıca **bkz.**, **Fığlalı**, " ***Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*** " isimli makale, A.Ü.İ.F.D., **c.** 22, Ank., 1978, ss. 245-275, s. 245, dip.no : 1.

[618] **Hâricîliğin Doğuşu** hakkında daha geniş malûmât için **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 87-89; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 54-60; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 45-49; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 132-137; **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 81-86; **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 71-77; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 11-35; **Fazlu'r-Rahmân**, *A.g.e.*, s. 213; **Watt**, *A.g.e.*, s. 14-16, 23-25; **Fığlalı**, *Hâricîliğin Doğuşu*, s. 246, 249-267.

raatinizi küçük göreceksiniz önemsemeyeceksiniz.".[619] *buyurarak* [620] *ilk defa böyle söyleyen bir Hâricî'yi, "Muhammed, arkadaşlarını öldürtüyor " sözünün insanlar arasında yayılma endişesinden dolayı öldürttürmemişti.*[621]

İbn Teymiyye'ye göre, ***Hüküm veya taksîmat hususunda yapılan itiraz, Hâricîliğe benzemektir*** *ve bu aslında, Kur'an ve* ***Sünnet'e itiraz demektir.*** *(Zîrâ,* ***Hâricîler de, hakeme başvurmağa itiraz etmişlerdi.)*** *Resûlüllah zamanında aslen potansiyel olarak varolan bu* ***Hâricî mantığı*** *Müslümanlar'ın ittifâk içinde oldukları üç halîfe devrinde sinmiş bir vaziyette idi ve gelişmeye müsait ortam bulamıyordu. Fakat* ***Hz. Ali*** *devrinde Müslümanlar paramparça olunca,* ***Hâricî şeytanlığı*** *ortaya çıkmağa elverişli ortamı yakaladı ve hemen nüksetmeğe başladı.*[622]

Demek ki, aynen **Şî'a**'da iddiâ edildiği gibi, **Hâricîliğin kökleri de Resûlüllah devrinde mevcuttu** ve o devirde bu hareketin nüvesi bulunmaktaydı. Fakat, **Resûlüllah'ın yüce şahsiyeti, onların doğmasına ve gelişmesine engel oluyordu**. Nübüvvet güneşinin sönmesinden sonra karanlıktan istifâde edenler, her türlü pisliklerini yayma imkânını elde etmiş bulunuyorlardı.

İbn Teymiyye'ye göre, ***onlar bu imkânı Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra ortaya çıkan fitne ortamında yakalamışlardı.*** *Müslümanlar,* ***Sıffîn*** *ve* ***Cemel*** *muharebelerinde birbirlerini kırıp geçirmeğe başlayınca onlar için bulunmaz bir fırsat doğdu ve hemen* ***okun, yaydan boşandığı gibi fırlayıp ortaya çıktılar.*** *(Mürûk) . Bunlar, görünüşte Kur'an ve Sünnet'e karşı aşırı bir saygı içinde imiş gibi görünseler de, aslında Sünnet ve cemâatten de ayrılmışlardı.*[623]

3. 2. 2. 3. İbn Teymiyye'ye Göre Hâricîler'ın Özellikleri

İbn Teymiyye'ye göre, **Hâricîler** konusunu işlerken, aynen **Şî'a**'da olduğu gibi, onların özelliklerini yine maddeler halinde sunmağa çalışacağız.

A) İbn Teymiyye'ye göre, ***Harîcîlerin asıl maksatları,*** *Kur'an'ın emirlerini üstün tutmak ve ona uyma hususunda büyük hassâsiyet göstermektir.*[624] *Lakin, bu şahıslar,* ***Kur'an'ı***

---

[619] **Bkz.: el-Buhârî**, *Meğazî*, 61; *Menâkıb*, 25; *Edeb*, 95; **Müslim**, *Zekât*, 142-148; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, 12.

[620] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 550; **c.** 19, s. 71-72; Ayrıca, aynı görüş için **bkz., İbn Cevzî**, *Telbîs*, s. 104-105.

[621] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 28, s. 500.

[622] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 19, s. 88-89.

[623] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 32-33, 208; *Minhâc*, **c.** 1, s. 306.

[624] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 208.

yanlış anladıklarından ötürü onun Âyetlerinin dalâlet etmediği hükümler ortaya koymuşlar ve bu görüşlere uymayan herkesi tekfîr etmişlerdir.[625]

B) İbn Teymiyye'ye göre, ***Hâricîler, Sünnet dairesinde hareket etmiyorlardı. Bundan ötürü kendi kafalarına göre, kötülükler îcâd ediyorlar, aslında hiç kötü olmayan şeylere kötü, hiç iyi olmayan şeylere de iyi diyorlardı.***[626] ***Onlar, Kur'ân'ın hükümleri yanında Sünnet'e o kadar önem vermezlerdi. Meselâ, Kur'an'da yokmuş gibi gözüken, aslında Sünnet'te var olan recm veya hırsızlığın nısâbı gibi hükümleri, Kur'an'a muhalif olduğunu iddiâ ederek inkâr ediyorlardı.***[627] *Hatta onlar'a göre,* ***Peygamber hak'tan sapıp Sünnetlerinde dalâlete düşebilir. Bu durumlarda Peygambere itâat ve ona uymak vâcip değildir. Sadece Kur'an'ın bildirdiklerini tasdîk etmek gerekir. Yoksa Kur'an'ın zâhirine muhalif olan Sünnet'e uymak kesinlikle câiz değildir.***[628] *Bu anlayışla hareket eden* ***Hâricîler, sahîh olduğunu herkesin bildiği, sikâ (güvenilir) râvîlerin rivâyet ettikleri hadîsleri reddeder ve buna da Bu Hadîsler, âhâd haberlerdir kılıfını giydirirlerdi.*** *Son derece câhilâne hareket ederlerdi.*[629]

C) İbn Teymiyye'ye göre, ***Hâricîler, dini yaşantıya çokça ibâdet etmeye önem verirler. Ancak yaptıkları bu kadar ibâdetin etkisi, kalplerine ulaşmaz.*** *Bu mezhebin mensubları yaşça ileri olsalar da, çocuksu düşünceler ve akla yatkın olmayan yorumlarla kendilerini gösterirler.*[630]

D) İbn Teymiyye'ye göre, ***Hâricîler'in hataya düşmelerine sebep olan iki önemli neden vardır:***

a / ***Dinden olmayan şeyleri dindenmiş gibi kabul etmek. Bunlara uymayanları kâfir kabul edip onların kanlarını helâl saymak.***

b / ***Sünnet ve cemâate aykırı düşen bir takım görüşlere çağırmak ve maksada ulaşmak için ilk planda savaşa başvurmak.*** *Halbuki, savaşla ortaya çıkan zararlı sonuçlar, ondan elde edilen faydalardan çok fazladır.* ***Hâricîler'in bu iki önemli özellikleri, onları pek çok hatalara sürüklemiş sonunda onlar Allah'ın ilk plandaki maksadının, kendi anladıkları***

---

[625] **A.mlf.**, *Mecmû*, c. 13, s. 30-31; *Minhâc*, c. 1, s. 67-68; *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 276.
[626] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 19, s. 72.
[627] **A.mlf.**, *Mecmû*, c. 13, s. 208.
[628] **A.mlf.**, *Mecmû*, c. 19, s. 73; *Minhâc*, c. 3, s. 463.
[629] **A.mlf.**, *Minhâc*, c. 3, s. 463-464.
[630] **Havvâ**, *A.g.e.*, c. 8, s. 47.

gibi olmadığını acıları tadarak anlamışlardır.[631] *Zîrâ, onlar bizâtihi* ***Resûlullah****'ın işâret ettiği gibi* ***"Ehl-i İslâm'ı öldürmüş, kâfirleri salıvermişlerdir."*** [632]

**E) <u>İbn Teymiyye'ye göre</u>, *Hâricîler, Bir tarafta takvâ ve ihlâs ile hareket ederlerken diğer tarafta sapıklıklara düşme, çılgınlık ve aşırılıklara kaçma, inançlarda katılık davette taşkınlık, insanlara baskı ve dayatma yaparak zorla kendi görüşlerini empoze etme...Bunların tümü Hâricîlerde vardı. Halbuki, bunlar İslâm'ın hoşgörüsü ile bağdaşmayan şeylerdi ve ihlâsın, takvânın kalpte meydana getirdiği şefkat ve merhametle bir arada bulunması imkansız olan tavırlardı. Bu çelişik tavırlarda bulunmalarının sebebi ise onların çoğunun bedevî olmalarından kaynaklanıyordu. Bedeviler ise İslâm'dan önce fakirdiler. Çöllerde sıcak ve zor şartlar altında yaşıyorlardı. Daha sonra gelen İslâm, bunların hayat şartlarını değiştirememiş, sadece gönüllerini fethetmişti. Müslüman olduktan sonra dahi düşünceleri eski şekliyle yüzeysel kalmıştı. Ufukları dar, ilimden uzak idiler. Dolayısıyla bu insanlar mümin idi, ama düşünce sahaları dar olduğu için yobaz idiler. Yine bu insanlar, çölde yaşadıkları için taşkın ve atılgan, daha önce bol nimetler bulamadıkları için de zâhid bir hayat yaşamayı sürdürdüler. Şâyet bunlar çölde değil de şehirde, darlık içinde değil de müreffeh bir hayat içinde hayatlarını sürdürseydiler, elbette ki onların sertliği hafifleyecek, katılıkları yumuşayacaktı.*[633]

F) Hâricîler, katılıkları sebebiyle halkın avam kesimini aldatabiliyor, vatandaşların yönetime karşı olan eğilimlerini iyi kullanarak onları kendilerine çekebiliyorlardı.[634] **<u>İbn Teymiyye'ye göre</u>**, ***bunlarda çok güzel konuşma kabiliyeti vardı ve ikna etme usûllerini bilirlerdi.*** *Düşmanları karşısında alabildiğine soğukkanlı, onlarla karşılaşırken heyecanlanmayan ve düşüncelerini unutacak kadar kendilerini kaybetmeyen bir yapıya sahiptiler. Alabildiğine tartışmacı ve alabildiğine münâkaşacı idiler. Tartışmalarında öyle mâhirâne bir metod izliyorlardı ki hasımlarının delillerini onların ellerinden alıp kendileri kullanabiliyorlardı.*[635] ***Tartışmalarında taassup hâkimdi.***[636] ***Kendi aralarında bile ihtilâfa düşerlerdi.***[637]

---

631 **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 4, s. 537-538.

632 Hadîs için **bkz.**, **el-Buhârî**, *Tevhîd*, 23; **Müslim**, *Zekât*, 143; **Ebû Dâvûd**, *Sünnet* : 31. Ayrıca, **onların mülümanları ellerine geçirdikleri zaman öldürüp, Hıristıyanları salıverdiklerine** dair örnek için **bkz.**, **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 74; **Çubukçu -Çağatay**, *A.g.e.*, s. 25-26.

633 **Bkz.**: **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 75.

634 **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 541-542.

635 **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 72-73, 82-85; Ayrıca, tartışmalarına örnek için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 19, s. 89-91; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 15-18, 23-30, 35.

636 **Bkz.**: **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 85-86.

637 **Bkz.**: **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 80-82

G) İbn Teymiyye'ye göre, *Hâricîler, Şî'a gibi kasden yalan söylemezler. Onlar doğruluklarıyla tanınmış kimselerdir. Bundan ötürü, Hadîs otoriteleri, onların rivâyet ettikleri hadîsleri sahîh ve sağlam kabul etmişlerdir. Zîrâ, bunlar, bid'atçilerin içinde sözlerinde en sadık olan mezheptir.*[638]

H) *Bunlar bid'at ehlinden sayılırlar, lakin bid'atleri zındıklık ve ilhâd boyutunda değildir.*[639] *Resûlüllah bunlarla çarpışmayı emretmiş ".. Onları nerede bulursanız orada onları öldürünüz. Çünkü bunların öldürülmesinde, kıyamet gününde Allah nezdinde büyük ecir ve mükafat vardır."* [640] *buyurmuştur. Bir rivâyette ise: "Onlarla karşılaşacak olursan Âd kavminin öldürüşü gibi onları öldüreceğim."* [641] **buyurmuş, onların namazlarının oruçlarının çok olmasına rağmen bunlarla savaşmayı** emretmiştir.[642] *Sahâbe ve Tâbi'în de bu emre uyarak onlarla savaşmış ve onlarla savaşma hususunda icmâ'ya varmışlardır.*[643] Bundan dolayı bunlarla yapılan savaş ile **Cemel** ve **Sıffîn** muharebelerini aynı tutmamak gerekir. Her şeyden önce **Hz. Mu'âviye**'nin bir ictihâd ehli olduğu ve ictihâdında hataya düştüğü hatırdan çıkarılmamalıdır. Zîrâ, hatalı oluşu Sahâbe'nin ileri gelenlerinin çoğunluğu ve ulemânın ekserisinin ittifâk ettiği görüşle sâbittir. Hatta **Cemel** ve **Sıffîn** muharebelerine katılanlar dahi bu savaşın yapılmasını hoş karşılamamışlardı. Bu iki savaşı daha sonra gelen ümmet de fitnelerin başlamasına neden olan savaş olarak görmüşlerdi. Fakat, **Hâricîler'in Hz. Ali ile yaptığı savaşlar bu iki savaşa benzemiyordu.** Zîrâ, **Cemel ve Sıffîn savaşları yanlış ictihâddan dolayı meydana gelmişken Hâricîler'in yaptığı savaşlar yanlış inançtan dolayı yapılmışlardı.** Bu bağlamda **birinci guruptan olanlar**, sadece **ictihâdlarındaki isâbet veya hatadan dolayı mükafat veya cezâ** göreceklerken **ikinci gurupta olanlar bâğî hükmüne dahil edileceklerdir.** Hatta **Hz. Ali, Hâricîlerle** yaptığı savaşlardan dolayı üzüntü duymuyor, bilakis **Resûlüllah**'ın emrini yerine getirdiğinden dolayı mesrur oluyordu. Çünkü **Resûlüllah**'ın nezdinde, **Sıffîn** muharebesine katılanlar ile **Hâricîler** bir değildi. **Resûlüllah Hâricîlerle savaşmayı emrettiği halde Sıffîn muharebesine katılanlarla savaşmayı emretmemişti.**[644]

---

[638] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 68; **el-Hatîb**, *el-Kifâye*, s. 130; **Demirci**, *A.g.mak*, s. 84.

[639] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, 1, s. 68; **c.** 6, s. 116.

[640] Hadîs için **bkz.**, **el-Buhârî**, *Menâkıb*, 25; *İstitâbe*, 6, 7; **Müslim**, *Zekât*, 147, 148; **İbn Mâce** *Mukaddime*, 12.

[641] **el-Buhârî**, *Menâkıb*, 24; *Fedâilü'l-Kur'ân*, 36.

[642] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 180; *Mecmû'*, **c.** 3, s. 350; **c.** 4, s. 500; **c.** 7, s. 618; **c.** 19, s. 72, 86; **c.** 35, s. 55, 70; *Minhâc*, **c.** 6, s. 116.

[643] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 349; **c.** 19, s. 71; *Minhâc*, **c.** 5, s. 153; **c.** 6, s. 116.

[644] Bu konu hakkında **bkz.**, **A.mlf.**, ***Mecmu'***, **c.** 4, s. 450-452; **c.** 19, s. 86-92; **c.** 35, s. 53-57, 71-79; *Minhâc*, **c.** 5, s. 153; **c.** 6, s. 116, **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 555.

I) İbn Teymiyye'ye göre, ***Hâricîler'in, İmân ehlinin dinden çıktığı yerler hususundaki delilleri*** *aslında iyice irdelenecek olursa,* ***kendi aleyhlerine delildir*** [645] ve ***tamamen nesnedsizdir.***[646] *Bundan dolayı* ***herkim Kitap'da ve Sünnet'de olmayan uyduruk bid'atlerle Müslümanlar'ı tekfir eder veya onların kanlarının helâl olduğunu söylerse, o kimseyi bu işten sakındırmak, bununla olmuyorsa öldürmek veya çarpışmak suretiyle bu işten vazgeçirmek gerekir. Bu caydırma işi de Emr-i bi'l-ma'rûf kabîlinden şeylerdir*** [647]

J) İbn Teymiyye'ye göre, ***Hâricîler, deccalın zuhur edeceği vakte kadar yaşayacaklar ve gündemde kalacaklardır.***[648] ***Bugün bu mezhepten varlığını sürdürebilen tek fırka İbâdiyye'dir. İbâdî'ler günümüzde, Afrika'nın kuzey taraflarında Cezayir, Tunus ve Trablus'un bazı yerlerinde, Doğu Afrika'da Zengibar, Maskat ve Umman'da*** *az miktarda bulunmaktadır.*[649] *Bunlar az olmalarına rağmen söyledikleri çekici sözlerle, ortaya koydukları anlayış ve gidişatla, İslâm toplumu içinde çok sinsî etkileşimler meydana getirmektedir. Bu itibarla* ***Hâricîlik, dünyadaki bütün Müslümanlar için tehlikeli konum arz etmektedir. Çünkü İslâmî meseleleri gündeme getirme, ve onları savunma hususundaki mezhebin katılığı ve ameli konulardaki radikal tutumları nedeniyle görünüşteki bu mezhebin uygulamaları, İslâm'ın en mükemmel şekilde uygulanışı gibi gözükmektedir.*** *Bundan dolayı* ***Hâricîlik ile ilgili olan uyarıları*** *yapmak, her Müslüman'ın görevi olmalıdır.* ***Unutmamak gerekir ki itikâdî açıdan Hâricîlik olduğu gibi yaşantı açısından da Hâricîlik vardır.***[650]

3. 2. 2. 4. Haricî Fırkaları

Hâricîler'i, mezhepler tarihçileri çok çeşitli fırkalara ve alt fırkalara bölmüşler ve bu bölme hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. **Meselâ, el-Bağdâdî** ve **el-İsferâyînî**, ve **el-Curcânî**, gibi âlimler, **yedi büyük fırka**dan bahsederlerken, **eş-Şehristânî, Hâricîler**'in **sekiz fırka** olduğundan bahseder. **el-Eş'arî** ye göre, ise **bu sayı on birdir**.

Adı geçen müelliflerden edindiğimiz bilgilere göre, **Hâricîler** şu fırkalara ve alt guruplara ayrılırlar.

---

[645] **İbn Teymiyye**, ***Mecmû'***, c. 7, s. 223, 240, 242-243, 257, 297-298.
[646] **Bkz.: el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 254-257; **et-Taftâzânî**, *Şerhü'l-Makâsıd*, c. 5, s. 200-206.
[647] **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, c. 3, s. 423.
[648] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 28, s. 495-496.
[649] **Havvâ**, *A.g.e.*, c. 8, s. 12-13; Ayrıca, **İbâdiyye** hakkında, Prof.Dr. **E.R. Fığlâlı**'nın müstakil bir eseri de vardır.
[650] **Havvâ**, *A.g.e.*, c. 8, s. 47-48.

A) el-MUHAKKİMETÜ'L-ÛLÂ
B) el-EZÂRİKA
C) en-NECEDÂT
a / 'Atviyye
I. **'Acâride**
1-Meymûniyye
2-Halfiyye
3-Hamzıyye
4-Şu'aybiyye
5-Hâzimiyye
5-1.Malumiyye
5-2.Mechûliyye
6-Saltıyye
7-Se'âlîbe
7-1.Ahnesiyye
7-2.Ma'bediyye
7-3.eş-Şeybaniyye
7-4.er-Rüşeydiyye
7-5.el-Mükremiyye
7-6.el-Bid'iyye
8-Etrafiyye
b / Füdeykıyye

I. Beyhesiyye
1-'Avfiyye veya 'Avniyye
2-Şebîbiyye veya Ashâb-i Süâl
3-Ashâbü't-Tefsir
4-Şümrahiyye
D) EL-İBÂDİYYE
a / el-Hafsiyye
b/ el-Hârisiyye
c / el-Yezîdiyye
d / Ashâbu't-tâ'ât
e / İbrâhîmiyye
f / Meymüniyye
('Acâride'nin Meymûniye fırkasından ayrı)
g / Vakfa
h / Dahhakiyye
E) SUFRİYYE
F) ŞEBÎBİYYE VEYA SALİHİYYE
G) FUDAYLİYYE
H) HÜSEYNİYYE
I) RÂCİ'E
J) VA'ÎDİYYE[651]

3. 2. 2. 5. Hâricîler'ın Tekfîri Ve Fırkalarla Mukayesesi

İbn Teymiyye, Havârıc'in tekfîri hususunda çok temkinlidir. O, Hâricîler ile Râfızî-ler'i bir tutmaz. Ona göre, *"Ehl, i Sünnet, Hâricîler'in bid'atçi olduğunda görüş birliği içinde olmasına rağmen, Hâricîler, Râfızîler'den daha bilgili, daha dindâr ve daha dürüsttürler. Hâricîler, kâfirleri dost edinmez ve kâfirlerle birlikte olup Müslümanlar'a saldırmazlar."* [652]

Yine ona göre, *Sahâbe, Tâbi'în ve Etbe'ü't-Tâbi'în zümresi, Hâricîleri ne tekfîr etmişler ne mürted olduklarını söylemişler, ne de sözleriyle ve hareketleriyle onlara sataşmışlardır. Bilakis onlar, diğer 72 fırka bid'at ehline davrandıkları gibi itidal üzere hareket etmişlerdir. Hatta, Ashâb onlarla çarpışmalarına rağmen yine de onları kâfir saymamışlardır. Meselâ, Ashâb'dan Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkâs* (v. 55/674) *v.b. Sahâbeler buna en iyi örnektir. Onlar, Hâricîlerle savaş yaparken, kâfir oldukları için değil de, zulümlerini defetmek için çarpışıyorlardı. Bu sebepten dolayı Ashâb onların esir edilen kadınlarına cariye muamelesi*

---

[651] Geniş bilgi için **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 86-124; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 54-81; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 45-62; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, c. 1, s. 131-161; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 291-293; **el-Harpûtî**, *A.g.e.*, s. 49-57. Ayrıca, **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 5, s. 11-12; *Der'ü Te'ârız*, c. 1, s. 7, dip.no : 3.

[652] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 3, s. 356; *Minhâc*, c. 6, s. 116.

yapılmasını ve mallarının ganimet olarak taksîm edilmesini yasaklamışlardır. Zîrâ, bunların içlerinden küfür taşıyan münafıklarının dışındakiler, aslında Allah ve Resûlü'ne inanırlar. Yaptıkları hatalar, belki te'vîl hususundaki yanılgılarından kaynaklanmaktadır. Öyleyse Sahâbe'nin onları tekfîr etmemeleri ve cehennemde ebedî kalacaklarına hüküm vermemeleri, gözetilmesi gereken önemli bir asıldır. Nitekim Hz. Ali onları mescidlere girmelerine yasak getirmediği gibi, müşrik ve münâfık olmadıklarını dahi bizâtihi kendi ifâde etmiştir.[653]

İbn Teymiyye'nin konuya bakışı bu şekildedir. Acaba diğer İslâm ulemâsının konu hakkındaki görüşleri nedir? Şimdi bunları ve **tekfîr noktalarını** kısaca îzâh edelim.

Hâricîler'in Alt-kolları Ve Tekfîr Noktaları

A) el-Muhakkimetü'l-Ûla: Bunlar başta **Hz. Ali** olmak üzere, **Sahâbe'nin bir kısmını tekfîr ettiklerinden** dolayı **kâfir sayılmışlardır**.

B) el-Ezârika: Bunlar da (Kâdî İyaz'ın görüşüne göre) hem Sahâbe'yi tekfîr etmelerinden, hem de Kur'an'da hakkında bir Nas bulunmadığı için zina eden evli kimselerin recm edilmelerini reddettiklerinden dolayı, **kâfir olmuşlardır**.

C)'Acâride: Bunlar, içinde aşk hikâyesi bulunan Yûsûf sûresinin Kur'an'dan olmadığını söyledikleri için, ayrıca bir alt fırkası olan **Meymûniyye** de kişinin kendi torunlarıyla ve kardeşlerinin torunlarıyla evlenmelerinin câiz olduğunu söylediklerinden dolayı **kâfir olmuşlardır**.

D) İbâdiyye'nin bir kolu olan Yezidiyye, Allahü Teâlâ'nın İran asıllı bir Peygamber daha gönderip bununla yeni bir kitap göndereceğini söylediklerinden ötürü **kâfir olmuşlardır**.

E) Sufriyye de Sahâbe'yi tekfîr ettiklerinden dolayı **kâfir kabul edilmişlerdir**.[654]

İslâm âlimlerinin görüşleri bu şekilde iken, **İbn Teymiyye**, aşağıda dipnotlarda verilen yerlerde **Hâricîler'in Tekfir Edilmezliğini** ortaya koymağa çalışır ve başka bir takım yerlerde de, **Hâricîler hakkında müstereddid bazı ifâdeler kullanır** ve **Haricîlerin kâfir olup olmadığı hak-**

---

[653] Bu konuda geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 82-284; **c.** 7, s. 217-218; *Minhâc*, **c.** 5, s. 241-249.

[654] Bu knu hakkında geniş bilgi için **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 87, 95-96, 103, 125; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 13, 59, 60-62, 65-67; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 45-51, 53-60; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 133-141, 148-149, 158-160; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 291-293; **Harpûtî**, *A.g.e.*, s. 49, 53-55. **Ali'yyü'l-Kârî**, Ali b. Muhammed, *Şerhü'ş-Şifâ*, I-II, İst., Muharrem Efendi Matba'ası, 1300, **c.** 2, s. 520. **Kılavuz**, Ahmed Saim, *İ-man, Küfür Sınırı*, 3. bs., İst., Marifet Yayınları, 1990, ss. 324, s. 212-216.

kında kesin bir bilgi sunmaz. O, "*Ulemanın bu konuda tereddüd içinde olduğunu, Hâricîler'in tekfîr edilmesi ve edilmemesi hususunda iki meşhur görüşlerinin bulunduğu* " nu söyledikten sonra Tekfir hususunda bir takım ölçüler ve alametler ortaya koyar ama "*Hâricîler şu şu noktalarda kâfir olmuştur*." veya "*ulemâ Hâricîler'in tekfîr edilemeyeceği hususunda görüş birliği içindedir*." gibi net bir tavır ortaya koymaz. Ama o, **Minhac** isimli eserinde "*Hâricîler'in, namaz, oruç, kuran okuma gibi hususlar da insanların en fazla ibadet ehli olduğu ve onların hem bâtınen hem de zâhiren İslâm dinine bağlı olduğunu* "söyler.[655]

Yalnız kanâatime göre, İbn Teymiyye'nin bu hükmü, Sahâbe dönemindeki Hâricîler için veya sadece Ehl-i Sünnet'e yakınlığı ile tanınan Hâricîlerin bir alt fırkası İbadî'ler için geçerli olabilir. Zîrâ, **Hâricîler**, zaman geçtikçe ilk ihlâslarını ve ilk safiyetlerini koruyamamış, fırkalara bölündükçe sapık inançlar geliştirmişlerdir

3. 2. 3. KADERİYYE

İbn Teymiyye, eserlerinde **Bid'at Ehli Fırkalar**'dan bahsederken, **Mu'tezile**'den ayrı olarak **Kaderiyye** fırkasından da bahsetmekte, ve ***Mürci'e bid'atiyle beraber Kaderiyye bid'atinin Sahâbe asrının sonlarına doğru ortaya çıktığını*** [656] söylemektedir.

Bundan dolayı bizler de, onun anlayışına uyarak **Kaderiyye** fırkasına da değinmek zorundayız. Lâkin yine ona göre, *Kaderiyye mezhebi, Hasan el-Basrî'nin halkasında sorulan büyük günâh ile ilgili soru ile değişip, Hasan el-Basrî'nin vefâtından sonra tümüyle Mu'tezile ismini aldığı*ndan dolayı, [657] biz bu mezhebi, **Mu'tezile** beraber ele almayı daha uygun gördük. Nitekim **İbn Teymiyye**'nin bu iddiâsının aksine, kelâm ve mezhepler tarihi otoriteleri de, **Kaderiyye** İle **Mu'tezile**'yi aynı mezhep olarak değerlendirmişlerdir.

Bu kısa açıklamadan sonra, **Mu'tezile** mezhebi ile beraber ele almak üzere, şimdilik **Kaderiyye** mezhebini incelemeyi bırakıp, **Mürci'e** mezhebine geçeceğiz.

---

[655] **Bkz. İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 3, s. 352-353; c. 7, s. 618-619; c. 28, s. 500-501; *Minhâc*, c. 4, s. 38.

[656] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 1, s. 308-309; c. 3, s. 140; *el-Furkân* c. 1, s. 27, 158.

[657] **Bkz.: A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 13, s. 37-38; **Krş.: Watt**, *A.g.e.*, s. 131.

3. 2. 4. MÜRCİE

3. 2. 4. 1. Mürci'e İsmi

Müslüman âlimler tarafından genel olarak kabul edilen görüşe göre, **Mürci'e** tabiri, Kur'anî bir terimdir ve, "... **Diğerleri de Allah'ın emrine kalmıştır (Mürcevne li-emrillah)** " Âyeti'nden çıkarılmıştır.[658] Bu Âyette zikredilen "...**mürcevne** " kelimesinin "**mürceûne** " şeklinde okunuşu da vardır [659] ve her ikisi de **tehir etmek - geriye bırakmak** anlamına gelmektedir. Diğer yandan **ircâ** mastarının **ercâ** fiilinden mastar olduğu ve bu durumda **ümid vermek** anlamında kullanılabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Kısaca **Mürci'e kelimesinin, şu iki fiilden türemiş olduğu** söylenebilir:

A) ERCEE fiilinden: Bu durumda fiil **tehir etmek** manasını taşır.

B) ERCÂ fiilinden: Bu durumda da fiil **ümit vermek** anlamına gelir.

Bu iki mananın her ikisi de doğrudur ve **Mürci'e inancını** ifâde edebilmektedir.[660]

3. 2. 4. 2. Mürcie'nın Çıkışı

Mürci'e isminin doğuşu hakkında çok çeşitli nazariyeler ileri sürülmüştür. **Bu nazariyeleri özetle beş ana gurupta toplayabiliriz**:

A) Mürci'e fırkasının, Hz. Osman ile Hz. Ali Arasında Verilen *Kararın Tehir Edilmesi*nden Doğduğunu söyleyenler:

Pek muhtemeldir ki **ircâ'** fikri ilk defa **Hz. Ali** ile **Hz. Osman**'ın şehit edilmesinden sonra **Hz. Ali ve Hz. Osman arasındaki kararda** tatbik olunmuştur. Şöyle ki: **Bu olayla, insanların büyük çoğunluğu iki gruba ayrılmıştı**: **a / Hz. Osman**'ı mazlum kabul edip onun kanının bedelini isteyenlerin tarafını tutanlar. **b / Hz. Ali**'yi imamete layık görüp onun tavırlarını ve faaliyetlerini tasvip edenler.

Bu iki grubun yanında **Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebûbekre Nâfi' b. Hâris** (51 veya 52/671 veya 672) **İmran b. Huseyn** (52/671) gibi bazı **Sahâbeler** de vardı ki bunlar, ne **Hz. Ali**'den ne de **Hz. Osman**'dan teberri etmemişler **her iki tarafı da dost kabul etmişlerdi**. Yâni, bunlar, **bu iki insan hakkındaki kararı tehir etmişler** ve onların mümin mi, yoksa kâfir mi olduğunu söy-

---

[658] **Tevbe** : 106; Ayrıca, **bkz., A'raf** : 111.

[659] **Bkz.**: **er-Râzî**, *Mefâtihü'l-Gayb*, **c.** 12, s. 176; **Yazır**, *A.g.e.*, **c.** 3, s. 2615.

[660] **Bkz.**: **Watt**, *A.g.e.*, s. 152-153.

lememişlerdir. İşte **bu şekilde düşünenlere Mürci'e ismi verildiği rivâyet edilmiştir**. Dünyevi alandaki **tehir**, **Hz. Osman'ın kâfir olduğu** şeklindeki **Hâricî mantığının reddini** ifâde eder. Kezâ **bu tehir Hz. Ali'nin kâfir kabul edilmesi tezinin kabul edilmediğini** de bizlere anlatmaktadır.

B) Mürci'e Mezhebinin, ***Hz. Ali'nin Hilafet ve Fazilet Sıralamasını Dördüncü Sıraya Tehir Edilmesi* Gerektiği** Fikrinden Doğduğunu söyleyenler:

Rivâyetlere göre, ***Hz. Ali'yi hilâfet sıralamasında birinci sıradan dördüncü sıraya tehir edenler de Mürci'e kabul edilmiştir***. Fakat burada hemen şunu söylemek gerekir ki, **Sünnî görüş de bu paraleldedir. Bu anlamdaki bir Mürci'e, Şî'a'nın karşısında Ehl-i Sünnet'in yanındadır**. Bu görüşün, ikinci yüzyılda kabûl edilmiş bir görüş olduğu söylenemez. Zîrâ, **bu devirde pek çok Ehl-i Sünnet âlimi Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'i birinci ve ikinci sıraya yerleştirmiş,** sadece **Hz. Osman** ve **Hz. Ali**'nin üstünlük sıralamasında ihtilâfa düşmüşlerdi. Bu nedenden ötürü **Mürci'e'nin gayretleri ile Hz. Ali dördüncü sıraya yerleştirildiği rivâyetleri** ortaya çıkmıştır.

C) Mürci'e mezhebinin ***Büyük Günah Sahibi Sahsın hükmünün, Kıyamete Tehir Edilmesi Gerektiği Fikrinden Doğduğunu*** söyleyenler

Bu görüşe göre, de, *büyük günâh sahibi hakkında verilecek hükmü kıyamet gününe tehir edenler Mürci'edir*. Bu ***tehir***, insana ***büyük günâh işleyen kimselerin tabîî mümin olduğu*** görüşünü düşündürür. Diğer bir ifâdeyle, ***büyük günâh işleyen kişileri mümin statüsüne sokmak, Mürcî görüşteki tehirin bir sonucu imiş gibi gözükmekte***dir. Yine bu anlayışa sahip olanlar, **büyük günâh Sahâbe kişilerin hükmünün ahirete havale edilmesinin gerekçesini** ise ***bu dünyada cennetlik veya cehennemlik olduğunun bilenemeyeceği*** şeklinde ortaya koyarlar. Bu anlayışıyla **Mürci'e Va'îdıyye'nin karşısında** yer almaktadır.

D) Mürci'e Mezhebinin, ***Amelin İmandan Sonraya Tehir Edilmesi Gerektiği Görüşünden Doğduğunu*** söylcycnler:

Mürci'e görüşüne sahip kişiler, -yukarıda da ifâde edildiği gibi- **büyük günâh işleyen kimseleri mümin saydıklarından** ötürü, onları, ümmetin mensubu olarak kabul ederlerdi. Bu anlayış onları sonuçta, **amellerin imanın dışında tutulması gerektiği** fikrine ulaştırdı. Diğer bir ifâdeyle onlar, **ameller, mutlaka imanının dışında tutulmalı** tezini savunmaya başlamışlardı.

Zîrâ, eski Araplar arasında, **cemâate ait tabirler ile düşünme** temayülü oldukça çok fazlaydı. Bu temayülden kaynaklanan düşünce ile müminleri de **ictimâî birlik** olarak düşünüyorlardı. Dolayısıyla bu düşüncede olanlar için önemli olan bu **birlik** idi. Bu birliği ön plana çıkaranlar, Amelin bu birlikteki yerinin belirlenmesi açmazıyla karşı karşıya geldikleri için, . sonuçta onlar **ameli ikinci dereceye iterek, ictimâî birlik kavramının dışına çıkarttılar.** Yâni **kararı tehir eden** bu kişiler, **büyük günâh işleyen kimseleri**, bu **ictimâî birliğin mensubu** olarak kabul ediyorlardı. Bu sebepten dolayı, **rütbe itibariyle imana çok önem verip, ameli inançtan ayıran ve sonraya bırakan bu kişiler Mürci'e olarak isimlendiriliyordu.**

E) Mürci'e mezhebinin, ***Büyük Günah Sahibi Kimselere Ümit Verme Fikrini Verme Görüşünden Doğduğunu*** söyleyenler:

Bu rivâyete göre, de, ***iman sahibine küfür, küfür sahibine de taat zarar vermez diyerek büyük günâh sahibi kişileri ümitlendirenler, Mürci'e olarak arlandırılmışlardır.*** Zîrâ, **Mürci'e** isminin, **ümit verme** anlamındaki **ercâ** fiilinden türetildiği görüşünün de var olduğunu yukarıda zikretmiştik. Böylece **bu mezhep, günâh işleyenleri ümitlendirmiş ve kalb ile tasdîk dil ikrâr anlamında imanlı olan herkesin mutlak cennetlik olduğu ümidini yaymağa çalışmıştır.** Bundan dolayı **bu mezhep, *büyük günâhlara yeşil ışık yakıyor* diye *ahlaksız* olarak vasıflanmıştır.**[661]

3. 2. 4. 3. İbn Teymiyye'ye Göre Mürci'e'nın Özellikleri

İbn Teymiyye'nin **Mürci'e** hakkındaki düşüncelerini yine maddeler halinde sıralandıralım.

A) *Başta **Abdullah b. Ömer, Abdullah b Abbas, Cabir b. Abdullah ve Vâsile b. Eska'** (143/760) olmak üzere **Sahâbe ve 'Tâbi'în bu fırkayı reddetmişlerdir.***[662]

B) *Sadece Sahâbe ve Tâbi'în değil **tüm Selef de, ameli imandan geriye bıraktıkları ve bütün insanları imanda eşit gördükleri için, Mürci'e'yi şiddetle tenkîd etmişlerdir.***[663]

---

[661] Bu konu hakkında **bkz.**, **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 148; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 97; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 161-162; **Watt**, *A.g.e.*, s. 153-157; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 141-142. Ayrıca, **Mürci'e'nin değişik tarifleri** için **bkz.**, **el-Gâmidî**, *A.g.e.*, s. 108-111 ve oradaki dipnotlar; **Koçyiğit**, *Hadîs Istılahları*, s. 88-89.

[662] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 309.

[663] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 7, s. 196, 555-556. Burada, **Tritton'un bir yanlışını** zikretmeğe ve bu yanlışı îzâh etmeğe şiddetle gerek hasıl olmuştur. Şöyle ki; Bu şahıs **Muslim theology** isimli eserinde, **İbn Hümâm**'ın *el-Müsâyere* isimli kitâbından naklen, ***Ebû Hanîfe**'nin :* **" Benim imanım cebrailin imanıdır "** *dediğini* kaydetmekte ve ***Ebû Hanîfe**'nin de **Mürci'e**' görüşünde olduğunu* îmâ etmektedir. **Halbuki, bu iddiâ tümden yanlıştır ve orada yazılanı çarpıtmadan başka bir şey değildir.** Zîrâ, orada söylenen söz aynen şöyledir : ***"Rivâyet olunmuştur ki o, benim imanım, Cebrailin imanı gibidir demiştir. Ama o, benim imanım cebrailin imanının mislidir demiyorum diye de eklemiştir. Zîrâ, " misl " sözüyle anlatılmak istenen " misliyyet " kelimesinde, bütün***

C) *Mürci'e böyle bir usûl ortaya koymakla, Kitap ve Sünnet'in aslî Nasları'ndan, Sahâbe'ye ve Tâbi'îne ait görüşlerden yüz çevirmişler, yalnız kendi görüşlerine ve lügat ilminden anladıkları te'vîllere dayanmışlardır. İşte bu yol tamamen* ***bid'at*** *ehlinin yoludur.*[664]

D) Mürci'e''yi sapıklığa sürükleyen görüşleri ise **İbn Teymiyye**, üç ana madde de özetlemektedir:

a / ***İman, mücerred marifetdir, sırf kalbin tasdîkidir. Onun ille de dil ile söylenmesi gerekmez. Bundan dolayı, Kıble'ye yönelen herkes mümindir, asla kâfir değillerdir. Bunlar hakkındaki hükmü Allah'a bırakmak gerekir (ircâ'). Kalpteki iman, ameli davet eder, ama amel imanın gereği değildir. Yâni bir başka deyişle amel imanın meyvesidir ve neticesidir. Ama ille de meydana gelmesi gereken zorunlu bir sonucu değildir. Resûlüllah'ın hadîslerinde bulunan imanın amellere dalâlet etmesi, mecazdır, hakîkat değildir. Bundan dolayı ameller olmasa da kalpteki iman kâmil imandır.***

b / ***Amel ile imanın hiç bir ilişkisi yoktur. Kişinin cennetlik veya cehennemlik olmasında amelin hiç bir fonksiyonu olamaz. Çünkü amelleri terk etmenin imana hiç bir zararı bulunmamaktadır. Bütün dış hareketler, kişinin kalbine iman girmediğini gösterse bile, sadece kalbin kabulü, o kişinin imanın var olmasında yeterli bir şarttır.*** *Hatta bundan da öte* ***açıkça görülen şüphe*** *dahi* ***kalbin kabulüne zarar vermez. Çünkü zâhirde görülen bu şeyler, imanın esasından değildir.*** *Meselâ, bir insan* ***"Ben farzları -özellikle Kıble'ye dönülerek namaz kılmanın farz olduğunu- kalbim ile kabul ediyorum, ama Kabe'nin yerinden şüphe ediyorum. O, Mekke'de değil belki Hindistan'da olabilir."*** *dese ve yine bir başka insan* ***"Ben domuzun etinin haram olduğunu biliyorum. Ama Allah'ın haram kıldığı domuz şu koyun mu, yoksa bir başka hayvan mı? İşte bunu bilemiyorum."*** *dese, yine bir başkası da* ***"namazın farz olduğunu ikrâr ediyorum ama kılmıyorum, şarabın haram olduğunu biliyorum ama içiyorum, anne ile nikahlanmama haram olduğunu biliyorum ama onu nikah ediyorum."*** *dese* ***bunlar mümindir, kalblerindeki imanlarına zarar vermez.*** *Zîrâ,* ***bunlar (yani farzlar ve haramlar) dinden değildir. Hem dinden olsa bile, iman başka şeydir, din başka şeydir.***

---

sıfatlarda eşit olma gerekliliği *var iken, "* ***gibidir*** *" sözüyle anlatılmak istenen "* ***teşbîh*** *" te ise böyle bir gereklilik yoktur. Hal böyle olunca da, herhangi bir insanın imanı ile, Melâikeler'in ve Peygamberler'in imanının bir olması da düşünülemez. Fakat aksi böyle değildir."* **(Bkz.: İbn Hümâm,** *el-Müsâyere*, **s. 188) . Dolayısıyla durum, Tritton'un dediğinden çok farklıdır. (Tritton'**un bu iddiâsı için **bkz., Tritton,** A.S., *Muslim theology*, Çeviren : Mehmet DAĞ, Ank., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983, ss. 215, s. 49.

[664] **İbn Teymiyye,** *Mecmû*, **c.** 7, s. 118.

c / Allah'ın kullara farz kıldığı iman her kulda aynıdır. Hiç kimse kalbdeki iman açısından birbirinden farklı değildir.[665]

E) İbn Teymiyye'ye göre, ***Mürci'e şaşkın ve kararsız kimselerdir. Zîrâ, onlar, biz Kıble ehlinden olup büyük günâh işleyen birinin cehenneme girip giremeyeceğini bilemeyiz. Bütün fâsıklarin cehenneme girmesi câiz olabilir de olmayabilir de. Yine bizler günâh işleyen birisinin tövbesinin kesin kes kabul olacağını söyleyemeyiz. Bunların tümünün cehenneme gitmesi mümkündür****, demektedirler. ***Onlar*** *tüm bu meselelerde* ***âdetâ şaşırıp kalmışlar*** *ve* ***hükmü askıya almışlar (vukûf)*** *dır. Bu tavır ve hareketlerinden dolayı onlara* ***Vâkıfa (Hükmü askıya alalar)*** *ismi verilmiştir.*[666] ***Bunlar*** *sadece büyük günâh meselesinde değil, aynı zamanda* ***Hz. Osman ve düşmanları meselesinde de hükmü askıya almışlar*** *(vukûf)* ***dı.***[667] *Dolayısıyla* ***bunlar hem büyük günâh meselesinde hem de Hz. Osman - Hz. Ali hususundaki meseleleri de tam Hâricîler'in karşı ucunda yer almaktaydılar.*** *Onlar'ın bu kararsız ve şaşkın tutumlarını* ***Tritton*** *da şöyle tanımlar: "****Bir Hâricî, kendi fırkasının doğru, diğerlerinin cehennemlik olduğundan emin idi. Ama bir Mürci'e böyle değildi. Zîrâ, o, herkes hakkında ümit var idi.*** *"* [668] *Onlar'ın bu* ***ürkek ve çekingenlikleri*** *siyâsî tavırlarında da müşâhede edilmiştir.* ***Meselâ, Rukâbe b. Maskale*** *(129/746) isimli Kûfelî bir âlim: "****Mürci'e, kendi krallarının dinine uyarlar****" diyerek onların* ***siyasi tavırlarının net olmadığını*** *iddiâ etmiştir.*[669]

F) İbn Teymiyye, Mürci'e'nin istikrârlı bir görüşe sahip olmadığına ve hemen hemen her mezhepten görüş aldığına işâretle ***Kerrâmîler'in Mürci'esi****'nden* ***Kaderîler'in Mürci'esi****'nden* ***Müreysîler'in Mürci'esi****'nden* ***Cehmiyye'nin Mürci'esi***'nden bahseder.[670] O bir yerde de ***ircâ' görüşünü benimseyenlerin dahi hepsinin aynı görüşü paylaşmadığı***na işâret etmek için ***ircâ' anlayışının üç kısma ayrıldığı***nı söyler ve şöyle der. "*... (iman konusunda) Mürci'e uç kısma ayrılmıştır : a / İman, sırf kalpte olan şeydir diyenler. b / İmanın sırf dilin ikrârı olduğu nu söyleyenler, ki Kerrâmîler'den önce kimse böyle bir sözü tanımazdı. c / Îmânın, kalbin tasdîki ve dilin sözü olduğunu söyleyenler.*" [671]

---

[665] Daha geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 274; *Mecmû'*, **c.** 7, s. 50, 195-197, 204-205; **c.** 13, s. 47; **c.** 17, s. 446; **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 151-152.

[666] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 284.

[667] **Watt**, *A.g.e.*, s. 175.

[668] **Tritton**, *A.g.e.*, s. 45-46.

[669] **Watt**, *A.g.e.*, s. 154.

[670] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 7, s. 204; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 100, dip.no : 1; **c.** 2, s. 264; **c.** 7, s. 353, dip.no : 6.

[671] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 7, s. 195.

Gerçekten **İbn Teymiyye**'nin bu görüşü, diğer mezhepler tarihi müelliflerince de benimsenmiş bir görüştür. Zîrâ, **Mürci'e'nin görüşleri, Kaderiyye'nin, Cebriyye'nin görüşleriyle karmakarışık hale gelmiştir.**[672] Hatta bu eserlerde zikredilen bu kadar ifâdelerin **bana en enteresan geleni *Havâric'in Mürci'e'si*** ifâdesidir. Çünkü **Mürci'e ile Havâric, bütün temel görüşlerde birbirine taban tabana zıt tavırlar ve fikirler ortaya koymuş iki karşıt uçtur. Mürci'e'nin diğer mezheplerden görüş alması mümkün olabilir ama Mürci'e'nin Havâric'den görüş alması nasıl mümkün olabilir ki** ? Eserlerdeki bu ifâdeyi ben şahsen anlamış değilim. Zîrâ, bu zıtlık başta bir defa **Mürci'e** isminde bile gözükmektedir. Nitekim, **İrca görüşünü iliklerine kadar benimseyen bir Mürci'e'nin, Hâricî mantığına meyli** imkânsızdır. Yalnız şunu da söylemeliyim ki, **Havâric'in Mürci'e'si** ifâdesini yalnızca ben **eş-Şehristânî**'nin **el-Milel ve'n-Nihal** isimli eserinde gördüm. Diğer kitaplarda böyle bir ifâdeye rastlayamadım.

Şu halde **Havâric'in Mürci'e'si** ifâdesini bir tarafa bırakırsak **temel olarak Mürci'e üç sınıftır**:

A) Kaderî Mürcîler: Bunlar, **İman** konusunda **ircâ'** görüşünü benimsedikleri halde **kader** konusunda **Kaderiyye** ve **Mu'tezie**'nin görüşünü benimsemişlerdir.

B) Cebrî Mürcîler. Bunlarda yukarıdakilerin aksine **iman** konusunda **ircâ'** fikrini benimsemekle beraber, kader konusunda ise, **Cehm b. Safvan**'ın görüşlerini benimsemişlerdir.

C) Hâlis (saf) Mürcîler: Bunlar **Cebrî** ve **Kaderî** görüşleri benimsemeyen **Mürcîlerdir.**[673]

3. 2. 4. 4. Hâlis Mürci'e'nın Alt Fırkaları

Yukarda **üç çeşit Mürci'e** den bahsetmiş ve sonuncu maddede **Hâlis Mürcîler**'i zikretmiştik. **Hâlis Mürcîler**, bazı İslâm mezhepleri tarihçilerine göre, **beş fırkadır**: Fakat bu beş diyenler de ihtilâfa düşüp değişik fırka isimleri söylemişlerdir. **Meselâ**,

A) el-Bağdâdî ve el-İsferâyînî ye göre, bu beş fırka şunlardır: **Yûnûsiyye-Ğassâniyye-Tûmeniyye-Sevbâniyye-Merîsiyye.**[674]

B) el-Cürcânî'ye göre, ise beş fırka şu şekildedir: **Yûnûsiyye-'Ubeydiyye-Ğassâniyye-Sevbâniyye-Sümeniyye.**[675]

---

[672] **Bkz.**: **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 162. Ayrıca, bu kitaptan nakil yapanlar da şunlardır : **Watt**, *A.g.e.*, s. 148; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 142; **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 57.

[673] **Bkz.**: **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 148; **el-İsferayînî**, *A.g.e.*, s. 97; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 162.

[674] **Bkz.**: **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 148-152; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 97-99.

[675] **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 393-394.

C) eş-Şehristânî'ye göre, de Mürci'e altı fırkadır: Yûnûsiyye-'Ubeydiyye-Ğassâniyye-Sevbâniyye-Tûmeniyye-Sâlihiyye.[676]

el-Eş'arî'nin ise bu konudaki tutumu çok enteresandır. O, tabiri câizse **önüne gelen herkesi Mürci'e den saymış, hatta Ebû Hanîfe'yi bile Mürci'e'den göstermiştir.**[677] Aynı ilginç tutum, **eş-Şehristânî**'de de vardır. O, **Hz. Ali**'nin torunu **Hz. Hasan** (v. 95 veya 101/713 veya 719), **Sa'îd b. Cübeyr** (v. 95/713), **Talk b. Habîb** (v. 90 ile 100/708 ile 718 yılları arası), **Hammad b. Ebi Süleyman** (v. 120/737), **Ebû Hanîfe** (v. 150/767), **Mukâtil b. Süleyman** (v. 150/76+7) **Ebû Yûsûf**, gibi zâtları ilk önce **Mürci'e**'den ilân etmiş, sonra da, "***Bunların her birisinin Hadîs imamı olduğunu, büyük günâh işleyen kimselerden hiç kimseyi tekfîr etmediklerini, onların cehennemde ebedî kalacaklarını söylemediklerini*** " söyleyerek zevâhiri kurtarmağa çalışmıştır.[678] Halbuki, **el-Curcânî**'nın ifâde ettiği gibi "***Ebû Hanîfe'yi Mürci'e'den göstermek düpedüz iftirâdır. Bu iftirâyı Gassâniler, kendi mezheplerini tervîc etmek için yapmış, Mu'tezile ise, kader konusunda kendi görüşlerine muhâlefet ettiği için Ebû Hanîfe'yi Mürcî olarak ilân etmişti.***[679]

3. 2. 4. 5. Mürci'e'nin Diğer Fırkalarla Mukayesesi

İbn Teymiyye'nin bu konuda tavrı çok net değildir. O, Mürci'e konusunda üç görüş ortaya koyar:

A) *Cebrî görüşe mensub Mürcîler, emir-nehiy-va'd ve va'îd gibi hususları ikrâr ediyor ve Kıble ehlinden bazı kimselerin cehenneme gireceğini kabul ediyorlarsa bunlar Ehl-i Sünnet'e diğerlerinden daha yakındırlar.*

B) *Kaderiyye den olan Mu'tezile fırkası, şerîatle ilim ve amel yönünden Cebriyye, Mürci'e ve benzeri fırkalardan daha hayırlıdır. Mu'tezile'nin fıkıh usûlu ve emir-nehye karşı olan hassâsiyetleri, hususlarındaki sözleri Mürci'e, Eş'ariyye ve benzerlerinden daha hayırlıdır. Yine Mu'tezile'nin fıkıh usûlû daha derli toplu, taatlere hassâsiyetleri daha çoktur. Ama*

---

[676] **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, c. 1, s. 162-168; Ayrıca, **bkz.**, **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 142-144 ve oradaki kaynaklar.

[677] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 138-139.

[678] **Bkz.**: **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, c. 1, s. 168-169.

[679] **Bkz.**: **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 393-394; Ayrıca, **el-Eş'arî'nin Mürci olarak gösterdikleri şahıs ve guruplar** için **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 132-141; Ayrıca, **krş.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 7, s. 543-550.

usûlüddîn (itikad) hususunda da Mürcîler, Mu'tezile'den hayırlıdır. Zîrâ Mürci'e, Mu'tezile'nin iman etmediği sıfatlar, kudret, yaratma gibi konulara inanmaktadır.[680]

C) ***Mürcîe'den âlim ve ibadet ehli öyle kimseler vardır ki bunlar, ümmetin nezdinde hayırla yâd edilmişlerdir.*** *Lâkin* ***Hâricî*** *ve* ***Mu'tezilîler*** *hususunda ise,* ***Ehl-i Sünnet****'in tüm grupları onları yerme hususunda görüş birliğine varmışlardır.*[681]

İşte burada görüldüğü gibi **İbn Teymiyye**'nin **Mürci'e hakkındaki, görüşü öyle kesin çizgilerle belirlenebilecek şekilde net değildir.** Kanâatime göre, buradan çıkarılan hüküm şu olabilir: **Mürcîe'nin Ehl-i Sünnet görüşlerine yakın olanı da vardır, uzak olanı da vardır. Onlar'ın diğer fırkalara kıyâsla kötü yönleri bulunduğu gibi, iyi yönleri de bulunmaktadır.**

3. 2. 4. 6. Mürcie'yi İman Küfür Açısından Değerlendirme

İbn Teymiyye bir kısım yerlerde Mürci'e'yi düpedüz küfürle suçlarken bazı yerlerde ise onun tekfîr edilmeyeceğine ilişkin deliller serdetmektedir.

A) ***Mürci'e'nin Kafir Olduğunu*** **Söylediği Yerler**

a / **İbn Teymiyye'ye göre**, *eğer Merci'e'ye mensub kişiler,* ***amelin terki zarar vermez diyorlarsa bu sarih küfürdür.*** *Çünkü bu iddiâ amellerin terk edilmesine verilecek cezâlara ilişkin sarih Naslar'ı tekzib anlamı içermektedir.*[682]

b / *Ama onlar, "****bizler, namazın farz olduğunu kabul ederiz ama namaz kılmayız, içkinin haram olduğunu kabul ederiz ama, onu içeriz, annelerin nikahının haram olduğunu kabul ederiz ama, onları nikah ederiz.****" şeklinde sözler sarf ediyorlarsa, bu sözleri söyleyenler de kâfirdir.*[683]

c / Yine onlar, ***farzları kabul ettiği halde, ölünceye kadar namaz kılmayıp haccetmiyorlar ve Kıble'ye yönelmeyi kabul edip de Kıble'ye arkasını dönerek namaz kılıyorlarsa, böyle kimseler de, açıkça küfür ortaya koymuşlardır.*** *Zîrâ, bu davranışlarda, Allah'ın emirlerini ve Resûlü'ne gönderdiği şeyleri inkâr vardır.*[684]

---

[680] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 16, s. 242.
[681] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 222.
[682] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 181.
[683] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 205.
[684] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 209.

Mürci'e'den bu görüşleri savunan kişilerin var olduğunu yukarıda söylemiştik. Ama **İbn Teymiyye** her ne kadar bazı yerlerde **açık küfür suçlamasıyla Mürci'e**'yi suçlasa bile, dönüp bir de **onların kâfir olmadığına** dair açıklamalar da ortaya koyabilmektedir.

B) ***Mürci'e'nin Kafir Olmadığını* Söylediği Yerler**

a / İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ isimli eserinin bir sayfasının yukarısında "***Eğer Mürci'e, amelin terki zarar vermez iddiâsında ise, bu iddiâ, sarih küfürdür***. diyerek küfürle suçladığı **Mürci'e**'yi bir kaç satır sonra aklamağa çalışmakta ve âdetâ önceki sözünü unutarak, "***Lakin ben Mürci'e görüşünde olan muayyen bir şahıstan böyle bir söz (yâni amelin terki zarar vermez sözü) işitmedim... Mürci'e'nin sözlerini reddeden kimseler, Mürci'e'yi böyle sözlerle vasfetmektedir***.[685] ifâdesini kullanmıştır. Halbuki, "***Böyle bir söz işitmedim.***" diyen **İbn Teymiyye**'nin bizâtihi kendisi bu sözleri yukarıda **Mürci'e**'ye isnad ediyordu.[686]

b / Yine o, bir başka yerde de şöyle demektedir: "***Selef ve İmamlar, bunlardan şiddetle nefret etmelerine, onları bid'atçilikle suçlamalarına ve onlar hakkında ağır sözler sarf etmelerine rağmen, onlardan birisinin, Mürci'e'yi tekfir ettiklerini duymadım. Bilakis onlar, Mürci'e'nin tekfir edilemeyeceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ahmed b. Hanbel'in ve diğer imamların, Mürci'e'nin tekfir edilmeyeceği hususunda kesin sözleri vardır. İmam Ahmed'in bunları tekfir ettiğini nakleden kimse çok büyük hata işlemiştir***.[687] Halbuki yukarıda o, **Mürci'e**'ye ait bir takım görüşler zikretmiş ve bu görüşlerin sahibini tekfir etmişti. **Görebildiğim kadarıyla, bu bir çelişki olmaktadır.**

c / İbn Teymiyye bu görüşünü bir başka yerde de şöyle tekîd eder. "***İmamların bizâtihi kendileri ve bu ümmetin Selefi tafdil görüşüne sahip olan Şî'a, Mürci'e gibi fırkaların tekfir edilmemesi hususunda ihtilâf etmemişlerdir***.[688]

Demek ki, **İbn Teymiyye**'nin tüm bu anlattıklarına bakılırsa, **onun Mürci'e'ye yaklaşımı çok ihtiyatlıdır**. Zîrâ o, **ircâ' görüşünü tekfir etmez ama, şiddetle tenkîd eder** ve ***imamların - meselâ, Ahmed b. Hanbel'ın Mürci'e'yi ve ircâ' görüşünü şiddetle tenkîd ettiğini*** söyler.[689] Ayrıca o, ***ircâ' görüşünün ilk olarak Kûfe de çıktığını ve bu akımın içinde Sünnî fakihlerin***

---

[685] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 181.

[686] Bu konuda "**Mürci'e'nin özellikleri**" bahsinin dördüncü maddesinin **a, b, c.** şıklarına bakınız.

[687] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 507-508; **Krş.: Kılavuz**, *A.g.e.*, s. 225.

[688] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 351.

de bulunduğunu [690] söyler. Ona göre, *"Mürci'e bid'at ehlidir, ama, onların üst üste yığılmış bidatleri yoktur. Bilakis bunların görüşlerine fıkıh ve ibadet ehli bazı kimseler de katılmıştır. Önceleri bunlar Ehl-i Sünnet'ten sayılırken, giderek saçma sapan görüşleri alıp benimsemeleri sebebiyle haktan ayrılmışlardır. Bunları Ehl-i Sünnet imamlarının zemmetme sebepleri ise, ircâ' ve tafdîl görüşünden ötürü haktan bir hayli uzaklaşmış olmalarıdır."* [691]

3. 2. 5. CEHMİYYE VEYA CEBRİYYE

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, aslında biz, konumuz **ibn Teymiyye'nin Bid'at Ehli Fırkalara Bakış Açısı** olduğundan dolayı onun kronolojik sıralamasına uymamız ve **Mürci'e** mezhebinden hemen sonra, **Kaderiyye** mezhebini ele almamız gerekiyordu. Zîrâ, ona göre, *Sahâbe asrının sonlarına doğru Mürcie ve Kaderiyye mezhebi ortaya çıkmış Tâbi'în asrının sonlarında ise, Cebriyye mezhebi zuhur etmiştir.* [692]

Ama, **Mürci'e** fırkasını anlatırken de dediğimiz gibi, gerek **İbn Teymiyye'ye göre** *Kaderiyye'nin Hasan el-Basrî'nin vefâtından sonra Mu'tezile ismini almasın*dan, gerekse, kelâm ve mezhepler tarihi bilginlerinin **Kaderiyye** ile **Mu'tezile**'yi aynı fırka saymalarından ötürü bizler, yine **İbn Teymiyye**'nin kronolojik sıralamasına uyarak **Mürci'e**'nin hemen peşine **Cehmiyye**'yi ele almayı ve **Mu'tezile**'yi işlerken **Kaderiyye**'yi incelemeyi uygun gördük.

3. 2. 5. 1. Cehmiyye Fırkasının Ortaya Çıkışı

İbn Teymiyye'ye göre, *Cehmiyye, Tâbi'în asrının sonunda, hicrî ikinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir mezheptir. Mezhebi ilk tesis eden ve sıfatları ilk olarak inkâr eden şahıs, Ca'd b. Dirhemdir. Bu durumuyla Ca'd, Müslümanlar arasına ilk ta'tîl (İlâhi sıfatların inkârı) fikrini sokarak onlar arasında şüphecilik yayan zındıktır. Onun uğursuzluğu, Emevî devletinin yıkılma sebeplerinden biri olmuştur. Daha sonra Cehm b. Safvân bu mezhebi Ca'd'dan almış ve pek çok eklemelerde bulunarak mezhebi sistematize etmiştir. Bundan dolayı da mezhep Ca'd'ın ismine değil, Cehm'in ismine izâfe edilmiştir.*

İbn Teymiyye'nin ifâde ettiği gibi o bir zındıktı ve son Emevî halîfesi **Mervân b. Muhammed** (127-132/744-750)'in **mürebbîsi** idi. Zîrâ, **Emevî hilâfetinin son devrelerinde**

---

[689] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 390-403; **c.** 10, s. 357.
[690] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 7, s. 311; **c.** 16, s. 242.
[691] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 3, s. 357.
[692] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, **c.** 1, s. 308.

zındıklar zuhur etmiş, Abbasîler devrinde faaliyetleri artmıştı. Ca'd'ın zındık olduğunu İbnü'n-Nedim de bizâtihi Kitabü'l-Fihrist isimli eserinde ifâde etmektedir.

Ca'd'ın savunduğu fikirler aslında Sahâbe zamanında, hatta İslâm'dan önceki müşrikler arasında da fazlasıyla yaygındı. Bu fikirlerin Müslümanlar'a intikalinde ise bir Yahûdî'nin isminden bahsedilmektedir. Şöyle ki: **Ca'd b. Dirhem**, Şam da oturan Beni Hakîm kabilesinin kölelerinden biriydi ve Şam havalisi, Hıristiyanlar'ın ikâmet ettiği bir yerdi. Burası risâlet muhitinden çok uzaklarda bulunduğundan dolayı kaygan bir zemine sahip olup, bâtıl inançların yayılmasına elverişli bir çevreydi. **İslâm'dan önce müşrikler arasında yaygın olan kader tartışmaları İslâm'ın gelişiyle kısa bir süre durmuş olmakla beraber, Emevi hilâfetinin sonlarında burada başlamıştı.** Zîrâ, burası, kelâmî tartışmaların yapılması için çok uygun bir kültüre sahipti. Kelâm problemlerinin Şam halkı arasındaki tartışmalarının yaygınlaşmasında, Hıristiyanlar'ın perde arkasından önemli etkilerinin olduğunu bizlere kaynaklar bildirmektedir.

Cehmiyye'nin ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler veren kaynaklara bakıldığında hemen hemen hepsinde, ilk önce Ca'd b. Dirhem'den bahsedilir, ama, her nedense Ca'd'ın arka planından pek bahsedilmez.

Ca'd'ın, Müslümanlar arasında yaymağa çalıştığı inançlar üç ana noktada toplanır : **A) Cebr, B) Allah'ın Sıfatları'nın inkârı (Ta'tîl-i Sıfât), C) Kur'an'ın Yaratılmış olduğu (Yâni Halku'l-Kur'ân) inancı.**

Müslümanlar arasında Halku'l-Kur'an problemini Ca'd'dan önce, Peygamberimiz'e büyü yapan Yahûdî asıllı Labîd b. A'sam yaymağa çalışıyordu. **Bu adam** daha önceleri de Tevrat'ın mahlûk olduğunu iddiâ etmekteydi. Yaymağa çalıştığı **bu görüşü**, kaynaklarımızın aktardığına göre, daha sonra kendisinden **kız kardeşinin oğlu Tâlût almış** ve bu hususta bir eser yazmıştır. Tâlût'tan sonra bu görüş **Ebân b. Sem'ân**'a, ondan da **Ca'd b. Dirhem**'e geçmiştir.

Başka bir rivâyet ise, bu problemi ilk yayanın, yine Yahûdî asıllı **Abdullah b. Sebe**'in dostlarından **Mugîre b. Sa'îd** (119/737) olduğu zikredilmektedir.

İster birinci rivâyet esas alınsın ister ikinci rivâyet esas alınsın her iki durumda da Kur'an'ın yaratılmışlığı / Halku'l-Kur'ân"meselesinin Yahûdî asıllı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Halku'l-Kur'an meselesinin temelinde Sıfatların inkârı yatmaktadır. Bu bakış açısıyla **Sıfatların inkârı meselesinin de Yahûdî asıllı olduğu** söylenebilirse de **kaynaklarda bu problemin Hıristiyan asıllı olduğu** daha da çok ağırlık kazanmaktadır. Mezhepler tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre, **Sıfatların nefyi** hususunda birinci dereceden rol üstlenen şahıs **Yahya ed-Dımeşkî** (137/754) dir. **ed-Dimeşkî, şark ve garb kiliselerinin tanıdığı meşhur bir Hıristiyan âlimi idi**. Adı geçen bu Mesîhî, Allah'ın isim ve sıfatlarını inkâr ediyordu. Babası **Sercus ibn Mansûr er-Rûmî, Hz. Mu'âviye'nin en yakın müşavirlerinden** olduğu gibi, kendisi de **Yezîd** devrinde mevkiini muhâfaza ederek, **Şam'da Emevî saraylarında mühim görevler üstlenmiştir**.

Diğer taraftan da **Ca'd b. Dirhem de saraylıdır** ve yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi, **Halife Mervân b. Muhammed'in mürebbîsidir**. **Ca'd** ile, Mesîhî **Yahya ed-Dımeşkî**'nin bu durumda görüşmeleri ve **Sıfatların inkârı hususundaki görüşlerini bu şahıstan almış olması** ihtimal dahilindedir.

Ca'd bu görüşlerini, mürebbîsi olduğu (ve bu nedenden ötürü de kendisine nisbet edilerek **Mervân el-Ca'dî** diye anıldığı) **Mervân b. Muhammed'in halîfeliğinden önce Hişâm b. Abdilmelik'in halîfeliği devrinde yaymağa başlamıştır**. Ancak bu faaliyeti uzun sürmemiş, görüşlerinin Müslümanlar'ı **ifsâd edici mahiyete ulaştığı anlaşılınca Şam'dan kovularak Kûfe'ye sürülmüştür. Kûfe'ye gelen Ca'd, burada Cehm b. Safvan ile karşılaşmış, görüşlerini ona aktarmıştır**. Ca'd burada da ifsâd edici faaliyetlere devam edince, **Hişâm**'ın emri ile Kûfe valisi **Hâlid b. Abdullah el-Kasrî** (v. 126/743) tarafından bir Kurban bayramı günü minber önünde kesilerek öldürülmüştür.

Lakin **Ca'd'ın kesilmesi hiçbir şey ifâde etmemiş, talebesi Cehm b. Safvân Tirmîz'e giderek, orada Ca'd'dan aldıklarına kendi de bir şeyler katarak mezhebi daha sistemli hale getirmiş ve kendisine nisbet edilen Cehmiyye mezhebini orada yaymağa başlamıştır**. Cehm'in burada **Mukâtil b. Süleyman** ile İlâhî sıfatlar hususundaki münâkaşaları meşhurdur. Gerek **el-Malatî**'nin ve gerekse **İbn-i Teymiyye**'nin aktardıklarına göre, ***Cehm, Ca'd'dan aldığı görüşleri Horasan civarında bulunan Sümeniyye'nin görüşleriyle mezc etmiştir***.

Fakat enteresandır, o da **Ca'd** gibi, ya da **Yahya ed-Dımeşkî** gibi devlet işinde vazife yapmıştır. Nitekim o, doğu horasan kumandanı, **Hâris b. Süreyc** 'v. 128/746)'e katiplik de dahil olmak üzere birçok yardımcı hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra **İbn Süreyc** ile birlikte **Nasr b. Seyyar** (v. 128/745)'a isyân ettiklerinden dolayı **Selm (veya Sâlim) b. Ahvaz** tarafından her ikisi de öldürülmüştür (128/745) . Onun ölümünden sonra **taraftarları Tırmîz'de** (veya Niha-

vende de) **karargahlarını kurarak görüşlerini sürdürmüşlerdir. Cehm** tarafından yayılan **bu fikirler**, daha sonra-cebr görüşü hariç-**Mu'tezile tarafından benimsenerek çok iyi sistematize edilmiştir**. Fakat **Cebr** görüşü yalnız kendilerinde kaldığından ötürü, mezhep sonraları **Cebriyye** ismiyle meşhur olmuş **Cehmiyye** ismi gölgede kalmıştır.[693]

3. 2. 5. 2. İbn Teymiyye'ye Göre Cehmiyye Ve Cebriyye

İbn Teymiyye'ye göre, Cehmiyye ve Cebriyye'yi değerlendirmeden önce, bir noktanın açıklanmasında fayda vardır.

Cehmiyye sözü İslâm âlimleri tarafından genel ve özel anlamda iki manada kullanılmıştır.

A) Özel anlam: Bu anlamda **Cehmiyye**, **Cehm** b. Safvan tarafından tesis edilen malûm mezhebin ismidir. Bunların **en önemli görüşleri**, İlâhî sıfatların yoktur. İnsanlar cebr altındadır. Kur'an'ın yaratılmıştır.

B) Genel anlam: Bu anlamda Cehm sözü belli bir mezhebi ifâde etmez, sıfatları inkâr eden herkes Cehmiyye mezhebindendir. İbn Teymiyye de birçok yerde bu anlamda Cehmiyye den bahseder.[694] Meselâ ona göre, ***Eş'ariliğin de Cehmîlik yönü vardır ve Eş'arilik Ehl-i Sünnet ile Cehmiyye'den terkip yapılmıştır***.[695] **Hatta, el-Curcânî dahi Eş'ariliği mutavassıt Cebriyye olarak lanse etmektedir.**[696]

İşte bu kısa ön bilgiden sonra asıl konumuz olan **İbn Teymiyye**'nin **Cehmiyye**'ye bakışına geçebiliriz.

---

[693] **Cehmiyye Fırkasının Ortaya Çıkışı** konusuyla ilgili verilen bilgiler, şu kaynaklardan özetleneret sunulmuştur : **İbn Teymiyye**, *Mecmû*, c. 2, s. 91-92, 485; c. 3, s. 102, 353; c. 5, s. 20-25; c. 8, s. 228-229, 460; c. 10, s. 66-67; c. 12, s. 119, 350-351; c. 13, s. 177, 182-184; *Minhâc*, c. 1, s. 309; ***İbn Teymiyye Külliyâtı*** (*Mecmû'u Fetâvâ Tercümesi*), c. 2, s. 281, dip.no : 87; **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 280; **el-Malâtî**, *A.g.e.*, s. 99; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 156-157; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, c.1, s. 97 **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 294, **İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-Ahbâr*, I-IV (iki cilt halinde), Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1925; c. 2, s. 148-149; **İbn Esîr**, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, I-XIII, Beyrut, Dâr-ı Sâdır, 1965, c. 5, s. 207, 263, **ez-Zehebî**, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. 1, s. 399; **ibn Nedim**, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, Dârü'l-Marife, 1978, ss. 528+8, s. 472-473; **ez-Ziriklî**, Hayreddîn, *el-A'lâm*, I-XII, 3. bs., Beyrut, 1969, c. 2, s. 214; **Watt**, *A.g.e.*, s. 178-185; **Abdülhamîd**, İrfan, " ***Cebriyye*** " maddesi, D.İ.A, İst., 1993, c. 7, s. 205-208; **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, 125-129; **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 57-61; *Hadîs İstılahları*, s. 474-475; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 134-135; **'Atıyye**, *A.g.e.*, s. 112-116 ve bu eserlerdeki ilgili dipnotlar.

[694] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 5, s. 31-34; *Minhâc*, c. 1, s. 7 ve ilgili dipnot; *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 8; c. 5, s. 21 ve ilgili dipnotlar; **el-Gâmidî**, *A.g.e.*, s. 116.

[695] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, c. 7, s. 35, 36.

[696] **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, c. 3, s. 294.

İbn Teymiyye, çoğu yerde **özel anlamdaki Cehmiyye**, yer yer de **genel anlamda kullanılan Cehmiyye**'ye dokunmalarda bulunarak, şu vasıfları ortaya koyar:

A) İbn Teymiyye'ye göre, *Cehmîliğin ve ona ait olan bütün alt kollarının ortaya atmış olduğu hiç bir **bid'at** yoktur ki Kur'an'ın indirilmesi veya onun tefsîr ve te'vîliyle ilgili olmasın. **Cehmiyye, Kur'an'ın lafzını inkâr etmemiştir ama, onun hakîkî manasını nefyederek Kur'an'a karşı durmuş ve O'ndan yüz çevirmişlerdir. Çünkü onlar, te'vîl ehli içinde Kur'an'ı en çirkin şekilde te'vîl eden kimselerdir. Ve yine onlar, Allah Kelâmı'nın ortaya koymuş olduğu sıfatlarla ilgili bir takım hakîkatleri ve bu konuyla ilgili Peygamber'in açıklamalarını reddetmişlerdir.** Onlara göre, **Resûl, Allah'ın Naslar'da sıfatlar hakkında ortaya koyduğu şeylere insanların bâtıl bir şekilde inanmasını istemediğinden dolayı, kendisi o anlamlardan bir takım manalar kasdetmiş, ama bunları insanlara açıklamamış, insanların düşünerek, bakarak hakkı akıllarıyla bilmelerini ve Naslar'ın medlûllerinden dikkatlerini akıllarıyla bulduğu şeylere çevirmelerini istemiştir.** Dolayısıyla bu anlayışta olan **Cehmî** mantık risâlet ile ilgili ciddi iftirâlar ve inkârlar da ortaya koymaktadırlar. Onlara göre, Nebîler'in getirdiği şeyler, müteşâbihtir, te'vîl edilmelidir.*[697]

B) İbn Teymiyye'ye göre *Cehmiyye ve onların görüşlerine muvâfakat edenler, Nebîler'in yollarına uygun olmayan metodlara sahip oldukları halde, yine de, kendi görüşlerini muhkem zannederler.*[698] ***Onlar'ın görüşleri üç yönden bâtıldır:***

a / *Bunların **görüşleri** Kitap ve Sünnet'te bulunan **pek çok** Nas'a **aykırı** olduğundan batıldır. **Onlar, bu Naslar'ı, ancak tebdil etmek ya da tahrîf etmek suretiyle kabul ederler. Aksi halde reddedip, kendilerine muhalif sayarlar.***

b / ***Cehmiyye'nin sözlerinin aslı ve bütün gayretleri, Allahü Teâlâ'yi işlevsiz kılma ve O'nu sıfatlardan soyutlamadır.***

c / ***Bütün din sâliklerinin ve sağlam fıtrat sahiplerinin kabullendikleri ve üzerinde görüş birliğine vardıkları her şeyi inkâr ederler. Bunlar Allahü Teâlâ'nın Resûle inzâl buyurduğu şeyler hususunda şüphededirler.*** *Ayrıca onlar iyi şeyleri işlediklerinde bunu kendilerinden bilir, ama kötü şeylere sıra gelince bunları işlediklerinde **kendilerinin İlâhî takdîrin cebri altında olduğunu söylerler. Yâni bunlar taatler hususunda Kaderîdir, ma'siyetler husu-***

---

[697] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 290, 303; *Mecmû'*, **c.** 12, s. 31, 552; **c.** 5, s. 31-33; **c.** 13, s. 142-144; **c.** 17, s. 306, 445.

[698] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 142-143; **c.** 17, s. 306.

sunda cebrî anlayışa sahiptirler. Tabiri câizse ma'siyetler hususunda suçu Allah'a yüklerler. Çünkü onlara göre, takdîre göre, her şey olup bitmektedir.[699]

C) ***Cehmîler'in üzerinde durdukları dört önemli husus vardır.***

a / *İlâhî Sıfatların ve İsimlerin inkârı.*

c / *Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddiâ etme.*

c / *Kader konusunda İnsanın cebr altında olduklarını iddiâ etme.*

d / *İrca görüşünü benimseme.*[700]

İbn Teymiyye, daha sonra bu dört maddeyi teker teker şöyle îzâh eder:

a / ***İlâhî Sıfatların İnkâr Etmeleri***

İbn Teymiyye'ye göre, Cehmîler, *Allahü Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını inkâr ederler. Onlara göre, Allahü Teâlâ yaratıkların vasıflarıyla vasıflanamaz. Aksi durumda kul, Allah'a benzetilmiş olur. Bu iddiâdan hareketle onlar, Allahü Teâlâ'nın bütün sıfatlarını inkâr etmenin yanında ayrıca bir de Allah'ın ahirette görülmeyeceğini, onun, İrade Hikmet, Muhabbet, Rahmet, (Ulüvv, gibi sıfatlarının bulunamayacağını hararetle savundular. Bu inkârları yetmiyormuş gibi üstelik bu inkârlarının adına tevhîd, kendilerine de ehlü't-tevhîd dediler. Bundan daha enteresanı* ***sıfatları isbât eden herkesi Müşebbihe*** *damgasıyla damgaladılar. Hatta bu uğurda onlar* ***Mu'tezile ile dirsek temasına geçerek****, halîfe* ***Me'mun****'un hilâfeti devrinde* ***Mu'tezile'yi desteklediler****. Böylece* ***Ahmed b. Hanbel gibi İmamların zindanlara tıkılmasına da ortak oldular****.*

Onlar'ın, sıfatların inkârı hususunda tavırları farklı farklıdır. ***Meselâ, ilk devir Cehmîler, araz*** *diye vasıfladıkları İlim ve Kudret gibi sıfatlarla,* ***cisim*** *diye niteledikleri Yed ve Vech gibi tüm* ***sıfatları inkâr ederlerken****,* ***son devir Cehmîler*** *bu konuda* ***ihtilâfa düştüler****. Onlardan bir kısmı İlim Kudret gibi* ***araz olan sıfatları isbât edip, Yed Vech gibi cisim olan sıfatları inkâr ederken bazıları da bunun tersini yaptılar****. Yâni son devir* ***Cehmîler*** *ile ilk devir* ***Cehmîler*** *arasında büyük görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.* Fakat onlar ***genel anlamda İlâhî sıfatların ve isimlerin inkârı hususunda çok aşırıya kaçmış, bu konuda bâtınî ve filozof***

---

[699] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 327-329; **c.** 3, s. 354-355.

[700] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 3, s. 102; **c.** 8, s. 229-230; **c.** 12, s. 311-312.

mülhidlere uymuşlardır. Mu'tezile'nin görüşüne ise sadece sıfatlar hususunda uymuşlardır, isimler hususunda uymamışlardır.[701]

b / Kur'an'ın Mahluk olduğunu İddia Etmeleri

İbn Teymiyye'ye göre, ***Allah'ın bütün sıfatlarını ve isimlerini inkâr eden Cehmiyye, dolayısıyla bu sıfatlardan biri olan Kelâm sıfatını da inkâr ediyordu. Gerek Cehmiyye ve gerekse Mu'tezile Allah'ın Kelâm sıfatını inkâr etme anlayışlarının bir sonucu olarak, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu iddiâ ederler.*** *Cehm'in iddiâsına göre, Allah'ın* **Kelâm***'ı kadîm değil, hâdistir. Zîrâ,* ***eğer sıfatlar kadîm olsa****, zâtı da kadîm olduğundan dolayı kadîmler çoğalacak, İlâhların ortaklığı meydana çıkacaktır. Halbuki, kadîmler çok olamayacağına göre,* ***öyleyse sıfatları hâdistir*** *(sonradan meydana gelmiştir) ve diğer sıfatlar gibi* **Kelâm** *sıfatı da hadistir. Öyleyse hâdis olan* **Kelâm** *sıfatından kaynaklanan* ***Kur'an-ı Kerim de hâdistir*** *ve sonradan yaratılmıştır.* ***Allahü Teâlâ Kelâm sıfatını başka bir yerde yaratmış ve bu şekilde hitâp etmiştir. Yoksa Allahû Teâlâ zâtıyla konuşmaz. Onun Kur'an'da konuştuğunu bildiren Âyetler, mecazdır, hakîkat değildir****. Lakin Mu'tezile'nin görüşü Cehmiyye'den biraz farklıdır.* ***Mu'tezile'nin cumhûru sadece sıfatları inkâr eder, ama isimleri inkâr etmezken, Cehmîler, hem İlâhî sıfatları hem de isimleri inkâr ederler. Mu'tezile'ye göre, Allahü Teâlâ mecazen değil hakîkaten konuşur****. Dolayısıyla Allah, sadece kulların fiilini yaratır, Kelâmı'nı yaratmaz.* [702] ***Bu durumuyla -Cehmîler Firavun'a benzemektedir. Çünkü o da "Ey Hâmân bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de, Mûsâ'nın Rabbim görürüm. Doğrusu ben O'nu yalancı sanıyorum."*** [703] *diyerek* ***aynen Cehm gibi göklerde Allah'ın olmadığını iddiâ ediyordu****.*[704]

c / Kader Konusunda İnsanların Cebr Altında Olduğunu İddia Etmeleri

Cehm insanın kudret ve istitâ'âtını (iş yapabilme gücünü) inkâr etmiştir. Ona göre, ***insanın ne kudreti, ve ne de irâde ve hürriyeti vardır. Bilakis insan, fiilinde cebr altındadır.***

---

[701] Bu konuda geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 99; **c.** 4, s. 58-61; **c.** 5, s. 20-25, 110, 112; **c.** 6, s. 476-477; **c.** 8, s. 342, 416, 466; **c.** 10, s. 66-73; **c.** 12, s. 311; **c.** 13, s. 182-184; **c.** 14, s. 348; **c.** 16, s. 130, 210, 296-297; **c.** 33, s. 176; **c.** 35, s. 414; *Der'ü Te'âruz* **c.** 5, s. 19, 21, 60, 306, 359-360; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 113-116.

[702] Bu konu hakkında **İbn Teymiyye**'nin eserlerinde o kadar çok mâlumât vardır ki, burada hepsinin yerini göstermenin imkânı yoktur. O, **Mecmû-'ü Fetâvâ** isimli **otuz beş ciltlik** dev eserinin, **on ikinci cildini** sırf **el-Kur'ânü Kelâmullahi Hakîkâten/Kur'ân Hakîkî Anlamda Allah Kelâmıdır** konusuna ayırmıştır. Ama bizler bilgi olması açısından yine de bir kaç yer gösterelim. **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 354-355; **c.** 12, s. 26, 27, 29, 30, 47, 119, 149-153, 163-164, 301, 306, 309, 310, 420, 503, 504; ***Câmi'ü'r-Resâil***, I-II, Tah. : Muhammed Reşâd Sâlim, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Medenî, 1984, **c.** 2, s. 3-55; *Minhâc*, **c.** 1, s. 312, v.d.

[703] **Mümin** : 36-37.

[704] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 49; **c.** 7, s. 629-633; **c.** 13, s. 173, 185-189.

Allahü Teâla tıpkı diğer cansız varlıklarda fiilleri yarattığı gibi insanda da fiilleri yaratır. Allahü Teâlâ'nın yarattığı bu fiiller, insana mecaz yoluyla nisbet edilir. Meselâ, biz, ağaç uzadı, taş yuvarlandı, rüzgar esti, yağmur yağdı, bitkiler büyüdü, mevsimler geçti, yaz geldi gibi bir takım fiilleri cisimlere ve arazlara nisbet ederiz. Halbuki, bu fiiller bu cisimlerin ve arazların kendi irâde, akıl ve hürriyetleriyle meydana gelmemiş, Allahü Teâlâ bu fiilleri bunlarda yaratmıştır. İşte, insanların fiilleri de böyledir. Tüm insan fiilleri, Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Sevabda cezâ da cebrîdir. Dinin ortaya koymuş olduğu bütün mükellefiyetlerde cebir vardır.

İbn Teymiyye'ye göre, *bu görüşleriyle Cehmîler, Mecûsî Kaderiyyeciler'in tam karşı kutbunda yer almışlardır. Onlar'ın kaderi inkâr etmelerine karşılık, bunlar da her şeyi kadere yüklemiş bütün mes'ûliyetlerden sıyrılıp kenara çıkmağa gayret etmişlerdir. Onlara göre, kul her şeyini yaratan pozisyonundayken bunlara göre de, kul tamamen rüzgâr önünde o yana bu yana savrulan çöp mesabesindedir. Çünkü bunlara göre, insan fiilleri, Allah'ın irâdesi ve kudretiyle meydana gelir. Kul, mecburdur. Fiil Allah'ın irâdesiyle kulda ortaya çıkar. Bu tezâhürde kulun irâdesinin hiç bir fonksiyonu yoktur. Eğer Allah dileseydi, hiç kimse şirk koşmaz. Çünkü, kâinâtta olup bitenlerden hoşuna gitmeyen bir şey var ise, Allah onu yok etmeğe kâdirdir. Allah, âlemde olan her şeyi sever. Su halde, âlemde isyânkâr yoktur. İsyân edenler de, aslında Allah'ın irâdesine itâat etmiş demektir. Öyleyse kullar, yaptıkları şeylerde mâzûrdurlar, kınanamazlar.*

Bunların bu görüşleri Kur'an'da bildirilen müşriklerin sözleriyle tıpatıp aynıdır. Zîrâ, onlar da "Eğer Allah dilemiş olsaydı, ne bizler ne de babalarımız ortak koşar bazı şeyleri haram kılardık." [705] *demiş ve yaptıkları işten Allah'ı (yani kaderi) mesul tutmuşlardı.*

İbn Teymiyye bu görüşe şöyle itiraz eder: *Halbuki, kulların fiili, Allah'ın fiili olmuş olsaydı, o zaman herkesin fiili Allah'ın fiili olmuş olurdu. Meselâ, Küfre giren için, "sen küfre girmedin, Allah girdi.", yalan söyleyen için, "sen yalan söylemedin, Allah söyledi.", hırsızlık yapan için, "sen hırsızlık etmedin, Allah etti." denirdi. Bu ise, düpedüz küfürdür. Öyleyse fiillerin başlangıcı ve fiilin kendisi kula aittir, kul fiili yaptıktan sonra meydana gelen netice-*

---

[705] **En'am** : 148.

yi yaratmak da Allah'a aittir. Allah, kulun irâde ve ihtiyarına göre, insanlardan meydana gelen sonucu yaratır.[706]

d / İrca' Görüşüne Sarılmaları

İbn Teymiyye'ye göre, *Cehmiyye, zâhirî iman olmaksızın, mücerred bâtınî imanın ve yalnız kalpteki ilim ve tasdîkin yeterli olduğu ve kişiye ahirette fayda sağlayacağı görüşündedirler. Zîrâ, onlara göre, önemli olan kalbî amellerdir ve Allah'ın insana gerekli kıldığı ameller, kalbin amellerdir. Bundan ötürü kişi zâhiren Allah ve Resûlü'ne küfretse de, zâhirdeki bu hareketi bâtında da kâfir olduğuna delil değildir. Bu hareketi onun cehenneme girmesine sebep olamaz.*

Bu görüşleri savunan Cehmiyye, iman-küfür isimlendirmesinde ve bu isimlendirmenin neticesindeki hükme varma hususlarında tamamen Ehli Sünnet'e zıt görüşler ortaya koymuşlardır.

Yine onlara göre, Allah'ın kâfir dediği kimseler kalbinde ilmin ve tasdikin bulunmadığı câhil kimselerdir.[707]

D) İbn Teymiyye'ye göre, *Cehmiyye'nin sözlerinin aslı, Yahûdîler'den ve sapık Sâbi'îler'den alınmıştır. Onlar'ın sözleri Fir'avn'ın sözlerinin aynısıdır. Çünkü gerek Yahûdîler'de ve gerekse Sâbi'îler'de İlâhi sıfatları işlevsiz kılma fikri vardır. Dolayısıyla bunlar bu tavırlarıyla Yahûdî ve Hıristiyanlar'a çok benzemektedirler. Hatta Abdullah b. Mübârek'e göre, bunların sözleri Yahûdî ve Hıristiyanlar'dan daha kötüdür. Nitekim o, "Bizler Yahûdî ve Hıristiyanlar'ın sözlerini nakledebiliyoruz da, Cehmiyye'nin sözlerini nakletmeğe cesaret gösteremiyoruz." demiş ve "Yahûdî ve Hıristiyanlar'ın sözünü nakletmek bana Cehmiyye'nin sözlerini nakletmeden daha hoş geliyor."diyerek Cehmiyye'nin Yahûdî ve Hıristiyanlar'dan daha kötü sözler sarf ettiklerini iddiâ etmiştir. Yine Yûsûf b. Esbât, ez-Zührî* (v. 124/742) *ve Abdullah b. Mübârek "Cehmiyye Ümmet-i Muhammed'den değildir." diyerek yukarıdaki gö-*

---

[706] Tıpkı "Kur'ân'ın yaratılmış olduğu " konusunda olduğu gibi bu konuda da pek çok malûmât bulunmaktadır. Meselâ, **İbn Teymiyye, Mecmû'ü Fetavâ** isimli eserinin **8**. cildini müstakil olarak buna ayırdığı gibi, farklı yerlerde de bu konuya bolca temas etmiştir. **Bkz.: A.mlf.**, ***Mecmû***, **c.** 2, s. 331-332, 375, 409-410; **c.** 6, s. 238, **c.** 8, s. 98, 118-122, 136-140, 229, 231, 339-354, 388-393, 401-403, 444-488; **c.** 13, s. 21, 27, **c.** 16, s. 235, v.d.; *Minhâc*, **c.** 3, s. 246, 252; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 254; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 113-116.

[707] **İbn Teymiyye** *Mecmû'u Fetâva* da bu konu için de müstakil bir cilt ayırmıştır. **Bkz.: İbn Teymiyye** *Mecmû'*, **c.** 7, s. 154-155, 189-192, 297, 336, 403-408, 508, 550, 553-554, 557-562, Ayrıca, onların **bu dört konudaki görüşleri** için **bkz., el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 279-280; **İbn Hazm**, *el-Fasl*, **c.** 2, s. 111-112, 129, **c.** 3, s. 22, 54, 188; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 107-108; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 156-157; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 97-99, **el-**

rüşe destek vermişlerdir. Bunlara göre, Kaderiyye, Şî'a, Hâricîler ve Mürci'e bid'at ehlidir, ama Cehmiyye ümmet-i muhammed'den bile değildir.[708]

E) İbn Teymiyye'ye göre, ***Cehmîler, Allah'ın, bütün Peygamberler'in, tüm akıl sahiplerinin, hatta bizâtihi kendilerinin düşmanıdırlar. Çünkü bunlarda bulunan görüş, kimseyi amel etmeye zorlamayan, iman konusunda herkesi garantiye olan ve tabiri câizse cennette arsa dağıtan bir görüştür. Bu görüşte hiç bir zâlimin, hiç bir tecavüz kâr kişinin cezâsı yoktur. Bu adamlar kendi hevâ ve heveslerine uyup ta kötü duruma düştükleri zaman cebr görüşüne sarılır fakat kendi aleyhlerine işleyen bir durum olur da canları yakılırsa o zaman cebr görüşü diye bir görüş tanımaz, karşılığını gösterir, hiç bir sınır tanımadan kavga ederler.*** *Bu şahıslar hiç bir mümin hakkında ahd ve zimmet tanımazlar. Adî, yırtıcı, hayvanlar gibi beyinsiz ve zâlimdirler- nefsânî arzularının dediğini yapar, kınamaya yermeğe gelmezler.* ***Emri bi'l-maruf yapma hususunda, derhal cebr görüşlerini ortaya koyarlar.***[709]

F) Son olarak, **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Cehmiyye, Vahdet-i vücûda kaynak olmuş ve İttihâdiyye'ye tesir etmiştir. Zîrâ, İbn-i Arabî, İbn-i Seb'în*** (v. 669/1270), ***Sadreddîn Konevî,*** (v. 673/1274) ***ve Tilmîsânî*** (v. 690/1291) ***gibi İttihâdiyye görüşünde olanların izledikleri yol, üç unsurdan teşekkül etmiştir: a / Cehmiyye b / Önceki Sofiler c / Zındık filozoflar.***[710]

İşte, **İbn Teymiyye'nin Cehmiyye'ye bakış açısı**, özetle böyledir. Lâkin bir kaç satırla da olsa, bu konuda **İbn Teymiyye**'nin görüşlerini eleştirmekte fayda mülâhaza etmekteyim.

Şî'a'yı incelerken de ifâde ettiğimiz gibi **İbn Teymiyye**, tenkit yaparken ölçüyü kaçırmakta ve ilim adamına yakışmayacak derecede meseleyi sokak kavgasına dönüştürmektedir.

İbn Teymiyye'nin böyle şiddetli tenkit etmesine neden olan şey, **kanâatime göre**, söylenen sözleri her zaman yanlış yönlere çekmesi ve söyleyenin maksadının dışına çıkmasıdır. Bunun en iyi örneği, onun **Vahdet-i vücûd** eleştirisinde gözükmektedir. Zîrâ o, bu konuda da görüldüğü gibi, **İbn Arabî** ve benzeri zâtların sözlerinden hep olmadık manalar çıkarmış ve tabiri câizse, kççi boynuzundan şekcr çıkarmağa gayrct göstcrcn insan gibi dâima kötü maksatlar aramağa

---

Malâtî, *A.g.e.*, s. 99-145, **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 294; **el-Ğâmidî**, *A.g.e.*, s. 113-116 ve oradaki dipnotlar.

[708] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 127, 437, **c.** 5, s. 20-25; **c.** 7, s. 619; **c.** 12, s. 352; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 276, **c.** 5, s. 302, 308.

[709] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 410-411.

gayret etmiştir. Halbuki **İbn Arabî**'nin sözlerinde kötü göstermeğe çalıştığı yerlerde hep **İbn Teymiyye, İbn Arabî'nin maksadını ve ne demek istediğini anlayamamıştır**. Onun içinc düştüğü hata, **söyleyen kimsenin maksadını iyi anlamamak ve kendi anladığı şeyi karşı ki insanın maksadıymış gibi göstermektir**. Oysaki **İbn Teymiyye**, ***muktezâ-i kavlin kavl olmadığı*** (bir şahsın bir sözünü ele alıp o sözden kendince zorunlu bir netîce çıkarmak, o sözü söyleyen kişinin asıl maksadı olamaz) ilkesini kendisine prensip edinmiş olsaydı, hiç bir zaman böyle yanlışlara düşmezdi.

İbn Teymiyye, diğer konularda olduğu gibi burada da aynı hataya düşmekte ve **Vahdet-i vücûd**'u ***İttihâdiye, Hulûliyye*** gibi bir takım yakışıksız ifâdelerle vasıflamakta ve bu da yetmiyormuş gibi bir de tutup onları **Cehmiyye** fırkasına sokmaktadır. Bu tavırların tümü, **onun insanları iyi anlayamamasından ve her şeyi kötü algılayarak, âdetâ kendisini kötü görmeğe şartlanmasından** kaynaklanmaktadır. Halbuki **kötü olan bir şeyi bile iyiye yormak ve iyi yorumlamak gerekir**.

3. 2. 5. 3. Cehmiyye'nın Alt Fırkaları

Yukarda, **Cehmiyye'nin iki anlama geldiğini, bu anlamlardan birisinin genel, diğerinin özel anlam olduğunu** belirtmiştik.

İşte **İbn Teymiyye** de, eserlerinde **Cehmiyye'yi özel anlamda değil de genel anlamda ele alır** ve onları **diğer mezhepler tarihçilerinin yaptığı tasnifin dışında bir tasnife tâbî tutar**:

O, Cehmiyye şu kısımlara ayırır:

A) Cehmiyyetü'l-Felâsife [711]
B) Cehmiyyetü'l- Karâmıta [712]
C) Cehmiyyetü'l- Mu'tezile [713]
D) Cehmiyyetü'l- Kaderiyye [714]
E) Cehmiyyetü'n- Nüfât [715]
F) Cehmiyyetü'l- Müte'abbide [716]
a / Cehmiyyetü'l-Hülûliyye [717]
b / Cehmiyyetü'l- İttihâdiyye [718]

---

[710] **Bkz.**: **A.mlf**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 175-176, 229.
[711] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 292; **c.** 7, s. 122; **c.** 10, s. 59.
[712] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 196.
[713] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 18, 21, 60, 175, 245; **c.** 6, s. 155; **c.** 7, s. 97; **c.** 10, s. 306.
[714] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 103-105, 242, 293-295, 501; **c.** 12, s. 331, 332; **c.** 16, s. 140, 142, 237.
[715] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 21, 61, 165, 186, 242, 257, 258, 302, 365, 380, 382; **c.** 6, s. 151; **c.** 7, s. 83, 139, 175, 178, 260; **c.** 10, s. 289; *Mecmû'*, **c.** 13, s. 21-27; **c.** 16, s. 235.
[716] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 152, 305; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 298, 477.
[717] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 149; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 297, 367, 461, 466.
[718] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü .Te'âruz*, **c.** 4, s. 86; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 229.

G) Cehmiyyetü'l- Cebriyye [719] **H) Cehmiyyetü'l Eş'ariyye** [720]

İbn Teymiyye, genel anlamdaki Cehmiyye kavramından hareket ederek bu şekilde bir isimlendirmeye varmanın yanında ayrıca özel anlamdaki Cehmiyye'nin alt fırkalarına da değinir. O, diğer mezhepler tarihçilerinin ortaya koymuş olduğu şu iki fırkadan da bahseder:

A) Dırârîyye, [721] **B) Neccârîyye**[722]

Ona göre, ***bu iki mezhep, kader ve iman meselelerinde olduğu gibi sıfatlar konusunda da Cehm'e yakındırlar.***[723].

3. 2. 5. 4. Cehmiyye Ve Diğer Fırkalarla Mukayesesi

İbn T fırkalar arasında Şî'a'dan sonra en hoşlanmadığı fırka Cehmiyyedir. **O, eserlerinde Cehmiyye'ye karşı çok serttir.**

Ona göre, *iki sınıftan şiddetle sakınmak gerekir: Bunların biri Râfızîler, diğeri de Cehmîlerdir. Zîrâ, bu iki fırka, hakkı tekzîb ve bâtılı tasdîk hususunda en öndedirler. Bundan dolayı diğer fırkalarda bulunmayan zındık ve münâfıklar bu iki fırkada alabildiğine çok bulunmaktadır. Bu iki fırka Kur'an ve Sünnet'te aslı bulunmayan sözler îcâd ederler. Hâricîler bile bu fırkadan hayırlıdır. İman konusunda ortaya attıkları görüşler, Mürci'e ve Kerrâmiyye'nin görüşlerinden çok kötüdür. Cehmiyye akîdesini ilk çıkaran Cehm, zındık olduğundan dolayı bu Cehmî akîdenin aslı da nifak ve zındıklıktır. Bu yüzdendir ki, nerede bir bâtınî- felsefeci Karmatî varsa, hangi tarafta bir münâfık mevcutsa bunlar, Râfızîler ve Cehmîler ile çok yakın ilgi ve alaka kurmuş ve bunlara meyletmişlerdir. Bu tehlikeyi gören İslâm ulemâsı, -özellikle Hanbelîler- Cehmiyye'nin üstüne hassâsiyetle yürümüş ve bunlara pek çok reddiye yazmışlardır. Zîrâ, bunlar, Ehl-i Kıble içinde bulunan fırkaların en zındığı, küfrü en açık olanı, Allah'ın kitabının en kötü te'vîlcileridir. Bunlar, Sahâbe zamanında bulunsaydılar, mutlaka bu zındık* **Cehmîlerle** *çarpışırlardı. Diğer yandan,* ***Mu'tezile ile Cehmiyye arasında da genellik özellik açısından fark bulunmaktadır.*** *Şöyle ki, özel anlamda her Mu'tezilî Cehmî sayılabilir. Ama her Cehmî, Mu'tezilî sayılmaz. Çünkü* **Cehm,** *İlâhî sıfatları*

---

[719] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 305; **c.** 5, s. 187; *Mecmû'*, **c.** 13, s. 224-227.

[720] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 35, 36.

[721] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 303; **c.** 2, s. 159; **c.** 3, s. 355, 444; **c.** 4, s. 136, 201; **c.** 5, s. 184, 307, 392; **c.** 6, s. 292, v.d.; *Mecmû'*, **c.** 3, s. 102.

[722] Bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 153, 303; **c.** 2, s. 48, 159; **c.** 3, s. 355, 444; **c.** 4, s. 136; **c.** 10, s. 296; *Mecmû*, **c.** 2, s. 298; **c.** 3, s. 102.

*işlevsiz kılma hususunda **Mu'tezile**'den daha şiddetlidir. **Mu'tezile**, İlâhî isimleri kabul ederken, **Cehmiyye**, isimleri bile kabul etmemektedir.*[724]

3. 2. 5. 5. Cebriyye Veya Cehmiyye'nin Tekfiri

İbn Teymiyye'ye göre, ***bu ümmetin Selefi ve imamlar, Cehmiyye'yi açıktan açığa tekfir etmişler ve onları Yahûdîler'den daha kâfir saymışlardır. Bu konuda Abdullah b. Mübârek el-Buhârî, Ahmed b. Hanbel, ed-Dârimî*** (v. 280/893) ***ve daha pek çokları aynı görüşü paylaşmaktadırlar**. Zîrâ, daha önceden de ifâde edildiği gibi bunların sözleri Yahûdîler'den daha sapıktır. Onlar'ın sözleri nakledilebildiği halde bunların sözleri nakledilmemektedir.*[725]

***Selef Bunların tekfîr edilmesine, şu hususları sebep göstermektedir**. Bunlar, Allah'ın Kitabı'nı, Resûl'ün aktardığı emir ve nehiyleri, mükafat ve cezâ hususundaki Naslar'ı, dini ve dinin getirdiği ölçüleri şüphe götürmez bir şekilde hafife alıp inkâr etmişlerdir. Bunlar **Brahmanlar**'dan ve **Sâbi'îler**'den daha tehlikelidir. Bunlar, akl-ı selîm sahiplerinin üzerinde ittifâk ettiği aklî şeylere dahi yer yer itirazda bulunurlar. Hatta denilebilir ki bunlar, kendilerinin düşmanı olduklarını gösterecek tavır ve hareketler bile sergilemişlerdir.*[726]

İslâm âlimleri **Cehmiyye**'yi bir kaç yönden tekfîr etmektedir. **Meselâ**, **el-İsferâyînî'ye göre**, "*Bunlar, **Allah'ın ilmi hâdistir, âlemde olup biten şeyler, meydana gelmeden önce Allahû Teâla onları bilmez, onun Kelâmı hâdistir** gibi sözlerinden ötürü **Ehl-i Sünnet bunları tekfîr etmiştir**.*" [727] Fakat **el-Âmidî'ye göre**, ise, *bunlar Âyette ebedî olduğu bildirilen Cennet ve Cehennemin ebedîliğini* [728] *kabul etmeyip bunların bir gün fani olacaklarını söyledikleri için **kâfir olmuşlardır**.*[729]

Demek ki, **el-İsferâyînî** ve **el-âmidî** gibi İslâm âlimlerini de ***Cehmiyye'yi tekfîr ettiklerine*** bakılırsa, ***İbn Teymiyye'nin Cehmiyye'yi tekfîr ettiği*** aşırı bir davranış sayılamaz.

---

[723] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 102.

[724] Bu konu hakkında **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 249, 276; **c.** 5, s. 303, 307; **c.** 7, s. 138, 179; *Mecmû*, **c.** 3, s. 352-353; **c.** 5, s. 24-25; **c.** 7, s. 141-142, 194; **c.** 16, s. 243; *Minhâc*, **c.** 2, s. 604.

[725] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 127, 437, **c.** 5, s. 20-25; **c.** 7, s. 619; **c.** 12, s. 352; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 276, **c.** 5, s. 302, 308.

[726] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 65-66; **c.** 5, s. 5, 185, 302, 309; **c.** 7, s. 110; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 126, 140-141, 410, 477-478, **c.** 3, s. 351-352; **c.** 5, s. 22, 23, 53-54, 110; **c.** 7, s. 507-508; **c.** 8, s. 430, 450, 460; **c.** 12, s. 352, 355.

[727] **Bkz.**: **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 108.

[728] **Hûd** : 108; **Ra'd** : 35.

[729] **Bkz.**: **el-Âmidî**, *A.g.e.*, Vr., 274[a].

Fakat her ne olursa olsun, burada **benim kanâatım şudur ki** : **İbn Teymiyye, Cehmiyye**'yi değerlendirirken de yine i'tidâl çizgisinden sapmıştır. Zîrâ onun **Cehmiyye** hakkındaki görüşlerine baktığımızda, ifâdelerinin **ilmî objektiflikten uzak, duygu ve heyecanla söylenilmiş sözler olduğu**nu kolayca görebiliriz. Nitekim o, ***Cehmiyye'nin, Yahûdî ve Hıristiyanlar'dan, hatta Brahman ve Sâbi'îler'den daha tehlikeli olduğu***nu büyük bir zevkle söyler, ***onlarda Peygamber'i tasdîk etmenin bulunmadığı***nı îlân eder, bunlarla da hızını alamayarak, ***İlâhî sıfatları ve kaderi inkâr ettiklerinden dolayı Yahûdî ve Hıristiyanlar'a benzediğini*** iddiâ eder, böylece **Cehmiyye**'ye olmadık hakaretler yaparak âdetâ sokak kavgası pozisyonuna girer.

Halbuki **bana göre, onların İlâhî sıfatları inkârı, Yahûdîler'in, Hıristiyanlar'ın ve Brahmanlar'ın inkârına benzememekte, sâdece te'vîl hatasına düşmektedirler**. Ayrıca onların **Kıble ehli oldukları ve dinin getirmiş olduğu temel asılları inkâr etmedikleri kesinlikle unutulmamalıdır**.

Hem sonra **tuhaftır ki, İbn Teymiyye**, bir tarafta sık sık ve altını çize çize ***te'vîl yapan kimsenin ma'zûr olduğu***nu ve ***Kıble ehlinin aslâ tekfîr edilemeyeceği***ni söylerken, diğer tarafta **sırf te'vîl ve anlayış hatasına düştüklerinden ötürü yanlış görüşler ortaya koyan, bununla beraber kıbleye yönelerek namaz kılan *Cehmiyye'yi tekfîr etmesi*, ç e l i ş k i** den başka ne ile îzâh edilebilir ?

3. 2. 6. KADERİYYE-MU'TEZİLE

Daha önce, **Kaderiyye** ile **Mu'tezile**'nin **İbn Teymiyye tarafından ayrı ayrı isimlendirilmesinden** bahsetmiş ve ona göre, ***Kaderiyye'nin, Mürci'e'den Cebriyye'den ve Mu'tezile'den önce çıktığı***nı, ama **genel kanâate uyarak Kaderiyye'nin Mu'tezile ile beraber değerlendirilmesi gerektiğinden** bahsetmiştik.

Şimdi bu hususa uyarak **Kaderiyye'yi Mu'tezile ile beraber** ele alacağız.

3. 2. 6. 1. Kaderiyye'nin Ortaya Çıkması

İbn Teymiyye'ye göre, *Kaderiyye, Sahâbe asrının sonlarına doğru Hz. Mu'aviye'nin ölümünden sonra Basra şehrinde ortaya çıkmıştır.*[730]

---

[730] **Bkz.: İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 126; **c.** 8, s. 228; **c.** 10, s. 357; **c.** 13, s. 36; *Mecmû'ati'r-Resâil*, **c.** 1, s. 27; *Minhâc.* **c.** 1, s. 308; **Krş.: el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 17.

Fakat, kaynakların bildirdiğine göre, konunun arka-planı daha eskiye dayanmaktadır. Zîrâ, bizâtihi Kur'an'da geçen ifâdelere bakılırsa müşrikler, **Allah'ın kaderini bahane ederek şirklerine mazeret aramış ve Allah'a ibadet etmemelerinin suçunu kadere yüklemişlerdi.** [731] Hatta **bu konuda Kureyş müşriklerinin Resûlüllah ile münâkaşaları** dahi vardır.[732]

Kader meselesindeki tartışma sade müşrikler değil, Müslümanlar arasında da vardı. Zîrâ, **Resûlüllah'ın hayatında** bir kısım **Sahâbe kader hakkında tartışmaya başlamış, Resûlüllah bunlara çok sert tepkide bulunarak** bu tür tartışmalara son vermiş ve ümmetini bu tartışmalardan şiddetle **men etmişti.**[733]

Bu men etme, Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar etkisini gösterdi. Zîrâ, **Hz. Osman**'ın şehit edilmesine kadar ki süre içinde, nisbeten **kader** ile ilgili hususlarda tartışma yapılmamış ve sakin geçmişti. Nevar ki, **Hz. Osman'ın şehâdetiyle bu durum değişti** ve küllenen **kader tartışmaları yeniden gündeme geldi. Hz. Osman'ın şehâdeti** ile birlikte Müslümanları meşgûl eden pek çok problemlerin yanında, ***acaba katl gibi bir fiili işleyen insan, bu fiili işlerken hür iradesiyle mi yapmaktadır, yoksa kader-i İlâhî'nin mecbûrî bir tatbikçisi midir*** ? sorusu, onların zihinlerini yeniden meşgul etmeğe başlamıştı.[734] Fakat konu üzerinde henüz esaslı tartışmalar yapılmıyordu. Nitekim **İbn 'Avn** (v. 225/839)) "*pek çok insana yetiştim. Bunlar **Hz. Ali** ve **Hz. Osman** arasındaki ihtilâflardan başka bir şeyden söz etmiyorlardı. Bu durum, **Senseveyh** isminde bir Hıristiyan'ın ortaya çıkıp kader hakkında konuşmasına kadar devam etti.*" diyerek tartışmanın başlama vaktinin çok sonralar olduğunu belirtmektedir.[735]

İbn Avn'dan başkaları da bu görüşü paylaşır. **Meselâ, el-Evzâ'î** ile **Yûnûs b. ('Ubeyd** (139/756)) bunlar arasında zikredilebilecek önemli iki şahsiyettir. **Yûnûs b. 'Ubeyd**, "*Basra da pek çok kimseyle görüştüm, **Senseveyh**, **Ma'bed el Cühenî*** (v. 80/699) *ve 'Avâfe oğullarından melundan bir kişiden başka kader ile uğraşan kimse görmedim.*" derken **el-Evzâ'î** de "***Kader hakkında ilk konuşan kişi** önceden Hıristiyan iken daha sonra Müslüman olup en sonunda*

---

[731] **Bkz.: En'am** : 148; **Nahl** : 35.

[732] **Bkz.: Kamer** : 48-49. Âyetlerin nüzûl sebebi.

[733] **et-Tirmîzî**, *Kitâbü'l-Kader*, Bab : 1; **İbn Mâce**, *Kader*, Bab : 10.

[734] **Bkz.: Işık**, Kemal, ***Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri***, Ank., A.Ü. Yayınları, 1967, ss. 104, s. 18; **Topaloğlu**, *Kelâm İlmi*, s. 21.

[735] **el-Gâmidî**, *A.g.e.*, s. 106.

yeniden Hıristiyan olan ***Susen*** *isminde biriydi. Bundan* ***Ma'bed el-Cühenî, Ma'bed'den de Gâylân ed-Dımeşki (105/725) kader görüşünü aldı.***" demiştir.[736]

Demek ki, **kader tartışmaları esaslı olarak Abdülmelik b. Mervân** (56-86/) zamanında ve ilk olarak, **Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dımeşkî ile başlamıştır**. **Ma'bed** ve **Gaylân** görüşleriyle halkı ifsâd edip zararlı hale gelince, bizâtihi **Abdülmelik b. Mervân** tarafından **Ma'bed Basra da, Gaylân da Dımaşk'ta astırılmış** ama, fikirleri halk arasın da devam etmiştir. Bu fikrî akım, her ne kadar da kaderi inkâr eden müstakil bir **Kaderiyye** mezhebini teşekkül ettirememiş ise de çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan **Mu'tezile** için kader konusunda çok önemli malzeme hatırlamıştır. **Bu iki şahsın ortaya koyduğu kader anlayışı Mu'tezile tarafından disipline edilerek sistemli bir mezhep haline dönüştürülmüştür**.[737] Bu itibarla **İbn Teymiyye'ye göre**, ***kadercilik anlayışı, sonradan meydana gelen yaratıklar için başka yaratıcılar aramak ve Allah'tan ayrı olarak kula yaratıcılık vasfı kazandırmaktan ötürü Kaderiyye sözü şirk ve ta'tîl (sıfatları inkâr etme) içerir. Çünkü her çeşit küfrün temelinde ta'tîl yatmaktadır.***[738]

3. 2. 6. 2. Mu'tezile'nin Ortaya Çıkması

İbn Teymiyye'ye göre, ***Kaderiyye mezhebi, Hasan el-Basrî'nin halkasında sorulan "Büyük günâhla ilgili soru " ile değişmiş ve onun ölümünden sonra "Mu'tezile" ismini almıştır***.[739]

Kaynaklar, **Mu'tezile'nin menşei** hakkında farklı nazariyeler ortaya koyarlar. Bu ismin onlara ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, [740] yine de birkaç görüş ortaya konulmuştur.

A) Siyâsî İzâh Tarzı: Bu görüşü ilk ileri süren, yânî **Mu'tezile'nin ortaya çıkışında siyasi bir hadisenin varlığından ilk defa bahseden zât, el-Malatî**'dir. Ona göre, ***Hz. Hasan ile Hz. Mu'âviye arasındaki hilâfet anlaşmazlığında Hz. Hasan, hilâfeti Hz. Mu'âviye'ye terk edince, Hz. Ali taraftarları olan bir gurup, her iki taraftan ve bütün insanlardan ayrılarak (i'tezele)***

---

[736] **el-Gâmidî**, *A.g.e.*, s. 106-107; **Watt**, *A.g.e.*, s. 106.

[737] Geniş bilgi için **bkz.**, **Cârullah**, Zühdî Hasan, *el-Mu'tezile*, 1. bs., Kahire, Matba'atü Mısır, 1947, ss. 293, s. 6-7, ; **Watt**, *A.g.e.*, s. 103-107; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 18, 20, 82; **el-Gâmidî**, *A.g.e.*, s. 105-107; **Ebû Zehrâ**, *Mezhepler Tarihi*, s. 137-139; **Koçyiğit**, *Münâkaşalar*, s. 61-63; **Işık**, *A.g.e.*, s. 41; **Yazıcıoğlu**, M.S., *Mâtürîdî Ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ank., Akid Yayınları, 1988, ss. 143, s. 9.

[738] **İbn Teymiyye**, *Minhâc*, c. 3, s. 278.

[739] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 13, s. 37-38; **Krş.**: **Watt**, *A.g.e.*, s. 131.

[740] **Fazlu'r-Rahmân**, *İslâm*, *A.g.e.*, s. 109.

mescitlere çekildiler, ilim ve ibadetle uğraşmağa başladılar. Bundan dolayı, onlar, kendilerini Mu'tezile olarak isimlendirdiler."[741] Bu iddiâya göre, *Mu'tezile, tamamen tarafsız bir fırka değildir. Onlar Hz. Ali tarafını tuttukları için diğer insanlardan ayrılmışlardır.*[742]

Fakat bu manadaki i'tizâlin aslını, bir kademe daha geri devirlere götürenler vardır. Bunlar, İtalyan **Nallino**, İsveçli **H. S. Nyberg** ve **Ahmed Emin'dir. Bunlara göre,** *siyasî ve ameli Mu'tezile, Sıffîn harbinde veya ondan önceki Cemel savaşında ortaya çıkmıştır. Bu isim Vâsıl b. 'Atâ'nın taraftarlarına, onların eski Ehl-i Sünnet imamlarını terk ettiklerini göstersin diye Ehl-i Sünnet tarafından verilmemiş, bilakis, Müslümanlar arasında süre gelen çekişmelerden uzak olmak isteyen bazı insanların mevkilerini göstersin diye verilmiştir.*[743]

en-Nevbahtî'nin iddiâsına göre, de, *Mu'tezile, Hz. Osman'ın şehâdetini müteâkiben ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra insanlar üç gruba ayrılmışlardı. Bunlar: a / Hz. Ali'nin imametini kabul edenler. b / Hz. Ali'ye muhâlefet edenler, meselâ, Talha b. Ubeydullah, Hz. Aişe ve Hz. Zübeyr bunlardandı c / Sa'd b. Ebî Vakkas'ın tarafını tutup tarafsız kalanlar. Bunlar Abdullah b Ömer, Muhammed b. Mesleme* (v. 46/666), *Üsame b. Zeyd* (v. 54/674) *gibi şahsiyetlerdi. Bu sebepten ötürü bunlar, Mu'tezile diye adlandırılıp, Mu'tezile'nin öncüleri oldular.*[744]

en-Nevbahtî bir diğer iddiâsında da Mu'tezile'nin zuhurunu biraz daha geriye götürerek Benî Sa'îde Sakifesindeki hilâfet anlaşmazlıklarına kadar dayandırır. Ona göre, *bu toplantıda dört gurup vardı. a / Hz. Ebûbekr'e bîat edenler b / Hz. Ali'ye biat edenler c / Sa'd b. Ubade* (v. 14/635)*'ye biat edenler d / Bütün grupların fikrine katılmayıp onlardan ayrılan (i'tizâl) lar.*[745]

Görüldüğü gibi siyasî îzâh tarzında tam bir görüş birliği yoktur.

B) Müsteşrikler'in İzâh Tarzı: Bu tür îzâh tarzında da görüş birliği yoktur. **Meselâ,** bunlardan:

---

[741] **el-Malâtî,** *A.g.e.*, s. 36.

[742] **Özler,** Mevlüt, " *Müstakil Bir Fırka Olarak Ortaya Çıkışı ve Dini Tefekkür Alanındaki Metodu Açısından Mu'tezile.*" isimli makale, Ata. Ü.İ.F.D., sa : 13, (Erz.-1997), ss. 55-85, s. 57.

[743] **Bkz.: Emîn,** Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*, 10. bs., Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969, ss. 333, s. 290-291, **Nyberg,** H :S., " *Mu'tezile* " maddesi, İ.A., c. 8, 2. bs., İst., M.E.B. Basımevî, 1971, ss. 756-764, s. 756-758; **Abdülhamîd,** *İtikâdî Mezhepler*, s. 100; **Fazlurrahmân,** *A.g.e.*, s. 110.

[744] **en-Nevbahtî,** Ebû Muhammed Hasan b. Mûsa, ***Fıraku'ş-Şî'a,*** Tah. : Muhammed Sâdık, Necef, Matba'atü'l-Haydariyye, 1936, ss. 139, s. 4-5; **Çubukçu-Çağatay,** *A.g.e.*, s. 108-109.

a / Steiner, Van Kramer, Do Boer, Dozy, Hotsma gibileri **Mu'tezile'yi, Kaderiyye'ye bağlarlar**. Bunlara göre, ***Mu'tezile, temelde, birinci hicrî yüzyıldaki Kaderiyye'nin bir çeşididir ve devamıdır***. *Hareket noktaları her ikisinin de* ***irâde hürriyeti ve ihtiyâr*** *problemidir.* Hatta Dozy'e göre, ***Mu'tezile ile Kaderiyye tek isimdir***.[746]

Burada hemen şunu da vurgulamalıyız, ki **Mu'tezile'nin ilk çıkışı hakkında İbn Teymiyye de bu görüşü paylaşır**. Zîrâ, **ona göre**, "***Kaderiyye büyük günâh meselesinde Hasan el-Basrî'nin vefatından sonra bir hayli derinlere dalmışlar, Amr b. Ubeyd ve arkadaşları, Hasan el-Basrî'nin ders halkasından ayrılıp farklı görüş ortaya atınca Katâde ve Eyyûb es-Sahtiyânî gibi şahıslar tarafından Mu'tezile olarak isimlendirilmişlerdi***."[747] Yâni o, **Mu'tezile mezhebinin kurucuları olan Amr b. 'Ubeyd ve arkadaşlarını Kaderiyye'den göstermiştir**. Dolayısıyla bu ifâdesinden, **onun da Mu'tezile'nin çekirdeğini Kaderiyye'nin oluşturduğu, görüşünü taşıdığı** algılanmaktadır.

Diğer taraftan **Dozy de görüşünde yalnız değildir**. Zîrâ, bir kısım mezhepler tarihçilerine baktığımızda onların da, eserlerinde **el-Kaderiyyetü'l-Mu'tezile** başlıklarını attıklarını ve bu tavırlarıyla **Dozy'i haklı çıkardıkları** çok net bir şekilde görülmektedir.[748] Fakat **İrfan Abdulhamîd**, bu îzâh tarzının çürütüldüğünü îzâh eder.[749]

b / Goldziher ise, "*Arapça kökü, ...**den kaçınmak, tarafsız bir tutum takınmak, ...in dışında yer almak**, anlamına gelen bu isim,*[750] ***Mu'tezile'nin zühd ve takvâ sahibi olduklarına onların dindâr karakterde olduğuna işâret eder. Bu kelâm ekolünün nüvesi günâhlardan titizlikle kaçınan kişilerin fikirlerinden doğmuştur.*** *Çünkü bu ekol, vera(ve takvâ sahibi kişilerin meydana getirdiği topluluğun (**Mu'tezile**) ekolüdür. Bu anlamda **Mu'tezile** demek **insanlardan ayrılarak bir köşeye çekilen zâhidler** demektir*." dedikten sonra bu görüşünü desteklemek için de iki noktadan delil getirerek kuvvetlendirmeğe çalışır.[751]

---

[745] **en-Nevbahtî**, *A.g.e.*, s. 3-4.

[746] **'Abdulhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 96; Ayrıca, **Dozy** için **bkz.**, **Dozy**, R., *Essai sur L'Histoire De L'Islamisme*, I-II, Çev.: Abdullah Cevdet Karlıdağ, Mısır, Matba'a-i İctihâd, 1908, **c.** 1, s. 261.

[747] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 36-38; *Mecmû'atü'r-Resâil*, **c.** 1, s. 27-28.

[748] **Bkz.**: **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 63; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 82; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 56.

[749] Geniş bilgi için **bkz.**, **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 96-98.

[750] **İbn Manzûr**, *A.g.e.*, **c.** 11, s. 440-443; **ez-Zebîdî**, *A.g.e.*, **c.** 8, s. 14-15; **Fazlurrahmân**, *A.g.e.*, s. 110.

[751] **Goldziher**, *el-'Akîde ve'ş-Şerî'a* s. 100, v.d. ve oradaki 39. Dipnot için s. 332.

C) Geleneksel İzâh Tarzı: Bu îzâh, er-Râzî, eş-Şehristânî, el-İsferâyînî, el-Bağdâdî gibi mezhepler tarihi yazarlarının îzâhıdır. Bunlara göre, ***Mu'tezile ismi, Mu'tezile'nin muarızı olan Ehl-i Sünnet tarafından verilmiş bir isimdir. Çünkü bu kişiler Ehl-i Sünnet'ten ayrılmışlar, Ehl-i Sünnet'in imamlarını terk etmişlerdir****. Bu itibarla* ***Mu'tezile*** *ismi,* ***Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e karşı çıkma****yı ifâde eden bir nevi zem (yerme) ve itham ismidir. Bu manada,* ***Mu'tezile*** *lafzı* ***muhalif olan ayrılan kişi****yi ifâde eder.*

Geleneksel îzâh tarzına göre, bu ismin verilişine sebep olan hadise, meşhur **Hasan el-Basrî'nin ders halkasında cereyan eden hadise**dir. Hemen hemen bütün kaynaklarda anlatılan bu hadiseye göre, *bir gün* ***Hasan el-Basrî****, Basra câmiinde ders okuturken bir kişi ona yaklaşarak* ***büyük günâh işleyen kimsenin durumu hakkında farklı kimselerin değişik şeyler söylediğini, bu hususta kendi kanâatinin ne olduğunu*** *sorması üzerine,* ***Hasan el-Basrî*** *meseleyi düşünürken, öğrencisi olan* ***Vâsıl****, hocasından evvel cevap vererek,* ***böyle bir kişinin ne kâfir ne de Müslüman olduğunu, imanla küfür arasında bir yerde olduğunu (el-Menzile beyne'l-Menzileteyn)*** *söylemiş, bundan sonra hocasının ders halkasından ayrılarak mescidin bir diğer köşesine çekilmişti. Durumu gören* ***Hasan el-Basrî Vâsıl*** *için,* ***Kad i'tezele 'anna'l-vâsıl*** *(****Vâsıl bizden ayrıldı)*** *demiş ve böylece o ve etrafındakiler* ***ayrılanlar*** *anlamında* ***Mu'tezile*** *diye isimlendirmişlerdir.*[752]

Fakat bu îzâh tarzı, çağımızdaki araştırıcılar tarafından reddedilmiş, hatta bazıları bu olayı bir **efsâne** olarak değerlendirmiştir.[753] Zîrâ, **Mu'tezile gibi, ciddi ve tutarlı görüşlere sahip olan ve fikirleriyle asırlar boyu Ehl-i Sünnet'i oldukça meşgul eden, hatta zaman zaman zorlayan bir fırkanın teşekkül etmesini, böyle basit ve çok tabii bir tartışmanın neticesine bağlamak, kabul edilmesi oldukça zor olan bir şeydir.** Kaynaklara bakıldığında **bu hadise sanki, daha önce senaryosu yazılan ve birkaç dakika içerisinde oynayıp bitirilen bir oyun,** gibi gözükmektedir. **Bu kadar basit bir olay, bir hoca ile talebesini, nasıl bir daha beraber olmayacak şekilde ayırabilir? Ve bundan da daha ilginci, böyle sistemli bir mezhebin temeli, bu kadar çabuk ve bir kaç dakika içerisinde olup bitecek kadar nasıl suratlı atılabilir?**[754]

---

[752] **Bkz.: el-İsferâyînî,** *A.g.e.*, s. 67-68; **el-Bağdâdî,** *el-Fark*, s. 18; **eş-Şehristânî,** *el-Milel*, c. 1, s. 59-60, 62; **er-Râzî,** *İ'tikâdât*, s. 99; Ayrıca, " **el-Menzile beyne'l-Menzileteyen** " prensipleri için **bkz., Abdulcebbâr,** el-Kâdî, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Tah. : Abdülkerim Osman, 1. bs., Kahire, Mektebatü Vehbe, 1965, ss. 829, s. 697-738.

[753] **Bkz.: Goldziher,** *el-'Akîde*, s. 100; **Abdülhamîd,** *İtikâdî Mezhepler*, s. 95-96; **Emîn,** *Fecrü'l-İslâm*, s. 288.

[754] **Bkz.: Özler,** *Mu'tezile*, s. 61-62.

Meselenin muğlak yönünü bir ölçüde de olsa el-Bağdâdî aydınlatmakta ve ışın püf noktasına işâret etmektedir. Ona göre, *Vâsıl, halkadan kendiliğinden ayrılmamış, hocası onu Ehl-i Sünnet'e muhalif olan görüşünden dolayı kovmuştur.*[755] Bu şekildeki bir îzâh, birinci ye nazaran daha mantıklıdır. Zîrâ, burada ifâde edilen kovulma, müstakil bir cemâat oluşturmanın zeminini hazırlaması bakımından önemli bir etkendir. Yoksa öyle basit bir fikir beyan etme, derhal halkadan ayrılmayı hem de derin fikrî ayrılıklarının başlamasını gerektirmez.[756]

Bu îzâh tarzı, bu kadar tartışılmış olmasına rağmen, **İbn Teymiyye**'nin eserlerinde de görülür. Hatta o, **Vâsıl b. 'Atâ**'nın bu tavrından sonra **Katâde** ve **Eyyûb es-Sahtiyânî** gibilerin, **Mu'tezile** ismini verdiğinden de bahseder.[757]

İşte **Mu'tezile**'nin çıkışı hakkındaki görüşler özetle bu şekildedir.

3. 2. 6. 3. İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'ye Bakışı

İbn Teymiyye, eserlerinin pek çok yerinde **Mu'tezile'den bahsetmiş** ve onların görüşlerini detaylarına inerek çürütmeğe çalışmıştır.

Onun bu fırka hakkında söyledikleri vasıflar pek çoktur. Çalışmamız, hepsine değinmemize müsaade etmediğinden dolayı, önemlilerine değinerek konuyu nihâyetlendirmeğe çalışacağız

İbn Teymiyye'ye göre, *Mu'tezile mezhebine mensûp kişiler, Kur'an'ı kendi görüşlerine ve akıllarına göre, yorumlar, lügat ilmine göre, te'vîl ederler. Onlar'ın Kur'an hakkındaki bilgileri çok azdır. Sika râvîlerin rivâyet ettikleri hadîslere itimad etmez, Sahâbe Tâbi'în ve İmamların sözlerini kale almazlar. Resûl'ün getirmiş olduğu dini hükümlerden habersizdirler. Mu'tezilî görüşte olanları, ne Sünnet, ne Selef'in icmâ'ı, ne de onların sözlerinden hiçbiri bağlamaz. Güvendikleri dayandıkları bir şey varsa o da kendi akıllarıdır. lügat ilmine çok güvenir, Kur'an'ı sırf kelimelerin lügat anlamlarına dayanarak anlamağa çalışırlar. Rivâyet suretiyle yapılan Kur'an tefsîrlerine güvenmezler. Onlar'ın itimad ettikleri kitaplar, edebiyat kitapları, kendi ileri gelenlerinin yazdıkları kelâm kitapları, felsefe ve lügat kitaplarıdır.*

---

[755] **Bkz.**: **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 18; **Emîn**, *A.g.e.*, s. 289.

[756] **Özler**, *Mu'tezile*, s. 62.

[757] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 38; *Mecmû'atü'r-Resâil*, **c.** 1, s. 28.

Kur'an ve Hadîs ilimlerine hiç iltifat göstermez, Naslar'dan yüz çevirirler. Zîrâ, onlara göre, Naslar ilim ifâde etmez, bedîhî şeyler ilim ifâde eder.[758]

İbn Teymiyye'ye göre, *Mu'tezile'nin metodunu iyice araştırıp düşünen kimseler, onların Naslar'a aykırı olan "usûlleri "nin, "fâsid akıl üzerine temellendirilmiş usûller " olduğunu hemen görürler. Öyle ki bunlarla ne din düşmanlarının önlerini kesebilmiş, ne de Ehl-i Sünnet'e yardımda bulunabilmişlerdir. Onlar'ın "Usûl el-Hamse " diye adlandırdıkları "Beş Prensip" leri, baştan sonra saçma sözlerle doludur. İlâhî sıfatların inkârına, Allahü Teâlâ'nın müminler tarafından ahirette görüleceğinin reddine ve Kur'an'ın yaratılmış olduğu iddiâsına onlar* ***tevhîd*** *der ve kendilerini* ***tevhîd ehli*** *olarak tanımlarlar.* ***Halbuki, onlar Cehmiyye'nin görüşlerine uymuşlardır.*** *Yine onlar, evrende olup biten şeyleri Allah'ın dilemediği ya da Allah'ın dilemediği şeylerin meydana geldiği, kulların fiillerini Allah'ın yaratmadığı, gibi iddiâlarda bulunarak güya* ***adâleti*** *isbât için Allah'ın kudretini ve dilemesini inkâr etmeğe de* ***Adl*** *der ve kendilerini* ***adâlet ehli*** *olarak vasıflarlar. Yine onlar büyük günâh işleyen kimsenin mümin mi kâfir mi olduğu isimlendirmesinde ve ahirette cennette mi yoksa cehennemde mi olduğu hükmünde şaşırıp kalmağa* ***el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (iki yer arasında bir yer)*** *dediler. Yine onlar, fâsık kişilerin ebedî olarak cehennemde kalacağı ve onlara şefaatin bile fayda vermeyeceği iddiâlarına* ***infaz-ı va'îd ve va'd*** *(yani Allah'ın Kur'an'da bildirmiş olduğu müjdelerin ve korkutmaların gerçekleşmesi) dediler. Ve son olarak onlar devlet başkanlarına baş kaldırmağa ve onlarla silâhlı mücadeleye girişmeğe de* ***emr-i bi'l-ma'rûf ve nehiy-i 'ani'l-münker*** *dediler.* ***İşte bu usûller, insanların çoğunu hidâyete eriştirmeyen ve onların faydalarına, maksatlarına, arayışlarına, yönelişlerine, ihtiyaçlarına uygun olmayan, onları doğru yola itidal üzere olmağa, doğruluğa, isâbetli davranışlara ve aşırılıklardan sakındırmağa yöneltmeyen bir takım sözlerle içi doldurulmuş ve şişirilmiş sözlerdir.***[759] ***Bu tür sözler, Kitap ve Sünnet'ten alındığı sanılan, aslında Allah ve Resûlü'nün maksatlarına aykırı olan çok ciddî bid'atlerdir. Bunlar, Ashâb'ın başlangıçta Resûl'den dinlediği ve aldığı şeylerle de çelişmektedir. Bunlar, olsa olsa kendilerine ve imam dedikleri önderlerine doğan şüphelerden kaynaklanan sözler olabilir.***[760]

İbn Teymiyye, Mu'tezile'nin bu beş prensibini teker teker ele alır ve onları şu şekilde çürütmeğe çalışır:

---

[758] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 16; **c.** 7, s. 32; *Mecmû'*, **c.** 7, s. 119, 290; *Minhâc*, **c.** 3, s. 463.

[759] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 290, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 98-99, 387-388.

A) ***Onlar'ın kendilerine "muvahhid.", mezheplerine "muvahhidler mezhebi " kendi ilimlerine "ilm-i Tevhîd " demeleri boş bir iddiâdır. Aslında onların "tevhîd "leri tevhîd değil de, kendilerinden önceki müşriklerin içlerine düştükleri "telhîd " (sapma) dır. Zîrâ, bunlar da Kur'an'ın ifâdesiyle "Allah'ın isim ve sıfatlarında yanlış yola girmiş ve haktan sapmışlar" dır. Bu tevhîd, Allah Resûlü'nün tâlim ettiği tevhîd değildir. Yine bu tevhîd, Ehl-i Beyt ve Ashâb'ın görüşü de değildir. Olsa olsa bu görüş, ancak Yahûdîlerin görüşü olabilir.***[761] *Bu durumda onlar kadîmlerin çoğalması endişesiyle Hıristiyanlar'dan kaçmış olabilirler,* [762] *ama bu sefer de Yahûdîler'e meyletmeden kendilerini kurtaramazlar*[763] *Yine onlar,* ***tecsîm*** *ve* ***teşbîh*** *(yani Allah'ı şekillendirme ve yaratıklara benzetme) endişesine düştüklerinden dolayı, sıfatları inkâr edip yalnızca isimleri kabul etmelerinde, içinden çıkılmaz bir çelişkiye ve bocalamağa düşerler.*[764]

B) Yine **İbn Teymiyye'nin iddiâlarına göre**, ***Onlar'ın kaderi inkâr etmedeki saplantılarının aslı, Allah'ın kaderine, onun emir ve nehiylerine, va'dine ve va'îdine iman etmede akıllarının aciyetinden kaynaklanmaktadır.*** *Onlar, sayılan bu hususların imkansız olduğunu zannettiler. Zîrâ onlar, eğer durum böyle olsaydı, o zaman emretmeden önce Allah'ın itâat eden ile isyân edenin kim olduğunu bilemeyeceğini, veya geleceği bilen kimsenin, gelecekte isyân edeceğini bildiği bir şahsa, bile bile ona itâat etmeyi emretmesinin güzel olamayacağını ve böyle bir şahsın ortaya koyacağı fesadlıkları bile bile onları yaratmasının güzel olamayacağını iddiâ ediyorlardı.* ***İşte bu mülâhazalarla kaderi inkâr etmede bir nevi şirk vardır.***[765] *Bir kısım âlimlere göre,* ***Mu'tezile felsefe bozuntusudur****, bir kısmına göre ise,* ***Cehmiyye bozuntusudur.*** (Yâni **onlar çift kişilik taşıyan insana benzemektedirler**. Böyle kişiler, **hem erkek hem kadın özelliği taşıdıkları gibi Mu'tezile de çift kişilik, hatta yerine göre, üç kişilik taşır. Bunlar Mutezilî kişilikleri ile birlikte yeri geldiğinde felsefe, yeri geldiğinde ise Cehmî kişilik taşırlar**.) [766] *Ayrıca* ***Mu'tezile****, hep te'vîle meyletmiş ve sırf aklına güvenmiştir.*[767]

---

[760] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 17, s. 352.

[761] **Krş.: A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 176-177, 359-360; **c.** 8, s. 258-259; **c.** 13, s. 127; **c.** 17, s. 351-355; *Minhâc*, **c.** 2, s. 100, 243; **Ayrıca, müşriklerin ilhadı için bkz., A'raf** : 180; **Nahl** : 103; **Fussılet** : 40.

[762] **Bkz.: Yüksel**, *Kalâm Dersleri, (İlâhiyatve Nübüvvet)*, Ank., Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1986, ss. 72, s. 22-23; **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 259.

[763] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 259.

[764] **Tecsîm** endişeleri için bz : **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 20, **c.** 6, s. 45; **c.** 3, s. 303; **Çelişkiye düştükleri hususu için bkz., A.mlf**, ***Mecmû'***, **c.** 5, s. 359.

[765] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 36, 103-104.

[766] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 227.

[767] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 16-17, 32-33; *Minhâc*, **c.** 4, s. 363; **Havvâ**, *A.g.e.*, **c.** 7, s. 541.

Mu'tezile'nin, Kaderiyye ile birlikte yetmiş Peygamber'in diliyle lanetlendiğini Resûlüllah bildirmektedir.[768]

İbn Teymiyye'nin zikrettiği bu hadîs, aşağıda dipnotta da ifâde edildiği gibi **zayıf bir hadîstir. İbn Teymiyye'nin, lânet gibi çok hassas bir konuda böyle zayıf bir hadîsi kendine delil kabûl etmesi, kanâatime göre hayret verici bir tavırdır. Hadîsin zayıf olduğu** dış görünümünden de anlaşılmaktadır. Zîrâ, Resûlüllah'ın bütün hayatı boyunca pek az lânet ettiği ve **lânet ettiği kimselerin özel isimler değil de, belirli vasıfları taşıyan kişilikler olduğu** çok net bilinmektedir. Öyleyse, bu hadisten bu anlamı çıkararak **Kaderiyye**'nin aleyhine delil getirmenin imkânı yoktur. Hal böyle olunca da, **İbn Teymiyye** hakkında bir kanâat daha belirmektedir. **O, kendisinin çok şiddetli tenkitler yaptığı *zayıf hadîslerle hüküm verme hatası*na yine kendisi düşmektedir.**

Öte yandan **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Mu'tezile, Eş'arîler'i nüfuzu altına almıştır. Şöyle ki Eş'arîler, İhtiyarî fiillerin Allah ile kâim olmadığı görüşünü savunurlarken, kendilerini Mu'tezile'nin tesirinden kurtaramadıklarını ortaya koymuşlardır. Meselâ,*** *özellikle* ***el-Cüveynî ve onun metodunu benimseyenlerde Mu'tezile'ye olan meyil, açık bir şekilde gözükmektedir. Bu durum ise, el-Cüveynî'nin, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin eserlerini çok okumasından kaynaklanmaktadır.*** ***el-Cüveynî, Ebû Hâşim el-Cübbâî****'nin kitaplarında yazılan şeyleri bildiği kadar rivâyet bilgisine vâkıf değildi. Hatta,* ***el-Eş'arî****'nin,* ***el-Cübbâî****'nin görüşlerini aldığı hususunda, hem* ***el-Eş'arî****'ye mensub kişilerin hem de başkalarının görüş birliği vardır. Bundan dolayı, nasıl ki* ***Mu'tezile****, kendi kişiliği yanında bir de felsefe* ***kişiliği*** *taşıyan* ***çift kişilikli bir mezhep*** *görüntüsü veriyorsa, Eş'ari mezhebi de aynı şekilde* ***Mu'tezile görüntüsü*** *vermektedir.* ***Yânî Eş'ariyye mezhebi, Mu'tezile bozuntusudur (Mehânîsü'l-Mu'tezile)*** .[769]

İşte **İbn Teymiyye'nin Mu'tezile'ye bakışı** özetle bu şekildedir.

Yalnız yine burada birkaç cümle ile bazı hususları bildirmek îcâp etmektedir. Şöyle ki:

İbn Teymiyye, gerek **Mu'tezile** ve gerekse diğer mezhepleri değerlendirirken, sanki ***hiç kimse bilmez, sâdece ben bilirim*** adâsına girdiği sezilmektedir. Zîrâ o, **Bid'at Ehli Fırkalara** şiddetli tenkitler yönelttiği kadar, **Sünnet üzere Selef imamlarının yolunda yürüdüklerinde hiç**

---

[768] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, c. 16, s. 242. Bu Hadîse, **İbn Teymiyye**'nin iddiâ ettiği gibi **et-Tirmîzî**'de rastlayamadım. Yalnız **el-Münâvî**, *Feyzu'l-Kadîr* isimli eserinde (c. 5, s. 276) ***bu Hadîs'in Dârekutnî'de geçtiğini ve zayıf Hadîs olduğu***nu söylemektedir.

şüphe bulunmayan Eş'arî mezhebine mensub, el-Cüveynî, al-Bâkillânî, el-Âmidî, er-Râzî gibi âlimlere de yöneltir ve zaman zaman eleştirinin dozunu da kaçırarak yakışıksız ifâdeler kullanır. Meselâ, onun bu yakışıksız ifâdelerine en iyi örnek, yukarıda da verdiğimiz gibi, Eş'ariyye'ye ***Mehânîsü'l-Mu'tezile*** yakıştırmasıdır. Bu söz, ilim adamı bir tarafa, en bayağı insanın ağzına bile almaması gereken sıradan bir sözdür. Çünkü **Mehânis**, hem erkeklik hem de kadınlık özellikleri taşıyan kişilere denir ki, bir nevi erkelikten bozularak kadınlığa dönüşme söz konusudur. Dolayısıyla bu sözde **edep dışılık** vardır ve ağza alınan çirkin ifâdelerden biridir. Bu ifâdeleri kullananlar, olsa sokak kabadayılarının ve külhan beylerinin ifâdesi olabilir. İlim ehli kimselerden bu nevi seviyesi düşük ifâdeler çıkmamalıdır.

Ayrıca onun yukarıda **el-Cüveynî örneğinde** görüldüğü gibi bazı şahıslar hakkında sık sık kullandığı, ***...Rivâyet bilgisi azdır, ...Kur'an bilgisi azdır, ...Sünnet bilgisi azdır*** gibi sözleri, bana öyle geliyor ki, **onun sâdece kendi ilmine güvendiği ve *yalnız ben bilirim* iddiasında bulunduğu**nu göstermektedir.

3. 2. 6. 4. Mu'tezile'nin Alt Fırkaları

İbn Teymiyye, kaynaklarda geçtiği şekliyle **Mu'tezile**'nin altı fırkalarından pek bahsetmez. O, sadece **Der'ü Te'âruz** isimli eserinde **Câhızıyye**'den bahseder.[770] Bundan başka o **Mu'tezile'yi Mu'teziletü'l-Basra Mu'teziletü'l-Bağdat Mu'teziletü'l-Cehmiyyeti'l-Kaderiyye Mu'teziletü'l-Müsbite li's-Sıfat** gibi vasıflar vererek kısımlara ayırır.[771]

Fakat **kaynaklarda ise Mu'tezile'nin alt fırkaları** şöyle sıralanır:

A) Vâsılıyye	**B) İskâfiyye**	**C) Câhızıyye**	**D) Şehhâmiyye**
E)'Amraviyye	**F) Ca'feriyye**	**G) Hâbıtiyye**	**H) Ka'biyye**
I) Hüzeyliyye	**J) Bişriyye**	**K) Himâriyye**	**L) Cübbâiyye**
M) Nazzâmiyye	**N) Murdâriyye**	**O) Hayyâtıyye**	**P) Behsemiyye**
R) Esvâriyye	**S) Hişâmiyye**	**Ş) Sâlihiyye**	**T) Hadsiyye**
U) Mu'ammeriyye	**Ü) Sümâmiyye**	**V) Merîsiyye**	**Y) Ahşediyye**[772]

Ayrıca zayıf rivâyet olmakla beraber, şu fırkaların varolduğu da rivâyet edilir.

---

[769] Geniş bilgi için **bkz.**, **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 52, 359; **c.** 8, s. 126-129.

[770] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 354.

[771] Bunlar için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 214; **c.** 2, s. 179, 200, 254; **c.** 3, s. 371; **c.** 4, s. 108; **c.** 5, s. 250; **c.** 6, s. 126; **c.** 8, s. 108, v.d.

[772] **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 67-68; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 82-147; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 59-95, 213-215; **er-Râzî**, ***İ'tikâdât***, s. 38-45; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 283-286.

A) Hüseyniyye B) KâsıtıyyeC) SeneviyyeD) NâkısıyyeE) AslahiyyeF)'İvadiyyeG) Râvendiyye H) Gaylâniyye[773]

3. 2. 6. 5. Mu'tezile'nin Diğer Fırkalarla Mukayesesi

İbn Teymiyye, her ne kadar **Mu'tezile'nin çok yüzlü olduğundan (meselâ, sıfatlar hususunda Cehmî, iman-küfür konularında Hâricîler'in bir grubu olan Va'îdi, kader konusunda kaderi olduğundan)** bahsetse de, [774] **yine de o, Mu'tezile'yi diğer fırkalardan üstün tutar**.

Ona göre, "***Hâlis Kaderiyye, Râfızîler'den çok daha iyi, Kitap ve Sünnet'e daha yakındırlar.*** *Yalnız* ***Kaderiyye****'nin* ***Mu'tezile*** *ve benzerî fırkaları aynen* ***Cehmiyye*** *gibidir. Bunlar da kendilerine muhâlefet edeni tekfîr ederler.*" [775]

İbn Teymiyye'ye göre, "***Mu'tezile, Râfızîler'den daha akıllı, daha bilgili ve daha dindârdırlar. Mu'tezile de bulunan yalan ve günâh Râfızîler'den çok azdır.***" [776] *Zîrâ, her ne kadar* ***Mu'tezile'nin sözleri bid'atler içerse de, onlarda ilim ehli ve dindâr kişiler vardır****. Bu ilim ehli ve dindâr kişiler, şer'î ve aklî deliller ile delil getirirler. Yine* ***Mu'tezilîler, İslâm'dan uzaklaşan kimseleri reddetme hususunda Râfızîler'den daha çok titiz davranırlar. Mu'tezile'den dört mezhep imamına intisâb edenler vardır, ama Râfızîler'den yoktur. Râfızîler, aklî ve naklî ilimleri bilme hususunda grupların en câhili ve onların en zındığıdır.***[777] ***Meselâ, her hangi bir şahıs bile, Râfızîler'den başka Ehli Sünnet'in zıddı olan bir mezhep tanımaz ve onlardan biri, "bizler müslümanız." dediklerinde "Hayır, sizler başka cinssiniz." derler. Çünkü, onların, Resûl'ün, getirdiği dini hükümlere aykırı hareket ettiklerini sıradan insan bile bilmektedir.***[778] *Diğer yandan,* ***Râfızîler'in Mu'tezile'den almış olduğu pek çok husus bulunmaktadır****. Meselâ, onların* ***tefsirlerinde, kader ve İlâhî sıfatlar hususunda kendilerine has bir görüşleri yoktur. Bu konularda zikrettikleri şeyler hep Mu'tezilî tefsîrlerden alınan el-Esamm*** *(v. 200/816),* ***el-Cübbâî Kâdî Abdülcebbâr er-Rummânî*** *(384/994)* ***el-İsfehânî*** *gibi müfessirlerin sözleridir. Diğer yandan* ***Tevhîd ve Adl konularında ise, son devir İmâmiyye imamlarından Muhammed b. Nu'mân, Ebû'l-Kasım el-Musevî, Ebû Ca'fer et-Tûsî gibilerinin zikrettikleri sözler, satırı satırına Mu'tezile kitaplarından nakledilmiştir****. Bazıları*

---

[773] **Bkz.**: **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 132-133 ve oradaki kaynaklar.
[774] **İbn Teymiyye**. *Mecmû'*, **c.** 6, s. 55.
[775] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 357.
[776] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 5, s. 157.
[777] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 4, s. 135-136.

ise onlardan yaptıkları alıntılara bir kısım tasarruflarda bulunmuşlardır. Yâni ***Râfıza, kendi Selefleri dururken onlardan tek bir harf nakletmemişler, gerek aklî metodlarında gerekse tefsîr de Mu'tezile'yi taklîd etmişlerdir***.[779]

Öte yandan ***sıfatlar konusunda Cehmî özellik taşıyan Mu'tezile mezhebi (el-Mu'teziletü'l-Cehmiyyetü'l-Kaderiyye)***, [780] ***kaderi inkâr etse bile, yine de emir, nehiy, va'd ve va'îde inanan bir Mu'tezile, emir ve nehiyden yüz çevirmiş Kaderî Cebriyye (el-Cebriyyetü'l-Kaderiyye)' den daha hayırlıdır***.[781] ***Zîrâ, mes'ûliyeti kadere yükleyerek günâh işleyenler***, [782] ***kaderi inkâr ederek insan kendi fiillerini yaratmıştır diyen)nlerden daha çirkin sözlü, daha büyük bid'at sahibidirler. O yüzden bütün isyânlarını kadere yükleyerek, kaderi aleyhte delil getirenler, kaderi inkâr edenlerden daha şerlidirler***.[783]

İbn Teymiyye, ***sıfatlar ve kader konusunda Küllâbiyye ve Eş'ariyye'yi, Cehmîliğe ve Mu'tezilîliğe yaklaşıyor*** suçlamasıyla yer yer tenkîd etse bile, yine de o, ***Mu'tezile'nin, bu iki mezhebe göre Ehli Sunet'e daha uzak olduğu***nu söylemekten kendini alamaz.[784]

Yalnız burada hemen şunu vurgulamak gerekir ki, **Eş'arîler**'i ***Ehl-i Sünnet dışı bir fırka*** gibi göstermek ve ***Ehl-i Sünnet'e daha yakındır*** demek hemen akıllara, ***Ehl-i Sütnnet kimdir ki, Eş'arîler, Ehl-Sünnet'e Mu'tezile'den daha yakın olmaktadır*** **?** gibi bir soruyu getirmektedir. **Bence** bu sözü söylemesi, yine onun, ***herkes bilmez ben bilirim*** edâsına girmesinden kaynaklanmaktadır.

3. 2. 6. 6. Mu'tezile'nin Tekfiri

İbn Teymiyye, Minhâc isimli eserinde, ***Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnet'e dahil olduğunu***, [785] ***Bağdat Mu'tezile'sinin Ehl-i Sünnet guruplarından bir gurup olduğunu*** [786] söylediği halde,

---

[778] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 7, s. 413-414.

[779] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 5-6.

[780] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 371; **c.** 7, s. 461; *Mecmû'*, **c.** 3, s. 357.

[781] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 125.

[782] **İbn Teymiyye**, bu ifâdesiyle **Kaderi müşâhede ettiklerini iddiâ ederek emir ile nehyi, emir veren ile emredileni bir tutup, bunları hafîfe alan Vahdet-i vücûdcu Mutasavvıfları** kasdetmektedir. Ona göre, **bu Mutasavvıflar da, tıpkı Cebriyye gibi her şeyi kaderden bilmektedirler.** Bu konu, az ilerde **Kaderiyye**'nin kısımları işlenirken îzâh edilecektir.

[783] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 24, 57, 77.

[784] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 692.

[785] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 6, s. 379.

[786] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 401.

Mecmû'ü Fetâvâ'da onların tekfîrinden bahseder ve şöyle der: "***Kader** hakkındaki tartışmalar yaygınlaşıp, **nazar ehli** ve **ibadet ehli** pek çok kimseler bu tartışmalarda aktif rol alınca, **Kaderiyye**'nin tümü **İlim** sıfatının önceden var olduğunu ikrâr ettiler. Fakat, **Meşîet** (dileme) ve **Halk** (yaratma) sıfatlarının genel oluşunu inkâr ettiler. **Bunların bu durumlarını İmam Mâlik, İmam eş-Şâfi'î ve İmam Ahmed b. Hanbel tekfîr etti**."* [787]

İbn Teymiyye'nin bu sözü lokal bir değerlendirmedir. Zîrâ, bir önceki konu olan "**Mu'tezile'nin Diğer Fırkalarla Mukayesesi** " bölümündc dc gördüğümüz gibi, o, **Mu'tezile'ye karşı ılımlı tavır sergilemektedir. Onun Mu'tezile'ye olan yaklaşımı Şî'a'ya ve Cehmiyye'ye olan yaklaşımı gibi sert değildir. Bundan dolayı Onun genel tutumundan, Mu'tezile'yi tekfîr etmediği anlaşılmaktadır**.

İslâm Kelâmcıları'na göre, ise durum farklılık arz etmektedir. Zîrâ, **el-Âmidî** ve **el-Curcânî**'nin ifâdelerinden anladığımız gibi **Mu'tezile'yi tekfîr edenler** de vardır, **el-Gazzâlî gibi tekfîr etmeyip *onların görüşlerinin ictihâd yanılgısı* olduğunu söyleyenler** de vardır. **el-Gazzâlî'ye göre**, ***filozofların dışında kalan Mu'tezile v.b. fırkalar, inançla ilgili konuları tasdîk edip, yalanı tecviz etmediklerinden dolayı, te'villerinde hataya düşmüşlerdir. Bunların görüşleri, ictihâd durumundadır. Binâenaleyh, elden geldiğince bu fırkaları tekfîr etmekten kaçınmak lâzımdır. Zîrâ, Kıble'ye dönerek namaz kılanların ve kelime-i şehâdeti açıktan söyleyenlerin canlarının ve mallarının mubah kılınması hatadır***.[788]

Fakat **el-Âmidî** ve **el-Curcânî**'nin anlattıklarına göre, bazıları **Mu'tezile**'yi, şu yönlerden tekfîr etmişlerdir:

A) Resûlüllah onlar hakkında, "***Bu ümmetin Mecûsîleri Kaderîlerdir***." buyurmuştur.[789]

B) Onlar, **Allah'ın sıfatlarını inkâr** etmişlerdir.

C) Yine onlar, **Kul, kendi fiillerini yaratır, Allah yaratmaz** demişlerdir.

D) Onlar, **ümmetin icmâ'ına muhâlefet** ederek, **itikâdî konularda zıt görüşler** ortaya koymuşlardır.

E) Onlar, **Kur'an'ın yaratılmış olduğunu** söylemişlerdir.

---

[787] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 7, s. 385.

[788] **el-Gazzâlî**, *el-İktisâd*, s. 157-158.

[789] **İbn Mâce**, *Kader*, bab : 10. Bu Hadis'in sahîhlik derecesi, **Kelâmcılar** nezdinde bile tartışılmıştır. **Meselâ, İbn Hazm, bu hadisin sahîh olduğunu kabul etmez. İmam Mâtürîdî**'nin *Kitâbü't-Tevhîd* isimli eserini neşre hazırlayan Fethullah Huleyf de **Bu Hadîs ile istidlâl edemeyiz** der **Bkz.**: **İbn Hazm**, *.el*-Fasl, **c.** 3, s. 248; **el-Mâtürîdî**, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tah. : Dr. Fethullah Huleyf, İst., İslâm Yayınevî, 1979, ss. 411, s. 314, dip. no : 2.

F) Onlar, **Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz** şeklinde Ehli Sünnet tarafından icmâ' edilen **prensibi inkâr etmişlerdir.**

G) Onlar, **Ma'dum (yokluk)'un "şey "olduğunu kabul etmişlerdir.**

H) Onlar, **Ahirette Allah'ın müminler tarafından görüleceğini inkâr etmişlerdir.**[790]

Lâkin, gerek **el-Âmidî**, ve gerekse **el-Curcânî**, **bu maddelerde sayılan hususların, Mu'tezile'yi tekfîre götürecek şeyler olmadığı** kanâatindedir. Özellikle **el-Curcânî**, burada zikredilen hususları tek tek ele alarak bu iddiâları çürütür ve **Mu'tezile'nin tekfîr edilemeyeceğini** isbât eder.[791]

3. 3. ÇEŞİTLİ KONULARI ANLAMA HUSUSUNDA TUTUNDUKLARI METOD AÇISINDAN FIRKALARI İSİMLENDİRME

3. 3. 1. SIFATLARI ANLAMA METODU AÇISINDAN İSİMLENDİRME

3. 3. 1. 1. Tecsîm Temsîl Teşbîh Ehli

3. 3. 1. 1. 1. Tecsîm Ne Demektir?

İbn Teymiyye'ye göre, ***Tecsîm sözcüğü, anlamı kapalı bir sözcük olup, dinî Naslar'da pek zikredilmemiştir.*** *Bu sebeple onu reddetmek de kabul etmek de bir takım açıklama ve delile ihtiyaç duyar.*

İbn Teymiyye'nin bu sözü ilk bakışta insanda soğuk duş etkisi yapmaktadır. Ama o, yukarıdaki ifâdelerine devam ederek bunun îzâhını şöyle yapar: *Bu sözcüğü kabul eden kişi, eğer: **benim bu sözcükten maksadım, Allah'ın âlemin fevkinde ve onun dışında olduğudur** derse, bu anlam doğrudur. Reddeden kişi de **bunu reddetmekteki maksadının, yaratıkların Allah'ı kapsamadığını ve ona benzer olmadığını ifâde etmek olduğunu** söylese, bu anlam da doğrudur.*[792]

---

[790] **Bkz.**: **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr. : 275[a]; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 259-260; **Kılavuz**, *A.g.e.*, s. 223-224 ve oradaki kaynaklar.

[791] **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr. : 275[a]; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 259-260.

[792] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 307, 364.

Dolayısıyla lügat anlamı itibariyle **cisimleştirme cisim haline sokma, cisim şekline sokma** anlamlarına gelen bu kelimeyi İbn Teymiyye pek o kadar önemsemez ve kelimenin doğuracağı sonucu kişilerin maksadına bağlar. Ona göre, *tecsîm sözcüğünü kabul veya reddetmek kişilerin kasdettikleri anlamlara bağlıdır*. Nitekim o, bir başka yerde, *Kerrâmiyye, Allah'ın cisim olduğunu söylerken cisimden ne kasdettikleri hususunda kendilerinden farklı görüşler nakledilmiştir. Çünkü onlar, "cisim " derken, bu sözcükten maksatlarının, "kendi zâtıyla kâim bir varlık "mı yoksa "mürekkep bir varlık "mı olduğu konusunda ihtilâf meydana gelmiş, hatta bir kısım mantıkçılardan nakledilen meşhur görüşe göre, "mürekkeb ve cüzleri bir araya getirilmiş "anlamında değil de, "kendisine işâret edilebilen ve kendi zâtıyla kâim varlık " anlamında Allah'ın cisim olarak isimlendirilebileceği iddiâ edilmiş* ve *daha sonra Allah hakkında cisim kelimesinin kullanılmasını reddedenler bile "bu kesimin tekfîr edilemeyeceğini " itiraf etmişlerdir. Çünkü bu sözcüğü kullananlar, Allah hakkında fâsid bir anlamı benimsememişlerdir.*[793]

İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı oldukça ilginçtir. O, başka yerlerde gösterdiği sertliği burada göstermez ama, neticede yine *Gerçek o, ki her kendi zâtıyla kâim olanı veya her mevcûd olanı, ya da, her kendisine işâret edileni cisim olarak isimlendirmenin dil yönünden hatalı olduğunu ve dilde ancak mürekkeb olana cisim deneceğini ve bu durumun anlam bakımından yanlış olduğu* tenbîhinde bulunmayı da ihmal etmez.[794]

Kanâatime göre, onun böyle yumuşak ve müsâmahalı tavır sergilemesinin nedeni de *Tecsîm sözcüğü, Selef'in hiçbir sözünde ne olumlu ne de olumsuz manada kullanılmamıştır. Selef Cehmiyye'yi çokça tenkîd etmekle berâber, Müşebbihe'yi çok az tenkîd etmiş ama Mücessime'yi hiç tenkîd etmemiş ve "tecsîm" sözünü kullanmamıştır.*[795] *Ayrıca Kur'an'da sadece "temsîl" sözü vardır. "teşbîh" ve "tecsîm" ifâdeleri yoktur.*[796] sözlerinde yatmaktadır. Zîrâ, o, *tek ölçü* olarak *Kur'an, Sünnet* ve bu iki Nas'ın hâricinde *Selef*'i tanımaktadır. Ona göre, *bunlarda olmayan şey makbul bir şey değildir.*

3. 3. 1. 1. 2. Temsîl Ne Demektir?

---

[793] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 5, s. 428.
[794] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 5, s. 428-429.
[795] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 1, s. 249.
[796] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, c. 3, s. 166-168, 196.

İbn Teymiyye'ye göre, *Allah'ın sıfatlarını yaratıkların sıfatlarına benzetme temsîl bu inançta olan kimselere de Mümessile (denkleştiren) denir.*[797] Ve yine o, *temsîlde denk tutma vardır ve sıfatlardaki denklik, zâtta ki denkliği gerektirir.*[798] inancını taşır.

3. 3. 1. 1. 3. Teşbîh Ne Demektir?

İbn Teymiyye'ye göre, *teşbîh Allah'ı yaratıklarına benzetme, bu benzetmeyi yapanlara da Müşebbihe denir.*[799] *Bu Benzetmede keyfiyetlendirme önemlidir*[800] *ve benzetirken benzetme bir yönden değil de, bir çok yönlerden olmalı, sadece isim yönünden ortak olmamalıdır.*[801]

Biraz sonra da detayına ineceğimiz gibi **İbn Teymiyye**, bu noktada bir şeye dikkat çekmektedir. Ona göre, *"teşbîh" ile "tavsîf"i birbirine karıştırmamak gerekir. Zîrâ, sıfatları inkâr edenlerin veya haberî sıfatları te'vîl edenlerin iddiâ ettikleri gibi, sıfatları kabul etme veya te'vîle gitmeyip olduğu gibi Allahü Teâlâ'yı vasıflandırma tecsîm veya teşbîh değildir. Allah'ın kendini tavsîf ettiği şekilde Allah'ı vasıflmak, veya Resûlüllah'ın (Allah kendini nasıl vasıflandırmışsa, o şekil üzere) vasıflandırdığı gibi Allah'ı vasıflandırmak teşbîh olamaz.*[802] *Zîrâ, sıfatlarla mevsûf olan birinin, mutlaka lügat anlamında cisim olması gerekmez. Cisim olması için parçalardan, cevherlerden, maddelerden oluşması gerekir.*[803] *Öyleyse teşbîh de keyfiyet vardır, ama tavsîf de keyfiyet yoktur.*[804]

İbn Teymiyye ayrıca, *teşbîh gibi temsîlde de denk tutmanın var olduğundan* bahseder. Ama o, *teşbîh ile temsîlin bazı noktalarda farklı olabildiğine* de dikkatlerimizi çeker ve *Mu'tezile ve diğer fırkalardan aynı görüşte olanlar. sıfatların tümünü kabul edenlere Müşebbihe ve Mümessile dediklerini, fakat, sıfatların kadîm olduğunu söyleyenlere ise sadece Mümessile dediklerini* örnek verir ve **Mu'tezile**'ye göre bunun nedenini de şöyle açıklar: ***Zîrâ, kadîm sıfat kabul eden kişi Allah'a kadîm bir misl (benzer) kabul etmiş demektir. Öyleyse, tüm sıfatların kadîm olduğunu söyleyenler Mümessile'dendirler.***[805]

---

[797] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 373; **c.** 6, s. 290, 515.
[798] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 145; **c.** 5, s. 325.
[799] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 110.
[800] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 5.
[801] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 69.
[802] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 5; **c.** 5, s. 196.
[803] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 364.
[804] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 5.
[805] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 3, s. 70, 85; **c.** 4, s. 134, 153.

3. 3. 1. 1. 4. İbn Teymiyye'ye Göre Gerçek Teşbîh Nedir?

İbn Teymiyye'ye göre, *kelâm ilminde kullanılan ıstılahlar, Kelâmcılar ve diğerleri tarafından farklı kullanılmalarından ötürü Tevhîd-Tenzîh-Teşbîh-Tecsîm gibi kelimeler de farklı maksatlarda kullanılmış, her gurup bu sözcüklerle, diğer grupların kasdetmediği anlamları gözetmiştir. Meselâ,*

A) Mu'tezile ve Cehmiyye'ye göre *tevhîd ve tenzîh*, sıfatları inkâr etmek, ***teşbîh veya tecsîm*** ise bir kısım sıfatları kabul etmektir.

B) Kelâmcı Sıfâtiyye'nin bir çoğuna göre *tevhîd ve tenzîh*, haberî sıfatların bir kısmını (te'vîl suretiyle) nefyetmek, ***teşbîh*** ise bunları olduğu gibi kabul etmektir.

C) Filozoflar'a göre *tevhîd ve tenzîh*, Allah'ı sadece selbî (olumsuz) sıfatlarla vasıflamak, ***teşbîh*** ise sükûtî (olumlu) sıfatlarını kabul etmektir.

D) İttihâdcılar'ın (Vahdet-i vücûdcular'ın) görüşüne göre de *tevhîd*, mutlak varlık kabul etmek, ***teşbîh*** ise bu görüşün dışında olmaktır.

İbn Teymiyye'ye göre, *bunların hiç biri, Allah'ın, Peygamberi ile bildirdiği Kitaplardaki tevhîd anlayışına benzememektedir.*[806] *Zîrâ, bunlar, teşbîhten kaçarken, tam teşbîhin ortasına düşmüşler,*[807] *hatta teşbîhten de öte yokluğa varmışlardır. Meselâ, filozoflar ve Karmatîler, "Allah'ın ne nefy (olumsuzlama) ne de isbât (olumlulama) ile vasıflanamayacağını" söylemişler, hatta Karmatîler buradan da ileri giderek reddetmeyi dahi reddetmişlerdir. Onlara göre, Allah ne mevcuttur, ne madum (yok) dur, ne diridir, ne ölüdür. Ancak böyle demek suretiyle Allah ne var olana ne de yok olana benzetilmemiş olur.*[808] *Halbuki, onların düşmüş oldukları bu "sırf ret" çukurunda, Allahü Teâlâ için bir kemâl ve övgü bulunamaz. Böyle bir ta'tîle (sıfatları yok saymağa) düşmektense, teşbîh bundan daha hayırlıdır. Zîrâ, herhangi bir şekilde de olsa Yaratıcı kabul etmek, onu reddetmekten daha hayırlıdır.*[809]

İbn Teymiyye'ye göre, *sıfatları kabul etme teşbîh veya tecsîm değildir. Teşbîhe düşülür korkusuyla sıfatlar reddedilemez. Asıl teşbîh, Allah ve Resûlü'nün bildirdiği sıfatlardan başka sıfatlar kabul etmede cereyân eder.*[810] *Yoksa, Cenabı Hakk'ın bizzât kendisini vasıflandırdığı ve Resûlüllah'ın da, aynı şeylerle tavsîf ettiği sıfatlarda teşbîh ve tecsîm söz konu-*

---

[806] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 148; *Mecmû'*, **c.** 4, s. 150-151; **c.** 5, s. 112.
[807] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 100; **c.** 5, s. 351, 361.
[808] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 84-85, 100.
[809] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 85; **c.** 6, s. 49.
[810] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 20, 23, 76, 82.

su olamaz.[811] *Hem sonra sadece teşbîhi reddetme veya sıfatları mutlak olarak isbât etme de yeterli değildir. Zîrâ, bir müfterî çıkar ve Naslar'da bildirilen sübûtî ve haberî sıfatların yanında başka vasıflar ona isnâd eder ve güya teşbîhi reddeder bir eda ile, **Allah konuşur ama, kulların konuşması gibi değil, işitir ama kulların işitmesi gibi değil, duyar ama kulların duyuşu gibi değil** ifâdelerine ek olarak, **Allah yer ama kulların yiyişi gibi değil, Allah içer ama kulların içmesi gibi değil, Allah acıkır ve susar ama kulların acıkması ve susaması gibi değil** diyebilir ve nihâyet **Allah'a bir sürü azalar**-hatta bağırsak, mide, el-gibi Allah'ın münezzeh bulunduğu nice şeylerin var olduğundan ama bu azaların kulların azalarına benzemeyişinden söz edebilir.*[812]

Yâni **İbn Teymiyye'ye göre**, *teşbîhten kaçıp "mutlak red "e yönelen nasıl hataya düşmüşse, "mutlak kabûl"e yönelen de neticede büyük hatalara düşer. Zîrâ, "mutlak ret "de (Cehmiyye ve Mu'tezile'nin yaptığı gibi) ne kadar risk varsa, "mutlak kabul "de de o kadar risk vardır. Ayrıca, **mutlak kabul taraftarlarında** her ne kadar **tenzîh hassâsiyeti** bulunsa da, onların da eninde **sonunda Allah'ı bir şeye benzetme** tehlikesine düşmeleri kaçınılmazdır. Kısaca, sırf teşbîhten kaçmak derde deva bir durum değildir.*[813]

Bundan dolayı **İbn Teymiyye**, şu hususu önerir: *Naslar'da bildirilen sıfatları ve özellikle haberî sıfatları, bize geldiği gibi kabul etmede teşbîh yoktur. Zîrâ, bu gibi sıfatlarla Allahü Teâlâ'yı vasıflamada asla tatîl (sıfatları inkâr), tahrîf (anlamını bozma ter yüz etme), teşbîh (kulların sıfatlarına benzetme), tekyîf (nasıllık ve nicelik ekleme), temsîl (kulların sıfatına denk tutma) bulunamaz. Bu sıfatlarda, Allah kendisini nasıl vasıflamışsa sadece o anlam bulunmaktadır.*[814] *Meselâ, İstiva böyledir. Onda nasıllık ve nicelik sorulmaz, başka anlamlara eğip bükülmez, anlamı başka anlamlarla tersyüz edilmez, kullar için kullanılan istîvâ fiiline teşbîh edilmez, kulların "istîvâsına (temsîl) denk tutulmaz, ve sonuçta bir anlam yüklenilemediği için de inkâr (ta'tîl) edilmez. O, Ahmed b. Hanbel'in dediği gibi "istîvâ malûmdur, keyfiyeti mechûldür, onun üzerinde durmak bid'attır." şekliyle kabul edilmelidir.*[815] *Zîrâ, bu ümmetin Selefi ve İmamları, Allahü Teâlâ'nın ne zâtında ne sıfatlarında ne de fiillerinde hiç bir şeye benzetilemeyeceği hususunda ittifâk etmişlerdir. Çünkü, yaratıkların sıfatı, Allah'ın sıfatının benzeri dahi olamaz. Eğer benzeşme olsaydı, kulların sıfatları için câiz olan yokluk*

---

[811] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 126; **c.** 5, s. 263.
[812] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 69, 82.
[813] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.**, s. 63-70.
[814] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 129-130, 373; **c.** 5, s. 39, 59, 63-64.

ve noksanlık, Allah'ın sıfatları için de câiz olurdu. Hem Allah'ın sıfatları, kulların sıfatlarına ne kadar benzeyebilir ki ? En basitinden, dünyada olan nimetler bile ahiretteki nimetlere benzemez ise, Allah'ın sıfatları nasıl kulların sıfatlarına benzeyebilir? Öyleyse sıfatların zâhiri teşbîhi gerektirmez..[816] *Nitekim, Selef de haberî sıfatları inkâr etmemiş, aksine ısbât etmişlerdir. Onlar'ın bu konuda tutunmuş oldukları metodları, ne ta'tîldir, ne de teşbîhtir; hâlis tevhîddir.*[817] *Onlar, Allahû Teâlâ, kendini ve Resûlüllah da Allahû Teâlâ'yı nasıl nitelemiş ise, o şekilde nitelemeğe ve tahrîf temsîl, tekyîfden uzak kalmaya dikkat etmişlerdir. Meselâ, Mekhûl* (v. 116/734), *ez-Zührî, Leys b. Sa'd, el-Evzâî gibi Selef'in önde gelen İmamları "Geldiği gibi anlayın, kabul edin." veya "Keyfiyetsiz olarak anlayın ve kabul edin." diyerek, haberî sıfatları anlama hususunda etrafındakilere yapılması gerekli olan şeyi bizâtihi göstermişlerdir. Böylece onlar, "Olduğu gibi anlayın." ifâdeleri ile, sıfatları inkâr eden Mu'attıla'yı, "Keyfiyetsiz kabul edin." sözleriyle de, Allah'ı yaratıklara benzeten Müşebbihe'yi reddetmişlerdir.*[818] *Öyleyse tüm sıfatlar hakkında yapılması gereken şey : T e ş b î h s i z i s b â t, t â 't î l s i z t e n z î h dir.*[819]

İbn Teymiyye, teşbîh hususunda itikâdî fırkaların görüşlerini tenkit etmenin yanında, **Mutasavvıflar**'ın **teşbîh** içeren sözlerini de irdelemeğe çalışır. Bu bağlamda o, *yaratıklarla yaratanın ayniyetini savunan "Vahdet-i vücûdcular "ın, "teşbîhci Mücessime"den daha kötü olduğunu* isbât etmeğe çalışır.[820] **İbn Teymiyye**, bu iddiasına şu olayı örnek verir. **Meselâ, onlar dan bir kısmı, -haşa-** *Cenabı Hakk'ın bazılarıyla beraber oturup yediğini, içtiğini, onlarla beraber yürüyüp, onları kucakladığını, yeryüzüne inerek bahçelerde oturduğunu ve bu sırlara sadece muttakî ve velî kulların arasında temâyüz etmiş kişilerin sahip olacağını* **söylerler. Onlar bu ifâdelerini kasidelerde dile getirir ve kesinlikle yalan, uydurma ve** *apaçık küfür olan teşbîh ve tecsîme giderler.*[821]

3. 3. 1. 1. 5. İbn Teymiyye'ye Göre Müşebbihe'nin Ortaya Çıkması

İbn Teymiyye, *İslâmiyet gelmezden önce **Yahûdîlerin çoğunluğunun, Yaratıcıyı, yaratıklara benzetip, Allah'ı âcizlik, cimrîlik, fakirlik gibi vasıflarla vasıfladıklarını**, böylece sırf*

---

[815] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 49, 129-130, 225; **c.** 5, s. 28, 190, 437.
[816] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 126, **c.** 3, s. 46-48, 87; **c.** 5, s. 27, 28, 347-349; **c.** 12, s. 264-265.
[817] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 149-150; **c.** 5, s. 109, 196.
[818] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 39; **c.** 6, s. 515.
[819] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 515.
[820] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 126; *Mecmû'atü'r-Resâil*, **c.** 1, s. 164.

kulda bulunması gereken sıfatları Allah'a isnâd ettiklerini ve ***teşbîhe düştüklerini*** söyler [822] ve bu görüşünc Kur'an'dan dcliller gctirir.[823]

Ona göre, *İslâmiyet geldikten sonra* ***fert planında ilk defa Allah'ın cisim olduğunu söyleyen*** *kişi* ***Hişâm b. Hakem***, .[824] ***gurup bazında*** *ise* ***Cehmiyye ile beraber ortaya çıkan Müşebbihe****, olup, bunlar, Allah'ı yaratıklarına benzetmişlerdir.*[825] **İbn Teymiyye,** ***Hişâm ve taraftarlarının Mücessime'nin ğulâtı olduğunu*** söyler ama, diğer yandan da ***Hişâmiyye ve Kerrâmiyye'ye mensub kimselerin tümünün, Allah'ın bir terkip olduğunu söylemediğini*** vurgular.[826] Ona göre, *tefsîrci Mukâtil b. Süleyman el-Horasânî de Mücessime'den idi.*[827]

İbn Teymiyye, Müşebbihe'nin ortaya çıkışı ve kimlerden oluştuğu hakkında öyle pek fazla detaylı bilgi vermez. Ona göre, ***haberî sıfatları olduğu gibi anlamayıp te'vîle gidenler, teşbîhten kaçarak başka bir teşbîhe düşmüşlerdir***. Bu nedenle **onun gözünde Müşebbihe belli bir gurup değildir, her grubun içinde Müşebbihe görüşünü benimseyenler vardır**. Hatta ona göre, **Allah ile âlemin bir olduğunu savunan Vahdet-i vücûdcular dahi Müşebbihe'dir**. Öyleyse, **onun incelediği ve üzerinde durduğu şey, fikirlerdir, mezhepler guruplar değildir**.

Fakat **İbn Teymiyye** de bir şey dikkatimizi çekmektedir. **Her guruptan insanı, bir takım zoraki yorumlarla Müşebbihe sınıfına sokan İbn Teymiyye, her nedense, asıl Müşebbihe'den olan Kerrâmiyye hususunda, oldukça toleranslı ve müsâmahakârdır**. **Meselâ**, o, söz **Kerrâmiyye**'den açılıp da, onun görüşleri mevzu bahis olunca, **İbn Teymiyye** ne yapıp edip, onları bir yönden temize çıkarmağa gayret eder ve onların üzerinde fazla durmaz. **İbn Teymiyye'nin eserlerinden edindiğim genel intiba budur**.

Diğer taraftan bize ilginç gelen ikinci nokta da, **İbn Teymiyye**'nin, ***tecsîm görüşünün ilk defa Hişâm b. Hakem ile ortaya çıktığı***nı söylemesidir. Zîrâ o, bunu söylerken diğer yanda da, ***Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali'ye İlâh dediğini ve onu İlâhlaştırdığını*** söylemektedir.[828] Halbu-

---

[821] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 77.

[822] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 251; *Mecmû'*, **c.** 8, s. 431, **c.** 10, s. 55.

[823] **Mâide** : 64.

[824] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 186, 196; **c.** 4, s. 188; **c.** 7, s. 301; **c.** 33, s. 175 : Ayrıca, " **Râfızîlerin özellikleri** " konusuna bakılarak **Râfızîler'in tecsîm görüşleri** hususunda **Hişâm'ın takındığı tavır** hakkında bilgi alınabilir.

[825] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 35.

[826] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 428, 435.

[827] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 33, s. 175.

[828] **Şî'an'ın Ğâliyye** fırkalarından **Sebeiyye** fırkasındaki kaynaklara müracaat.

ki, benim kanâatime göre, **İbn Teymiyye**'nin, **ilk tecsîm görüşüne sahip olan kimse, Abdullah b. Sebe'dir** demesi lazım gelirdi. Ama bu konuda sadece o, değil, diğer kaynaklar da bu ifâdeyi kullanmaktadır.[829] Tarafımızdan bu işin nedeni anlaşılmış değildir.

Halbuki, **el-İsferâyînî**, ve **el-Bağdâdî**'ye baktığımızda, **İbn Teymiyye**'nin ilk sıraya yerleştirdiği **Hişâm b. Hakem**'i; **el-İsferâyînî** sekizinci sıraya, **el-Bağdâdî** ise on birinci sıraya yerleştirmiştir. Hatta **el-İsferâyînî**, "*Bu ümmet içinde teşbîhde aşırı gidenlerin ilki Sebeiyyedir.*"[830] der.

Söylemek istediğimiz şey şudur: **Kronolojik olarak baktığımızda Hişâm b. Hakem'ın ilk olmasının imkânı yoktur. Zîrâ, vefat tarihleri itibariyle, Hişâm'dan evvel teşbîh fikrine sahip olan ve Allah'ı insan suretinde telakkî eden pek çok fırka vardır. Meselâ, Sebeiyye** fırkasının sahibi **Abdullah b. Sebe'**, **Beyâniyye** fırkasının kurucusu **Beyân b. Sem'ân** (v. 119/737), **Muğîriyye** fırkasının sahibi **Muğîre b. Sa'd** (v. 120/737), **Mansûriyye** fırkasının sahibi **Ebû Mansûr el-'Iclî** (v. 120/737), tefsîrci olarak bilinen **Mukâtil b. Süleyman**, meşhur Muhaddis, **Kehmes b. Hasan** (v. 139/756) bunlar arasında zikredilebilir.[831] **Hişâm b. Hakem'in vefat tarihi ise (187/802) dir. Hişâm'dan evvel bu kadar teşbîhci zât varken nasıl olurda Hişâm'ın ilkliğinden bahsedilebilir. Kanâatime göre, İbn Teymiyye**'nin burada, **Şî'a**'ya duyduğu antipatiden kaynaklanan bir mübalağası bulunmaktadır. Bu görüşü herkim söylerse onlarda mübalağa etmiş demektir.

3. 3. 1. 1. 6. Müşebbihe'nin Alt Fırkaları

İbn Teymiyye'nin genel tavrından anladığımıza göre, **Müşebbihe diye müstakil bir fırka yoktur**. O, *hemen hemen her mezhepten, hatta mutasavvıflardan dahı Müşebbihe bulunduğunu* söyler.[832]

İbn Teymiyye, Müşebbihe derken muhatab olarak karşısına *tüm sıfatlar ve haberî sıfatlar hususunda teşbîhsiz isbât, ta'tîlsiz tenzîh tavrı ortaya koymayan herkesi* alır ve bu anlayışa paralel olarak, *Yaratıcı ile yaratılmışların; zâtta, sıfatlarda ve fiillerde ayrı olduğunun* üzerin-

---

[829] **Şî'a**'nın **tecsîme** düştükleri hususundaki kaynaklara müracaat.

[830] **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 119-120; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 169-170.

[831] **Gâliyye** fırkalarından olan bu ve benzeri **teşbîh** fikrinde olanlar için **bkz.**, **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 5-16; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 32, 119-134; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 175-205; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 176, 203-222.

[832] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 100; **c.** 5, s. 351, 361.

de ısrarlı bir şekilde durur. **Ona göre,** ***İlâhî sıfatları, kulların sıfatlarına benzeten, nasıl teşbîhe düşmüşse, haberî sıfatları beşerî te'vîle uğratan veya Allah ile yaratıkların varlığını aynîleştiren de o ölçü de teşbîh çukuruna düşmüştür***. Yâni onun ortaya koymuş olduğu tavırdan anladıklarımıza göre, **Müşebbihe'nin sınırlı sayıda alt fırkası bulunmamaktadır**.[833]

Bu konuda, diğer İslâm âlimleri hemen hemen **İbn Teymiyye** ile aynı kanâattedir. Zîrâ, kaynaklara baktığımızda **onların da tek tip bir Müşebbihe den bahsettiklerine rastlayamamaktayız**. **Müşebbihe** başlığı altında **Râfızîler**'den tutunuz da, **Mu'tezile**'ye kadar her mezhepte, **Müşebbihe** görüşünü paylaşan fırka bulunmaktadır.

Mezhepler tarihi ile ilgili kaynaklar, **Müşebbihe** diye vasıflandırılan gurupları, önce **genel manada iki kategoride değerlendirir**.

A) Allah'ın Zâtını İnsana Benzetenler .
B) Allah'ın Sıfatlarını İnsanların Sıfatlarına Benzetenler.

Birinci Gruptakiler:

A) Sebeiyye	**B) Beyâniyye**	**C) Muğîriyye**
D) Mansûriyye	**E) İbrâhîmiyye**	**F) Harbiyye**
G) Hattâbiyye	**H) Cenâhiyye**	**I) Hülûliyye**
J) Hülmâniyye	**K) Hallâciyye**	**L) Mukanaiyye**
N)'Azâfıra	**O) Hişâmiyye (Hişâm b. Hakem)**	**P) Hişâmiyye**
R) Nemîrıyye	**S) Yûnûsiyye**	**(Hişâm b. Sâlim)**
T) Müşebbihe	**U) Şuray'iyye**	**V) Hâbıtiyye**

İkinci Gruptakiler:

A) Haşviyye'den: Özellikle Mudar, Kühmüs ve Ahmed el-Huceymî.

B) Allah'ın irâdesinin Hadîs olduğunu söyleyen **Basra Mu'tezile'si**.

C) Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu söyleyen bütün-**Mu'tezile**.

D) Râfızî fırkalarından **Zürâriyye**.

E) Kerrâmiyye.[834]

Ayrıca, **bazı kaynaklar, Müşebbihe fırkalarını genel hatlarıyla üçe ayırır**:

A) Müşebbihetü'l-Haşviyye: Bunlar **Mukâtil b. Süleyman, Kühmüs b. Hasan Mudar b. Hâlid** (v. ?), **İbrahim b. Yahya el-Eslemî** (v. 184/800)), **Ahmed el-Hüceymî** (v. ?), **Dâvûd el-Cevarihî** (v. ?) gibi şahıslardır. **Bunlar Hadîsçi gibi görünmektedirler**.

---

[833] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 6, s. 515.

B) Müşebbihetü Ğulâti'ş-Şî'a: Bunlar yukarıda sayılan **Hişâmiyye** ve benzerî **ğulât** fırkalarıdır.

C) Kerrâmiyye: Bunlar **Ebû Abdıllah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî** (v. 255/868) isimli sûfî bir şahsın taraftarlarıdır. **Kerrâmiyye** de pek çok alt kollara bölünmüşlerdir. Bu fırkalar **eş-Şehristânî'ye göre, on ikidir** ama meşhurları altıdır: **el-'Abîdiyye, et-Tûniyye, ez-Zerrîniyye, el-İshâkıyye, el-Vâhidiyye, el-Heysemiyye. el-Bağdâdî ve el-İsferâyînî'ye göre, de** tüm **Kerramîler**'i **üç** ana kolda toplamak mümkündür. Bunlar: **Hakâikiyye, Tarâikiyye, İshâkiyyedir.**[835]

3. 3. 1. 1. 7. Müşebbihe'nin Tekfîr Noktasından İncelenmesi

İbn Teymiyye, ***teşbîhin küfür olduğu*** hususunda ısrarlıdır.[836] Ayrıca **el-Âmidî** ve **el-Curcânî**'nin bildirdiğine göre, ***Müşebbihe ve Mücessime bir kısım âlimler tarafından da tekfîr edilmiştir. Zîrâ, onlara göre, Müşebbihe veya Mücessime:***

A) Allah'ın cisim olduğunu söyleyerek Onu tanımamışlar,
B) Cisme taparak Allah'ı yaratıklara benzetmiş ve başka İlâhlar kabul etmişlerdir.[837]

Halbuki, **el-Âmidî** ve **el-Curcânî el-Gazzâlî, el-Bağdâdî** gibi âlimler bu görüşe, şu gerekçeleri öne sürerek katılmamışlardır.

A) Bazı yönlerden Allah'ı bilmemek imana zarar vermez.

B) Onlar, puta tapanlar gibi başka bir şeye tapmamışlardır. Bilakis, onlar da Allah'ın Yaratıcı, Rızıklandırıcı, İlim ve Kudret sahibi olduklarına inanmışlardır. **Söyledikleri sözler, te'vîl edilebilir sözlerdir.**

C) Onlar, herhangi bir cisimi İlâh kabul etmemişlerdir ki müşrik sayılsınlar.

D) Peygamber'in câhil bir cariyeye yönelttiği ***"Allah nerededir ? "*** sorusuna, cariyenin ***"göktedir."*** cevabını vermesi üzerine **Resûlüllah**'ın onun mümin olduğuna hükmetmesi, [838] **Müşebbihe ve Mücessime'nin tekfîrinin yersiz olduğunu** destekler mahiyettedir.[839]

---

[834] **Bkz.**: **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 119-121; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 169-172; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 145-153.

[835] **Bkz.**: **el-Eş'arî**, *A.g.e.*, s. 31-35, 141, 143, 152-153, 207-213, 214, ; **el-İsferâyînî**, *A.g.e.*, s. 32-33, 39-43, 119-128, 129-134; **el-Bağdâdî**, *el-Fark*, s. 7, 12, 14, 19, 25, 48-53, 160-172, 175-205; **eş-Şehristânî**, *el-Milel*, **c.** 1, s. 118-131; **el-Cürcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 294-295; **Abdülhamîd**, *İtikâdî Mezhepler*, s. 222-224; **Çubukçu-Çağatay**, *A.g.e.*, s. 145-153; **İbn Teymiyye**'nin görüşleri için **bkz.**, *Minhâc*, **c.** 2, s. 103-119, 500-555, 598-628; *Der'u Te'âruz*, **c.** 1, s. 13, 63, 247; **c.** 2, s. 19, 76, 111; **c.** 3, s. 6, 16, 30; **c.** 4, s. 19, 20, 23; **c.** 5, s. 264, 307, 392; **c.** 7, s. 106, 432, v.d.; *Mecmû'*, **c.** 3, s. 185, 197.

[836] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 77, **c.** 5, s. 110, 196, 263; Ayrıca, bir önceki dipnotta *Minhâc* isimli eserden verilen sahifelerde de yer yer temas edilmiştir.

[837] **Bkz.**: **el-Âmidî**, *A.g.e.*, vr. : 275[a]; **el-Curcânî**, *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 261.

Fakat kanâatime göre, aynı sözler Müşebbihe'den sayılan ğulât fırkaları (Sebeiyye-Hişâmiyye, Mansûriyye, v.s.) için söylemenin imkânı yoktur. Zîrâ, bunlar zâten İslâm dışı fırkalar kabul edilmişlerdir.[840] Bu görüş, olsa olsa, Haşviyye ve Kerrâmiyye için belki geçerli olabilir.

3. 3. 1. 2. Ta'tîl Ehli: (Ehlü't-Ta'tîl-Mu'attıla)

Tatîl, lügat anlamı itibariyle boş olmak, bir şeyden hali kalmak demektir. Mu'attıla ise, boşaltmak, boş hale getirmek, bir şeyi bir şeyden tecrit etmek, soyup çıkarmak anlamlarına gelir.

İbn Teymiyye'ye göre, *her mevcûdda var olan bir takım sıfatlar vardır. Bu sıfatları reddeden kimse her mevcûdun vücûdunu işlevsiz kılmış (ta'tîl) olur.*[841]

Demek ki, tatîl, en genel anlamda varlıklardan sıfatları boşaltmak veya daha ileri anlamda varlıkların zâtlarını âlemden boşaltmak manasında kullanılmaktadır.

Fakat kelimenin kullanımı, daha çok **İlâhî sıfatlar** konusunda yaygınlaşmış olup, **ontolojik anlamda** hiç kullanılmamıştır. **Meselâ, eşyânın varlığını inkâr eden sofistlere, Mu'attıla denmemiş, ama bir Mu'tezile veya Cehmiyye'ye Mu'attıla ismi verilmiştir.**

İşte İbn Teymiyye'ye göre, *Selef ve Müctehid İmamlar, hicrî birinci yüzyıldan sonra yânî, Tâbi'în asrının sonlarında ortaya çıkıp sıfatları inkâr eden Cehmiyye'nin görüşünün bu vakıayla uyum sağladığını görünce, onlara Mu'attıla ismini vermişlerdir.*[842]

Nitekim aynı görüş, **Zühdî Cârullah** tarafından da savunulmuştur, **Cârullah'a göre,** *"Ehl-i Sünnet, Sıfatları inkâr eden ilk devirlerdeki Cehmiyye'ye Mu'attıla ismini vermiştir. Çünkü onlar, Allahû Teâla'dan sıfatları tecrîd etmişlerdir. Hatta, daha, H: 132 gibi çok erken*

---

[838] Hadîs için **bkz., Müslim,** *el-Masâcid*, Bab : 7; **Mâlik b. Enes,** *el-Muvatta'*, el-'Itk, Bab : 6.

[839] **el-Bağdâdî,** *el-Fark*, s. 14, 176, **el-Âmidî,** *A.g.e.*, vr. : 275[b]; **el-Gazzâlî,** *el-İktisâd*, s. 157-158; **el-Curcânî,** *Şerhü'l-Mevâkıf*, **c.** 3, s. 261; **Kılavuz,** *A.g.e.*, s. 225-226.

[840] **Meselâ, el-İsferâyînî ve el-Bağdâdî** bu fırkaları " **İslâmiyet'e Mensup Olmayan Fırkalar** " başlığı altında incelemiştir.

[841] **İbn Teymiyye,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 75.

[842] **A.mlf.,** *Mecmû'*, **c.** 3, s. 75; **c.** 5, s. 326; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 424.

bir devirde bile ***Mu'tezile mezhebinin görüşlerini benimseyen Mervân b. Muhammed'e*** *hakaret etmek amacıyla Musûl halkı tarafından* ***Mu'attıla*** *lakabı konulmuştur."* [843]

eş-Şehristânî ise, **ta'tîl** konusuna değinirken bu kelimenin bir kaç anlamından bahseder. Ona göre, ***dört çeşit tatîl vardır***:

A) *Yapılan şeyleri, yapan bir yaratıcıdan* ***soyutlamak.***

B) *Yapan yaratıcıyı yapılan şeylerden* ***soyutlamak.***

C) *Allahü Teâlâ'yı, zât ve manevî sıfatlarından ve isimlerinden* ***soyutlamak.***

D) *Kitap ve Sünnet'in zâhirî anlamlarını, kendilerine dalâlet eden anlamlarından* ***soyutlamak.***[844]

Diğer yandan **Cârullah da aynen İbn Teymiyye'nin, iddiâsına katılır** ve ***Mu'tezile'nin de Cehmiyye gibi Mu'attıla olarak isimlendirilmesinden*** bahseder. Zîrâ, onun iddiâsına göre, ***Mu'tezile*** *ortaya çıkıp da ilk* ***Cehmîler'in sıfatlar hususundaki görüşlerini benimseyince, onlara da Mu'attıla ismini koymak gerekli olmuştu. Ayrıca onların Mu'attıla olarak isimlendirilmelerinin bir başka sebebi de, gâyelerine uymayan Âyetleri te'vîle gitmeleriydi. Zîrâ, ta'tîlin bir anlamı da buydu.***[845]

Fakat, ***Ta'tîl****, her ne kadar yukarıda ifâde edildiği üzere* ***dört manaya gelse*** *bile,* ***İbn Teymiyye'ye göre, İlâhî zât ve sıfatlar hususunda ta'tîl en genel manada ikiye ayrılır****:*

A) ***Ta'tîl-ı Sıfat****: Bu görüşte olanlar üç kısımdır:*

a / ***Allah'ın sıfatlarını, isimlerini reddedenler veya ne red ne de kabul edenler****:*

Bunlar da yine üç kısımdır:

1. *Sadece sıfatları işlevsiz kılıp "****Allah'ın ilim, kudret, İrâde gibi sıfatları yoktur, o, zâtıyla âlim, zâtıyla kâdirdir, Kelâmullah mahlûktur.****" diyerek* ***teşbîhe düşme korkusuyla sıfatları inkâr eden ve sıfatları kabul edenleri Müşebbihe olarak suçlayan Mu'tezile*** *ve* ***Cehmiyye*** *mezhebine mensûp kişiler. Bu kişiler, bu tavırlarıyla,* ***Allah'ı yokluğa ve ölü şeylere***

---

[843] **Cârullah,** *Mecmû'*, s. 10; **Krş.: İbn Esîr,** *el-Kâmil*, c. 5, s. 424.

[844] **eş-Şehristânî,** ***Nihâyetü'l-İkdâm fî 'İlmi'l-Kelâm,*** Tas. : Alfred Guillâume, London, 1934, ss. 511, s. 123-131.

[845] **Cârullah,** *A.g.e.*, s.10.

benzetmişler, kendileri de yokluğa tapmışlardır. Zîrâ, sıfatları olmayan bir varlığın zâtı da olamaz.[846]

II. *Hem sıfatları hem isimleri reddeden* **Cehmiyye**, **filozoflar** *ve* **Karmatîler**. **İbn Teymiyye'ye göre**, ***bunlar, Allah'ın isim ve Âyetlerinde ilhâda düşmüşlerdir***.[847]

III. *Kabulü de, reddi de benimsemeyip, Allah'ı, ne canlı ne cansız ne var ne yok, ne âlim, ne câhil, ne kader ne âciz gibi* ***mümteni'ât / imkansız olan şeyler ve ma'dûmât / varolmayan şeyler*** *ile tavsîf edenler. Bunlar,* ***güya teşbîhten kaçarak Allah'ı cansızlara benzetmeğe çalıştılar***.[848]

b / ***Yaratanı işlersiz kılarak Mutlak varlık fikrini iddiâ eden, yaratan ile yaratılanı özdeşleştiren Vahdet-i vücûdcular. Bunlar Batınî Sûfîlerdir ve bunlar da Mu'attıladır Çünkü bunlar temelde Cehmîdirler***.[849]

B) ***Ta'tîl-i Ef'al****: Bunlar, Allah'ın yaratma fiilini inkâr ederek bazı varlıklara yaratma sıfatını veren* **Mu'tezile** *ve* **Kaderiyye** *fırkalarının yanında, Allah'ın varlığını ikrâr edip de bir kısım mahlûkatta diğer bir kısım mahlûkâtları yaratma özelliği gören* **Felsefeciler**, **tabiat âlimleri** *ve* **astrologlar***dır.*[850]

Ayrıca ***İhtiyarî Fiillerin Allah ile kâim olmadığını*** **iddiâ eden bazı Eş'arîler'i ve Küllâbîler'i** de **İbn Teymiyye**, yer yer bu kategoride değerlendirir. **İbn Teymiyye'ye göre**, ***Çünkü onlar fiilî sıfatları te'vîl etmişlerdir***.[851]

C) ***Ta'tîl-i Zât:*** *Bunlar, âlemi Allah'tan soyutlayarak kabul edenler, yânî âlemin Yaratıcısını, Sâni'i'ni inkâr edenlerdir.* ***Ta'tîl-i Zât, ilhâd ve zındıklık manasına gelir****. Yukarda sayılan grupların tümü, Allah'ın var olduğunu kabul ettiklerinden dolayı diğer anlamlarda* ***Mu'attıla*** *sayılsalar bile, bu anlamda* **Mu'attıla***'dan sayılmazlar. Bu anlamdaki* ***Mu'attıla****'ya*

---

[846] **Bkz.**: **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 72, 73, 99, 374; **c.** 5, s. 261, 327, 328, 334, 342, 343, 352-359, 361-364, 425, 428-430, 434, 435, 555; **c.** 6, s. 33-51, 515; **c.** 13, s. 154, 298-299.

[847] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 128, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 25, 26, **c.** 3, s. 7, 8, 39, 100, **c.** 6, s. 35; **c.** 12, s. 202-206, **c.** 17, s. 105-107.

[848] **İbn Teymiyye**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 100; **c.** 5, s. 355.

[849] **İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 8, s. 243; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 91, 242, 561; **c.** 3, s. 102.Ayrıca, **Mecmû'u Fetâvâ**'nın 2. cildi, **tasavvuf ehlinin sıfat anlayışı** konusuna ayrılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bu cilte mürâcaat edilebilir.

[850] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 98-99.

[851] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 160, 536-545; **c.** 6, s. 105-108, 217-245, 268, 272-273, 284-287.

en iyi örnek, Firavun'dur. Zîrâ o, bu anlamda bir tanrı-tanımaz idi. Nitekim o, Hz. Musa'ya "Alemlerin Rabbi nedir? " [852] *diye sormuş, Hz. Musa da, "Rabbim beni öldürür ve diriltir." cevabını vermişti. Firavun tanrıtanımazlığını sürdürerek "Ben de öldürür diriltirim."* [853] *demişti.*[854]

İbn Teymiyye tüm bu söylenenleri iki gruba indirger ve *ta'tîlin aslında ikiye ayrıldığına* işâret eder. Ona göre, *ta'tîl ikidir. Birincisi ta'tîl-i mahz, ikincisi ise ta'tîl-i sıfâttır. Birinci guruptakiler azdır, ikinci gurupta yer alanlar çoktur. Ama bunların ta'tîlleri zorunlu olarak birinci guruptakilerin ta'tîlini doğurmaktadır. Çünkü bunlar ta'tîlde öyle bir noktaya gelmektedirler ki, Vâcibü'l-Vücûd olan Allah'ı mümteni'ü'l-vücûd/varlığı imkânsız olan şeylerle vasıflamışlar neticede bunlar da zâtı ortadan kaldıran Sırf ta'tîl (et-ta'tîlü'l-mahz li'z-zât) e varmışlardır.*[855]

İbn Teymiyye Mu'attıla dan başka aynı manaya gelen Nüfât kelimesini de kullanır. Yalnız o, **Nüfât ile Mu'attıla arasında sanki fark varmış gibi bir imaj ortaya koyar**. Yâni daha açık bir ifâdeyle o, **sıfatların inkârı** ile ilgili ele aldığı konuların hepsinde, bu iki kelimeyi rasgele kullanmayıp sanki, *her Mu'attıla Nüfâttır ama, her Nüfât Mu'attıla değildir* gibi bir farklılığı muhatabına sezdirmek ister. Zîrâ, o, meselâ *Nüfâtü'l-Ahvâl/Haller nazariyesini inkâr edenler* [856] *Nüfâtü'l-Esbâb/Sebeplerin tesirini inkâr edenler* [857] *Nüfâtü'l-Cüz'/Atomları inkâr edenler* [858] *Nüfâtü'l-Cihet/Yön nazariyesini inkâr edenler* [859] *Nüfâtü'l-Kıyâs el-Ma'rûfûne bi's-Sünnet/Ehl-i Sünnet'ten, kıyâsı inkâr edenler* [860] *Nüfât-ü Kıyâsi't-Temsîl fi'l-'Akliyyât ve'ş-Şer'iyyât/şer'î ve aklî konularda temsîli kıyâsı inkâr edenler* [861] gibi bir takım ifâdeler veya ıstılahlar geliştirir. Ama o, bu ifâdelerin hiç birinde, *Nüfât* yerine *Mu'attıla* tamlamasını kullanmaz. Zîrâ, *Mu'attıla*'nın anlamı buralara uygun düşmemektedir. Öyleyse, onun bu ıstılahlarından *Nüfât kelimesi ile Mu'attıla kelimesi arasında, özellik genellik açısından fark vardır* neticesi çıkarılabilir. Yâni daha açık bir ifâdeyle, her **reddediciye** veya **bir şeyi bir şeyden soyutlayan**

---

[852] **Şu'ara** : 23.
[853] **Bakara** : 258.
[854] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 73; *Mecmû'*, **c.** 2, s. 91-92, 196; **c.** 5, s. 173; *Minhâc*, **c.** 3, s. 292.
[855] **A.mlf.**, *Minhâc*, **c.** 3, s. 292.
[856] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 5, s. 36, 45; **c.** 6, s. 233, **c.** 7, s. 118; **c.** 10, s. 234.
[857] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 50.
[858] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 42.
[859] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 4, s. 54; **c.** 6, s. 214.
[860] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 7, s. 337, 338, 340, 341.
[861] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 6, s. 125.

her kişiye Mu'attıla denmez. Temelde lügat açısından her ikisinde de red ve inkâr varsa da, bazı yerlerde bu iki kelime birbirinin yerinde kullanılamaz. İşte bu hükümler, onun genel tavrından anlaşılabilir.

3. 3. 1. 2. 1. İbn Teymiyye'ye Göre Mu'attıla

İbn Teymiyye, Ta'tîli şöyle değerlendirir:

A) *Ta'tîl fikri, Sâbi'îler'den alınmıştır.*[862]

B) *Mutlak ta'tîl yolunu tutanlar, iblîsin inkârından daha büyük inkâra düşmüşlerdir.*[863]

C) ***Mu'attıla, Cehmiyye, Mu'tezile, bâtınî Sûfîler, ve Filozoflar'ın metodlarından, düşüncelerinden, Yaratıcısız yaratılmış, müessirsiz eser ve failsiz iş** anlaşılmaktadır.*[864] ***Ve onlar Allahû Teâlâ'nın sıfatlarını ve isimlerini nefyetmenin onun için bir kemal olduğunu**, bu işi de onu yüceltmek için yaptıklarını zannetmektedirler. **Halbuki, bu durumları, onların câhilliklerini sergilemektedir.**[865] **Onlar'ın bu konuda sarf etmiş oldukları tüm sözler, kusurlu ve eksiktir, ehemmiyetsiz ve önemsizdir.***[866]

D) ***Mu'attıla'nın Allahû Teâla'nın sıfatları hususundaki metodları tafsîlî nefy**, ve içinde pek çok çelişkiler bulunan **mücmel isbât**"tır. Halbuki, Resûllerin metodları ise, bunun tersidir ve **Allahu Teâla'nın mahlûkâta denkliğini reddetmektedirler.***[867]

Yâni **İbn Teymiyye**, burada şunu anlatmak istemektedir: **Peygamberler, Allahû Teâlâ'yı vasfederken onu hep olumlu ve varlık sıfatlarıyla vasıflamışlar ve sadece bu hususta detaya inmişlerdir. Fakat olumsuz ve yokluk sıfatlarıyla vasıflamadan şiddetle kaçınmışlar ve hiç detaya inmemişlerdir**. Nitekim, Kur'an'a baktığımızda, Allah'ın hep sübûtî (yani varlığı sâbit olan) sıfatlarıyla karşılaşırız. **Meselâ, Sem'i (işitmesi var olan), Basîr (görmesi var olan), irâde (irâdesi var olan), Kelâm (konuşması var olan)** gibi sıfatlar bu nevi sıfatlardır. Ama Kuran'da hiç olumsuz (varlığı olmayan) sıfatlar bulunmaz. **Meselâ**, Allah'ın **Semi'** sıfatının bulunduğunu anlatmak için ***"O sağır değildir."*** denmemiş, yine **Basîr** sıfatının var olduğunu bildirmek için de ***"O kör değildir."***denmemiştir. Diğer sıfatlarda böylcdir. Çünkü bunlar **olumsuz ifâdeler-**

---

[862] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 91.
[863] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 356.
[864] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 374.
[865] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 10, s. 24.
[866] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 10, s. 175.
[867] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 478-479; *Minhâc*, **c.** 2, s. 562.

dir. Bir şey tarif edilirken ise olumsuz ifâdelerle tarif yapılmaz, olumlu ifâdelerle tarif yapılır. Yâni *"O, şu değildir, bu değildir, şununla vasıflanamaz bununla vasıflanamaz."*gibi ifâdeler, bir şeyi tanımlamaz. Ancak *"şu şey, şudur, budur, şu vasıfları taşır, şöyledir, böyledir."*gibi ifâdelerle bir şey tanımlanır. Ama **Mu'attıla ise, Kur'an'ın metoduyla zıt istikâmette Allahü Teâlâ'yı tarif etmeye çalışmışlar ve** *"Allah şu değildir, bu değildir, şundan münezzehtir, şununla vasıflanamaz, çünkü teşbîh olur."*gibi vasıflarla vasıflamaya çalışmışlar, hem de detaya inmişlerdir. Halbuki, **yaptıkları iş, Allah'ı vasfetmek değil, onu iyice mechûl hale getirmektir. Çünkü olumsuzlarla tanım yapılamaz**. Eğer yapılırsa böyle çıkmazlara sürüklenilir. Halbuki, Peygamberler'in Allahü Teâla'yı vasfetmeleri böyle değildir. **Bunlar, olumsuz vasıflamada detaya inerken, Peygamberler bundan son derece kaçınmışlar, olumlu sıfatlarla vasıflamaya ehemmiyet vererek bu hususta tafsîlata girişmişlerdir**. Yâni ***Peygamberler*, isbât-ı mufassal, nefy-i mücmel metoduyla Allah'ı tanıtmağa çalışırken bu *Mu'attıla* ise tam tersine İsbât-ı mücmel, nefy-i mufassal metoduyla Allah'ı tanımağa çalışmışlardır.**

E) *Ta'tîlciler çok büyük çelişkilere, tehlikeli akıbetlere düşmüşlerdir.*[868]

F) *Nefyedenlerin muhakkikleri Firavun'un sözüne uyduklarını açıklamışlardır. Nitekim nefiyci Cehmiyye'den olan ittihâdcılar (vahdet-i vücudcular) bunu açıkça söylemişlerdir.*[869]

G) Özellikle **haberî sıfatları nefyedenler**, *ne Kitap ve Sünnet gibi Nebîler'den gelen haberlere, ne Selef'in sözlerine ne de aklın fıtratına ve onun gereklerine dayanmadıklarını yalnızca aklî nazariyelere dayandıklarını bizâtihi kendileri de itiraf etmişlerdir.*[870]

3. 3. 1. 2. 2. Mu'attıla'nın Çeşitleri

İbn Teymiyye, sergiledikleri tutum ve davranışlara göre, veya ortaya koydukları düşünce ve metoda göre, **Mu'attıla** hakkında kendince birçok isimler üretir. **Meselâ**, bunlardan birkaçı şöyledir! *ehlü't-ta'tîl, ehlü't-ta'tîl ve'l-ilhâd, ehlü't-ta'tîl ve'ş-şirk, mu'attıla mine'l-mu'tezile, mu'attılatü's-sıfât, mu'attılatü'l-cehmiyye, mu'attılatü'd-dehriyye et-tabâi'iyye, mu'attılatü's-sâni', mu'attılatü'n-nûbuvvât, mu'attılatü nûfâti's-sıfât*, v.s.[871]

---

[868] **Bu çelişkilere örnek** için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 353-359, 361-364.

[869] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 5, s. 172.

[870] **A.mlf.**, *Mecmû*, **c.** 16, s. 110.

[871] Bu ıstılahlar için **bkz.**, **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 311, 320; **c.** 2, s. 28, 331; **c.** 3, s. 37; **c.** 5, s. 163, 168, 175; **c.** 6, s. 305, 347, 348; **c.** 7, s. 83; **c.** 8, s. 243; **c.** 10, s. 24, 70; *Minhâc*, **c.** 2, s. 110, 111, 243, 324, 523, 561, 562, 607; **c.** 3, s. 292, 446, 468; **c.** 5, s. 172; **c.** 7, s. 219.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ayrıca onun **Nüfât** mefhumunu kullandığını ve bu kelimeden türettikleri isimlerin bulunduğunu da önceden söylemiştik.

3. 3. 1. 2. 3. Ta'tîl ile Teşbîhi Mukayese

İbn Teymiyye ısrarlı bir şekilde ***ta'tîl hastalığının, teşbîh hastalığından daha vahim sonuçlar doğurduğunu*** söyler. **Ona göre**, ***Çünkü yaratıcıyı herhangi bir şekilde kabul etmek, onu nefyetmekten daha iyidir***.[872]

3. 3. 2. KADER KONUSUNDAKİ METODLARI AÇISINDAN İSİMLENDİRME

Daha önce ele alınan Kaderiyye mezhebi, sanki bu başlıkla aynılık arz ediyor gibi görünse de aslında **o konu bu mevzunun bir bölümüdür**. Zîrâ, orada işlenen **konu müstakil bir mezhep** idi. **Şimdi ele alacağımız konu ise bir mezhep değil birçok mezhepleri ve bazı tasavvuf guruplarını içinde barındıran umûmî bir telakkîdir**.

Nitekim **İbn Teymiyye**, eserlerinin pek çok yerinde, **muhtelif Kaderiyye terkîp ve tamlamaları kullanır**. O **bu terkîp ve tamlamaların tümünde, sadece** kaderi reddeden ve bir anlamda **Mu'tezile**'nin de selefi olan **Kaderiyye'yi kasdetmiş değildir**. Aksine o, **bu genel Kaderiyye terkipli Vasıflar ile hem Cebriyye'ye hem de bir kısım Vahdeti vücûdcular'a işâret etmek istemiştir**. Zîrâ, **ona göre**, ***hangi meslek ve mezhepten olursa olsun, sıfatları inkâr eden herkes, nasıl ki Mu'attıla'dan ise aynen bunun gibi hangi gurup, hangi mezhep ve hangi meslek ve meşrepten olursa olsun kader ile ilgili bir görüş ortaya atıp onu savunan herkes de Kaderîdir***. Ama -az sonra da isimlerini vereceğimiz gibi- bu **Kaderîlik farklı bir Kaderîliktir**.

Yeri gelmişken şunu vurgulamayı da gerekli görmekteyiz. **İbn Teymiyye**'nin geliştirmiş olduğu **Mu'attıla, Müşebbihe, Kaderiyye gibi sıfatların muhatapları, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış guruplar veya mezhepler değillerdir. Bunların her birinin diğeriyle kesiştiği, iç-işçe geçtiği, ara kesit oluşturduğu veya tam tekabül ettiği alanlar kullanabilir. Meselâ, Her Mu'attıla, Kaderî olabilir. Veya her Müşşebbihe Kaderî görüşleri benimseyebilir. Veyahut bazı Kaderîler, Mu'attıla, bazı Müşebbihe görüşünde olan Kaderiyye olabilir**. Dolayısıyla işlediğimiz tüm konular birbiriyle ilgisi olmayan, biri işlendiğinde öbürünün işlenmesine

---

[872] **A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 249; **c.** 7, s. 348; *Mecmû'*, **c.** 6, s. 49, 83; *Minhâc*, **c.** 5, s. 393.

ihtiyaç kalmayan konular değillerdir. Belki **Mu'attıla veya Müşebbihe konusunda ele alınan fırka ve mezhepler, kader görüşüşlerindeki farklılıkları yüzünden burada da ele alınmış olabilir**. Bu durum daima göz önünde bulundurulması gereken bir hususdur. İşte bu vurgu ve hatırlatmadan sonra asıl konumuza dönelim.

İbn Teymiyye'ye göre, ***nasıl ki Hâricîler'e "Allah'ın hükmünden başka hüküm yoktur." diyerek tahkim hususunda batılca derinlere daldıklarından ve Allah'ın şerîatı emri nehyi, korkutması ve müjdesi hususunda batılca aşırıya kaçtıklarından ötürü Muhakkime*** ismi *verilmişse, bunlar da Allah'ın belirlediği **kader** hususunda bâtılca derinlere dalmış olmalarından ötür **Kaderiyye** denmiştir.*

İbn Teymiyye Kaderiyye isminin orijinini bu şekilde ortaya koyduktan sonra **bütün Kaderiyye fırkalarının sapıklığa gitmelerinin sebebi**ni tek bir maddc dc toplar; ***"kader ile şerîatın çeliştiğini zannetmek."***

İbn Teymiyye'ye göre, böyle yanlış bir zandan kaynaklanan ***Kaderiyye-en temel anlamda- iki fırkaya ayrılmıştır.***

A) ***Bir gurup Allah'ın şerîatine** emrine, nehyine, müjdesine korkutmasına aşırı **hassâsiyet gösterdiği halde, kader ile Allah'ın şerîatının arasının birleştirilmesini imkansız zannedenler**. Bu görüşte olanlar, tıpkı **Hâricîler**'in yaptığı gibi, Kitap, Sünnet ve **Ehl-i Sünnet**'in arasında bulunan uyum ve ittifâkı kaldırıp her üçünün arasına **tefrika sokmağa çalışırlar**. Böylece **bunlar, şerîat yönüne daha çok ağırlık verip, kaderi yalanlayan veya en azından bir kısmını reddeden kimselerdir**.*

B) ***Diğer bir gurup ise**, kadere kafa takarak **kader cihetine ağırlık veren, böylece gizlice şerîatın tümünü veya bir kısmını reddeden kimselerdir**. Bu düşüncede olan insanlara göre, **Allah'ın emrettikleri şeyler ile, nehyettikleri şeylerin özde bir farkı yoktur, her ikisi de eşittir. Aslında Allah'ın dostu düşmanı diye bir ayırım söz konusu değildir. Yânî, sevdiği şeyler ile, gazap ettiği şeyler farklı şeyler değillerdir. Bu iki benzer şeyin (yani emri ile nehyinin) farkı, sadece mutlak dileme sıfatında ortaya çıkar, birini emreder, ötekini nehyeder**. Yanı bu kanâate olanlara göre, **tevhîd ile şirkin, iman ile küfrün, taat ile ma'siyetin, helâl ile haramın***

bir farkı yoktur, hepsi müsavidir. Allah her şeye kâdir değildir, Allah her şeyi bilmez, Allah her şeyi yaratmaz, Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz sözü yanlıştır.....v.s. v.s.[873]

İbn Teymiyye'nin burada kimleri kasdettikleri pek açık ve net değildir. **O bir merhale daha ileriye giderek ikinci merhalede sözlerini biraz daha netleştirmeğe ve gurupları biraz daha belirginleştirmeğe çalışır**: Diğer bir ifâdeyle **o, yukarıdaki iki gruba, bir başka yerde bir gurup daha ekleyerek fikrine biraz daha açıklık getirir** ve ***kader hususunda sapıtanların üç kısım olduğu***nu söyler.

A) ***Bir gurup emir, nehiy, müjde ve korkutmağa dair haberlere inanırlar ama, kaderi yalanlarlar. Bu gurupta yer alanlar, insanlarla ile ilgili olan bir kısmı hadiselerin Allah tarafından yaratılmadığını sanırlar. Mu'tezile ve benzerleri gibi.***

B) Bir gurup da -yukarıdakilerin aksine- kaza ve kadere iman ederler*; Allah ne dilerse, o şeyin olacağı, neyi dilemez ise onun da olmayacağı, her şeyin yaratıcısının Allah olduğu konularında* ***Ehl-i Sünnet'e muvâfakat ederler. Fakat bunlar da emir ve nehiylere aldırış etmez ve bu tutumlarını da hakîkat olarak adlandırırlar. Onlara göre, "emir ve nehiy, şerîatle bağdaşmaz.". Hatta aralarında bazı kimselerin iddiâ ettiklerine göre, "kaderi müşâhede etmek, azarlanmayı ortadan kaldırır. Arifin indinde şu da o da hepsi eşittir.*** *Onlar böyle her şeyi eşit tutmakla, şerîate de, akla da, zevke de vecde de muhâlefet etmektedirler.* ***Çünkü bizâtihi kendileri, kendilerine iyilik eden ile haksızlık edeni ayırt ediyor, tüm iyilik ve kötülükleri hevâ ve heveslerine göre, ayırıma tâbî tutuyorlar.*** *Bunlar hakkında bir âlim şöyle demiştir.* ***"itâat ettiğinde kaderiyeci oluyor (itâatı kendinden biliyorsun), isyân ettiğinde (ise günâh yapmanın suçunu kadere yükleyerek) Cebriyyeci oluyorsun. Doğrusu, hangi mezhep şehevî arzularına uyuyorsa, o mezhepten oluyorsun.***"

C) ***Üçüncü gurup*** *ise,* ***kaza ve kader ile Allah'ını emir ve nehyini birbirine karıştıran kimselerdir ki,*** *bunlar, iblîsin sözlerini delil getiren kişilerin söylediklerine benzer şekilde sözler söyleyerek Allah'a karşı çıkarlar.*[874]

Görüldüğü üzere **İbn Teymiyye'nin buradaki taksîmâtında, mezhep ve guruplar biraz daha belirgindir**. Zîrâ, o, bu taksîmâtda **birinci maddede açıkça Mu'tezile'yi, ikinci maddede**

---

[873] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 13, s. 211-212.

[874] Geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 300-303.

ise îmâ yoluyla tasavvuf ehlini ifâde etmektedir. Fakat üçüncü maddede, kimlerden bahsettiği hala belirgin değildir.

İbn Teymiyye, üçüncü merhalede, Kaderiyye ile kasdetmiş olduğu gurupları biraz daha netleştirmeğe çalışır ve Kaderiyye'nin ana omurgasını oluşturmağa çalışır. İbn Teymiyye'nin bu merhalede her üç gurupta yer alanların ismini vererek ortaya koyduğu Kaderîler şunlardır:

A) *Kaderiyye-i Mecûsiyye: Allah'ın emir ve nehiylerine inanıp, İlâhî kaderi inkâr edenler. Bunların aşırıları (Ğulâtü kaderiyyeti'l-mecûsiyye) Allah ü Teâla'nın varlıklar yaratılmadan önce ezelde var olan ilmini ve yazmış olduğu yazgıyı (el-'İlm ve'l-Kitâb) inkâr ettiler. mu'tedilleri ise, sadece Allah'ın Dileme, Yaratma, Kudret sıfatlarını inkâr ettiler. Bunlar, Yaratma hususunda yaratıkları Allah'a ortak kılmışlar ve "hayrın yaratıcısı, şerrin yaratıcısından ayrıdır, günâhlar, Allah'ın dilemesiyle meydana gelmediği gibi onları Allah bilmez de. Bütün canlıların fiilleri, Allah'ın kudretinin ve sanatının hâricinde meydana gelir." gibi sözler sarf etmişlerdir. Bunlar Mu'tezile ve onlarla aynı görüşü paylaşanlardır.*

B) *Kaderiyye-i müşrikiyye: Bunlar, -yukarıdakilerin zıddına- Allah'ın emir ve nehiylerini inkâr edip, kaza ve kadere inanan kimselerdir. Nevar ki, hakîkât ve tasavvuf iddiâsında bulunan birçok kimse arasında bu durum mevcuttur.*

C) *Kaderiyye-i iblîsiyye*: Bunlar, *hem kaderi hem de şerîatın emir ve nehiylerini kabul ederler. Fakat onlar, kader ile şerîatın, Allah'ın bir çelişkisi olduğunu söyler ve Allah'ın hikmet ve adâletine saldırırlar. Bunlar, hadiste zikredildiği gibi Allah'ın düşmanlarıdır. İşte bunlar, Ebü'l-'Alâ el-Ma'rrî* (v. 449/1057) *gibi bir takım şair ve zındıkların sözlerinde çokça mevcuttur.*[875]

İbn Teymiyye dördüncü merhalede bir de *Kaderiyye-i Mücbire*'den bahseder. Ona göre, *Kaderiyye-i Mücbire, kuldan ihtiyarını ve kudretini soymuş ve onu tıpkı bir cansız gibi hareketlerinde mecbur kabul etmiş kimselerdir. Bunlar ihtiyârî fiiller ile, ihtiyarî olmayan fiilleri aynı kategoride kabul ederek Allah'ın ve Resûlüllah'ın emrettiği şeylerin tümü, kulun güç ve takat getiremeyeceği cinsten şeylerdir. derler ve isyân eden kişinin asla kudretinin bulunmadığını söylerler.*[876]

---

[875] A.mlf., *Mecmû'*, s. 111; c. 8, s. 114, 258; c. 22, s. 131.

[876] Bkz.: A.mlf., *Mecmû'*, c. 8, s. 445; c. 13, s. 212-213.

İbn Teymiyye daha sonra, son olarak **beşinci merhalede** de **dördüncü merhalede** zikredilen ***Kaderiyye-i Mecûsiyye***'yi iki alt fırkaya ayırarak bunların bir kısmına ***Kaderiyye-i ğâliyye*** diğer kısmına da ***Kaderiyye-i nâfiyye*** ismini verir ve iki fırkaya bölmüş olduğu bu ***Kaderiyye-i mecûsiyye***'den başka bir yerde de ***Kaderiyye-i 'Âmme*** olarak bahseder.[877]

Burada hemen şunu söylemeliyim ki, metin içinde ifâde ettiğim bu **merhalelerin** önce iki, sonra üç, sonra da dördüncü şeklinde sunuluşu, bizâtihi **İbn Teymiyye**'nin eserlerindeki kendi ifâdeleri değildir. Bunları ayrı ayrı yerlerden alarak biz sıralandırmaya tâbî tuttuk ve bu şekilde alt alta getirdik. Yoksa dipnotlarda da görüleceği üzere, bunların her biri aynı yerde söylenen görüşler değildirler, **her merhale farklı farklı yerlerde anlatılmıştır.**

İşte **İbn Teymiyye'ye göre**, **Kaderiyye fırkaları** kısaca bundan ibarettir. Şimdi bunları biraz daha detaylandırmağa çalışalım:

3. 3. 2. 1. Kaderiyye-i 'Âmme/Kaderiyye-i Mecûsiyye

3. 3. 2. 1. 1. Kaderiyye-i Ğâliyye

İbn Teymiyye'ye göre, *Kederî görüşe mensûp olan ve **Kaderiyye-i âmme** olarak da isimlendirilen **Kaderiyye-i-mecûsiyye** fırkasının, **Kaderiyye-i ğâliyye** ve **Kaderiyye-i nâfiyye** şeklinde iki alt fırkasının olduğunu* yukarıda söylemiştik.

İşte **İbn Teymiyye'ye göre**, *bunlardan **Kaderiyye-i Ğâliyye** fırkası, **Allah'ın ezeli ilmiyle gelecekte olup bitenleri bilmediğine, bütün yaratıkların rızıkları ecelleri isyânları tâatleri gibi hallerine vâkıf olmadığına** inanır ve **çeşitli zamanlarda toplu ya da teker teker meydana gelen eşyanın, Allah'ın ilmine tâbî olan takdîr olmadığını** iddiâ eder. Bu gurup, **Kaderî** diye adlandırılan (Meselâ **Mu'tezile** v.b. benzeri guruplar gibi) kader hususunda en aşırıya kaçmış olanıdır.[878] **Bunlar, Sahâbe asrının sonlarına doğru ortaya çıkmış** olup Ashâb bunlardan teberrî etmiştir. Eskiden bunlar bulunmamakla beraber, günümüzde (**İbn Teymiyye**'nin yasadığı devirde) sayıları azalmıştır. **Bunların reisleri Ma'bed el-Cühenî'dir**.*[879]

3. 3. 2. 1. 2. Kaderiyye-i Nâfiyye

---

[877] **Kaderiyye-i 'Amme** İçin **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 96-99, 150; **c.** 5, s. 112; **c.** 7, s. 381, 384-386; **c.** 8, s. 124-126.

[878] Geniş bilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 152; **c.** 3, s. 111, 148-149; **c.** 8, s. 288, 450; **c.** 13, s. 36-37.

[879] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 288, 450; **c.** 13, s. 36, 211; *Mecmû'atü'r-Resâil*, **c.** 1, s. 27, 158; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 2, s. 332.

İbn Teymiyye'ye göre, *bu fırka ise, Allah'ın yürürlükte geçerli olan irâdesi ve her şeyi kuşatan kudretini inkâr eden gurup olup, öncekilere göre, mu'tedildirler. Zîrâ, bunların cumhuru, sadece Allah'ın genel irâdesini yaratmasını ve kudretini inkâr etmişler ama, Allah'ın önceden belirlediği kaderini, ezeli ilmini ve İlâhî yazgıyı (ilm-i mütekaddim, kitab-i sâbık) inkâr etmemişlerdir. Bunların durumu birinciler gibi değildir.*[880]

Fakat, İbn Teymiyye'ye göre, *her iki Kaderiyye gurubu da, Kaderiyye-i mecûsiyye'dir. Kaderiyye-i mecûsiyye, kevnî-yücûdî hakîkatlere takılıp kaldıklarından ve dikkatlerinin çoğunu bu hakîkatlere yoğunlaştırdıklarından ötürü, hatalara düşmüşler, kaderi inkâr ederek yalnız emre nehye uymuşlardır. Dolayısıyla Kaderiyye-i mecûsiler'de asıl olan, şer'î emirlerdir, bunlar kadere önem atfetmezler. Halbuki, yalnız kadere veya, yalnız şerîate bakan şaşı olur. Bundan dolayı Mecûsî Kaderîler hidâyeti elde edemezler.*[881]

3. 3. 2. 2. Kaderiyye-i Müşrîkiyye

İbn Teymiyye'ye göre, *Mecûsî Kaderiyyeciler'in (Kaderiyye-i mecûsiyye'nin) tam karşı kutbunda, onlardan daha şerli olan Kaderiyye-i Müşrikiyye yer almaktadır. Bu guruptakiler, "Kulların tüm fiilleri, Allah'ın dilemesi ve kudretiyle meydana gelir. Eğer Allah dilemeseydi, babalarımız da biz de, ne bir şirk koşar, ne de bir şeyi kendimize yasaklayabilirdik.*[882] *Zîrâ, Allahü Teâlâ bir şeyi hoş karşılamasa zâten onu, bizâtihi kendisi giderir. Çünkü âlemde onun sevdiği ve razı olduğu şeylerden başkası bulunamaz. Dolayısıyla âsî (günâhkâr) diye bir şey yoktur. Bundan dolayı ben, kendisine isyân edilen bir Rabb'e inanamam. İsyânkâr sadece emre isyân etmektedir. Ama, o aslında irâdeye itâat etmektedir." gibi sözler sarf ederler. Çoğu zaman bunlar cebir ile delil getirerek, kulu, kader ile cebir altında tutulmuş sayarlar ve cebir altında olan kimsenin de, bütün hareketlerinde mâzûr sayıldığını iddiâ ederler. Yine onlara göre, fiil Allah'ın dır, kulun değildir. Öyleyse kul, yaptıklarından ötürü kınanmaz.*[883]

İbn Teymiyye'ye göre, *kaza kader, ve irâde mülâhazaları ile ilgili görüş beyan eden pek çok mutasavvıf, emredileni yapma, nehyedileni terk etme hususunda pek çok tehlikelere*

---

[880] A.mlf., *Mecmû'*, c. 3, s. 111, 149; c. 8, s. 288-289, 450-451; c. 13, s. 36-37; Ayrıca, Kaderiyye-i Nâfiye için bkz., c. 7, s. 385-386; c. 8, s. 99, 114, 340, 415, 429-430, 451-452; c. 19, s. 214; c. 22, s. 130-133; *Minhâc*, c. 6, s. 337; *Câmi'ü'r-Resâil*, c. 1, s. 177-178.

[881] A.mlf., *Mecmû'*, c. 8, s. 59, 99, 179, 198-199, 444; Ayrıca, Mecûsî Kaderiyyeciler'in kısaca görüşleri için bkz., *Mecmû'*, c. 2, s. 409; c. 8, s. 74, 258-261, 340-341, 444, 450-451; c. 13, s. 127.

[882] İbn Teymiyye, bu sözlerin, En'am : 148; Nahl : 35.âyette bildirilen müşriklerin sözlerine benzer sözler olduğuna işâret ediyor.

[883] A.mlf., *Mecmû'*, c. 2, s. 409-410.

sürüklenmiş, neticede böyle ince meselelere kafa yoran bir kısım tasavvuf ehli kişiler, ya noksan ibadet yapıp İlâhî lütuflardan mahrum kalmağa, ya da bundan da öteye geçerek fıska düşüp asî ve kâfir olmağa dûçâr olmuşlardır. Bu güruh, tam Mu'tezile'nin karşı kutbundadır ve sırf kadere takılıp kaldıklarından -ki iddiâlarına göre, kaderi müşâhede ediyorlardolayı emir ve nehiylere ilgisiz kalmışlardır. Bunlara göre, emir ve kaderi müşâhede edenler -yâni kendilerini kastediyorlar- ibadet ve diğer emir ve nehiy hususundaki eksiklerinde mâzûr sayılırlar. Günümüzde (İbn Teymiyye kendi asrını kastediyor) ehl-i irâde denilen bu sâliklerin mübtela oldukları bu hastalığın aslı, Kaderî müşrikliktir. Bunlar, güya kaderi müşâhede ettiklerini iddiâ ederek, emirden nehyden yüz çevirir, hatta dua etmeyi bile terk ederler. Bazılarına göre, tevekkül ve muhabbet "Makâmat-ı 'âmme" dendir.[884]

İbn Teymiyye, bunların özet halinde sunulan kader anlayışını uzunca bir şekilde ele alıp tetkikc vc tenkîdc tâbî tutar.[885] Daha sonra o, *her kim yalnızca kadere bakıp Rubûbiyyet tevhîdinde (yani Allah'ın yaratıcılığında, kudretinde, dilemesinde ve irâdesindeki birliğinde) fenâ mertebesine yükselir, yalnız kevnî (ontolojik) gerçeklere takılıp kalırsa, böyle bir kimse ilim ile cehâleti, doğrulukla yalanı, iyilikle kötülüğü, adâlet ile zulmü birbirinden ayıramaz. Neticede, sadece ontolojik gerçeklere bütün dikkatini yoğunlaştırıp da, dini hakîkatlere kafa yormayan kimse, Allah'ın farklı tutulmasını emrettiği her şeyi (meselâ iman-küfür, emir nehiy, doğruluk, yalancılık, adâlet zulüm, v.s.) bir tutar. Bu ise Kur'an'daki gerçeklere aykırı olduğundan küfürdür. Bu küfürleri de onları, yaratıcı-yaratan, ibadet edilen-ibadet eden, kul-Allah özdeşleşmesine kadar götürerek "varlığın birliği "(Vahdet-i vücûd) çukuruna düşürür.*[886]der.

İbn Teymiyye'ye göre, *sadece Rûbûbiyyet tevhîdi yeterli olmadığı gibi, sadece Ulûhiyyet tevhîdî (yani Allah'ın ibadet edilme hususunda birlenmesi) de son derece sakıncalıdır. Zîrâ, sadece Rubûbiyyet tevhîdinde fenâ bulmağa gayret gösterip Ülûhiyyet tevhîdine ilgisiz kalmak müşrik Kaderîler'in işidir. Bunun tersi ise, Mecûsî Kaderîler'in (bir önce anlattığımız Kaderîler'in) işidir. Doğru yolda yürüyenlerin işi ise her ikisini at başı götürmektir.*[887]

---

[884] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 111; **c.** 10, s. 718-719; ***Câmi'u'r-Resâil***, **c.** 2, s. 110-111, 125-126.

[885] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 114-124; **c.** 3, s. 116-120.

[886] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 116; **c.** 10, s. 162; ***Câmi'u'r-Resâil***, **c.** 2, s. 123-125.

[887] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 457.

İbn Teymiyye, mutasavvıfların bir kısmının, ***kaderi müşâhede ettikleri***ne dair iddiâlarını dile getirir ve ***bunların günâh işlerken kaderi delil getirdikleri***ni haber verir.

İbn Teymiyye'nin verdiği habere göre, *bu (Vahdet-i vücûdcu) mutasavvıflar, kaza ve kadere, Allah'ın ezeli ilminde var olan şeylere ve İlâhî yazgıya iman ederler ama, **bu inançlarının kendilerini emir ve nehiylerden müstağnî kıldığını**,* [888] *zîrâ, **kaderi müşâhede etmenin, azarlama ve cezâlandırmağa muhatap olmayı ortadan kaldırdığını, vâcipleri terk etme ve yasak olan şeyleri işleme hususunda kulu, mâzûr kıldığını** iddiâ ederler.* [889]

İbn Teymiyye ***bu görüşte olanları kendilerine hevâ ve nefsî isteklerinin galip olduğu kimseler*** olarak vasıflar ve ***bunları***, *dış görünüşü itibariyle cebir gibi görünen bir takım şeyleri gördüklerinde **Allah'ın ipinden kopup sapıtan** ve müşriklerin dediği gibi **"Eğer Allah dilemeseydi biz şirk koşmazdık." diyenler*** olarak tanımlar.[890]

İbn Teymiyye'ye göre, ***bu görüşte olup, kaderi günâhlarına delil getirenler, çelişki içindedirler. Bunlar akla da, zevke de vecde de muhâlefet ederler. Çünkü bunlar, hevâsına aykırı düşen hususlarda, asla kaderi delil getirmez, aksine kendisine eziyet eden kimselere tepki gösterirler. Yâni hevâ ve hevesleri hususunda tamamen kaderi unutur menfaat veya mazarratlarına göre, ayırım yaparlar. Öyleyse bunların bu esası, bozuk ve çelişkili olmanın yanında, ayrıca bâtıl ve sapık bir bid'attır: Çünkü, bu görüşte olanların kaderi herkes için delil kabul etmesi mümkün değildir: Eğer herkesin kaderi kendine mazeret olsaydı, o zaman hiç bir sapığın önü alınamaz, hiç bir suçlu cezâlandırılamaz, hiç bir zâlimden mazlum hakkını alamaz, herkes dilediğini yapar, kimse kimseye engel olamazdı. Oysa ki, böyle bir görüşün kabul edilmesi, hakkın yok edilmesinin yanı sıra, toplumsal gerçeklere de aykırılık arz eder. Neticede bu görüş, olup-biten her şeyi mâzûr karşılamayı zorunlu kılan sonuca ulaştırır.*** [891]

İbn Teymiyye **bunların böyle sapık sözlerinin** hakîkaten varolduğunu isbât etmek için, yine mutasavvıfların sözlerinden delil getirir ve bunları birer birer çürütmeğe çalışır. **Meselâ**, o bu bağlamda, ***vecd halinde söylenen sözlerin sapık sözler olduğuna*** açıklık getirmek için **Sehl et-Tüsterî** (v. 283/896)'den şu sözü nakleder: "***Kitap ve Sünnet'in, doğruluğuna şahid***

---

[888] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 71, 179, 243, 256-257, 268, 288-289, 445, 457-458; *Câmi'u'r-Resâil*, **c.** 2, s. 125.
[889] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 300-303; **c.** 8, s. 107, v.d., 453-458; **c.** 10, s. 167-168.
[890] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 16, s. 239.
[891] **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 300-303

olmadığı her vecd bâtıldır". Ayrıca ***kimlerin konuşabileceğine veya konuştuğu zaman kimlerin sözünün sahîh olabileceğ***ine dair de **Cüneyd el-Bağdâdî** (v. 298/910)'nin şu sözünü delil getirir: "***Bizim bilgilerimiz, Kitap ve Sünnet ile kayıtlıdır. Kim, Kur'an'ı okumayıp yalnızca Hadîs yazmakla meşgul olursa, o kimsenin bizim bildiklerimiz şeyler hususunda konuşması câiz olmaz.***" [892]

İbn Teymiyye bu görüşte olan mutasavvıfların özelliklerini sıralamağa şöyle devam eder: ***Onlar, tüm işlerini, şerîatı, emir ve nehiylerden soyutlamak üzerinde yoğunlaştırmışlar ve işi, haram olan şeyleri helâl kılma, vâcipleri kaldırma, cezâları düşürmeye kadar vardırmışlardır.*** [893] *Onlar'ın bu hususta düştükleri çukur, şeri'ati işlevsiz kılan zındıkların düştükleri çukurdur. Hatta* ***bunlar, kader ile ilgili çok akıcı konuşmalar yapmaların rağmen, emrin nehyin yerine getirilmesinin önemine vurgu yapan konuşmalar yapmazlar. Güyâ bu durumlarını da tefviz (tüm işlerin sonucunu Allah'a havale etme), tevekkûl ve Kaderî hakîkatlerin cereyan etmesi babından sayarlar.*** *Bunların anlayışına göre,* ***Kulun Allah ile beraber olması, yıkayıcı elindeki ölünün durumuna benzemelidir.*** [894] ***Zîrâ, kulun varlığı da, yaptıkları fiilleri de mecazîdir, fiil ile meful yaratıcı ile yaratılan birdir.***[895]

Halbuki, **İbn Teymiyye'ye göre**, ***kulun yıkayıcı elinde ölü olması sözü, Allah'ın bize yüklemiş olduğu emir-nehiy husûsundaki teklîfler açısından tamamen yersiz ve mesnetsizdir.*** *Hem sonra mesnedli bir söz olsa bile,* ***bu söz ile "emrin ve nehyin terk edilmesinin câiz olduğunu" iddia etmek, kesinlikle yanlış bir kanâattir.*** *Zîrâ, bu sözü söyleyen kimse, bu söz ile böyle bir anlam kasdetmiş değildir.* ***Hatta bu söz ve buna ilâveten, "arifin nazarında her şey müsâvidir; bu da o da."*** [896] *sözünden hareketle,* "***emrin nehyin bir olmasını, Allah'ın sevdikleriyle gazap ettikleri şeylerin müsâvi olmasını, Kur'an'ın emirleriyle, kafirlerin söz ve davranışlarının aynı seviyede tutulmasını, kısaca, kaza, kader ve Allah'ın genel irâdesi açısından bütün olup-bitenlere tek yönden bakılmasını***" *gerekli kılmaz. Çünkü böyle bir anlayış, varlık-değer-ahlâk alanlarında, insanların, varlık-yokluk, iyi-kötü ayırımını yapma özeliğini yok etmeğe kadar sürükler.*[897]

---

[892] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 10, s. 719.
[893] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 8, s. 256.
[894] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 10, s. 28-29.
[895] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 3, s. 114-124; ***Câmi'u'r-Resâil***, c. 2, s. 120.
[896] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 3, s. 300.
[897] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 8, s. 256; c. 10, s. 28-29.

İbn Teymiyye'ye göre, *kevnî (ontolojik) hakîkatleri müşâhede etmek bizâtihi güzel bir şeydir, yalnız sırf bunda takılıp kalmak ve dînî hakîkatleri görmezlikten gelerek aşırıya kaçmak insanları ilhâda götürür, müşriklerin sınıfından kılar. Zîrâ, sadece kadere yönüne ağırlık verip, şeriâtı bırakmak, veya sadece şerîate yönelip kaderi bırakmak, insanı şaşı yapar. Fakat her iki gözlükten bakmak insanı basîretli kılar.* Fakat bu tasavvufçular, *Allah'ın İrâdesi'nin emir ve nehiylere engel teşkil ettiğini* sanarak, "*kaderde tespit edilen şeylerle beraber, teklîfin bulunmasının ma'kûl olmadığını, Allahû Teâlâ'ya sırf Meşîet-i İlâhiyye'den dolayı itâat olunduğunu onun âlemde var olmasını istediği şeyleri emrettiğini ve bundan razı olduğunu, ama bu var olan her şeyin onun şer'î irâdesinin neticesi olarak meydana gelmediğini, hatta şirk gibi şerîat dışı olan olaylardan var olmasını murad ettiği şeyleri bile emredip razı olduğunu, ama bunu şer'î irâdesine göre, murad etmediği* " ni *söylerler. Hatta onlar "fenâ mertebesine ulaşmış birisi ne güzeli güzel bulur, ne de çirkini çirkin bulur." derler. Bu halleriyle onlar, yaptıkları günâhların mes'ûliyetini Allah'a yükleyen müşriklere benzemektedirler.*[898]

3. 3. 2. 3. Kaderıyye-i İblîsıyye

İbn Teymiyye iki farklı kutbu (kaderi tümden inkâr edenler ile, varlığın birliği iddiâsını güderek, her şeyi kaderden görenleri) bu şekilde zikrettikten sonra, bir de hem kaderi hem şerîatın emirlerini kabul ettikleri halde, başka bir hususta tehlikeye düşenleri de ihmal etmez. Ona göre, *kader ile emri (şer'î emirleri) ikrâr etmek de yetmez. Zîrâ, her ikisini kabul etmekle beraber, kader ile, şerîatın çeliştiğini söyleyip Allah'ın hikmet ve adâletine saldıran ve bu hususta kendi kafasına göre, hükümler koyan kimseler de vardır. Bunlara da Kaderiyye-i İblîsiyye denilmektedir.*

İbn Teymiyye, bunlara İblîsiyye demesinin sebebini açıklarken neden olarak *bunların durumlarının iblîse benzediğini* gösterir ve şöyle der: *Kaderiyye-i iblîsiyye'ye mensub kişilere göre, "kader ile şerîat arasında cehâlet ve zulüm vardır. Çünkü kader ile takdîr olunan şeylerde kula cezâ vermek, çelişkidir, cehâlettir ve boş iş işlemektir. Bu nedenden ötürü, ezelde takdîr edilen şeyleri kulun yapması neticesinde Allah kula cezâ verirse, bu cezâ zulüm olur." Bunların bu sözleri aynen İblîsin durumuna benzemektedir. Zîrâ, o da Allahû Teâlâ'ya:*

---

[898] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 3, s. 111, c. 8, s. 59, 99, 179, 198-199, 256, 289, 337, 453; c. 10, s. 27-29, 167-168, 718-719; *Mecmû'atü'r-Resâil*, c. 1, s. 159; *Câmi'ü'r-Rasâil*, c. 2, s. 111-113.

"Senin beni dalâlete düşürmene karşılık bende senin doğru yolu üzerinde oturacağım." [899] *diyerek kendi sapkınlığının sebebini Allah'a çıkarmağa çalıştı. Yâni onun iğvâsını yine kendi aleyhine delil getirerek, kötü fiili Allah'a nisbet etmiş oldu. Böylece ilk defa Nas'a kıyâs ile karşı gelen de iblîs olmuş oldu. İblîsin bu tavrında, direkt olarak Allah'ın hikmetini anlayamama ve Allah'a karşı büyüklenme vardır. Aynen iblîs gibi, bu Kaderîler de Allah'ın hikmetini anlayamadıklarından ötürü, Allah'a zulüm isnâd etmişler ve Allah'ın adâletine ve hikmetine saldırmışlar ve "kaderde ölçüp biçilen ne varsa, o meydana gelecektir. Hal böyle iken, kadere göre, hareket eden kulu yükümlü tutmanın bir anlamı yoktur. Böyle bir kulu cezâlandırmak ise büsbütün zulümdür ve adâletsizliktir."demişlerdir.*

İbn Teymiyye göre, *bu sapıklık şundan kaynaklanmaktadır: Allahû Teâlâ'nın yaratıcılığının ve Rab oluşunun umûmîliği ile ihsân ve hikmetinin umûmî oluşu iki önemli esastır. İnsanların bir kısmı, birinci esasın bazı yönlerini inkâr etmişlerdir. Bunlar, kulların fiillerini Allah'ın yarattığını inkâr eden Kaderiyye-i mecûsiyye'dir. Diğer bir kısmı ise, ikinci esası inkâr etmişler, Allah'ın güzel yaratma ve sağlam yapma sıfatlarını reddetmişlerdir. Bunlar da İblîs kaderîler'dir.*

İbn Teymiyye, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi *İblîs kaderîler'i, Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî benzeri azılı zındık ve seviyesiz şairler olarak* gösterir ve sözlerinden bazı nakillerde bulunur.[900]

3. 3. 2. 4. Kaderiyye-i Mücbire

İbn Teymiyye'nin **Kaderiyye-i Mücbire**'den kastı, daha önceden bahsettiğimiz **Cebriyye** firkası olduğundan ve **Cebriyye** firkasını da daha önceden ele aldığımızdan ötürü bu firka hakkında tekrar bilgi vermeyi uygun görmedik. Burada **Kaderiyye-i Mücbire**'ye değinmemizin sebebi, sâdece onun böyle bir isim geliştirdiğinden bahsetmektir.[901]

3. 3. 2. 5. Kaderiyye Fırkalarının Tekfîri Ve Mukayeseleri

İbn Teymiyye'ye göre, *Kaderî hakîkatlere bakıp ta emir ve nehiylerden yüz çeviren kimseler, (yani Kaderiyye-i müşrikiyye) müşriklere kendisini benzetmiştir. Böyle kimseler, eğer kaderi delil getirirse o, iblîsleşmiş ve Allah'ın lanetini hak etmiştir. Çünkü, beşer irâde-*

---

[899] **Bkz.**: **A'râf** : 16; **Hicr** : 39.

[900] **A.mlf.**, *Mecmû'*, c. 2, s. 303, 400; c. 3, s. 111; c. 8, s. 114-115, 260-261; c. 16, s. 239-241, 244-245.

siyle emri nehyi kulun üzerinden kaldıran kimsenin inkârı, kökten inkâr edenin inkârından ve dalâletinden daha büyüktür. Aynı şekilde, kaderin varlığına inanıp emir ve nehyi ortadan kaldırma hususunda kaderi aleyhte delil olarak kullanan kişinin şerri, emri nehyi kabul edip, kaderi inkâr edenlerin şerrinden daha büyüktür. Bu nedenden ötürü kaderi müşâhede eden kimseden yükümlülüklerin veya vâciplerin kalktığını söyleyerek emir ve nehiyleri düşüren kimseler, şerîatın emir ve nehiylerini hafife alıp hiçe saydıklarından ötürü, Müslümanlar'ın ittifâkıyla kâfir kabul edilmişlerdir. Çünkü bunlar âdetâ şirki bile meşrûlaştırıp, haramları helâl yapma noktasına gelmişlerdir. Bunlar, sapıklıkta Yahûdî ve Hıristiyanlar'dan daha kâfirdirler. Zîrâ, bunlar, kulun yaptığı her şeyi, geçmişte takdîr edilmiş kazaya yüklemektedirler.[902]

İbn Teymiyye, *Kaderiyye-i müşrikiyye'nin yanı sıra Ğulât-ı kaderiyye'nin de İmam Mâlik, İmam eş-Şâfi'î ve İmam Ahmed gibi imamlar tarafından tekfîr edildiğini, zirâ, bunların, "Allah kulların fiillerini, ancak meydana geldikten sonra bilir, Allah, meydana gelmezden önce cüzî fiilleri bilmez." dediğini* nakleder.[903]

İbn Teymiyye'nin **Kederî** fırkalar hakkındaki değerlendirmelere özet olarak bu şekildedir. Yalnız burada, onun değerlendirmeleri hakkında kısaca bir kaç şeyi belirtmek gerekmektedir.

İbn Teymiyye, diğer konularda olduğu gibi, burada da aşırılığını devâm ettirmekte ve çekinmeden ağır ithamlarda bulunmaktadır. Bunları maddeler halinde şöyle ortaya koyabiliriz:

A) Onda, **muhatabın maksadını hep yanlış yöne çekme ve yanlış yorumlama hastalığı** vardır. Ele almış olduğu görüşlerde **söyleyen kimsenin maksadı değil, kendi çıkarmış olduğu netîce** önemlidir.

B) Sözlerinde mübâlağa anlayışında **habbeyi kubbe etme mantığı** hâkimdir.

C) Korkmadan çekinmeden **kolayca herkesi tekfîr etme temâyülü** var gibi gözükmektedir. Bunu her ne kadar **Mecmû'u Fetâvâ isimli eserinde kabullenmese bile veya bazı noktalarda haklı tekfîrlerde bulunsa bile**, çoğu hareketlerinde bu temâyül sezilmektedir.

---

[901] **Cebriyye** mezhebinde zikredilen dipnotlardan yaralanıldığı gibi, ayrıca şuralara da bakılabilir : **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 3, s. 125; **c.** 8, s. 98, 118, 136-137, 230-231, 339, 387-392, 401-402, 444, 458, 460, 468-469, 474-475, 484-488; **c.** 14, s. 257, 299-301; **c.** 17, s. 100-102, 127-128, 236, 277-282; **c.** 19, s. 214-215.

[902] Genişbilgi için **bkz.**, **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 8, s. 64, 100, 105-107, 198, 262, 288, 445; **c.** 16, s. 239.

[903] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 2, s. 152; *Der'ü Te'âruz*, **c.** 9, s. 402.

3. 3. 3. KUR'AN'I ANLAMADA TUTUNDUKLARI YOL BAKIMINDAN İSİMLENDİRME

İbn Teymiyye Der'ü Te'âruzi'l-'Akl-i Ve'n-Nakl ve **Müvâfakatü Sahîhi'l-Menkûl** isimli eserlerinde *"Peygamberler'in sunmuş olduğu Naslar hususunda bid'atçilerin tutunmuş oldukları iki yol"* dan bahseder ve bu iki yolu şöyle açıklar:

A) *Tarîkatü't-tebdîl* (Naslar'ı Tebdîl Etme Metodunu Kullananlar) : ***Bunlar, Naslar'ın manasını ters-yüz edip kastedilen manayı başka manalarla değiştirenlerdir.***

B) *Tarîkatü't-techîl* (Naslar'ın Manasını Anlama Husûsunda Kendini Cehâlete Verme Metodunu Kullananlar) : ***Bunlar da, Naslar'ın manalarını bilemeyiz diyerek bilmezlik yolunu seçenlerdir.***

İbn Teymiyye daha sonra **Tebdîl metodunu kullananları da yine kendi arasında ikiye ayırır.**

a / *Tarîkatü't-tahyîl*: ***Sembolistler veya Naslar'ı sembolize edenler.***

b / *Tarikatü't-te'vîl ve't-tahrîf*: ***Naslar'da Allah tarafından kastedilen manayı te'vîl ederek (yorumlayarak) manaları tahrîf edenler.***[904]

İbn Teymiyye, Mecmû'ü Fetâvâ isimli eserinin değişik yerlerinde ise, konuyu yukarıdaki anlatımına göre, biraz farklı ele alıp anlatır. **Meselâ**, o, bir yerde *"Peygamberler'in sunduğu Naslar"* ifâdesi yerine *"Kitap ve Sünnet'in Naslar'ı"* ifâdesini kullanarak **bu alanda sapıtanları yukarıdaki tasniften farklı olarak üç kısma ayırır** ve **Ehl-i Tahrîf**ten ismen, **Ehl-i Techîl** ve **Ehl-i Tahyîl**'den de işâret yoluyla bir iki özellik bahsederek başka bir konuya geçer.[905]

Ayrıca o, bir yerde, *"Peygamberler'in getirdikleri hususunda sapıtanlar"* ifâdesini kullanırken, [906] başka bir yerde ise, *"Peygamber'in sözleri hususunda Mühâcir, Ensâr ve bunlara güzelce uyan Tâbi'în'den oluşan Sâbikûn-i Evvelûn (ilk öne geçenler)in yolundan sapanlar"* ifâdesini kullanmış [907] diğer bir yerde de, *"Peygamber'in sözleri hususunda Sahâbe ve Onlar'a*

---

[904] **Bkz.: A.mlf.**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 8, *el-Müvâfakât*, **c.** 1, s. 33.
[905] **Bkz.: A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 14, s. 71.
[906] **Bkz.: A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 16, s. 440.
[907] **Bkz.: A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 4, s. 66-67.

güzelce uyan Tâbi'în yolundan saptıtanlar " tavsîfini yapmış ve bu üç yerde de, **Tahyîl-Te'vîl, Techîl Ehl**inden bahsetmiştir.[908]

Şimdi, **İbn Teymiyye**'nin ifâdelerinin genelinden anlaşılan bilgilere dayanarak bunları sırasıyla inceleyelim:

3. 3. 3. 1. Ehl-I Tahyîl: Var Gibi Gösterme, Sembolize Etme Fikrini Savunanlar

İbn Teymiyye'ye göre, ***bunlar, mülhidlerin yolunda giden ve var gibi gösterme fikrini savunan filozof, kelâmcı mutasavvıf, bâtınî ve fıkıhçılardan bir gurup insandır.*** *Bunlara göre,* ***Resûl'ün, Allah'a ve Ahiret gününe iman ile ilgili olarak söylediği tüm sözler, insanların daha iyi istifâde edebilmeleri için hakîkatleri hayal ettirmekten (yani sembolik olarak anlatmaktan) ibarettir. Yoksa hakkı açıklamak, insanlara doğru yolu göstermek, hakîkatleri olduğu gibi ortaya koymak için değildir.*** *Yine bunlara göre,* ***Peygamber, hayalleştirme suretiyle genele hitap etmiş, bunu yaparken, gelen emirleri olduğu gibi değil de, kamunun menfaati için değiştirerek aktarmıştır.*** *Yine bunlar,* ***Eşyânın hakîkatinin olmadığını, bize hakîkatı varmış gibi geldiğini, Peygamberler'in bunları var gibi gösterdiğini ve Peygamberler'in özelliğinin var gibi göstermek olduğunu*** *iddiâ etmişlerdir.*

Böyle diyenler kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadırlar

A) ***Bir kısmına göre, Resûl, hakîkatleri olduğu gibi bilmez. Onlar'ın bilemediği bu hakîkatleri, bazı İlâhiyatçı filozoflar ile evliyâ adı verilen bazı şahıslar bilmiştir. Bu evliyâ ve filozofların içinde, Allah'ı ve ahiret gününü Peygamberlerden daha iyi bilenler vardır. Bu sözler, Şî'a ve Sûfiyye'nin bâtınî guruplarından olan bazı aşırı sapık ve ilhâdcı filozoflara aittir.*** *Yine bunlar,* ***kamil bir filozofu veya kâmil bir veliyi Nebi den üstün tutarlar. Meselâ, İbn 'Arabî,*** *kendi sisteminde îcâd ettiği* ***Hâtemü'l-Evliyâ'yı, el-Farâbî*** *ve* ***Mübeşşir b. Fâtik*** *(600 / 1203) de* ***Feylesof-i Kâmili*** *Peygamber'den üstün tutmuştur. Bunlara göre,* ***Peygamberlik, uykuda görülen şeyler cinsinden bir haldir.***

B) ***Diğer bir kısmına göre, ise Resûl gerçekte hakîkatleri biliyordu ama, onları açıklamıyordu. Aksine Peygamber, bu hakîkatlere zıt şeyler söylemiş ve halkın da bu zıt şeyleri anlamasını murad etmiştir. Çünkü halkın faydası, hakkı yansıtmayan bu itikadlardadır.***

---

[908] **Bkz.**: **A.mlf.**, *Mecmû'*, **c.** 5, s. 31.

İbn Teymiyye, ***İbn Sînа ve benzerlerinin bu asıl üzere kanun vazettiklerini*** söyler *ve **İbn Sînâ**'nın bu kanunu **er-Risâletün Üdhûyatün fi Emri'l-Me'âd** isimli eserinde zikrettiğini* ifâde eder ve **İbn Teymiyye**, bunların görüşlerini sıralamağa şu şekilde devam eder: ***Nebîler, kendi zâtî özelliklerinden tamamen farklı özellikler ve vasıflarla, Allah'tan, Ahiret'ten, Cennet ve Cehenem'den, Melâkiler'den haber verirler. Lâkin verdikleri bu haberler de, anlatmış oldukları şeyleri, var gibi göstererek veya öyle imiş gibi anlatarak, insanlara hitap ederler. Halbuki, iş aslında öyle değildir. Çünkü her ne kadar da, anlatılanlar gerçeklere aykırı olup yalan olsa da, genelde insanlar, kendilerine îzâh edilmek istenen şeyleri ancak bu metodla anladıklarından dolayı, Peygamberler'in bu metoda başvurmasında ve insanlara vermek istedikleri şeyleri sembollerle anlatmasında (yani var gibi göstermesinde), kamunun maslahatı açısından büyük faydalar vardır. Dolayısıyla Peygamberler, anlattığı şeylerin zâhirini kasteder ve halkında zâhirini anlamasını isterler. Böylece onlar, kamunun yararı sebebiyle herkesin yalan ve bâtıl şeyleri anlamasını isterler.***

İbn Teymiyye'ye göre, ***hayal ve vehim ehli nin ibâdet anlayışı da şu şekildedir**: Onlardan bazıları, amelleri kabul eder, bazıları ise amellerin de itikadlar gibi sembolik eylemler olduğuna inanır ve **şöyle derler**: **Bazı insanlar, bu amellerle yükümlü, bazısı yükümlü değildir. Meselâ, avam halk bu yükümlü olanlar sınıfındandır. Ama, seçkin ve aydın kimseler bu sınıfa dahil değildirler.***

İbn Teymiyye'ye göre, ***mülhid Bâtınîler'in ve İsmâilîler'in de bulunduğu bu yolda, olanlar, kendilerince bir takım ilimler tasnîf ederek, bunun din olduğunu**, zirâ, dinin yanında aklın bile bu ilimlere dalâlet ettiğini söylerler. Bunların bu hali, tıpkı Allahü Teâlâ'nın Kur'an'da belirttiği **"Onlar kitabı kendi elleriyle yazar, sonra yazdıkları bu şeyin Allah katından geldiğini söylerler."*** [909] *diye tanımladığı kimselerin durumuna benzemektedir.*

3. 3. 3. 2. Ehl-I Te'vîl: Naslar'ı Keyiflerine Göre Ters-Yüz Edip Yorumlayanlar

İbn Teymiyye'ye göre, ***bunlar, Naslar'ı, ya lafzen veya mana açısından tahrîf eden Cehmiyye, Mu'tezile ve bunlara uyan Kelâmcılardır**. Bunlara göre, **Peygamber'in anlattığı şeyler, lafzın işâret ettiği anlama ve ondan anlaşılan mefhuma ters düştüğünden dolayı, bu sözlerin bir kısmının te'vîlleri vardır. Öyleyse, ulaşmak istediği şeyi açıkça ortaya koymayıp, inanılması gereken gerçeği îzâh etmeyen Peygamber'in maksadı**; asıl anlama açık olarak*

---

[909] **Bakara** : 79.

işâret etmeyen lafzın insanlar tarafından araştırılmasını sağlamak, böylece, insanları, akıllarıyla hakkı arayıp bulmağa sevk etmek, nebevi sözleri insanlar kendi görüşlerine uygun bir şekilde te'vîl etmeğe çalışırlarken, bu gayretleri sebebiyle ecir ve sevap almaktır.

İbn Teymiyye'ye göre, *bunların anlattıklarından, **Peygamber'in amacı, hakkı beyân etmek, insanları hidâyete ve doğru yola ulaştırmak değildir. Onun böyle hareket etmesi sâyesinde insanlar, akıllarıyla hakka ulaşabilecekler ve Resûlüllah'ın sözleriyle hakkın açıkça ortaya konulmasının kastedilmediğini anlayacaklardır**. gibi bir sonuç anlaşılmaktadır.*

İbn Teymiyye *bunların bu hallerine, **İbn Sîna gibi filozofların dahi şu düşüncelerle itiraz ettiğini söyler: Peygamber'in pek çok sözü, te'vîl kabul etmeyecek şekilde açık ve nettir. Yalnız onun amacı, hakîkati ve eşyayı öyle olmadığı halde var gibi göstermek (tahyîl) ve İnsanların bu şeylere aslının hilafına inanmasını sağlamaktır**.*

İbn Teymiyye, bunların sıfatlar hakkındaki görüşlerini de şu şekilde ortaya koyar: *Allah'ın sıfatları hakkında vârid olan Naslar husûsunda Peygamber, İnsanların bâtıl olan şeylere inanmasını istememiş, her ne kadar da Allahü Teâla bunlarla bir takım anlamlar kasdetmiş ise de, Peygamber herkese bu anlamları açıklamamış ve göstermemiştir. Bunun yanında o, insanların bu Naslar'a bakarak hakkı akıllarıyla bulmalarını ve delâlet ettiği yönlerden başka yönlere çevirmek için çalışmalarını istemiştir. Bunu isterken Peygamber'in maksadı ise, onları imtihan etmek, zihinlerini ve akıllarını çalıştırmak ve onlara külfet yüklemektir. Cünkü Nebiler, ancak gerçek olan ve hakîkaten varolan şeyleri kasteder (var gibi göstermez)ler. Yalnız şu da var ki bu, Peygamber'in maksadının gerçeği, bizim akıllarımızla bildiğimiz şeylerdir.*

İbn Teymiyye'ye göre, *Bu görüşte olan kimseler, Peygamberler'in sözlerini kendi görüşlerine uyarlamak için, türlü türlü te'vîllere baş vururlar. Bu te'vîllerde onlar, lügat parçalamağa acayip garaip isti'âre ve mecazlardan yardım almağa ihtiyaç duyarlar.*

İbn Teymiyye, daha sonra bu bağlamda **sıfatları te'vîl edenler** hakkında malûmat verip tenkîde tâbî tuttuktan sonra, ***bu yolun pek çok mütekellimlerin yolu olduğunu**, çünkü, **Mu'tezile, Kerrâmiyye, Şî'a Sâlimiyye, Küllâbiyye** gibi, Naslar'ın bir kısmına muhâlefet eden bazı **Kelâmcılar**'ın bu metod üzere hareket ettiklerini* de kaydeder.

3. 3. 3. 3. Ehl-I Techîl: Bılmemezlık Yolunu Tutanlar

İbn Teymiyye'ye göre, *Selef'in yolunu izlediklerini iddiâ eden bu gurup, te'vîli asla câiz görmeyip, tahyîl ehlinin sözlerini söylemeye müsâde etmeyin guruptur. Zîrâ, bunlara göre, bu kişilerin sözlerinde çok net bir şekilde Peygamber'i yalanlama vardır. Techîl metodunu benimseyen bu kimseler, Naslar'ı okumaktan başka bir şey yapmaz, okuduklarını anlamak istemez ve Selef'ten işitilen şeyinde yalnızca bu olduğunu iddiâ ederler. Halbuki, onlar, Kur'ân'ın* ***"Kitaptan, kuruntu ve zandan başka bir şey bilmezler."*** [910] *diye nitelediği kimselere benzemektedirler.*

İbn Teymiyye bunların şöyle dediğini aktarmaktadır: ***Hz. Peygamber, kendisine inzâl olunan bu Âyetlerin anlamını bilmiyordu. Aynı şekilde Ashâb'ı da bunların anlamını bilmemekteydi.***

İbn Teymiyye'nin iddiâsına göre, bu sözlerden, ***Peygamber, anlamını bilmediği bir takım sözler söylüyordu*** sonucu zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

İbn Teymiyye'ye göre, *Sünnet'e ve Selef'e tâbî olanlardan, bu görüşte olan insanlar çokça bulunmaktadır. Selef'in yolunu izlediklerini iddiâ eden bu kimselerin söylediklerine göre, tıpkı Peygamber gibi kendileri de Naslar'ın anlamlarını bilmiyorlardı. Çünkü onlara göre, insanlar, manalarını anlamasalar bile, lafızlarına iman edip yüzünden okuma ve böylece sevaba ulaşmak için, Kur'an ile muhatap tutulmuşlardı. Ve yine onlar, sırf okuma ve lafızlarına iman etmeyi ibadet sayıyorlardı.*

Onlar bu görüşlerini, ***"Kur'an'ın te'vîlini Allah'tan başka kimse bilmez."*** [911] *Âyetini dayandırmaktaydılar. Halbuki, onların burada kastedilen te'vîlden haberleri yoktu. Acaba bu âyette ifâde edilen bu te'vîl ile bir sözün anlamı ve tefsîri manasındaki te'vîl mi, kastedilmişti, yoksa, yalnızca Allah tarafından bilinen te'vîl mi kastedilmişti. Bunu fark edemiyorlardı.*

Bunların müşterek görüşlerine göre, Resûl müşkil ve müteşâbih Naslar'dan kastedilen şeyleri açıklayamaz. Bundan ötürü bunlardan bir grubun müşkil ve müteşâbih Nas dediğine diğer grubu müşkil ve müteşâbih Nas demekte güçlük çekmiş, özellikle haberî sıfatlar hususunda, bunlar akılla bilinemez diyerek bu sıfatları müşkil ve müteşâbih ilân etmişlerdir. Bunlara göre, bir takım sıfatlar, malûmdur ve aklen bilinebilir. Ama, rüyet gibi bazı hususlar

---

[910] **Bakara** : 78.

müşkil Naslardır bilinemez. Öyleyse Naslar, dış görünüşlerine göre uygulanırlar. Fakat te'vîllerini Allah'tan başka kimse bilemez. Sıfatlardan bahseden hadîslerin anlamlarını sadece Allah bilir. Bunların anlamlarını Cibril dahi bilemez. Peygamberler, bunları bir ilk olarak söylemiştir.[912]

İbn Teymiyye'nin kendine göre kurguladığı, **Te'vîl, Techîl, Tahyîl Ehli** kimseler hakkında söylemiş olduğu sözler, özetle bu şekildedir. Onun bu değerlendirmeleri hakkında bir kaç söz etmek gerekirse şunları söylememiz mümkün olacaktır:

A) İbn Teymiyye, söylediği bu üç gurubun kimlerden teşekkül ettiğini net olarak ortaya koymamıştır. En azından bu kimselerin kim oldukları net olarak bilinmelidir ki, kendi iddiaları ile, onların sözleri karşılaştırılabilsin ve onların böyle sözler söyleyip söylemedikleri, eğer söyledi iseler, bunları hangi anlamda ve ne maksatla söyledikleri mukayese edilebilsin. Aksi takdirde, ***bunlar İbn Teymiyye'nin kuruntularından başka bir şey değildir*** fikrinin zihinlerde dolaşmasına, **İbn Teymiyye** fırsat vermiş olur.

B) İbn Teymiyye'nin bu anlattıklarına bakılırsa, kendinden daha âlim, kendinden daha doğru anlayışlı ve kendinden daha doğru yolda olan kimse bulunmamaktadır. Öyle ya, kendisinin de hayranı olduğu **"Selef yolu"nu tâkip edenlerden bazıları dahi Techîl ehli** olunca, o zaman kala kala bir kendisi doğru yolda kalmış oluyor. Çünkü onun eserlerinde tenkit etmediği kimse oldukça çok az sayıdadır onlarda **Peygamber, Sahâbe** ve **bir kısım Tâbi'îlerdir.** Bunların dışında kalanlar, az çok onun tenkîdinden nasiplerini almışlardır.

---

[911] **Âl-i 'İmrân** : 7.

[912] **Ehl-i Tahyîl-Ehl-i Te'vîl-Ehl-i Techîl konusunun bütünü hakkında daha geniş bilgi için bkz., İbn Teymiyye**, *Der'ü Te'âruz*, **c.** 1, s. 8-16; *Mecmû'*, **c.** 4, s. 66-69; **c.** 5, s. 31-36; **c.** 14, s. 70-71; **c.** 16, s. 440-442; *Müvâfakât*, **c.** 1, s. 33-38; Ayrıca, **İbn Sînâ ve İbn-i 'Arabî için bkz., İbn Sînâ**, Ebû'Ali el-Hüseyn b. 'Abdillah, *el-Adhaviyye fi'l-Ma'âd*, Tah. : Dr. Hasan 'Âsî, 2. bs., Beyrut, el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, 1987, ss. 159, s. 97-103; **İbn Arâbî**, Muhyeddîn Ebû Abdillah Muhammed b. 'Ali el-Hatem **et-Tâî**, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I-IV, Beyrut, Dâr-ı Sadr, tsz. **c.** 2, s. 49; *Fusûsü'l-Hikem*, Tah. : Ebü'l-'Alâ 'Afîfî, Kahire, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1946, ss. 226, s. 61-64, 134-137; Ayrıca, **İbn Arabî** ve **"Hatm-i Velâyet"** görüşü için **bkz., el-Hakîm et-Tirmîzî**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Ali, *Kitâbü Hatmi'l-Evliya*, Tah. : Osman İsmâil Yahya, Beyrut, el-Matba'atü'l-Kasolikiyye, 1965, ss. 586, s. 161-163, 336-346, 367-374, 421-422, 457-458, 470-471, 478-479, 498-510; **İbn Teymiyye** *Câmi'u'r-Resâil*, **c.** 1, s. 205-207.

SONUÇ

İbn Teymiyye'ye Göre, Ehl-İ Bid'at Fırkaları isimli araştırmamızın Birinci Bölümünde Vardığımız Genel Sonuçları, maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

A) Her yeniliğe bid'at ismi verilemez. Bundan ötürü, bid'atin çerçevesi iyi çizilmeli, dînin kasdettiği gerçek manada ki bid'atler hususunda hassâsiyet gösterilmelidir.

B) Hakîkî manada bid'at olan şeylerin iyisi kötüsü olmaz. Çünkü bütün bid'atler dalâlettir. Eğer bir yeniliğin dîni delillerle bid'at olduğu kesinleşmişse, o şeyde artık güzellik vasfı bulunmaz. Yok eğer bir şeyin faydalı ve güzel olduğu kesinleşmişse, o şeye de artık bid'at denilmez.

C) Bid'atle ilgili vâcip, mendûp mubâh hasen kabîh gibi vasıflar, ne Naslar'da, ne de Sahâbe ve Selef'in sözlerinde vardır. Ayrıca bu sözlerin, *avâmî mânâda mantıksal bir îzâhı* da yoktur. Zîrâ, *bu ıstılâhlar, başta bid'atle ilgili Hadîsin genel mantığına aykırı* olmakla beraber, *bid'at mefhûmu ile de son derece gülünç terkipler ortaya çıkarmakta*dır. Meselâ, *vâcip mefhûmunun, bid'at mefhûmuna sıfat olması, bunların en gülüncü*dür. Zîrâ, *vâcip*, mutlak yapılması gereken şey iken, *bid'at* ise bunun tam tersidir. Yânî, *vâcip mefhûmu ile bidât mefhûmu arasında, tam bir zıddiyet vardır. Vâcibin olduğu yerde bid'at, bid'atin olduğu yerde vâcip bulunamaz.*

D) Öyleyse, sözlük anlamında bid'at ismi verilenlere, dînî anlamda bid'at hükmü yüklenip bunun üzerinde uzun uzun felsefe yapılamaz ve kısımlarına ayrılamaz. Bunun için, her hangi bir şeye bid'at hükmü verirken, çok dikkatli olunması gerekir.

E) Bid'atte yararlılık ilkesi çok önemlidir. Herkesin yararlı gördüğü şey, dînen yararlı olmayabilir. Zîrâ aklın, *dinde hüküm koyma yetkisi* yoktur. Sadece, *aslî esaslara bakarak, benzer hükümler çıkarma, hükümlerdeki illeti ve sebebi anlama yetkisi* vardır.

F) Bid'atlerin herhangi bir zamanda işlenmiş olması, onu bid'atlikten çıkarmaz. Önemli olan dînin özüne aykırı olmasıdır.

G) Bir yeniliğin bid'at olması için en önemli özellikler, onun *dindenmiş gibi gösterilmesi, ibâdet süsü verilerek onunla Allah'a yaklaşma kastı güdülmesi, dünyevî ve teknik yenilikler cinsinden olmaması, dînin aslî delillerine aykırı olmaması, dinde yeni bir hüküm ortaya koyup, daha önce Şâri' tarafından konulan herhangi bir hükmü ortadan kaldırmış olmaması, dînin ruhuna ve özüne aykırı olmamasıdır*.

H) Genel anlamda her bid'at ehli, sırf bid'atlerinden dolayı tekfîr edilemez. Bid'atçinin ayrıca tekfîrini gerektirecek bir husus varsa, o bu konunun dışındadır. Aynı şekilde, bid'atleri küfre götürmeyecek dereceye varmayan bid'at ehlinin ve itikâdî mezheplerden *Râfızîler* gibi inançları küfür boyutuna varmayan mezheplerdeki bid'atçilerin rivâyetleri kabûl edilir. Fakat *yalanı helâl gören Hattâbiyye*'nin, *propagandacı bid'atçilerin ve bir de, Râfızîler gibi inançları küfür boyutuna varan Ğulât fırkalarının* rivâyeti kabûl edilmez.

I) Yetmiş iki Fırka Hadîsindeki yetmiş iki sayısı hakîkî sayı değil çokluktan kinâyedir. Her devirde bile bu sayıya ulaşılabilir.

J) Bütün fırkalaşmalar ve bid'atler, dinden uzaklaşmaların ve cehâletin kol gezdiği yerlerde ve zamanlarda meydana gelir. Ayrıca fırkalaşmalarda ve bid'atlerin çıkmasında bir diğer önemli unsur da, herkesin kendi kafasına göre dîni yorumlaması, kendisini dîne değil, dîni kendisine uydurmağa çalışmasıdır.

İşte tezimizin birinci bölümünden çıkarılacak genel sonuçlar ve altı çizilebilecek önemli noktalar bunlardır.

İkinci Bölüme Ait Çıkarılabilecek Genel Sonuçlar da şöyle sıralanabilir:

A) İbn Teymiyye'ye göre, *Kelâm Metodu, inanç alanında verimli ve herkes için geçerli bir metod değildir. Bu metodun zararlı yönleri, faydalı yönlerinden daha çoktur. Çünkü toplum içinde bulunan her kademeden insan, bu metodla umduğunu bulamaz, hatta avâm halk için tümüyle zararlı bir metoddur. Bu alanda yapılacak en önemli iş, Kur'an metodunu benimsemektir. Bilhassa, İlâhiyât alanında kelâmî metod tümden hatalıdır*. Hatta bu konuda, İmam eş-Şâfi'î, İmâm Ebû Yûsûf, el-Gazzâlî gibi şahsiyetler de, İbn Teymiyye ile aynı görüşü paylaşmaktadırlar.

B) İbn Teymiyye'ye göre, *en tehlikeli fırka Râfızîler ve Cebrî anlayıştır. Cebrîlik tek bir fırkanın ismi değildir. Buna göre, Allah'ın irâdesini yok sayıp bütün irâdelerin Onda fânî olduğunu söyleyen Vahdet-i Vücûtçu anlayışta bir nevî Cehmî özellik taşır.*

C) Yine İbn Teymiyye'ye göre, *Allah'ın zâtı isim ve sıfatları konularında, kader ve iman meselelerinde, Eş'arîlik de dahil olmak üzere bütün fırkalar hata içindedirler. Bu hususta doğru anlayış, Sahâbe ve Onlara güzelce uyanların anlayışlarıdır.*

D) İbn Teymiyye'ye göre, *Kur'an'ı anlama ve yorumlama hususunda ve te'vîl konularında pek çok kimse hataya düşmüş yanlış te'vîllerle tahrîf ve tebdîle sapmışlardır.*

E) İbn Teymiyye'ye göre, *keyfiyetsiz, te'vîlsiz, ta'tîlsiz, , temsîlsiz, bir şekilde Allahü Teâla'ya Haberî Sıfatlar isnât etmek ve bunlara Naslar'da geçtiği şekilde inanmak, kesinlikle teşbîh değildir. Selef, Haberî Sıfatları asla te'vîl etmemiştir.*

F) İbn Teymiyye'ye göre, *İlâhiyât alanında felsefî yorumlamalar ve aklî önermeler, hakîkate ulaştıramazlar. Bu hususta Kur'an felsefesini, Kur'an'ın ortaya koyduğu aklî delileri kullanmak gerekir.*

Ayrıca, İbn Teymiyye Ve İbn Teymiyyecilik Hareketi Hakkında Edindiğim Genel Kanâat de Şudur:

A) **İbn Teymiyye**, gerçek anlamda ve olduğu gibi tanınmamış bir şahsiyettir. **Hakkında iddiâ edilen görüşlerin büyük bir kısmı, yanlış veya eksiktir.**

B) İbn Teymiyye, yapılan gayr-i İslâmî tavırlardan alabildiğine çok etkilenen ve bu nedenden dolayı, başta Tasavvuf ve kabir ziyâretleri olmak üzere pek çok konuda aşırı hassaslaşan bir şahsiyettir. **Onun şiddetle tenkîd edilen yönlerinden olan** kabir ziyareti ve Tasavvuf hususunda ortaya koymuş olduğu keskin görüşler, hiç şüphesiz ki, yaşamış olduğu, Harran-Bağdat-Mısır üçgeninde, o devirde, Râfızîler'in ortaya koyduğu tiksindirici hareketlerin doğurmuş olduğu tepkisel bir davranıştır. İbn Teymiyye'nin bu yönü tenkîd edilirken, özellikle onu şekillendiren etkenin göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Tabiri câiz ise, **İbn Teymiyye** bu konuda sütten ağzı yanan kimseye benzemektedir. Sütten ağzı yanan kimse, nasıl ki korkusundan ayranı bile üfleyerek içerse, aynen İbn Teymiyye de, devrinde görmüş olduğu kabir ziyâretleri ve tasavvuf adı altında yapılan hokkabazlıklar ve dindışı

hareketler karşısında o şekilde alabildiğine hassaslaşmıştır. Kanâatime göre, bu yüzden onu biraz da, **bu iki konuda** mazûr görmek gerekmektedir. Çünkü o, **kabîr ziyâretlerinde ve tasavvuf kılıklı bu din dışı hareketlerde** hep refleks hareketi içine girmekte ve bu hareketleri gördüğünde onu derhal, Râfızî-Bâtınî akîde ve amellerin, Müslümanlar'ın arasına yerleşmesi korkusu sarmaktadır.

C) .Ama tüm bu söylenilenlerle berâber, İbn Teymiyye'yi değerlendirirken, *onun da hata edebilen bir beşer olduğu* unutulmamalı, ne yanlış yapmaz bir kimse olarak kabûl edilmeli, ne de isâbetli görüşleri sırf o söyledi diye reddedilmemelidir. Ona isnât edilen sözler, bizzât eserlerine dayanılarak ele alınmalı, büyük bir tarafsızlık içerisinde, her hangi bir önyargı ile şartlandırılmadan incelenilmeli ve doğruları, yanlışları ilmî vakar ölçüleri içinde ortaya konmalıdır.

D) İbn Teymiyye, Selefiyye hareketinin en güçlü sesidir. Bu itibarla o, İslâm ahkâmı, inancı, düşüncesi ve hayat tarzı üzerinde yabancı kaynaklardan gelen tesîrlere karşı dînî ananeyi, savunmuş, bazı hurâfe ve bid'atlerle mücâdele etmiş ama, bu mücâdeleyi yaparken, çoğu kez tenkîdin dozunu kaçırarak, Müslümanlar ve İslâm bilginleri hakkında aşırı ithâmlarda bulunmuştur. Fakat metodu sert olsa bile, yine de o, ömrünü, dînin ilk sâde ve saf şekliyle korunmasına vakfetmiş bir şahsiyettir.

E) İbn Teymiyye ismi daha sonraki çağlarda Selefiyye ismiyle özdeşleşmiş bir isimdir. Bu hareket, her asırda kuvvetli veya zayıf bir şekilde varlığını devam ettirmiş ve dine yapılan dış baskılar oranında kuvvetlenerek günümüze kadar gelmiştir. Dolayısıyla bu hareket kişilerle ayakta duran bir hareket değildir. Çünkü bu hareket *dîni ananeyi olduğu gibi muhâfaza etme temâyülü*nden doğan tepkisel bir harekettir. Bu temâyül devam ettiği müddetçe, bu hareket bundan sonra da devam edip gidecektir.

F) İbn Teymiyye'nin veya onun yolundan giden Selefîler'in, bir çok hususlarda yararlı yönleri olmakla birlikte, bazı husûslarda da kabûl edilemez zararlı yönleri vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

a / İslâm'ın ilk sâde ve saf şekline dönmeyi gâye edinen *Selefiyye hareketi, bir bakıma değişme ve gelişme gerçeğine sırt çeviren ve her şeyi sil yeni baştan mantığıyla hareket eden bir akım* şeklinde değerlendirilebilir. Zîrâ, İslâmiyyet'in ilk sâde ve saf şekline dönmek demek, bir bakıma, İslâm toplumlarının uzun asırlar içinde kazandıkları değerleri ve edindikleri

sosyal kültürel dînî siyâsî iktisâdî bütün bilgileri ve ananeleri yok sayma gayreti demektir ki bu, gayret, her zaman faydalı sonuçlar getirmez, çoğu zaman tehlikeli bir tasfiyecilik anlayışını beraberinde getirir.

b / İbn Teymiyyecilik hareketi cedelci münâkaşacı bir özellik taşır. Zîrâ, bu durum, İbn Teymiyye'nin en önemli özelliğidir. Kelâmı bu noktadan reddeden İbn Teymiyye, tenkîd ettiği şeyi kendisi işlemekle bir bakıma çelişkiye düşmüştür. Halbuki, münâkaşa ve tartışma, İslâm'ın şiddetle nehyettiği bir şeydir ve bunu kendisi de söylemektedir.

c / İbn Teymiyyeci hareketin rûhunda, müdahalecilik vardır. Her ne kadar İbn Teymiyye'nin kendi görüşlerinde olmasa bile, *İbn Teymiyyecilik hareketinde, aşırılığa, zorbalığa, insanları küfürle suçlamağa, şiddete baş vurmağa, müsâit bir ruh hâli* vardır.

d / İbn Teymiyye, her zaman için *taklitçiliğe* karşı olmuş, *fikir hürriyeti ve ictihâd*dan yana tavır koymuştur Fakat, *İbn Teymiyyeci hareketin, nakilci ve Nascılığı daha ağır basmakta*dır. *Nakilci ve Nascı hareket ise, ne kadar geniş ve ihâtalı olursa olsun, yine de çok dar ve katı olmak zorundadır. Sertlik ise zâten bu hareketin ayrılmaz özelliğidir.* Bundan dolayı bu hareketten zorunlu olarak, *taassup, müsâmahasızlık fikir ve vicdân hürriyetinin dar kalıplara hapsedilmesi* sonucu doğar.

e / *İbn Teymiyye'yi esas alan İbn Teymiyyecilik hareketinin en iyi canlı örneği, Vehhâbîlik hareketidir.* Bu hareket ise, sert, katı, tasfiyeci, tutumlarıyla tanınmış bir harekettir. İbn Teymiyye'nin bizâtihi kendisinin bile karşı olduğu *mutlak bir taklîd* ile İbn Teymiyye'yi taklîd eden *bu aşırı İbn Teymiyyeciler grubu, onun her dediğini mutlak ve muhkem bir Nas saymakta ve hatasının olabileceğini* akıllarının ucundan bile geçirmemektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

1) **'ABDULCEBBÂR**, el-Kâdî. *Şerhu Usûli'l-Hamse*. Tah.: Abdülkerim Osman, 1. bs., Kahire, Mektebatü Vehbe, 1965, ss.: 829.

2) **'ABDULCEBBÂR**. *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve*. I-II, Tah.: Abdülkerim Osman, Beyrut, Dârü'l-'Arabiyye, 1966.

3) **'ABDÜLBÂKÎ**, Fuad. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfâzı'l-Ku'âni'l-Kerîm*. İst., Çağrı Yayınları, 1990, ss. 782.

4) **'ABDÜLHAMÎD**, İrfân. "*Cebriyye* " maddesi. D.İ.A, İst., 1993, c. 7.

5) **'ABDÜLHAMÎD**. *İslâm'da İtikâdî Mezhepler Ve Akâid Esasları*. İst., Marifet Yayınları, 1983, ss.: 343.

6) **'ABDÜRREZZÂK**, Ebûbekr es-San'ânî. *Musannef*. I-XI, Tah.: Habîbürrahmân el-A'zâmî, 1. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 1970-1971.

7) **'ABÎD**, Seyyid Abîd Ali. "*Şîîlerin Siyasî Düşüncesi*" isimli makale. Çev.: Yûsüf Ziyâ Cömert, İslâm Düşüncesi Tarihi, Derleyen: M. M. Şerif, I-IV, İst., İnsan Yayınları, 1990, c. 2.

8) **'AKK**, Hâlid 'Abdurrahman. *el- Usûlü'l-Fikriyye li'l-Menâhici's-Selefiyye*. Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1995.

9) **'ALİ'YYÜ'L-KÂRÎ**. Ali b. Muhammed Sultan el-Herevî. *Şerhü Fıkhi'l-Ekber*. 1. bs., Mısır, Matba'atü't-Takaddüm, 1323.

10) **'ÂSIM EFENDİ**. *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*. I-III, İst., Matba'atü'l-Osmâniyye, 1305, c. 2, s. 542-543.

11) **'ÂSÎMÎN**, Muhammed b. Salih. *Lum'atü'l-İ'tikâd*. Tah.: Eşref b. Abdulmaksud, Mektebetü Dâri Taberiyye.

12) **ALİYYÜ'L-KÂRÎ**. *Şerhü'ş-Şifâ*. I-II, İst., Muharrem Efendi Matba'ası, 1300.

13) **ÂMİDÎ**, Seyfüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Ebkârü'l-Efkâr*. Süleymaniye ktb., no. 747.

14) **ANSARI**, M. 'Abdulhaq. *Ibn Taymıyyah and Sûfism*. Islamıc Studıes Dergisi, c. 24, sa: 1-2, (İslâmâbâd-1985), ss.: 1-12.

15) **ASKALÂNÎ**, Hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer. *ed-Dürerü'l-Kâmine*. I-V, Tah.: Muhammed Seyyid Câdülhakk, Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, 1966.

16) **ASKALÂNÎ**. *Fethü'l-Bârî*. I-XIV+3, Tah.: 'Abdülazîz b. 'Abdullah b. Bâz, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1993.

17) **ASKALÂNÎ**. *Nuhbetü'l-Fiker*. İst., Matba'a-i Hulûsî Efendi, 1306, ss.:96.

18) **ATAR**, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İst., İ.F.A.V. Yayınları, 1988, ss.: 428

19) **ATAY**, Hüseyin. "*Şi'îlîk* " isimli makale. Aylık Dergi, (Ehl-İ Sünnet Tetkikleri Özel Sayısı) s. 230.

20) **ATIYYE**, 'Ali 'İzzet. *el-Bid'a Tahdîdühâ ve Mevkıfü'l-İslâmi minhâ. 2. bs.*, Beyrut, Dârü'l-Küttâb'il-'Arabî, 1980, ss.: 474.

21) **BAĞDÂDÎ**, Abdulkâhir Ebû Mansur. *el-Fark Beyne'l-Fırak.* Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, 1. bs., Ank., T.D.V. Yayınları, 1991, ss.: 316.

22) **BAĞDÂDÎ**. *Usûlü'd-din.* 1. bs., İst., Devlet Matba'ası, 1928, ss.: 343.

23) **BİRGİVÎ**, Muhammed b. 'Ali. *Tarîkat-i Muhammediyye.* İst., Hacı Hüseyin Efendi Matba'ası, 1307, ss.: 219.

24) **BROCKELMANN**, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur.* I-II + I-III, Leiden, E. J. Brill, 1943.

25) **BUHÂRÎ**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil. *Sahîh el-Buhârî.* I-VI, Tah.: Mustafa Dîb el-Buğâ, 5. bs., Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1993.

26) **CÂRULLAH**, Zühdî Hasan. *el-Mu'tezile.* 1. bs., Kahire, Matba'atü Mısır, 1947, ss.: 293.

27) **CEVHERÎ**, İsmâil. B. Hammâd. *es-Sıhâh Tâcü'l Lügati ve Sahîhi'l-'Arabiyyeti.* I-VI, Tah.: Ahmed 'Abdülğafûr, Mısır, Metâbi'ü Dâri'l-Kütübi'l-'Arabî, tsz.

28) **CEYÛŞÎ**, Dr. Muhammed İbrahim. "*Mevkıfu İbn Teymiyye mine's-Sûfiyye* " isimli makale. Mecelletü'l-Ezher Dergisi, c. 53, sa: 9, Kahire-1981, ss. 1697-1701.

29) **CÎLÂNÎ**, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Mûsa. *el-Ğunye li Tâlibi Tarîki'l-Hakk.* I-II, Kahire, 1956.

30) **CURCÂNÎ**, eş-Şerîf (Ali b. Muhammed. *Şerhü'l-Mevâkıf.* I-III, İst., Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1311.

31) **CURCÂNÎ**. *et-Ta'rîfât.* Beyrut, Dârü's-Sürûr, 1306, ss. 120.

32) **ÇAĞATAY**, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı.* 4. bs., Ank., A.Ü.İ.F. Yayınları, 1982, ss.: 191.

33) **ÇELEBİ**, Kâtip. *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk.* Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, 2. bs., İst., M.E.B. Yayınları, 1993 ss. 190.

34) **ÇUBUKÇU - ÇAĞATAY**. *İslâm Mezhepleri Tarihi.* Ank., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.

35) **DAĞ**, Mehmet. *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi.* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1998, ss. 276.

36) **DAMAD**. Abdullah b. Muhammed. *Mecme'ü'l-Enhür fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur.* I-II, İst., Dârü't-Tıbââti'l-Âmire, 1328.

37) **DÂRİMÎ**, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl b. Behrâm. *Sünenü'd-Dârimî.* I (2 cüz halinde), Nşr.: Muhammed Ahmed Dehmân, Dârü İhyâi's-Sünnet'i'n-Nebeviyye, tsz.

38) **DEMİRCİ**, Ahmet. "*Bid'atcilık* " isimli makale. E.Ü.İ.F.D., Sa:5, (Kayseri-1988), ss.: 71-95.

39) **DEVVÂNÎ**, Celâleddîn Muhammed es-Sıddîkî. *Şerhü'l-'Akâidi'l-'Adûdiyye.* İst., Ârif Efendi Matba'ası, 1313.

40) **DEYLEMÎ**, Muhammed b. Hasan. *Beyânü Mezhebi'l-Bâtınıyye ve Butlânühü*. Nşr., R, Strothmann, İst, 1938.

41) **DOĞRUL**, Ömer Rıza. *İslâm Tarihi*. I-X, İst., Asâr-i İlmiyye Neşriyyâtı, 1935.

42) **DONALDSON**, Dwight. M. *the Shi'ite Religion*. Luzac, 1933.

43) **DOZY**, R. *Essai Sur L'Hıstoıre De L'Islamısme*. I-II, Çev.: Abdullah Cevdet Karlıdağ, Mısır, Matba'a-i İctihâd, 1908.

44) **EBÛ DÂVÛD**, Süleyman b. Eş'as es Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. I-VI, Tah.: 'İzzet 'Ubeyd, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Hadîs, 1969.

45) **EBÛ RÂVİYE**, 'Abdurrahman el-Vekîl. *İbn Teymiyye: Lemehâtün min Târihihi ve Fikrihi ve Nidâlihi ma'a'l-Felâsifeti ve'l-Kelâmiyyîn*. (İbn Teymiyye'nin *Müvâfakâtü Sahîhi'l-Menkûl li-Sahîhi'l-Ma'kûl* isimli eserini tahkîk ederken yazmış olduğu *Mukaddime* yazısı), I-II, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, c. 1, s. 17-25.

46) **EBÛ ZEHRÂ**, Muhammed. *İmam İbn Teymiyye*. Terc.: Nusreddin BOLELLİ, Vecdi AKYÜZ, Adil BEBEK, Mehmet ERDOĞAN, Velî KAYHAN, İst., İslâmoğlu Yayıncılık, 1988, ss. 516.

47) **EBÛ ZEHRÂ**. *İslâm Hukuk Metodolojisi*. Terc.: Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER, Ank., Üniversite Basımevi, 1973, ss. 413.

48) **EBÛ ZEHRÂ**. *İslâm'da Siyâsî İtikâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*. I-II, Terc.: Hasan Karakaya-Kerim Aytekin - Abdülkâdir Şener, İst., Hisâr Yayınları, tsz.

49) **EBÜ'L-BEKÂ**, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. *Küllîyyât-ı Ebi'l-Bekâ*. Mısır, Dârü't-Tıbâ'ati'l-Âmire, 1253, ss.: 430.

50) **ECER**, Ahmet Vehbi. "*Şî'a ve Doğuşu* " isimli makale. Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. 1, sa : 1, (1983), ss. 131-141.

51) **EMÎN**, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm*. 10. bs., Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969, ss.: 333.

52) **EŞ'ARÎ**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmîyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. Nşr.: Helmut Ritter, Wıesbaden, 1980, ss.: 688

53) **FAZLU'R-RAHMÂN**. *İslâm*. Terc.: Mehmet DAĞ - Mehmet Aydın, 1. bs., Ank., Selçuk Yayınları, 1981, ss.: 335.

54) **FERÂHÎDÎ**, Ebû 'Abdirrahmân Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. I-VIII, Tah.: Muhammed el-Mahzûmî- İbrâhim es- Samerrâî, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-'Âlemi'l- Matbû'at, 1988.

55) **FIĞLALI**, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*. 4. bs., Ank., Selçuk Yayınları, 1990, ss.: 383.

56) **FIĞLALI**. "*Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâât* " isimli makale. Aylık Dergi, Ehl-i Sünnet Özel sayısı, İst., Eksen Yayıncılık, 1989, ss.: 475.

57) **FIĞLALI**. "*Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı* " isimli makale, A.Ü.İ.F.D., c. 22, Ank., 1978, ss.: 245-275.

58) **FIĞLALI**. "*Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler* " isimli makale. A.İ.İ.F.D., c. 4, Ank., 1980, ss.: 115-131.

59) **FIĞLALI**. *İmâmiyye Şî'ası*. Ank., Selçuk Yayınları, 1984 ss.: 271.

60) **GAZZÂLÎ**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zındıka*. Tah.: Süleyman DÜNYA, 1. bs., Mısır, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Ârabiyye, 1961, ss. 222.

61) **GAZZÂLÎ**. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983, ss. 166.

62) **GAZZÂLÎ**. *el-Munkızu mine'd-Dalâl*. I. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987, ss.: 163.

63) **GAZZÂLÎ**. *Fedâihü'l-Bâtıniyye*. Tah.: 'Abdurrahmân Bedevî, Kahire, el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1964, ss.: 236.

64) **GAZZÂLÎ**. *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*. I-IV, Tah.: Ahmed Sa'd 'Ali, Mısır, Matbâ'atü Mustafa el-Bâbî, 1939.

65) **GAZZÂLÎ**. *İlcâmü'l-'Avâm 'an 'İlmi'l-Kelâm. (Mecmû'atü'r-Resâili'l-el-Gazzâlî* içinde), I-VII, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1986.

66) **GAZZÂLÎ**. *Kânûnü't-Te'vîl*. (*Mecmû'ati'r-Resâil* içinde), c. 7.

67) **GAZZÂLÎ**. *Tehâfütü'l-Felâsife*. Tah.: Süleyman Dünya, 4. bs., Mısır, Dârü'l-Meârif, tsz., ss.: 371.

68) **GOLDZİHER**, Ignaz. *el-'Akîde ve'ş-Şerî'a fi'l-İslâm*. Arapça'ya tercüme eden: M. Yûsûf Musa - A. H. 'Abdülkâdir - 'Abdülazîz 'Abdülhakk, 2. bs., Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, tsz., ss.: 407.

69) **GOLDZİHER**. *Muslim Studies* II. (London, 1967) .

70) **GÖLPINARLI**, Abdülbâkıy. *On iki İmam*. 2. bs., İst, Der Yayınları, 1989, ss.: 254.

71) **GÜNDOĞDU**, Cengiz. *Abdulmecîd es-Sîvâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum-1997.

72) **GÂMİDÎ**, Sa'îd b. Nâsır. *Hâkîkatü'l-Bid'a ve Ahkâmühâ*. I-II, 3. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1994.

73) **HAKÎM ET-TİRMİZÎ**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Ali. *Kitâbü Hatmi'l-Evliya*. Tah.: Osman İsmâil Yahya, Beyrut, el-Matba'atü'l-Kasolikiyye, 1965, ss.: 586.

74) **HALLÂF**, Abdülvehhap. *İlm-i Usûli'l-Fıkh*. 9. bs., Kuveyt, Dârü'l-İlm, 1970, ss. 326.

75) **HANBELÎ**, Şâkir. *Usûlü'l-Fıkhı'l-İslâmî*. 1. bs., Suriye, Matba'atü'l-Câmi'ati's-Suriye, 1948, ss. 397.

76) **HARPÛTÎ**, Abdullatîf. *Tarih-i 'İlm-i Kelâm*. İst., Necm-i İstikbâl Matba'ası, 1332, ss.: 160.

77) **HATÎB EL-BAĞDÂDÎ**, Ebûbekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Tah.: Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî, Haydarabad, Matba'atü Cemiyeti İlmiyye, 1357, ss.: 451.

78) **HATÎB EL-BAĞDÂDÎ**. *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*. Tah.: Mehmet Sait Hatipoğlu, 2. bs., DİB-YAY., 1991, ss. 40+319+17.

79) **HAVVÂ**, Sa'îd. *el-Esâs fi's-Sünne*. I-X, Terc.: M. Ahmet Varol - Orhan Aktepe - Abdurrahman Ali Ural - H:Ahmet Özdemir - Recep Çetintaş, İst., Aksa Yayın-Pazarlama, 1991-1992.

80) **HİTTİ**, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. Çev.: Salih Tuğ, I-II, (4 cilt halinde), İst., Boğaziçi Yayınları, 1989.

81) **İBN ABDİ'L-BERR**, Yûsûf b. Abdillah. *Câmi'ü Beyâni'l-İlm ve Fadlihi ve mâ Yenbeğî fî Rivâyetihi ve Hamlihi*. Tah.: Abdulkerim el-Hatîb, Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, tsz., ss.: 513.

82) **İBN ABDİLBERR**. *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. I-IV, Tah.: 'Ali Muhammed el-Becâvî, Mısır, Dârü Nahdati'l-Mısır, tsz.

83) **İBN ABDİLHÂDÎ**, Muhammed b. Ahmed. *el-Ukûdü'd-Dürriyye*. Mısır, 1956.

84) **İBN ABDİSSELÂM**, 'İzzüddîn. *Kavâ'idü'l-Ahkâm*. I (2 cüz halinde), Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, tsz.

85) **İBN ARÂBÎ**, Muhyeddîn Ebû Abdillah Muhammed b. 'Ali el-Hatem et-Tâî. *Fusûsü'l-Hikem*. Tah.: Ebü'l-'Alâ 'Affîfî, Kahire, Dârû İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1946, ss.: 226.

86) **İBN ARÂBÎ**. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. I-IV, Beyrut, Dâr-ı Sadr, tsz.

87) **İBN ASÂKİR**, Ebü'l- Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Tebyînü Kizbi'l-Mûfterî*. 4. bs., Beyrut, Dârü'l-Küttâbi'l-Arabî, 1991, ss.: 456.

88) **İBN CEVZÎ**, Cemâleddîn Ebü'l-Ferec 'Abdurrahmân. *Kitâbü'l-Mevzû'ât mine'l-Ehâdîsi'l Merfû'ât*. I-III, Tah.: Nureddîn Boyacılar, 1. bs., Riyâd, Mektebetü Advâi's-Selef, 1997.

89) **İBN CEVZÎ**. *Telbîsü İblîs*. 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983, ss.: 461.

90) **İBN DÜREYD**, Ebûbekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî. *Cemheretül-Lûga*. I-IV, Ofset basım, Haydarâbâd, Dâr-ı Sadr, 1345-1351.

91) **İBN EMÎN**, Mahmud Es'ad. *İslâm Tarihi*. I-II, Sadeleştiren: Önder Akıncı, İst., Divan Yayınları, 1983.

92) **İBN ESÎR**, Mecdüddîn b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. I-XIII, Beyrut, Dâr-ı Sâdır, 1965.

93) **İBN ESÎR**. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*. I-V, Tah.: Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Muhammed Muhammed et-Tenâhî, 4. bs., Kum, Müessesetü İsmâ'iliyyân, 1347.

94) **İBN FEVZÂN** Sâlih b. Abdillah. *Ta'rîfü'l-Bid'a*. M.B.İ.D., sa: 23, (Riyad-1988), ss. 349-367.

95) **İBN HANBEL**, Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü Ahmed İbn Hanbel*. I-VI, Dârü'l-Fikr, tsz.

96) **İBN HAZM**, Ebû Muhammed 'Ali el-Endelûsî. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*. I-II (beş cüz halinde), 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Edebiyye, 1317.

97) **İBN HAZM**. *el-İhkâm fî usûli'l- Ahkâm*. I-II (7 cüz halinde) Tah.: Ahmed Şâkir, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-'Âsıına, tsz.

98) **İBN HÜMÂM**, Kemâleddîn Abdulvâhid. *el-Müsâyere fî İlmi'l-Kelâm*. Tah.: Muhammed Muhyeddin, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Mahmudiyye, tsz., ss.: 200.

99) **İBN HÜSÂMEDDÎN**, Ali. *Müntehabü Kenzi'l-'Ummâl. (Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi*'nin kenarında*)* .

100) **İBN İMÂD EL-HANBELÎ**, Abdulhayy Ebü'l-Fettah. *Şezerâtü'z-Zeheb, fî Ahbâri Men Zeheb*. I-VIII, Beyrut, Mektebetü't-Ticârî, tsz.

101) **İBN KAYYİM**, Şihâbüddîn Muhammed b. Ebibekr el-Cevzî. *İ'lâmü'l-Müvakkı'în 'an Rabbi'l-'Âlemîn*. I-V, Tah.: Tâhâ 'Abdürraûf Sa'd, Lübnan, Dârü'l-Ccyl, 1973.

102) **İBN KAYYİM**. *İğâsetü'l-Lehefân*. I-II, Tah.: Muhammed Seyyid el-Geylânî, son b.s., Mısır, Matba'atü Mustafâ el-Bâbî, 1961.

103) **İBN KAYYİM**. *Şerhü Kasîdeti'n-Nûniyye*. I-II, Tah.: Dr. Muhammed Halîl Herras, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

104) **İBN KESÎR**, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. I-XIV, 1.bs., Beyrut-Riyad, Mektebetü Ma'rife-Mektebetü Nasr, 1966.

105) **İBN KESÎR**. *es-Siyre*. I-IV, Tah.: Mustafa Abdülvâhid, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1976.

106) **İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Uyûnü'l-Ahbâr*. I-IV (iki cilt halinde), Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1925.

107) **İBN MÂCE**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. I-II, Tah.: Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1975.

108) **İBN MANZÛR**, Ebü'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed. B. Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. I-XV, 1. bs., Beyrut, Dâr-ı Sadr, 1986.

109) **İBN MELEK**, Abdullatîf b. Abdilaziz. *Şerhü'l-Menâri'l-Envâr*. İst., Matba'a-i Osmaniyye, 1315, ss. 97.

110) **İBN NEDİM**, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1978, ss.: 528+8.

111) **İBN SALÂH**, Osman b. Abdurrahman. *Fetâvâ İbn Salâh*. (*Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye* içinde bulunan 3. Risale).

112) **İBN SÎNÂ**, Ebû 'Ali el-Hüseyn b. 'Abdillah. *el-Adhaviyye fi'l-Ma'âd*. Tah.: Dr. Hasan 'Âsî, 2. bs., Beyrut, el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, 1987, ss.: 159

113) **İBN TEYMİYYE**, Ahmed b. Hâlim. *Câmi'ü'r-Resâil*. I-II, Tah.: Muhammed Reşâd Sâlim, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Medenî, 1984.

114) **İBN TEYMİYYE**. *Der'ü Te 'âruzi'l-'Akli ve'n-Nakl*. I-XI, Tah.: Dr. Muhammed Reşâd Sâlim, 2. bs., Riyâd, Mektebetü İbn Teymiyye, 1339.

115) **İBN TEYMİYYE**. *el-Furkân Beyne'l-Hakk ve'l-Bâtıl*. (*Mecmûati'r-Resâili'l-Kübrâ* içinde), I-II, Mısır, Matba'atü Muhammed Ali Sabîh, 1966.

116) **İBN TEYMİYYE**. *et-Tuhfetü'l-Irâkıyye fî A'mâli'l-Kalbiyye*. (*Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye* içindeki 4. Risale).

117) **İBN TEYMİYYE**. *Hilâfü'l-Ümmeti fi'l-'İbâdât Ve Mezhebü Ehli's-Sünnet'i ve'l-Cemâ'at*. (*Mecmû'âti'r- Resâili'l- Münîriyye* içinde).

118) **İBN TEYMİYYE**. *İktizâü's-Sırâti'l-Müstakîm Muhâlefeti Ashâbi'l-Cahîm*. Tah.: Muhammed Hâmid el-Fakî, 2. bs., Kahire, Mektebetü's-Sünnet'i'l-Muhammediye, 1950, ss.: 482.

119) **İBN TEYMİYYE**. *Me'âricü'l-Vüsûl*. (*Mecmû'atü'r-Resâili'l-Kübrâ* içinde). c. 1.

120) **İBN TEYMİYYE**. *Mecmû'i Fetâvâ*. I-35+2, Tah.: 'Abdurrahman b. Muhammed, 2. bs., Ribât, Mektebetü'l-Ma'ârif, 1981.

121) **İBN TEYMİYYE**. *Minhâcü's-Sünne*. I-VIII, Tah.: Dr. Muhammed Reşâd Sâlim, 2. bs., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1989.

122) **İBN TEYMİYYE**. *Müvâfakâtü Sahîhi'l-Menkûl, li-Sarîhi'l-Ma'kul*. I-II, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985.

123) **İBN-ÂBİDÎN**, Muhammed Emîn b. Ömer. *Hâşiye Reddi'l- Muhtâr 'ale'd-Dürri'l Muhtâr*. I-VI, İst., Dârü't-Tıbâ'ati'l-'Âmire, 1307.

124) **İBN HÜMÂM**. *Şerhü Fethi'l-Kadîr*. I-VI, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Kübrâ, 1317.

125) **İBN RECEB**, Zeynüddîn Ebü'l-Ferec'Abdürrahman b. Şihâbüddîn. *Câmi'ü'l-'Ulûm ve'l-Hikem*. 2. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1990, ss. 456.

126) **İSFEHÂNÎ**, Hüseyn b. Muhammed Râgıp. *el-Müfredât fi Ğarîbil-Kur'ân*. İst., Kahraman Yayınları, 1986, ss.: 851.

127) **İSFERÂYÎNÎ**, Ebü'l-Muzaffer Şahfûr b. Tayfûr. *et-Tebsîr fi'd-Dîn*. Tah.: Kemâl Yûsüf el-Hût, 1. bs., Beyrût, 'Âlemü'l-Kütüb, 1983, ss.: 227.

128) **IŞIK**, Kemal. *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ank., A.Ü. Yayınları, 1967, ss.: 104.

129) **İZMİRLİ**, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelâm*. I-II, İst., Matba'a-i 'Âmire, 1340-1342.

130) **IZUTSU**, . Toshihiko. *Kur'ân'da Allah Ve İnsan*. Çev.: Prof. Dr. Süleyman ATEŞ, İst., Yeni Ufuklar Neşriyât, tsz., ss. 312.

131) **JUYNBOLL**, G. H. A. *"On the Chronology of the Concepts Fitna and Bid'a "*. J. Sa. D., c. 5 (Jarusalem, 1984), ss.: 303-311.

132) **KARA**, Dr. Mustafa. *İbn Teymiyye'nin İbn 'Arabî'ye ve Vahdet-i vücûda Bakışı*. İbn Teymiyye Külliyyâtı (*Mecmû'i Fetâvâ* tercümesi) ikinci cildi için yazılan *Giriş* yazısı.

133) **KARÂFÎ**, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *el-Fürûk*. I-II (4 cüz halinde), Beyrut, 'Âlemü'l-Kütüb, tsz.

134) **KARAMAN**, Hayreddin. *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*. İst., İrfan Yayınevi, tsz., ss.: 248.

135) **KARAMAN**. *İslâm Işığında Günün Meseleleri*. I-II, İst., Nesil yayınları, 1987.

136) **KARATAŞ**, Şâbân. *Şî'a'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'ân Târihî*. İst., Ekin Yayınları, 1996, ss.: 262.

137) **KÂSIMÎ**, Muhammed Cemâleddîn. *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûn-i Mustalahi'l-Hadîs*. Tah.: Muhammed Behcet el-Baytâr, 2. bs., Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 1993, ss.: 472.

138) **KERİMOĞLU**, Yusuf. *Kelimeler Kavramlar*. İst., İnkılap Yayınları, 1983, ss.: 166.

139) **KILAVUZ**, Ahmed Saim. *İman Küfür Sınırı*. 3. bs., İst., Marifet Yayınları, 1990, ss.: 324.

140) **KİTAPÇI**, Zekeriya. *Orta Asya'da İslâmîyet'in Yayılışı ve Türkler*. 3. bs., Konya, Dizgi Ofset Matbaacılık, 1994, ss.: 366.

141) **KOÇYİĞİT**, Talat. *Hadîs Istılahları*. 2. bs., Ank., İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1985, ss.: 508.

142) **KOÇYİĞİT**. *Hadîsçiler İle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar*. 4. bs., Ank., T.D.V. Yayınları, 1989, ss.: 298.

143) **KÜTÜBÎ**, Muhammad b. Şâkir. *Fevâtü'l-Vefeyât*. I-V, Tah.: Dr. İhsan Abbas, Beyrut, Dâr-ı Sadr, 1973.

144) **LAOUST**, Henri. *Les Schismes Dans L'Islam*. Paris, Payot, 1965, ss. 466.

145) **LEBÎB**, Subhî. *"the Problem of the Bid'a in the Light of an Arabic Manuscript of the 14 th Century "* isimli makale. J.E.S.H.O.D., c. 7, sa: 2 (Leiden, 1964), ss.: 191-196.

146) **LEKNEVÎ**, 'Abdülhayy. *Dünden Bugüne İbâdetlerde **Bid'at***. Terc.: Hârûn Ünal, İst., Vahdet Yayınevi, 1984, ss.: 200.

147) **LÜĞAVÎ**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ. *Mu'cemü'l-Lüğa*. I-VI, Tah.: Züheyr 'Abdülmuhsin Sultân, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986.

148) **MACİT**, Nadim. *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*. İst., İhtar Yayıncılık, 1996, ss.: 102.

149) **MADAZLI**, Ahmed. *"Kur'ân-i Kerim'i Okuma ve Dinleme ile ilgili **Bid'atler** "*. isimli makale. *E.Ü.İ.F.D.*, sa: 1, (Kayseri, 1983), ss.: 217-248.

150) **MAHFÛZ**, 'Ali. *el-İbdâ' fi Medârri'l-İbtidâ'*. 7. bs., Mısır, Dârü'l-İ'tisâm, tsz., ss.: 458.

151) **MAKDİSÎ**, George. *"Ibn Taımıya A Sûfi Qadırıya Order "*. isimli makale. American Journal of Islamıc Studıes Dergisi, c. 1, (Leiden-1973) ss.: 118-119.

152) **MAKDİSÎ**, Şemsüddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ebibekr. *Ahsenü't Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlım*. Nşr: M. J. De Geoje, Leiden, 1906.

153) **MAKRÎZÎ**, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali. *el-Hıtat*. I-II, Beyrut, Dâru Sâdır, ofset baskısı, tsz.

154) **MALÂTÎ**, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *et-Tenbîh ve'r-Red, 'alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*. Talik: Zâhid el-Kevserî, 1. bs., Beyrut Mektebetü'l-Müsnâ, 1968, ss.: 219

155) **MÂLİK B. ENES**. *el-Muvatta'*. I (2 cüz halinde), Tah.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1992.

156) **MÂLU'L-LÂH**, Muhammed. *Tahrîfü'l-Kur'ân*. Takd.: Dr. Muhammed Ahmed en-Necefî, 2. bs., Kahire, Dârü'l-Ensâr.

157) **MASUD**, Muhammed Khalid. *"the Defınıtıon of Bid'a ın the South-Asian Fatâwâ Lıterature "* isimli makale. A. I. D., sa: 27, (Cairo, 1993) ss.: 55-69.

158) **MÂTÜRÎDÎ**, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Tah.: Dr. Fethullah Huleyf, İst., İslâm Yayınevî, 1979, ss.: 411.

159) **MEİR**, M. Bar-Aşher. *"Variant Readings and Additions of the İmâm-i Şhi'a to the Qur'ân "* isimli makale. İsrael Oriental Studies Dergisi, sa: 13, (Leiden-1414/1993) ss.: 39-74.

160) **MEKKÎ**, Muhammed b. 'Ali el-Mâlikî. *Tehzibü'l-Fürûk. (el-Fürûk'*un kenarında*)* .

161) **MÎRÂS**, Kâmil. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. I-XII, İst., Matba'ai Ebüzziyâ, 1938.

162) **MÜNÂVÎ**, 'Abdürra'ûf. *Feyzü'l-Kadîr*. I-VI, 1. bs., Mısır, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1938.

163) **MÜSLİM**, Ebü'l Hüseyn b. Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. I-X+1 (20 cüz) 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.

164) **NAİM**, Ahmed. *Sahîh el-Buhârî Muhtasarı Tecrîd Tercemesi*. I-XII, İst., D.İ.B. Yayınları, 1926-28 ve 1936-48.

165) **NEDEVÎ**, Ebü'l-Hasan Ali. *İslâm Önderleri Tarihi*. I-V, Çev. Yûsûf KARACA, 1. bs., İst., Kayıhan Yayınevi, 1992.

166) **NESEÎ**, Ebû 'Abdirrahman Ahmed b. Ali. *Sünen en-Neseî*. I-VIII, Tah.: Hasan Muhammed Mes'ûdî, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Mısriyye, 1930.

167) **NEVBAHTÎ**, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsa. *Fıraku'ş-Şî'a*. Tah.: Muhammed Sâdık, Necef, Matba'atü'l-Haydariyye, 1936, ss.: 139.

168) **NEVEVÎ**, Muhyeddin Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerif. *Şerhü Müslim*, (*Sahîh-i Müslim*'in altında).

169) **NEVEVÎ**. *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüğât*. I-III, Mısır, İdâretü't-Tıbâ'ati'l-'Amire, tsz.

170) **NYBERG**, H:S. "*Mu'tezile* " maddesi. İ. A., c. 8, 2. bs., İst., M.E.B. Basımevî, 1971, ss.: 756-764.

171) **ÖNER**, Necâtî. *Mantık*. 5. bs., Ank., İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 1986, ss. 212.

172) **ÖZEK** Ali. " *İmâmiyye, İsnâ-Aşeriyye Şî'ası, ve Tefsîr Anlayışı* " isimli tebliğ. Şî'îlik sempozyumu, Tebliğler Metni, İst., 1993.

173) **ÖZLER**, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*. İst., Nûn Yayıncılık, 1996, ss.: 158.

174) **ÖZLER**. "*Müstakil Bir Fırka Olarak Ortaya Çıkışı ve Dini Tefekkür Alanındaki Metodu Açısından Mu'tezile* " isimli makale. Ata. Ü.İ.F.D., sa: 13, (Erz.-1997), ss.: 55-85.

175) **ÖZTÜRK**, Yaşar Nuri. *Kur'ân ve Sünnet'e Göre Tasavvuf*. 1. bs., İst., Fatih Yayınevi, 1979, ss.: 525.

176) **PEZDEVÎ**, Ebû Yüsr Muhammed b. Abdülkerim. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. Çev.: Şerafeddin Gölcük, 2. bs., İst., Kayıhan Yayınları, 1988, ss.: 376, s. 347.

177) **RÂZÎ**, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Esâsü't-Takdîs fî 'İlmi'l-Kelâm*. Mısır, Matba'atü Mustafa el-Bâbî, 1354, ss. 240, s. 172, v. d.

178) **RÂZÎ**. *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. Tah.: Ali Sâmî, en-Neşşâr, Beyrut, Dârû'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1982, ss.: 101.

179) **RÂZÎ**. *Mefâtihü'l-Gayb*. I-XXIII, Terc.: Prof. Dr. Suat YILDIRIM, Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ, Prof Dr. Sadık KILIÇ, Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU, 1. bs., Ank., Akçağ Yayıncvi, 1988-1995.

180) **RÂZÎ**. *Muhassalü Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-'Ulemâ ve'l-Hükemâ ve 'l-Mütekellimîn*. Mısır, Matba'atü'l- Hüseyniyye, 1323, ss.: 183.

181) **REZV**, Hasan Muzaffer. "*el-Bid'a fi Mîzani'ş-Şer* " isimli makale. D.İ.D., c. 21, sa: 1 (İslâmâbâd, 1986), ss.: 1-21.

182) **RİSPLER**, Vardit. "*Toward a New Understandıng of theTerm Bid'a* " isimli makale. I.D., c. 68, sa: 2 (Berlin, 1991), ss.: 320-328.

183) **SÂ'ÂTÎ**, Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ. *el-Fethü'r-Rabbânî Tertîbü Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. I-XII (24. cüz), 1. bs., Beyrut, Dârü İhyai't-Türâsi'l-'Arabî', tsz.

184) **SÂBÛNÎ**, Ebû Osman İsmail. *Akidetü's-Selef ve Ashâbü'l-Hadîs*. (*Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye* içinde), I-II, (4 cüz halinde), Nşr.: Muhammed Emîn Dimec, Beyrut, İdâretü't-Tıbââti'l-Münîriyye, 1990

185) **SAFEDÎ**, Selâhâddîn. *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*. I-IX, Tah.: İhsan Abbas, Wıesbaden, Dârü'n-Neşr, 1969.

186) **SAHÎMÎ**, Salih Sa'd. *el-Bida' ve Eserühâ fi İnhirâfi't- Tasavvuri'l- İslâmî* isimli makale. M.B.İ.D., sa: 16 (Riyad 1986) ss.: 139-170.

187) **SÂLİM**, Muhammed Reşâd. *Mukaddime*. (İbn Teymiyye'nin *Der'ü Te'âruzi'l-'Akli ve'n-Nakl* isimli eserini tahkîk ederken yazmış olduğu *Mukaddime* yazısı), I-XI, Dârü'l-Künûzi'l-Edebiyye, c. 1, s. 10-23.

188) **SİNDÎ**, Ebü'l-Hasan Nûrüddin b. 'Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî. (Sünen en-Neseî* içinde*)*,

189) **SUYÛTÎ**, Celâleddin 'Abdurrahmân b. Ebîbekr. *el-Emrü bi'l-İttibâ' ve'n-Nehyü 'ani'l-İbtidâ'*. Tah.: Mustafa 'Aşûr, Kahire, Mektebetü'l-Kur'ân, tsz., ss.: 160.

190) **SUYÛTÎ**. *el-Havî li'l-Fetâvâ*. I-II, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, tsz.

191) **SUYÛTÎ**. *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. I (iki cüz halinde tek cilt), Tah.: Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, Dârü'l-Küttâbi'l-(Arabî, 1993.

192) **SUYÛTÎ**. *Zehrü'r-Rübâ 'ale'l-Mücteba. (Sünen en-Neseî* içinde*)* .

193) **SÜLEMÎ**, Muhammed b. Hüseyn el-Ezdi. *et-Tabakâtü's-Sûfiyye*. Tah.: Nûreddin Şeribe, 2. bs., Mısır, Matba'atü Dâri't-Te'lîf, 1969, ss.: 580.

194) **ŞÂFİ'Î**, Muhammed b. İdrîs. *er-Risêle*. Tah.: Muhammed Şâkir, 2. bs., Kahire, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1979, ss. 680.

195) **ŞÂFİ'Î**. *el-Ümm*. I-V, (8 cüz halinde), Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1992.

196) **ŞÂTIBÎ**, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ. *el-İ'tisâm*. Nşr.: Ahmed 'Abdüşşâfî, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, ss.: 528

197) **ŞÂTIBÎ**. *El-Müvâfakât*. I-IV, Terc.: Dr. Muhammed Erdoğan, İst., İz Yayıncılık, 1993.

198) **ŞEHRİSTÂNÎ**, Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. I-II, Tah.: Abdulemir Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâûr, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1990.

199) **ŞEHRİSTÂNÎ**. *Nihâyetü'l-İkdâm fî 'İlmi'l-Kelâm*. Tas.: Alfred Guillâume, London, 1934, ss.: 511.

200) **ŞELTÛT**, Muhammed. "*Esbâbü'l-Bid'a ve Medârrühâ* " isimli makale. M.E.D., c. 33, sa: 1, (Kahire, 1961), ss.: 5-16.

201) **ŞERKÂVÎ**, Muhammed. "*Advâün 'Alâ Mefhûmi'l-Bid'*a " isimli makale. M.E.D., c. 46, sa: 8, (Kahire-1974) ss. 823-829.

202) **ŞEVKÂNÎ**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Ali. *el-Bedrü't-Tâli'*. I-II, 1.bs., Kahire, Matba'atü's-Sa'âde, 1348.

203) **ŞİBLİ**, Mevlânâ. *İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet*. I-IX, Çev.: Ömer Rıza İst., Âmedî Matba'ası, 1928.

204) **ŞİMŞEK**, Mehmet. "***Bid'at ve Bid'at Ehli*** " isimli makale. Aylık Dergi, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, Aralık 1989, ss.: 117-125.

205) **ŞİMŞEK**, Sait. *İbn Teymiyye*. 1. Bs. İst., Beyân Yayınları, 1986, 22-23.

206) **ŞİRBÂSÎ**, Ahmed. "*es-Sünne ve'l-Bid'a* " isimli makale. M.E.D, c. 28, sa: 10, (Kahire, 1957), ss.: 911-917.

207) **TAFTÂZÂNÎ**, Ebü'l-Vefâ. *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*. Terc.: Şerafettin GÖLCÜK, 1. bs., Kayıhan Yayınları, 1980, ss. 189.

208) **TAFTÂZÂNÎ**, Sa'düdîn Mes'ud b. Ömer. *Şerhü Hadîs-i Erbe'în*. İst., İkdâm Matba'ası, 1323, ss.: 320.

209) **TAFTÂZÂNÎ**. *Şerhü'l-Makâsıd*. I-V, Tah.: Dr. 'Abdurrahman 'Umeyre, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütüb, 1989.

210) **TAHÂVÎ**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *el-Akidetü't-Tahâviyye*. (İbn Ebi'l-'İzz Şerhi), Tah.: Heyet, 9. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 1988, ss. 574.

211) **TEHÂNEVÎ**, Muhammed 'Ali el-Fârûkî. *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*. I-II, Tas.: Mevlevi Muhammed Vecih - Mevlevî Abdülhak - Mevlevî Ğulâm Kâdir, 1. bs., Kalküta, I. cilt: W. N. Lees'Press - II. cilt: Bengal Military Orphan Press, 1854-1862.

212) **TIBLAVÎ**, Muhammed Sa'd. *et-Tasavvuf fi't-Türâsi İbn Teymiyye*. Terc.: Ali DURUSOY, İst., İnsan Yayınları, 1989.

213) **TİRMİZÎ**, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *Sünenü't-Tirmîzî*. I-VI, Tah.: 1 ve 2. ciltler: Ahmed Muhammed Şâkir, 3. cilt Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, 4. cilt Kemâl Yûsûf el-Hût, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1937-1987.

214) **TOPALOĞLU**, Bekir. "*Fırka* " maddesi. D.İ.A., c. 13, (İst., 1996), s. 35.

215) **TOPALOĞLU**. *Kelâm İlmi*. 2. bs., İst., Damla Yayınevi, 1985, ss.: 372.

216) **TRİTTON**, A.S. *Muslım theology*. Çeviren: Mehmet DAĞ, Ank., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983, ss.: 215.

217) **ULUDAĞ, SÜLEYMAN**. "*İbn Teymiyye* ". İbn Teymiyye Külliyyâtı (*Mecmû'uFetâvâ* tercümesi için) yazılan Giriş, I-VI, Terc.: Komisyon, İst., *Tevhîd* Yayınları, 1986.

218) **VLOTEN**, Gerlof Van. *Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti Şî'a ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*. Çev.: Mehmed S. Hatiboğlu, Ank., Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları, 1986, ss.: 104.

219) **WATT**, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Terc.: E. Rûhî FIĞLALI, 1. bs., Ank., Umran yayınları, 1981, ss.: 427.

220) **WEİNSİNCK**, A. J. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. I-VII, Leiden-Brill, 1936-1969 baskısından ofset.

221) **YARAN**, Rahmi. "*Bid'at* " maddesi. D.İ.A., c. 6, İst., 1992, ss.: 129-131.

222) **YAVUZ**, Yûsûf Şevki. "*Ehl-i Bid'at* " maddesi. D.İ.A. c. 10, İst., 1994, ss.: 501-505.

223) **YAZICIOĞLU**, M.S. *Mâtürîdî Ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. Ank., Akid Yayınları, 1988, ss.: 143.

224) **YAZIR**, Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. I-IX, İst., Matba'a-i Ebüzziyâ, 1935.

225) **YÜKSEL**, Emrullah. *Kalâm Dersleri, (İlâhiyat ve Nübüvvet)* . Ank., Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1986), ss. 72.

226) **YÜKSEL**. *Les İdees Religiouse et Politiques Mehmet Birkewî*. Basılmamış Doktora Tezi, Paris, 1972.

227) **ZEBÎDÎ**, Seyyid Muhammed Murtedâ. *Tâcü'l-'Arûs*. I-X, Tah.: 'Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, 1. bs., Mısır, Matba'atü'l-Hayriyye, 1306.

228) **ZEHEBÎ**, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. I-IV, Tah.: Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Fikr, tsz.

229) **ZEHEBÎ**. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*. I-XIII, Tah.: Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf-Dr. Muhyî Hilâl es-Serhân, 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

230) **ZEHEBÎ**. *Tezkiretü'l-Huffâz*. I-IV (iki cüz halinde) + Zeyl, Tah.: Abdurrahman b. Yahyâ, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1374.

231) **ZEYDÂN**. Abdulkerîm. *Fıkıh Usûlü*. Çev.: Ruhi Özcan, İst., İ.F.A.V. Yayınları, 1993, ss.: 426.

ZİRİKLÎ, Hayreddîn. *el-A'lâm*. I-XII, 3. bs., Beyrut, 1969.

ÖZGEÇMİŞ

Arş. Gör. Muhammet YAZICI, 1964 yılında Erzurum'da doğdu. 1977 yılında İlkokulu, 1984 yılında Erzurum İmam Hatip Lisesi'ni, 1988 yılında Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesini bitirdi.

1988-1990 yılları arasında Diyânet bünyesinde görev aldı. Bu esnada Yüksek Lisans eğitimine başladı. Daha sonra 1990 yılında aynı Fakülteye intisap etti ve 1992 yılında Yüksek Lisansını bitirdi. Aynı yıl doktoraya başlayan Muhammed YAZICI halen aynı Fakültede görev yapmaktadır.